

NYELVTUDOMÁNYI
KÖZLEMÉNYEK.

KIADJA

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
NYELVTUDOMÁNYI BÍZOTTSÁGA.

SZERKESZTI

HUNFALVY PÁL

NEGYEDIK KÖTET.

ELSŐ FÜZET.

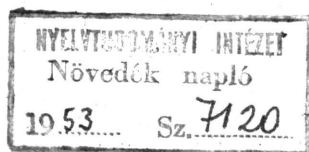
PESTEN,

EGGENBERGER FERDINÁND MAGYAR AKADÉMIAI KÖNYVÁRUSNÁL.

1865.

TARTALOM.

	Lap
A finn nemzet történetírásáról. Hunfalvy Pál	1
Kríza J. székely népköltési gyűjteménye nyelvészeti tekintet- ben II. és III. közlemény. Fogarasi János 23 és 129	
Cseremiszt tanulmányok II. cikk. Budenz József	48
Az-e vagy a? Torkos Sándor	106
Toldat (az előbbihez). Hunfalvy Pál	124
Vegyes apróságok, 27–29. Budenz József	140

A FINN NEMZET TÖRTÉNET-IRÁSÁRÓL.

ELSŐ FOGÁS.

A finn újabb irodalom örvendetes haladásban van, a melyet az ország szerencsés politikai helyzete nagyon támogat. Ugyanis az orosz kormány, érdekével egyezőnek találja fentartani Finnországnak különös, más orosz tartományokhoz képest kiváltságolt állapotját, mely sok tekintetben önállóság. Mert Finnországnak saját és külön törvényei vannak, külön igazgatás és külön törvényesékek alatt él; az országbeli hivatalokba csak született finneket szabad kinevezni. A nyelvre nézve külön vált ország vallásával is különbözik Oroszországtól; a buzgó protestáns finnek közt nincsenek orosz hitű községek, kivéve a keleti határokon, a hol a karjalai finn nép régi időkben a keleti egyház vallása szerint fogadta be a keresztyénséget. Még a Nagy Péter által meghódított *Ingerman* (Inkerin maa = Ingerország) nevű tartományból se pusztult ki a protestánsság; mert Péterváratt (az Orosz birodalom székvárosa Ingermanban, finn tartományban van) két finn nyelvű evangélikus egyházi község virágozik.

A svéd uralkodás ideje alatt (1157—1809) a nyilvános élet svéd nyelven folyt vala nagyobb részint, jöllehet Finnország lakosai egyenlő joguak valának az anya-ország lakosaival. De a finnek a keresztyén vallásra a svédek által térítették meg, s midőn a hit-újítás Svédországban felkapott, az a finnek közt is akadály nélkül terjed vala el. Országlati és vallási egyenlőség, a kitünő nemzetségek egyaránti honossága mind a két országban, végre a tudományi közösség — mert Finnországban 1640-ig nem lévén főiskola vagy egyetem, a finn országbeliek, a kik papi, tanári, bírói vagy bármi egyéb pályára készülni akartak, svéd egyetemeken, különösen

Upsalában tanultak vala — szinte magától eszközölte azt, talán különös politikai szándék nélkül is, hogy a svéd nyelv a nyilvános életben uralkodjék. Sőt a Hanza-városok virágzása korában, a midőn a Balt tengeren való összes kereskedés a Dán szigeteken, Svéd, Finn, Eszt, Liv, Kúr, még a nyugati Oroszországban is, a Hanza kereskedők kezeiben volt, a finnországi városok lakosságának tetemes része német nyelvű volt, mely körülmény csak előmozdítja vala a svéd nyelv uralkodását. De a nép hű marada nyelvéhez, s midőn a hitújítás után a finn nyelv az istentisztelet nyelvévé lett, a finn irodalom is meg kezdte gyökeresedni. Annak előtte meg volt vetve a finn nyelv (a melyen a régi pogány emlékezetek, a búbájosság énekei szólnak vala), a mi *Agrikola* *) imádságos könyvének előbeszédéből is kitetszik, a melyben többi közt ezt mondja:

„Kyllä se kuulee Suomen kielen,
Joka ymmärttää kaiken mielen.“

azaz :

bizony meghallgatja a finn nyelvet is, a ki mindenkinek elméjét megérti. De bár emelkedett is a finn nyelv becsülete, bár nem sokára a svéd törvényeket finn nyelvre fordították is : a svéd nyelv még is megmaradt az igazgatásban, törvénykezésben, a tudományok mivélésében.

Nagy változás álla be 1809-ben, a midőn Finnország az Orosz birodalomhoz csatoltatott. A Svédországgal való közösség megszűnven, a svéd nyelv uralkodásának oka is megszűnék ; a svéd nyelvnek pedig a finn nyelv a természetes örököse mindenben. Åbo helyett Helsingfors lön a főváros ; s midőn 1827-ben tűzvész hamvasztotta el a nagy részint fából épült Åbo-t, az egyetem is Helsingforsba téteték által. Itt 1831-ben a *Finnirodalmi Társaság* (Suomen

*) *Agrikola Mihály*, Pernaja születésű finn, *Skytte* püspök költségén 1535 tájban Vittenbergába mene, honnan 1539-ben mint magister tére vissza hazájába. Még Vittenbergában létekor hozzáfoga a biblia-fordításhoz, s 1548-ban nyomtatá ki az Új-testamentomot, talán az első nyomtatott finn könyvet. Skytte 1550-ben történt halála után az åboi püspökség, a mely alá egész Finnország tartozott vala, két részre osztaték, *aboi* és *viorgi* püspökségre. Amannak püspökévé *Agrikola* lön 1554-ben, ezévé *Juusten Pál*, a *Chronicon episcoporum Finlandensium* szerzője. — *Agrikola* az Új-testamentomon kívül adott ki még *Abc-t* könyvet, hittanítást, imádság-könyvet, *Dávid* zsoltárjait, énekeket, *Mózes* törvényéből és a profétákból összeszedett jövendőéseket, *Haggai*, *Zakaria* és *Maleahi* profétákat.

Kirjallisuuden Seura) alakula, melynek fő feladata a finn irodalom előmozdítása. Ez a társaság a *Suomi* nevű évkönyvön kívül, melynek tavál újabb sora kezdődött, mindenféle könyveket ad ki, a melyek által a finn irodalom gyökerei megizmosodnak, a nyelv és a történelem felvilágosodik, s a műveltség és tudomány mindenik ága finn nyelven ápoltatik. Ez a társaság adta ki a *Kalevalát*, most már harmadszor; a *Kanteletar*-t kétszer. Egyéb újabb kiadásai közül megemlítem itt: *Lönnerot*-tól *Flora Fennica*-t, vagy Suomen Kasvisto-t; ugyanannak fordításában *Palmen* törvénytudományi kézi könyvét (*La'in opillinen käsi-kirja*); *Stjerncreutz* tengerészeti szótárát; *Stöckhardt* finnre fordított vegytanát; *Topelius* természetkönyvét; *Geitlin*-nek német nyelvtanát; *Cannelin*-nek görög, *Flo-*
man-nak francia nyelvtanát; az adja ki *Porthán* történeti munkáit; ad ki egy *latin-finn szótárt*; egy színműtárt (näytelmistö), a melyből már két kötet jelent meg stb. A finn irodalmi társaságnak saját nyomdája van, a melyből legszebb kiadások és igen hibátlan nyomtatások kerülnek ki.

Az pedig nem foglalja el az egész finn irodalmi munkásságot. Más nyomdákban is és másutt kerülnek ki finn könyvek. Helsingforsban a Társaság nyomdáján kívül ott van a *Frenckell* nyomdája, régi híres czég, ott a *Sederholm Tódoré* és *Simelius* örököseié; Åbo-ban is van a *Frenckell* czég, más nyomda ott a *Lilljé*; *Häme* városában (Tavastehus) *Eurén*-nek van nyomdája, a melyből többi közt 1860-ban egy finn-svéd szótár került ki; vannak *Vázá*-ban, *Viborg*-ban, *Borgo*-ban, *Uleåborg*-ban, *Sortavala*-ban és *Kuopio*-ban is nyomdák. A hirlap-irodalom is mozog, de azt nem ismerem; csak annyit tudok, hogy az egyik hirlapnak czime *Mehiläinen* (a méh), egy másiké *Suometar*, s hogy egy képes újságot ez év elejétől fogva ad ki *Suonio*, a *Sederholm* nyomdász és kiadó költségén.

Az 1863-ki országgyűlésen Sándor orosz császár, és finn nagyfejedelem kimondá, hogy néhány év múlva (az év-számot nem tudom tökéletesen) az összes nyilvános életnek finn nyelven kell folynia. Mint látjuk, erre már el vannak készülve a finnek, s mind jobban készül reá az irodalom. Épenséggel tehát nem áll a finnekről, a mit egyik írónk állit, ezt mondván a Budapesti Szemle XX. köt. 342. lapján: „Mig a nibelungi ének költőjét az emlék megnevezni nem bírja, s a *Kalevala* egy jelentőség nélkülív törpülö, egységre s önálló létre emelkedni nem bíró népé, mely azt ma már alig bírja be-

csülni kellőleg, Firduzi egyénisége stb. elvitathatlan. “Az ítélet olyan körülményekre akar támaszkodni, a melyek össze sem illenek: mert hát a mai perzsa nép, azok tudósítása szerint, a kik ismerik, egy korhadt nép, mely nem mutathat fel ilyen jelenségeket, melyeket a finn felmutathat. A Kalevala Kalevala, mint a Šah-nameh is az a mi; ha ott egy lábíg kiveszne is a finn nép, s itt utolsó emberig kiveszne a perzsaság. De hogy *a finn nép már alig bírja becsülni kellőleg a Kalevalát*, ezt nem lehet állítani azokról, kik majdnem egy századig fáradoztak a Kalevala énekeinek összegyűjtésében, s a kik most azoknak az iskolák számára egy külön, erre alkalmazott, kiadását készítették; ezt nem szabad állítani *Lönnrot*-ról, a Kalevala szerkesztőjéről, ki előtt egész tudós Európa kalapot emel.

Valójában a finnek nemzetisége most virágzóbb minden tekintetben, mint valaha. Taval *Porthán Henrik Gábor*-nak szobrot állítottak Åbo-ban, mert a finnség *Porthánt* tiszteli mint nemzeti megújulásának hajnal-csillagát és a finn történelem tudományos vizsgálatának megalapítóját. Ezzel áttérek a tárgyamra, mert a finn nemzeti történet-írásról szándékozom egy kis tudósítást adni.

Porthán Henrik Gábor az åboi egyetemnek tanára volt, a kiről *Polén* a finn irodalmi történeteibe való „bevezetésében“ (*Johdanto Suomen kirjallis-historiaan, Helsingissä, 1858.*) ezt olvasom: „*Porthán* elméje és hazaszeretete a finn történelmi vizsgálatot az előbbihez hasonlíthatatlanul jobb állapotba helyezte. Ez az örökké emlékezetes ember a finn nemzet történelmi szemének született és nőtt volt, a melynek élessége és gondossága mitsem hagyta vizsgálatlanul a hazai ügyekben. *Porthán* sokat tudó férfi vala, s azért sokféleképen hatott a tudomány és irodalom előhaladására egyetemünkön. De legszebb és legállandóbb emlékoszlopot emele magának a finn történelmi és nyelvi nyomozásaival. Ha *Porthán*, mint mondják, a finn nemzet jövődjé iránt kétségeskedik vala, úgy épen ő az a férfi, a ki a reménységet ama jövődöhoz erősebben biztosította mint bárki is. Ő felvilágosította a finn régiséget, s ennek következtében a jövődö is ő általa lett világosabb és biztosabb. *Porthán* ideje óta szaporodnak a népies köz iparkodások Finnországban.“

Porthán koráról azt említhetem meg, hogy *De poesi Fennica* nevű füzetét Åbóban 1766—1768 adta ki, a *Sylloge monumentorum ad illustrandam historiam fennicam* nevű gyűjteményét pedig ugyan-

ott 1802-ben kezdé kiadni. Ebből csak két rész jelent meg, mert Porthan belchalt.

A Finn irodalmi társaság 1858-ban Porthan válogatott munkájának újabb kiadását elhatározá, mely öt kötetben a következőket fogja magában foglalni: I. és II. kötetben *Pauli Juusteni Chronicon episcoporum Finlandensium*, a melyet Porthan lehető teljes és tökéletes apparatussal adott volt ki, Åboban. — III. kötetben *De poesi Fennica*, mely öt füzetben jött ki Åboban 1766—1768. és *Narratio Pauli Juusten de legatione sua Russica*; a IV-ikben lesznek: *De superstitione veterum Fennorum theoretica et practica*; *de Bircarlis*; *de antiqua gente Quenorum*; *de fama magiae Fennis attributa*; *de praecipuis dialectis linguae Fennicae*; *de dignitate Jarlorum in Svecia*; *de anno suscepti ab Erico Sancto imperii et expeditionis in Fenniam motae*; *de imperio Hermanrici Ostrogothorum rege*, s több latin nyelven írt értekezések; — az V. kötetben lesznek svéd nyelven írt értekezései, és programmáji. — A történeti könyvek közt *Juustén Pál Chronicon episcoporum Finlandensium*-ja nagy becsű a finneknél; azt a Porthan bővítései, jegyzetei és kitérései a finn történelmi irodalom elsejévé tették. *Juustén* 1554-ben viborgi, s Agrikola halála után åboi püspök vala. Krónikájának szellemét az előbeszéd tünteti ki, azért közöljük azt: „Paulus Jwsten, Episcopus Aboënsis, honorabilibus juxta et discretis Viris, dominis ecclesiarum Pastoribus in Finlandia constitutis, grätiam et pacem a Deo precatur in Christo Jesu Domino nostro.

Humanissimi Viri, ipsi meministis, repetentes veterum monumenta, quod regnante Illustrissimo Rege S. Erico in Svecia, circiter annum Domini 1150, Finlandia subacta sit ad capessendum Christianismum, ut relicto paganismo ad Deum vivum et verum converteretur, ipsum et filium ejus Servatorem omnium nostrum in Spiritu Sancto agnosceret, fide coleret et invocatione adoraret. Tavastia deinde anno Domini 1249, duce quodam Birgero Jaerl, genero Erici Regis Sveciae, ad amplectendum eundem cultum subigitur. Anno vero 1293 conversa est Carelia ab idolomania et regno subacta Sveciae.

Hoc ingens Dei beneficium et singulari praeconio semper celebrandum agnoscamus nos Finnonnes, et Deo pro hac immensa misericordia, quam nobis in filio exhibuit, grati simus, quod nos, qui quondam extra rempublicam Christianorum, abalienati a Deo, in

tenebris gentilitatis nostrae vivebamus, non tantum in Christo eligere, sed etiam voce Evangelii sui, mediante spiritus sui vivificatione, ad societatem et communionem sanctae suae Ecclesiae vocare, et in ea usque ad haec tristia tempora, missis subinde evangelii ministris, clementer conservare dignatus est. Hoc beneficium, quia aeternum est et spirituale, omnia alia beneficia corporalia et terrena multis parasangis antecellit. Inde enim colligimus, nos non tantum in hac vita curae esse Deo, et illi fide placere, verum etiam quod ex hac remota natione velit colligere sibi haereditatem et ecclesiam, quae eum in hac vita agnoscat, colat, invocet, adoret, et post hanc vitam apud eum in aeternum vivat cum sanctis angelis et reliquo glorificatae Ecclesiae coetu. Haec nobis magnae consolationi sunt: dum scimus gentem nostram, majores nostros, proavos, patres, cognatos, amicos et proximos, nos ipsos et liberos nostros foedere baptismi et voce Evangelii ascitos et assumptos esse in societatem sanctae Ecclesiae, et per redemptionem Domini nostri Jesu Christi factos haeredes vitae coelestis; etiamsi magna videatur turba esse contemnentium beneficium redemptionis Filii Dei. Haec sic fore, de vocandis gentibus prophetarum oracula praecinuerunt. Collegi igitur nomina et vitam pontificum Finlandensium, *sicut praedecessores nostri eas antea descriptas post se reliquerant*. Ubi illi cessarunt, adjeci ego, maxime ab episcopo D. Arvidi Kurck et sic deinceps. Feci autem hoc, ut videatis initia, progressus et incrementa Ecclesiae Finlandicae; deinde quid passa sit a vicinis nationibus, a Ruthenis et impiis Curonibus, nec non et a Danica perfidia. Hi omnes, quasi conjurati philistaei, in perniciem, eversionem et desolationem hujus Ecclesiae conspiraverunt: quam Deus tamen brachio suo extento mirabiliter defendit, et hactenus conservavit.

Vides quoque in hoc brevi scripto non tantum quomodo accreverit ecclesia patriae nostrae, sed etiam quomodo et sub quo episcopo factae sint mutationes praecipue status clericalis, reformatio doctrinae et ceremoniarum, et quid unoquoque tempore acciderit. Credo praeterea ista omnia a praedecessoribus nostris diligentius esse scriptis comprehensa, sed crebris hostium irruptionibus, incendio et alio infortunio perierunt. Has igitur veterum reliquias et nostra quoque fragmenta, pro aedificanda Ecclesia congesta boni consulite, ac in Domino bene valete.“

Finnországban az egész kormány inkább egyházas vala; a

püspökök krónikája tehát annyi ott, mint másutt a királyok krónikája. Porthan nyomozásai pedig a Juustén krónikáját igazán a finn nemzet legbecesebb történelmi munkájává teszik. — Valamint ennek nagy készületű kiadásával s egyéb történeti értekezéseivel Porthan a finn történelmi nyomozást nemcsak megalapította, hanem nagyban ki is fejtette: úgy a régi finn költészet és a finn nyelv mivoltának kiderítése által azokat a vizsgálatokat és kutatásokat is megindította, a melyek e század harmadik tizedetétől fogva oly jeles és nagyszerű eredményeket szültek, hogy a Kalevalát mint a világ ötödik nemzeti eposzát az Iliász, Mabábhárata, Šah-namch és a Nibelungen mellé helyezik (lásd Müller Miksa Vorlesungen über die Wissenschaft der Sprachen után a Magyar Nyelvtudom. Közlemények II. köt. 90. lapját). Juustén nagyon helyesen tünteti ki azt az előnyt, hogy a finn nemzet a keresztyénségre való térése által a keresztyén nemzetek közt foglalhatott helyet: a szellem történelmében szinte még nagyobb az, hogy a finn Kalevala a világ ötödik eposzának ismertetik el. S ez számítható Porthannak is érdemei közzé.

A finn történelmi nyomozás latin és svéd nyelven folyt az újabb időkig, míg azon változások nem álltak be, a melyeket már érintettem. Most tehát a történet-írás is finn nyelvű.

Így Kainonen először 1839. és 1840-ben, másodsor 1846-ban adá ki a *finn nép történeteit* e czím alatt: *Suomen kansan historia; Polén*, a kit már említettem, 1856-ban *Bevezetést* adá ki a *finn irodalom történeteibe* (Johdanto Suomen kirjallis-historiaan); Krohn 1862-ben a *finn nyelvű költészet a svéd uralkodás idejében, s képek a finnség történeteiből* czimű munkácskát teve közzé; Koskinen Györgytől pedig megjelentek: 1857-ben a *Buzogány-háború* (Nuija sota), 1858-ban *vizsgálódás az északi föld megtelepítéséről* (Pohjanmaan asuttamisesta tutkimus); 1862-ben *Magnusfi Olaf Párizsban s a finnek külföldön való tanulása a középkorban* (Olavi Maunonpoika Pariisissa, ja Suomalaisten opinkäynti ulkomailla keski-aialla); végre s ugyanakkor a *finn törzs régiségéről való ismeretek* (Tiedot Suomen suvun muinaisuudesta).

Én itt először Koskinen *Buzogány-háborúját* (Nuija sota, Åbo 1857.) akarom megismertetni. E munkában a szerző Finnországnak egy nevezetes történetét adván elő, a finn nép belviszonyait felvilágosítja, a melyeket úgy még nem tudtunk. „Szándékom azt a zenebonát írni le, a melyet Finnország földmivelői a XVI. század

végén Fleming Miklós ellen támasztának, úgymond az író a könyv előbeszédében, a mely zenebona még most is buzogány-háború nevével hangzik a nép múltó emlékezetében. Visszafelé akartam helyezni magamat háromszáz évvel, hogy felvilágosítsam ezen háború gyökeres okait, s elbeszéljem viszontagságait, a mint azok az idők megől felénk pillognak. Ezen előbbi történetek és miveltnak tudását kedvesnek és kívánatosnak nézem a finnek előtt, ha bár különben mások előtt kevés becsüek volnának is. A mint a szár nem teremhet virágot, nem gyümölcsöt, ha gyökerei nem épek: úgy Finnország mivelta sem újúlhat meg, ha történeteiből nem tanulja meg a multját. Feladatom tehát ama régi kornak alakjait a mostani hallgatók elé vezetni, hogy elbeszéljk tudásukat ez újabb időnek. Ha nem bírom teljesíteni feladatomat, ha előadásomban sok körülményt felvilágosítatlanul hagyok, ennek nem magam leszek az oka. Más idő jő utánam, jobb eszközökkel bíró, s jobban kalauzolva. Bizodalommal említhetem meg tehát, a mit egy híres történetíró mond: „Nincsen oly mélyen alvó régiség, a melyet valamely jövőendő fel nem költene.“

Gusztáv Váza 1522-ben kezdé meg szabadító művét; 1523-ban a svédek neki adák a királyi méltóságot, Fleming Érik és Ivar atyafiak pedig Finnországot is neki hódíták meg a dánok kezeiből. Gusztávnak négy fia van, *Érik, János, Magnus* és *Károly*; az idősbiknek a koronát, a többi háromnak egy-egy hercegséget hagyta. Evvel a különben igen okos és jól gazdálkodó Gusztáv egyenetlenséget támaszt fiai közt. *Érik* eleitől fogva fél, hogy öccsei megszorítják királyi méltóságát, azért kisebbíti jogaikat a rendek jóváhagyásával, megkoronázásakor három grófot és kilencz bárót nevezvén ki, s nekik is hűbérül falvakat és egyes házbelyeket adván, a melyekben az igazságszolgáltatást gyakoroltatják, s a koronai jövedelmek egy részét magoknak szedhetik. Ezen új a hercegekeit megközelítő méltósággal ezeket mintegy alányomni akarta a király, valósággal pedig csak a koronát tette szegényebbé. — Régtől fogva a nemes birtokosok mind saját mind hűbérül tartott házhelyeiktől lovasokat voltak kötelesek az ország szolgálatára tartani: most *Érik* megengedé, hogy a grófok három, a bárók két s a nemesek egy-egy házhelyet szakíthatnak ki a katonaköteles telkekből. Így támadtak a nemesi házhelyek, milyenek azelőtt nem valának. A nemesség fölemelkedett ugyan a királyi hercegek fölé: de a parasztok mind alább sülyedtenek.

Érik és János közt (Magnus elmebeteg, Károly még kis korú vala) eleitől fogva irigység forrott. János, atyja életében egész nyugati Finnországot bírja vala; Åbo-ban lakván Finnországból független birtokot szeretett volna magának szerezni. 1562-ben a király ellenére a lengyel Jagello Katalint vevé feleségül; s midőn ezért Stockholmba hivaték magaviseletéről számot adni a rendek előtt, 1563-ban a finneket Åboba gyűjteté maga védelmére. Ezért Jánost Svédországban megfoszták mindenétől, hadsereg kivivá Åboból, s fogságba veté nejestül Gripsholmba.

Érik sem vala szerencsés ember; gyanakodó, hirtelen és változó természete sok bajt szerez neki. Elméje megháborodván, szabadon bocsátá öccsét, majd ismét szorosabban fogá kormánya gyepelőit. Magnus Katalint, alsóbb rendüt vevén feleségül, az előkelők ítélete szerint a korona tisztességét megsérté; s midőn fiját szándékozott örökösévé tenni, János és Károly hadakat indítának ellene, fogságba ejtétek, a melyben kilencz év mulva borsó étellel megmérgeztették.

János tehát 1568-ban a királyi székbe üle; 24 évig tartó kormánya sok szerencsétlenséget halmoza országára. Svéd és Finn ország protestáns vala: de a király, a fogságban katolikus nejétől született fiját, Zsigmondot, katolikusnak nevelteté már azért is, hogy neki a lengyel királyságot biztosítsa. A jézsuiták Zsigmond segítségével vissza reménylik állítani a katolikus egyházat Svéd és Finn országban, mire János is nagy hajlandóságot mutat. Ezért meghasonlás támadta közte és a rendek közt, kik most Károlyhoz szítának. 1587-ben (Báthory István halála után), a lengyelek Zsigmondot választják királynak. János után tehát Svéd- Finn- és Lengyelországok egy király alá jutnak; pedig mennyire különbözök egymástól! *A kalmari egyesség*, mely rokon népű országokat kötött volt össze, nem vala üdvös a svédekre nézve: mit lehetne az új egyességtől várni! *Károly* ellene vala, viszontag a nemességnek tetszik az, mert a király távollétében ő fog uralkodni. Az államtanács biztatá tehát a királyt, hogy vigye fiát a koronázásra, miután szerződésben Svédországnak önállását és vallását biztosította volt. Fijának megkoronázása után hazatére, de hamar megbáná, hogy eleresztette fiát. János meghala 1592-ban.

A király halála után *Károly* mint helytartó jelenté kisöccsének Zsigmondnak, atyja kimulását, egyszersmind parancsot küldé a várak őrzőjinek Eszt- és Finnországban, hogy vigyázók legyenek

az oroszok és a lengyelek ellen. Zsigmond levele megerősíté Károlyt a tisztcében: de hamar beborula az ég. Gróf *Lövenhaupt Axel* fellázada a nyugati gót tartományban, s szándéka nem sikerülvén Lengyelországba futá, hol Károlyt rágalmazván, menedék-levelet szerze magának. *Fleming Miklós* meg Finnországot voná el Svédországtól, azaz Károly kormánya alól. Ezenkívül forrongani kezdte szerte a protestáns egyház elleni támadás, mely Zsigmondot fejének nézi vala. A rendek, Károly megegyezésével, Upsalába gyűlnek össze 1593 május havában, hol az ágostai hitvallást egyedüli hit-szabálynak nyilatkoztatják ki, s minden más hitűeket megfosztanak a nyilvános isteni tisztelet jogától (ez az intézkedés máig alaptörvény mind Svéd mind Finnországban). E törvényt jóváhagyás végett elküldik Zsigmondnak. Ez azt irván vissza, hogy az ország törvényeit és szabadságait erejökben meg akarja tartani; senkit sem fog hite miatt vagy gyűlölni vagy szeretni; de az upsalai gyűlés határozatait nem erősíti meg, sőt tiltakozik a gyűlés ellen: csak föléleszté a féltékenységet. S azt még fokozá azon tetteivel, a melyekkel utazását Svédország felé kiténtette, mert Thornban és Elbingben elvévő a protestansoktól a templomokat, Dantziban is ezt akarván tenni, véres támadást idéze elő. A „*rex crastinus*” — így gúnyolják vala a lengyelek —, a svéd parton kiszállván, a rendek és a 16 évvel öregebb Károly nagybátyja által fogadtaték, azon kívánság világos nyilatkozatával, hogy erősítse meg a tavali végzést. 1594 másod havában gyűlének össze a svéd rendek; Zsigmond kénytelen vala a tavali végzést megerősíteni, — de nincs szándéka azt meg is tartani. A kíséretében lévő pápai követ és a jézsuiták fölingerlik a népet; Zsigmond lengyel hadsereget hí fel Lengyelországból: az államtanács meg a Dale embereit gyűjté be Stockholmba. Ily feszült visony vala az ország és királya közt. Zsigmond az év nyolczadhavában visszatér Lengyelországba, olyan intézkedést tévén a kormányra nézve, a mely Károlynak nem tetszhetett, kinek épen 1594 utolsó havában fija, Gusztáv Adolf, születék, s a ki talán ez által inditva, számolni kezdé a jövendővel. Zsigmond tekintélye már is semmivé vált volna Svédországban, ha *Fleming Miklós* nem tartaná fel Finnországban.

Nagyon elterjedt vélemény szerint a finnországi nemesség mind külföldi eredetű volt volna, mely az ország meghódításával kedődött. De nincs úgy a dolog; Finnország e tekintetben más állapotu

vala, mint Eszt vagy Lív ország. Midőn Szent Érik (1159-ben) és Birger Jarl (1249.) hódításaikat tették, Svédországban nem vala olyan nemesség, a mely törvényes előjogainál fogva fölötte állt volna a népnek. Voltak ugyan eleitől fogva előkelők mind gazdagságra, mind a királyi nemzetséggel való rokonságra nézve: de a törvény nem ismert vala különbséget köztök és a nép közt. 1285-ben Magnus király, a kit *Csürlakat*-nak neveznek, újmódú nemességet alkotva, azt rendelvén, hogy a ki maga költségén lovon tesz hadi szolgálatot, az telkét és önmagát adómentesíti. Ámde ez adómentesség nem vala örökös, hanem vége lett, mihelyt a hadi szolgálat megszűnt. De más örökös tisztesség kapa fel a lovagsággal, a melyet a király érdemes férfiaknak tulajdonított, eleinte ugyancsak személyes kitüntetésül, de a mely hamar örökössé lett. S minthogy az ország-tanácsba csak lovagok juthattak be, azok tisztelete nőttön nőtt; s hogy ők lovasok kiállításával adómentességet is szerzenek vala magoknak, az is igen természetes. Az említett intézkedéseknél fogva vagyonos finnországi földmivelők is adómentességre juthatának, mit a finn nevű családok bizonyítanak. A *Kortumaa*, *Inkonen*, *Kivres* nemzetségek a hitújítás előtt haltak ki; a *Kurki*, *Karpainen* nemzetségek lányágai sokáig éltek még azután is; 1600 tájban *Hevonpää*, és *Linnunpää* nevek fordulnak elő a nemesek közt; a *Horn*-ok a XIV. században Brabantból, a Flemingek Németországból, a *Boije* nemzetség Csehországból származtak Finnországba és hamar elfinnesedtek. A pomeraniai Érik király által behozott *pajzs* és *czímer* nem bírtak meggyökeresedni Svédországban; még Gusztáv Váza is azt szokta vala mondani: „Jó erkölcsök, ész és vitézség nemesítenek csak.“ Érik király alatt is a nemesség és adómentesség együtt járnak vala; adómentességet pedig mindenki szerezhett magának, a ki maga költségén lovast állított ki a hadhoz.

János király azt rendelvén, hogy a hadiszolgálat, tehát az adómentesség megszűntével is, megmarad a pajzs és czímer, örökössé tevő a nemességet. Mind ebben mi sem vala terhelő a köz népre nézve.

Ámde a visszaélésnek sokféle útja nyílt meg, különösen Érik, János és Zsigmond királyok alatt. Régi szokás vala t. i. érdemes férfiaknak hűbérül a királyi jövedelmek egy részét kiosztogatni; sőt a főbb hivatalokat is ekképen adogatják vala oda. A hűbéres és

hivatalos maga szedetébe a jövedelmet a korona számára is; a törvényesnél többet szedni be soha sem tiltotta meg az önösség. E visszaélés ellen már Gusztáv kénytelen volt tiltakozni, kivált a Flemingek irányában. Az ily hűbérek és hivatalosztások Gusztáv alatt csak határozott időre szóltak: ámde maga Gusztáv véte az ellen, János fijának Finnországnak felét adóstul és jövedelmestül adván örökbe hűbérül; kisebb két fijának pedig Svédországban jelölvéni ki örökös hűbéri birtokokat. Fia Érik, hogy kisebbítse öcsesei méltóságát, grófokat és bárókat nevezze ki, a mivel a bajt csak nevelte. A bárók közt két finn is vala, Fleming Lőrincz és Horn Miklós; a svéd Oxenstjerna Miklós is Finnországban nyere báróságot. János, koronázásakor, új grófokat és bárókat nevezze ki; ekkor lön Fleming Miklós báróvá, s a gróffá lett Lövenhaupt Axel Finnországban kapa grófságot. Minthogy Érik király törvénye szerint a grófok három-három, a bárók két-két, s a többi nemesek egy-egy háztelket a lovas katonai szolgálattól mentesen bírhatnak vala: eme kinevezések által eleinte csak a korona, azután a többi adózó telkek is szenvedtek, mert az egész teher ezekre hárult. S a nemesek előnye még az által is nevedék, hogy kötelességök alább-alább szállított. Gusztáv Váza idejében a nemesek örökös birtokaik minden 150 márkányi jövedelme után, s hűbéres birtokaik minden 100 márka jövedelme után tartoztak volt egy-egy lovas kiállítani; Érik az örökös birtok utáni 300 márkára s a hűbéres birtok utáni 150 márkára szállíta le egy-egy lovas katonát; János még kisebbre tevő azt a kötelességet.

A visszaélésnek második útja a törvénykezés módjában nyílt meg. Az igazság, különösen a büntető igazság, jövedelmet hajt vala a koronának. Úgyde a királyok a királyi hercegeknek, grófoknak, báróknak, egész vidékeket, községeket, sőt egyes telkeket is hűbérebe vetének azon föltétellel, hogy a büntetések és perjövodelmek csak egy részét a koronának, többijét magoknak szedjék be. A hűbéresek többnyire nagy hivatalokban lévén s nem lakván hűbéri földeiken, a törvény-látásra helyetteseket neveznek vala ki hitvány díj mellett. Hogy ezek magukról, s ha kinevező uraságaik előtt kedvességet akartak nyerni, emezekről sem szoktak megfélekedezni, bizonyítja a finn közmondás: „*Niin laki kuin luetaan*“ = olyan a törvény, a mint olvassák.

A legterhesebb visszaélésnek útja végre az által nyílt meg, hogy

az országban lévő katonaság maga magát élhelmezi vala. Meg volt ugyan határozva, ki mit és mennyit vehet a parasztoktól : de tudván, hogy Gusztáv Váza halála után egész 1604-ig Érik, János, Zsigmond és Károly közt folytonos viszálykodás uralkodott; tudván azonkívül, hogy mindenik király Oroszországgal viselt háborút, a mely mindenkor kegyetlen vala, és hogy nem egy ízben a tatár könnyű lovasság átkelt a jégen Revalból Finnországba, pusztítván, égetvén mindenfelé : vajmi könnyű meggyőződni, hogy a honi katonaság élhelmezése nem sokat különbözik vala az ellenséges hadak pusztításaitól.

S míg a földmivelők sorsa inkább meg inkább hanyatlott : a nemesek elméje is inkább meg inkább megváltozott. Eszt- és Livországban gyakran hadakozván az oroszok ellen, megtudák az eszt és liv parasztság viszonyát a német földesurakhoz, a mely nékiek csak tetszhetik vala. Ilyen állapotba sülyeszteni a finn parasztot is nem egy finn nemes előtt amúgy természetes dolognak látszhatott.

A meghódított népnek egyedüli joga az adó-fizetés, s ezt jelentette volt a „jus finnicum“ és „jus carelicum“ is. De Finnországban hamar közönségessé váltak a svéd törvények; a finn paraszt soha sem hasonlított az eszt és liv paraszthoz. Ámde most féllő, hogy a finn paraszt is ennek sorsára jut. Egyszer 1589-ben János király Revalból haza érkezvén, Stockholmban háromszász finn paraszt várja vala, panasz-levél a kezökben, melynek ez főbb tartalma : Nem kis okból jönnek annyian ily szoros munka idejében legalázatosabban könyörögni a királynak, hogy az istenért hallgassa meg panaszaikat, s ne engedje őket a gonosztevők által olyan nyomorúságba esni, milyenben Lív- és Esztország van. Nem kérnek mást, mint azt, hogy úgy lehessenek, mint Gusztáv idejében valának, s hogy az igazság Isten dicsőségére és az ország boldogságára látassék el. Megköszönik a királynak, hogy kegyelmesen választ adott nekik, midőn a községekből panaszt küldtek volt ide : de elpanaszolják, hogy a tisztviselők mit sem adnak a király leveleire, hanem ezeket elszedik tőlök, s még tiszszerte keményebben bánnak velök, önkény szerint terhelvén őket fogsággal és egyéb büntetéssel. Annyira is megfélemlítették már, hogy alig mertek panaszra jönni; papjaik is annyira el vannak rémitve, hogy se bizonyosság- se panaszlevelet nem bátorzkodtak írni. . . . Ha a tisztartók vagy írődeákok egy évet töltöttek hivatalban, már nagy udvaruknak, szép lovaik-

nak, hajóiknak, a városban kőmiveseiknek, ezüst edényeiknek, s teli tárházuknak kell lenni, bár a korona várai és telkei elpusztúlnak is. Feleségeik áros ruhákban járnak, maguk becses bőrruhában büszkélkednek, midőn reája akarnak ijeszteni a föld népére, az útköltsége fejében szedvén el tőlök a vadak bőrcit^{*)}): de midőn a király előtt jelennek meg, akkor foltos ruha van rajtuk, jámbor képűek, s az elvett bőrökkel pártfogókat szereznek magoknak. Minden tisztartónak és íródeáknak öt-hat irtoka van, s mindenike feleséges, házhelyes. Ezek udvaraira dolgozni kell járniok, ötven mélyföldnyire is, portékaért a városba, előfogatot adni. Még nagyobb a baj, hogy évenként változnak a tisztartók; mert gyakran meg-esik, hogy öt-hat tisztartói deák egyszerre jár beszédni a hátralékokat, a melyeket rég lefizettek. Ekkép némely író-deák, ki már öt-hat éve nincs hivatalban, feljárja a parasztokat, beszédni az elmaradt adókat, de a korona számoló kamaráji mitsem kapnak abból. Még az is megtörténik néhol, hogy a tisztartók és íródeákok pénzért eladják tenni valójikat, s a vevők azután helyettek szedik be az adókat, nagy zsarolással. — — Némely tisztartónak szolgálji gazdag paraszt lányokat vesznek feleségül, s felszabadítják ipjaikat az előfogatoktól s más külső munkától, minélfogva a szegények nyakára még nagyobb teher esik. E szerint minden módon nyomorgatják a tisztviselők a szegény népet, néha ötven-hatvan emberrel járván fel a házhelyeket, úgyhogy tőlök jobban fél mint a királytól. Sok városbelinek és papnak fiai, a kik az iskolából kiváltak, s mitsem értenek a hadi dolgokhoz, lovasokká lesznek, csak azért, hogy a táborban saját földijeiket rontsák, s a „junkar“ nevet viseljék. Ha ezeknek egy vagy két lovuk van a táborban, a mellett tíz szolgát is tartanak, kik fogatos lovakon járnak egyik adószedőtől a másikhoz, mindenütt öt-hat napig vendégeskedvén; az alatt pedig a parasztok lovai és magok a parasztok ott éheznek és vesztegetik az időt. A lovas katonák több lovat tartanak a táborban, s a havi fizetést hazaviszik magoknak, nem is eléglik meg a király által megszabott jövedelmet, hanem annyit szednek be a parasztoktól, a mennyi nekik tetszik. Kérik tehát a királyt, hogy tartsa a lovasokat a korona váraiban és a királyi telkeken, a hová szívesen fogják az adót bevinni, mint az Gusztáv idejében történt. — Az apródok hűbérbe ka-

^{*)} A melyeket adó fejében tartoznak vala odaadni.

pott telkei szabadok az előfogattól s minden kisebb külső munkától, ebbeli terhek annál súlyosabban esnek a többi telkekre; azért is jelenben az apródok telkei sokkal gazdagabbak, mint az örökös telkek. S ha az örökös telkek birtokosai a túlságos teher által kimerülnek: az adószedők, negyedések, gazdagabb parasztok és papok magokhoz veszik a telkeket, de megvesztegetik az író-deákot, hogy azokat ellagyott telkeknek írják be; így némelyik sokszor öt-hat telket bír is, de adót csak egy telektől fizet. Mindnyájan tehát igen szegények; ez által sok száz telek elpusztult már, s félő, hogy Finnország egészen a Lív- és Esztország sorsára jut. Végre panaszt emelnek a rosz igazság-szolgáltatás ellen. Minthogy, azt mondják, az urak hűbérül kapják a törvényszékek jövedelmeit, ők fizetett bírákat, vagy törvény-olvasókat tartanak magok helyett, s a parasztok kétszeresen kénytelenek fizetni a bíró-díjt, s azonkívül még ajándékokat a helyettesnek, a ki a szerint itél, ki mennyit ad neki.“ — A panasz-levél avval az alázatos kéréssel végződik, hogy a király tartsa meg a finn népet az isteni és a svéd törvényekben.

Ugyanezen 1589. évben a Lövenhaupt Axel grófságbeli Karja, Inko és Karjalohja községek követei is érkezének nagy panaszokkal, a kiknek a király véd-levelet is ada Axel és tisztjei ellen. Fleming Miklós tisztjei és szolgálói is sok okot adnak vala a parasztok panaszaira. Az 1590-ben újra kitört háború Oroszországgal az ügyis kimerült és elfáradt népet még jobban sanyargatá.

János király 1592-ben történt halála után Finnország különös szerepet vállalt Svédország irányában. Mondtuk már, hogy *Károly* herceg, mint *Zsigmond* lengyel és most svéd királynak nagybátyja, kezébe ragadá az ideiglenes kormányt, hogy ő és az országtanács a Finn- és Esztországok parancsnokait vigyázatra inték mind az oroszok mind a lengyelek ellen, s hogy végre a rendeleket Upsalába hívák a szükséges intézkedések megtételére. A svéd rendeket többi közt az is aggasztja vala, hogy *Zsigmond* engedni talál a lengyeleknek, a kik 1587-ben a svéd követektől azt az ígéretet csalták volt ki, hogy Esztország a lengyel királysághoz fog csatlódni. Ezt tárgyazza vala *Károly* és az országtanács intése a Finn- és Esztországok parancsnokaihoz.

De Fleming Miklósnak, az időben Finnország helytartójának, más szándéka vala. Rögtön követet küldé *Zsigmond*hoz Lengyelországba, hadi erőket ígértvén neki, ha mikor fog kelleni. Még mie-

lőtt Fleming követe oda érkezett volna, Zsigmond megbízottja, Sparre János, Finnországban termett azon ígéretével, hogy az ország szabadságait és hitét, a melyet az előbbi királyok alatt befogadtak volt, megerősíti, s mindenkit megjutalmaz, ki hű marad hozzája. A finn rendek tehát Åboba gyűlnek 1593 ötöd hava 4-kén, a hol a királyi levél felolvasása után, hűséget fogadnak Zsigmondnak; sőt Fleming a svéd rendeket is hűségre szólítja a király iránt, különben hadsereggel fenyíti meg az elszakadókat. Fleming, a finn nemesség és katonaság e szerint törvényszerű hűséget mutatnak: ellenben Károly herczeg és a svéd rendek hűségtelenségi színbe jutnak.

E különös állapotban a finn parasztság szinte kétségbe esék. A svéd törvények előtt ismeretlen volt azon földesúri hatóság, a mely egész Európában uralkodik vala, s a mely Lengyelországban még terhelőbb, Eszt- és Livországban pedig legembertelenebb. A finn parasztság félvén, hogy lassankint az esztek és livek nyomorúságába esik, minduntalan a svéd törvényekre hivatkozáék, s a királyok el szokták fogadni panaszait, ha mindenkor, saját esztelen eljárásuk miatt, nem segíthettek is rajta. De mi lesz most a finn parasztságból, midőn Fleming és a finn nemesség meg katonaság a lengyel királynak esküsznek hűséget. A különös viszonyok megfejtik, hogy a lázadó finn parasztok Károlyhoz és a svéd rendekhez szítanak, s azonképen Fleminget és az ő katonaságát ellenségeinek tekintik; valamint az is világos, hogy Károly szükségből is a finn parasztokat védi, mert Fleming ellen kell támadnia.

Häme-ben, azaz Tavasztehus tartományban, már 1593 másod havában történék véres ütközés a parasztok és katonák közt. Mások panaszos küldötteiket Károlyhoz indítják, a ki viszontag véd-leveleket ad nekik a sanyargatók ellen, a melyeknek nincs hatásuk. Így Lövenhaupt Axel tiszttartója fogsággal fenyegeté Inko lakosait, mert Zsigmondhoz panaszszal mentek volt Stockholmba. Egyébiránt Fleming maga és felekezete azon is valának, hogy finn paraszt ne férjen a királyhoz, míg az az országban vala. S miután ez visszatért Lengyelországba, újra elkezdődék a tusa Károly herczeg és Fleming közt. Ezalatt 1595 ötöd hava 18. meglett az óhajtott béke Oroszországgal; most érkezett el a rég várt idő, melyben a finn nép zsarolása a katonaság részéről megszünhetik, mert most nem kell katonára; Károly ez értelemben ír is Flemingnek, ki azonban a király

nevében mindenkor az ellenkezőt parancsolja. Károly és az ország-tanács *Söderköping*-be 1595. szent Mihály napjára híjják a rendeket; Finnországból kevesen jelennek meg, köztök az åboi püspök. A király tiltakozik az országgyűlés ellen; de a rendek már elhatározták volt, hogy a király iránti hűségben maradnak ugyan, de Károly herceget kormányzóvá teszik a király távollétében, kinek parancsait a kormányzó és országtanács hajtják végre, sőt ezek ellenére a királyi rendeletek érvénytelenek stb., hogy minden jelen- és távollévő az ország iránt hűségtelenné lesz, ha e gyűlés határozatait el nem ismeri. — Ugyaninnen abban a hóban nyílt levelet bocsát ki Károly Finnországra, melyben a parasztságot a tábori szolgálattól és a katona-élelméztől fölmenti, míg a királyi vizsgáló székek nem fognak tartatni. Fleming ellenben 1596 elején Aboba híjja össze a finn rendeket, s ott a svéd követeknek azt a választ adatja, hogy a finnek az országgyűlés dolgát a király döntése alá rendelik, azért kéri a herceget, hadd várhassák be a király választát. Egyébiránt Svédország törvényeit és hitét a finnek is vallják, ezek védelmére készek a svéd rendekkel egyesülni. — Azonban Fleming durva magaviselete, különösen a papi rend irányában, sok nemest, még rokonai közül is, megsérte. A többség mégis Fleminggel tart vala, úgy vélvén, hogy a mi a parasztrendre nézve Svédországban törvényes, nem az Finnországban. —

Finnország éjszaki tartománya, melyet most *éjszaki föld*-nek (Pohjan maa) neveznek, lakosaira nézve a déli Finnországtól különböző állapotban vala. A skandináv mondai történetekben híres *Kainulaiak*, úgy látszik, a VIII. és IX. században Kr. u. enyésztek el, alkalmasint elvegyülvén a lappok közzé. Mert a XII. században, midőn a svéd hódítás kezdődék, s a XIII. században, midőn a *Pirkkalai*-ak oda költözének, nem vala már semmi hírök. *Birger Jarl* 1249-ben hódítá meg a hämeläieket (Tavastlandiakat); vagy tíz év mulva *Pirkkala* helységből és környékéről bátor férfiak hódítani menének az éjszaki földre, a mit akkor úgy neveznek vala, hogy kereskedni menének a lappokhoz. Nem sokára adománylevelet szerzének ki a svéd királytól, a melynél fogva az ottani lappok a pirkkalaiaknak tartoztak adózni, kik hódításaikat lassankint a Jegestengerig kiterjeszték. Távol lévén a belső és déli Finnországtól, szinte független állapotban éltek volt; az oroszok ellen Gusztáv Váza, Érik és János királyok idejében is magok hadakozá-

nak, saját vezérök és saját előnyökre. Idegen tisztviselőt nem látnak vala magok közt, papjaik is oda valók valának többnyire. Az a különbség a rendek közt, a mely Finnország délibb részeiben annyi keserűséget okoz, ismeretlen vala nálok. S János király, mintegy az oroszok ellen mutatott vitézségök megjutalmazására, szabadságlevelet ada nekik, hogy mentek legyenek jövőben is a katona-élelmezéstől és táborigi szolgálattól.

Azonban Zsigmond alatt Fleming kormányja szép szerrel reájok is ki akarja terjeszteni a katona-élelmezést. Az éjszak férfiai jól tudván, mit szenvednek az ország belső és déli részeiben a parasztok, nem valának hajlandók az új rendet elfogadni, hanem jogos kérésüket Fleming elé vitették, ki ügyis bírójok lévén, nálok egy helyettest, Melchiorson Ábrahámot, tart vala. De Fleming börtönbe veté a kéroket. Az éjszak férfiai tehát Károlyhoz fordulnak. Ez menedéklevelet ad nekik: csak hogy azt Fleming embere mibe sem veszi. Újra, nagyobb könyörgéssel, mennek Károlyhoz, azt mondván, hogy ha nem tud rajtok segíteni, öök, s tudomásuk szerint, a többi finn parasztság is, inkább az oroszok alá adják magokat, hogysem tovább is eltürjék a sanyargatást. Károly épen akkor (1595 tizenegyedhava 2-kán) búcsút vesz vala Stockholmtól, megútván az országtanács ellenkezését. Rémülés fogá el a svéd alsóbb rendeket, még inkább kétségbeesének a finn országi könyörgök: ha ő elhagyja öket, kibe bízhatnak még? „Én most egyebet nem tudok nektek tanácsolni, mint azt, szerezzetek saját kezeitekkel békét magatoknak. A kik rajtatok ütnek, hajtsátok el, ha egyébbel nem, tehát sövénykarókkal, és fokosokkal.“ — Ezt találá mondani Károly a rímánkodóknak. Szikra vala ez, mely gyuló anyagba szökött. *Pouttu Bencze*, egyike a paraszt követeknek, szárazon mene haza felé, mindenütt azt hirdetvén, hogy keljen föl a nép és segítsen maga magán.

E hó 25-kén, azaz Katalin napján, Nagy Kyrö-ben Isteni tiszleletre gyüle össze a nép és az ott lévő katonaság. A nép közt olyanok is valának, kik épen hazaérkeztek volt Svédországból, többi közt *Piri Bencze*. Szólalkozás kezdődik a nép és katonaság közt; ezek a kutyák, kik minket nyomorgatnak, így szól a nép; s *Piri* hozzá teszi: Nem volna kár ha beleiket is kiszaggatnák. A szóváltásból verekedés lesz, s néhány katonát föbe ütnek fejszével. Erre a parasztok seregni mennek; a serezőket meglepik a katonák, megfogják, hogy Áboba vigyék, hol Fleming megjutalmazza

öket. Ezen való örömben meg a katonák térnek be egy csapszékbe, hol éjjel a parasztok kiszabadítják a foglyokat, s e húzalkodásban egy katona elesik. Ez a fokos-háborúnak kezdete.

A verekedés híre nőttön nő, az éjszakai nép feltámad; a szélylyel szórt katonákat öli, a nemesek és tisztek házait kirabolja felgyújtja. Vezetőji többnyire azok, kik vagy tíz év óta fáradoztak volt az igazságtalan közterhek enyhítésén. Nemi egység látszik a vezetők tanácsában; mert az éjszakai felkelők nem csak magok földjét akarják kiszabadítani, hanem dél felé is szándékoznak indulni, s egész Finnországra kiterjeszteni a nép-háború lángjait, mindenütt elrontván a nemesek lakjait, ha hozzájuk nem csatlakoznak, s főkép a katona-tiszteken töltvén ki boszújokat, míg Åbo környékén majd egyesülnek, a hol Fleminget fogolylyá teszik. Hogy ilyen nagy terv valószínűsége nem sikerülhet nekik, s ha sikerülhetne is, még nagyobb szerencsétlenséget hárdana az országra, ingyen sem gondolják meg.

Három csapatba oszlanak, s karácsonhó közepe táján megindulnak. Az egyik csapat vezetője *Vilunpoika Márton*, a ki Savo, Häme és Satakunta tartományok éjszakai részeit fogja felverni, magához csatolván a fegyverre kapott népet. Ez a csapat először indul meg. A második nagyobb csapat vezetője *Ilka Jakob*, a kiről az egész támadást *Ilka támadás*-nak nevezték el. Nem tudni, mi által nyerte volt meg annyira a nép bizodalját, hogy ő, s nem az ismeretes *Pouttu*, lett fővezérévé. Múlt nyáron fogoly vala Åboban, s nagy merészség által szabadult ki onnan; igen bátor ember. A csapat eleinte 800—900 emberből áll vala, de a hír, valamint a felkelők kérdése sokkal nagyobbra tevő. Ilka épen azon az uton tör dél felé, a melyen 1808-ban Adlerkreutz a híres visszavonulását az oroszok elől eszközölte. A harmadik csapat alsó Satakuntából indult meg *Tommola Márton* vezetése alatt. Karácson estéjén kelt levelökben avval dicsekednek a nép előtt, a melyet fel akarnak kelteni, hogy „táborunk Kei-tónál 5000 embernyi; másik táborunk Kyröben és Närpiöben 18,000 embert számlál; a Savo-ból érkezettek, a kiknek táborá Kangasalustában van, 12,000-en vannak.

A kis hadcsapatok vezérei s a várak parancsnokai eleinte nem tudnak vala, mihez fogni, hova indulni, míg eltájékozták magokat. Mihelyt Fleming a támadás híret vette, és megtudta, hogy Satakunta felől jönnek, legott karácsonhó 23-kán kiindula ellene Åboból. E közben 26-kán a felkelők 200 lovas katonát széllyel verének, a mi

még fokozá a rémulést. Fleming siet; Pirkkalánál Hämében 31-kén összeütközik a főcsapattal; estig foly a véres tusa. Éjszaka köveket küld Fleming az ellenes táborba, békét igérvén a parasztnak, ha holnap kezeibe adják Ilkát és a többi vezetőket. Sokan bizonyosan megbánják vala már elragadtatásukat, kiváltkép messze hazájuk tól; némelyek tehát hajlanak Fleming ravasz ajánlatának elfogadására, s az éjszakai emberek egy része haza is készül, elváltván a hämei, savoi és satakuntai társaiktól. Ezt látván Ilka, bizodal-mát veszti a néphez, s ló-háton elmenekül. Így vége lön az egység nélkül szükölködő seregnek, melyet reggel 1597 első napján, könnyen széjlyel ver Fleming, kinek lovassága a futamodókat összefogdossa, míg győzi. Ilkát is kézre keríti Melchiorson, s kivégezteti. — Másutt, első hó 14-kén, egy ütközetben 400 parasztot konczolnak le. Nagy Savóban pedig 23-kán a katonaság előbb megegyezék a felkelőkkel, miszerint ezek megadják magukat, s azután mégis a fegyverteleneket mind levágák. A fokos-háború véres lefolyásában ez vala legrútabb esemény, úgymond Koskinen. Savóban is vége lön a zenebonának; ezentúl a hóhér váltja fel a katonát; Fleming t. i. foglyokat gyűjtet össze, ha vallomásaikból Károly herczeg ellen sikerülne tanúbizonyságot szerezní.

Azonban éjszakon újra kigyúl a lázadás lángja. Oda érkezék t. i. Károly herczeg embere, a ki ott Fleming tisztartója helyett fég intézkedni. Ez a *Laars-son Izrael* nevü tiszt csakugyan bejárja az éjszakai részeket, s biztatja az embereket, hogy ne hagyják a törvénytelen adót és katonaelelmezést magokra vetni, s biztosítsák határaikat a délfől érkezhető megtámadás ellen, de határaikról ne távozzanak el. Úgy látzik, ez volt Károly herczegnek is a tanácsa, s ennyiben *Laars-son* a herczeg értelmében működik most. Lehet, hogy az első hadjáratból hazamenekültek is égneek vala a bosszavágytól; mert *Laarssonnak* sikerüle táborba gyűjteni az embereket. Az új támadás hírére Fleming éjszakra siet; de mielőtt maga, derék csapatjával oda érne, már elfogták volt tisztartóját és katonatisztjét *Melchiorson*t, kire és embereire lesből rohonának a parasztnok. *Melchiorson*t Stockholmba viszik, a hol Károly a törvényszék által halálra ítélteté 1598-ban, mert az vala egyik fő okozója az éjszakai nép sanyargatásának. Fleming utána sietvén tisztartójának, másodhó 24-kén, Mátyás napján, megütközik a felkelőkkel, kik közül 500 foglyot ejt. E volt az utolsó csata ebben a szomorú há-

borában. Fleming fékezé vad indulatját, mert mint kormányember belátja vala, hogy a parasztok levágása nem teszi hatalmassá az országot. Maga harmadhó 12—13 közti éjtszakán meghalálózván, Finnországban a nemesek is nyíltan bevállák, „hogy a nép zenebonája csak a túlságos terhelés által idéztetett elő, s hogy a katonacélelmezés a finn parasztnak halála.

Minthogy Zsigmond a *Söderköpिंगi* határozatokat meg nem erősítette, sőt a királyi követek arra is bírták volt az ország tanácsát, hogy ellenezze Károlynak szándokát erőhatalommal vetni alá Finnországot: a herceg az arbogai országgyűlésen újra le akará tenni kormányzói hivatalát. De azt a gyűlés nem engedé meg, sőt azt határozá, hogy a királyt az országba kell híni, Finnországot pedig erőhatalommal engedelmességre hajtani a kormányzó iránt. Károly tehát hadsereggel mené Finnországba, hol Fleming helyére *Stolarm Arvid*-ot nevezte volt ki helytartóvá Zsigmond király. Károly hatalmába kerité Ábot, melyet Fleming özvegye vitézül védelmezett, s maga hűségére esketteté mind a hajó- mind a hadsereget. A finn nép forrongása csillapulni kezdé, mert Károly mérséklé a teherviselést s megszünteté a visszaéléseket.

Koskínen az ezután következő eseményeket is előadja, úgy-mint a háborút, melyet Zsigmond király a svédek, tehát nagy bátyja Károly ellen folytata, mely alatt a finn nemesség Zsigmond részén vala, míg Károly teljesen győz, s 1604-ben királynak megkoronáztatik. Halála után 1611-ben Zsigmond újra fegyvert fog, de *Gusztáv Adolf* győz, ki atyja életében Finnország nagyfejedelme vala. 1632-ben elesik Gusztáv Adolf Lützen mellett, Zsigmond pedig meghal Lengyelországban.

Munkáját evvel rekeszti be a szerző: „A nemzetek mindenkör kettőt védelmeztek leghathatósabban: a szabadságot a belügyekben, s a nemzeti önállást az idegenek ellenében. Egyértelműleg azt bizonyították tetteikkel a népek, hogy ha egyiket kell választani, az utóbbik becsesnél becsesebb; mert legrútább az idegen nép alatti szolgaság. Többnyire a kettő, a belső szabadság s a külső függetlenség, azon egy szerencsének van alávetve, egysorsú. Így volt az a svédeknél is abban a tusában, melyet Károly vezeté. De Finnországnak állapota épen különböző vala. Reá nézve a legközelebb és legsúlyosabb veszedelem a nemesség és katonaság erőhatalma vala, s ez ellen Svédországtól kelle segítséget kérnie. Igaz

ugyan, hogy Svédország felől a másik veszedelem magát a nemzetiséget fenyegeti vala: de ez a veszedelem akkor nem volt oly ijesztő. Nem kell tehát azon csodálkoznunk, hogy ezekben a történetekben a nemzeti függetlenség tudata oly alantjáró vala. Egyedül Finnország előkelő, s mondjuk ki, legmíveltebb osztályában lehet észrevenni azt a tudatot, mely gyenge és hajnalodó vala ugyan még, mindazonáltal oly erős és világos, hogy nyugtalanságot okozott a Svédország feleinek. A svédek bőszevu állítgatásokkal azt igyekeztek bizonyítani, hogy Finnország nem idegenebb mint Upland, nyugati Gotland, vagy akármely svéd tartomány; s abba épen nemzetünk leghatalmasabb része, a „finn nép“, szívesen beléegyez, nagyon is félvén attól, nehogy a svéd törvények oltalmából kiestével, az előkelők önkénye alá jut. A mint végre eldőlt a dolog, a parasztok szabadsága felülkerüle: a nemesség igyekezete pedig alább szálla. De ezután szorosabban is egyesüle Finnország Svédországgal, mint valaha.

Ennek így kellett lennie. A kik a finn nép előbbi voltából annak jövőjét akarják megjövendőlni, azok emlékezzenek arra, hogy a buzogány-háború ideje a finn népnek gyermeki kora vala. Három száz évet élt volt akkor, mint nemzeti egység, egy rendezett kormány alatt, s még rá szorul vala annak gyámságára, a kinek kész törvényeit és intézeteit elfogadta. Ez idegen népnek nagy előnyére vala az a bizodalom, melylyel uralkodásába a másik nép beléegyezett. A finn nép a történelem legifjabb gyermeke; annak viszontagságait nem lehet szokott mértékkel és szokott becs szerint meghatározni. Neki még nagyon nagyon nehéz iskolát kellett járnia! Mindazonáltal vigasztaljon minket e közmondás:

„Hűség bőséget nevel,
hősség aczélt csinál: *)

S minden viszontagságon által megőrzötte a finn nép a neki legbecsebb két kincset: a szeplőtelen becsületet s a jövőnek reményét.“

*)

Vilu viljan kasvattavi,
Lämpöinen terän tekevi.

Azaz: a deréknek se jó, se rossz viszony nem árthat, sőt az a jónak és a rossznak egyaránt hasznát bírja venni. Hogy a hús időjárás Finnországban is kevesebb árthatmas a termésnek, mint a száraz hőség, azt ez a közmondás is bizonyítja: „Vilu-vuosi vilja-vuosi“ = hús év bő év.

HUNFALVY PÁL.

KRIZA JÁNOS ,SZÉKELY NÉPKÖLTÉSI GYŰJTEMÉNY'-E NYELVÉSZETI TEKINTETBEN.

II. KÖZLEMÉNY.

Olvasta az Akademiának 1864. dec. 12. tartott ülésében.

FOGARASI JÁNOS.

A magyar nyelvészkedés, a mennyire észlelhetém, már túl van azon elfogultságon, hogy egyik vagy másik szójárásnak, tájbeszédnek (réginek vagy újnak) elsőséget tulajdonítson mások felett, miután első nyelv művelőink nyelv- és szépérzete mindjárt kezdetben magát minden tájszólások fölé helyezve, kimutató az útát, melyen kell tovább haladnunk, és sejtető a felsőbb törvényeket, melyek őket vezérlik vala. Ki merné mai napon a ,család' és ,cseléd' szokat összezavarni, holott azonegy eredetöket, és régente több írónál azonegy értelmöket is senki sem tagadhatja. A legtöbb nemes érczek, drágakövek akkor érik el értékök legnagyobb fokát, midőn a műértelem és művészet szabályai szerint megtisztultak s új alakot nyertek. Így a művelt nyelvnek is nem elég a népnyelvre hivatkoznia, hanem ismerni s értenie kell a vezérelveket, melyek a nyelv csinosításának alapjait teszik. Én a nyelv művelés elveiről már két ízben is értekeztem. Egyszer „A magyar nyelv szelleme“ című munkám eddig megjelent első kötetében; másszor az igeidökről 1858-ban tartott értekezésemben. S azokat eddig még senki meg nem czáfolta, s úgy hiszem meg sem czáfolhatja. Ezek szerint nincsen ugyan a nyelv művelésre nézve egyik tájszólásnak sem elsősege a másik fölött: ámde a népnyelv megbecsülhetlen bánya az anyagok gyűjtésére egy részről, más részről a nyelvbuvárkodásra s a nyelvtörténetnek teljesebb ismeretére.

E czélból s ezen szempontból kívánom tekintetni jelen fejtegetéseimet.

I. *Őseredetiségre mutatnak:*1) *val, vel* ragok.

Ezekben a *v* főképen Csikszékben még épen fennáll, pl. *kés-vel, kenyér-vel*, valamint Magyarország némely, kivált palóczos táj-ejtésü vidékein is. Így az ötödfél száz évet meghaladott szentpéteri végzésben is, mely eljárás mai korban ott többé nem divatos.

2) *szer* rag.

E szó önállólag még ma is életben van, hanem midőn ragozzuk, az általános népnyelvben a hangrendszerhez alkalmazkodik pl. *sok-szor*, mely egyik székely tájnyelvben: *sokszer* vagy az *r* beolvasásával: *sokszé*. Egy 1550 diki levélben is olvassuk (a Levelestárban) „akkoron es (= is) *sokszer* szittál meg. Eredetiségre mutat, mert a nyelvtörténet tanúsítja, hogy ragaink eredetileg mint önálló szók, ős alakjukat megtarták pl. a régi halotti beszédben: *halál-nek, fajá-nek, jó-ben, paradicsom-ben*. Így a göcseji nyelvjárásban is. A *nek* és *ben* magashangú ős eredetisége pedig kitetszik a személyragozott mai *nek-em, benn-em* stb. szókból. Így maradt meg a *napp* a székely *innapp* szóban, mely némely régi nyelvemlékeinkben *idnap* azaz *idv-nap*.

3) *es* = *is*.

A székelységnek legnagyobb részében, *is* helyett *es* divik: *Elmenyünk oda es. Úgy es mást ad az Isten hejji-be*. Régiségét, vagyis az *is*-nek *es* régi alakját és így az *és*-ből származtat tanúsítják számos régi iratok, különösen a Bécsi és Münchener codexek, Szentpéteriek végzése stb.

4) *j* tárgymutató nevekben.

A háromszéki nyelvjárásban részint tisztán, részint hasonlóval találjuk a tárgymutató *j*-t oly szókban is, melyekből az az általános népnyelvből már elenyészett pl. *leány-j-a* (általánosb szokás szerint: *leánya*), *máj-j-a* (= *mája*), *száj-j-a* (= *szája*), *ágy-gy-a* (= *ágy-j-a*, másutt csak: *ágya*), *város-s-a* (= *város-j-a*, másutt csak: *váro-rosa*). Így a göcseji nyelvjárásban is, annak bizonyosságául, hogy a két magyar haza keleti és nyugoti szélein még jobban megmaradt az eredeti *j* vagy *i* tárgymutató, s melyet már csak a felhozott példákban sem lehet pusztán euphoniai elemnek tekinteni.

5) *j* tárgymutató igékben.

Több száz, sőt több ezer példát találunk a gyűjteményben ily alakra: *lássuk e helyett: látjuk*, pl. *jöjjön hozzánk, jó szívvel lássuk. Eléjön a két bátya s mikor lássák hogy az eccsik (öccsök) egy haszontalan portékára lőtt, jól elpofozzák. — Mond meg nekik mit akarsz, ők eligazítsák. — Rózsa nem állhassa, kirántsa a kardot, neki uszítssa a kutyákat, erre a boszorkány megmutassa neki stb.* (igazítják, állhatja, látják, kirántja, uszítja, megmutatja stb. helyett). Nálunk sem egészen szokatlanok pl. Abaujban hallható: *szeressük mi* (e helyett: szeretjük mi) a lencsét. Nem régen olvastam egyik tekintélyes magyar hírlapban: *majd meglássuk* (majd meglátjuk' helyett).

Némelyek ezen alakokban foglaló módot keresnek és látnak.

Budenz társunk jó helyt tapogatódzott, midőn a 'Magyar Nyelvészet' egyik kötetében megérinti, hogy pl. *lássuk* a fentebbi példában épen úgy jelentő mód mint 'látjuk' csakhogy a *j* itt is hasonúlt mint a foglaló módbeli *lát-j-unk* és *lát-j-uk*-ban, melyekből *lássunk* és *lássuk* lettek; hanem — így folytatja társunk — az ő tapasztalása szerént nem mondják az egyes első és második személyben: *lássam, lássad*, hanem csak: *látom, látod*.

Ámde Kriza J. minden kétséget elhárít, mert szerént a mondott személyekben is sőt az egész jelen időben divatos némely tájon ezen alak: *nem igyam meg* (= nem iszom meg), *nem vigyem el*, (nem viszem el), *mi azt nem tegyük* (teszszük) *meg*, *az ökrök nem vigyék* (viszik) *el* stb.

Ide járul — a mi fő figyelmet érdemel — hogy ezen ügyvélt foglalómódi alak magashangú igéknél csak fölötte ritkán fordul elé, úgy hogy ezekben a székely nyelv is csaknem állandóan a szokott jelentőmódi alakot használja: *czélját érheti* (nem pedig: érhesse), *cséplik, viszik, örlik* (nem pedig: csépeljék stb.), ami legjobban kitűnik, ha oly mondatokat veszünk példakül, melyekben mind magas mind mélyhangú igék jönnek elé: *vetik* a haricskát, *arassák, horgyák* haza, *cséplik* vaseséppel . . . rotyog a haricska puiszka, . . . addég *keveri, kavargassa* a szapora firiss kezivel stb. Íme látjuk a különbséget, *vetik* . . . *arassák, keveri* . . . *kavargassa* magas és mélyhangú igéknél ugyanazon módban. Már pedig a magashangú igék, mint látjuk, nincsenek foglaló módban.

Végül jegyezzük meg, hogy mind ezt csak a tárgyi ragozásban tapasztaljuk, pl. soha sem fordul elé: *mondjak, lássak, üssek*,

mondok, látok, ütök helyett; a mi előfordúlna, ha itt foglaló mód fogrna fenn. A jeles gyűjtő megemlit egy példát, melyről mások által értesült; de ilyenképen említi meg: „sőt olykor hallható volna ez is“: *ott nem ülünk*. Tehát ő maga is kétli ennek divatozását, a mi egyébiránt nem lehetetlen, de szabályt nem alkot.

S íme mit tanulunk ezekből? Ezt

a) hogy azon alakok nem a foglaló, hanem jelentő módban vannak;

b) hogy a tárgyi ragozáshoz tartozó vagyis tárgymutató j-ből hasonúltak át;

c) hogy minden személyben eléjönnek.

S épen ezen utóbbi körülmény bizonyítja főképen e tájnyelvős eredetiségét, hogy a nyelvézés még mindenütt híven megőrzötte azon *i* vagy *j* hangot, mint tárgymutatót, melyet egyik értekezésben eléadék, mely szerint *igyam* a jelentő módban is am, *i-j-am* (mint a szintén székely gyavúl = javúl), *vigyem* am. *vi-j-em*, *tegyük* am. *te-j-ük*, épen úgy, mintha más igéknél is így szólnánk: *mond-i-om* v. *mond-j-om*, *mond-i-od* v. *mond-j-od*, valamint: *mondja*, *mondjuk*, *mondjátok*, *mondják* mindkét módban.

6) Végső rövid önhangzó meg nem nyújtása ragozáskor és főképzéskor.

A háromszéki nyelvjárás szerint némely ragozások és szóképzésekben a végső rövid önhangzó nem nyúlik meg, mint: *alaja* e helyett *alája*), *melleje* (= melléje), *ládacska* (= ládácska), *bundacska* (= bundácska) stb. épen úgy több régiségben pl. a Tatrosi codexben: *pinczejek*. Így a török-tatár nyelvben is.

7) Ékvesztő szók az alany esetben.

Számos szó van a magyarban, melyek némely ragozáskor a végszótagban ékezetöket vesztek. S ezeknek eredetileg az alanyesetben is rövid önhangzójuk volt, mutatják a Bécsi és Tatrosi codexek, példáulkül az utóbbiban: *ket*, *het*, *kez*, *nehez*, *szen*, *szel* (ventus, de margo *szél*), *fedel*, *fel* (dimidium), *közep* stb. Ilyenek a háromszéki nyelvjárásban, kivált a Csik felé lakóknál: *bogar*, *szeke*, *keves*, *közep*, *föveny*, *eger* stb.

8) Atható ige határtalan módja mellett alanyeset.

Nem szokatlan a nagyobb magyar hazában is ezen viszonyítás: *favágni*, *háztülnézni*, *szőlőkapálni*. Azonban a jelen gyűjteményben ezt csaknem rendszeresen találjuk, pl. *zabaratni*, *búzavi-*

rágszedni, szerencsepróbálni, tűzgyújtani. Számos példa van erre a régieknél is, pl. a Tatrosi codexben: *vízmerejteni*, sőt állapotjegyzővel is: *tanácstartván*; a Levelestárban: *puskaporvenni* (1557-ből) stb. Régebben a határtalan mód *ni* képzőjét a *mi* névmásból származottnak hívém, de mióta a *ni, nott*, (= ni-ott), *nól* (= ni-onnan, régiesen: ni-onnal) igen érdekes tájbeszédi ragok ismertebbek lettek előttem, s mióta tudom, hogy a tatár tárgyeset is *ni*, mely a nyugoti törökben már csak *i*-vé nyúlánkült vagy karcsúdott; mióta meggyőződtem a nyelvészek azon elvéről, hogy a tárgyeset ezen kérdésre felel: hova, vagyis a tárgyeseti ragban az ‚oda‘ fogalma rejlik; mióta Bopp F. kitünő nyelvész azon fejtegetéseit is forgattam, hogy a határtalan módok rendszerént az igéknek névvé alakultában ennek tárgyesetét képezték, semmit nem kételkedem, hogy ezen elveket legalább annyiban a magyarra is alkalmazhatjuk, a mennyiben a magyar határtalanmódban legalább is igehatározó rejlik, úgy hogy például: favágni megyek azt jelenti: favágásra vagy vágás végett megyek. Bővebb fejtegetése jelen célomtól messze elvezetne. Most csak azt jegyzem meg, hogy a mondott viszonyításokat legcélszerűbbnek tartom összetételként alkalmazni, vagyis összeírni: *vízmeríteni, szerencsepróbálni*, úgy hogy ha elválasztanók, már akkor okvetetlen *vizet meríteni, szerencsét próbálni* alakokat kellene használnunk.

9) Önálló gyökök.

Hogy sok elvont gyökeink eredetileg önállólag divatoztak, kétségtelen. Egy régi emlékből ismerjük a tiszta *csek* és *tet* gyököknek mint igéknek ragoztatását, amazét ‚gázol‘ (mintegy ‚segélyel‘) emezét ‚tetszik‘ (t. i. ‚feltetszik‘) értelemben.

Ily gyököket találunk Kriza J. gyűjteményében is mind ige, mind névalakban, pl. *kák*. ‚Kákni‘, azt mondja Kr. J. am. tátni a száját. Nyilván ‚kákog‘ szó gyöke. Nevekben *röv* am. szokott rövid, *bü* am. gamat, takarítatlan; tehát ‚büz‘, ‚büdös‘ szók gyöke. *Pill* (közelebről ‚pillan‘ gyöke) am. pillanat: *Egy pillra itt lesz.* Ott találjuk *gócz*-ot, mely nálunk a népnél csak *koczik* származott szóban ismeretes stb.

Itten talán azt vethetné valaki ellenem, hogy ezek csonkúlások, vagy kopások. Nem ismerek a magyar népnyelvben ily csonkúlásokat, és roppant tévedésnek tartom, ha valaki a Névtelen Jegyző *hetu* vagy *hetü* szavából és egyikét hasonló szóból akar meg-

czáfolni. A Névtelen Jegyző ,Etzilburg‘ szót is ,Etzilburgu‘-nak írta, és ily hangtoldások ma is számtalanok a népnyelvben, pl. Göcsejben; és ,megszakasztja‘ szót, ha tisztán ki akarjuk mondani a *g-t*, nemcsak a nép, de a magunk beszédében sem ejthetjük a két más-salhangzó közé szúrandott *e* nélkül. Ma is hallhatjuk, mondja Szász Károly némely patheticus lelkész szájából: ,Feleséges Isten‘ e helyett: ,felséges.‘ S ennyi tényeknél egy-két példa, hogy itt-ott egy vagy más betű kihagyatott, vagy kihagyatik, pl. *bá* (= bátya), *há* (= hová), *kéne* vagy *kék* vagy éppen *ké* (= kellene, kellenék), melyek inkább csak összehúzások, az akár régi, akár mai általános nyelv azon törekvése ellenében, hogy a nyelvnek mind anyagát, mind alakját híven megőrizze és megőrizte, semmit sem nyom. Hisz népünk szelleme inkább a toldásokban gyönyörködött és gyönyörködik, pl. *azt* helyett: *aztat*, sőt *aztatat*, *öt* helyett: *ötet*, *itt*: helyett *itten*, *ittenég*, *nála* helyett: *nálánál*, *innep* helyett: *innep nap*, *megint* helyett: *megintelen*, *mai nap* helyett: *mai napság*, *épen* helyett: *épen-ségesen* és több hasonló toldalékos szókat használ. Hasonlók gyűjtöknél: *attótól fogva*, sőt *ahattótól fogva*, *tüsténtesen*, *mihentes mihent*, *elíges onság* (nálunk: aligség alig) *imigyen* stb. Az *l* és *r* kihagyásai sem csonkúlatok, mint alább fogjuk látni. A keresztnevek rövidülései azért nem nyomnak semmit, mert azok legnagyobb részben idegenek levén, azokra nézve a népnek nem volt vagy nincs semmi nyelvérzéke.

A ,nyelvkopás‘ról talán tüzetesen fogok egy értekezésben szólani.

10) Vannak még némely sajtóságok, melyek szintén ősi eredetiségre mutatnak, de ezeket bővebben a ragozásnál adom elé.

II. Némely szóhangok különbfélesége és változékony-sága.

1) *a á*.

Általános tapasztalás a magyar rövid *a* kiejtésében, hogy az tompább, zártabb (az *o*-hoz közeledőbb) mint más nyelvekben. De ha a nyelvbúvár minden finomságaiban képes észlelni az összes nyelvet, kétségtelen nyomait találja egy nyiltabb (*ä*) és tompább *a* (vagy *â*) közti különbségnek. A Szótárban elmondók, hogy nyiltabbnak tartjuk azon *a* hangot, mely 1-ször a zárt nemű *o* s *u* hangokkal nem szokott váltakozni, mint *agg*, *akad*, *ajak*, *arasz* stb. 2-szor

melynek hangrendi párhuzamos társa nyílt *e*, ú. m. *aj ej* (sohaj, moraj, zörej), *ba be* stb. stb. S ez nem is igen vétetett kérdés alá. Hanem Előbeszédünkben megérintettünk egy más körülményt is, hogy t. i. az élő nyelvben is különbség van a *müdár* és *majom*, *bárát* és *barlang* szók első részében levő *a* kiejtésénél. De már erre némelyek fejet csóváltak. S íme a székely népköltések derék gyűjtője a legesleg fényesebben igazolta állításunkat, ezer meg ezer szókat hozván fel, melyekben az utóbbi szótagban levő hosszú *á* (melyet nyelvünk, mint tudjuk, általában nyiltabban ejt), visszahatással van a közvetlenül megelőző szótagban, sőt szótagokban levő rövid *a*-ra, pl. *ápám, házáját, hálál, lákadálmát*, annyira, hogy a közvetlen következő szó hosszú *á*-ja még a megelőző szó rövid *a*-jára is befolyással van, pl. *hádd lám*.

2) Háromféle rövid *e*.

A két magyar haza különböző vidékein igen számos helyeken divatos a rövid nyílt *e* mellett az úgy nevezett közép vagy zárt *é* (ma egy, régebben némely nyelvtanokban két ponttal). Azonban a figyelmes szemlélőnek itt is feltűnik, hogy *e* kettőn kívül van még egy harmadik élesebb vagy magasabb is, mely az említett pontos zárt *é*-től különbözik, sőt épen ezen éles *e* az, mely mind magas mind mély szókban előfordul. S főismertető jele a kettőnek, hogy a zárt *é* az *ö*-höz közeledik s tájdivatosan *ö*-vé is szokott változni, pl. *embér, embör*, a nyílt *e* pedig az *i* felé hajlik s *ö*-vé rendszerint még az *ö*-ző vidékeken sem változik, pl. *hervad, geleszta*, néhutt: *giliszta, reám* a székelyeknél: *riám*; így *hernyó hirnyó, czenege, czinige* stb. Így adtuk ezt elé a Szótárban, melynek Előbeszédében az éleset két ponttal jelöltük meg (*ë*); de magában a szótár folyamában, mint-hogy különben is az Akadémia helyes írására valánk utalva, jegy nélkül hagytuk; azonban, kivált kétes esetekben rendesen megérintők, melyiket kívánjuk éles *e*-nek tekintetni. S íme jeles gyűjtők, ki egyébiránt az éles *e*-t is egy ponttal jelöli, a nélkül, hogy még Előbeszédünket láthatta volna, világosan azt mondja, a mit mi tanítánk, e szavaiban: „Vannak kivételek, hol a háromszéki nyelvjírásban divó közép *é* nem változik át *ö*-vé, mint *szérte, ténnap, ténuta, észténa, égy*, innen: *écczör* (= egyszer), *réá, léány, hézzá, gerénda, dészka, ménkö* (= mennkö), *ményország* stb. Mi, a mondottak szerént ezen éles *e* (= *ë*)-t nem tartván a záró *é*-vel azonosnak, ennek jegyét sem használhatók. Bővebb fejtegetéseket találni Szótárunk

Előbeszédében, és az *E*, *É* s *É* betűknél, azért itt nem kívánok tovább időzni.

3) *l* mássalhangzó.

Minálunk is tudjuk az *l* mássalhangzóról, hogy az a palóczos kiejtésben bizonyos esetekben ki szokott hagyatni, de helyét leggyöbbször más hang pótolja, mit a nyelvészek *l* vocalisatiójának neveznek, minthogy némely más nyelvekben is eléljön, pl. az olasz *forino* a latin *florenus*-ból, *piazza* vagy a német *Platz*, vagy ezzel együtt a latin *platea*-ból (hellénül: *πλατεία*, *πλατῆς*-ből származtatva) ered, s melyek a magyarban is *forint* (*l* nélkül), *piacz* (szintén, ha csak a *piarcz* szóban az *r*-et nem véljük az *l*-ből átváltozotttnak).

Ezen *l* mássalhangzónak vocalisatiójáról Vass József koszorúzott értekezésében azt jegyzi meg, hogy annak kihagyása kétképpen pótoltatik: a) az *el*, *ol*, *öl* szótagokból kihagyott *l* előtt álló önhangzó elé *i*, *u*, *ü* tétetik s vele összeolvadólag hangoztatik, mint *element iement*, *gondolnak gonduonak*, *fölment fiüoment*; b) az *l* kihagyásataz előtte állott önhangzóra eső suly, vagy nyomaték, azaz hangoztatásában túlnőtt húzamosb idő pótolja, mi által rövid önhangzók terjedtekké válnak, pl. *element ément* v. *e'ment*.

Én úgy vélekedem, hogy egyszerűbb az önhangzónak csak megnyújtás általi terjedését venni fel; s a megnyújtott önhangzóból származik aztán a tájdivatok természete szerénti hangzóikerítés, pl. *bátya* minden kihagyás nélkül is *buátya* azon tájbeszédben, mely az ikerhangzókat kedveli; így *jó juó*, *kóró kuóruó*, *csősz csüősz* stb.

Immár a székely s különösen a keresztúr-fiszéki kiejtés csak a terpedten megnyújtott önhangzók mellett marad; a székely kiejtés nagyobb részében nem divatos az ikerhangzók használata.

Ezen terjedtség abban áll, hogy a száj némileg nagyobb terjedtséggel, de a közben esőknél egyszersmind a lépcső (*scala*) változatlanóságával ejti ki az önhangzókat, így lesz *e*-ből nem hosszú *é*, hanem *è* (v. ha tetszik *ê* v. *e'*) *a*-ból nem *á*, hanem *à* (v. *â* v. *a'*); a zártaknál pedig a tökéletes gömbölyüségétől is eltér, és szintén a lépcső közepe felé hajlik, pl. az *ó*, *ö* sem tökéletes gömbölyü, hanem az ajkak nagyobb nyílásával hangoztatandó, mintegy *â*, *ô*. Az egész nyiltakat s élesekét sem szereti. Szóval a száj öble s ajakak egyaránt terjedtek maradnak, mind az egész zárt mind az egész nyílt önhangzónál. (Olyan angolos forma kiejtés). Így lesz *alma âma* (v. *a'ma*), *csi-*

nálna *csinána*, elmegy *éme*gy, beszélni *beszèni*, gondolta *gondòta*, törölte *töròte*, indúlnak *indúnak*, beülnek *beűnek* stb. De, figyelmet érdemel, hogy az *l* ezen kihagyása csak akkor történik, ha azt közvetlenül mássalhangzó követi, habár más utána jövő szóban is: *házábò jöve ki*, úgy szinte a mondat vagy mondatszok végén: *ögyé, igyá, nyugodjá*, = egyél, igyál, nyugodjál. De ha az *l*-et közvetlenül önhangzó követi, akkor megmarad az *l*, pl. *elad, elesik*, mint a Dunán túli nyelvjárásban is. Két *ll*-ből csak egyik hallatszik *ál* = áll, *hál* = hull. Az *ly* is sokszor az *l* sorsára jut, pl. *Gergò* = Gergely, *métò* am. métely.

4) az *r* mássalhangzó az *l*-vel gyakran hasonló módon használtatik, leginkább *kor* és *szer* ragok alakjában, pl. *mikò, akkò, ecczò, sokszò* és *sokszè* stb.

III. Némely szóképzések- és ragozásokról.

1) Az *i* mint névképző igen gyakori pl. *csali* = csalfa, *csapzi* = csapodár, *gucsmi* = konty, *jári-futi* = járó-futó, *kancsi* = kancsal. S a mi legnevezetesebb, itt nem a részesülő *ò* v. *ó*-ja változott el, hanem az *i* önállólag mint *kicsinzò* tűnik fel; mutatják ezt főleg azon szók, melyek nem igékből származnak, mint *gucsmi* („gucsma” kicsinzője), *kancsi* („kancsal” kicsinzője). — Egészen hasonló tekintet alá jön

2) Az *int* igeképző, pl. *hallint* am. fülhegygyel hall, *illint* = gyöngén illet, *dobint* = kissé dob; hasonlók: *nyalint, forralint, fuvint, húzint* stb. kivált a háromszéki nyelvjárásban.

3) Még nevezetesebb ezeknél az *i* hangzó az *ik* személyragban *ok, ök, èk* helyett a háromszéki nyelvjárásban, pl. *szép házik van jó bundájik van, az apjik, anyjik, testvérik haza jött*; hasonlók: *mind kettőjüknek eszikbe jutott, sírtak örömikbe, elbeszéltek egymásnak mit láttak azon éjjel álmiikba* stb. Mi ezekben nevezetes? Az, hogy csak egy birtoktárgyról is *i*-vel ragoz: *házik* = házok, *apjik* = apjok, *bundájik* (jó bundájik van) = bundájok stb. tökéletes megczáfolására azon nézetnek, — mely a magyar nyelvben semmi alappal nem bír — hogy a birtokragozásban maga az *i* jelentené a birtoktöbbséget, ha bár ez százszor igaz volna is más nyelvekben. Miről már máskor értekeztem. S íme egyik kitűnő ős magyar nép nyelvérzése is harczol mellettem. Hasonló ezekhez a régi halotti könyörgésben:

közikön, e helyett: *közökön*, ma között: „Ő szenti és önöttei közikön.“

4) *Múlt állapotjegyző*. Igen feltűnő a Révay- és Jászay-code-ekben egy igerag vagy képző, tisztán: *att, ett* alakban, mely ezekben számtalanszor még pedig mindig személyragozva fordul elé, s más régi nyelvelékekben nyomát én legalább nem találtam. Példák: „ő angyala megőrizött engemet innet *elmenett-em es, ott lakattam is*, és onnat ide *fordóltattam*.“ „Mikor láttonk tégedet *eheze't-ed* és *szomjajztad?*“ „Látá ő napát *fekett-e* és *hideglelett-e*.“ „Lelek Dánielt *imádkozott-a*“ stb. „Tü a városba *bemenett-etek*“ (introeuntibus vobis in civitatem). „Azok *evezettek* kedég ő elalvék.“ S íme a székelyeknél találjuk: „Még csak *álmottam* láttam ilyen dolgot, ő is csak *álmotta* láthatott.“ A mai általános szokás szerint a főtebb mondottakat vagy „midőn“, „mikor“ körülírással, és az igének mutató módbeli multjával fejezzük ki, vagy *-ban, -ben* ragok segítségével, pl. *midőn émentem, midőn ott laktam, midőn ide fordúlt m, midőn éheztél, midőn imádkozott, midőn bementetek* stb. vagy *elmentemben, ottlaktomban, idefordúltomban, éheztedben, imádkoztában*, s a székely szólás módban: *álmodtomban, álmodtában*. A régi egyszerűbb s igen szabatos alak egészen igehatározói vagyis állapotjegyzői természetű, olyanforma, mint a *menet, jövet* ma is divatos szók, csak hogy ezek nem személyragozhatók és szabatosabban: *menett, jövelt* volnának. Más igéknél ezen alak ma nálunk nem is található. Némelyek azt vélik, hogy a székely *álmottam, -ad, -a* nem analog a fent eléhozott régi példákkal, mert annak a székelyeknél *émettem, -ed, -e* felel meg. Úgyde az is igealak, az elavult *émik* igétől.

5) Határozott vagy tárgyi igeragozás helyett gyakorta s leginkább a parancsolóban határozatlan áll: *hún' be* (= *húnyd be*) szemedet, *nyis' ki* (nyisd ki) szemedet; mit a régieknél is sokszor találunk, pl. a Levelestárban: „Továbbá kérlek, hogy *emliss' meg* az uramnak, hogy Kocsis János jó tunna (jól tudna) a sólyomokhoz“ 1510-diki levél. A szentpéteriek végezésében 1403-ból: „hogy ha az *vidéki bort* . . . valaki *eladand*.“ Azonban ez utóbbinál meg kell jegyezni, hogy az *vidéki bort* névmutatóval is csak határozatlan s azt jelenti, valamely vidéki bort. A parancsoló módokban pedig, ha nem egész alakjában: *húny-j-ad, nyis-s-ad* (= nyilt-j-ad), melyekben *j* a tárgymutató, hanem összehúzva noha *d*-vel ejtjük: *húnyd, nyisd*, így sincs meg a tárgymutató bennök. Ezért találjuk oly gyak-

ran még a *d.* (azaz *te*)-nek is elhagyásával a régi levelekben; mi ismét ezen alak ős régiségét bizonyítja a székely nyelvben. Némely rokon nyelvekben pedig, különösen a tatárban, törökben, persában épen maga a rag nélküli tiszta törzs alkotja a parancsoló mód 2-ik személyét. Ellenben

6) Tárgyi rogozást is találunk a névmutató elhagyásával :

„Szép orczáját csókolom,
S *mennyországot gondolom.*“

Ismét :

Fejér leánt ne szeress,
Mett az árnyékot keres,
Fejér bőrit kéméli
S *világot ingyen éli.*“

Gyakran jön elé hasonló eset a régieknél is :

„Igen *köti ebet* az karóhoz“

A XVI. századból Thaly Kálm. gyűjteménye.

A mai közmondásban is csak így : *köti ebet* az karóhoz.

Így Vörösmartynál, Aranyánál stb. pl. ez utóbbinál :

„Rázza le nyilvesszöt, valamint pozdorját.“

Buda halála.

„Visszavonást nézem köztetek én búval.“ Ugyanott.

Azonban itt is meg kell jegyezni, hogy maga a tárgy névmutató nélkül is határozott. S igen finom magyar nyelvérzés kívántatik hozzá, mikor lehessen elhagyni, s nem mindenkinek ajánlanám az efféle elhagyást. Miként erről már másszor is értekeztem, a hol egyszermind azt is megérintém, hogy első fényű költőnknek semmi sem lett volna könnyebb, mint a vers mértéke, és tagok száma megsértése nélkül a névmutatót is kiírni, s egészen népiesen szólani: A magyar megissza a bort. Másutt is olvastam Vörösmartynál : „Megemészti embert a bú mint fát a szű.“ Általán mai napság csak szokott közmondásban, és verselésben, itt is végzetetlen csinján, csak egy Vörösmartytól, egy Aranytól használva tünnék el hasonlókat. *)

*) Már régen meg valának írva a mondottak, midőn minapában két tudósunk közt folyt a vita Vörösmartynak érintett verséről. Nem akarok azon két jeles tagtársunk közt bírálól lépni fel, de azt sem gondolám, hogy e jegyzeteket el kellett volna hagynom, miután azok épen őket mint a székely népnelv barátit érdekelhetik leginkább.

Szintén különös szólásmód : aki egyebet csak dőgozott, hanem *fanni* nem *szerette*.“ Úgy vélem e helyett van : hanem *fanni* (t. i. a mi a fonást illeti) *azt* nem *szerette*.

7) Sajátító *nek, nak* rag. Utóbbi időben az a sorsa jutott a sajátító ragnak, hogy némelyek jogosultságát sőt a népnyelvben létezését is tagadják, és még erdélyi nyelvészek is. Íme előttünk áll egyik legősibb sajtáságokkal bíró népnyelvünk, minden lehető hűséggel téve papírra — mi nyelvészeti tekintetben megbecsülhetetlen érdeme a derék gyűjtőnek. — S mit találunk e ragokból? Csak néhány példát fogok idézni, és csak a prózai részből, nehogy a verselő szorultságát vessék ellenem. A 374. lapon: *mennek földnek istene*. A 382. lapon: *enyimnek a száda*. A 388. l. *másiknak a fülit*. A 396. l. *udvarának a kapuja*; és: *baját a hitván köjöknek*. A 397. l. *Annak az erdőnek a helyét*. A 400. l. *A kinek a szájából*. A 402. l. *Gazdájának úrfija*. A 404. l. *Annak a városnak víztelenségiről szólott*; és: *A vakoknak szemik világa megjö*. A 405: l. *A kőnek kiásásához fogtak*. A 406. l. *Az attyik országának hat havasát*; és: *A havasnak három nyilásán*. A 409. l. *A királynak legküssebb leányát választotta*. A birtokost jelentő szó a birtokragozott szó után is: *Másik részibe a városnak*. És így tovább. De vajjon helye van-e itt ezen sajátító ragnak? Méltóztatik emlékezni a tisztelt osztály több év előtt tartott egyik értekezéséről a hangsúly tárgyában. Elmondom röviden az ide vonatkozó példákat. Ebben: *Az ember teste halandó*, egyik hangsúly az ,ember‘ szón fekszik. De ha a ,teste‘ szót akarjuk kiemelni, akkor az ,ember‘ szóhoz önkénytelenül is hozzá kell adnunk a sajátító ,nek‘ ragot: *az embernek teste halandó* (ellentéte : nem lelke), s ,nek‘ nélkül (ha t. i. a mondott szót akarjuk főlegesen kiemelni) minden magyar fül érzi a hiányt. Sőt még hozzáadtam, hogy az erős hangsúlyú szó előtt a (mély nyomatéku) névmutató szinte ajánlkozik : *az embernek a teste halandó*. Oka az, mert az az erős hangsúly maga előtt, hogy annál jobban kiemeltethessék, épen a legsúlytalanabb tagokat követeli, úgy, hogy például a szanszkritban az erős hangsúly előtt közvetlenül épen mély nyomaték szokott állani, s a régi iratok is csak ezt jelölték meg, azt akarván tudtúl adni az olvasónak, hogy a következő szótagra erős nyomaték fektetendő. Kísértsük meg tehát a föntebbi példákon is, -- a hol szükség, a mondat teljes összefüggését is kiírva, — a hangsulynak mondott természetét. „A királynak legküssebb leányát választotta.“ Világosan

a ,legkisebb' szón fekszik az erős hangsúly. „Ezek (a királyfiak) az attyúk országának hat havasát mind essevadaszták.“ Világosan a ,hat' szón fekszik az erős hangsúly, ezt tanúsítja a ,mind' szó is. „Azt határozták, hogy vájjanak külön s hárman menjenek három felé a havasnak három nyílásán.“ Világosan a ,három' szón fekszik az erős hangsúly. „Nagy szorgosan hát a forrást bédugó könek kiásásához fogtak.“ Világosan a ,kiásásához' szón (vagyis annak első tagján) fekszik az erős hangsúly, mert a kiásás vala fő czéljok. És így a többieknél és még számtalanoknál is.

8) *Szenvedő igék.* A szenvedő t. i. külszenvedő igék is ellenzésre találtak némely nyelvészeknél, s annyiban, a mennyiben sok író minduntalan és összevissza használja, méltán. De létezésüket tagadni senki sem fogja, aki a magyar nyelvet egész terjedelmében lehetőleg ismeri. Kriza J. is elédja, hogy „a székely nép rendes beszédében soha sem él passivummal, és csak ha feszes mesterkéltsé állásba szedi magát, kezd olyan csináltas, nem természetes hangon szólni, minőt tán szószékből is hallani már megszokta.“ De én mindjárt magából e gyűjteményből idézek néhány példát. A XI.-ik mesében : „Szítsd fel a tüzet, s dógozz, macska, mett ma *megverődöl.*“ Ez utolsó szó nyilván külszenvedő értelemben. A XIV. mesében : „Ahajt (ahelyt) csak oda töszi az öreg a tollat, reá fú, hát ecczöribe fainul oda *csinálódik.*“ Belszenvedő. A XVIII. mesében : „Mahónap azon vöszöd eszre, hogy *elragadtatódol*“ (t. i. az ördög által), nyilván külszenvedő, még pedig mint két fajú szenvedő képzőjének egybehalmozásával. Azt pedig senki sem tagadhatja, hogy *születik, született, születés* stb. ,szül' átható igétől a két magyar hazában általános divatú, sőt másképen ki sem fejezhető.

9) A ,Fog' segédigének mint jövőről szólónak a székely népnyelvben létezését gyűjtönk tagadja. Mi annak az általános népnyelvben eléforduló régiségéről, sőt mint jövőnek újabb ragoztatásáról bővebben szoltunk a Szótárnak illető cikkeiben, különösen ,Fog' és ,Jöv' alatt. Nagy tévedés a ,meg'-nek jövő értelmet tulajdonítani. Már 1592-ben írta Illésházy István : „Kit az úr Isten fog kegyelmeteknek megfizetni.“ (Magyar Nyelvmélekek II. kötet 266. lap.). Pedig ott volt volna előtte a ,meg' igekötő.

IV. *Némely személyes névmások.*

A személyes névmások némelyike is feltűnő alakban fordul elé, ú. m. *ingöm* s *ingömet* (talán szabatosabban hosszú *í*-vel: *ingömet*, egyébiránt eljön a régieknél is), továbbá: *mü münket, tü tütöket*.

A lángeszű Bopp Ferenc azt tanítja röviden, hogy *aham*, (= én) szanszkrit névmásban az *m* csak toldalékhang mint a *tvam* (= te) szóban is. A *ha* szótag is oly részecske, mely mint a görög $\gamma\epsilon$ (dóriai $\gamma\alpha$) a névmásokhoz szeret (különös jelentés nélkül) függeszkedni. Innen a jelentős hang csak az *a*, mint a szanszkrit mutató névmás törzse (annyi mint a magyar *e*, ez' mutató névmásban), mely mellett figyelmet érdemel, hogy a hindu drámákban az 'én' gyakran 'ajan dsanasz' (annyi mint ezen személy) kifejezéssel van körülírva. A többesben is *aszme* (mink) csak az *a* pusztá önhangzó az első személy jellemzetes eleme, mert a többi megvan a 2-ik személyben is: *jusmi* (= tik). Mily fényt áraszt ez egyszerre más törzsű nyelvekre is. A sémi nyelvekben előforduló *i* első személyi rag *e* szerént nem csonkúlat, hanem maga a legeredetibb őshang. A magyar nyelvben is tehát az *én*-ben lényeges hang az *é* vagy röviden, mint a régi nyelvelékekben: *e*, vagy a székely 'ingöm' nyomán: *i*, mint közelséget jelentő. Nem tudok az előttem némileg ismeretes nyelvek között, melyekben annyi kétségtelen példával lehetne igazolni a magas vagy itt alkalmasb néven vékony önhangzóknak (*e, i*) közelhelyi jelentését, ellentétben a vastag önhangzókkal (*a, o*), mint a magyarban, ú. m. *ez* és *az*, *em-ez* és *am-az*, *ehol* vagy *ihol* és *ahol*, *ide* és *oda*, *itt* és *ott*, *ily* és *oly*, *így* és *úgy*. 'Én'-ben tehát az *n* épen olyan toldalékhang mint *ten*, *ön*, *min* stb. sőt hármaztatva is: *ennen*, *tennen*, *önnön*, *minnen* stb. szókban, vagyis *én* = *ë-en* v. *i-en*. S im erre mutat a székely *ingem* is, mert nálok különben az *é*-nek *i*-re változása nem oly divatos, mint például a Tiszamellékén: *szíp*, *ides*, *vírem*.

A többes *mi*, *ti* szókban némelyek megint az *i* mint állítólag többséget jelentő ragot keresik. De ennek ellene van

a) hogy a többes tárgyese nem *mit* v. *miet* és *tít* vagy *tiet*, hanem *minket*, *titeket*, a *mink* és *tik* teljes alakok rendes ragoztatása;

b) *ti* alak egyes személyben is eléljön a ,tied' szóban ;

c) az *ő* többes szám rövidületéről (pl. *ő házok*) tudtomra ezen vélemények sem tartják, hogy többes alak volna. Ezek szerint

Vagy azt kell hinnünk, hogy a *mi*, *ti*, *ő(k)* alakok a teljes *mink*, *tik*, *ők*, alakokból rövidültek meg, és pedig egyedül jobbhangzasi — euphoniai — okból : pl. *mi házunk*, *mi vagyunk*, *minekünk*, *mi-é-nk* stb. *mink házunk*, *mink vagyunk*, *mink nekünk*, *mink-é-nk* helyett.

Vagy pedig ezek megfejtésére nézve is Bopp Ferencz vizsgálataihoz kell folyamodnunk s erre kitünő példát nyújtanak a székely *mü tü* alakok, de a melyek jeles régi magyar nyelvemlékekben pl. a Révay- és Jászay-codexekben is előfordúlnak.

Bopp F. t. i. azt tartja, hogy az ,én'-nek nincs és nem lehet többese, hanem *a-szmé* a szanszkrit összetétel szabályai szerint am. *én* (és) *ők*, t. i. azon *ők*, kik az *én*-hez tartoznak és *ju-smé* am. *te* (és) *ők*. Ezen fejtegetés szerint a székely *mü* annyi volna mint *én ő*, az *én* az *m*-ben kifejezve, és *ő* az *ü*-ben kifejezve, és teljes alakban *müink* = *én* (és) *ők* v. *önök*, *tü* pedig annyi volna mint *te-ő*, és teljes alakban *tik* = *te* (és) *ők*. Ezt támogatná még az is, hogy *ők*-ből általános tapasztalás szerint nem szokta az erdélyi tájszólás a *k* szóhangot elhagyni, pl. ott *ők házok* van szokásban, nem : *ő házok*.

Azonban jelen nézetem szerint *mink* eredetileg = *enenk* v. *inink*, t. i. az *én* kettőztetéséből (valamint *titek-et* vagy *tiktek-et* szóban a *te* kettőztetése van) és többes *k*-jából módosult csekély változással, *tik* pedig egészen rendes ragozása. S *mi*, *ti* valamint a székely *mü*, *tü* szók csak az egymás után kétszer előforduló ragozások kikerülése végett vagyis euphoniai okból rövidülnek meg, mint az első vélemény tartja.

V. Igetörzsből és névből összetett szók.

Egyes szókból egész szótárt közöl a jeles gyűjtő, melyek mindannyian több tekintetben érdekesek. Csak azt sajnáljuk, hogy e szótár s általán az egész gyűjtemény, minthogy ezekben t. i. a szótáron kívül is számos ismeretlen vagy régi szó jön elé, pl. itt találjuk a régi *alít* (= vél) szót is (93. lap.), néhány évvel nem előbb jelenhetett meg. Így is felírjuk, és fejtegetjük a Nagy Szótárban a nyomda alá készítendő cikkek utolsó áttekintésekor, a mit futtában lehet; de

sok kutatásra nincs sok időnk s nekünk, sínes homlokunkra írva, meddig folytathatjuk a munkát, pedig Isten segedelmével nekünk kell azt már bevégeznünk.

Ez értekezésben tehát egyes szókra kiterjeszkedni nem szándékom, csupán egynemű összetételt említek meg, melyet szintén megtámadtak némely nyelvészek. Azt mondják t. i. hogy az igetörzsből és névből keletkezett összetételek nem alapúlnak a magyar nyelv természetében és különösen a népnyelvben, például *jármű, útér, láthatár, küzdhely* stb. új alkatú szók. De ez nem áll. Már a nép nyelvében is divatosak: *fogház* (am. fogó ház) *fenkő* vagy *fénkő* (am. fenő kö), melyek Molnár A. szótárában is megvannak. De íme jelen gyűjteményünk újabb adatokat is szolgáltat: *hüllajtó*, „a pitvarajtón egy külső ajtó léczből csinálva — a ‚hül‘ szótól, mint hogy a szél szabadon járhat rajta át“, *kákvirág*, ‚kákni‘ azaz *szájtátni* igétől.

VI. A szókötésre nézve némely igeidők használata és a szórend.

Az igeidőkre nézve két igen nevezetes tüneményre találunk:

1) A székely népnyelvben nemcsak a mássalhangzós múlt (látott) van meg, hanem itt szemléljük életben az önhangzós múltat is (láta), továbbá az összetettet (lát vala), és régmúltat (látott vót) is.

2) Mind a mellett a fő elbeszélési múlt, mely az elbeszélő jellel együtt legtöbbször fordul elé a mesékben, a mássalhangzós múlt.

Hogy ne láttassam a példákat keresgélni, az igeidőkre nézve mindkét fő nyelvjárásból ú. m. a *háromszéki*ből és a *keresztúrfiszeki*ből az első meséket választottam. Ezekből is csak a legelejét hozom fel.

Tehát a háromszéki I-ső meséből:

Szép Palkó.

Vót écczér hetethét országón és túl égy szégény asszonynak égy fia, a ki réaszánta magát, hogy szógálni ményynén. Azt mondá azért az anyának: Tarisnyájjon fél ingémét anyám asszon, hadd ménynek szógálni; több hasznom léssz benne, mindha az üdöt itthon

ingyen tötöm! A fiut Palkónak hitták. Az annya féltarisnyálta, s ő elindult.

Estére bcért egy erdőbe, a hol távulról valami szikra villáncsot látott, s annak tartott, gondolva, hogy ott valakinek lenni kell s ott bátorságosan meghálhat. Sokáig mént arrafelé, s méntől közelebb mént, a tüzet annál nagyobbnak látta. Szinte éfélre ért oda, s hát ott egy éktelen nagy óriás szundikált a tüznél! — Jó estét agygyon isten, apám uram! — Hozott isten fiu! mondá az óriás; köszönd hogy apádnak szállítottál, mett ha nem, egészen bényellek vala! hát te mi járásbeli embér vagy? Elindultam, azt feleli Palkó, hogy szógálatot keressek, s a jó szerencse idevete kjedhez, apám uram! engeggye, hogy hájjak itt ér és a tüznél, mett egyedül járok s a hejjet nem üsmerem! — Jó szüvel, fiam, csak telepéggy még! azt mondá az óriás.

Palkó mégtelepédctt, vacsorált, s elaluttak. Réggel azt kérdi tölle az óriás: hová szándékoztál béállani szógálatra? Palkó azt felelte: igyenesen a kirájhoz szegödnék, mett úgy hallotta, hogy ott a cselédct igasságosan kifizetik. Héj! fiu, azt mongya az óriás, messze lakik a kiráj, az útra valód addig kécczér is elfogyna; hanem segittünk a dógon: üjj fél a vállamra, s az üstökömbé jól mégfogontozz! — Palkó félült. — Hund bé a szemédct, mett ha nem, elszédülsz! Palkó béhunta a szémit s az óriás mégindult, hégýröl hégýre lépctt, s mént délig. Délkor mégáll s azt mongya Palkónak: Nyisd ki a szemédct, mit látsz! Palkó végig nézctt a míg csak elláctt, s azt monta: Láctok véghetetlen messze akkora fejérségct mint egy csillag; mi az apám uram? Az a kiráj féllegvára, felelé az óriás. Leültek, mind a ketten delet cttek, az óriás tarisnyája kilencz bihalbörböl vót csinálva, abba tíz kényér, mindégýik egy köbölböl sült, s tíz négyvenés, jó magyar.borral teli; két kényeret s két négyvenést délebédre elköctt; Palkót és kénálá. — Délre é kicsit aluttak s esmént vállára vctte Palkót, szémit béhunyatta, mégindult, lépctt hégýröl hégýre; s délután 3 órakor azt mondá: Nyisd ki a szémédet, mit látsz? Palkó azt mondja: Láctom most és azt a fejérségct, de már most épület-forma! No, csak hünd bé mégint a szémédet! mongya az óriás. Mént még egy óráig; akkor és mégnézctte Palkóval, mit lát? Palkó most egy gyönyörü tündöklö várat látctt, a mijent soha még álmában sem látctt vót. Egy fertáj órára még ott lészünk, mondá az óriás. Palkó még écczér béhunta a szémit, s egy fertáj óra

múlva őt az óriás a kiráj udvarának a kapuja előtt letette, s azt mondá: Én mán téged itt hagylak, mett siető útam van visszafelé; hanem akármiféle szógálatra fogagyanak még, vállalkozz örömet, viseld igazságosan magadot, légy hűséges cseléd; az isten visejje gondodot! — Palkó a jó akaratot szépen megköszönte, s az óriás elment stb. stb.

Midőn a múlt években az igeidőkről terjedelmes értekezéseimet és vitatkozásaimat közlöttem, némelyek azzal ijeszgetének, hogy a székely népnelv az én nézetemmel ellenkezőt tanúsít, hogy t. i. nálók a fő elbeszélési idő az önhangzós múlt.

Ím előttünk áll Kríza János gyűjteménye, melyben a jeles gyűjtő minden csekélységet (de a mely nyelvész előtt mind igen fontos) a népnelvhöz lehető leghűbben alkalmazva igyekezett följegyezni.

Leírám az imént kikeresés nélkül a legelső népmeséből — s a népmese bizonyosan a legtökéletesebb elbeszélési nyelvszerkezetek egyike — a legelső pontokat, hogy t. i. mint fentebb is érintém, ne láttassam példák kiválogatása által ezeket szabályaimba erőszakolni akarni. S mit találunk? Sokszor ismételt állításomnak a legfényesebb bizonyítványát, t. i. azt, hogy fölbeszélési múlt a székely népnelvben is, mint az egész népnelvben a legrégebb világi iratoktól kezdve, sőt a régi bibliafordításoknak, ha helyesen fogjuk fel, igen nagy részében is a mássalhangzós azaz *-t v. -tt* képzőjü múlt alakjával fejeztetik ki.

Már többször intéztetett hozzám magán úton ezen kérdés: mi az a végzetlen múlt? Miből azt látom, hogy az iróközönség egy része leginkább ezen kifejezésen vagyis fogalmon nem bír eligazkodni. Értekezéseimben ugyan elég bőven van kifejtve, de mivel mégis némi homálynak kellett fenmaradni, minthogy olyak is kérdezősködének iránta, kik az én elveimhez hajlanak, azért szabadságot veszek magamnak e helyütt is egy rövid felvilágosítással szolgálni.

Az igeidők, főképen pedig a múltak mindennemű eladásban két fő tekintet alá esnek.

Első tekintet, hogy az eladó személy, vagy, ha tetszik, alany egészen és közvetlenül a maga álláspontjából beszél el valamely megtörtént dolgot, figyelem nélkül minden más időre vagy időközülmenyre, pl. épen az előttünk álló mesék kezdetén: „Vót écczér égy

szegény asszonynak egy fia.“ (I. mese). „Ez előtt sok üdövel az Igasság útnak indult.“ (II. m.). „Egy királynak minden esze kedve a vadászat vót.“ (III. m.). „Vót egy közönséges asszonnak egy leánya.“ (IV.). „Ecczer vót egy kirájnak három leánya.“ (V.). Vót egy kirájnak három fia.“ (VI. mese) stb. Ezt nevezik *alanyi* múltnak, mert csak az eladó alany álláspontjából vagyis időpontjából vétetik tekintetbe; továbbá *független* múltnak, mert semmi más időtől vagy időkörménytől nincs függésben; *általános* múltnak, mert valamely eseményt mint megtett dolgot vagy *tényt* csak általában fejez ki, különös tekintet nélkül más eseményekre, vagyis valamely történet további folyamára, úgy szintén arra sem ügyelve, ha rögtöni, pillanatnyi-e azon múlt, vagy pedig hosszab tartamú. A főntebbi példák közt ebben: „az Igasság útnak indult“, az „indult“ szó a rögtöni múltat fejezi ki; ebben pedig: „egy kirájnak minden esze kedve a vadászat vót“, a „vót“ nyilvánosságosan húzamos időt fejez ki. Végre neveztetik még: *határozatlan* múltnak is, mivel sem az imént mondottak szerént az idő kisebb-nagyobb tartama nem vétetik tekintetbe, sem valamely más időtől függése vagy más időhöz viszonya.

Ettől különböznek a *viszonyos múltak*, különösen: *előbbi múlt* és *egyidejű múlt*. Az *előbbi múlt*, midőn egyik múlt a beszédbeli múltak időfolyamát egy másik idő vagy idők megelőzik, pl. a főntebbi mesében: „Palkó most egy gyönyörű tündöklő várat látott, a mijent még soha álmában sem látott vót.“ S ez: *régmúlt*. Van még egy más *viszonyos előbbi múlt*; de mind ezek nincsenek kérdés alatt. Az *egyidejű múlt*, máskép *függő múlt*, némileg ismét két tekintet alá esik; ú. m. 1) más időtől, vagy időkörménytől, eseménytől vétetik függővé, vagyis egy más múlttal vagy időkörménnyel *áll viszonyban* pl. ebben: *midőn* a nap *fölkelt, elindulék*; az utóbbi múlt egy másikkal, itt az előbbivel áll viszonyban vagy összeköttetésben, tehát mintegy attól függ; példák erre a székelly mesékben (458. lapon) „most sem *állhatá meg*, hogy vissza ne nőzzön (= nézzen), *midőn* a szép tündér *kiátoztu* neki: megá’j szüvem szép szerelme.“ Tovább: „*Visszanözött* de meg is *kapá* (t. i. midőn visszanézett) esmét a ténnapofo.“ Az első mesében: „két kényeret délebédre *elkötött*, Palkót és *kénálá* (t. i. az alatt, míg elköltötte az ebédet). 2) Függőben maradó, másképen: *végzetlen múlt*, mely magában véve szintén elmúlt ugyan, de egy másik eseményre vonatkozólag még to-

vább is tart; pl. a VI. mese elején jön elé egy hely: „Sokáig mentek, azt sem tutták, hová; végre egy legmagosabb havastetőn, a hol az út *elágazott*, meghatározták, hogy vájjanak el egymástól“, ezen szóban: „elágazott“ szintén múlt van ugyan a beszéd fonálán kifejezve, de ha a másik múltat is: „elhatározták“ figyelembe vesszük, ez teljesen eltöltnek vagy bevégeztnak tűnik fel, midőn az út „elágazása“ mint múlt még nincsen bevégezve, hanem még tovább is fennáll, s ez az igazi *végzetlen múlt*, a honnan a föntebbi mondatnak szabatosan így kellene állania: „végre egy magasabb hegytetőn, a hol az út *elágazik vala*, meghatározták, hogy vájjanak el egymástól.“ Épen így igazítandó szabályszerűleg a föntebbi mesében e mondat is: „Szinte éfélre ért oda, s hát ott égy éktelen nagy óriás *szundikál vala* a tüznél“ (szundikált helyett), mert a szundikálás valamint előbb, úgy az odaérés után is tartott, a mig t. i. meg nem szólítja. Ilyképen alkalmazható a végzetlen múlt, s ez a tökéletes fogalmazat, melyre nézve soha sem volt kérdés és vitatkozás közöttünk; s hogy ezt a székely népnelv sem követi, nem fogunk csodálkozni, ha meggondoljuk, hogy száz író közt is alig ismeri egy a végzetlen múlt ezen lényegét. Azonban vannak a függő múltaknak némely további sajátosságai, melyeket a székely nyelvben is feltalálunk. Ilyenek az általános *tartósság*. Innen a XII. mese így kezdődik: „A Szerencse s Áldás együtt *útaznak vala* egy városba“; a mi alább már csak általános múlttal fejeztetik ki: „Mácczor esmét *útaztak* ők ketten a városba. Más példa az egyszerű függő mint tartós múlt: „Hogy és *tudá* megállani, hogy ojan sokáig hézzánk ne jöjjön? (356. lapon). Tartós múltnak tekinthető az is, mely mondatok idézésére vonatkozik, s mely igen gyakran előfordul; pl. az I-ső mesében: „Hozott Isten fiú! *mondá* az óriás.“ „Jó szüvel, fiam, csak te-lepeggy még! azt *mondá* az óriás.“ „Az a kiráj féllegvára, *felelé* az óriás.“ „Őt az óriás a kiráj udvarának a kapuja előtt letette, s azt *mondá*: Én mán téged itt hagylak, mett siető útam van visszafelé“ stb. Továbbá ugyanezen múlt gyakran *aligmúlt* vagyis „imént múlt“ értelemben, pl. „Elindultam, azt feleli Palkó, hogy szolgálatot keressek, s a jó szerencse *ide vete* kjedhez, apám uram!“ Az *ide vete* a másik „elindultam“ múlthoz hasonlítva, mint csak iméntmúlt vagy aligmúlt tűnik fel. Nevezetes még az összetett múlt ezen székely népmesékben némely föltételes mondatokban a „volna“ segédigés óhajtó mód helyett, még pedig épen úgy a föltételezett

részben mint a föltételezőben, pl. „Köszönd hogy apádnak szólítottál, mett ha nem, egészen *bényellek vala!*“ (mindjárt az I-ső mesében), a nálunk divatosabb ezen szerkezet helyett: „mert ha nem szólítottál volna, egészen bényeltelek volna; tehát a föltételezett részben. Továbbá: „Ha én ide nem *jövök vala*, még többet alunnátok“ (421. lap.) a föltételező részben. Ismét: „Az mátkagyürüt ide nem *aggyák vala*, ha a te ágyaddal meg nem *jesztik vala*“, (479. lap.) a mondat mindkét részében. Ezen múltak azért nevezetesek, mert másutt a mai népnyelvben tudtomra egészen elenyésztek, noha a régi levelekben sok nyomait találjuk.

De legnevezetesebb, mert legtöbb vitatkozás tárgya volt, a fő elbeszélési vagyis *történeti múlt*, t. i. az eseményeknek egymás utáni egyszerű elsorolására mindenkori nézetem s elvem szerint, valamint más nyelvekben, melyek több egyszerű múlt alakkal bírnak, úgy a magyarban sem lehet más múltat használni mint az általános vagy független múltat, mert ez viszonylik közvetlenül az elbeszélő alanyra, s ezt igazoltam is az általános népnyelvből mind mai mind régi időben, t. i. a régiségben a világi írókból s a régi biblia-fordítások helyes fejtegetéséből is. Most előttünk áll a székely nép kitünő nyelve; kitünőbb más tájnyelveknél, mert többféle múlt alakokat megőrzött (kivéven, megyen volt' alakot, mely a régieknél a közönséges nyelvben is, pl. a levelezésekben sokszor eljőn), s azokat többször az elmélettel is egyezően alkalmazza; de feltűnő az, hogy mind e mellett történeti múltnak *rendszerint csak a független múltat használja*. Azt kívánni a népnyelvtől, hogy valamennyi alak a nyelvbölcseleti elvek szigorú szabályainak megfeleljen, képtelenség; hiszen azt mondja egy külföldi jeles nyelvész, Heyse, hogy még a legtöbb grammaticusnak sincs fogalma azon elvekről. Még Homérban és Herodotban sincs kifejtve azon szabadság, mely későbbi hellén írók sajátja. És mégis a székely népmesékben a hasonlíthatatlanul nagyobb rész egészen megfelel a főntebb is röviden, de már máskor az unalomig bőven kifejtettem elméletnek. A főntebb mesét észrevételek nélkül közlém, most lássunk egy másikat, még pedig más nyelvjárás szerint is, észrevételek kíséretében még ezen megjegyzésekkel: 1-ször a függő múltak, mint rokon fogalmak egymással fölcserélthetnek, a mi a több, vala' kikerülésére is kívánatos; 2-szor történeti múlt helyett a beszéd folyamában gyakran élünk jelennel is, a mi jelen meséinkben is szám-

talanszor eléfordúl, sőt viszonyos múlt helyett is, mert minden viszonyos múlt : jelen a múltban, azaz egy másik múltban történik.

XIII. (mese).

Keresztúr-fiszéki nyelvjárás szerént (Ez sincs kikeresve, mert első ezen nyelvjárásiaiak között).

Écczö' vót, hô vót, hô nem vót égy király, ennek vót három fia. (Általános vagy alanyi, vagy független, vagy határozatlan múltak, a mint tetszik). A kiráj örült három fiának (még mindig nem eseményfolyamot vagyis történetet beszél el, hanem általában csak valamely tényt, egyébiránt ha mint tartós vagy végzetlen múltat akarnók jelezni, akkor : örül *vala*) s elvégezte magában (elvégezésé, minthogy a megelőzőtől függ, arra viszonylik, azért s azon benyomás alatt végezésé el magában, mert örült vagy örül *vala* fiainak, tehát elvégezésé magában), hogy azokat jó móddal kitaníttassa s osztán országoltassa, hogy maga után országának derék örökösököt hadhasson.

Ékü'dötte tehát fiait a kolégyomba tanó'ni; azok égy darabég jól is *forgóttak* (ha tetszik : forgódának vagy forgódnak *vala*), de écczö' csak félbe *hätták* a kollégyomot s mind a hárman haza *möntek*, s többet nem is *möntek* vissza a kollégyomba. Ezön a kiráj erősen *megboszonkodott* (*megboszonkodék*, mert a megelőző eseményekre vonatkozik) s *étította* fiait hogy eleibe ne mönjenek, maga pedig *béhúzódott* lakni a kiráji rezsidencia napkeleti szabájába, a hô mindig az ablakba *űt* s *nözött* napkeletre (ha tetszik : *ül* s *nöz* *vala*, egyébiránt a ,mindég' már kifejezván a tartósságot, külön alak nem lényegesen szükséges) min'ha onnét valamit várt volna, s égyik szemivé mindörökké *sírt*, a másikká pedig mind örökké *kaczagott*.

Écczö', mikor a kirájfiak má' jókorára *fő'növekötték* (*fő'növekötték* *vala*, mert ez megelőzi, még pedig közvetlenül, az utóbbi múltat), *ésszetanakodnak* (a jelen is helyes, mert minden viszonyos múlt : jelen a múltban, de helyes volna : *tanakodának* is), hogy megtuggyák a kiráj attyoktól : mi az oka annak, hogy mindig a napkeleti szabájába *ül*, s égyik szöme örökké *sír*, a más pedig *kaczag*? Legelőbb is *béporóbát* a legüdösebbik kirájfi, s kérdést *tött* a kirájhoz (*tön*, mert a kérdés szavai majd utána következnek, melyekre viszonyúl s melyek miatt némi tartósság sőt végzetlenség is

rejlík benne, mert a kérdés mind addig tart, míg a szavak is el nem mondatnak): Fő'ségős kiráj atyám, én azé' jöttem (lehetne: *jövék*, azaz imént vagy aligmúlt), hogy megtuggyam: mi az oka annak, hogy Fő'ségős kiráj atyám, égyik szömivel örökké sír, a mással pedig örökké kaczag, s örökösen napkelet felé nöz? A kiráj *megnözte* fiát tetőtő' fogva talpig s égyet sem *szólott*, henem *kapta* a pallosát, a meik az ablak közí fő' *vót* támasztva (*vala* támasztva, mert a felkapásig is tartósan ott álla), s úgy a fiához *hajította*, hogy a ház ajtajába markolatig *mönt* belé; de a kirájfi *kiugrott* az ajtón (*kiugrott* *vala*, minthogy ez közvetlenül előbb történt) s e szerént *ékerítte* a reá mért csapást (*elkerülé*; mert azon időkre viszonylík, midőn a kiráj a pallost fiához hajította s ez az ajtóba ment, ezekkel tehát az elkerülés egyidőben történík).

Nem folytatom tovább.

Ezekből láthatjuk, hogy habár a székely népnyelv sem mindig alkalmazza a viszonyos múltakat, de a fő elbeszélő múltul a közlöttekben még a viszonyos és tartós múltak helyett is általában a *t* képzőjü múltat használja. Édes nyelvünk legszebb gyöngye az igeidők helyes használatában rejlik. Mit nem ajánlhatok eléggé íróinknak.

Nem Hunfalvy Pál társunk czáfolatául íram ide ezeket, mert, a mint újabb időben tapasztalom, alig van már köztünk az igeidőkben valamely különbség, hanem azok figyelmeztetése végett, kik se Hunfalvy Pált nem értik, se engemet nem követnek.

A szórendre nézve is merültek fel újabb időben némely tanok, melyek ha lábra kapnának; ismét kivetköztetnék szép nyelvünket hasonlíthatlan sajtáságából.

Azt mondják ugyanis, hogy meg kell különböztetni az értelmező mondatot a nyomosítótól — mintha valamennyi helyes mondatban a világon nem kellene értelemnek lenni, és mintha volna mondat a világon hangsúly nélkül.

Ugyanis ilyen formán beszélnek: van értelmező szórend, melyben elül áll az alany, utána az ige, s úgy azután nem tudom mi más; van nyomosító mondat, melyben, ha nem az alany a nyomosítandó szó, akkor az ige a nyomosított szót maga elébe veszi, azonban az

alanynak, mely rendes helyéből kiszorult, vagy legelül vagy közvetlen az ige, legfőlebb igehatározó után kell jönnie, s több efféle.

Ezen tanok ellenében gyűjteményünkben csak a legszembeszökőbb példákat fogom eléhozni.

A II. mese így kezdődik :

„Ez előtt sok idővel, de épen a napját nem tudom megmondani, az Igazság jól feltarisnyálva útnak indult.“

„Útnak indult“ hangsúlyos vagy nyomosított szó, tehát az utána következő igével, a fűntebbi szabály szerént e két szónak kelene legelül állania. Azonban e két szó épen legeslegutól áll a mondatban, az alany pedig (az Igazság) sem az ige előtt sem utána, hanem valahol közben a többi szó között.

A III-ik meséből : „A nyilvessző a sólyom lába alatt egy kiálló hegyes kőszikladarabba megakad.“ A hangsúlyos ige megint legutól van.

A IV-ik meséből : „Leginkább szemibe akatt a királynak három félszeg kódus.“ Az alany (három félszeg kódus) épen legutól áll; s „a királynak“ e között és az ige között.

Az V-ik meséből : „Bezzeg jó szüvel attak szállást azok az irigy állatok.“

Hasonló az előbbihez.

A VI-ik meséből : „Megnyílik este nagy dörömbözéssel a kastély kapuja.“

Szintén.

Tovább : „Más reggel megint a leánfejü kégyó Rózsát életre hozta.“

A hangsúlyos szó és ige legutól s elválasztva az alanytól stb.

De minek folytassam tovább? A szabálycsinálókön aligha javítunk; a közönségnek pedig nyelvérzése nem fogja magát eltántoríttatni ily csinált (nem észlelt) szabályok által.

Fordul elé azonban a gyűjteményben egy eset, melyet nálunk a parancsoló módon kívül ritkán vagy épen nem hallunk. A székely népnyelv t. i. igen finom érzéssel megkülönbözteti, midőn a hangsúly magára az igére vagy pedig az igekötőre esik. Példák : „Tüzet a kaszaj (kaszal) fának az udvaron, *gyúl meg*.“ (az I-ső mesében) mi mondanók : „meggyúl.“ „Immán a nap *haladott el*“ (ugyanott); nálunk : „elhaladott“ állana. „*Sietett el* a királyfiú“ (a III. mesében). Ez nálunk sem szokatlan. A „Történelmi Kalászok“-ban is olvastam ré-

gibb erdélyi nyelvemlékben: „Hala meg (ez s ez) esztendőben. Hasonló szórend van Arany János ‚Buda halála‘ című költeményében:

Nem sejtet-e már is Buda elváltoztát,

Mióta királyul fényét vele osztád?

Szeme rézsut pillog; *huzza magát vissza*;

Még a vidám bort is hallgatagon iszsza.

E cikk elején én is készakartva írárok e kitétel: ‚Fordul elé.‘

Ezen eléadott értekezésben csak a feltünőbb nyelvészeti sajátságokat igyekeztem az én felfogásom szerint megismertetni s fejtegetni. Ebből is láthatni egy részről, mily megbecsülhetlen kincset bírunk e gyűjteményben az által is, hogy Kriza János a lehető legnagyobb hűséggel adta vissza írásban a népnyelvet; más részről, mennyit kell még tanulnunk, buvárkodnunk, míg csak saját édes nyelvünknek is minden csinjátbinját értendjük, ismerendjük.

FOGARASI JÁNOS.

CSEREMISZ TANULMÁNYOK.

(Második czikk).*)

II. Ige.

A cseremiszi igéket Reguly (a cseremiszi szógyűjteményében) az *aš*-végű infinitivusalakban, Castrén az *am* (*äm*) vagy *em* végű praesensbeli egyesszámi 1. személyalakban hozza föl; a mi az *aš* vagy *am*, *em* elhagyása után hátra marad, azt igetőnek tekintik. Az igető meghatározására alkalmasabb volna egy mássalhangzóval kezdődő igenévképző, a milyen p.o. a cseremiszből a *mo*, *me* (l. NyK. III, 429.), mely a finn, mindig a valódi igetőhöz járuló *ma*, *mä*-nek felel meg. Így is többnyire csak ugyanazon igetők kerülnek elé, melyek az *aš* elhagyásával (p.o. *tol* : *tolmo*, *tolaš*, *pu* : *pumo*, *puaš*, *nal* : *nalme*, *nalaš*, *šüdür* : *šüdürmö*, *šüdüraš* stb.); nem ritkán azonban, ha a *mo*, *me* elhagyásával határozzuk az igetőt, ennek végén még egy önhangzó mutatkozik, mely az *aš*-sal meghatározott tön hiányzik: *ešteme* : *eštaš*, *poktumo* : *poktaš*, *koštumo* : *koštaš*, *tühüktömö* : *tühükt-aš*, *koškomo* : *koškaš*, *maleme* : *malaš*, *tarleme*; *tarlaš*, *čoklome* : *čoklaš*, *paleme* : *palaš*; szintegy a *maš* igenévképzőt elhagyva (l. III, 429.) kerülnek elé tökül *ile* (*ilemaš*, ellenben : *ilaš*), *olé*, *türlö*, *tovatle*, *orlo*, *orle*, *ušno*, *kušto*, *pote*, *pujru*, *mokto*, *jomuldo*, *rümbalge*, *čete*, *čoklo*, nem : *ol*, *türl*, *tovatl* stb., mint az *aš* elhagyásával. Hasonlóképen némely igéknek bővebb tőalakja mutatkozik, ha igetőnek vesszük az imperativus egyes-sz. 2. személyét (a Cs.m.-ban ezek

*) Idézeti rövidítéseink ezek: Cs.m. = Reguly cseremiszi mondatai (NyK. III. 99—139), a mondatok számával idézve; Cs.pr. = két oroszról cseremiszre fordított prédikáció (u.o. 139—152. ll.); Bbl. = Bibliafordítás; C. Castrén grammatikája; R. = Reguly.

találhatók: *engertekte*, *šolgo*, *pokto*, *ešte*, *vaške*, *koldo*, *püşte*, *tülö*, *sake*, *petere*, *tojo*, *onžukto*, *kučo*, *vučo*), vagy azon képzötelen és ragtalan igealakot, mely az önálló és ragozott verbum negativum mellett használtatik, úgy mint a finnben (ilyenekül a Cs.m.-ban fordulnak elé: *ólo*, *ešte*, *eñane*, *erñe*, *vaške*, *pokto*, *peleşte*, *nöre*, *šinže*, *kondo*, *sere*, *tükale*, *puro*). Ezeknek némelyikében a végönhangzót pusztá ejtéskönyítőnek tarthatjuk ugyan, hogy ne kelljen p.o. *ušmaš*, *koškmo*, *poktmo*-félüket ejteni; de más részint van olyan is, melynek ilyen ejtéskönyítő koránt sem kellene (p.o. miért ne ejtethné a cseremisiz egész könnyűséggel ezeket: *malme*, *palme*, *ilmaš*, *ólmaš*, *potmaš*, *četmaš*, midőn nem csak ilyent számtalant ejt, hanem sokkal nehezebb mássalhangzó-csoportok ejtésétől sem riad vissza (p.o. *kšt*: *vakšteš*, *čk*: *čüčküdö* stb.). S hogy valóban az igező végén mutatkozó önhangzó többnyire eredeti, nem pusztá ejtéskönyítő, részint néhány a csuvas s tatárból kölcsönzött ige mutatja (p.o. *mokto*, *čete*, *pale*, *tarle*), melyeket a kölcsönadók is csak ily teljes, hátul önhangzós alakokban bírnak (makta, csuv. *moxta*, *čida*, *pala*, *tarla*), részint némely megfelelő finn igeének önhangzóvégűsége (p.o. *ile*-nek megfelel *f. elü*, *kondo*-nak *kanta*, az *onžukto*, *engertekte*, *tüñüktö*-beli *kto*, *kte* causativképzőnek a *f. tta*, *tüü*, p.o. *jüktö*, inf. *jüктаš* itatni = *f. juotta*, *šukto*, *šuktaš* elérni = *f. saatta*). Azonban, ha lehet is így némely cseremisiz igezők teljesebb alakjait meghatározni, az mégsem keresztülvihető valamennyi cseremisiz igező; mert nem ritkán a cseremisiz maga mutat föl rövidült igezőt, önhangzóval bővebb finn igező ellenében, p.o. *tol* (*tolaš*, *tolmo*) jöni = *f. tule*, *čoč* (*čočaš*, *čočmo*) születni = *f. synty*, *lekt* (*lektaš*, *lekmaš* e. h. *lektmaš*) kimenni = *f. lähte* stb., s másrészt az igező végönhangzója megint eltűnik p.o. többnyire a *šaš* nomen futuri képzője előtt (*pokto*: *poktšašluk* Bbl., de R.-nál mégis *poktēšašluk*, *eštešašluk*). Egyelőre tehát csak megjegyezzük magunknak a cseremisiz (az infinitivusi *aš* vagy praesensbeli *am*, *em* szerint meghatározott) igezők lehető végkopottságát, ha netalán más alaktani jelenségek magyarázatára szolgálhatna. Áttérünk most az igeképzésre.

A) Igezőből igező.

1) *-alt* (az infinit. *aš* előtt *-ald*; a praesens egyesszámi 1. szem. mindig *-aldam*, nem: *-aldem*), belszenvedő igezők képzője, a milyen a magy. *ód*, *öd* (v.ö. NyK. III, 159. 16.). Az *a* a képző

lényeges részének látszik, mert egytagú önhangzóvégű tők után sém hiányzik (*liald* lövödni, *liald* mintegy: levödni, míg p.o. a factiv *kt* képző közvetlenül járul ilyenekhez, p.o. *kü-kt* megérlelni, *šu-kt* elérni, *jü-kt* itatni) s csak két példában találjuk könnyű *u*, *ü* hangzóval felcserélve: *počuld* nyilni (*poč* nyitni) és *püčkuld* metszödni (*püčk* metszeni). Jelentése szerint rendesen kiható igetőkhez járul az *ald*, p.o. *aralald* megmentödni, menekülni: *aral-* megmenteni, *eriktald* (tisztítödni) tisztul, *ojrald* (elválasztöd-) elvál, *oldalald* csalód-, *ilald* készítettetni (bör), *udurald* vakaródz-, *kerald* ütöd-, *keškald* vetöd-, *kečald* akasztöd-, *koštald* meritöd-, *kudakšald* levetközöd-, *kumald* behunyöd-, *kumuktald* (ledöntöd-, fölfordítöd-) fölfordul, *ledül*, *todolald* (leszakítöd-), *toškald* v. *toškalald* tipród- (tiportatni), *törlatald* (megigazítöd-), *megigazod-*, *tüngalald* kezdöd-, *pajlald* oszol- (osztöd), *padeštald* aprítöd-, *apróra* vágöd-, *peterald* bezáröd-, *piktald* megfojtöd-, *pidald* bekötöd-, *puduratald* megzavaröd-, *puštald* (megölöd-) megölet[ik], *moktald* dicsekedni (dicsérni magát), *mondald* elfelejtöd-, *felejtkezni*, *moškald* megmosöd-, *jagald* dörgülöd-, *jamdelald* készülni-, *jastarald* kiürítöd-, *ürül*ni, *jongožald* örlöd-, *levedald* betakaródz-, *loktald* megrottöd-, *romlani*, *löldald* emelöd-, *lugald* keveröd-, *lüald* lövöd-, *lümdald* neveztetni, *rüzald* rázódni, *vaštald* cserélöd-, *vozald* beíród-, *visald* méröd-, *vursald* megszidatni, *sakald* akasztöd- (felakasztani magát), *šežektald* megfreccsenteni magát, *šurald* megtaszítöd-. — Néha azonban máris beható igetőkhez is járul az *ald* belszenvödö képző, némileg bővölködve (v.ö. a magyarban készülöd-, *tengöd-* féléket): *ernald* tisztulni (*ern* is az), *kofanald* elszomorodni, *koškald* száradni, *nörald* ázódni, *nužnangald* elszegényedni, *pengedemald* megerősödni, *peledald* virágozni, *pušlanald* gőzölögni, *pušald* megromlani, *jörlald* ledülni, *jöslanald* elfárasztani magát, *julald* megégöd- (*jul* égni), *jüksald* meghülni, *liald* mintegy: levödni (*li-* lenni, werden), *lüngald* himbálödni (magától), *šogolald* (mintegy: állöd-) állittatni, *četerald* megrázkodni, *čerlanald* megbetegedni. Ide tartoznak alkalmasint ezek is: *pomžald* fölébred, *piktezald* megakadni beszédben, hebegni, *püžald* izzadni, *volgald* fényleni, *šungald* alámerülni, melyeknek egyszerű igetőit nem találjuk elé Regulynál.

2) *-lt* (praes. 1. személye: *-ldam*) néhány példában mint g y a korító képző találkozik; egytagú önhangzóvégű igetökhöz köz-

vetlenül járúl, s az által különbözik az előbbi *alt*-tól, p.o. *luld*, ellenben *luald* lövöldni, v.ö. a magy. *lövöldözni* igében (= cser. *luld*) az egyező *ld* elemet; eléfordúlnak: *šuld* gyakran vetni, *luld* gy. löni, *kiskald* gy. dobni, *kild* gyakran v. mindenütt fekünni, *űpsald* mindenütt szagolni.

3) *alt*, az által az 1. alatti *alt*-tól különböző, hogy a praesens 1. személye *-aldem*, nem *-aldam*; a cselekvés egyszerűségét vagy kicsinyezését jelentő képző; a vele képzett igék jelentése Reguly szógyűjteményében „egyszer“ vagy „keveset, egy kicsit (немножко)“ által határozatnak meg: *optald* egyszer ugatni, *ko-kerald* egyet köhög (köhent), *tajald* egyszer hajlít, *törgöstald* egy. ugrani, *tükald* egy. illet, érint, *nűzald* egy. vakar, *počkald* egy. megráz, *saurnald* egy. megfordul, *sakald* egy. fölakaszt, *šonald* egy. gondol, *šurald* egy. taszít, szúr, *šulald* egy. lélekzeni, *četerald* egy. reszket (rezzen), *čevald* egy. csepeg (cseppen); — *urmužald* egy. vagy kicsit ordítani, *punald* egy. v. kicsit fon, *magerald* egy. v. kicsit bög (bödül); — *ašald* kicsit vágat, *ertald* kicsit tovább elmenni, *oškedald* k. előre lépni, *örkanald* k. hivalkodni, *kanald* k. megpihen, *kurgužald* k. szalad, *kuštald* k. tánczol, *šongemald* k. megvénni. — Ide számíthatók még ezen *ald*-féle igék (melyek praesense szintén *-aldem*), melyeknek jelentésében a képző értéke nincs különösen kiemelve, vagy egyszerű alapigéjük nem is használtatik: *kergald* fölgyürni (ruhaujjat), *kodald* v. *kudald* megbocsát (*kod* hagyni; v.ö. ném. sünden nachlassen), megszünni (ázaz: abbahagyni); *niald* megczirogat, *ločkald* pattant, *čiald* festeni (tkp. induere, t. i. festéssel, *či* induere), *čigald* csiklándani; ennek: *terteškald* egy kicsit kerekíteni (*tertešk-* kerekíteni) csak tévedésből van a praesense *terteškaldem* helyett *terteškaldam*-nak írva.

4) *-al* (néha csak *-l*; praesens 1. személye mindig *-alam*, *lam*), úgy mint az előbbi az igecselekvés egyszerűségét jelentő képző: *aual* egyszer hajlít, *odoral* egy. vakar, *onžal* egy. néz (tekint, megpillant), *optal* egy. rakni, *kečkeral* egy. kiált, *kual* egy. ás, *kürl* (pr. *kürlam*) tépni, *temdal* egy. megnyom, *toškal* egy. lép, *nulal* egy. nyal, *podol* szörpent, *pual* egy. fú, *jöral* egy. gördül, *löldal* egy. emel (emelit), *rual* egy. vág (vágint), *saural* egy. fordít, *šűpsul* egy. húz, *čumal* megrug; *šűskal* (v. *šűskald* 3. szerint) fűtytyent, *šűkal* (v. *šűkald* 3. szerint) egy. tol, taszít. Ezeknek: *šinžal* nyerít, *pial* hunyorít az egyszerű igéjük nincs használatban.

5) *-l* (praesense *-lam*, de az előbbtől különböző, hogy nincs előtte rendszeren *a* önhangzó), *gyakorító* képző; megfelel a finn gyakorító *ele*-nek: *eröktöl* melengetni, *eriktel* tisztítgat, *estel* csinálgat, *teveget*, *onžuktol* mutatgat, *oldol* gyakran fütteni, *orlol* gy. válni, *övertel* gy. örül, *uemdel* újítgat, *kormustul* markolgat, *kézzel* fog, *kumuktul* gy. ledönt, *küdürtel* (3. szem. praes. *küdürtel^{eš}* gyakran mennydörög), *taganlel* patkolgat, *tarvate* mozdítgat, *tarvanel* mozog, *tovatlel* esküdözni, *törlöl* egyenget, *tomustul* foltozgat, *nörtöl* gy. áztat, *paremdel* gyógyítgat, *poktol* gyakran hajt, *podortol* töreget, *pörömdol* beszélgelezget, *pördüktöl* gördítget, *pižiktol* ragasztgat, *puduratol* zavargat, *pušlanol* párolog, *pužarol* gyalulgat, *pužlol* gy. romlik, *pügürgöl* gy. hajlik, *jörüktel* gördítget, *julaldal* gy. égetni, *lavertal* gy. megsárosít, *ločkaldol* pattantgat, *šörlöl* gy. megjózanodni. — Vannak még ide tartozható igék, melyekben a gyakorító érték nincs igen kiemelve, s melyek mellett az egyszerű igék már hiányoznak is: *ištül* seperni C. (v.ö. *uštaš* törülni, seperni R.), *kačal* keresni, *keškal* kiönteni, *koštal* méríteni, *kudal* vágatni, *kumal* meghajolni, köszönteni, *kural* szántani, *todol* leszakítani, *nöštol* gyúrni (tesztát), *numal* vinni, *nüštal* orrát fúni, *punžal* csavarni, *jükštül* fürödni, *logal* összetalálni, hozzá illetni, *šüdal* male precari (*šüd* parancsolni, mely alkalmasint csak „hangos mondást“ jelent eredetileg, s különben is = magy. *szidni*); *šüvöl* köpni (C. csak: *šev*), *šüškül* ölni (mactare), *čebeštal* csipdesni, *voštul* nevetni, *viüdel* (v. *viüdedel*, még a gyakorító *ed*-del is) begöngyölni, betakarni. Szintígy ezekben is még a gyakorító *ed* képző után áll: *küčedel* koldulni (*küč* kérni), *temedel*-töltöget (*tem*, pr. *temem* tölni).

6) *ed* (praes. 1. szem. *-edem*), akárminő hangzóval van az előbbi szótag, állandóan megtartja az *e* hangzót, nem is elidálja soha; kétség nélkül a leggyakoribb *gyakorító* képző, úgy hogy valóban csudálni lehet, hogy a Biblia nyelvéből Wiedemann föl sem hozhatta e képzőt (mert gr. 96. lap. csak egy példája van: *pičked*, s nem lehetett e szerint gyakorítónak sem mondani a képzőt). Példák: *araled* gyakran menteni (*mentegetni* némileg mást jelent), *ared* gy. kölcsön venni, *ašed* léptetni, *ešaned* hiddegél, *ešanared* hiteget, *engdaled* ölelget, *erikted* tisztítgat, *erted* gy. elmúl, mellette elmegy, *ešted* teveget, csinálgat, *optaled* gy. (egyszer) rakni (*optal* egyszer rakni), *oled* beszélget, *ored* megveszekedik, *oroled* ürízget, *orled* gy. elvál, *osaled* gy. rosszabbul, *osaleded* gy. rosszabbít, *övert-*

ed örül, örvendez, *iled* gy. készít (bőrt), *iled* élni, lakni (több helyeken), *ukšinzed* gy. okád, *urmužed* ordítgat, *užted* ásítózni, *užed* gy. látni, *üded* vetdegél (magot), *üšted* söpörget, *kagerted* görbitget, *kaned* megpihenget, *kačaled* keresgél, *kered* belévereget, *kokored* gy. köhög (köhécsel), *koded* hagyogat, *koned* hozdogál, *kočked* evegetni (eddegél), *kumaled* köszöntget, *kujed* (v. *kujedel* v.ö. 5. alatt) baszogat, *tazalaned* folyógyulgat, *toled* jöveget (jöddegél), *tüiked* érintget, *tünükted* (vagy *tünükte* 5.) tanítgat, *nangajed* elhordoz, *namied* gy. hozni, *naled* veveget (veddegél), *nuled* nyalogat, *potared* végezget, *poted* gy. végződni, *paled* gy. megtud, *pured* betereget, *püčked* metél (*püčk* metszeni), *moded* játszadozni, *jored* gy. érni valamit, *luded* olvasgat, *veročted* gy. találni, *vozed* gy. esni, *vised* méreget, *šuzed* gy. éhezni.

7) *ešt* (*ušt*, *üšt*, *ošt*), praesens 1. szem. *-eštam*, szintén *gyakorító képző*; Reguly szógyűjteményében előfordulnak: *optešt* gy. ugatni, *optešt* rakosgat, *orugušt* varrogat, *karnešt* nyújtózni, *kološt* gchorchen (v.ö. e jelentésben a magy. *hallgat*), *korangešt* (v. *korangel* 5. szerint) gy. félre menni, kitéregetni, *koštalešt* (l. = *koštaled* 6. szerint) meritget, *konduš* hordozni (l. Cs.m. 170), *kudalešt* gy. vágat, *kupturgešt* gy. ránczosodni, *küešt* sütni (kenyeret, pecsenyét; v.ö. *kü*, pr. *küam* sülni, főlni; e mellett gyanítható **kii*, pr. *küem* süti, főz, de melyet a *küešt* kiszorított használatból, a melytől megint a gyakorító *küešt*ed van), *kürüšt* (v. *küred*) tépeget, *szaggat*, *temdešt* nyomogat, *todošt* töreget, *leszakítgat*, *toškešt* lépdél, *tapos*, *peledešt* gy. virágozni, *pidešt* kötözni, *pualešt* fölfuogot (v.ö. *pual* 4. alatt), *mužedešt* jövendölget, *jodešt* kérdezget, *lümedešt* enyvezget. Mind ezeknek praesense *eštam*-on végződván, csak lapsus calami lehet, hogy *podolešt* szörpölget *podoleštem*-nek van írva Reguly gyűjteményében. — Tehát ideváló gyakorítók azon néhány *ešt*-féle ige, melyeket Wiedeman (gr. 99. l.) a Bibliából fölhoz: *jadišt* (= *jodešt* R.), *kolišt* (*kološt* R.), *kandišt* (*kand* = *kond* R.). — De van még egy *št*-féle denominatívkepző is, a melyről alább lesz szó.

8) *kt* (*ekt*, *ikt*, *okt*, *ukt*, *ükt*), praesens 1. szem. mindig *-ktem*, *f a c t i v* képző, mint a magy. *tat*, *tet* (alakilag a mordvin *ft*-nek, mely csak *xt*-ből lett, s a finn *tta*, *ttü*-nek felel meg, s a mint fentebb említők, a rendszeren²tána következő önhangzó eredetileg még a képzőhöz tartozó: *ekte* stb.). Példák: *erekt* föl- v. megmelegít (*er* megmelegedni), *engertekt* dülleszt, *támaszt*, *eštelkt* tétet, *onžalukt* meg-

pillanttat (onzal 4. alatt), onzükt láttat (mutat), onzüktükt megmutattat (zeigen lassen), ošendekt megfcherített, kölmoikt fagyaszt, kusnukt költöztet, kükt megéretni, megföz, kücükt kéret, tovatlekt megesketni, döroikt elolt, tünüktükt tanittat (lehren lassen), numalökt vitet, pördükt visszatérit, megtérit, pižükt meggyújt, ragaszt (piž meggyúl, ragad), moškokt mosat, mikt eljövét magával, jogokt folyat, jörükt gördit, jükt itat, jüktükt itattat (tränken lassen), jükšükt lehüt, levekt olvaszt, lüdükt ijeszt, lüngaldükt himbálóztat, serekt haragit, šogaldükt állittat (stellen lassen), šolgokt állat, állit (stellen), šinžükt ültet, šükt utólérni, šükt rothaszt, čaknukt hátráltat, čevaldukt cseppent (čevald 3. alatt), čevukct csepegtet, čočukct szül (tkp. születet, = finn *synnyttü*), čükt öltöztet (facere induere). A tünükt tanit — mellett nincs meg az egyszerű *tüü* ige, mert „tanul“ *tühem* (pr. *tüheman*, mintha denominatív ige volna); s így van még egynehány *kt*-végü átható igető, melyek talán hasonlókép eredeti factiv igék: *pükt* fojt, *pökt* hajt, *pükt* brüten (kikeltet), *čükt* meggyújt, praesensök szintén *-ktem*-en végződik. — Ebben: *jastarekt* kiürit bővölködik a factiv képző. — Még egy fölösleges csuvas eredetü *tar* képzővel megtoldva (l. NyK. III, 423) eléfordul a *kt* ezekben: *ojuktar* megijeszt, *ruštuktar* részegit, *vonžuktar* átkeltet, *uruktar* lesodor, *šopoktar* savanyit. — A Bblia nyelvében is eléggé használatos o képző *ekt*, *ükt*, *kt* alakban (v.ö. Wiedemann Gr. 100. l.), de nem lehet p.o. a *šarakt* sírni-t alája helyezni, mert praesense *-ktam* végü (R. *šoroktam*, C. *šaraktam*). Denominatívnak látszik az *erükt* tisztít-ban (*ere* tiszta; Bbl.-ban *irükt* és *ire*), és szorosan véve a *tüüükt* tanit-ban is, a mennyiben *tühem*, pr. *tühemam* tanulok egy névszói alapszót gyaníttat (a miről alább (B, 7. alatt).

9) *t*, vagy néha *d* bizonyos számü igéhez járul szintén factiv jelentéssel, de nem oly gyakori mint az előbbi *kt*; praesens 1. személye *-tem*, *dem*. Példák: a) *ovart* fölfü (*ovar* fölfuvalkodni), *kiñüld* fölkelt (*kiñül* fölkel), *korgušt* futtat, *kuškušt* lovagló ülesbe ültetni, *pur*t bevinni (*pur* bemenni), *mald* elaltat (*mal* feküdni, alunni), *jamd* elveszteni (= *jomdar* R.; *jam*, *jom* elveszni), *jüktšüld* fürösz (jüktšüld fürödni), *voštuld* nevette, *šold* főzni (*šol* főni). Ezenkívül rendszeren az *m* vagy *ng*-végü benható denominatív igékhez (l. B, 1. alatt) járul, p.o. *ošem*, praes. *ošemam* fehéredem: *ošemd*, pr. *ošemdem* feheritek, *kumđang* szélesedni: *kumđangd* szélesíteni stb.; — b) Némely *g*, *k*-végü benható igető, ha e végbetük előtt még mássalhangzó

(*r, š*) van, elejti ezen *g, k*-t a hozzájáruló *t* előtt: *užart* zöldít (*užarg* zöldülni), *kagert* görbit (*kagerg* görbül), *košt* szárít (*košk* szárad), *tertešt* kerekít (*tertešk* kerek lenni), *podort* tör (*podorg* törni [török]), *pügürt* hajlít (*pügürg* meghajlani), *jokšart* vörösít (*jokšarg* vörösödni), *lazert* nedvesít (*lazerg* nedvesedni), *sazert* csorbássá tenni (*sazerg* csorbát kapni), *susurt* megsérteni (*susurg* megsérül, beteg lesz). Így a *šind* ültet-ben a *šinž* ülni *šin*-né csonkult. Igaz, ezen *g*-végű beható igék némelyike bizonyosan denominatív ige, p.o. *susur-g*, *kager-g*, s így a *t* mint denominatívképző járulhatott volna a névszói alapszóhoz közvetlenül: de a *t* határozott c s e l e k t e t ő jelentése a beható ige közvetítését teszi valószínűvé, s úgys könnyen látható, hogy a *g, k* elhagyása hangtani okból majdnem szükséges volt. — c) Ez: *šogald* állít, megállít csak a fent 4. alatti *al* képző közvetítésével származik *šolg* állani-ból, mely *šogald*-ban elvesztette többeli *l*-jét; hasonló ehhez *julald* éget (Bbl. ban *julal*), ettől: *jul* égni; és talán *jorat* szeretni is, mely a Cs.pr.-ban *joralt*, ha *jor* valamit érni-től származik (különb. v.ö. NyK. III, 412). Mint idegen eredetűeket mellőzzük itt az *-at* végű factiv igéket, melyek *-un* végű behatók mellett állanak (v.ö. NyK. III, 409 *tarvan-* alatt).

10) *l* mint belszenvedő képző, egyikét csuvas-tatár eredetű példát*) nem tekintve, csak ezekben: *pörtölam* visszatérek, -fordulok (*pörd* forgat; de beható is: gördülök, forgok, úgy hogy *pörtölam* csak gyakorító is lehetne), *kušketlem* szakadok (*kuškedam* szakasztok), *jörlam* legördül, ledül (*jörem* volvo; subverto C., de „gördülni“ is).

11) *n*, mint az előbbi: *tajn* hajlani (hajlik) *tajem* flecto. Különb. több csuvas-tatár eredetű igén eléforduló, p.o. *ušn*- egyesül, *petern* bezáródni, *pogon*- gyülni, *saurn*- megfordul.

12) *š, aš, akš*: *iližam* meg-, föléledek (*ilem* élni), *učažem* veszekedem (v.ö. *už*- hivni), *kudakšam* vetközöm, levetközöm (C. *kadašam*) v.ö. *kudem* hagyok, *volgožam*, ebben: *volgožeš* virrad (v.ö. *volgoldam* fénylem, a miből egy *volg* egyszerű ige következtethető); *urmužam* ordítok, ululo. — Megjegyezhető még: *končem* megjelenek, a mi = *kojz*- a Cs.pr.-ban, v.ö. *kojam* mutatkozom, látszom (C. *krjam* conspicuus sum).

*) Mint p.o. NyK. III, 404. *utl*- megmenekülni, 412. *pužl*- megromlani.

B) Névtől igető.

1) *m*, és *ng* (vagy *em*, *ang*, mert ezen önhangzókkal lépnek mindig föl, noha nem lehet mindig meghatározni, vajjon az alapszóhoz vagy a képzőhöz tartoznak-e), praesens 1. személye *-mam*, *-ngam*; *v a l a m i v é l e v é s t* jelentő igéket képez, rendszeren melléknévből, mint a magyar *ul*, *ül* vagy *od[ik]*, *ed[ik]*; megfelel a finn *-ene* denominativképzőnek (*valkene-n* fehérülök) s fölvevén a factiv *d* képzőt, *-md*, *ngd* (praes. *-mdem*, *ngdem*) végű átható igék keletkeznek, melyek a finn *enta*, *entä*-féléknek felelnek meg (*kovenna-n* keményítetek, tö: *koventa*. Példák:

ola tarka : olang, olangd
örza kék : örzang, örzangd
koklaka kemény : koklakang,
 koklakangd
koja kövér : kojang, kojangd
kumda széles : kumdang, -dangd
taza egészséges : tazang, tazangd
nužna szegény : nužnang
tura meredek : turangd
pakma rest (lő): pakmang
jaklaka sima : jaklakang
lapka alacsony : lapkangd
lőbka bő : lőbkangd
rumbuk zavaros : rumbukangd
vür vér : vürang (véres lenni),
 vürangd
šuč korom : šučang (komosodni)
šong hab : šongang (habzani)
čera meztelen : čerang, čerangd
čoka sűrű, vastag : čokang, čokangd
šue gyér : šuem v. šueng (gyérül),
 šuemd v. šuengd (ritkít)
narinže sárga : narinžem v. -žang
kükš magas (*kükše* C.): kükšem
 v. -šang, kükšemd v. -šangd

u uj : uem, uemd
osał orosz : osalem, osalemd
ošo fehér : ošem, ošemd
izie kicsiny : izem, izemd
angoser szük : angoseremd
üingürčük buta : üingürčükem
üingše csendes, békés : üingšem,
 üingšemd
kelge mély : kelgem, kelgemd
kočo keserű : kočem, kočemd
kuatle erős : kuatlem, -lemd
kugo nagy : kugem, kugemd
kuštulgo könnyű : kuštulgem,
 kuštulgemd
kužo hosszú : kužem, kužemd
küžgö vastag : küžgem, küžgemd
küčük rövid : küčükem, -kemd
tošto ó, régi : toštem (elavul),
 toštemd
tögede apró : tögedem, -demd
tutlo édes : tutlem, -tutlemd
nočko nedves : nočkem, -kemd
nugudo sűrű : nugudem, -demd
pengede erős : pengedem, -demd
polmeze gonosz, veszett : -mezem
pise éles : pisem, pisemd

puro jó : purem, puremd
puškudo puha : puškudem, puškudemd
molo más : molem (változni), -lemd
lele nehéz, terhes : lelem (nchezedni), lelemd
loškudo gyöngye : loškudem, loškudemd
liš közel (*lišel*, *lišne*-ben) : lišem (közeledni)
ludo szürke : ludem, ludemd
vazok rézsutos : vazokemd
večekéš vékony : večekézem, večekézemd
volgodo fényes, világos : volgodem, volgodemd
viškede híg : viškudem, -demd

vusko herélt : vuskemd (herélni),
sae szép : saem, saemd
samrök fiatal : samrökem (megifjodni)
suto világ, világos : suteni, sutemd
šagal kevés : sagalem, -lemd
šeme fekete : šemem, šememd
šokšo meleg : šokšem, šokšemd
šongo öreg : šongem, šongemd
šögör szűk : šögörem, šögöremd
šuko sok : šukem, šukemd
čal ősz (szín) : čalem (őszül)
čüčküdö sűrű, gyakor : čüčküdem, čüčküdemd
mündür messze : mündürem (távozni).

Van *parem* gyógyul, *paremd* gyógyít is, alapszó nélkül, melynek azonban csak kevésbé elváltozott mása van meg: *puro jó* (*parem-* = finn *parane*, v.ö. finn *parempa* jobb, *paraha* legjobb). Szintigy alakilag ide valók : *korang* félre menni, *tovang* összebonnyolodni, és *tühem* tanulni; az utóbbinak factivuma Reg.-nál *tühükt* (I. A, 8. alatt) nem *tühemd*, mely azonban megvan a Bbl.-ban mint *tumd*, C. *tomd* (tanít), míg a *tühem* egy kis betűcsérével a Bbl.-ban *tumeñ*, C.-nál *tomeñ*. A feltehető alapszó *tühne* (*tuñe*, *toñe*) a magyar *tanó*, *tanu*-nak felelne meg, s „tudó“-t jelenthetett.

A fentebbi példákból látható, hogy a kevésbé használt *ang* épen azon három példát is illeti, hol főnévi alapszóhoz járul a képző : *vürang*, *üčang*, *šongang*, noha ezek jelentése „véresedni, komosodni.“ Ebből azt gyaníthatjuk, hogy az *ang*-ban benne van az *an* melléknévképző (= magy. *os*, *es*, I. NyK. III, 425. l.) s a tulajdonképi igeképző csak *g*, melyet mindjárt alább fogunk látni; így *vürang* tkp. *vüran* véres-nek volna származéka. Hasonlóképen *rumbukang*-ra nézve, *rumbuk* mellett *rumbukan* is van = zavaros. — Az *m* (*em*) képzőre nézve pedig — tekintetbe véve, hogy a magyar nyelv a megfelelő fogalmu igéket nagyrészt csak a comparativusalakból képzí (nagyobbúl, kisebbít, rosszabbúl stb. — azt sejtethjük, hogy egy a finn *mpa*-nak megfelelő, de különben a cseremiszből kiveszett

comparatívképző, úgy hogy a tulajdonképi denominatív igeképző az *-em*-féle igetőkön nem volna megkülönböztethető, a milyen eset csakugyan előfordul a cseremiszenben, p.o. *užarge* zöld, *užargem* zöldülök, *jokšarge* vörös: *jokšargem* vörösödöm; így *rümbalgem* szürkülök, homályos leszek, *šüčalgem* kormosodom mellett (NyK. III, 428. említett) *-alge*-féle melléknevek tehetők föl: *rümbalge*, *šüčalge*.

2) *g*, *k* (praes. 1. szem. *-gem*, *-kem*) találtaik ilyen benható igékben: *kagerg* görböd, *tertešk* kerekedni, kerek lenni: *tertež* kör, kerekesség, *pügürg* meghajlani: v.ö. *pügütr* görbehátú, *susurg* megbe-tegedni, megsérülni: *susor* beteg, sérült (NyK. III, 414.), *čumurg* halmozódni, gyűlni: *čumur* mind együtt, egész. Össze lehet vetni e képzővel a morvin *g*-t, mely *j*-vé is lesz (l. Ahlqvist, Mokscha-Gr. 114. §.), p.o. *purjan* fehér v. krétás leszek, *pur* kréta, *erväjän* nő-sülök: *ervä* nő. Az illető alapnévszók nélkül ide számíthatók: *lazerg* nedvesedni, *sazerg* csorbásodni, *kupturg* ránczosodni, *tünžüg* megful-ladni, *podorg* törni (törik), *ponošk* v. *punušk* penészesedni („penész“ csak ettől: *punuškušo*). — Sőt ugyanide számíthatjuk a *jokšarg* vö-rösödni, *užarg* zöldülni, *rümbalg* szürkülni, *šüčalg* kormosodni igé-ket is, melyeknek *jokšarge*, *užarge*, **rümbalge*, **šüčalge* (l. fentebb, és III, 428. l.) melléknevek felelnek meg, s melyek jelentésük sze-rint mégis csak ez utóbbiaktól származhatnak; a bennök elenyészett igeképző igen valószínűleg ugyan a mi *g* képzőnk, mely *susurg*, *ka-gerg*-ben kétségtelen. Sőt a *tertešk* is meg ez utóbbiak sorába jöhet, mert *tertež* mellett van még *terteške* kerek melléknév is. — Végre még néhány hangutánzó igét kell ide számítanunk: *riüzg* zörögni, *počk* megrázni, *tošk* tiporni, taposni, lépni, *vüčk* vállat veregetni, *šušk* füttyölni, *mošk* mosni (bátran nézhetjük ezt is hangutánzónak, azaz a *mos*-t az öblögető, loccsanó neszt festő alapszónak) — me-lyekre nézve arra emlékeztetek, hogy a hangutánzó alapszók név-szói jellemmel bírnak (v.ö. NyK. II, 349 s köv.), s melyeknek *k*, *g* képzőjét is az u.o. 357. l. fejtegetett *ga*, magy. *g* képzővel azonosít-hatjuk. — Hogy készül az említett *-rg*-végű igék factivuma *t* kép-zővel, fent. A, 9. láttuk.

3) *t*, *d*, főnevekből igéket képző, mint a magy. *l* (*ol*, *el*) vagy *z* (*oz*, *ez*); praesense *-tem*, *-dem*: *komdešt* befedni: komdoš fedél, *kumukt* fölfordít: kumuk fölfordult, haslag, *tumušt* foltozni: tumuš folt, *poldoš* begombolni: poldoš gomb, *pörömdl* szegélyezni: pöröm szegély, *mundurt* fölgombolyítani (czérnát): munda gombolyag, *la-*

vert megsározni: lavra sár, *lünd* nevezni: lüm név, *šinžuld* sózni: šinžal só. Föltetszők a következők, hogy *-tan*, *-dam-on* végződtek praesensüket: *šörtñedam* megaranyozok: šörtñe arany, *šiedam* megezüstözök: ši ezüst, *ruštam* részegszem: ruš'o részeg, *liumedam* enyvezek: lümö enyv. — Még gyakorító *l* képzővel van *kormuštulam* markolगतok, kapkodok: kormuž marok. — Hangutánzó *kiüdürt* mennydörögni és talán *övärt* örülni, mely különben nagyon egyező a csuvas *χiberde*-vel.

4) *št*, praes. *-štem*, jelentésre nézve egyező az előbbivel: *taušt* hálálni, hálát mondani: *tau* hála; *omešt* álomban beszélni: *omo* álom. Ezen *št* igen valószínűleg nem egyéb mint az *ešt*, pr. *eštem* tenni, csinálni ige, a mit a *jolašt* példa kétségtelenné tesz, mert még külön is mondatik: *jola eštem* v. *jolam-eštem* vádoló; s így meg van fejtve a megfelelő finn *sta*, *stü* (*ista*, *istü*) denominativképző is (p.o. *oma* saját: *omistun* sajátítok, *vahva* erős: *vahvistun* erősítek stb.). Idevalóknak látszanak, noha alapszavaik nem mutathatók ki, még: *padešt* aprít, *pelešt* beszéll (talán = magy. *felesel*?), *podešt* pattog (a fa égve), *pöčöšt* hunyorít, *jälešt* megkötöz, *jongešt* (de *jongež* is) örülni. — Ez: *šoješt* dicsekedni, ettől: *šoja* hazugság, dicsekvés csak az *am*-végű praesens által tetszik föl; azonban ezen *am*-ban valami reflexiv v. passiv elemet gyaníthatunk, mert hasonlóképen *jongo* munkától szabad-tól lesz *jongeštun* = *jongo* liam, a mi nagyon a finn *stu*, *sty* képzőre emlékeztet, melyben az *u*, *y* belszenvedő jelentést csatol a *sta*, *stü*-höz (*omistun* sajátta leszek, *vahvistun* erősödöm, v.ö. *annan*, tö: *anta adni* és *antau adni* magát); a cseremiszből is alkalmasint valamikor úgy készült egy reflexivo-passivum, mint a mordvinban *morávan* éneklődöm, ettől: *Moran* éneklek, s innen maradt a *jongeštun*-ban az *am*-nak belszenvedő értéke a *-štem*-beli *em*-nek ellenében. — Mint *jongeštun* van még *šongēštun* habzom: *šong* hab, *verēštun* kerülök valahova, valamibe (попады): *ver* hely.

5) Képző nélkül (legalább látszólag a nélkül) való denominativumok (v.ö. fent. 2. alatt), melyekben értelem szerint egy magy. *l*, *oz*-féle képzőt föl kell tenni, még következők: *üpšem* szaglom (szaglik): *üpš* szag, *keldem* kötözök: *kelda* kéve, *pečem* kerítésel bekeríték: *peče* kerítés, *pitem* elrekeszteni (folyóban kerítéssel): *pita* ilyen kerítés, *šegerem* megszorítok, szűkítök: *šeger* szoros, szűk, *čumurem* összehalmozok: *čumur* mind együtt, egész, *šupšalam* csókolok: *šupšal* csók, *šoktam* szítálok: *šokte* szita, *levem* langyosodom,

olvadok : *leve* langyos ; *oĵarem* felderül : *oĵar* derű nap , *šopem* savanyodom : *šopo* savanyű , *lumeš* havazik (tehát 1. szem. *lumam* volna) : *lum* hó , *pílem* fűrészelek : *píla* fűrész , *kužam* hugyozom : *kuž* húgy (*kuž* vűt : húgy víz). — Ezek közül *pílem* = orosz *пилить*, valamint *píla* = *пила*, a többi olyan mint a magy. *hűgy*ni (v.ö. húgyó disznó) = *hugyozni*, vagy a finn *tuuli*-n fűvok (szélről mondva) a *tuuli* szél főnév mellett. Az elenyészett képző alkalmasint a fent. 2. alatt tárgyalt *g*.

6) *al*, pr. *-alam*, csak e kettőben látszik denominativképzőnek : *tíngalam* kezdek : *tíng* tő, alap, kezdet, és *lupšalam* ostorzok : *lupš* ostor. Gyánítjuk, hogy ezen *al* csak az A, 4. alatti egyszerűséget jelentő *al* (pr. *-alam*), s az első igeképző nem látszik meg, mint az előbbi 5. pont alattiakban. — Különben az *l*-t (nem *al*) mint denominativ igeképzőt a cseremiszb en idegenszerűnek bizonyítottuk be (NyK. III, 422.); mint egykét példáját hozzuk még föl : *amalem* alszom C. (v.ö. *omo* *alom* R.), *olalem* = *olangdem* : *ola* tarka , *oral-em* halmozok : *ora* halom, *terlem* hizom : *terr* kövér.

7) *kt*, a fent A, 8. tárgyalt factiv képzőt, ugyanott két példában denominativnak mutattuk föl : *erikt* tisztít (*ere* tiszta), és *tühűkt* tanít, melynek hiányzik alapnévszava. Van még *olmukt* kijavít, megigazít (C. *olmaktem* reficio); de vajjon az *olmo* hely (hol valami van) szótól ered-e, úgy hogy mintegy „helyrehozni“ volna? — Lehet mint hangutánzókat még ide számítani ezt : *šežektem* freccsentek , és ezt : *šoroktam* sírok, noha praesense *am*-végű, a mi a *jongeštum* szerint (l. a 4. pontban) magyarázható. Ugyanígy az *urmuž* ordít, *ušt* ásít, *ronged* bőfög hangutánzókat is *am*-praesenssel vannak , illetőleg belszenvető-jelleműek.

8) *nž*, *nč* ezekben : *űpšínžam* szagolok, megszagolni : *űpš* szag ; *ukšínžam* okádok , *jiginžam* csuklom , *lokšínžam* oldalt faragni (fát az ács), *tűrvenčam* prűszenteni — a három utóbbi hangutánzóknak vehető ; *lokšínž*-tól van *lokšűűmo* befaragás (fán, jelűl), tehát č lép föl *nč* (*nš*) helyett.

9) *šk* ebben : *šedeškem* a *šede* harag-tól ; és ebben : *leveškem* hervadok (mitől ? *leve* langyos, olvadó).

10) *ž* (*š*) ebben : *munžem* tojok (*muno* tojás, v.ö. a finn *munin* tojok, *muna* tojás. Összevethető a magy. *oz*, *ez*-zel : *munžem* mintegy = *monyozok*.

11) *tat* ebben: *kovortatem* kevélyködöm (mache den stutzer, *kovora*) v.ö. *kabirtaltaš* sich stolz machen Bbl. (Máté 23, 5.): *ka-bir* kevély.

Van ezeken kívül még néhány idegen (csuvas-tatár) eredetű igeképző, melyeket itt nem hoztunk megint föl, névszerint:

-*kal* g y a k o r i t ó (praes. *-kalem*) l. NyK. III, 424., pedig úgy sines hiánya a cseremisznek eredeti gyakorítókbán; — *dar*, *tar* f a c t i v képző (praes. *-darem*, *-tarem*) III, 423. az A, 8. alatti cseremiszt helyett; — *lan*, benható d e n o m i n a t i v u mokat képző (praes. *-lanem*) III, 422. a cser. *-em*, *-ang* fent. B, 1. helyett, valamint factivuma *-landar* = cser. *-emd*, *-angd*, — *l*, d e n o m i n a t i v (praes. *-lem*) III, 423. a cseremiszt *t*, *d* helyett B, 3.

Még egyikét szót kell az orosz eredetű igékről is mondanunk, melyekről NyK. III, 420. azt állítottuk, hogy a cseremiszt nyelv minden saját új képző nélkül veszi át. Reg.-nál ezeket találjuk: *strojem* építetek, *torgajem* kereskedem, *tojem* rejtek, *temetek*, *pišem* fűrészelek; több van a Bbl.-ban, és pedig rendszeren *-ajem* praesensű, hol az orosz ige *a*-végű (inf. ать, praet. -аль): *obižaj*- megsérteni *обижа-*, *kapaj* ásni *копа-*, *закопа-*, *χvoraj*- beteg lenni, *хвора-*, *togadaj* megsejditeni, *догада-*, *tumaj* gondolni, *дума-*, *pitaj*- megpróbálni, *пыта-*, *blagoslovaj*- megáldani, *благословля-*, *pravdaj*- megigazít, *оправда-*, *rabotaj*- dolgozni *работа-*; — hol az orosz igető *ě* (ѣ)-végű, a cseremiszt *-ejem* praesensű: *govej*- (Cs.pr.-ban) *говѣ-*, *pospej*- megérik *поспѣ-*. Ezekben úgy látszhatik, hogy az orosz praesensből indulnak ki, mely *-aju*, *-eju* (egyesi 1. szem.), mint mi is III, 420. hittük; most azonban majdnem valószínűbbnek tartjuk, hogy a *j* itt az idegen igét áthonosító képző (= *ge* fent. B, 2, mely el is tűnhetik, B, 5.), s hogy a cseremisztben is az orosz ige tulajdonképen denominatív képzésre szolgáló alapszó gyanánt vétetett; erre nézve tessék összevetni az *itrüjem* expurgo igét (C. és Bbl.) *itrü* purus-tól, s azt, hogy a szóképzésben az orosz eredetű *aj*, *ej*-végű cser. igetőnek *aje*, *eje* teljesebb alakja tűnik föl néha: *pospejema* pora (a megérés ideje), *obižajenat* megsértettél (*-aje-n-at*). Hogy azonban főleg az orosz praesens vétetik tekintetbe mutatja *dostañ* = доста(ться), praes. *достану*, *pereg*- örízni = inf. *беречь*, pr. *берегу*. Némi változtatás látszik ezeken is: *torgej*- kereskedni (*torgeješa*) R. *torgaj* (*torgajme*) = *torgova-*, pr. *torguju*, *truješa* = *trudajuščisa*, *sovetaj*- = *sovětova-*, pr.

sovetuju, *popaz-* = *popada-*, *otkaz-* = *otkaza-*, *vüje-* egyezkedni = *rüdi-[ša]*; *lo C. (lojenet fogtak)* = *lovi-*, *prost'- (prost'e)* megbocsát = *prosti-*. Egészen egyenlő *pomni* emlékezni = *помни*.

Mindenesetre föltetsző, hogy az oroszból vett igék csak *em* praesensüek, s ez a praesens illeti a *ge* képzőt, s az *iträjem* imént említett denominativumot; de szintoly föltetsző, hogy a csuvas-tatár eredetű igék is, kivétel nélkül *em*-praesensüek, noha jelentésük szerint, a mint a következőkben az *em* és *am*-praesens különbségét ki fogjuk fejteni, egyet mást bizonyosan *am*-praesens illetett volna. Ez arra mutat, hogy ezek is csak egy áthonosító képzővel vétettek át, melynek nyomát még abban látjuk, hogy némelyik ezen igetők közül a szóképzésben vagy a ragozásban *o*, *e*-vel bővül meg (mely önhangzó az eredeti esuvas-tatár igetőben nem volt), p.o. *ušnomaš* egyesülés, *petere* zárj, kalasen (part. perf. *kalase-n*) stb. Így tehát némileg magyarázhatóvá tehetjük azon mindenesetre föltetsző lát-szatot, hogy a cseremisiz nyelv idegen igetöket minden közvetítő képző nélkül vett volna által.

C) Állító igeragozás.

A *praesens* (indicatívi) egyes-számában a cseremisiz igeragozás egy különös kétféleséget mutat, mely azonban nincs meg annyira más módban vagy időben (kivéve az egyszerű praeteritumot), s az igétől származó névszókön sem vehető észre. Ugyanis az igéknek egy része így képzí praesense egyes-számát: 1. *am*, 2. *ad*, 3. *eš*, másik része meg így: *em*, *ed*, *a*. S hogy ez jelentős különbség, nem csak abból tűnik ki, hogy bizonyos igeosztályok határozottan az egyik vagy a másik módot követik, p.o. az *-ald*-féle passiv igék az *am*-félélt, a *kt*-képzőjű factiv igék az *em*-félélt, hanem abból is, hogy különben egyező-hangú igék különböző jelentésöket az így különböző praesensalakhoz kötik, p.o. *kodam* maradok: *kodem* hagyok, *kolam* hallok: *kolem* halok, *tolam* jövök: *tolem* rablok, *šinžam* leülök: *šinžem* ülök, és tudok, *temam* megtelem: *temem* töltök; — s ezért nem érthetünk egyet Wiedemannal, ki ezt csak a „bindevocal“ jelentéktelen különbségének tartja, s inkább helyeseljük Castrén eljárását, ki e különbség szerint két conjugatiót állít föl. De nem tudjuk még, miben áll ez alakkülönbség lényege, s ennek kikutatása végett, mindenek előtt tudnunk kell, hogy mely és milyen igék ragoztatnak az *am* vagy az *em*-féle praesens szerint.

Az *am*, *ad*, *ész*-praesens-t veszik föl a) minden *ald*-képzőjű belszenvedő igék, l. fent. A, 1.; b) az *ld*-vel képzett gyakoritók, A, 2.; c) az *al*-lal képzett egyszeri cselekvést jelcöntök A, 4.; d) az *l*-képzőjű gyakoritók A, 5.; e) az *ést*-képzőjű gyakoritók A, 7.; f) az *em*, és *ang*-képzőjű benható denominatív igék B, 2.; g) némely *ést* képzőjű benható denominatívum, l. B, 4. alatt. — A többi egyes, egyszerű alap- vagy ritka használatú képzővel alakult igék között *am* praesens-sel vannak a következők, úgy benhatókat mint áthatókat, melyek közül először a benhatókat soroljuk föl:

ejam úszom	tošt- biz[ik]	šor- szar[ik]
ukšinzam okádok	tüng- megmereved-	šorokt- sír
urmuž- ordít	[ik]	šinžal- nyerít
ušt- ásít	peled- virágoz[ik]	šinž- leül
kođ- marad	pörd- forog	šil- elszalad
koj- mutatkoz[ik]	piž- ragad, gyulad	šu- érkező[ik]
košt- jár	mod- játsz[ik]	šum- elfárad
kiñil- fölkel	jom- elvész	šü- rothad
kumal- meghajol, kö-	lekt- kimen-ni	čoč- szület[ik]
szönt	jükštül- fürd[ik]	čuč- érz[ik], tetsz[ik]
kuj- basz[ik]	liam leszek	őram csudálkozom
kurguž- szalad, fut	li- megel[ik]	iliz- megéled
kušk- felnő	lüd- fél, ijed	Némileg az enni, in-
kuškuž- lóra ül	ronged- bőfög	ni igék is idevonha-
kuž- hügyoz[ik]	voz- es[ik]	tók (v.ö. eszik, iszik):
kü- föl, ér[ik].	vožl- szégyenked[ik]	kočkam eszem
tem- megtel[ik]	šogol- megáll, fölkel	puram rágok
tol- jó	šol- fő, forr	jüam iszom

Az *am* praesensű átható igék ezek:

užam látok	tod- fon	pid- köt
üžam hívok	turž- dörzsöl	pušt- öl
üpsinž- szagol	tüngal- kezd	man- beszél
üšt- letörül	türed- arat	mošk- mos
ket- bír (posse)	nalam veszek	mu- talál
kol- hallani	nel- nyel	mužed- jövendő
kural- szánt	ňökt- nyúz	šel- szel, hasít
kušked- szakít	nüž- vakar	šer- fésül (v. fésül-
kür- tép	počk- nyít	ködik)

šokt- szítál	šupš- húz	jod- kérdez
ši- ráz	šul- szab	leved- fed
šiž- érez	šüşk- betöm	lukt- kivisz
šukt- kendert áztat	čüč- bezár	lud- olvas

Ellenben *em*, *ed*, *a*-val képzik praesensüket: a) a *kt* és *t*-végű factiv igék, A, 8. és 9.; b) a *t*, *d*-képzőjű denominatív igék B, 3.; c) az *ešt* képzőjű denominatívumok (néhány kivétellel B, 4.); c) az *ald*-képzőjű egyszerűséget jelentők vagy kicsinyítők A, 3.; d) *k*, *g*-vel képzett denominatív igék B, 2., valamint többnyire a képzőtelen denominatívumok B, 5.; e) az *ed*-képzőjű gyakorítók A, 6. — Ezen kívül a valamely idegen eredetű képzővel alakult igék (*dar*, *lan*, *lundar*, *l*, *kal*), valamint általában a kölcsönvett igék (melyek a NyK. III, 401—420. kimutatott idegen eredetű szók között előfordulnak) mind *em*-mel képzik praesensüket. — A többi egyes *em*-es igék közül itt csak a nem áthatókat kell megemlítenünk:

engdem égek (tüz)	kokr- köhög	mi- oda menni
engert- támaszkodni	konč- megjelen	jarn- reméll
er- melegedni	kol- meghal	jul- égni
oj- ijedni	kölm- fagyni	jükš- hűl
or- megveszekedik	ki- feküdni	rüpš- inog
ovar- fölfuvódni	kuč- hág	vonž- átkel
ošked- lép	ner- szunyad	ser- haragudni
il- él	nör- ázni	šet- kikel (vetés)
iřän- megered (fa)	pos- elcsendesedni	šinž- ülni
üčaž- veszekedni	pur- bemenni	šuž- éhezni
kaj- menni	mal- hál, aludni	
kečk- lógni	mošt- elfárad	

Már most visszatekintve az egyik és másik félhez tartozó igékre, szembe tűnik mindjárt az, hogy a benható igék egyik főosztálya, az *ald*-féle reflexivo-passiv igék az *am*-praesens követik, s ennek ellenében a *kt*, *t*-féle factiv igék az *em*-praesens; meg kell itt emlékeznünk arról, hogy az *ald*-féle belszenvető igék a legtökéletesebben megfelelnek a magyar *ód*, *öd*-féléknek, a melyek pedig *ik*-es en ragoztatnak: -*č. om*, -*ódol*, -*ódik*. Ezt tudva, továbbá némi fontosságot nyer azon körülmény, hogy éppen az egyes *am*-végű igék között van több, mely magyar *ik*-es (*om*, *ol*, *ik*) praesensű igével egyértelmű, v.ö. *voz-* = es[ik], *šov* = szar[ik]. Végre egyes igető-

ket tekintve, melyek mind *em-en* mind *am-on* végződtek praesensüket, p.o. *temem* és *tenam*, *kodem* és *kodam* (l. fent. 62. l.): bizonyosnak állíthatjuk, hogy a cseremiszi *am*, *ad*, *ész*-praesensi igealakban egy belszenvető vagy reflexív képzőelem lappang, legalább mind azon igékre nézve, melyek beható értelműek. S minthogy tudjuk, hogy a cseremiszi *a*, főleg Reguly erdei dialektusában, nehezebb súlyú hangzó, azt mondhatjuk egyszersmind, hogy az *am* némileg (a mint fent. B, 4. alatt érintettük) a mordvin *-ávan*, finn *aun*, még látható belszenvető képzővel való praesensvégeket tükrözi vissza. S miután ezen cseremiszi *am*, *ad*, *ész*-praesens már egyszer a magyar *om*, *ol,ik*-féle praesensalakokhoz hasonlítottuk, megjegyezhetjük még azon összetalálkozást is, hogy a cseremiszi *am* is már csak az egyesszámban maradt meg ezen jellemző alakkülönbség, épen úgy a mint a magyarban sem különbözik az *ikesek* többesszáma (*unk*, *tok*, *nak*) a nem-tárgyi igeragozás praesensbeli többesétől. Az *am*-nak ellenében az *em* épen csak a nem-passív vagy nem-reflexív igéket jellemző praesens volna, melyek vagy áthatók vagy behatók lehetnek, p.o. *ül* él = finn *elä*, a mint p.o. a *actív t*-vel való *em*-es igék is a finnben *ta*, *tä-n* végződő igetőknek felelnek meg. Csak az *éltető* és az *am*-nak imént adott magyarázatával látszik ellenkezni, hogy vannak *am*-os átható igék is, nem csak a fent elsorolt vegyes igék, hanem p.o. az *al*-féle gyakortók vagy egyszerűséget jelentők közül is mind azok, melyek áthatók. Ennek azonban kétféle oka lehet. a) Minthogy már abból, hogy az *am*-os igék különbsége csak az egyesszámra szorítkozik, világosan kitűnik, hogy maga a cseremiszi nyelv azt már elhanyagolja, tehát annak valódi jelentési értékét sem érzi többé, semmi sem képzelhető könnyebben mint az, hogy jelenleg sok ige (az átható *am*-osak közül) csak jogosulatlanul, azaz hibásan (némi nyelvzavar vagy nyelvtromlás folytán) használtatik a belszenvető alakjával (körülbelül úgy, mint egy debreczeni koldús így is találja megköszönni a kapott alamizsnát: *adjék* az isten ezer annyit érte). b) Lehet, hogy némely igének *am*-ja a nélkül is jöhetett létre, hogy belszenvető igealkapó lappangna benne. Itt főleg arra lehet figyelmeztetni, hogy néhány *am*-os igének a finnben *e-n* végződő igetők felel meg: *kol* hall = f. *kuule*, *tal* jö = *tuule*, *nel* nyel = *nuole*, *lekt* kimegy = f. *lähte*; evvel némi összehangzásban van, hogy az *em*-képzőjű denominatív igék (melyek *-emam* praesenssel, de különben belszenvető jelentéssel is van-

nak, a finnben *-ene* (pr. *enen*)-féléknek, s az *al* (pr. *-alam*) gyakori-
tók szintén finn *-ele* (pr. *-elen*)-féléknek felelnek meg. Itt tehát va-
lami mélyebb hangtani viszonyt sejtethetjük. Azonban mégis többet
tulajdonítának az első oknak; mert igen valószínű, hogy az *am*-mal
együtt járó 3. személybeli *eš* valóban csak az *eške* „maga“ marad-
ványa, = magy. *ik* (a finnben *ikse*, *itse*, *ihte*), mely tehát csak az
igazi reflexív igéket illethette eredetileg és jogosan.

1) *Jelenidő* (jelentő mód), mely egyszersmind futurumot is
jelent, mint sok más nyelvben is. Az *aš* elhagyásával kikerülő igető,
a praesensben következő két ragozásmód közül valamelyiket követi :

a) *poktaš*, tő: *pokt*

Egy.-sz. 1. *po'ktem*

2. *po'kted*

3. *po'kta*

Több.-sz. 1. *poktena'*

2. *pokteda'*

3. *pokta'd*

b) *tolaš*, tő: *tol*

Egy.-sz. 1. *tol'm*

2. *tolad*

3. *toleš*

Több.-sz. 1. *tolona*

2. *toloda*

3. *to'lod*.

Ezen ragozási mintával egyezően elég példát találunk a „Cse-
remisz mondatokban“ is :

Egy. sz. 1. : a) kerem, fiem v. čiem, puem adok, oľem, eianem,
kaem megyek, koldem, jamdelem, vučem, pagalem, kučem, malem,
šinžem tudok, šinžem ülök, oužaktem, pukšem, tülem, šarnem, moš-
tem, punem, kerektem; — b) šulam, kolam hallok, lüdam, nalam,
tolam, konduštam, kečalam, liam leszek, ulam vagyok, užam, ketam
possum, tünemam, kodam maradok, šonam.

Egy. 2. : a) ešted, kolded, kuttured, iled (853.); — b) kodad
maradsz, tolad, užad, ulad vagy.

Egy. 3. : a) šolda, ešta, šolga, oľa, torgaja, tolaža, engerta,
kuča, šinža ül, šinža tud, nörta, pöšta, keča, šüra, pua fű, jora, po-
dorta, šokta, čongešta, jorata, vaška, pokta, mošta, mala, kia fek-
szik, voza ír, šarna, pua ád, kečkerá, kiča, moškukta; — b) koješ
(v. koeš) látszik, košteš jár, kočkeš eszik, koleš hall (Cs.pr.), jodiš
kérd (jodeš Cs.pr.-ban), kučaldeš fogódzik, küleš kell, lieš lesz, to-
leš, koštaleš merit, šueš ér, volgaldeš, paremeš, užeš lát, lüdeš, ču-
češ érzik, šoneš (Cs.pr.).

Több. 1. : a) eštena, čoklena, kaena megyünk, oldena fűtünk,
ruena vágunk, kalasena mondunk (Cs.pr.); — b) kodona maradunk,

muna találunk, koštona járunk, ulona vagyunk, jükštülena fürdünk, tüngalena, nöraldena.

Több. 2.: a) — b) toloda jötök, užeda láttok (Cs.pr.).

Több. 3.: a) pagalad, manad, šolgad, tulad, pogonad, kondad, koldad, moktat, ofat, čongčštat, strojat, potarat, šuktat, kučat fognak, joratat, šüdat. — b) ulod vannak (ulut Cs.pr.), lit lesznek (Cs.pr.-ban *lijut* is), tolod jönnek, puštót megölnek, šočut születnek (Cs.pr.).

A fölhozott példákban szoros szabályszerűség mutatkozik, a mennyiben némely igét többször vagy az a)- vagy a b)-rovatban találunk, s a Reguly szógyűjteményében minden itt egyik a)-rovatban álló igének praesense *em*-mel, ellenben a b) rovatokbelieknek *am-am*-mal van följegyezve. Azonban mégis akad egykét kivétel a Cs.m.-ban. Így Cs.m. 101. van *ilüm* élek, lakom, míg 211. 234. *ilem* van, s a többi eléforduló személyek is az utóbbival egyeznek: 853. *iled*, 165. 295 *ilü* lakik, él, 36. *ilüd*, 242. *ilad* élnek. Így 259. *temem*, *sator*, a mit egyszerüen *temam*-ra kell megigazítani, mert *temem* az átható, *temam* a benható alak, melyet a szógyűjtemény „jól lakni“-val fordít. Szintigy 87. *mieš* megyen és 434. *mia*, 152. *kaješ* és 118. 235. *kaja*; pedig *mia*, *kaja* mellett szól a szógyűjtemény szerinti 1. személy *miem*, *kajem* és 119. *kajad* mennek; 86. *kae* megyen, tán csak hibásan van fordítva e h. „menj“, s 100. *piže* fogódzik, e. h. „fogódzott“, különben *pižeš* kellene; 286. *kečkere* e h. *kečkera* (v.ö. 741.). — Meg kell jegyezni, hogy az *ulam* vagyok (v.ö. *ulad* vagy, *ulona* vagyunk, *uloda* vagytok, *ulod* v. *ulud* vannak) egyesí 3. személye nem *uleš* hanem *ulo*, a többesi 3. szem. *ulod*-nak épen úgy felelő meg, mint a *pokta* a *poktad*-nak.

Tulajdonképi praesensképző a cseremiszből oly kevéssé látszik, mint a finnben; hogy az egyik rovatbeli alakok az *em*, *ed* zárt szótagokat *e* hangzóval ejtetik, arra emlékeztet, hogy a birto-kosszemélyragok *m*, *d* is szeretik magok előtt az *e* hangzót, l. NyK. III, 435.; a *poktem*, *pokted* valódi töje, mint fentebb 49. l. láttuk, alkalmasint *pokto*, s az *em*, *ed* tökéletesen egy fokon áll a finn *a*-végű igetők *an*, *at*-végű 1. 2. szem. praesensalakjaival (*ajan*, *ajat* = *poktem*, *pokted*, vagy hogy azonos igéket válaszszunk: *šuktem*, *šukted* = *saatan*, *saatat*, tö: *sa:ta*). Most az is világos, hogy miért van a 3. szem.-ben *pokta*, a súlyosabb *a*-val; ez ugyanis megfelel a finn 3. személybeli kettős önhangzónak *aa*, tehát: *pokta* = *ajaa*, *šukta* = *saattaa*; a többesi 3. személyben nyilván csak a többesi

t v. d (1. NyK. III, 434.) járul az egyesbeli *a*-hoz: *at v. at*. — Praesensképzőt nem láthatunk a *tolam*, *tolad*-ban sem, melyeknek *a*-ja határozottan egy belszenvedő vagyis legalább kivált benható igéket képző factor, a mint fentebb láttuk. Csak az föltetsző, hogy ezen *a* nem csak az *eš* 3. személyrag előtt, hanem a többesi *na*, *da*, *t* előtt is *o*, *e*-vé gyengül, vagy épen egészen kiszorúl (v.ö. *muna*, *lit*), a mi által azonban legalább a többesi 3. személyre nézve megint egy a kétféle praesensragozást megkülönböztető vonás jő létre. Különbözik az *am*-féle praesens többesi 3. személye úgy van képezve, mintha az egyes 3. személyben nem *eš*, hanem *o*, *e* volna, mint van is az *ulo* „van“-ban; érdekes tehát tudnunk, hogy a Bbl.-beli dialectus ismer egy *-ebeš*-végű többesi 3. személyt, mely a *t* (*at*, *ot*)-félével vegyesen használtatik ugyan, de a mint könnyen látható, eredetileg csak az *am*-féle igék praesensét illethette, melyeknek egyes 3. személye is *eš*-végű; az *ebe* előfordul különben a praeteritumban, mint többesi 3. személy, megfelelően a finn *-ivat*, *-ivüt*-nek (Regulynál *-eve*, p.o. *tolève* = finn *tulivat* jöttek), s ebből látjuk, hogy az *ebeš*-ben nem többesjelelő az *š*, hanem ugyanaz a mi az egyes 3. személyben.

2. Múlt idő (praeteritum). Ennek Regulynál két egyszerű s egy, vagy ha akarjuk két összetett alakját találjuk, míg Castrén és Wiedemann (a Bbliából) csak egy praeteritumot ismertetnek, még pedig a tulajdonképen összetettet, s a valóban egyszerű praeteritumnak mégis előforduló egyes alakjait az utóbbi meg nem különbözteti, mert nem kerül ki belőlük teljes ragozási minta. Itt a Regulynál erdei-cseremiszi nyelvét illetőleg, a jegyzeteiből vett ragozási mintákat egyszersmind a Cs.m.-ből gyűjtött példákkal fogjuk igazolhatni. A jelentésre nézve szoros különbséget az egyes praeteritumok között nem tehetvén, csak I. II. III. praeteritumnak fogjuk nevezni.

a) I. Praeteritum:

Egyes-sz. 1. <i>to'lom</i>	Több-sz. 1. <i>to'lma</i>
2. <i>to'luč</i>	2. <i>to'lda</i>
3. <i>to'lo</i>	3. <i>to'le've</i> .

Ilyen praeteritumalakok találkoznak a Cs.m.-ban következők:

Egy-sz. 1. : öröm, elem valék, užalem, užom, ko'fum 226. 511. ko'lom 9. 632. (hallottam, hallám), kuma'lem, kučkom (felnöttem), to'lom, tünemem, tünga'lem, nalem (vettem 108., na'lim 7. 70., na'lem 848.), pûm (adtam) 69. 4., püčküm, mum (találtam), muškum, jomom, lim lettem, vučom, sörem, šuum 198. (šum 207. értem), šolom.

Egy.-sz. 2.: užoč hittál, toleč; naleč, puč adtál, voč 727. (e h. vozoč).

Egy.-sz. 3.: eľe vala, užo, kurgužo, küškede, kete (potuit), kočko evett, kodo maradt (92. csak *kot*), toľo, na'le, puo adott (372. 458. *pu*), püžalde izzadt, piže kapaszkodott, muo talált, maňe (hivott, mondott), lie lett, lekte kiment, lüde, jomo, vozo esett, šeľe (szelt, osztott), šogaľe állott, šile elszaladt.

Több.-sz. 1.: eľna valánk, kotna ettünk (kočk-tól), užna láttunk, kečalena v. kečalna kerestük, tülena fizettünk, toľna jöttünk, šuna értünk, jüna ittunk.

Több.-sz. 2. (nem fordul elé a Cs.m. ban).

Több.-sz. 3.: eľve valának, kodeve (233. maradtak), kodeve (40. hagytak), toľve, tarľve, naleve, užve, užaľve, övörteve, oľve, kereve, kondeve, kaeve mentek, kečkeve, pužleve elromlottak, pukšove, pueve, mošteve, mueve, mieve, jorateve, jükteve, lieve lettek, viseve mérték, šalaneve, šogaldeva, šükalaldeva, šoneve, čialdeva.

b) II. Praeteritum:

Egy.-sz. 1. <i>po'ktošom</i>	Több.-sz. 1. <i>poktošni</i>
2. <i>po'ktošeč</i>	2. <i>poktošta</i>
3. <i>po'ktoš</i>	3. (<i>pokte've</i> , az I. praet. szerint).

Példák a Cs.m.-ban:

Egy.-sz. 1.: eštešem, ilišem laktam, optošom, oľošom, užaľšem eladtam, övörtešem, onžošom, koldošom (812. koldušom), kaešem mentem, kanešem, kodošom 479. hagytam, kučušom fogtam, kečkeršem, kudalđešem felhagytam, tarlešom, palešem, poštešem 107. (pöštöšöm 162.), poktošom, potaršem, moštošom elřaradtam, malešem háltam 114. (malšem 280.), mišem, jološtošom, jaršem, rušom vágtam, vaškešem, vaštaldešem becseréltem, sajlešem, šindešem, šöröšom, šinžešem tudtam, šüdöšom.

Egy.-sz. 2.: kodošoč hagytad 424., mišet mentél 585.

Egy.-sz. 3.: ešteš, crteš, iliš élt, lakott, oľoš mondott 392. (oľuš 540.), kološ meghalt, konduš hozott, koldoš küldött, kaeš v. kaješ ment, kereš, kočkeš evett, kečkereš, kudalkoldoš 464., kodoš hagyott, küčöš kért, tazalaneš, nörtöš, nangaeš, poktoš, podorgoš 273. (pudurgoš 472. 702.), pueš adott, pureš, poteš, podešteš, pužoš, lüš lött, rüzüš, saurnaš 150., čarneš, šolguš állott, čerlaneš, sorva'le kért, soraseš, seniš Cs.pr. (gyözött).

Több.-sz. 1. : oľošna beszéltünk 81. (oľošna 507.), ešteašna, ilišna, kodošna hagyttunk , engedttunk , kuštošna , kučušna , kondušna, kacšna, potarešna, mišna mentttunk, malešna, sorvalešna.

Több.-sz. 2.-ra a Cs.m.-ban nincs példa; a több. 3. személy úgysis az I. praet. szerint való, s fentebb az illető példák között az itt szereplő igéknek is egy része található.

Ha most az I. és II. praeteritumra fölhozott példákra tekintttünk, azt vehetjük észre, hogy az I. praeteritumot főleg az *am-* praesensű igék, a II.-dikát főleg az *em-*es igék képezik, nem tekintve a többesi 3. személyt, mely valamennyinél csak az I. szerint képezettik. Így csak az I. praeteritumban fordulnak elé: kol- hallani, tol jöni, tünem- tanul (s e szerint alkalmasint a többi *-em-*képzőjű denominativumok is), tünгал- kezdeni, küčk- nőni, nal- venni, püčk-metszeni, mu- találni, mušk- mosni, jom- veszni, li- lenni, vuč- várni, šu- érni, üz- hívni, voz- esni, šel- szelni, šil- elszaladni, kod- maradni, ul- lenni (eľem stb.) — és ezek mind *am-*praesensűek. Ellenben csak a II. praet.-ban fordulnak elé: il- élni, opt- rakni, oľ- mondani, övört- örülni, onž- nézni, kold- küldeni, kaj- menni, kan- pihenni, kod- hagyni, kuč- fogni, kečker- kiáltani, kudald- fölthagyni vlmivel, tarľ- bérelni, pal- megismerni, pöšt- ponere, pokt- hajtani, potar- végezni, mošt- elfáradni, mal- hálai, mi- menni, jološt- kötni, ru- vágni, vaške- sietni, vaštald- cserélni, sajl- választani, šind- ültetni, šör- fölbontani, lebeszélni, šinž- tudni, šüd- parancsolni, ert- műlni, kol- halni, kond- hozni, ker- verni, küč- kérni, tazalan- fölggyógyul, nört- áztatni, nangaj- vinni, podorg- eltörni [törik], pur- bemenni, pot- végződni, repedni, puž- rontani, lü- löni, rüz- ránczигálni, saurn- fordulni, čarn- megszűnni, šolg- állani, čerlan- megbe- tegedni, sorval- kérni, soras- beleegyezni, sen- gyözni, kušt- tán- czolni, — és ezek mind *em-*praesensűek, kivéve az egy *ru* vágni-t. Mind a két praeteritumban csak ezek fordulnak elé: užal- eladni (užalem és užaľšem), kočk- enni (kočko (és kočekš), pu- adni (puo és pueš), ešt- tenni (eštena és ešteašna), és az I.-ben még túl- fizetni (tülena, noha *em-*praesensű). Ez még sem lehet egészen esetleges- ség, habár aránylag csekély terjedelmű is a kutatásunk alapja, a Cs.-mondatok; de ezek nem mondva csináltattak, hanem hallás után följegyeztettek; különösen nem lehet esetlegesség, hogy az ugyan- azon egy gyökből való *kod-* maradni és *kod-* hagyni igék közül amaz épen I. praeteritumot és *am-* praesensűt, emez pedig II. prae-

teritumot és *em* praesens-t képez. A Bibliában is találkozunk néhány *š*-es praeteritummalak: *šudešam* (R. *šüdošom*), *popešam*, *peregešam*, *goltšam* (R. *koldošom*), *kelesešac*, *kodešac* (elhagyttál), *kešna mentünk* (R. *kaešna*), *kodešna* (elhagyttunk), *pälešna*, *truješna*, *turzešna*, — s ezek is mind *em*-praesensü igéktől valók, csak *kuške-dešna*, *šaraktašna* *am*-praesensüektől; a Cs.pr.-ban, hol különben, mint a Bibliában is, többnyire *n*-es praeteritum van (a melyről alább), előfordul *š*-sel e három: *puroš bement*, *puš adott*, *seniš győzött*, szintén mind *em*-praesensü igéktől. Másrészt, a mi az I. praeteritumból még fenmaradt a Bblia nyelvében: *tole* jött (R. *tofo*), *üle* vala (R. *éle*) és a Cs.pr. *íle* (= *ele* R.) éppen az *am*-praesensü igék közé való. A 1836-ki kazáni grammatika minden mintájában *š*-es és nem *š*-es, és *n*-es praeteritumot hoz föl, de ez nem bizonyíthat a Cser. mondatok ellen; mert eléggé meglátszik, hogy a grammatika szerzője csak a mintákat lehető teljeseen akarja betölteni. — Mint csek után némileg jogositva lehetünk az I. praeteritumot, kivált az *am*-praesensü, a II-dikat kivált az *em*-praesensü igéknek sajátjául tulajdonítani, s következőnék ebből egyszersmind, hogy e két egyszerű praeteritum eredetileg tulajdonképen egy, csak az *am*-os és *em*-es igetők végének hangbeli különbsége által két külön alakot öltött praeteritum. És csakugyan föltetsző volna az, hogy a cseremiszből legyen két egyszerű praeteritum, míg a legközelebbi rokon nyelvekben mind csak egy van: a finnben az önhangzós *i*-praeteritum (mely így alakilag a cseremiszi I. praet.-nak felel meg), a vogulban az *s*-es praeteritum = cser. *š*-es vagy II. praet.). S ha ki lehet mutatni, hogy a finn *kuoli* meghalt mindenestül = vogul *kals* (cser. *kološ*), ki fogjuk mutathatni a két cseremiszi praeteritumalak azonosságát is. Erre pedig a finn nyelvalakokon történt hangváltozásokat kell még jobban ismernünk; mert a finn praeteritumi *i* nyilván csak egy testesebb képzőnek maradványa, úgy mint a névszók többesében is a casusragok előtti *i*. Egy figyelembe venni való körülmény az, hogy a cseremiszi I. praeteritumban *l*, *n*-végű igetőkön néha lágyítás történik: *tofo*, *kofo*, *kumafem*, *mafe*, *nafe* — tehát tulajdonképen *j* volt itt, mely a finn *i*-hez igen sorosan csatlakozik; de egyszersmind, ha *tofo* = f. tuli, azt látjuk, hogy ez utóbbit legközelebb egy *tulje*-féle teljesebb alak előzte meg. De most még nem feszegethetjük e kérdést; csak azt említjük még, hogy a két praeteritum eredeti azonossága mellett némileg a többesi 3. személy (*eve*) egyfélesége is szól.

Az I. praeteritum, külső alakját tekintve, egy könnyű és a megelőző önhangzóhoz némileg alkalmazkodó önhangzót tesz az igetőhöz: *o*, *e* (*ö*, *u*, *ü*), melyhez az 1. 2. személyragok járulnak: *m*, *č* (t-ből), *na*, *da*; az egy. 3. szem.-ben nincs személyrag; a többesi *-eve*-ben praet.-képzőnek, és legalább többesi ragnak kell lenni, lehet személyrag is, a mi a megfelelő finn *ivat*, *ivüt* után valószínű is; de a mint látjuk, a többesi rag már csak érték szerint van az *eve*-ben (e h. *-evet*), mely, a mi szintén megjegyezni való, állandóan ezen *e* hangzóval van, a megelőző szótagban akármily önhangzó van is, még pedig *e've*-nek accentuálva. Minthogy az I. praeteritum majdnem kizárólag az *am*-praesensű igéket illeti, nem jöhetnek az *em*-féle praeteritumalakok (p.o. *našem*, *užalem*) összeütközésbe praesensbeli *em*-mel (melytől a cseremisz rendszeren az *š*-féle II. praeteritumot képzik). De a többes-szám 1. 2. személyeiben már lehetne összeütközés az *am*-osak praesensével is, p.o. *kodam* maradok, több. 1. *kodona*, praet. *kodo* maradt, s egyszerűen a *na*-t téve hozzá, megint *kodona* lenne; ezt az összeütközést a nyelv a praeteritumalak nagyobb összerántásával kerüli el, v.ö. *tolna*: praes. *tolona*, *eľna*, *užna*, *kečalna*, *jüna*, *šuna*, sőt *kotna* e h. *kočkona* (*kočna*, *kofna*, s így helyesebben írhatjuk ez alakot Cs.m. 859.-ban is, mert mindig *č* és *t* cserélődnek föl); e rövidítés, az önhangzón végződő egytagú igetőknel rendszeren már az egyszámban is történik. Végre az igető vég *l* v. *n*-jének *l*, *n*-né válását szabálynak mondhatjuk, bár nem minden példában találtuk.

Az *š*-es vagy II. praeteritumban az *š*, ha az igető mássalhangzó végű, a megelőző önhangzóhoz illő könnyű önhangzóval, *o*, *e*, *ö*, *u*, *ü*-vel járul az igetőhöz, kivéve az *l*, *r*-végűeket, melyekhez rendszeren közvetlenül járul az *š*; utána a személyragok ugyanazok mint az I. praet.-ban. A közvetítő önhangzó azonban többnyire csak a tö eredeti végönhangzója helyett lesz, p.o. *poktošom* így taglalódna: *pokto-š-om*, s kérdés vajjon nem kell-e tovább is így taglálni: *pokto-šo-m*, úgy hogy *šo*, *še* volna a praeteritumképző lehető teljes alakja, mely a 3. sz. és többesi 1. 2. szem.-ben csak *š*. Mindenesetre feltetsző az alaki egység ezen *šo* között és a NyK. III, 430. tárgyalt nomen agentist képző *šo* között, melynek csakugyan praeteritumi jelentése is lehet; hát ha a *-šom* stb. praeteritum között s az igenévképző *šo* között olyan viszony van, mint a török *-dim*, *dim* (*dum*, *düm*)-féle praeteritum és a *-dik*, *dik* (*duk*, *dük*) között? Sőt vajjon

nem felel-e meg eredeti rokonságnál fogva az ō-es praeteritum a török *dī*, *dī*-félének, meg a ō képző a *dīk*-nak? — a mely esetben készen lemondunk azon conjectura fentartásáról, hogy a ō (illetőleg *kō*) a tatár *guči* stbinek felelne meg (l. NyK. III, 431). De megengedve, hogy ez újabb sejtelmünk alapos, az egyszersmind arra is szolgál útmutatóul, hogy mikép lehet a kétféle egyszerű csere-misz praeteritumot, melyeknek azonosságát belső okok igen hihe-tővé teszik, alakilag is egyeztetni. Ugyanis a praeteritumképző alap-hangzója *t*-hang volt volna, mint a törökben; ez egyrészt vált ō-sé (a vogulban egyáltalában *s*-szé), másrészt *j*-vé, mely itt-ott az I. praet. alakjaiban még megvan (és a finnben mint *i* általános lett) vagy egészen el is tűnt (a mely eltűnésnek különben az *am*-os igé-tők végében kell hogy valami hangtani oka legyen), s ez utóbbira néz-ve egyelőre avval nyugtathatjuk meg magunkat, hogy látjuk, mily nyomtalanul tűnik el másutt is a csere-miszben önhangzók közti *t*-hang; p.o. *šüm* = finn *sydäme* szív, *mü* = f. *mete* (*mesi*) mész. Tehát, ha a finn *oli*, vogul *ols*, cser. *ēle*, török *oldu* (tatár *boldi*) csak-ugyan eredetileg egyek, képzőre nézve is: nem csatlakozhatnak-e ezekhez még a magyar *vala* is, noha ebben már se a *t* se a *j*-nek nyoma sincs?

Itt kezembe akad Reguly följegyzései között még egy lap, a melyet előbb nem vettem észre s a melyen szintén a praeteritum képzéséről szabályokat ad; ő is fölmerte, hogy az *em* és *am*-praesensü igék különbsége a praeteritumban is mutatkozik, s érdekes látnunk, hogy fogja ő föl a dolgot, ezen korántsem kidolgozott kísérletben, mely azonban a Cs.m.-ban elé nem forduló példákat is nyújt. — „A praeteritum indicatívi, úgymond, részint a praesens-végzet hosszabbítása által képeztetik, betoldatván igető és személyrag közé a *še* szótag (nálunk II. praeteritum), részint a hangsúlynak a praesensvégzetről az igetőre való átköltöztetése által. A képzés különbségének oka inkább phonetikainak mintsem logikainak látszik lenni. Maga a praeteritumképzés következő szabályok szerint történik: 1) Azon igék, melyeknek praesens indic.-beli I. személye *tem*-en végződik, a praeteritumot *tešem*-en végződtetik; p.o. *šütem* fölbontok: *šütösöm*, *tuštem* kitalálok: *tuštušom*, *čiktem* induo: *čik-tešem*, *šindem* ültetek: *šindešem*, *kočkoktem* etetek: *kočkokošom*, *löldem* fölemelek: *löldösöm*; kivétetnek *): *joda'm* kérdek: *jo'dom*,

*) Szorosan véve nem helyes kivétel ez, mert a kivett igék úgy sem

koda'm maradok : ko'dom, moda'm játszom : mo'dom, toda'm fonok : to'dom ; küešta'm sütök : küe'stem, verešta'm kerülök valahová : vere'stem, šoješta'm diszekszem ; šoje'stem, lekta'm kimegyek : le'ktem, šorokta'm sirok : šoro'ktum, küškeda'm szétszakítok : küške'dem. — 2) A *lam*-végű igék mind hangsúly-költöztetés által képezik a praeteritumot, p.o. šogola'm fölállok : šoga'lem, šükela'm taszítok : šuka'lem ; kivétnek : male'm alszom : ma'lesem, o'e'm beszéllek : o'lešem, oldale'm csalog : oldalšem, tülem fizetek : tülšom, čoklem áldozok : čoklošom, küšketlem szétszakadok : küšketlešem, orle'm szétmegyek : o'rlušom, orole'm őrt állok : orolšem, tarle'm bérelek : ta'rlšem. — 3) Az *emam*-végű igék hangsúlyváltoztatás által, p.o. šongema'm öregszem : šonge'mem, tüncema'm tanulok : tüne'mem. — 4) A *kam*-végű igék hangsúlyváltoztatással, p.o. kočka'm eszem : ko'čkum, moška'm mosok : mo'skum. — 5) A *mem*-végűek *měšem*-et kapnak, p.o. teme'm töltök : temešem. — 6) A *nem*-végűek *něšem*-mel vannak, p.o. šarnem emlékszem : šarnešem, eňanem hiszek, reméllek : eňancšem. — 7) A *jam*-végűek hangsúlyváltoztatással, p.o. koja'm meglátaszom : ko'jüm, kuja'm baszom : ku'jüm, eja'm úszom : e'jem. — 8) A *rem*-végűek *rěšem*-et kapnak. — 9) A *sem* végűek *sešem*-et, p.o. kalasc'm mondok : kala'sešem. — 10) A *žam*-végűek hangsúlyugratással, p.o. uža'm látok : u'žom, kuža'm hugyozom : ku'žom. — 11) A *čem*-végűek *češem*-en végződtek a praeteritumot, p.o. vučem várok : vučušom. — 12) A *zam*-végűek hangsúlyváltoztatással, p.o. voza'm lefekszem : vo'züm. — Ezután még ezeket az egyes példákat hozza föl: kaem megyek : kaešem, kiem fekszem : ki'sem, kuem szövök : ku'som, lüem lövök : lü'šom, miem jövök : mi'sem, ruem vágok : ru'som, šuem vetek, dobok : šu'som ; jüam iszom : jü'm, muam talállok : mu'm, puam adok : pu'm*), šuam elérek : šu'm. — Így jut Reguly azon eredményhez, hogy : „minden igék, melyeknek praesens indicativi-beli 1. személye *em*-en végződik, a praeteritumot ezen praesensvégnék *ešem*-mé való hosszabbítása által képezik“; és „az *am*-on végződő igék a praeteritumot a hangsúlynak a praesensvégről az utolsó tőszótagra való átköltöz-

jöhetnek vala az 1. szabály alá, mert *tam*, *dam*-végűek, nem *tem*, *dem*-végűek.

*) A szógyűjteményben a *pu adni praesense puem*, s cvvel egyez a Cs. pr.-beli *puš* adott is ; a Cs.m.-ban igaz a *puam*-mal egyező *pract.*-alakok fordulnak elő, *de pueš* (adott) is.

tetesc által képzik, s egyszersmind a praesensbeli végvocalis *e*-vé vagy a *tö* vocalisává változik.“ — Még azt is jegyzi meg, hogy „a *lam*-végű igék az *l-t l*-vé lágyítják, s ha az *l* előtt vocalis van, ez mindig *a*-vá lesz, tehát *-elam*, *-alam*, *-olam* lesz *-alem*-mé, p.o. *šükelam* : *šükalem*.“ Végre mégis arra a kérdésre is akad, hogy „mely igék a praesens indicativiben *em*-végűek, s melyek *am*-végűek?“ — de erre már nem ad feleletet. Ugyane kérdés tárgyalását l. fentebb a 63—65. lapokon.

c) III. vagy *n*-es praeteritum.

Ennek alakjai a Bbl.-ban majdnem a kizárólag kasznált praeteritumalakok; a Cs.pr.-ban is ez fordul elő a leggyakrabban, s Castrén csak ezt hozza föl mintáiban. Azért előbb ezekből ismertessük meg, utoljára hagyván Regulyt, s részünkről az alakok hasonlító fejtegetését. — Az igetöhöz, annak eredeti végönhangzóját is megtartva, járul *n*, s az így keletkező alak egyszersmind egyes 3. személy.; tehát a rövidebb igetöt tekintve, ezen alak többnyire *en*-végű, p.o. *išten*, *tolen*, *purten*, *nalen*, *kolten*, *lin*, *jun*, *mon*, *šon*, *puen* (mindig *igy*, nem *pun*); néha az *n* előtt *a*-val: *jaman* (v. *jamen*), *užan* (*užen*), *kašten* v. *kašten*), *kačkan* v. *kačken*; *igy* a Bibliában (v.ö. Wiedemann 135. l.). Megjegyezzük, hogy ezen egykét *an*-os eset, bizonyosan nem véletlenül, oly igéktől való, melyek a praesensben *am*, *ad*-ragozásuak; Castrén az *am*-os igeragozásban szintén *an*, *än*-nel adja ezen praeteritumalakot: *lodan* olvasott, *läktän* kiment, az egytagú vocalisvégű *jü* inni lesz *jün*; ellenben *em*-praesensüektől van: *loen*, *tülen*, *jalšten*. Ezen egyszersmind egyes 3. személyhez járulnak mint személyragok a Bibliában: egy.-sz. 1. *am*, p.o. *koltenam*, 2. *-at*: *koltenat*; több. 1. *na*: *junna*, *monna*, *tolenna*, 2. *da*: *ištenda*, *linda*; a több 3.-ban *et*: *monet*, *kolištenet*, *tolenet* stb. (vagy az igetöhöz csak *ebe* járul, a mi I. praeteritumunkhoz tartozó alak = *-eve* R.). Castrénnál az egyes-számban szintén *am*, *at* (vagy *äm*, *ät* magashangulag), de a többes-számban 1. *ana*, *änä*: *lodanana*, *läktänänä*, *jünänä*, *loenänä*, *tülenänä*, *jalštenänä*; 2. *ada*, *ädä*: *lodanada*, *läktänädä* stb., noha a Bibliabeli rövidebb *lodanna*, *lodanda* stb. alakokat is amazok mellett felhozza; a több. 3. személyben nem *et*-et, hanem *at*, *ät*-et járultat az *n*-hez: *lodanat*, *läktänüt* *jünüt*, *loenüt* stb.

És milyen alakokat ad Reguly? két mintája ez:

Egy.-sz. 1. <i>to'lnam</i> v. <i>tolonam</i>	Egy.-sz. 1. <i>poktenam</i>
2. <i>to'lnad</i> v. <i>tolonad</i>	2. <i>poktenad</i>
3. <i>to'lon</i>	3. <i>pokten</i>
Több.-sz. 1. <i>tolon ulna</i>	Több.-sz. 1. <i>pokten ulona</i>
2. <i>tolon uloda</i>	2. <i>pokten uloda</i>
3. <i>tolon ulod</i>	3. <i>pokten ulod.</i>

S a Cs.-m.-ban fordulnak elé: Egy. 1.: kolonam 246. hallottam, čienam fölvettem (ruhát) 460.; — egy. 2.: čočonad születél, tolonad jöttél; — egy.-sz. 3.: ešten csinált, engen megpörköldött, kaen ment, kuškon nőtt, košken száradt, kelgemen mélyedt, kudekšen levetett (ruhát), kien feküdt, keten potuit, tolon jött, tüngön megmerevedett, pužlen romlott, podorten eltört, palen megtudott, püčkün metszett, pojen meggazdagodott, nalen veit 188. 721. (nalan 721.), mošten el-fáradt, mien odament, jodon kérdezett, jomdaren elvesztett, javogen elsoványodott, lin lett, vozon esett 528. (vozun 530.), šulon szabott, ši'lin elszaladt, šološton lopott; — több. 3.: nangaen ulod 186., kolden ulod 466., užon ulod 492., kečken ulod 639., šalanen ulod 703.

Hogy a Regulyféle *tolon ulna* v. *ulona*, *tolon uloda*, *tolon ulod* az *ulam* vagyok többesszámával, mint segédigével összetett alakok, azt látja mindenki; de az egyszámúbeli *tolonam*, *tolonad* nem látszanak első tekintetre összetettnek, s mégsem lehetnek egyebek, mint *tolon-ulam*, *tolon-ulad*-ból összerántott alakok. Ez összerántásnak lehetőségét eléggé magyarázza a segédige gyenge hangsúlya, mert a hangsúly *to'lon* első szótagjában van; így *tolonulam* lett *tolonlam*, s végre *tolonam*; s nem hiba, hogy a Bibliában Luk. 7, 7. *ludenlam* maradt *ludenam* helyett (habár Wiedeman azt mondja rá, hogy „ganz einzeln und nur druckfehler“), látjuk most mit jelent ezen hibásnak látszó *l* betűcske; a Cs.pr.-ban meg előfordul a félig összerántott több. 3. személy; *lin-lut*, *ilen-lut*, a teljes *lin-ulna*, *lin-ulda*, *kalasen-ulut* mellett. De ha a *nam*, *nad* ról áll, hogy *n-ulam*, *n-ulad*-ból össze vannak vonva, a Bbl.-beli *nna*, *nda*-ra nézve is kétségtelen, hogy a két *n-n* közül meg az *n-d* közül kiszorult az *ul* szótag; közvetítőt képez a Castrén-féle *nana*, *nada*; kétségtelen a több. 3. személyre, *net* vagy C. szerint *nat*, *nüt*-re nézve is, hogy *n-ilat*-ból (így hangzik náluk az *ulod*) össze vannak rántva, v.ö. a Cs.pr.-beli *lin-lut*, mely épen az összerántás középutján áll. kevésbé valószínű az, hogy a *net* csak eredeti *t* többesiraggal van;

mert a *t* többesi rag a cseremiszb en csak a 3. személyragokon mutatkozik, tehát birtokosragos névszók on, meg az igeragozásban; az *n*-alak pedig magában nem ige, hanem a hozzá simult segédigéről maradt meg a többesi *t* rag.

De maga az *n*-végű praeteritumalak (melynek fent. az egy. 3. személyben vannak a Reguly szerinti példái : *ešten, engen, kaen* stb.) micsoda tulajdonképen? Kétség nélkül, miután az egyesi 3. szem. ben ön maga mint praedicatum állhat s az 1. 2. személyekben a „*vagyok, vagy*“ stb. létigéhez csatlakozhatik, valami igenév, mely múlt időt vagy bevégzettséget jelent (v.ö. *kün* NyK. III, 433. l., *n* képző). Hogy röviden mondjuk meg, a cseremiszb *n*-végű praeteritumalak a finn *-nut, nyt*-képzőjű múlt részesülönék kissé elkopott mása, s a mint a finnben a perfectum evvel a *nut, nyt* részesülövel meg az *olen* (vagyok) stb. létigével fejeztetik ki, épen úgy a cseremiszb en az *n* részesülövel és *ulam* (vagyok) stb. létigével, csak hogy a finn a létigét elül, a cseremiszb meg hátul teszi. Tehát cser. *tolonam* (tolonulam) = f. *olen tullut* (*tulnut*), *ilen ulod* éltek = *ovat elüneet* stb.; sőt magától az *ulam* igétől is van ezen perfectum : a Bbl.-ban és a kazáni gram.-ban *ilnam, ilnat* (v. *ilenam, ilenat*) stb. = f. *olen ollut* stb. A finn *-nut, nyt* azonban a casusokban mint töt a *-nehe* alakot is tünteti elé, s nem lehet tudni, melyikhez állt közelebb a cseremiszb hajdan teljesebb alak, mely most, a másuvá eső hangsúly miatt, csak *n*-né csonkult el; azt azonban hisszük, hogy a cseremiszb soha sem tette többes-számba az *-n* alakot, mert a többes ki van fejezve a segédigén s különben sem kívánja a nyelv szigoruan a névszói praedicatumnak többes-számba tételét. — A finn *nut, nyt* mindig a tiszta igitőhöz lép, s már fentebb láttuk, hogy mindazt, a mi az *n* praet.-alakban ezen *n* előtt van, teljesebb valódíbb igitőnek tarthatjuk, kivált miután Castrénál az *äm* os igéknél többnyire megmaradt az igitőt módosító a *is* : *loda-n, lüktü n* stb. Így az alakok taglalására nézve is egymásnak szembe állíthatjuk a finnt és cseremiszt : finn *saa-nut* = cser. *šu-n* v. *šo-n*, *saatta-nut* = *šukte-n*, f. *synty-nyt* = *čočo-n*, *lühte-nyt* = *lüktü-n* (C.), f. *juo-nut* = *jü n*. — Wiedemann, gr. 125. az *n*-es praeteritumot szintén „verbalnomen“-nek tekinti ugyan, de egynek tartja egy hason-hangzású, de gerundium-jelentésű alakkal, melynek egészen más eredetéről majd alább (D, 2.) szólunk.

d) Ha az *n*-es praeteritumalak *ulam* „vagyok“ segédigével

perfectumot képez, ugyanaz, az *elem* „valék“ (= finn *olin*) stbivel, plusquamperfectumot fejez ki:

Egy.-sz. 1. <i>tolon elem</i>	Egy.-sz. 1. <i>pokten elem</i>
2. <i>tolon eleč</i>	2. <i>pokten eleč</i>
3. <i>tolon ele</i>	3. <i>pokten ele</i>
Több.-sz. 1. <i>tolon elna</i>	Több.-sz. 1. <i>pokten elna</i>
2. <i>tolon elda</i>	2. <i>pokten elda</i>
3. <i>tolon eleve</i>	3. <i>pokten eleve</i>

V.ö. a Cs.m. 225. ofen ele mondta vala, 468. kaen ele, 599. lin elem lettem vala, 84. engerten ele, 466. tolon elem.

e) Reguly még az *n*-es praeteritumalakot a személyragos *ulmaš* igenévvel, egy külön, a perfectummal körülbelül egy értelmű, összetett verbum finitum-alak gyanánt hozza föl:

E.-sz. 1. <i>tolon v. pokten ulmašem</i>	Több. 1. <i>tolon v. pokten ulmašna</i>
2. <i>tolon v. pokten ulmašed</i>	2. <i>tolon v. pokten ulmašta</i>
3. <i>tolon v. pokten ulmaš</i>	3. <i>tolon v. pokten ulmašest</i>

A mennyiben az *ulmaš* tulajdonképen *ul* igének nomen actionise, a *tolon ulmaš* mintegy múltidőbeli nomen actionis volna = „das gekommen sein“, és ha így p.o. *tolon ulmašed* annyit jelent mint *tolonad*, hozzá kell érteni ezt: „van“ = es ist dein gekommen sein (Cs.m. 469.). V.ö. 581. 639., hol nem participium paret. is áll mellette. — Azonban megjegyzem, hogy a Cs.m. 469. és 639.-t szorosabban megtekintve, az a gyanítás ébredhet bennünk, hogy *ulmašed* és *ulmašem* helyett tkp. *ulmašted* és *ulmaštem* (v.ö. 472. *tolmaštena* és NyK. III, 452. a *šte* locativus-ragot) akart állani, s így igen alkalmasan lehet a Cs.m. 469.-t fordítani: „bei deinem des abends gekommen sein = az alatt, hogy te este jöttél, én stb.“, meg 639. „otthon nem voltom-ban.“ Maga a 3. személybeli *ulmaš* aztán *ulmašte* helyett volna (v.ö. III, 452., hogy a *te* locativusi irányrag néha elkopik: *olaš* = *olašte* stb.).

3) *Conjunctivus*, mely Regulynál főleg az „akarási“ kifejezésére használtatik, s melyet néha *potentialis*-nak is nevezhetünk s a magyar *na*, *ne*-igealakokkal fordíthatunk („meg akarom nézni a vetést = megnézném a vetést“); készül a *ne* jellemző képzővel, mely az ige-tőhöz járulván, utána a birtokosragokkal egyező személyragok következnek:

Egy.-sz. 1. <i>tolnem</i>	Egy.-sz. 1. <i>poktenem</i>
2. <i>tolned</i>	2. <i>poktened</i>
3. <i>tolneze</i>	3. <i>pokteneze</i>
Több.-sz. 1. <i>tolnena</i>	Több. 1. <i>poktenena</i>
2. <i>tolneda</i>	2. <i>pokteneda</i>
3. <i>tolnežd</i> (másutt <i>-nešt</i>)	3. <i>poktenežd</i> (<i>-nešt</i>)

V.ö. Cs.m. toloktenem 687., linem 600., onzenem 663., kajnem 675., puštenem 676., övörtenem örülnék 674., eštenem 791., — tolmed 560.; — kajneze 698. 755., tolneze 560., kočkokteneze 689., jüktükteneze 689.; kaekteneze 690. šinženeze 692., kolneze (hallana, szeretne hallani) 694., kotneze 755., külneze (kellene) 785., — kondenešt 562. — A Bbliában: karnem, nalnem, moneze, puneze, tolneze, altalneze, šačekteneze (szülne), koltneze stb., purnena, anžaltenena, išteneda, uženešt, čienešt stb. Megjegyezhető, hogy a *nem* stb. előtti önhangzó Regulynál is mindig *e*, míg p.o. a praeteritumi *n* előtt a megelőző szótagéhoz alkalmazkodik; ezt maga a *nem* stb.-nek állandó *e* hangzója okozza. Különben a *nem* előtti önhangzó, a hol megvan, természetesen az igető eredeti végönhangzójának, vagy ennek helyettesítőjének tekintjük. — Egybevethetjük itt is a finn conjunctivus ragozását: *saattanen* (šuktenem), *saattanet* (šuktened), *saattanee* e.h. *saattanehe* (šukteneze), *saattanemme* (šuktenena), *saattanette* (šukteneda), *saattanevat* (šuktenešt).

4) Az imperativus az egyesí és többesí 3. személyben a csupa igetőhöz járultatja a *že*, *št* személyragokat, szintígy a több. 2.-ban; az egy. 2.-ban a csupa igető (néha még hátul megrövidítve) egyszersmind az imperativus:

Egy.-sz. 2. (tiń)	<i>tol</i> , <i>pokto</i>
3. (tudo)	<i>tolžo</i> , <i>poktožo</i>
Több.-sz. 2. (te)	<i>tolda</i> , <i>pokteza</i> (sic!)
3. (numo)	<i>tološt</i> , <i>poktošt</i> .

V.ö. a Cs.m.-ban: engertekte dülleszsz, ešte csinálj, onžukto mutass, kurguž szaladj, koldo küldj, kac menj, kučo tarts, tojo rejts, tülö fizess, tol jőj, nal végy, pu adj, *püč* nyirj meg (teljes tö: *püčkö*), pokto hajts, pöšte pone, *poč* nyiss (tö: *počka*); — liže légyen, kotšo maradjon, koškožo száradjon, nalže vegyen, vočo essék (vozšo h.); — tolda jöjjetek, — puren *ketešt* bemehessenek; v.ö. a Cs.pr.-ban tunalda kezdjete, tolda, jodta kérjete, puda adjatok, kumalda hajoljatek le, söröda igérjete, pogoda szedjete össze. — Wiede mann

az imperativus 3. személyét, mert természeténél fogva gyakran a conjunctivussal érintkezik, csak ennek (a *-neže* és *-nešt* alakoknak) rövidítésének tekinti, úgy hogy épen a jellemző modus-betű elvetett volna. Erre teljességgel nincs ok: mert alak szerint egybetartozók *tolda*, *tolžo* és *tološt*, és hogy az egyes 2. személynek nincs ragja, a cseremiszbén mint sok más nyelvben, azért van, mert nem kell a pluralist kifejezni. El lehet ugyan hinni, hogy az imperativusnak is eredetileg valamely jellemző képzője lehetett, melynek most nyoma sincs; de ez semmiesetre nem a conjunctivusbeli *ne* volt, hanem, miután általában a cseremiszbé és a finn ige között sok szoros hasonlatosságot találunk, alkalmasint gutturalis-féle volt az (v.ö. finn. *-kü* és *-kö*). — Homályos előttem a Reguly. *pokteza*-ja, mely helyett *pokteda*-t várnánk, mely igaz, hogy egyenlő volna a praes. indic.-vel (ugyanígy találjuk még nála ezt is: *liza* legyenek); avagy egy imperativusképző rejlik-e itt? Ugyanis a Cs.pr.-ban előfordul a többesi 2. szem.-ben *žeda* is, s az 1.-ben, mint adhortativ alak, *žena*, sőt egyszer megfordítva *-naže* (tauštaržeda adjectok hálát, koštažena járjunk, prazdniklenaže), s ha erre nagyobb súlyt fektetünk, azt kell tartanunk, hogy a 3. személyben a *že* sem személyrag; hanem imperativképző, a melyhez a többes számban csak a többesi *t* járult; azonban nem lehetetlen, hogy a *žena*, *žeda* csak a 3. személyből, helytelen képzéssel, állott elé.

Végre még egy sajátos imperativusalakot kell megemlítenünk, mely a hegyi-cseremiszbén (a Bbliában, Castrénnál s a kazáni gr.-ban) fordul elé: Egy. 2. *-ma*, *mü*, több. *mada*, *müdü* (*mädu*), p.o. *lot* olvass v. *lodama*, *lotta* olvassatok v. *lodamadu*; *tüle* v. *tülemüdü* fizessetek C., *šinda* v. *šindemü* ültess, *šindeda* v. *šindemüda* ültessetek K., *kejemü* menj, *tolemäda* jöjjetek Bbl. stb. — Hasonlóképen a hegyi dialectusban az *ok* nyomatékosító particula szeret az imperativushoz csatlakozni: *anžok* nézz Bbl., *šindo'k* ültess, *šinde-do'k* ültessetek K., *tüleok*, *tüledüok* C. stb.

5) Conditionalis.

Egy.-sz. 1. <i>tolgečem</i>	Egy.-sz. 1. <i>poktegečem</i>
2. <i>tolgečed</i>	2. <i>poktegečed</i>
3. <i>tolgeč</i> v. <i>-gečen</i>	3. <i>poktegeč</i> v. <i>-gečen</i>
Több.-sz. 1. <i>tolgetna</i>	Több.-sz. 1. <i>poktegetna</i>
2. <i>tolgetta</i>	2. <i>poktegetta</i>
3. <i>tolgečešt</i>	3. <i>poktegečešt</i> .

Ugyanígy találjuk Regulynál még a *li* lenni igének conditionalisát: *ligečem, ligečed* stb.; a Cs.m.-ban užgeč 471. és *tol-tól*: *tolgeč* 471., *tolgečen* 676., *tolgečed* 674., *tolgečešt* 675. — Jelentése Cs.m. 476—76. egy conditionalisé, lehetőknek képzelt föltételt kifejező (a határozottan kimondott feltételt *ken, gen* particula fejezi ki a verbum finitum után; v.ö. NyK. III, 469.); 471. pedig optativusi, s így nevezi is Reguly ez alakokat, de minthogy ez a jelentés csak amannak módosítása, czélszerűbb a conditionalis nevezet. A Biblia is ismeri ez alakot: *ülgecem* ha volnék, *ligece* ha lenne, *valagece* ha elsülyedne, *šinzegece* ha tudna, *ülgecda* v. *ulgecda* ha volnátok, *ülgece* v. *ulgece* ha volna, mely utóbbi különösen körülírásra használtatik: *ußen ulgece* ha látott volna; Castrén ismeri az *olgec*-et (*olam* vagyok igétől = *ülgece* Bbl.; Reg. szerint *ulgeč* volna), melyről azt mondja, hogy „particula enclitica („ha“), p.o. *tolam olgec* si venero, *tolnem olgec* si venturus sim, *tolnam olgec* si venerim.“ De továbbá azt mondja, hogy „harum formarum loco in sermone quotidiano forma saepe auditur contracta, quae terminationibus modi et personarum primaque syllaba particulae *olgec* objectis exorta est, p.o. *tolgecam* (sajtóhiba *tolgecem* helyett), *tolgecet*, *tolgečeze*, *tolgecenä*, *tolgecedü*, *tolgečešt*; sic: *užgecem* si viderem stb.“ E fölfogást, a mi a „contractiót“ illeti, csak az az egy kérdés is megczáfolja: hát maga az *olgec*, hogy és miből contraháltatott? E fölfogást különben a kazáni gr. után vette föl, mely így adja a „conditionalis ragozást“: *šindenam ulgece*, rövidítve: *šindegecem*, *šindenat-ulgece* v. *šindegecet* stb. De az alkatrészeket tekintve, nem egyet jelent a két alak: az első = ültettem, ültettél volna, a második (állítólag rövidített) = ültetnék, ültetnél stb. Az utóbbi, a kazáni gr.-ban tovább így foly: *šindegece*, több. 1. *šindegecna*, 2. *šindegecda*, 3. *šindegečešt*.

A *geče, geč* (*gece, gec*) tehát valóságos modusképző, s nem lehet kétség, hogy egy a finn *isi*-conditionalisképzővel, tehát: *saattaisin* = cser. *šuktegečem*, *saattaisit* = *šuktegečed* stb. — Regulynál az egy. 3. személyben *-gečen*-végű alak is van, melyben az *en*-t személyragnak nézhetjük; a *gečna*, *-gečta*-ban a *č* *č*-vel cserélődik föl, mint másutt is szokott (p.o. *mečetna* tölünk, *leč* = -től).

6) A mint a magyarban a változatlan *vala* a személyragos praesensalakok után imperfectumot képez, úgy a cseremiszből is az *ele* „*vala*“ (Cs.pr. *ife*) használtatik változatlanul személyragos igealakok mellett, és pedig

a) praesens mellett = imperfectum (hypotheticum), oly értelemben mint a magyar „ha kérem [v. kérem vala], megkaptam vala = ha kértem volna, megkaptam volna.“ V.ö. Cs.m. 661 *šinžem ele* gen: ha tudom vala (tudtam volna), *tolam ele* jövök vala (jöttem volna); 670. *tolad ele* gen: ha jösz vala (jöttél volna), *užad ele* látod vala (láttad volna); 672. *koldad ele* gen: ha küldnek vala (küldtek volna), *tolod ele* jönnek vala (jöttek volna); 677. *mied ele*: jösz vala (jöttél volna); 693. *küleš ele* kellett (tkp. kell vala, kellett volna); v.ö. Cs.pr. 140. l. mom *tunaleš ile* šonaš: mit fogna gondolni, *šoneš ile* gondolna, *kalasena ile* mondanánk. A Bbliában az *ile* így a személyragos perfectumhoz is lép: *optenet ile* raktak volna.

b) A conjunctivus (vagy a mint R. nevezi is, voluntarius) mellett: *tolnem ele*, *tolned ele*, *tolneže ele* stb., *poktenena ele* stb., *linem ele* stb. V.ö. Cs.m. *löldalnem ele* föl akartam emelni, 620. *punež' ele* akarta adni, 789. *nalneže ele* — tehát itt is csak mind a két igealakot a maga értéke szerint kell fordítani: *nalneže ele* = akarja vala venni = veendő vala.

c) A Bbliában így a *lieš* „lesz“ is használatik: *numaslanat lieš* szégyenleni fognak (lesz [az hogy] szégyenlenek), *toleš lieš* jöni fog (lesz [az hogy] jő).

d) Hasonlóképen C.-nál, a Bbliában és a kazáni gr.-ban az *olgec*, *ulgece* „ha volna“, mint 5. alatt láttuk.

D) Az állító igeragozáshoz tartozó infinitivus és gerundiuniok.

1) Az infinitivus valamennyi igénél *aš*-végű, mely *aš* az igetőnek netaláni végönhangzóját is kiszorítja (*tolaš*, *poktaš*, *lektaš* stb.) kivéve egytaguaknak végönhangzóját: *liaš*, *šuaš*, *jüaš*, *küaš* stb. Castrénnál a magashangú igetők infinitivusa *aš*-en végződik.

Hogy a cseremisiz infinitivus valódi infinitivus, nem nomen actionis tiszta névtője, már NyK. III, 432. jegyeztük meg, valamint azt is, hogy egészen különböző a csuvas *as*, *es*-végű, részint infinitivusnak használt nomen actionistól. Regulynál a cser. infinitivus főleg a cél kifejezésére szolgál, v.ö. Cs.m. 482—87., kivált 485. 486. hol még birtokos személyraggal van, s *kajašem* = hogy menjek = menésemre, *ruašed* = hogy vágj = vágásodra; v.ö. 659. Ezenkívül *lieš* „lesz“ mellett állván, a lehetőséget fejezi ki: 571. *koštaš lieš* = lehet járni (itt külső körülmények által nyújtott le-

hetőség értetik, nem belső tehetségből származó, melyre a *ketam* possum ige szolgál); pedig itt is az infinitivus, ha szorosán nézzük, czélkifejező: *lieš* azt teszi „lesz“, azaz a kívántató körülmények eléállnak, kérdezzük: mire? *koštaš* a járásra; még szembetűnőbb ez a *külaš* „kell“-nél, mely mellett szintén infinitivus áll: mert *külaš* mint impersonale azt teszi: „szükség van“ (es ist notwendigkeit vorhanden), mire? *eštaš* dolgozásra. Különös constructio ez: Cs.m. 598. *tolaš lim* tkp. jöni lettem = megigérttem, hogy eljövök; ez is csak úgy érthető, hogy az infinitivus a czélt jelöli, mely felé irányultam: a jövés felé lettem, vagy abba kerültem, hogy jöjék. Így, ha az infinitivus mint tárgyszó „parancsolni“-féle igék mellett áll, csak azon cselekvést fejezi ki, mely felé a parancsoló szándéka irányul, v.ö. 685. mondta nekünk jöni (*tolaš* = hogy jöjünk), 686. megparancsolta nekem befogni (hogy fogjak be, *kečkaš*); itt „a parancsot adni valamire“ fölfogáson alapszik a constructio. — Végre a *tüంగాlaš* kezdeni és *puraš* kezdeni (tkp. bemenni) mellett álló infinitivus még a legegyszerűsebben mutatja magában a lativusi-irányt: *juraš tüంగాlaš* = elkezdd esőzni (bele-, hozzá: v. neki fog az esőbe, -hez, v. -nek), *levaš tüంగాlaš*: elkezdd olvadni; *šolaš pura* elkezdd főni (tkp. bemegy a fővésbe), v.ö. a finn *-mahan*, *-maan* illativusalakot, mely rendszeren „kezdeni“-féle igék mellett áll.

Ilyen infinitivus, ha alakjával is kifejezi azt, a mit jelent, nem lehet más, mint nomen actionis lativusragos alakja, tehát nem névtő, hanem névszónak casusa. Már most a czél kifejezése a cseremiszből *-ške* illativusrag által eszközöltetik, melynek rövidebb *š* alakja is van (NyK. III, 452.) s ezen illativusi *š*-t látjuk az infinitivusi *aš* végbetűjében. De micsoda nomen actionishoz járul ezen *š*? Erre már bajosabb a felelet, mert egy *a*-végű nomen actionis különben nincs meg a cseremiszből. Hanem egyszeriben segíteni fog a nyelvhasonlítás.

A finnben eddig majdnem minden cseremiszi igealakot találunk meglevőnek. A finn nyelvnek van főleg kétféle nomen actionis, melyektől az infinitivust s a gerundiumokat képzik: egyike a *ma*, *mä* képzőjű = cser. *mo*, *me*, *mö* (a melyből aztán *maise*, *mäise* áll elé = cser. *-mäš*), másika a *ta*, *tä*-féle, melynek így nem volna párja a cseremiszből. De ezen megfelelő párja szerintünk elrejtett az *aš* inf.-ba, s azt mondjuk, hogy ezen *aš* egy a finn *ta*, *tä* nomen actionis változtató esetével *-taksi*, *-täksi*, mely mint infinitivus épen úgy

fejezi ki a czélt és szándékot, mint a cseremisiz *aš*-alak, kivált hozzájáruló személyragokkal, úgy hogy a fentebbi *kajašem*, *ruašed*, 659. *šinžašed*-et nem lehetne a finnben másképen fordítani, mint épen a *-taksi*-alakkal: *käydäkseeni*, *hakataksesi*, *tietäüksesi*. E szerint a cseremisizben csak a *-ta* nomen actionis képzőjének *t*-je tűnt volna el mindenütt, míg az a finnben csak részben tűnik el, p.o. *saattaa* e.h. *saattata*, *lähteä* e.h. *lähtetä* stb., ellenben: *juoda*, *tehdä*, *nähdä*, *juosta*, *vapista* stb. Nem lehet tehát a finn infinitivus részbeli *t*-vesztését alkalmazni a cseremisiz *aš*-nak általában való *t*-hangnélküliségére, hanem lássuk hogy miképen fejlődhetett a *ta* nomenactionis-képző, vagy mondjuk egyszerűen a *taš* (e.h. *taške* = finn *taksi*) infinitivus-vég a cseremisizben úgy, hogy általánosan *aš* lett belőle.

A cseremisiz igetők vagy 1) egytaguak és önhangzón végződők, p.o. *šu* (= f. *saa*), *jü* (= f. *juo*), *ki* fekünni, *mi* odamenni, *li* lenni stb. 2) Egytaguak és mássalhangzón végződők, p.o. *tol* jönni, *lekt* kimenni, *pokt* hajtani stb. — De ezeknél eddigelé az igeragozási alakok képzésében valamint a szóképzésben annyira tapasztaltuk azt, hogy eredetileg még hátul egy önhangzóval bírtak (p.o. *tolo*-n-ban van *tolo*, *lekte*-n-ben *lekte*, *poktošom*-ban *pokto* mint teljesebb igető), hogy általában azt állíthatjuk a cseremisizre nézve, hogy eredetileg nem volt egytagú mássalhangzó-végű igetője, hanem ezek helyett kéttagú, önhangzón végződők. 3) Három és többtaguak mássalhangzón végződők, a melyekre nézve hasonlóképp áll az eredeti önhangzóvégűség. Ha így általában csak önhangzóvégű igető volt a cseremisizben, az igetőhöz hozzájárulván az infinitivusi *taš*, ennek *t*-hangja mindig két önhangzó közé került, t. i. az igető végönhangzója meg az *taš*-beli *a* közé: olyan helyzet, mely egy egyszerű mássalhangzó kiesésének vagy elenyészésének nagyon kedvező. De az a kérdés, hogy csakugyan ki is mutatható-e, természetesen csak a rokon nyelvek hasonlításával, ilyen *t*-hang-elenyészés a cseremisizben? Nem akarunk itt a fentebb az I. praeteritumra tett, bármily valószínűnek tetsző, sejtelmünkre hivatkozni, hogy az képzőjében a kezdő *t*-hangot vesztette el, ugyanazt, mely a II. praeteritumban *š*-sé *s* a vogulban *s*-szé vált, *s* melynek nyoma csak néha mint *j* (vagy az megelőző mássalhangzó jésítésében) maradt; csak azt hozzuk föl, hogy cser. *kuem* szövek = finn *kudon* (tő: *kuto*), hogy *tajem* hajlítok = f. *taitan* (tő: *taitta*), hogy *uo* uj = f. *uusi* (tő: *uute*), *šü* szén = f. *sysi* (tő: *syte*), *mü* = *mesi* (tő: *mete*), *šim* szív = *sy*

dün (tő : *sydime*), s hozzá teszszük, hogy alkalmasint a *t*-hang lágyulása és jésülése volt az út, melyen aztán végkép eltűnt. Ha így az igető végönhangzója és a *taš*-beli *a* között eltűnt a *t*-hang, annak a végönhangzónak is el kellett tűnnie; mert az infinitívus végszótagján van a hangsúly, egy önhangzóhoz járuló hangsúlyos önhangzó pedig amazt ki szokta szorítani, kivéve az egytagú szó végönhangzóját (v.ö. a hangsúlyos *an* névképzőt, III, 425.), valamint egyzersmind a hangsúly oka annak, hogy az *aš* infinitívusnak megmarad a nehezebb súlyú *a*-hangzás, még a Regulyféle erdei dialectusban is, s nem lett helyette *o* v. *e*. Így tehát, ha p.o. *tolaš*-nak igetője *tolo* v. *tole*, *poktaš*-nak *pokto* v. *pokte*: ezekből eredetileg így képződött volna az infinitívus: *tolo-taš* v. *tole-taš*, *pokto-taš* v. *pokte-taš*; aztán a *t*-hang elenyésztével lett *tolo-aš* v. *tole-aš*, *pokto-aš* v. *pokte-aš*, végre a véghangsúly hatásánál fogva *tolaš*, *poktaš*. E mellett igen jól megérthető az is, a mit Wiedemann (gr. 117. l.) mond, hogy cseremiszi ember szájából az infinitívusi *aš* szótag megnyújtását hallotta, — mert hiszen két eredeti szótag helyén áll az.

Így tehát a cseremiszi *aš*-végű infinitívus valósággal egy nomen actionis casualakja, és pedig, a cseremiszi grammatika szerint, egy megvolt *ta*-képzőjű nomen actionis illativusa, s egy a finn *taksi* (*-daksi*, *-aksi*)-végű alakkal.

Az eddigi grammatikákban (Wiedemann, Castrén, az 1837-ki kazáni gr. és Wiedemann szerint a 1775-ki erdei-cser. grammatikában is) szerepel a *šaš*-végű „infinitívus futuri“ is, s igaz, hogy a Bibliában az *aš*-végűvel elegyesen, mint czéljelentő infinitívus is használtatik. Wiedemann azon nagyon főnakadt s nem tudja mire vélni, hogy egy finn törzsi nyelvnek, melynek még külön indicativus futuri-ja sincs, infinitívus futuri-ja legyen, s végre abban állapodik meg, hogy a *šaš*-nak első *š*-jét az igető módosításának tekintse, mely valami intensív vagy frequentatív-félét fejezne ki. Ennek ellenében megjegyezzük, hogy Reguly szerint (s ennek mondatai e tekintetben többet érnek mint a Biblia textusa), sőt nagyrészt maga a Biblia szerint is, a *šaš* alak valóságos névszótő, mely viszonyragokat vesz föl (l. NyK. III, 431.). S mint ilyennek meg is kísértjük annak alak szerinti megfejtését. A *šaš* az igetőnek, melyhez járul, végönhangzóját nem mindig szorítja ki, úgy mint az *aš*, s van mint teljes alak, p.o. *poktešaš*. Ennek első *š*-je, véleményünk szerint, nem egyéb mint a *ta*-képzőjű nomen actionis, a mely az *aš*

infinitivusnak is alapúl szolgál, *t*-jének elváltozása, ugyanannak a *t*-nek, mely az *aš*-infinitivusban elenyészett, épen úgy mint az I. praeteritumban vagyis az *am*-os igék praeteritumában elenyészett a praeteritumképző *t*-je, mely a II. praeteritumban vagyis az *em*-es igék praeteritumában *š*-sé vált. Továbbá pedig, véleményünk szerint, a *šaš*-nak második *š*-je nem azon *š*, mely az *aš* infinitivusban van, azaz az elrövidült cseremisiz illativusrag *š*-je (*-ške* helyett), hanem azon *š*, mely a *-ma*, *mo*, *me*-ből képez *-maš*-t, tehát további névszóképző (= finn *ise*, melylyel a *ma* igenéből lesz *maise* = cser. *maš*). A *šaš* tehát oly alak, mely egy a *ta* nomen actionistól *ise*-vel képzett-finn (*taise*, nom.: *-tainen*) alaknak felelne meg, csak hogy a finn nem ezt, hanem a *ma*-tól egy rövidebb *-mise* igenévalakot képez, mely jóformán azt jelenti, a mit a cseremisiz *šaš*, v.ö. Cs.m. 513. *kaešašem* ulo = kell mennem, tkp. van menni-valóm (itt a *kaešaš* megfelel a finn *käymise*-nek); 514. *oľošased* ulo mo = van-e beszélni valód (f. *puhumise*), s a *-mise* alak is úgy mint a cser. *šaš* magában is nomen actionis, melyben úgy a kellőség mint a leendő-ség fogalma is válhatik érezhetővé, mert alapjelentése jóformán az, a mit a magyar „tenni stb. való“-val fejezünk ki. — Ennyit a *šaš*-nak, mely valóságos igenévszó (s ha már név kell, akár nomen futuri-nak is nevezhetjük) az *aš* valóságos infinitivushoz való viszonyáról, mely két alak, bár egy közös törzsről (a *ta* képzőjü eredeti nomen actionistól) szakadt, de további alaki képződésében toto coelo egymástól különbözik.

2) Az *en*-végü *m o d g e r u n d i u m*, mely külsőleg az *n*-végü praeteritumalakkkal egyező, s Wiedemann egynek is tartja vele; de a mely alaki fejlődésére nézve, mint majd látni fogjuk, attól egészen különböző. Használatára nézve v.ö. Cs.m. *torgaen* kereskedve (kereskedéssel gazdagodott meg), 535. *onžen* nézve (a csillagokat n. áll), *su'ken* térdepelve (kért, térden kért); 537. *jološten* kötözve (tartják), 538. *ľüden* félve (ment hozzá), *šuzhen* éhezve (v. éhen halt meg), 542. *oľen oľen* beszéllve beszéllve (beszéllgetve mentek), 543. *kanen kanen* meg-megpihenve (dolgozik, szakadozva d.). Néha egészen elkopott a gerundiumnak *en* vége, úgy hogy a csupa igető (vagy ennél is kevesebb, p.o. *šorok* e h. *šorokt*, *šorokten*) pótolja a gerundiumot, l. Cs.m. 541. *voštul voštul* v. *voštulon* nevetve, 540. *šorok šorok* (*šoroktam* sirok) v. *šorokten*. Ez a rövidebb alak természetesen nem más mint erős elkopása a teljes *en*-végü gerundium-

alaknak. V.ö. Cs.m. 65. kölmen, 131. zinzen, 318. kurguž[en], 284. rüzgen. Különösen pedig két sajátágos használata van: egyik az, hogy a *ketam* possum, tudok ige mellett, meg *moštem* tudok, hozzáérték mellett (elül vagy hátul állva), egészen a maga jelentésével egyezőleg, kifejezi, hogy „mit cselekedve“ (vagy mi cselekvésben) vagyok tehetős (*ketam*) vagy tudós (*moštem*), v.ö. Cs.m. 248. og ket *tülen* nem fizethet, lin *keteš* lehet, 334. 820. ešten *mošta* tud csinálni, 568. tolon *keteš* jöhet, 572. mun og *ketep* nem található; — másika az, hogy egy másik ige előtt állván azt olyformán határozza, mint a magyar nyelv többnyire helyirányi igehatározók által határozza az igét (e sajátág módorában, a mint III, 420. is megjegyeztük, különösen a csuvas és török nyelvekkel egyez a cseremiszi). A gerundium ilyenkor oly szorosán áll az igehez, hogy vele mintegy összetételt képez, s kivált ily helyzetben fordul elé a gerundium rövidített (*n* nélkül való) alakja is. Reguly az ilyenképen leginkább határozatni szokott igéket és határozni szokott gerundiumokat (mert mindig az ige általánosabb, a gerundium specialisabb fogalmú) föl is jegyezte, s ime közöljük azokat:

*kučaš*¹⁾ emelkedni, hágni (p.o. pűš k. fára hágni, paškečeške k. lépcsőre hágni): čongešten *k. fölrepülni*, kuruk vak kudal' *k.* a hegyre *fölmászni* (négykézláb); — *kučuktaš*²⁾ emelkedtetni, fölhajgatni: pokten *k. fölhajtani* (küškö poktaš = fölhajtani ritkán használt, ellenben küškö šuaš = fölhajítani, s nem: šuen kučuktaš); viden *k. fölvezetni*; numal' *k. fölvinni*, fölhordani (egy terhet, egyszer; küškö numalaš = fölhordani sokat és sokszor); — *volaš*³⁾ leszállani, leereszkedni: jogen *v. lefolyni*, aláfolyni; numal' *v. levinni*, lehordani („ha magam hordom le“; ellenben nem *v.*-sal mondatik: ülük temdaš = lenyomni, ülük šuaš = lehajítani); — *voldaš*⁴⁾ leszállítani, leeresztetni: pokten *v. lehajítani*, numal' *v. levinni*, lehordani („ha másokkal lehordatom“); viden *v. levezetni*, šupšon *v. lehúzni*, aláhúzni; — *vozaš*⁵⁾ esni: *lekten v. kiesni*, *volen v. leesni*, sümürten *v. sürtnen vozaš* (megbotolva esni), elesni; — *jörüktäš* dönteni: ruen *j. levágni* (fát), umhauen; šükal' *j.* umstossen; — *lektaš*⁶⁾ kimenni: jogen *l. kifolyni*, kurguž' *l.* kiszaladni; — *luktaš*⁷⁾

¹⁾ V.ö. NyK. I, 423. *a csuvas* hobaras; ²⁾ *u.o.* hobardas; ³⁾ *u.o.* anas; ⁴⁾ *u.o.* andaras; ⁵⁾ I, 424. üges; ⁶⁾ I, 423. toyas; ⁷⁾ *u.o.* kī-laras.

kimenetni, kihozni: pokten *l.* kihajtani, numal' *l.* kivinni, kihordani, pükten *l.* (kotelva kihozni), kikölteni, ausbrüten; — *počas*⁸⁾ nyitni: šupšul' *p.* aufreissen (ajtót), šukal' *p.* aufstossen (ajtót), pudurten *p.* (vagy csak pudurtaš) föltörni (ajtót, ládát); — *puraš*⁹⁾ bemenni: jogen *p.* belefolyni, törgöšten *p.* beleugrani; — *purtaš*¹⁰⁾ bemenetni: numal' *p.* vinni, pokten *p.* behajtani, temden *p.* bele-nyomni; — *peteraš*¹¹⁾ bezárni: šupšul' *p.* zureissen (ajtót), puen *p.*: задуť zuwehen (az utat hó), šüškün *p.* betömni (lyukat); — *čüčaš* zárni: šukal' *č.* = šukal' *peteraš*; — *tolaš*¹²⁾ jöni, idejöni: jogen *t.* zufließen, nalen *t.* elhozni, numal' *t.* elhozni, ide hordani, czipelni; — *miaš*¹³⁾ odamenni (dahin kommen): jogen *m.* zufließen (oda), *nalen miaš* v. *na'miaš* (még jobban rövidítve mint **na'l'miaš*) odavinni, pokten miem tendan-dek = odahajtom hozzátok; — *kondaš* hozni (ide): pokten *k.* idehajtani, šupšon *k.* idehúzni, numal' *k.* idehordani, puen *k.* idefúni, herblasen; — *kajaš*¹⁴⁾ menni (elmenni): čongēšten *k.* elrepülni, jogen *k.* wegfließen, jörl' *k.* eldőlni, šuralt' *k.* megbotlani s *elesni*, orlen *k.* elválni, kürl' *k.* elszakadni (czérna), lüald' *k.* elsülni (puska), jokšargen *k.* elvörösödni (egyszerre); pužlen *k.* elromlani, julen *k.* elégni, košken *k.* elszáradni; — *koldaš*¹⁵⁾ küldeni, eresztteni, eleresztteni: pokten *k.* elhajtani, félrehajtani, šukal' *k.* el-, félretaszítani, šuen *k.* el'dobni, elhajítani, šuken *k.* eltolni, kočken *k.* elenni (más elől), pual' *k.* elfúni, kudalen *k.* elszaladni; jüen *k.* kiinni, velen *k.* elhinteni, elönteni (valamit elejteni, vagy úgy hogy magától elszoródik), todol' *k.* elszakítani (úgy hogy még ott lógva marad), šüden *k.* megrendelni (parancsot küldeni), oľen *k.* megizenni, lüen *k.* kilőni, ellöni, šulon *k.* elvágni, megvágni magát, voštul' *k.* elnevetni magát, kečkeral' *k.* elkiáltani magát, košken *k.* elszáradni (túlszáradni); — *šuaš*¹⁶⁾ (pr. *šua*m) elérni (valahová): ajen *š.* elúszni oda, mien *š.* elérkezni (oda), tolon *š.* megérkezni (ide), pokten *š.* hajtvá utolérni, saural' *š.* (vagy csak sauralaš) megfordítani, átvetni, tünem' *š.* kitanulni (megtanulni egészen); — *šuktaš* (eléretni), odáig vinni: puen *š.* megfizetni (abzählen, доплатить), kološt' *š.* meghallgatni, végig hallgatni (kološt' ežem šukto: nem hallottam meg egészen), vučen *š.* elvárni, megvárni, küčen *š.* ki-

⁸⁾ I, 424. ožas; ⁹⁾ I, 423. kires; ¹⁰⁾ u.o. kürdes; ¹¹⁾ I, 424. pi-dires; ¹²⁾ I, 423. kiles; ¹³⁾ u.o. pīras; ¹⁴⁾ I, 423. és 424. kajas; ¹⁵⁾ I 423. 424. jaras; ¹⁶⁾ I, 423. sídes.

kérni (erbitten), tünükten š. megtanítani (egészen); — *temaş* (*temem*)¹⁷⁾ tölteni: optal' *t.* telerakni, opten *t.* megtölteni (zsákot); — *temaş* (*teman*) telni [telik]: kočken *t.* tele enni magát (sich anessen); — *potaş*¹⁸⁾ végződni; kaen *p.* mind elmentek, senki sem maradt meg), šalaneve *poteve*: mind elszélyedtek; — *potaraş*¹⁹⁾ végezni (oksa potaraş v. šalataş = pénzt elpazarolni, mintegy: végére járni, v. šalataş = elszéleszteni): jüen *p.* kiinni, meginni (mind), kočken *p.* megenni (mind), ludon *p.* elolvasni, malen *p.* kialunni magát, moden *p.* eljátszani (játékban veszteni), puen *p.* lefizetni, megadni (egynek), pueden *p.* kiadni, megadni (többeknek), strocn *p.* megépíteni, čien *p.* elkoptatni (ruhát), ruen *p.* kivágni (erdőt), puen *p.* elfúni (mind), kifúni. — *sitaş* elég lenni: šolon *s.* megfőlni (eléggé); — *sitaraş*²⁰⁾ eléggé tenni: küešt' *s.* eléggé megsütni (a kenyeret, донець), ešten *s.* eleget tenni, csinálni, dolgozni, tünem' *s.* teljesen megtanulni. — *pižaş*²¹⁾ odaragadni: kölmen *p.* hozzáfagyni, odafagyni (anfrieren); — *pižiktaş*²²⁾ ragasztani: lümed' *p.* odaenyvezni; — *ojraş*²³⁾ elválasztani: püčkün v. ruen ojaş: lementszeni v. levágni, todol' ojaş: leszakítani (egészen); — *nalaş*²⁴⁾ venni: kušked' *n.* leszakasztani, šupšon *n.* elvenni, elrabolni, moden *n.* elnyerni (játékban), šüten *n.* szétbontani (auseinander nehmen), nükten *n.* (vagy: *nüktaş*) megnyúzni. — *ertaş*²⁵⁾ mellette elmenni, elmúlni (monaserem ertešem: elmentem a klastrom mellett): numal' *e.* mellette elvinni (vorbeitragen); — *ertaraş* mellette elmenetni, elmulatni: malen *e.* elalunni (alva elmulasztani, verschlafen), modon *e.* eljátszani (egész éjszakát), pokten *e.* mellette elhajtani; — *vonžaş* átkelni: ajen v. átúszni; — *vonžuktaraş*²⁶⁾ v. *voštaraş* átkeltetni: ajen v. átúsztatni (lovakat a folyón), numal' *voštaraş*: átvinni; — *čumuraş* rakásra gyűjteni: pokten *č.* összehajtani; — *pogonaş*²⁷⁾ összegyűlni (*čumurgaş* így nem használtatik): kurguž' *p.* összefutni, összeszaladni; — *pogaş*²⁸⁾ gyűjteni (embereket): üžön *p.* összehívni, numal' *p.* összehordani; — *šalanaş*²⁹⁾ elszélyedni: čongešten *š.* szétrepülni; — *šalataş*³⁰⁾ elszéleszteni: pokten *š.* szétkergetni, keren *š.* szétverni, szétörni; — *čarnaş* megszűnni: šolon *č.* megszűnni főni, lumon *č.* m.

¹⁷⁾ I, 424. toldaras; ¹⁸⁾ u.o. pideş; ¹⁹⁾ u.o. pideşes; ²⁰⁾ u.o. şideres; ²¹⁾ u.o. şibizas; ²²⁾ u.o. şibiştaras; ²³⁾ u.o. ojras; ²⁴⁾ I, 423. 424. iles; ²⁵⁾ I, 423. irdes; ²⁶⁾ u.o. kažaras; ²⁷⁾ I, 424. poyonas; ²⁸⁾ u.o. pojas; ²⁹⁾ u.o. salanas; ³⁰⁾ u.o. saladas.

havazni, juron č. m. esni (esü), pokten č. m. hajtani. — V.ö. még : šulden puštaš : agyon dobni (dobva ölni), peteren sakaš : zuhāngen, peteren kučaš : zuhalten, kučen šolgoktaš : megállítani (anhalten), pečen šindaš : umzāunen, vūdül' šindaš : umwickeln, piden šindaš : megkötni s leültetni, piden pöštaš : megkötni s letenni, šojest' olaš : hazudni, dicsekedni, ludon pušaš : eléolvasni (v. élébe olvasni pénzt) : kücedel' koštaš : koldulni (betteln gehen). — A Bibliában is ezen ígehatározó gerundiumnak használata igen közönséges, mind teljes (-en) mind rövidített (en nélkül való) alakjában : šilen-geaš megszaladni (šilen-kajaš R.), šupšen kandem : elczipelek, šupšen-nalaš elragadni, jogen-läktam kifolyok stb., ašked'-miem hozzálépek, ašked'-tolam idejövök, namal'-geaš elvinni (namal' kajaš R.), namal'-purtem béviszek stb., csak hogy az utóbbiakat természetesen nem lehet Wiedemannal (gr. 234. l.) két igegyök (ígető) összetételének mondani, noha annak látszanak, de csak látszanak. Hogy, bármily összerantás és elrövidítés történt is, mégis eredetileg mindig a teljes *n*-végű gerundium állt a meghatározott ige előtt, mutatja a *nangaj-aš* (C. *nāngejem*, Bbl. *nangejem*) elvinni ige is, melyet most szintén megértünk: ez t. i. nem egyéb mint *nalen-kajaš* = véve-elmenni, úgy mint fentebb *namiaš* odavinni = *nalen-miaš*; tehát a *mangaj-beli nan* ebből vonódott össze: *nalen*, *naln*, *na'n*-, s alkalmasint *namiaš* is inkább így keletkezett: *naln*-, *nan-miaš*, *nammi*-, *namiaš* (mert a cseremiszből nem szereti a kettős mássalhangzókat).

Már most az *en*-gerundium alakjára eredetét tekintve, azok után, miket e tekintetben fentebb az infinitivusi *aš* keletkezéséről mondtunk, nem kell sokat bizonyítgatnunk, hogy az valósággal a finn *-ten(en)*-alaknak felel meg, mely egy *te*-végű nomen actionis eszközlője, p. o. *juos-ten* futva, *sanoen* mondva (sanoden h.), itkien (itkiden h.) sirva stb. A cseremiszből magában is megvan még az *n* mint modális rag (l. NyK. III, 447.); a föltett *te*-képzőjű nomen actionis (mely azonban tán csak páralakja a *ta*-félének, melyből az infinitivus lesz) akkor vesztette el *t*-jét, mikor még az ígető végönhangzója és a rákövetkező önhangzó között állt: *pokto-ten* v. *pokte-ten*, *pokto'en*, *pokte'en*, *pokten*. — Tehát különbözik lényegesen az *en*-gerundium az *en* (helyesebben *n*-féle) praeteritumalaktól: cser. *jitn* ivott = finn *juonut*, *jüen* íva = f. *juoden*; *tolon* jött = f. *tullut* (e h. *tulnut*, *tulenut*), *tolen* jöve = *tullen* (e. h. *tulden*, *tuleden*).

3) A *mo, me (m)* képzőjű igenév (III, 429. 430.) casusragokkal és postpositiókkal szintén gerundiumokat képez:

a) illativusi raggal, időbeli vég- vagy határozél kifejezésére; az ily gerundium a magyarban *-táig, -téig* stb. alakokkal (holtáig stb.) vagy *míg*-gel és verbum finitummal fordítható: Cs.m. 498. tolmeške eljöttéig, 499. kolomeškeže holtáig; 731. užümeškešt mig ök hívnak; 780. pöttemeške [lélek] fogytáig, szakadtáig; 836. petemeške mig elkopik; 837. potarmeške mig elvégez[zük]. Még kell jegyezni a *-meške* alak azon sajátosságos használatát, mely szerint a „valamit tevéig“ annyit jelent, mint „inkább, mintsem valamit tennék“ (v.ö. a *čen* = *ig*-gel képzett csuvas gerundium futuri-t, NyK. I, 429.): Cs.m. 723. *küčümeške* semhogy kérnék inkább [magam megfizetem], 724. *rumeške*, 725. *vučümeške*, 726. *pukšumeške*, 727. *kajmešked* a helyett hogy a munkára mennél [alszol].

b) Ablativusi raggal, egy tagadó célmondat helyett: „hogy ne —“: 665. *jommoleč* hogy el ne tévedjek, tkp. az eltévedéstől [mutasd nekem az utat]; 666. *vočmoleč* hogy el ne essem, tkp. az eleséstől [tarts engem]. V.ö. NyK. I, 407. hasonlót a csuvasban: bezártam az ajtót *vułzam kiresren* = hogy ök be ne menjenek.

Ilyen ablativus után még *ošno* előbb vagy *vara* később állván, fölér az egy „mielőtt“ v. „miután“-nal bevezetett mellékmondat: Cs.m. 733. *keče šečmeleč ošno* mielőtt a nap leszáll, 734. *onžumolečešt vara* miután ök megnézték.

c) A III, 459. említett *la* hasonlító postpositióval: 525. *jumuldumula* imádkozva, 527. *poktumola* hajtván, 528. *šupšumožla* meghúzván (ö), 529. *ikana rualmula* egy vágásra, 480. *kumula* ásásban (a mint ástam); — 742. *julomula* mintha égne, 743. *ilemela* mintha volna, laknék. Tehát módot, egyidejűséget és hasonlítást kifejezők ezek. A Cs.pr.-ban *mła*-n végződik ezen alak: *lištemla* csinálván, *onžomla* tekintvén, *šlužomla* szolgálván, *zdorovitlemla* köszöntvén. Castrén ezen alakot mint gerundium praesentist hozza föl: *lotmala*, *lăkmăli*, *jümăli*, *jalštamala*.

d) *dene*-vel: 508. *poktumó-dene* kényszerítve (tkp. hajtással).

e) *vat*-val (III, 470), egy „bár, noha“-féle concessiv-mondattal felérő: 652. *üžmem vat* noha hittam, 653. *šinžemešt vat* bár tudják, 654. *oksa ulmožo vat* bár van pénze, *pumožo vat* jöllehet adott (v. adni akart). A *vat*-nak értéke nyilván = „daczára“, s III, 470. csak

annyit mondhattunk, hogy nincs köze a *vač* „-ról“-lal. Úgy látszik, hogy a *vač* csak más alakja a *vašt*-nak, mely *vaštareš*-ben megvan (III, 457.), s mint adverbium *vašt* nak hangzik: a *č* váltakozik rendszeren *č*-vel, és a mint egymás mellett van *poč* és *pošt* (III, 456.), lehet *rašt* és *vač*, *vač* is. Így a *vač* tulajdonképi jelentése az volna, hogy „ellen“, és p.o. *užmem vač* = hívásom ellen (ellenére, daczára) = noha meghittam.

f) *kodom* -kor, és *kodsen* óta (III, 458.) postpositiókkal: *tolmokodom* mikor jött, *mešem poktumošt kodom* mikor engem üldöztek, *tolmem kodom* jöttemkor, 735. *mimem kodom*; 594. *tíše ulmem kodsen* mióta itt vagyok; *čočem kodsen* mióta születtem (születésem óta); 730. *ilemem kodsen* mióta lakom.

g) *koklašte* között-tel: 505. *elmem koklašte* létem között (alatt), 506. *kočmo koklašte* evés közben, *tolmem k.* jöttöm közben.

h) *semen*-nel: 737. *šečme semen* a mint leszáll, mindjárt —, tehát a közvetlen rákövetkezést kifejező.

4) A *šo*, *še* képzőjü igenév (III, 430.) is képezhet mint nomen actionis *la* postpositióval gerundialis alakot: Cs.m. 524. *tolšempla* jöttömben, 526. *kaešežla* menván (ő). V.ö. 3, c. alatt *kumula*.

5) A *meg*-végü gerundium. Külön tárgyaljuk ezt, mert első tekintetre egyik cseremisiz igenévhez sem lehet csatolni, de majd azután kimutatjuk hovatarozását. Maga Reguly is jegyzeteiben praeterituminak mondja, s evvel egyeznek a Cs.m.-beli példák: 530. *tolmeg-še* miután ő jött (a *še* 3. birtokosrag), 531. *potarmeg* miután elvégezték (v. *potarmeg-št* ugyanaz, de a subjectumot is kifejezve rajta a birtokosrag által), 532. *šološtme*g meglöpván [elfutott], tehát nyilván = miután meglöpta (mert csak futásában nem lophatta meg); 736. keče *šečme*g mikor a nap leszállt (napleszállta után). Reguly még a *-meke* mellékalakot is följegyezte: *tolmeke* v. *tolmeg*, *poktumeke* v. *poktume*g v.ö. Cs.m. 492. *užmekem* mikor láttam; de ebből sem igen találunk rá az alak eredetére, ha szerencsére a hegyi-cser. dialectus kissé eltérő alakot nem nyujtana. Ugyanis Castrénál a „gerundium praeteriti“: *lotmuka*, *läkmükü*, *jümükü*, *jalštamuka*, a jegyzetbeli mellékalakokkal: *lotmunga*, *läkmüngü*, *jümüngü*, *jalštamunga*; a Bibliában, ez utóbbihoz csatlakozva, *-münga*-n végződik: *ištemünga*, *läktemünga*, *kejemünga* stb.; szintígy a kazáni gr.-ban: *kodolmünga*, *šindemünga*.

Tekintve ezen gerundium határozott jelentését, nem nehéz

megmondani, hogy milyen elemeket foglalhat az magában: 1) kell egy nomen actionis, 2) egy ehhez járuló casusrag vagy postpositio, mely az „után“-t fejezheti ki. Hogy mely nomen actionis s mely postpositio lappang pedig a *munga*, *münga*, *müka*, *meg*-ben mutatja egyenesen NyK. III, 147. a 2-dik Cseremiszi prédikáció címében a *jumo müngo* (melyet *jumo* v. *jümü müngö*-nek is olvashatunk) = ivás után*), és u.ó. 141. l., a 2. sorban, *ilizme müngo* föltámadta után. Látjuk tehát, hogy a *mo*, *me* képzőjü nomen actionis-hoz jár *müngö*, mely egy a Reg. *müngö*, Bbl. *münge*-vel; ezt másutt ugyan nem ismerjük mint „után“-t jelentő postpositiót, de a maga „hátravalóság, mög“-féle jelentésénél fogva igen alkalmas arra, hogy ilyen „után“-féle postpositio szerepét is vihesse. S elég az hozzá, hogy a *jumo müngö*, *ilizme m.* példákban csakugyan viszi. A *müngö* postpositio szorosabban összeforrván az előtte álló nomen actionissal, ez elejtette végönhangzóját (a mi különben sem valami példátlan dolog l. III, 430.), s a Castréni alakokban egyszersmind alkalmazkodott az igető magas- v. mélyhangúságához; így keletkezett *lotm(a)munga*, *jüm(ü)müngü*; de mert a cseremiszi a kettős mássalhangzókat nem szereti, csakis egy *m* maradt meg: *lotmunga*, *jümüngü*; így keletkezett a Bbliabeli *-münga* alak is (*m-münga*), a melyre nézve csak azt kell megjegyezni, hogy a Bbl. nyelvében nincs annyira meg a szövegek magas- és mélyhangúság szerinti megkülönböztetése. A Castréni-féle *-müka*, *mükü* pedig kétségtelenül egy a *munga*, *müngü*-jével, és egyezik a Reg.-féle *-meke*-vel is, mely rövidítve *meg* (hogy miért van éppen kemény *k*-ja a *müka*, *meke*-nek, nem tudjuk megmondani), úgy hogy p.o. *tolmeg* = *tolm'-meg* (*tolmo-müngö*, a Cs.pr. szerint), s figyelhetünk arra is, hogy ezen *meg* sem igen tért el a *müng(ö)*-önhangzójától, a mennyiben az *e* = *é* közel áll az *ö*-hez; különben érdekes látni, hogy a *müngö* éppen ezen *meg* rövidítésben azon alakot nyerte, mely az egyező magy. *mög*, *még*-é. — A *meg*-féle gerundium így a nyelvvalakok összevonásának, elrövidülésének megint egy érdekes példája.

Most megfejtethető a NyK. III, 153. stb. közölt cseremiszi imádságban egy akkor előttem homályosnak maradt nyelvvalak. A 153. lapon, a 3. tételben ez van: *kotlamošenga*. Ez a *jumo müngö*-hez

*) Az úrvacsora „szent tar-ivás“-sal fejeztetik ki, v.ö. 150. l. „svätöj-tar jušošanüč = az úrvacsorában részesültek. Maga a *tar* szó, még nem tudom, honnét való.

haszonlólag van képezve; a nomen actionis *kotlamo-* és *šenga* a.m. *šengal* „mögött való, hátulvaló“, mely úgy mint a *müngö*, tulajdonképi irányrag nélkül, postpositíou (= után) szolgálhatott. Az idézett tétel szövegébe így szépen beillik: „a méhek az új évben rajt ereszszenek, s *miután rajt eresztettek* (igam kotlamošenga), mézben is adj bőséget.

E) Tagadó igeragozás.

A cseremiszb en a tagadás az ige (verbum finitum) mellett nem egy külön változatlan tagadó szócska által (milyen a magyar *nem* és *ne*, ném. *nicht* stb. fejeztetik ki, hanem van egy saját tagadó ige, s ez veszi föl a személyragokat, idő és módjeleléseket s a tagadólag kifejezni való ige majdnem változatlanul, többnyire a pusztá igető alakjában áll utána. Tehát olyféle ige-tagadósítás van a cseremiszb en, a milyen a finn s több más altaji nyelvben van.

1) Elsőben lássuk magának a cseremiszb tagadó igének ragozását:

Praesens (indicat.)			Conjunctivus		
Egy. 1. <i>om</i>	Bbl. am		Egy. 1. <i>ešem</i>	inem	Bbl.
2. <i>od</i>	at		2. <i>ešed</i>	inet	
3. <i>og (ok)</i>	ak		3. <i>ešeže</i>	inže	
Több. 1. <i>ona</i>	ana		Több. 1. <i>ešena'</i>	inena	
2. <i>oda</i>	ada		2. <i>ešeda'</i>	ineda	
3. <i>og (ok)</i>	ak		3. <i>ešežd</i>	iništ	
			(<i>ešešt</i>)		
Praeteritum.			Imperativus.		
Egy. 1. <i>ežem</i>	Bbl. (šim	C.*) šem	Egy. 2. <i>it</i>	it	Bbl.
2. <i>ežed (ežet)</i>	šic	šec	3. <i>ešže</i>	inže	
3. <i>eš</i>	iš	š, eš	Több. 2. <i>ida</i>	ida	
Több. 1. <i>ežna</i>	šina	šnä	3. <i>enešt</i>	iništ	
2. <i>ežda</i>	šida	štä			
4. <i>eš</i>	iš)	š, eš			

*) Castrén ezt ilyen különös megjegyzéssel adja: „Praeteritum indicati, praeter allatam formam usitatam (a *deläm, teläm*-féle, melyet alább 3. alatt említünk meg) etiam hanc habet flexionem negativam, a *Tatarica lingua oriunda* m: Sing. 1. *šem vac*, etc. plur. 3. *šem vazeš, eš vazeš*.“ Megvallom, ismeretlen előttünk az a tatár prototypon, melyből a *šem vac*-

Magának a tagadó igének töje tehát *e* vagy *i* volna, még pedig az *e-žem* praeteritumot tekintve az *em* praesensű igékhez csatlakoznék, s csakugyan praesense Regulynál *o*-val ejtetik, a mi az *e*-hez közelebb áll, mint a változatlan és jelentős *a* (az *-am* praes.-ben). Különbben a praesensbeli *o* és a többi alakokbeli *é*, *i* közti különbség ugyanaz, mely az *ulam* (*olam* C.) vagyok és *elem*, *ilem* valék között van a gyök önhangzójára nézve. — A praesensben csak a 3. személy *og* (Cs.m.-ban *ok is*) föltetsző, hogy honnan veszi *g*, *k*-ját. Mert az *om*, *od* ugyan hasonló a *poktem*, *pokted*-hez; hanem *poktaból* a tagadóige 3. személyét következtetve, az csupa *a* lenne, mely az igejelentést nem tüntetné többé elé. Véleményem szerint az *og*, *ok*-nak *g*, *k*-jában 3. személyrag rejlik, a mely itt eléggé fontos is; épen úgy a megfelelő votják szürjän *uz* (*oz*)-ben a *z* nyilván 3. személyrag; az *og* tehát olyan, mintha *g* helyett a közönséges *žo*, *že* 3. személyrag volna rajta (**o-žo*, *ož*), s ez a *g* úgy látszik még közelebb áll a finn *hä(n)*-hez. Wiedemann szerint 148. l. az *ak* (= *og*, *ok*)-ban nincs „personalbezeichnung“, s egynek tartja (Votják gr. 177. l.) a votják *ug* (szürj. *og*)-gal, noha ez utóbbi 1. személyt jelent (s kétséges vajjon 3. személyt is, a votják bibliafordítók nagy zavart mutatván e tekintetben). Ámde ha az *ug*, mint hiszszük, tkp. 1. személyt jelent, a mivel annak *öj* praeterituma is egyez (*ug*, *ud*, *uz* = cser. *em*, *od*, *og*; *öj*, *öd*, *öz* = cser. *ežem*, *ežed*, *eš*), azt lehet mondani, hogy mégis személyrag van benne, ha nem is *m* alakban, de *g* alakban, hivatkozván a magy. *k* 1. személyragra (*tudok*, *tudjak*, *tudék*, *tudnék*-ban).

2) A tagadó ige után így áll a tagadosított ige:

Praesens.

Egy.	1. <i>om ul</i>	nem vagyok	<i>om pokto</i>	nem hajtok
	2. <i>od ul</i>	stb.	<i>od pokto</i>	stb.
	3. <i>og ul</i>	non est	<i>og pokto</i>	
Több.	1. <i>ona ul</i> v. <i>onal</i>		<i>ona pokto</i>	
	2. <i>oda ul</i> v. <i>odal</i>		<i>oda pokto</i>	
	3. <i>og ulep</i>		<i>og poktep</i>	

féle, akár a tagadosítás módjára akár alakjára nézve, eredhetett volna. Ezt Castrén 1845. csak úgy írhatta, hogy a *žem vac*-féle tagadó praeteritumot, mert az *ö* tárgyalta dialectusban ritkább, idegenszerűnek, s azért, mert tudva volt előtte, hogy tatár elem van a cseremiszb. tatárnak képzelte.

Praeteritum.

Egy.	1. ežem eľ	nem valék	ežem pokto	nem hajték
	2. ežet eľ	stb.	ežed „	stb.
	3. eš eľ		eš „	
Több.	1. ežna' eľ		ežna „	
	2. ežda eľ		ežda „	
	3. eš elep		eš poktep	

Conjunctivus.

Egy.	1. eňem tol	vagy pokto	nem akarok jöni	vagy
	2. eňed tol	„ pokto	hajtani, nem jönek	v.
	3. eňeže tol	„ pokto	hajtanék	stb.
Több.	1. eňena tol	„ pokto		
	2. eňeda tol	„ pokto		
	3. eňežd tol	„ pokto		

Imperativus.

Egy.	2. (tiň) it pokto	ne hajts	stb.
	3.	eňže pokto	
Több.	2.	ida pokto	
	3.	eňešt poktep.	

V.ö. Cs.m. 231. om *mi*, 232. om *ešte*, om *li*, om *kot* nem maradok, 402. om *kae*, 556. om *ket*, 640. om *sere*, 647. om *olo*, 673. om *kon-*
do, 862. om *šinže* nem tudom; — 838. ot *pelešte* nem szólász; — 63.
og *koč* nem eszik, 247. 866. og *tol* nem jó, 248. og *ket* nem bír, tud,
311. og *ešte*, 312. og *eňane*, 325. og *vaške*, 328. og *pokto*, 380. og
šinže nem tudja, 567. og *šu*, 572. og *li*, 654. og *pu*, 798. og *voč* nem
esik, 245. ok *küľ* nem kell, 317. ok *erňe* 319., ok *li* 409., ok *kot* nem
marad, 719. ok *jü*; — 668. ona *tol* nem jövínk, 744. ona *ket* non
possumus; — 573. og *ketep*, 653. ék *olep* nem mondanak; — —
238 ežem *pu*, 240. ežem *už*, 366. ežem *šu*, 431. ežem *mi*, 625. ežem
tol, 637. ežem *ket*; — 222. ežed *olo*, 651. ežed *nal*, — 352. eš *pu*,
364. eš *voč* nem esett, 366. ež *piž*, 400. eš *tol*, 587. eš *kondo*, 591.
eš *mi*; — 365. eš *julaldep* nem gyujtották, 367. eš *kučedalep* — —
566. eňeže *tol*, 635. eňeže *olo* nem mondana; — 558. it *ešte* ne esi-
nálj, 635. it *tükale*, 648. it *nal*, 650. it *eňane*; — 662. eňže *lek* ki
ne menjen, 804. eňže *puro* ne jusson bele, 840. eňže *nöre*; — 776.
ida *mi* ne jöjetez; — 664. eňešt *šološtep* ne lopjanak el.

Tehát a többesi 3. személyt kivéve, az igének oly alakja áll a tagadó ige után, mely annak teljesebb vagy rövidebb tőalakjával egyenlő, s nem is kell itt más mint a tőalak, miután idő, mód, személy kifejezése mind megvan a tagadó ige. Megjegyezhetők különösen a *puro, nöre, tükale, ehane, sere, olo* teljes tőalakok, s a röviddek közül *lek* (mely *lekt* h. van), *koč* (*kočk* h.). — A többesi 3. személyben a tagadó ige után álló igető még *ep* szótaggal bővül meg, mely nyilván a többes-számot akarja kifejezni, miután az a tagadó ige 3. személyében kifejezve nincs: *og tolep*, és *tolep*. Ha az *og tolep*-et a megfelelő finn *eivät tule*-val vetjük össze (*og tol = ei tule*), amaz olyan, mintha a finnben mondatnék *ei tule-vat*; e szerint a *tulevat*-beli *vat* megfelel a *tolep*-beli *p*-nek, mely tkp. = *v* a *vat*-ban, s mely mögöl tehát az *at* elkopott. A finn többesi 3. személybeli *vat, vät*-nek még valamivel teljesebb cseremisiz mását láttuk fent a praeteritumban: *toleve = tulivat*, tehát *ve = vat*, és a Bbl. szerinti *-ebeš* praesensalakban (l. fent. 68. l.), melyben szintén *be* a *vat* megfelelője. A többesi 3. személyben a tagadó ige után álló *-ep*-végű alakok tehát több. 3. szem.-beli praesensalakoknak tekinthetők, melyek másképen rövidültek mint az állító igeragozásbeli alakok. — Az *ep* alak nincs a conjunctivus több. 3.-ban: *ehežd tol* (nem: *tolep*), mert az *ehežd* kifejezi a több. 3. személyt; de mégis van az *ep*-alak az imperativusban, noha itt is az *ehešt*-ben a több. 3. személy ki van fejezve: *enešt poktep*; ámde hasonló kis pleonasmus van, p.o. a finn tagadó optativus és imperativusban is, hol az ige is megkapja a módjelelést, noha az a tagadó ige is megvan: *elkäätte olko* ne legyetek, *elkөөn langetko* ne essék stb.

Végre megemlíteni való, hogy a Cs.pr.-ban egyszer fordul elé: *inči žalajda* = „ne sajnáljatok“, az *inči* nyilván a.m. *inže* Bbl., vagy *ehže* R., azaz a tagadó ige imperativusának egyesszámi 3. személye; *žalajda* meg az állító imper. több. 2. személye. Itt tehát az *inči* általános negatio helyett (milyen a magy. *ne*) a személyragos imperativus előtt áll. Kár hogy a Cs.pr.-ban nem fordul elé a több. 1. személy is, hogy látnók, vajjon az is p.o. *inči žalajena*-nak képeztetnék-e.

3) A fent 75—77. ll. tárgyalt *n*-es praeteritum, miután ez voltaképen az *n*-végű nomen praeteriti s *ulam* segédigéből áll, természetesen csak úgy tétetik tagadó alakba, hogy az *ulam* vagyok segédige tagadólag mondatik. Egymás mellé teszszük itt az állító és tagadó alakokat:

Egy. 1. poktenam (hajtot-	Egy. 1. pokten omul (nem haj-
2. poktenad tam)	2. pokten odul tottam)
3. pokten	3. pokten ogul
Több. 1. pokten ulona	Több. 1. pokten onal
2. pokten uloda	2. pokten odal
3. pokten ulod	3. pokten ogulep.

A plusquamperfectum azonban csak a C. 6. szerinti (82. l.) körülírással képeztetik:

Egy. 1. pokten omul efe	Több. 1. pokten onal efe
2. „ odul efe	2. „ odal efe
3. „ ogul efe	3. „ ogulep efe.

V.ö. Cs.m.-ban 375. nören omul, 500. užon omul, 761. užon omul efe, 379. nören ogol, 588. kondon ogol, 589. mien ogol, 638. tüñemen ogol, 730. čočon ogol efe; 376. potaren ogulep; Cs.pr.-ban: puen ogol (nem adott), jodon ogol (nem kért).

A másik (Bbl. és C.) dialectusban e helyett egy *-delam*, *-delat*, *-de*, több. *-delna*, *-delda*, *-delet* (vagy *-telam* stb., C. *telim*, *-delim* stb.) végű tagadó praeteritumalak divatozik, p.o. *ištedelam* nem csináltam, *anžedelna* nem néztünk, *motelet* nem találtak stb. Első tekintetre ez majdnem török tagadó igeragozás félének látszik. De a *de*, *te* nem olyan mint az igetöt tagadósitó a török *ma*, *me* szótag. Már Wiedemann is (gr. 151. l.) fölismerte a *de*, *te*-ben a tagadó „verbalnomen“-t (jobban „gerundium“-ot), melynek képzője vagy ragja csakugyan *de*, *te* (l. alább F, 1.); az ehhez hozzáadott *l*-lel, azt mondja, új igető keletkezik, melyhez a személyragok úgy járulnak, mint az állító praeteritumban.“ Ha Wiedemann ez utóbbit (t. i. a *-nam*, *-nat*, *-n* stb. praet.) nem csak annyira összevont alakban ismerte volna (ha p.o. nem csak az *n-na*, *n-da*, hanem a teljes *n-ulna*, *n-ulda*-féle alakokat ismerte volna), itt is rájöhett volna, hogy mi ezen a *te*, *de* tagadó verbalnomen-hez (gerundiumhoz) járuló *l*, hogy az nem egyéb mint az *ul-*, *il-* létigének *l*-je, s utána azért van épen *am*, *at*, mert az *ul*-nak, mint segédigének, itt praesense kell, ez pedig *ulam*, *ulat* (*ilam*, *ilat*), tehát: *ištedelam* = *ištede-'lam*, vagyok (*'lam*) a nélkül hogy csináltam (*ištede*). Ennél fogva a Bbl.-beli *ištedelam*, elemeire nézve, a finn *olen tekemittä*-vel, ellenben a Reg.-féle *ešten omul* (= nem-vagyok gemacht-habend) a finn *en ole tehnyt*-tel áll szemben.

4) Tagadó *-geč*-féle *conditionalis* (l. fent 81. l.) nem képeztek, hanem helyette a *gen* „*ha*“-val körülírt alakok (v.ö. 82. l.):

om tol gen ha nem jövök; *om tol elegen* ha nem jövök vala
od tol gen *od tol* „ (nem jöttem volna);
og tol gen stb. *og tol* „
tolon om li elegen ha nem jönék (tkp. ha nem leszek vala jött =
tolon od li „ ha nem lennék olyan a ki jött, = ha nem jönék)
tolon og li „ stb.

Az utómondatban, mint fent 82. l., az *ele*-vel körülírt *imperfectum* szerepel: *om tom ele* nem jövök vala = nem jöttem volna. V.ö. Cs.m. 673: *om kondo ele gen* — *og tol ele*.

5) Tagadó feleletekben, melyekben a kérdésből érthető ige elhagyatik, s csak a *negatio* meg a személynévmással kifejezett *subjectum* marad (v.ö. a magy. *nem én*, *nem ő*-félét), az *og*-ból és hozzájáruló személyragokból összetett sajátságos alakok használatnak:

praesens: Egy. 1. *ogum* nem én, 2. *ogud*, 3. *ogeš*
Több. 1. *ogena* nem mi, 2. *ogeda*, 3. *ogotep*.

V.ö. Cs.m. 586. *kaed mo šogalaš* (mégye-e szántani)? *ogum* nem én. Az *ogum* tehát annyi mint: *om kae* nem megyek; de miután a *kae*-t nem akarja a felelő ismételni, maga az *og* (mely különben mint 3. személy az önálló *negatio*hoz „*nem*“ már közel áll) foglalja magában azt hogy „*og kae*“ = *nem men* (álljon itt a tőalak *men*, hogy jobban megértjük a *csereμισz*t); ez pedig mind csak *praedicatum*, s hozzá kell még a *subjectum*, mely az „*om kae*“-ből mint *m* személyrag tétetik hozzá: *og-um* = nem [men] én. Így az *ogud*, *ogeš* (š = žo, že 3. személyrag, melyet itt világosan ki kellett tenni), *ogena*, *ogeda* is világosak; csak föltetsző az *ogotep*, hogy nem **ogešt*. Ezt következőképen véljük megfejtetni. Az ige teljes kitételével így hangzanék a felelet (ezen kérdésre: *kajad mo?* mennek-e): *og kaep*. A *p* = finn *vat*, *vät*-ről szoltunk fentebb, s kell benne 3. személynévmást és többesragot látni (tehát = magy. *ők*). Már most tessék képzelni, hogy, a mint a magy. *nincsen*-t lehet többesbe tenni (*nincsenek*), úgy a „*nem*“-et is lehetne: **„nemek*“; ilyen „*nemek*“-félét pedig valósággal állít előnkbe az *ogotep*-beli *ogot* (*t* többesraggal), melyhez még a *p*-t (= *f. vat*) téve, lesz: *ogotep* = **nemek-ők* (nem *ők*); röviden mondva: az *og* alatt értett teljes *praedicatum* (*og-kae*

= *nem men-) tétetik többesbe a hozzájárulandó többesi subjectum ($p = \text{ök}$) előtt.

A praeteritum, ilyen tagadó feleletekben, nem tér el a tagadó igének közönséges praeteritumától (ežem, ežet stb.), kivéve a több. 3. személyt. A praeteritumbeli tagadó felelet tehát olyan, mintha a praesensben e kérdésre: *kaed mo?* így felelnék: *om* (t. i. *om kae*, egyezően a finn tagadó felelet módjával: *menetkös? en = cser. om*, nem [megyek]). A többesi 3. személyben ugyanis *eš*-hez megint a *p* jár (*ešep*), minthogy az egyesben is használt *eš*-en se személy se többes nincs megjelölve; tehát, ha a Cs.m. 587-beli példát (*kondoš mo?* hozott-e? *eš*, nem [hoz]-ott) többesbe teszszük, a *kondeve mo?* (hoztak-e?) kérdésre így hangzanék a felelet: *ešep* (azaz: *eš kond-ep*) = nem [hoz]ott -ök = nem ök.

A conjunctívussal kellvén felelni, a tagadó ige közönséges alakjai használatnak (*eñem, eñed* stb.), a többesi 3.-ban is, mert az *eñešt* kifejezi (az *št*-ben) a megkívánt „ök“-et.

A Bbl. ezen alakokból csak az *ageš* (= ogeš R.) és *agam* (= ogum)-ot ismeri, de helyesen amazt 3-ik, emezt 1-ső személyre vonatkozólag.

6) A magy. „nincs“-nek megfelelőleg van a cseremiszbén *u'ke* (Bbl. *uke, uka*), mely egyszersmind, mint a tör. *jok*, a *nem* = német „*nein*“-t is kifejezi, v.ö. Cs.m. 585. 587.; és *uke* = nincs 169. 322. 845. 875., imperfectumban *uke ele* (mint a tör. *jok idi*) 644. 756.; meg *gen*-nel *uke-gen* különben, tkp. „ha az nincs“ (v.ö. tör. *jok-sa*) 626. 627. A török nyelvekben vannak a „megvan, van“-ra és „nincs“-re a csak praedicatumi copulának használt „est“ és „non est“-től eltérő külön szók (*bar, var, por — jok, šok*). Nincs az úgy p.o. a finnben, hol a „van, tör. *bar*“ szintűgy *on*, a „nincs“ szintűgy „*ei ole*“ által van kifejezve, mint a csak copula-féle „est“ és „non est“ (tör. *dur* és *degil*); nincs az úgy magában a cseremiszbén sem, hol a „van, tör. *bar*“ az *ulo*-val (= finn *on*) fejeztetik ki, v.ö. Cs.m. 360. 438. 448. 463. 514. 794., a miből azt lehet következtetni, hogy az *uke* sem más, mint a f. *ei ole*, votj. *övil* mása. Miért különbözik tehát az *uke* az *ogol, ogul*-tól, mely utóbbi csak a „*degil, non est*“ értelmében használtatik (s néha még e g y e s szóra vonatkozó negatio gyanánt v.ö. 616. 623. 624)? Hogy talán tatár eredetű, mint Wied. hiszi, nem valószínű; mert akkor a nyelv a „*bar* van“-ot is átvette volna. Valószínűbb az, hogy, miután a cseremiszbén a tör. „*dur, est*“

ki sem fejeztetik, a miért aztán a „*bar*, van“-ra elég az *ulo*, a negatív *ogol*, *ogul* (= *degil*, non est) nem látszott egyszersmind elég nyomatékosnak a „*jok*, nincs“ kifejezésére; kapott tehát még egy nyomatékosító járulékot, mely mindenképen a finn, tagadósitott igékhez járulható *kaan*, *kään*-nek felelhetett meg, úgy hogy *uke* valóban = finn *ei olékaan* (*olekkaan*) volna, s így taglalódnék: *u-ke*, ebből: **ogul-ke* (*oul-ke*, *ou'ke*), *u-ke*, v.ö. p.o. *tumbakerak* e h. *tumbalke-
rak*, *šengak* e h. *šengalk* stb.

F) A tagadó igeragozáshoz tartozó gerundiumok (s néhány tagadó igenév).

1) A fent 86. l. tárgyalt *en*-végű gerundiumnak megfelel a tagadó *-te*, *-de*-végű gerundium, melynek jelentése még kissé tovább terjed, úgy hogy a *meg*-gerundiumnak is ellenében áll (kivált ha *ok* nyomatékosító particula járul hozzá: *-teok*, *-deok* vagy *-tok*, *-dok*). V.ö. Cs.m. 553. *mu'de* nem találván, 554. *kotte* (*kot-te*) nem maradván, 555. *jotte* (*jot-te*) nem kérdezve, *jottok* (*jotte-ok*) nem kérdezvén, 551. *purdok* (*purde-ok*) nem térvén be, *šitte* (e h. *šič-te*, *šinš-te*) nem ülve, 559. *šinžede* nem tudván, *li'de*, *li'dok* nem levén; a Cs.pr.-ban: *šinzi'de* nem tudván, *carne'de* ok meg nem szünve, szüntelen, *užede* nem látva, *kalasede* nem mondva, *lüdöde* nem félve. A Bbl.-ban: *pute* nem adván, *mote* (= *mude* R.), *mušte* v. *muškede* nem mosván, *jate* (= *jotte* R.) stb.

Már Wiedemann (126. l.) helyesen fölismerte, hogy ezen alak „kétség nélkül egy verbalnomen abessivusa vagy caritivusa, mi-lyen a nyugati finn nyelvekben van, p.o. esztül *sömata*, *jomata*, finnül *syömättäh*, *juomatah* (*syömättä*, *juomutta*) = cser. *karte*, *jute* nicht gegessen, getrunken habend, ohne gegessen, getrunken zu haben; látszik tehát, hogy ez alak tkp. csak egy, csak az igetőből (verbalwurzeln) álló névszónak caritivusa.“ Helyes mindenesetre az, hogy a *te*, *de* alak egy igenév casusa, mert látjuk, hogy valószínű gerundium; hanem hogy az igenév maga a puszta igető legyen, bár az a látszat van is, mégsem hihetjük. Könnyen meg is találhatjuk azon igenévet, mely mégsem a puszta igetővel egyenlő. Fentebb (90. l.) láttuk, hogy a *te*, *de*-nek megfelelő állítólagos *en* gerundium egy a finn *te*-végű igenévnek megfelelő cseremiszi igenévből eredt, melynek tehát a vége szintén *te*, s előtte ezen *te*-nek eredetileg az igető végönhangzója van. Ezen *te*-végű igenévhez, p.o. *poktote* hoz, a

modalis *n* járulván, az így keletkező **poktoten* aztán *poktoen*, *pokten* lett, azaz az igenév képzőjebeli *e g y s z e r ü* (nem kettős) *t*, kiesett két önhangzó közül, mint az *aš*-infinitivusban hasonlóképen *e g y s z e r ü t*-hang esett ki (*poktotaš*, *pokto'aš*, *poktaš*). Ha ellenben a *te*-képzőjü igenévhez, tagadó gerundium képzésére, a *caritivusi te*, *de* (= finn *ta*, *tah*; l. NyK. III, 448. 454. *dene* alatt; a Cs. pr.-ban előfordul *sulukte* büntelen, bűn nélkül) járul, lesz p.o. a **poktote* igenév *poktotete*; ez az alak legtermészetesebben úgy rövidült, hogy a *-te* igenévképző önhangzója kiszorult: *poktot'te*, s íme már nem egyszerű *t*, hanem *k e t t ő s t t* áll vala két önhangzó között, s ez nem tűnhetett úgy el mint az *e g y e s t*-hang. Minden változás, melynek még alája eshetett, az volt, hogy egyszerű *t*-vé lett (mert a cser. most nem szereti a kettős mássalhangzókat), de mindenesetre sokkal jobban, mint mikor az egyes *t*-hang két önhangzó közt eltűnt az *aš* inf.-ban s az *en*-gerundiumban; s ezenkívül, a hol az igető végönhangzója előtte megmaradt, ezen egyszerű *t* (legalább R.-nál) *d*-vé lágyul, de egészen nem tud eltűnni, mert eléggé érezhető a *caritivusi* jelentés is a *te* v. *de*-ben. Tehát *li'de* (Bbl. *lite*, eredetibb *litte*, *litete* helyett) csak abban, hogy egyáltalában megmaradt a *t*-hangja (*d*), visszatükrözi mind a benne lappangóte igenévképző, mind a *te* *caritivusi* rag *t*-jét.

2) A *te*, *de* tagadó gerundiumhoz Reguly még *geče*-t is tesz, észrevehető jelentési különbség nélkül: Cs.m. 554. *kotte-geče* (*kotte* mellett), 557. *kanade-geče* pihenés nélkül (*kanade* meg nem pihenve), 558. *šüdödegeče* meghagyás[om] nélkül (csináld meg). Az utóbbi példát némileg lehetne conditionalis mondatnak értelmezni: „ha nem parancsol[om] v. parancsolt[am]“, úgy hogy a *geče* = **ulgeče* (Bbl. *ulgece*) lehetne, az összetételben elvesztvén *l*-jét: *šüdöde-ulgeče*, (-*de'lgēče*, *degeče*), szószerint: „ha parancsolat-nélkül volna“ = „nem levén parancsolat, v. meg nem levén parancsolva.“ Aztán a többi példában *kottegeče*, *kanadegeče* a *geče* tképi jelentése elhomályosult volna, a mi ugyan lehetséges, de mégsem merjük bizonyosnak állítani az egész mágyarázatot.

3) Látszólag csak a tagadó *te*, *de* közvetítésével képeztetnek Regulynál is tagadó igenevek *mo*, *me* képzővel, és *-maš* képzővel. Szintígy a Bbl.-ban és rendszeren a kazáni gr.-ban a *ma* (= *mo*, *me*) igenév. Reguly azt mondja, hogy az állítólagos *tolmaš*, *poktomaš* tagadólag lesz *toldomaš*, *poktudomaš* (casusai: *toldomašte*, *toldo-*

mašeš, toldomaške, toldomašgeč), s ezt a példát is adja: *meman mi'temaške kaeve* oda mentek, hová mi nem megyünk (tkp. a mi nem-menésünkre mentek, v.ö. a *maš* ilyen concret jelentésére nézve Cs.m. 475. *čočmaškem*: születésemre = születő helyemre, ilemaškem: lakóhelyemre). Továbbá, azt mondja, *tolmo, poktumo* igenév tagadólag lesz *toldomo, poktudomo* s ezt a tagadó alakot adja Cs.m. 601. *lidemem* kodom = mikor nem vagyok (v.ö. fent D, 3, f. alatt). A Cs.pr.-ban előfordul: *joraltedeme non amatus*, gyűlölt; *vožlotodomon* nem szégyenelve; v.ö. Bbl.-ban: *pāledema* (unerkannt), *siredema non scriptus*, *muštema non lotus* (ungewaschen), *puđurgedema* unzerbrochen; a kazáni gram. p.o. *kičalema amil* „*quaesitus non sum*“ helyett ezt is mondja: *kičaledema ilam* „*non-quaesitus sum.*“ Végre még föl kell itt hoznunk a III, 426. említett ilyenmü szókat: *koldomo* nem halló (süket), *küďömö* éretlen, *küďömö* kelleetlen, *temdeme* telhetetlen, *vožuldomo* nem szégyenlő (szemtelen).

Tudván hogy mi tkp. a *te, de*-alak, hogy az gerundium (egy igenév casusa) és korántsem negatív igető, arról, hogy ezen *toldomo, küďömö* stb. alakokban a *mo, me* igenévképző a *te, de*-végű negatív igetőhöz járulna, szó sem lehet. Az sem valószínű, hogy a *te, de* és a *mo, me* között a közvetítő segédigének *l*-je veszett volna el, úgy hogy ezek mintegy az *ištede-lam* praeteritum (98. l.) módjára körülírt alakok volnának, p.o. *toldomo* c.h. *toldo-lmo, toldo-ulmo*, mert nem látjuk okát vagy szükségét, hogy az *l* itt elmaradjon. A legyszerűbb magyarázat az, hogy: a mint a finnben *ma, mü*-végű igenévből képzetik egyrészt a caritívus raggal *-matta, mätti*-végű tagadó gerundium, másrészt megint *toma, tömä* fosztó névképzővel *-mattoma, mättömä*-végű tagadó igenév, mely a magyar *-atlan, etlen* (p.o. ismeretlen, tudatlan)-félének felel meg, — úgy a cseremiszből is a *te*-végű igenévtől képzetik egyrészt a caritívus raggal *te, de* (**tte, tete* helyett)-végű tagadó gerundium, másrészt *teme, deme* (*domo* stb., l. III, 426.) fosztó névképzővel egy *teme, deme*-végű (eredeti *tteme, teteme* helyett való) tagadó igenév. Ennek képződésében az alap-igenév (nomen actionis) képzője ugyanazon hangtani helyzetben levén, mint a caritív raggal készülő tagadó gerundiumban, itt sem lehet már az alapigenév (a *te*-féle nomen actionis) képzőjét megkülönböztetve kivenni, s itt is az a látszat van, hogy a fosztó névképző (*teme, deme* stb.) közvetlen az igetőhöz járult. Ezen *teme, deme*-féle igenév pedig érték szerint igen is a *mo, me* (*ma*) állítóla-

gos igenévnék állhat ellenében : joralte*deme*, tkp. szeretet nélkül való, igen is lehet = non-amatus ; de szintúgy lehet activ jelentéssel is : koldo*mo* = hallatlan, tkp. hallás nélkül való (**kolte-teme*) = nem halló ; s többnyire mind ezeket igen jól lehet magy. *atlan*-félékkel fordítani : küdö*mö* éretlen, küldö*mö* kelleetlen, muš*tema* mosatlan (kéz) ; vožuldo*mo* szégyenletlen stb.

A mi pedig az állítólagos *maš*-végű igenévnék megfelelő tagadó *-domaš*-félét illeti, megvallom nagyon úgy látszik, mintha csak az imént tárgyalt *-domo*-féle igenévnék a *mo*-igenévhöz való látszólagos származási viszonya indította volna annak képzésére a grammatikusokat (értve itt magát Regulyt is). Mert maga Reguly is, a Cs.m. 559.-re vonatkozó egy jegyzetben megint eltagadja a *-demaš* alakot („*šinžedemašte* nem mondható, a *šinžede* helyett“), s mindenestre föltetsző, hogy nem igen hoz példát, melyben a *-domaš* mint valóságos nomen actionis negativum fordulna elé ; a Bbl.-ban is csak egy van : *inañedemaš* „unglaube“ (das nicht-glauben). De vegyük csak szemügyre az egy R.-féle *mitemaš* példát, mely őt az illető *tol-domaš*, *poktudomaš* alakok fölállítására alkalmasint indította is (mert a *tol* és *pokto* igéket használja rendesen mintagékeknek). Ezen *mitemaš* concret jelentésű : oda-nem-menő hely (hely, hova nem mennek) és analog állítólagos alak volna : *čočmaš* születőhely, *ilemaš* lakóhely. De kérdés vajjon ezek nem különböznek-e a nomen actionis-féle *maš*-végűektől (III, 429 — a hol még fölhoztuk a *čočmaš*, *ilemaš*-t is) ; születő, lakó hely különben *čočmo ver*, *ileme ver* volna, s meg lehet, hogy a kérdéses *čočmaš*, *ilemaš* nem a *čočmaš* születés, actio nascendi, *ilemaš* élet, lakás, actio vivendi v. habitandi, hanem a *čočmo*, *ileme*-től *aš* képzővel (III, 426.) származó külön névszók, melyek e szerint „a születésre (*čočmo*), lakásra (*ileme*) vonatkozó valamit“ jelentenek, tehát akár „születő, lakó helyet“ is jelenthetnek. Aztán a *mitemaš* épen úgy volna *miteme* menetlen, járatlan-nak *aš* képzőjü származéka, szintén „*miteme ver*“ értelmében. Ezt annyival inkább hihetjük, mert *jordomo* éretlen (semmit-érő) mellett s tőle értelmileg alig különbözve van : *jordomaš* ; küldö*mö* kelleetlen mellett küldö*maš*. Így tehát a *čočmaš*, *ilemaš*, *mitemaš* (születő, lakó, odanemjáró hely) szokat kiveszszük a többi *maš* képzőjü, valóságos nomen actionis-féle szókból, s egyszersmind egy a *mitemaš* alapján és analogiájára képezhető nomen actionis negativum jogosult létezését tagadjuk.

A „*Cseremisiz mondatok*“-ban (III, 99—139. ll.), a melyekre oly gyakran mint példatárunkra hivatkozunk, részint a cseremisiz szövegben, részint a fordításban, következőket lehet megigazítani:

Cs.m.	48.	tartott	<i>h. olv.</i>	tart
"	85.	adott	" "	adtál
"	114.	fekszik	" "	feküdt
"	57.	vorugemen	" "	vorugemem
"	293.	šongěsta	" "	čongěsta
"	557.	ešte	" "	ešta
"	558.	šüdögeče	" "	šüdödegeče
"	592.	palečen	" "	palešem
"	617.	pum	" "	puen
"	775.	harmincz	" "	húsz
"	793.	šüdöšön	" "	šüdöšöm
"	683. 684.	kérdi	" "	kérdezte.

BUDENZ JÓZSEF.

AZ-E VAGY A?

A „Pesti Napló“ m. é. folyamának tárczájában *Vadnay Lajos*, *Csalomjai*, *Nyakas* és *Ivannovics György* urak által folytatott nyelvészeti eszmecserekből szóba hozott többek közt azt is: vajjon az: *az* és *ez* névmásokban, illetőleg névelőben, — a *z* magához a gyökhöz tartozik-e vagy sem, s e szerint az érintett szók gyöke: *az* és *ez-e*? — vagy pedig: *a* és *e*?

Nyakas úr ugyan is (a P. N. m. é. 108. sz.-ban) az *a-nyi*, *e-nyi*, *aból*, *éből*-féle, *Csalomjai* úr által megrótt írásmódot igazolandó, — ezen szók gyöke iránt előre bocsátván, hogy:

1) vannak, kik az: *a*, *az* és *e*, *ez-t* általánosan állítják, egyenlően tanítják megjegyzés nélkül, nem mondva sem *z* nélkül sem *z*-vel gyöknek;

2) vannak, kik gyöknek az: *az*, *ez-t* állítják, és

3) vannak, kik az: *a*, *e-t* gyöknek s a *z-t* epenthetikának tekintik, mint mely a magánhangzók olvasztására szükséges, — oda nyilatkozik, hogy: „a harmadik osztálynak van igaza, mely az *a-t*, *e-t* gyöknek s a *z-t* epenthetikának tekinti.“ — *Ivannovics György* úr erre a (P. N. m. é. 194. sz.-ban) a fentebbi nézetet megtámadván a második osztály azon nézetét védelmezi, mely szerint a gyök nem: *a*, *e*, hanem: *az*, *ez*.

Ezen kérdés, mint *Imre Sándor* is, egy más tárgyú értekezésében, mellékesen megjegyzi (I. Ny. Közl. II, 3. f. 338. l.) kétségen kívül *nagyon érdekes*.

Érdekes pedig mindennek előtt már *ujságánál* fogva is, — mert a *z* gyökeressége iránti legelső kétely csak a, most már a M. Tud. Akadémia által is szentesített — *takarékossági elvnek* a helyesíráásra gyakorolt befolyása óta merült fel; ily alakban, mint vitás kérdés, pedig éppen csak legújabbban lépett előtérbe.

De érdekes továbbá, nem is említve az általános tudományos tekinteteket — különösen azért is, minthogy ezzel összefüggésben, a fentérintett cikkekben vitatott egy más, szintén nagyon érdekes kérdés is leghelyesebben és legtermészetesebben megfejtethetik.

Tekintsük tehát e kérdést közelebbről a magyar nyelv és nyelvtudomány világánál.

Mindenek előtt azonban, mint *Ivannovics* úr is figyelmeztet (l. P. N. m. é. 194. sz.) tisztába kell hoznunk: vajjon a névelő, vagy névmutató: *az, a*, azonos-e a tárgymutató *az, a* névmással vagy sem?

Révai, a magyar nyelvtudomány még mindig nem eléggé méltányolt nagy tudományu megalapítója: „*Elaboratio grammatica hungarica*“ című jeles munkája I. kötetének 297. lapján, erre nézve így szól:

„*Demonstrativa pronomina, distantiam objectorum ratione temporis ac loci indicantia, in nostra lingua duo sunt: ez hic, iste, relatum ad objectum propinquum; az vero, is, ille, ad objectum remotum.*

Horum alterum az obit vicem etiam articuli, qui nominibus appellationis . . . praemittitur ad ea propius determinanda ex: gr. az élet, az ember.“

S továbbá a 407. lapon *de articulo*:

„*Non est sufficiens ratio, cur articulum, ut quidam faciunt, orationis partem constituamus singularem. Nam in nostra lingua est is alterum reipsa pronomem demonstrativum obiecti remoti, ipsum nempe az, a, hoc etiam, usu, — pro natura sua omnino designans, demonstratione tamen directa aliquanto remissius.*“

Ugyan ezen nézetben vannak újabb nyelvtudósaink között:

Hunfalvy Pál (l. p. alább is idézendő nyilatkozatát a *M. Nyelvészet* I. 158. lapján) — továbbá: *Budenz József*, ki azon nézet ellenében, mely szerint a névelő a magyarban idegen nyelvek, vagy éppen a németnek befolyása által keletkezett volna, egyszersmind azt is kimutatja, hogy az a nyelv belső szüksége folytán magából a magyar nyelvből fejlődött ki (l. *Ny. Közl.* II. 2. f. 161. l.).

Hasonlóan nyilatkozik *Riedl Szende*, a „*Magyarische Grammatik*“ 123. lapján így szólván: „*In der alten Sprache, wie es aus den Sprachdenkmählern zu ersehen is, — kannte man keinen andern Gebrauch dieser Formen (az, ez) als den ursprünglich demonstrativen. Im Verlaufe der Zeit, als sich auch im Magyarischen das*

Bedürfniss eines Artikels fühlbar machte, wurde diese Funktion auf das demonstrative *az* übertragen; aus welchem sich der heutige Artikel entwickelt hat.“

Hozzá teszi azonban, hogy: *a most élő nyelvben a névelő a tárgymutató névmástól pontosan megkülönböztetik* (124. l.). Ugyan is szerinte: 1) *a névelő* az utána következő szó kezdő betűje szerint változik, kihangzó *z*-je t. i. a következő szó kezdő mássalhangzójához hasonló, míg *a mutató névmás* külső alakja változatlan marad, kivéve midőn utóragokkal egyszóvá egybe olvad;

továbbá 2) *a névelő* tulajdonság névi természetű (ist adjectivischer Natur), miért is soha sem ragoztatik, *a tárgymutató* névmás ellenben főnévi tulajdonságu (substantivisch), miért is a főnevektől *a névelő* által elválasztatik és rendesen ragoztatik, p. az a bor, azt a bort stb.

A névelő és a tárgymutató névmás közt a most élő nyelvben feltűnő ezen különbséget különösen kiemeli *Fogarasi János* is „Művelt magyar nyelvtanának“ 131. lapján. „Sokan, úgymond, összezavarják ezen névmást (a tárgymutató *az*-t) a határozott névmutatóval; a névmás mindig hajlittatik, emez nem; továbbá, a névmutató *z*-jét a mássalhangzón kezdődő szók előtt elveszti, amaz a mondottagok előtt elváltoztatja ugyan, de magában állván, soha sem veszti azt el, p. o. a ki erényes, *az* nem lehet boldogtalan, rosszúl volna: *a* nem lehet stb.“

Ezek szerint tehát az úgy nevezett *névelő*, habár eredetileg, nem egyéb mint a tárgymutató *az*, s így azzal gyökére nézve azonos, jelenleg még is jelentésére gyakorlati alkalmazására, szóval természetére nézve, attól egészen különböző szónak volna tekintendő.

Kérdés azonban vajjon, állanak-e a névelő és mutató névmás különböző természetére vonatkozó, fentebb felhozott szabályok?

Nem akarom ezzel kétségbe vonni azon általánosan ismert és elismert tényeket, hogy: *a névelő* az utána következő nevek kezdő betűje szerint változik (*az, a*), ellenben ugyan azon nevek ragjai szerint *nem* változik (p. a kert, a kertben, a kertből, a kertek stb.); továbbá, hogy *a mutató névmás (az, ez)* magában állván alakját a következő szó külseje szerint nem változtatja (l. Fogarasi példáját, és: az ház, ez ember, az kert, ez ló stb. — míg ellenben szintúgy ragoztathatik, mint akár mely dolognév (p. a kik erényesek, azok nem lehetnek boldogtalanok, ez a kert, ennek a kertnek stb.).

De bátorkodom megkétleni azon állítást, hogy az egyszerű mutató névmás (az ez) „mindig hajlítottatik“ vagyis ragoztatik, és hogy az külalakjára nézve, ragozás esetén kívül *soha sem változik!*

A „*Halotti Beszédben*“ ugyanis olvassuk: „isa és num igg ember mulchotia ez vermut“, „Wimagguc ez lelicéert; kit vr ez nopun;“ stb. Mindezekben a mutató névmás ez ragozatlanul áll ragozott dolognevek előtt, egészen úgy, miként a névelőről mondatik.

Ugyanazt találjuk a legrégebbi időtől fogva a legújabbig minden írónál, p.:

„Rettenetes ez világnak most minden dolga.“

Horvát András (L. *Toldy*: A m. költészet kézi könyve I. k. 47. l.).

„Intése nem tetszék az Prini Pétörnek,
Ki megmondta vala ez neimes vitéznek.“

Tinódi S. (L. *Toldynál* 70. l.).

„Ha ez két viz között ti lakni akartok“

— „Ez urakról való megemléköztében.“ u. o. 72. l.)

„Ez hírókkel az aga nem gondola.“

Tinódi S. (L. *Toldy* k. k. 78. l.)

„Ez e világnak jutalma és füzetése.“

Heltai (L. *Toldy* 106. l.)

„Tudjad mit végeztél velem e berekben.“

Gyöngyösi István (u. o. 264. l.)

„Szabadabb költözöl ez árnyék világból.“

— „Se hosszas álomban, mit használ ki voltál?“

B. Orczy L. (u. o. 340. l.).

Hely szüke miatt legyen elég ennyi; a kegyes olvasó különben is könnyen találhat s különösen újabb írókból, könyv nélkül is mondhat akár hány ily példát, melyben a mutató ez, épen úgy mint a névelő, ragozatlanul áll a ragozott névszó előtt.

De a fentebbi példák egy némelyike még egy más tényt is mutat, melynek világosabb feltüntetése végett hadd álljon itt még néhány idézet:

„E^h két emberektől annyi nép származék.“

Farkas András (L. *Toldy* k. k. I. 5. l.).

„E fabula azt jelenti, hogy e világ nem tud egyébbel, hanem csak bosszúval és hálaadatlansággal minden jótétet megfizetni.“

Heltai G. (l. u. o. 105. l.).

„Életem fogy, s nem sokára
Már *e* szép kor elrepül.“

Kazinczy.

„Megbűnhődte már *e* nép.“

Kölcsey.

„Minden ember legyen ember És magyar
A kit *e* föld hord s egével Betakar“ —

„*E* bús anya képe, te képed o hon.“ stb. stb.

Vörösmarty.

Ezen második tény, miként a k. olvasó a fentebbi példák-ból észrevehette, nem egyéb, mint hogy a mutató *az* még külső alakjára nézve is követi a névelőről mondott megkülönböztető szabályt, a mennyiben t. i. mássalhangzón kezdődő dolog-, vagy tulajdonság-név előtt nem *ez*, hanem kihangzó *z*-je nélkül *e*-nek iratik és mondatik.

S másként volna ez a távol tárgyra mutató *az*-nál, mely a közelre mutató *ez* iker testvére s vele minden egyebekben tökéletesen megegyez ?

E kérdésre már a priori is joggal felelhetnénk tagadólag; hisz mind a két mutatónévmás egykorbeli, s a névelő keletkezte előtt is szélteben divatozó levén, nem lehet feltenni, hogy az egyik-nél, az *az*-nál, bizonyos tulajdonságok, melyek a másiknál az *ez*-nél eleitől fogva megvoltak, csak akkor fejlődtek volna ki, midőn az eredeti jelentésétől némileg eltérő értelemben, mint névelő, kezdett használni.

De a régibb írók forgatása közben ezen nézet valódisága felel a posteriori is meggyőződünk, tapasztalván, hogy a mutató *az* már akkor is, midőn *még csak az volt*, s mint névelő nem szerepelt, egészen úgy használtott, mint fentebb a mutató *ez*-nél láttuk.

A *H. B.*-ben ugyanis így olvassuk :

„Ki nopun emdul *oz* gimilstvvl; — es evek *oz* tiluvt gimistvvl — es *oz* gimilsben halalat evec; Es *oz* gimilsnek vol keservv uola vize.“ —

Itt az mindenütt a mai *azon* helyett, tehát mint mutató névmás áll: evék *azon*, tudva levő, gyümölcsből, mely megtiltatott stb. és mind a mellett nem ragoztatik, hanem változatlanul áll a ragozott szók előtt; egészen mint ez a mai névelőről mondatott s miként fentebb az *ez*-nél is tapasztaltuk, csakhogy kihangzó *z*-je a mással-

hangzós szók előtt is megmaradt, mi azonban, mint később látni fogjuk, a régi korban a mutató *ez*-nél s a névelőnél is szokásban volt.

Igaz ugyan, hogy a mutató *az*-nak ily használata annál ritkább lön, minél nagyobb tért foglalt a névelő, mind a mellett régiebb, de sőt újabb íróknál is található elég ide vágó példa, ú. m.:

„Hol van *a* hon melynek Árpád vére —“

Kölcsey (Zrinyi dala).

„Búsan kérdem a felhőket —

Áll-e még *a* drága hely. —“

Kisfaludy K.

„Hol *a* virány, melyet gondolok

Hol *a* leány, kiért e szív dobog ?“

Kölcsey.

„Ne lássa senki *a* leányt —

Kit a szörnynyé vadult apa. —“

Arany (Katalin) stb.

hol: *az* szintén a most szokott *azon* helyett, és pedig a mássalhangzón kezdő szók előtt *z* nélkül (*a*) áll (hol van *azon* hon, melynek stb. — Hol *azon* irány, melyet, *azon* leány kiért — Ne lássa senki *azon* leányt, kit stb.) — s így *az* által, hogy szokatlanabbá vált, korántsem veszté el jogosultságát, miért is azt jelenleg is, különösen kötött beszédben, tökéletesen helyesen s jogosan alkalmazhatjuk.

Ezek szerint tehát a mutató névmás csakugyan *nem mindig* ragoztatik, s ragozatlan állapotjában *sem* tartja meg *mindig* külső alakját változtatlanul.

A felhozott példák azonban nem csak ezen tételt igazolják, hanem kimutatják egyszersmind azt is, hogy *mikor* nem ragozhatók a kérdéses mutató névmások, és *mikor* változtatják külső alakjukat az utánuk következő szó kezdő betűje szerint ?

Világosan mutatják ugyan is :

1) hogy e két eset mindig együtt jár, s

2) akkor fordul elő, ha a mutató névmás (*az* és *ez*) a mutatott dolognévvel együtt, és pedig akár közvetlen előtte, akár az azt megelőző valamely tulajdonság, szám és igénév vagy névmás előtt áll a mondatban.

Ha tehát a mutató névmás nem áll a mutatott dolognévvel kapcsolatban, vagy ha előtte áll ugyan, hanem tőle a névelő által elválasztatik, szóval, ha mint *önálló* szó szerepel, *csak akkor* áll

felőle a mi kezdetben felhozott, hogy t. i. alakját nem változtatja az utána következő szó kezdő betűje szerint és szintűgy ragoztatik mint a névszó.

Fogarasi idézett példájában : „a ki erényes az nem lehet boldogtalan” — ily *önálló* az-zal van dolgunk, minthogy a mutatott dolognév a mondatban nincs kiteve (azon ember a ki erényes az stb.) miért is rendesen ragoztathatik, p. a ki erényes azt nem mondhatni boldogtalanak ; *arról* nem mondhatni, hogy, a kik erényesek azok stb. és ámbár mássalhangzóval kezdődő szó áll utána (*nem*) még is z-jét szabály szerint megtartja, ámbár megjegyzendő, hogy e tekintetben jeles írónk is néha eltérnek a szabálytól, p. „Szamma, e vala neve az ördögösnek” (*Kazinczy* Messias fordítása II. ének) e h. ez vala neve.

Így az általam fentebb felhozott példákban : az ház, ez ember, az kert, ez ló ; a mutató névmás az, az, minthogy a mutatott dolognév csak oda gondolandó : azon tárgy ház, ezen lény ember ; az utána következő dolognévtől pedig a magyarban ki nem tett copula (van, est, ist) által van elválasztva, szintén *önálló* s így z-jét a rá következő mássalhangzó daczára megtartja, s a copula többesével, vagy a helyett más igét tévén, rendesen ragoztathatik, p. azok házak, ezek kertek, azt embernek, ezt lónak nézem stb. míg azon esetben, ha a fentebbi példákban levő dolognevek maguk volnának a mutatott tárgyak, a mutató névmások épen ellenkezőleg alakjukat változtatnák (a (azon) ház, e (ezen) kert, az (azon) ember) s a viszonyragokat fel nem vehetnék (a házat, e kertnek stb.).

Összefoglalva most már az eredményeket :

A mutatónévmás az, ez ; a szerint a mint vagy *önállóan*, vagy is a mutatott dolognév nélkül, vagy pedig azzal kapcsolatban áll a mondatban, majd *főnévi*, majd *tulajdonságnévi természetű*.

Első esetben ragozható s a ragozás esetét kivéve, kül alakjára nézve nem változó ; a másokban nem ragozható és kül alakja a rákövetkező szó kezdő betűje szerint változó.

A nem *önálló*, tehát *tulajdonságnévi természetű* mutató ez, e, az irodalmi nyelvben a legrégebb időtől mostanig szélitiben ; a nem *önálló* mutató az, a, az újabb irodalmi nyelvben ritkábban s inkább csak költeményekben, használtatik ; utóbbi helyébe az *ön* névmással összetett azon lépett, mely, valamint a mutató ez-ből lett, de vele gyakorlatilag is egyértékűnek vett ezen is, szintén tulajdon-

ságnévi természetű, s önállóan csak némely viszonyragokkal mint igehatározó és kötszó szerepel (azonban, azonkép, ezenkép).

A népnyelvben azonban ez utóbbi alakok (azon, ezen) szintoly kevéssé ismertetnek mint a tulajdonságnévi természetű mutató *az* és *ez*, melyek kelyett rendszeren az önálló mutató névmás használtatik utána tett névelővel (*az a, ez a*).

A *névelő* végre nem valamely külön sajátágos természetű szó; hanem maga a mutató *az* tulajdonságnévi természetében, csakhogy valamivel kisebb nyomatékkal és némi általánosabb, határozatlanabb vonatkozással; mint a németben is: *der mensch*, az ember, és *der* (jener) *mensch*, az (azon) ember.

Figyelemre méltó e tekintetben, hogy a göcseji nyelvjárásban a névelő nem: *az*, *a*, hanem: *ez*, *e*; p. e fürfi, e ház, ez ablak, ez ajtó stb., hol tehát a közelre mutató *ez* szintoly processuson ment keresztül, mint a távolra mutató *az* a derék nyelvben.

A „Magyar nyelv Szótára“ a most tárgyalt két nézettel tökéletesen ellenkezőleg a névelőt a mutató névmástól nem csak egészen különböző szónak, hanem egyszersmind különböző *gyök*nek is állítja.

„A (2) névelő, úgymond ugyanis a 4. lapon, önhangzóval kezdődő szók előtt *toldva*: *az*. Eredetre és alapfogalomra nézve a fentebbi (a (1)) mutatóval egy, mennyiben a névelő mintegy rámutatva határozza meg az illető nevet.“

A 229. lapon pedig olvassuk:

„Az (2) névmás, melynek mássalhangzója rendszeren az illető ragéhoz alkalmazkodik v. ö. a 1).“

A névelő gyöke tehát *a*, a mutató névmásé pedig: *az*.

Nem tekintve, hogy eddigi fejtegetéseim eredménye határozottan ezen felfogás ellen bizonyít, már első pillanatra feltűnő azon ellentmondás, mely szerint a *z* hang, a körülbelől ugyanazon jelentésű két szó egyikénél *toldás*, másikánál pedig *gyökhang* volna. Eredetére és alapfogalmára nézve ugyanis, mint láttuk, a *Mny. Sz.* is mindkét szót egy s ugyanazon elemre: az a 1) távolra mutató szócskára vivén vissza, a kérdéses *z*-nek vagy *mindkettőnél toldásnak*, vagy pedig ugyancsak *mindkettőnél az új gyökhöz tartozónak* kell lennie.

Bármelyik eset álljon is voltaképen, *itt* elég tudnunk azon tényt, hogy a névelő a mutató névmással mindenesetre egy s ugyanazon gyök és egy s ugyanazon szó.

Elejét vevén ekképen a névelő és mutató névmás netáni különbségéből származtatható mindennemű kifogásoknak és ellenvetéseknek, most már áttérhetünk a névelő és a mutató névmásoknál előforduló vég *z* gyökerességének kérdésére.

„Demonstrativa pronomina nostra ez et az, sunt formae primigeniae et consonam *z* habent radicalem.“

Így szól e tárgyra vonatkozólag *Révai*, már említett jeles magyar nyelvtanában (I. r. 406. l.) s ezen, később a 409. lapon a mutató névmással azonos névelőre is kiterjesztett állításának bizonyítására felhossa a következő tényeket (l. 409—416. l.).

1) Megvan ugyanis ezen *z*, vagy, mint hozzátehetjük, az ennek szabályszerűen megfelelő *t*, *d* a rokon nyelvek mutató névmásaiban is. — Mellőzve itt a héber és arabból felhozottakat, minthogy ezen nyelvek a nyelvtudomány jelen állásánál a magyarral rokonoknak többé nem mondhatók, csak az ott felhozott *finn* és *eszt*: *se* = az mutatónévmást tartom megemlítendőnek, melyhez azonban hozzá sorolható a *mordvin*: *se az, te ez*; a *finn*: *tü-mä ez, tuo amaz*; *eszt*: *to, lapp*: *do, szirjün*: *ta-ja, osztják*: *to-ma* = ez.

2) Régi irodalmunkban, mintegy a XVI. század végéig ezen *z*-t mássalhangzóval kezdődő szók előtt is gyakran kiteve találjuk, mint p. hogy egyebeket mellőzzünk, a *H. B.*-ben: *ez muncas világ, ez vermut, oz gimilsben, oz tiluot gimilstvvl* stb. A régi bibliafordításban ezen *z*-t a rákövetkező szó előhangu mássalhangzójává változtatva látjuk, p. *ennapot, annéphez*. Így találjuk több más, azon korbéli kéziratban, *Komjáthinál* (a Krakkói ABC könyvben) s többeknél, p. *akkisdéd, annagyobb, ammalaszt*, s két szóban írva is: *am mi* üdvözítőnk, *ab bor* stb.; míg másoknál a mutatónévmás és névelő, *z* és kettőztetés nélkül ugyan, de a következő szóval egészen egybe olvadva fordul elő: *etömlöcz, asegedelem, akerezstfün* stb.

De már az idézett régi bibliafordításban a *z* átváltozása nem mindig iratik ki, hanem az *a*, *e* mellé tett pont által jelettetik, p. *a* gyortyatartó, *a* kéz stb.; mások pedig, s ezek közt főleg *Telegdi* a *z* nélküli mutató névmásokat s névelőt súlyos accentussal szokták jelelni: *à, è*, mire nézve *Molnár* nyelvtanában (1609.) megjegygettik, hogy ezen súlyos vagy kettős hangjegy (*á, é*) az elhagyott *z*-nek jegye. Ezen pont, vagy hangjegy helyébe lépett később a hiányjel (*á', é'*), mely jelenleg többé ki nem tétetik.

Mind a mellett azonban az eredeti *z* nem veszett el most sem

végképen, hanem a rákövetkező szókezdő mássalhangzójához áthasonúl, s e szerint, bár így írunk: *e' föld, e' tenger, a' föld, a tenger*, vagy ma már hiányjel nélkül *e, a föld stb.* ezen szókat tulajdonképpen így ejtjük: *efföld, ettenger, afföld, attenger.*

Megemlítem e helyen, hogy némely régi írónál a *z* helyett, ha utána mássalhangzón kezdődő szó következik, az áthasonulás jeléül *h* áll, p.

„Mert régen kihoza *a^h* zsidó népeket“

„Látván *a^h* farahó inkább keményedik“

„*E^h* két emberektől anyje nép származék“ stb.

Farkas András (XVI. sz. L. *Toldy* K. K. I, 3. l.)

Leginkább észrevehető a *z* fentérintett áthasonulása a nép nyelvben, hol különben a névelő sokszor, egészen régiesen, mássalhangzó előtt is *z*-vel használtatik, p. *az* babám, *az* rózsám stb.

3) Ugyan ezt találjuk a kérdéses névmások ragozásánál. A *H. B.*-ben ugyanis olvassuk: *ozchuz* = azhoz; s több régi kéziratban a *z*-t a ragok előtt hasonlóan mindig kitéve találjuk, p. *eznek, aznak, ezből, azból, ezről, azról*, mint még most is mondjuk s írjuk: *ezt, azt, ezzé, azzá, ezzel, azzal*. Később azután a széphangzat kedvéért a sziszegő *z* áthasonult a rag kezdő mássalhangzójához, a honnan van a ragos mutató névmásokban a mássalhangzó kettőztetése, *ennek, annak, ebből, abból* stb.

Több, különösen erdélyi író ugyan itt is a hiány jellel élt *e'nek, a'ból, e'ről, a'ra* stb., azonban ezen így írt szók is úgy mondanók ki, mint a fentebbiek t. i. kettős mássalhangzóval.

Megjegyzendő, hogy a viszonzyszókat illetőleg, eredetileg a mutató névmások azok előtt is mindig *z*-vel állottak (p. *az, ez körül, az, ez fölött; az, ez miatt* stb.). Később pedig ezen (*z*) véghangjokat szintén a viszonzyszók kezdő mássalhangzójához is áthasoníták (p. *akkörül, ekkörül, affölött, emmiatt* stb.) s nagy részben a most említett erdélyi írásmód kapott lábra; csakhogy jelenleg, a takarékoság elve szerint, már a hiányjel sem tétetik ki (a *körül, a fölött, e miatt* stb.).

Révai tanával tökéletesen megegyez *Toldy Ferencz* ebbeli előadása a „Magyar nemzeti irodalom története“ I. részének 109. és 199. lapjain.

Ugyan e nézet mellett nyilatkozik *Hunfalvy Pál* így szólván (L. M. Ny. I. 158. l.):

„Az egész szó *az, ez*, mely mint névhatározó annyira rádül az azt követő dolognévre, hogy *z* bötüje az ejtésben a dolognév előhangu mássalhangzójává változik.“

Továbbá *Riedl Szende*, ki, mint már fentebb láttuk, a névelő egyik sajátágául felhossa, hogy mássalhangzón kezdődő dolognevek előtt elveszti kihangzó mássalhangzóját — az írásban —, mely is a kimondásban a következő szó előhangjához áthasonítottatik, p. *abbor* e. h.: *az bor*. (L. Magy. Gramm. 124. l.). A mutató névmások ragozásánál pedig, előre bocsátván, hogy azok a tárgyesetet szabályosan, a tárgyrag hozzáfüggesztése által képezik, a többi mássalhangzón kezdődő ragok előtt, úgymond, a gyök kihangzó *z*-je a következő mássalhangzóvá áthasonul, p. *annak, abban, erről* stb. (L. 171. l.).

A *Mny. Sz.*, mint már felhozott, *az, ez* mutatónévmásra nézve szintén ezt mondja, a névelőre nézve azonban az eddig ismertett tanoktól egészen eltér s azt állítja, hogy gyöke *a*, mely önhangzóval kezdődő szók előtt *z*-vel megtoldatik.

Ezen állítás azonban semmivel sem igazoltatván, még akkor sem látszanék elfogadhatónak, ha *az* mutatónévmást és *a* névelőt két egészen különböző gyöknek tartani nem lehetne is. A mi ugyan is az illető czik elején mondatik, hogy: „*hogy* terjedt régi nyelvszokásból, de mai tájéjtés szerint is, mássalhangzó előtt is gyakran marad *az*, p. *az* királyt megkoronázzák, éljen *az* magyar! stb. — De már a bécsi codexben is elmarad a *z*, másokban pedig gyakran *h* szellett váltja fel stb.“ — határozottan ellene mond azon nézetnek, hogy a névelő gyöke *a*. Ez esetben ugyanis miért használnának mássalhangzó előtt is a *z* toldás, vagy annak helyettesítője a *h* szellett, mely állítólag csak az önhangzók könnyebb kimondása végett szúratnék a névelő és a szó közzé? — De honnan kerülne ez esetben is ama *z*? A *Mny. Szótára* erre nézve csak azt mondja: Ere-detre és alapfogalomra nézve a fentebbi mutatóval egy! De ezen hivatkozott mutató *a* 1)-ről az mondatik, hogy: Előteve *m* toldalékot vesz föl s az illető mutatóval egyesül, p. *amott, amolyan, amígy* stb. Az előbeszédben (L. I. k. V. füz.) pedig kifejtetik, hogy ezen mutató elem vagy szó némely mássalhangzóval kezdődő szókkal minden toldalék nélkül egybeolvad: *aki, ami, amely* stb., mi a névelővel nem történik.

Ez utóbbi szókról mellesleg megérintem, hogy *Csalomjai* úr

a *P. Napló* m. é. 215. sz.-ban a *Mny. Szótára*, illetőleg a mellette (a *P. N.* m. é. 158. sz.-ban) felszólaló *Ivannovics* úr ellenében azon nézetét fejtegeti, hogy az ott előforduló *a* nem „szerény mutató elem“, mely a következő szóval egészen egybeolvadhat, hanem *mutató névmás*, mely tehát attól külön irandó.

Tekintetbe véve, hogy a *Mny. Sz.*-ban a fentebb idézett szókon kívül még több oly szó fordul elő, mely a most érintett elv szerint a mutató elemmel egybe van írva, p. *amerre*, *amiatt*, *amint*, *avégett* stb. — *Csalomjai* ural csak részben érthetnek egyet. Nézetem szerint ugyanis kétségtelen, hogy a *viszonyszók* előtti *a* mindig csak *mutató névmás lehet*, minthogy azok, főnév vagy névmás (rag) nélkül, még kötszó minőségükben sem szerepelhetnek, míg a *névmások* és egyéb szócskák előtt előforduló *a*-t, mint látni fogjuk, a *névelők* kell tartanunk.

A helyesírást illetőleg, első esetben, mint annak helyén ki-mutattam, a mutatónévmás a mássalhangzón kezdődő viszonzszóval áthasonított *z*-vel egybe, vagy pedig a *z* nélkül két külön szóban irandó; utóbbiban pedig a névelő körüli szabályok tartandók szem előtt.

Amiatt, *avégett* tehát, miután *miatt* és *végett* viszonzszók, az *az* mutató névmással tulajdonképen így volnának irandók: *ammiatt*, *avvégett*; vagy pedig: *a miatt*, *a végett*, miként ugyan a *Mny. Sz.*-ban találjuk írva a többi viszonzszavas névmásokat, p. *affelé*, *affellett*, *affelől* stb.

Még akkor is így irandók pedig, ha azok mint kötszók használatnak, mert az előttük álló *a* akkor is csak mutató névmás, nem pedig *csupán mutató*, mi kitűnik abból, hogy: ezen *a* nem hagyható el tetszés szerint; nem mondhatjuk p. e helyett: „amiatt jöttem hozzád, hogy értekezsem veled“ (*Mny. Sz.*) — *miatt* jöttem hozzád stb.; de továbbá az önhangzóval kezdődő viszonzszók előtt maga a *Mny. Sz.* ily esetekben is az *az* alakot használja, bár egy szóba írva, p. az által, az előtt, az olta stb.; noha a mutató *a* 1) a Szótár szerint, önhangzó előtt nem *z*, hanem *m* toldással jár.

Az *ami*, *aki*, *amely* szókra nézve, szintén egyetértek *Csalomjai* ural abban, hogy itt is az *a* nem csupa mutató elem; nem tarthatom azt azonban mutatónévmásnak, tágabb értelemben, mert az távolról sem oly súlyos és határozott, mint a német: *jener*, francia: *celui* stb. s ha ezt határozottan ki akarjuk fejezni, oda kell még tenni eleibe

az önálló mutatónévmást, p. az, a *kit ott látok*; ez, a *kit gondolok* stb., mely esetben az *a* épen el is hagyható: az, *kit ott látok*; s mert továbbá sehol sem látjuk használatban ezen szók mellett a közelre mutató *ez, e* névmást, mely a fentebb említett viszonzyszóknál szintűgy használható, mint a távolra mutató *az, a*; nem mondhatjuk tehát *eki, emi, emely*, mint: *afféle, efféle, ammiatt, emmiatt* (v. *e miatt*).

Hogy azonban az *a*, mint mondám, csupán mutató elemnek sem tartható, kiténik abból, hogy 1) mint előbb megjegyzém, nem dívik mellette az *e*, mint dívik ezekben: *amúgy, emígy, amolyan, emílyen* stb.; hogy

2) miként a *Mny. Sz.* előbeszédében is elismertetik, régi nyelvemlékeinkben ily helyesírással találkozunk: az *ki, az mely, az mi, az vagy*, mely újabban *avvagy*-nak is iratott; a mutató elem pedig a *Mny. Sz.* szerint: *a, e* s toldással: *am, em*; — s végre

3) hogy a *Mny. Szótárának* többször említett a 1) távolra mutató szócskája, *s* az ennek megfelelő: *e*, az ott felhozott példákból ítélve is, vagy: *indulatszó*, ha t. i. „bizonyos távolra mutató szóknak mintegy nyomatékot ád“, p. ott van *a!* oda menj *a!* itt van *e!* stb. s mint ilyen, összetételekben is csak *indulatszót* eredményez, p. ahol-*a!* ahol-*e!* — vagy pedig némely mutató szóknak gyökeleme, „elvont gyöke“, mely, magában véve még szó nem lévén s így semmi önálló étellel nem bírván, összetételekre sem lehet alkalmas. Az *amúgy, amolyan, amott; emígy, emílyen, emitt* (*amaz és emez*) szókban levő *am, em* ugyanis azonosnak látszik az: *ám, ém, ím* szókkal, melyekben az *m* épen nem toldalék, hanem valódi gyökhang, s melyek a mutató névmásokhoz járulván megrövidültek.

Az *aki, ami, amely* szókban levő: *a*, tehát mindezeknél fogva, mint fentebb is mondatott, *névelőnek* tartandó, s így az arra vonatkozó elfogadott szabályok szerint, a rá következő szóval *egybe nem irandó*.

Visszatérve felvett tárgyunkhoz, most még a *z* gyökeressége ellen netán felhozható érveket, s különösen *Nyakas* úrnak, e czikk elején érintett, arra vonatkozó megjegyzéseit kell közelebb szemügyre vennünk.

Nyakas úr (a P. N. m. é. 108. sz.-ban) mindenek előtt azt kérdi: „hol van példa rá, hogy nyelvünkben a gyökbetű, bármily hangzat kikerülése végett, elvettetnék?“ E kérdésre ugyan már félig meddig maga is felel magának, elismervén, hogy vannak sza-

vaink, melyeknek *z* betűje a népszerűben elmarad (*záp áp, zacs-kó acskó, zászló, ászló, stb.*); minthogy azonban e jelenséget úgy magyarázza, hogy a *z* a szóhoz később ragadottnak látszik, — s *Joannovics* úr az ellene írt cikkben (l. *P. N.* m. é. 194. sz.) sem tud a névmás körén kívül egyéb ily esetet felhozni — megemlítem, hogy különösen a népnyelvben csakugyan találunk ilyes példákat.

Így p. a *hoz, hez* viszonyrag utóhangja, mely kétségenkívül gyökbetű, az egész Dunántúli kerületben mássalhangzóval kezdődő szó előtt rendszeren elhagyatik; önhangzós szó előtt, vagy a mondat végén pedig *l* által helyettesítettik, p. *ahol az emberhöl*;

„Hun atyafi harcznak mi köze a góthol“

Arany (Buda halála XI. ének).

— mint mondják, szintén Dunántúl: meg van az *vervel*, megvoltam *ijedvel*; vagy néhol *vervén, ijedvén*, e. h. *verve, ijedve*, mely utóbbi alak egészen régies, p. o tü keménségös *tiviskek*, nem arra valátok *terömtvén*, *hogy. stb.*“ (*Nádor codex*, l. *Toldy* a m. nemz. irod. tört. I. 270. l.).

Így továbbá *Göcsejben* a vég *gy* a következő szó előhangu mássalhangzójához áthasonúl, p. *emaffa* = egy nagy fa; minél tökéletesebb hasonlatot a tulajdonságnévi mutató névmás és a névelő ejtésére nézve kívánni sem lehetne.

Hisz, mint fentebb kimutattam, azok vég *z*-je nem vettetik el azért, hogy a nehéz kimondás elkerültessek, hanem áthasonulván a következő mássalhangzóvá, a névmást (vagy névelőt) a rá következő szóval szorosán összekapcsolja.

De feltéve, hogy a névelő s mutatónévmás gyöke csakugyan *a* és *e*, — most már mi kérdehetjük *Nyakas* úrtól: honnan veszi magát némely esetben a *z*?

„A *z* epenthetika, mint mely a magánhangzók olvasztására szükséges.“

E néhány szónál többet *Ny.* úr cikkében erre vonatkozólag nem találhatunk. Megjegyezvén, hogy *Ny.* úr itt: *olvasztás* helyett valószínűleg: *elválasztást* akart írni, mint hogy ismeretes nyelvtény az, hogy két magánhangzó épen akkor szokott összeolvadni, ha köztük mássalhangzó nincs; mint p. *gazduram* e. h. gazda uram, *gazdaszszony* e. h. gazda asszony, *hüs* ebből *hives*, *tüske* ebből *tiviske* a *v* kiesése után stb. — ha a fentebbi mondat alapján a *z*-t olyforma közbeszúrásnak vesszük is, mint a francia *t* ebben: *a-t-il* stb., még

ezáltal koránt sincs megmagyarázva az, hogy minő *z* az, melylyel a tárgyrag előtt (*azt, ezt*) mindig, — s a *val* és *vá* ragoknál (azzal, azzá, ezzel, ezzel) sokszor találkozunk? és pedig még akkor sem, ha *Ny.* urral a ragozásnál hallható mássalhangzó kettőztetést egyedül csak a *hangsúly* rovására akarnók írni.

A mi végre *Nyakas* úr azon megjegyzését illeti, hogy a Zemplén megyei tájszólás szerint tiszta magyarok is így beszélnek: *ára* kérem önt, *ére* legyen a szeme, *átol* ne féljen stb. — igaz ugyan, hogy ezen szók, a *fa-fát* stb. hasonlatára *a*, *e* gyökre utalnának vissza, ha nem volna ismeretes nyelvtény, hogy az önhangzó megnyújtása valamely elhagyott mássalhangzó helyét pótolhatja (hangpótlás); mit ez esetben már azért is fel kell vennünk, mert a mutató névmás tárgyragos alakjában, mely ott is *azt, ezt*-nek mondatik, ezen elhagyott mássalhangzó ismét előtűnik; mint pl. *Göcsejben* is: *óra, öre, möre* e h. arra, erre, merre, noha a többi viszonyranggal rendszeren: *attul, ettül* stb. mihez hozzá járul még a fentérintett tájszólás azon általános szabálya, mely szerint minden *kettős mássalhangzó egyesnek* szokott ejteni, így: *ha-lok, me-sze, ke-tő* stb. e h. hallok, messze, kettő.

De ha ez nem volna is így, s a zempléniek még a tárgyraggal is így mondanák: *át, ét*; (mint Vasmegyében gyors beszéd közben csakugyan hallani néha: „hozd ide *ata* (= *azt a*) kenyeret.“ l. M. Ny. IV, 327. l.) e néhány kivételes példa, mint *Joannovics* úr helyesen megjegyzi, a nyelv egész történelmét s a most élő összes nyelv gyakorlatát, halomra nem dönthetné!

Ezek szerint *azt* hiszem, magától értetődik, hogy új szók képzésénél csak az egész gyök: *az, ez* vétethetvén alapúl, annak kihangzó *z*-je, úgy mint a ragok előtt, a képzőnek kezdő mássalhangzójává áthasonúl; s így az eredetileg: *az+nyi, ez+nyi, az+beli, ez+beli, az+féle, ez+féle* stb. alaku képezett szókat így kell ejtenünk és írunk: *annyi, ennyi, abbeli, ebbeli, afféle, efféle* stb.

S íme! elérkeztünk most a cikkem bevezetésében megemlített másik kérdéshez, mely az ugyanott megnevezett urak közt oly élénk vitát idézett elő.

Ugyanis: az *oly, ily, olyan, ilyen, mily* és *milyen* szókban az *ly* hang egyes-e vagy kettőztetett, s van-e jelentésre nézve különbség az: *oly, ily, mily* és *olyan, ilyen, milyen* szók között vagy sem?

A kérdés első részét illetőleg röviden megemlítem, hogy *Vadnay* (a P. N. m. é. 41. sz.-ban), *Nyakas* (106. sz.) és *Joannovics* urak (194. sz.-b.) az egyes *ly*, *Csalomjai* úr pedig (81. 135. és 231. számokban) a kettős *lly* mellett emelnek szót.

A pro et contra felhozott okokra nézve a kegyes olvasót az idézett czikkekre utalva mindazokból csak egy közös tévedést kell kiemelnem.

Értekezők ugyanis mindannyian az: *olyan, ilyen, milyen* szót, az: *oly, ily, mily* származékainak s az utóbbiakat gyököknek vették.

Már pedig újabb nyelvészeti kutatások felderítették, hogy mindezen szókban: *lyan, lyen* — megrövidítve: *ly*, a képző, a gyök pedig: *az, ez* és *mi* névmások (l. *Hunfalvy Pál* M. Ny. I, 160. l., *Riedl Szende*: Magy. Gramm. 124. l. stb.). A mostirt képző azonos a finn: *lainen, läinen* képzővel, melynek gyöke: *lai* = genus, indoles, s megegyez a magyar: *féle* képzővel. Ezen képzővel lesz azután a: *tü = cz, se* = az mutatónévmásokból illetőleg azok *tün* és *sen* alakjaiból, a vég *n* a következő *l*-hez áthasonulván: *tülläinen, selläinen* efféle, afféle; mi tökéletesen megegyez a magyar *az +* (régiesen *oz +*)-*lyan*, ma *ollyan, ez + lyen*, régi kéziratokban: *ellyen*, ma *illyen* névmásokkal (l. *Fábián István*, Finn nyelvtan 109. l. és M. Ny. I, 283. l.).

Látjuk tehát, hogy nem önkény okozta a képzőnek lágyítva (*ly*) írását, minthogy a rokon finnben is megvan az *i* (*lain*, honnan *lian, lyan*), nem önkényesen írták még nem rég is: *ollyan-t, illyen-t* két *lly*-el, minthogy a mutató névmás *az, ez* vég *z*-je, mint egyéb, mássalhangzóval kezdődő, képzők előtt is (p. abbeli, efféle) a képző első mássalhangzójához szabályszerűen áthasonult.

A *milyen, mily* szónál e szerint szófejtésileg az igaz, hogy csak egy *ly*-et lehet kimutatni, itt azonban az analogián kívül fontos szerepet játszik a hangsúly, mely az első szótagot mindig megerősíteni, kiemelni igyekszik, mi különösen ezen *mi* egyéb származékaiban is tapasztalható, p. mekkora, meddig.

A fennforgó kérdés másik részét illetőleg *Vadnay Lajos* úr (a P. N. m. é. 41. és 172. sz.-ban) azon elméletet állítja fel, hogy: *ily, oly, mily* csupán melléknévi, nyomosító határozók (tam, quam), tehát csak tulajdonságnevek előtt állhatnak, p. *ily türelmes, oly kegyes*; — *ilyen, olyan, milyen* pedig hasonlítás melléknévek (ta-

lis, qualis) s így csak főnévre vonatkozhatnak, p. ilyen állat, olyan ország. — Az utóbbiak tehát ragozhatók (olyanok, olyannak stb.), míg az előbbieik nem.

Joannovics Gy. úr ezekre (a P. N. m. é. 158. sz.-ban) megjegyze, hogy azon szók mindannyian *névmások* s ámbár használatukra nézve ő is lát köztük némi különbséget, a *Vadnay* úr által felállított szabályokat még sem tartja egészen elfogadhatóknak.

Joannovics úrnak abban, hogy mindazon szók csakugyan névmások, melyek azonban néha határozóképp is szerepelhetnek, — igazat adva, ki kell mondanom, hogy ama teljes és rövidített alakú szók között — jelentésük és használatukra nézve, sem a nyelvtudomány, sem a gyakorlat, széphangzati tekinteteket kivéve, legcsekélyebb különbséget sem ismer.

Láttuk ugyanis, hogy azon szók teljes képzője *lyan*, *lyen*, s az *ly* csak ennek megrövidítése; különbség köztük azért már ez okból sem igen lehetne; a gyakorlatot illetőleg pedig tekintsünk bele *Toldy Ferencz* Magy. költ. kézi könyvébe, mely, úgy hiszem, közkezen forog s jegyezzünk ki néhány példát régi jó íróinkból:

Erre Terek János szóla *ilyeket*“

Tinódi S. (l. 77. l.)

„Nehéz tengődésnek

Sanyaru életnek

Ily jutalma keserves.“

Beniczky Péter (l. 204. l.)

„*Ilyen* módját s rendit halld azok útjának“

„Nem repül a madár *oly* gyorsan szárnyával“

„*Oly* a gyorsasága mint könnyü szellőnek.“

Gyöngyösi István (l. 264, 266, 268. ll.)

„*Oly* szerencsém nincsen mint volt Orpheusnak.“

Gr. *Koháry Istv.* (l. 286. l.)

„*Oly* bizonyos, hogy tölem kikérte, hogy — stb.“

„*Artemi*, *oly* játékot kezdek, melynek te hasznát veszed.“ —

„Nem gondoltam volna, hogy egy *olyan* főérdemü tiszt és tekintetes tagja országunknak *ily* csunyára vetemedjék.“ — „Mindazonáltal hogy *ily* ijedelmekkel az én részemről, te részedről *ily* keménységgel keresed — méltatlan bosszuság —“ stb.

Faludy Ferencz (l. 327—331. ll.).

„*Ily* színes semmiből nem mérem azokat.“

„Nem *oly* formás minta a mostani uraknak.“

B. Orczy L. (l. 339. l.).

„Meddig szenvedem, hogy czecket a drága illatu fűszerszá-
mokat *ilyen* holttestekre hintse.“ — „Szint *olyan* csudálatos és meg-
foghatatlan vagy a te legkisebb teremtésédben, mint a legnagyobb-
bakban.“

Péczely József (l. 471. s 472. ll.)

Íme! egy s ugyanazon író ugyanazon alakot majd fő- vagyis
dolognév, majd tulajdonságnév előtt használja egyformán; de még a
rövidebb alak ragozása sem látszik lehetetlennek. (*ilyeket* Tinódinál).

Hátra van még azon kérdés: vajjon a tulajdonságnévi termé-
szetű mutató névmásoknál és a névelőnél, azok vég z-jének e czikk-
ben kimutatott *áthasonulás*át az írásban is *meg kell* e bármikép *je-
lelni* az önálló mutatónévmások származékainál pedig, úgy mint azok
ragozásánál történik, azt minden esetben *valóban ki kell-e írni*?

Más szókkal: tegyünk-e az: *a, e* mellé hiányjelt, s az *ilyen,*
olyan stb. névmásokat két *ly*-vel írjuk-e vagy sem?

Mind a hang és szótan, mind a helyes magyaros ejtés a helyes-
írásnak ezen főtényezői ezt, mint láttuk, egyiránt határozottan kö-
vetelnék.

Az újabb korban felkarolt és szabálylává tett takarékosági elv
pedig nézetem szerint egyedül csak azon esetben lehet irányadó, ha az
a szóismével, a nyelv elismert szabályaival összeütközésbe nem jön.

Ezen erős korlát nélkül ugyanis mindig tovább s tovább ter-
jeszkedik; ma csak az: *a, e* mellől hagyatja el a hiányjelt s csak
az *ilyen, olyan* szóknál az egyik *ly*-t, holnap mint e czikk elején lát-
tuk már, így ír: *abeli, ebeli, aféle, eféle*, sőt *anyi, menyi* mellett is
lándzsát tör, szükségtelennek találja a két *r*-t a *varr*, a két *l*-t a *hall-*
gatban; holnapután talán egész szótagoknak is neki esik, s így mind-
inkább elhomályosítja a nyelvtényeket s vele együtt a nyelvtudatot.

Különben, bár alkalmazkodjunk az *a, e*, az *olyan* s társainak
írásánál a divatozó, s a M. Tud. Akadémia helyesírási szabályaiban
is elismert szokáshoz; *csakhogy soha szem elől ne téveszszük, hogy
azoknál tulajdonképen csak takarékoságból hagyatik el az egyik ly,*
illetőleg az áthasonulás jegye a hiányjel, s hogy azok valódi ép gyöke:
az és ez.

TORKOS SÁNDOR.

TOLDAT.

Torkos Sándor úr a' milly helyesen végzi, olly helyesen tárgyalja az *az, ez* szókat, a' mellyek mutató névmások, 's illyenekül a' dolognevek meghatározását is eszközlük, azaz mint névelők szerepelnek. Álmodozás, nem a' nyelvtények való nézése, találhat csak geneticus különbséget a' név-elő és mutató névmás közt; egy előítélet utólagos igazolásának lehet nevezni azt az iparkodást, nyelvtudományilag alapítani meg az *a-, e-*nek csupasz létét, a' mellyhez azután *z* járult volna, nem tudni, miért s mi végett. Előítélet kapta fel a' mostani helyesírást, a' mellyet, mint Torkos úr jól megjegyzi, eleinte csak gazdálkodási elv ajánl vala. Hogy mit nyertünk e' gazdálkodással, mai napig sem bírom általlátni. A' magyar írók munkáji az által, hogy a' hiányjelt kihagyogatják, egy cseppel sem lettek szellemdúsabbak, eszmékkel gazdagabbak, inkább világra szólók. Zengzetesebb hexametereket nem írt még senki Vörösmartynál, a' ki megtartotta a' hiányjelt 's a' magyar kiejtéshez képest az *a'-t* és *e'-t* hosszúknak veszi vala. Petőfi költeményei nem zamatosabbak a' mostani helyesírás szerint, mint voltak a' régiebb szerint; Arany hőskölteményei is, akár hiányjeles akár hiányjeletlen nyomtatásban, egyaránt szépek. A' helyesírásba becsúztatott gazdálkodási elv tehát nem szaporítja szellemi tökényt; e' tekintetben haszontalan minden írási és szedési gazdálkodás. Ellemben sokat vesztett avval a' nyelvtudományi helyesség, mert meghamisítja az új nemzedék kiejtését; ellenmondást hoz be a' helyesírásba; az új kiadások viciálják a' régi szövegeket, kivált a' költői munkákat, a' mellyeknek a' szók zengzetessége egyik fő jelességök; 's alaptalan nyelvészkedésre szoktat — mind ez pedig a' nyelvtudományi helyesség kárára esik meg.

Az új helyesírás meghamisítja az új nemzedék kiejtését. Lehetetlen egészen túl tenni magunkat a' régi elven, miszerint úgy kell kiejteni a' szókat, a hogy írva találjuk. Másképen ejtjük tehát ezt (így írva): „a' manóba“, másképen meg, ha így írjuk: „amanóba“, vagy „a manóba.“ A' nyelvek, leginkább a' kiejtés lágyu-

lása, simulása által, szemléletmást változnak ugyan: de hogy a' mi nyelvtudományunk készakarva siettesse a' magyar kiejtés változását, erre nincs okunk.

Az új helyesírás ellenmondást hoz be a' szók leírásába. Mert ha ezek: *aki*, *ami* stb. jól vannak írva, kell, hogy minden szóalak, mely az *a-*, *e-*bül össze van téve, hasonlóképen irassék. Tehát az *aki*, *ami* szerint az *aból*, *eből*, *aval*, *evel*, *aról*, *eről* stb. végtelenig való szókat is ekképen kell írni. Mert ha csakugyan a' csupasz *a* és *e* a' mutató névmás: még a' magyar nyelvész is kénytelen megengedni, hogy egyáltalában nem képzelhetünk okot, minél fogva ama' csupasz *a* és *e* mássalhangzós szók előtt vegye fel a' *z-t*, 's ezt a' következő mássalhangzóhoz hasonítsa. Ha tehát igaz az *a-*, *e-*nek csupasz voltáról felállított érv, akkor következetesen írjuk: *aból* vagy *abul*, *eből* vagy *ebül* stb. 's az ellenkező kiejtést el kell hagyni, mi könnyen is sikerülne, ha az új írás szerinti kiejtést a' magyar nyelv szelleméhez, a' mívelt magyar nyelvhez alkalmazott kiejtésnek hireszteljük ki. A' kik tehát az említett szók illetén írását sürgetik, azoknak a' Nagy Szótár íróji szerint is igazok van; ellemben a' Nagy Szótár íróji önmagokkal ellenkeznek, ha t. i. a' név-elő és mutató névmás csakugyan egy, a' miről alább lesz szó.

Az új helyesírás szerint eszközlött kiadások viciálják a' régi szövegeket, kivált a' költői munkákat. Az úgy nevezett classicus iskolának költője, mint Kazinczy, Vörösmarty, Kölcsey, Berzsenyi stb. leginkább az idomok szabályosságával és szépségével tűnnek ki, 's e' tekintetben a' kúszált idomu kornak, sőt az egész magyar jövődőségnek nélkülözhetlen tanítóji maradnak, — mert mi azt reményljük, hogy az igaziabb magyar műidomot kereső és érvényesítő Arany-költészet általában az idom iránti fogékonyságot nevelni fogja. Úgyde az új kiadások csakugyan nem tisztelik classicus költőink idomait: mert ha tisztelnék, a' világért se mernék másképen nyomtatni ki azokat, mint magok nyomtatták vala; p. o. positiót positionak szedetnék ki, akár mint okoskodik is az új helyesírás. Illy tiszteletlenséget, millyet nálunk, sehol sem követnek el az írók iránt. Ha a' kiadandó író olly távol áll is a' jelen kortul, hogy ehhez képest merőben idegen jegyeket vagy hangzásokat találni benne: még akkor szabad volna helyesírását annyira divatosá tenni, hogy az eredeti kor színe letörlődne róla. Mit kell hát Vörösmarty, Kölcsey, Berzsenyi stbinek új kiadásairól mondani, a' mellyek azt dob-

ják ki, a' mit ök mindnyájan ki nem dobhatónak ítéltek vala, 's a' mit mi magunk is, úgyszólván, még tegnapelőtt követtünk. Ha az új helyesírást jobbnak tartjuk, ám kövessük magunk, de ne kényszerítsük azt p. o. Berzsényire, Vörösmartyra is, a' kinek versei megannyi czáfolatjai annak.

Az új helyesírás alaptalan nyelvészkedésre is szoktat bennünket, 's ezt tartom én, a tudomány tekintetében, legnagyobb szerencsétlenségnek, 's azért akarom én is azt a' nyelvészkedést felhozni, ha unalmassá leszek is vele. A' Nagy Szótár I. köt. 4. hasábján ezt olvassuk: „A 1) távolra mutató szócska, mely bizonyos távolságra vonatkozó szóknak mintegy nyomatékot ad, p. o. ott van a! oda menj a! olyan a! úgy a! ellentéte a közelremutató *e*: itt van e! ide jöjj e! ilyen e! így e! Előtte *m* toldalékot vesz fel 's az illető mutatóval egyesül: *amott* = *am-ott*, *amoda*, *amollyan*, *amúgy*, *amonnán*, valamint a' közelre mutató *e* is: *emitt*, *emide*, *emílyen*, *emígy*, *eminnen*. A' *hol* előtt csupaszon marad: a hol a! és így: e hol! Utótéttel *n* toldatot kap: *ott-an*, *ollyan*, *ugyan*, *onnan*; elülhátul toldva: *amottan*, *amonnán*, *amollyan*, *amugyan*; ellentétek: *emíttén*, *emínnén*, *emílyén*, *emígyén*. Ezen zárt *a* rokon azon *o*-hoz, melly az *ott*, *oda*, *onnan*, *olly*, *úgy* (ógy) távolítókbán rejlik, 's ellentéte *e* azon *i*-hez, melly az *itt*, *ide*, *innen*, *így*, *íly*, *ihol* mutatók alaphangját teszi, honnan a' régi nyelvben: *ett*, *ede*, *ennen*, *elly*, *ehol*.“ — Itt ezt tanuljuk, hogy az *a*, *e* mutató szócskák, amaz távolra, ez közelre mutatván; hogy rokonok az *ott*-félékben lévő *o*-val, meg az *itt*, *ett*-félékben lévő *i*-vel, *e*-vel, a' mellyek hasonlóképp az előszámlált mutatók alaphangját teszik. A' tanulság tehát ez: az *a* távolra mutató szó, melly néha *o*-vá változik, az *e* meg közelre mutató szó, melly néha *i*-re változik. Tartsuk most ezt a' tanuságot, 's lássuk, hol mutatkozik ez az *a* *e* mutató szócska? Mutatkozik előltéve, p. o. *a-ott*; de mutatkozik utóltéve is, p. o. *a-ott-a*. De a' nyelvben nincsen *a-ott*, nincsen *a-ott-a*, mert az *a* szócska előltéve *m*, utóltéve *n* toldatot veszen föl, 's így lesz *ott a(m)-ott*, *itt meg a(m)-ot-a(n)*. E' szerint az *amottan* szóban ugyanazon *a* mutató szócska háromszor fordul elő: elől-hátul, mint *a*, középen mint *o*. Ez nagyon nagyon különösnek látszik; alig bírjuk képzelni, hogy mi lelte a' nyelvet, midőn ugyanazon egy szót ugyanazon értelemmel háromszor rakja egymás mellé. A' helyet jelelő ragokat ismételni szokta ugyan nyelvünk: de az meglepő tény volna, ha a' szó-töt is többször tenné ki

egymás után. Csudálkozásunk még nagyobbá lesz, ha a' toldatok, az *m* és *n*, szerepét meggondoljuk: mert nem foghatjuk fel, micsoda nyelvtani kategóriába jutnak az *m* és *n*? Értelemjelelők-e, vagy csak kiejtés-eszközök? — Hát ha még a' 6. hasábon ezt olvassuk hozzá, hogy az időragot tevő *a* „valószínűen rokon a' távolra mutató *a* hanggal, 's tovább fejlődve a' távol levő időnek, vagy is a' múltkornak fogalmát magában rejtő *ó* vagy *av* szóval, melyből *avúl*, *avik* is stb. származtak. Alapfogalomban valamint hangban egyezik ezzel az előlehes *ha*, melly először időt jelent, p. o. *né-ha*, stb. másodsor különösen múlt, régi időt ezekben: *hajdan* stb.“ Mert ebből azt tanuljuk, hogy az *av* (*ó*) meg a' *ha* szó is eredetileg egy amaz távolra mutató *a* szóval, csak hogy az *av*-ban a' *v* nem volna toldat, hanem továbbfejlődési eredmény, a' *ha*-ban meg a' *h* előlehes volna. — Mi bírja már igazolni ezen mesterkéltséget? Csak az, ha az úgynevezett toldatok igazán csak toldatoknak, kiejtés-eszközöknek bizonyulnak be, 's ha ezután a' többi kétségek is eloszlathatók. Lássuk.

Az *amottan* stb. szóban az *n* toldalék, nem értelemjelelő volna. Mondhatjuk: *amott*, mint mondjuk *amoda*. Az első a' hol kérdésre, a' másik a' hová kérdésre áll; abban a' *tt*, ebben az *a* helyrag. De a' hol kérdésre nem csak *tt* helyragot tehet a' magyar nyelv, hanem *n* ragot is, p. o. *be-n*, *fe-n*, *le-n*; *asztalo-n*, *kéze-n* stb. Továbbá a' magyar nyelv a' viszonyítók ragjait, kiváltképen helyragjait kettőztetni, sőt hármoztatni szereti, p. o. *be-nt*, *fent*, *lent*; *fent-n*, *lent-n*, azaz *fenten*, *lenten*, *ott-n*, azaz *ottan*, *amott-n*, azaz *amottan*. Ezekben tehát az *n* nem toldat, hanem helyrag; inkább volna toldalék az *a* a' helyragos *n* előtt. Eddig az *n*-et a' *hol* kérdésre felelő helyragnak találtuk.

De a' *honnan*, *onnan*, *amonnán*, *innen*, *eminnen* szókban nem maga ugyan az *n*, hanem az egész *nan*, *nen* szótag felel a' honnan kérdésre. Ezek nagyon törökösök: az aderbijszani török *hannan-t* vagy *handan-t* mond, honnan jelentésével; a' közönséges török nyelv is *ondan-t* vagy *onnan-t* mond onnan jelentésével. Ezekben is tehát az *n* nem toldat, hanem helyraghoz tartozó lényeges rész; 's ha valamit lehetne toldatnak nevezni, ezekben is a' két *n* közötti *a* volna az

Végre ezekben: *ollyan*, *amollyan*, *illyen*, *emillyen* az *an*, *en* egész más természetű, mert itt az *n* nem jelent helyragot, nem is toldat, hanem minőséget jelentő képzőnek (a' *lyan*, *lyen*-nek) kie-

gészítője. Az ebben a' három csoportban felhozott szók *n*-je tehát nem toldat, 's az előző *a*, *e* nem mutató szócska, hanem a' helyraghoz és a' minősítő képzőhöz tartozó hangzó.

Vajjon az *m* toldat-e az *am*, *em* szóokban (am-ott, em-itt, am-az, em-ez)? Magában véve toldatnak azt lehetne venni, a' mi néha előfordul néha meg elmarad, a' nélkül, hogy a' szó jelentése változzék. Az *am*, *em* szók, tudunkra, soha sem fordulnak elő *m* nélkül, ez az *m* tehát nem lehet toldat, hanem az illető szók lényegéhez tartozik. 'S ezen szók nyilván magok is mutató névmások, 's az *am-az*, *em-ez* olyanok, mint a török *şol* = *iş-ol* és *iş-bu*, a' mellyekben hasonlóképp kettős mutató névmás tűnik elő. — Ezekből tehát világosnál világosabb, hogy az *amottan* stbbiben az *m* és az *n* nem toldatok, hanem az első a' szó lényegéhez tartozik, a' másik meg helyrag. 'S minthogy ez úgy van, a' képzelt *a* és *e* mutató szócskák is elenyésznek: hisz ép ezek miatt a' képzelt szócskák miatt vált szükségessé az itt megrótt és megczáfolt alaptalan nyelvészkedés.

Hasonlóan alaptalan a' további nyelvészkedés, minél fogva a' *v*, ebben: *av*, az *a*-nak fejlődése, 's a' *h*, ebben *ha*, ugyanannak az *a*-nak előlehe volna. Így minden magánhangzóból mindent ki lehetne magyarázni, mert okvetetlen minden magánhangzó után más-salhangzó következik, 's ugyancsak minden magánhangzót más-salhangzó előzhet meg. Tehát annyiféle volna a' fejlődés, a' hány más-salhangzó következik valamely magánhangzó után; 's annyiféle előleh, és előtét volna, a' hány lehes és lehetlen más-salhangzó megelőzheti a' magánhangzót. — Ezzel toldván meg a' Torkos úr alapos czikkét, azt kérdem még, vajjon nem kellene-e felhagyni az új helyesírással, a' melly annyi helytelenséget szül?

HUNFALVY PÁL.

KRIZA JÁNOS „SZÉKELY NÉPKÖLTÉSI GYŰJTE- MÉNY”-E NYELVÉSZETI TEKINTETBEN.

III. KÖZLEMÉNY.

Olvasta az Akademiának 1865. febr. 13. tartott ülésében.

FOGARASI JÁNOS.

Voltak, sőt vannak ma is nem kevesen, kik a magyar nyelvet szegénységgel vádolják és vádolják. Mert találkozik benne itt-ott idegen vagy idegen nyelvből kölcsönzött és honosult szó. De hát van-e nyelv a világon, melyben ilyen szó nem található? A téves felfogás főoka — mellözve némely szomszédaink ellenszenvét — részint abban fekszik, hogy némelyek, mihelyest valamely szó a magyarban más idegen szóhoz hasonlónak látszik, minden gondolkodás nélkül a magyar nyelvet hiszik és vallják kölcsönző félnek, holott a dolog megfordítva is állhat, hiszen mi is csak valánk valahol a régiségben; de meg az emberi szellem azonegy forrásból is meríthetett, kivált hangutánzó szóknál, melyek igen nagy részét teszik, talán nagyobbat, mint bármely más nyelvénél, a magyar nyelv kincstárának. A téves felfogás másrészt abban is keresendő, hogy nem ismerjük nyelvünket egész terjedelmében.

Az első szemrehányás — fájdalom — részben hazai nyelvészeinket is terheli. Nem akarok példákat idézni; olvashatja, a kinek tetszik, nyelvészetünk majd mindenik lapján. Csak egy körülményt bátorkodom felhozni. — Szótárunkban meglehetősen számmal találhatók az idegen nyelvekkel hasonlítások. Eszünk ágában sem vala azok nagy részét úgy tekintetni, mintha akár a magyar nyelv vette volna idegenektől, akár idegenek vették volna a magyartól; a hol

az egyik, vagy másik esetet lehetőknek véltük, ezt világosan meg is érintők. Csak egy példát: „*Deli*, (1), (del-i) fn. Régen annyit tett, mint: ékesen, fényesen öltözött vitéz. Később lett belőle: *delia*, *dalia* . . . Ma *deli* csak mint melléknév használtatik s mint főnév *dalia* divatos.“ — „*Deli* (2), (del-i, olyan mint a déli nap, megvan a török nyelvben is). 1) Szép, különösen természetes, vitézi magatartásu, vitézileg csinos, ékes. 2) Híres, neves“ stb. — „*Dalia* (am. a felhangu: *deli*). Jelent általán hőst, leventét, vitézt, különösen olyat, kinek dali vagy deli termete van Megjegyzendő, hogy a német *Held* (régí svédül: *haelad*), ha megfordítatik = *dleh*, *deleh*, szinte összeüt a magyar *deli* vagy *dalia* szóval“ stb. — S íme a Nyelvtudományi Közlemények III. kötete 472. lapján ezt olvassuk: „Nem kell tehát a Nagyszótárral a német *held* szót megfordítani, hogy *dleh*, *deleh*-féle kerüljön ki, melyből *deli*, *delia* eredtek volna.“ Hát hol s mely szóval mondtuk mi, hogy a magyar *deli* v. *delia* a német *Held*-ből eredett? Már barátinkat mégis csak kérnök, ne olvasnának ki munkánkból olyas valamit, a mi ott nincsen; elleneink ügyis eleget fognak azon csürni csavarni. A német *Held* szót figyelemzetésül írtuk oda, mert azt tapasztaltuk volt, hogy jeles német nyelvészek, mint Adelung, Heyse nem tudják annak eredetét a német nyelvből kifejtteni, úgy hogy elvégre mindketten a latin *validus* szóhoz folyamodnak; de minékünk a magyar *dalia* szót a német *Held*-ből származtatni teljességgel nem volt szándékunkban. Akár áll a mi egyszerű, ártatlan hasonlításunk, akár nem, a *deli* és *dalia* tős-gyökeres húnscytha szók, valamint törzsökük: *dél*; pedig ennek is van megfelelője a görög *δελιη* s a finn *etelä* szókban, és ki fogja egész bizonyossággal megmondani, melyik vette a másiktól? Mi ezeket is megérintettük, de azért a *dél* szót a magyar *tele* szóval is rokonítottuk, mert a nap ekkor bír legteljesb fénynyel vagy melegítő erővel s *tele* szó mellett ismét ott áll a török *dolu*, úgy hogy valamint a magyar *tele* szó gyöke *tel* (*telik* igében), vagy *töl* (*tölt* igében): úgy megvan a törökben is *dol-mak* (= telni, megtelni), és *dol-dur-mak* (= töl-t-eni). És ha valaki azon elvet akarná felállítani, hogy mi vettük a törökből: akkor én a *tö* legegyszerűbb, mondhatjuk, pusztá gyökkel állok elé, mint *több*, *töm*, *tögy*, *tő* (valaminek töve) stb. szók elemével. Tehát a török vette mitőlünk? — Én ezt sem mondom, sőt úgy vélekedem: messze áll még attól a nyelvészet, sőt még elvei sincsenek tisztába hozva, midőn egyikünk a leg-

kisebb elemekre taglal, másikunk pedig igen sokban csupa kopásokat lát, messze áll — mondom — a nyelvészet attól, hogy a legtöbb esetben biztosan mondhassa: melyik eredeti nyelv kölcsönzött egyet mást a másiktól. S hogy ez valaha megtörténhessék, ez az én hitem szerint csak úgy érhető el, ha a nyelvészek más eredeti nyelveket is úgy képesek elemezni, mint mi elemezzük a mienket, melyben legnagyobb részént azon egy tiszta gyökből több származék mintegy önmagából, legkisebb mesterkélés nélkül fejlődik ki és élénkbe. — Visszatérve a *deli szóra*, nem tagadhatom, hogy én a török *deli* vagy *delü* szót sem merném egészen a magyarral rokonítani, minthogy a török bolondot is jelent, tehát ezen értelemben inkább a magyar *dőre* szóhoz hasonló; azonban mi a magyar *deli* melléknév mellett mégis megérintettük, nehogy azt mondhassa valaki, hogy ennyit sem tudunk vala róla.

A magyar nyelv szegénységéről támadt téves nézet másik főokát főntebb abban keresém, hogy nincs nyelvünk egész terjedelmében kibuvárolva. Ím előttünk áll Kriza J. gyűjteménye, mintegy két ezer székely szóval, minthogy az egyes cikkek alatt több helyütt ismét több származott vagy ugyanazon eredetű szó foglaltatik, míg Gyarmathi Sámuel 1816-ban kiadott szótára végén alig közlött háromszázat. Kétezer szó képes egy egész új nyelvet alkotni, hisz tudjuk, hogy a nyelvészek, s köztök különösen Pott, átlagosan mintegy ezerre teszi valamely egyes nyelvben az öszves szók gyökeit. (Etymologische Forschungen 2-ik kiadás, 2-ik rész 5. §.). S azon mintegy kétezer szó, legeslegnagyobb részben mily érdekes! — Szótárunk első kötetében, tehát a *Ds* betűig bezárólag nem használhattuk volt e jeles gyűjteményt, mert csak később jelent meg. Tehát e részből néhány kiválogatottabb szó ismertetése lesz jelen értekezésem közelebbi és utolsó tárgya.

A.

„**Abajdok**: valami ízlés és arány nélküli nagy test vagy mív. Nagy *abajdok ember*; *abajdokul rakott asztag*.“ — Tehát olyanforma jelentésű, mint a nálunk szokottabb *idomtalan*. Törzsöke: *abajd* megvan a nálunk is ösmeretes *abajdocz* szóban, mely Szótárunk szerint is valamely keveréket s össze nem illők vegyülékét, tehát

valami összevissza hánytat jelent. *Tabajdok* szót, a mely tehát a m. *abajdok* t előtéttel, találjuk a Tájzsótárban szintén székely szóként Gyarmathi után.

„**Agylag** v. **agyon varni**, két szély vásznat összevarni“ (mindenütt egy r-rel). — Talán, mintegy tetőn varrni, néhány nyakonvarrni. Általában a *lag*, *leg* képző igen divatos a székely nyelvben, mint mindjárt alább *átlag*‘, v. *átallag*‘ szóban is.

„**Ahajt**, **ehejt** (a helyen, e helyen): itt, ott.“ Mi ezeket úgy fejtettük: aha-ott, ehe-itt. Most a székely népmesék olvasása után hajlandó vagyok ezekben a, mihelyt‘-nek megfelelő szókat látni (a-helyt, e-helyt); t. i. *ahelyt* = azonnal (v. legott), és *ehelyt* = ezennel (v. legitt).

„**Ájas**: fecskefarkú; **ájason**: fecskefarkúlag.“ — *Áj*‘ megnyujtva tudunkra csak a göcseji *ájni*, azaz vájni igében ismeretes. Azonban megjegyeztük a Szótárban, hogy rokona a röviden ejtett *aj*, mint főnév; s itt is a törzsszel mint főnévvel van dolgunk, melynek Szótárunk szerint egyik jelentése: bevésés, vágaték, rováték; tehát *ájas* a m. vágatékos, milyen a fecskefark is.

„**Ám**‘ törzsnek több származékai:

„**Ámmog** (v. **ámog**): ámológ, lebzsel.“

„**Ánkó**: tátott szájú, hülye, ügyetlen.“ — Amannak részesülőjéből eredett: *ámogó*, *ámgó*, *ángó*, *ánkó*.

„**Ánkodi**‘ szintén am. ánkó. — Ennek már *ánkodik* (= *ámkodik*) ige felel meg, s ennek részesülőjéből: *ánkodó*, lesz: *ánkodi*, mint *játszó játszi*, *ugró ugri*, *leső lesi*.

„**Ánkucza**, (honnét:) **ánkuczászkodik**: tácsog, bámészködik. *Te ánkucza!*“ — Vagy az *ánkó*‘ további származékai, vagy *ám* és *kuczó* összetételei, mely utóbbi a nálunk is ismeretes *kuczorog*‘ szó gyökeül tekinthető; mivel, mint előbbi értekezésemben elé-adám, a székely népnyelv még sok tiszta gyököt ismer és használ.

„**Alít**: vél, sejt. *Nem es alítsa*“ (= nem is alítja). — Igen régi érdekes szó. Jászay néhai társunk *állít*‘-nak vélte, de hibásan, mert ez régen *állat*‘ volt. Arany János tagtársunktól tudom, hogy tapasztalása szerint (alkalmasint Biharban) a népnyelvben mai napság is szintén divatos. Szótárunkban a régiesebb alakú *alajt* alatt a rokon nyelvek *ol* létigei törzsökére, mely a magyarban: *val* (való, valék, volt stb.), támaszkodva, *ol-ít*, *val-ít* származékának írtuk, mely szerint az épen annyit jelent mint *vall*, magas hangon: *vél*.

Újabb időben a törvényben és törvénytudományban nagy ügygyelbajjal csináltak a latin ,praesumptio' vagy német ,Vermuthung' magyartására a nem igen jó hangzású ,vélelem' szót; mily jó volt volna, ha közönségünk ismerné az ,alajt' szót, ezt venni alapúl, ,alajtmány' vagy ,alajték' alkotására; de már ügyvédek ,vélelmezés'-t is irnak; s *alajt-* vagy *ulít-*ból (amazt ,szakajt', ,szalajt' példájára, s az összezavarás kikerülése végett jobban szeretném) addig nehezen lehet valamit csinálni, míg az általános irodalom előbbi jógába vissza nem helyezi.

„**Annyég**: addig, odáig. *Annyég nem mönyök el.*“ — Ennek kimondhatatlan érdekes volta egy más értekezéséből fog kitűnni, melynek fő alapját ezen szó és az ezzel tökéletesen hasonzerű régies *menig* (= mennyig), azaz *meddig, míg, fogja* képezni.

„**Aránsú, egyaránsú**: egyenlő. *Olyan egyaránsúak, mint-ha ikrek volnának, egy aránsúlag lépnek.*“ — Helyesírásunk szerint: *aránsó*.

„**Árnyék**: jelenti ezt is: fészter, szín. Mondják így is: árnyék ajja“ (alyja). — Megérintettük a Szótárban, hogy régente ,ernyő' értelemben is használtatott, tehát újabb bizonyítéka a székely népnyelv ős eredetiségének.

„**Árté**: derék, pompás. *Árté vendégség. Vessünk egy árté pipázást.*“ — Vajjon a német *artig*, vagy görög *ἀρτή* (mely eredetileg kitűnőt jelent), vagy latin *ars, arte* szótól (talán a román közvetítésével) származik-e, nem merném eldönteni; magyarnak semmi esetre sem tarthatom, mert nyelvünkben nincs rokon jelentésű ivadéktársa, s ,árt' törzs inkább ellenkezőt jelent; ,derék' szóból meszterkelni ki, melynek elforgatására a székely nyelvnek különben sem volt volna oka, erőtetettnek látszik.

„**Átal**: közeparány; *valaminek átajját (általját) venni; átal-fa*: kettős rúd keresztfája; *átalabb*: rövidebb irányú — *út; átal-kapu*: közkapu; *átalkelő*: átjáróhely; *átallag*: átlag; *átaligyenest v. általegyenesbe.*“ — Ha ezeket itt nem olvassuk vala, mind elvetendő újításnak vennők.

„**Azonfele**: hasonfele.“

„**Azonaránt** (jobban: azon iránt), azon irányban.“

Mindkét példa azt mutatja, hogy ,azonság' újabb időben képzett szónk az ,identitas' kifejezésére, melyet némelyek már-már

kárhozthatnak vala, bővebben : ugyanazonság, helyes értelemben van alkotva.

B.

„**Baggat** (helyesírásiilag jobban *bakgat*) : megférczel valamit téltúl.“ — Annyi mint ‚akgat‘ *b* előtéttel. A Tisza mellett is ismeretes szó.

„**Bajnok** : jelenti ezt is : *alkalmatlan*. Ne légy ojan bajnok.“ — Már-már tót szónak keresztelték. S a felhozott székely példában az nevezetes, hogy melléknéviileg használtatik. A *nok* képző, *nák* alakban megvan a perzsa nyelvben is hasonló jelentéssel. „*Nák* — így szól Pfizmaier — jelent (a perzsában) minőséget és arab szókhoz is járul ; pl. *khism* harag és *khismnák* haragos, *fereh* vigtség, *ferehnák* vidor, *ghum* gond, bú, *ghamnák*, vagy ugyanezen képző megfordítva is : *ghamkín* gonddal teljes, bús ; igékhez is járul pl. *amuznák* tanító, mintegy tanítnok, Vullers szerint : docens, praeceptor. A magyar *nök*, *nök* valamint a perzsa *nák* hangokban egészen rokon az *ánk*, *énk* képzővel is, *nyalánk*, *fúlánk* (= *fúránk*), *félénk* stb. szókban.

„**Balkán** : balog.“ — Göcsejben : *balogács*. Ebben az ‚ács‘ alkalmasint annyi mint csináló, cseáló ; hát ‚balkán‘ utóbbi részében nem lappang-e a tatár ‚kán‘ vagy ‚khán‘ szó? melyet gyanítanak némelyek a ‚kárkán‘ szóban is ; ezen ‚kán‘ Vullers szerint a nevek mellett megtisztelő szó is, milyen a magyar úr, pl. Mirza khán.

„**Beczélni** : becéztetni, kényeztetni“, *becze* szótól, mely el-kényeztetett gyermeket is jelent.

„**Belétőjked** : beléakad, beléköt. *Most miét tudsz belém tőj-kedni*.“ — ‚Tőjk‘ mint törzs vagy gyök nálunk egészen ismeretlen.

„**Berzéget** : megbolygat, p. o. a fáradni kezdett szénát villa-hegygyel megbolygatják — megberzegetik.“ — Megvan Szótárunkban : *berze* am. borzas ; tehát berzeget = borzogat, borzoz értelemben.

„**Bezget** : megbezgetik a szénát.“ — Egyezik vele a mélyhangú *bizgat*. „**Bezdíts** azon a szénán.“ — *Bezdit*, újabb származéka a *bez* (= *biz*) gyöknek, *bizgatva* egyet vagy egy kicsit mozdít.

„**Bésajdúl** : béserül.“ — De mi a ‚serül‘ szót sem értjük. Alább olvassuk : „**sajdúl**, sirül alattomban. Mellém sajdúla.“ Már

itt többet tudunk s látjuk, hogy *serül* v. *sirül* ivadéktársa *serény* és *sürög*, sőt *surran* szavainknak, *ser* v. *sir* v. *sür* v. *sur* gyöktől (*surran* hangutánzó; a csagataj nyelvben *firreszt*, az Abuska szerint valamely ellövött tárgynak röptiben való hangja, surrogása). Ezen *ser* v. *sir* gyök több származékban is gyakran eléjön a székely nyelvben, pl. *siringélni* v. *siringözni*: forogni, örvényezni; *siringetni*: keríngetni; *siringő* v. *sirítő*: vízforgó, örvény; *siringézik* v. *surungózik*: surrog-el a füle mellett; *siritt* v. *seritt*: sürög, forgolódik; áthatólag is: *sirítsd azt az ékét. Úgy megsirítlek egy fával*; *sirülködik* v. *sirülközik*: osonkodik, surrankodik — el, ki; *körül sirülködni*: körülötte sürögni, — simánkodva (az értelmezésben itt is megint új szjön elé); *sirül* magában gyakran olvasható, pl. a tánczversben: „Jövel kéncsem, sirülj egyet“; a szólásmódokban: „Ojant fogok a derekadon, hogy a bőröd mind felsirül“; a mesékben: „A tátos pedig megsirült mint a forgó szél“; úgy, hogy ezt Kríza J. ki sem írta a szótárba (mint sok egyebet), azt hívén, hogy úgy is ösmeretes előttünk, pedig dehogy ösmeretes. Emlékezem, hogy egykor Lugosy J. társunk egy régibb iratot ismertetett meg előttünk, melyben *sellő* fordul elé, szellemféle minőségben s nem igen értettük; de most világos előttünk, hogy az nem egyéb mint *serlő* v. *serülő*, *sirülő*. A Rába mellett divatos: *serde* v. betűátvetve: *sedre* am. szeleburdi.

„**Bilinkél**: billegve jár.“ — A *bil* v. *bill* gyöknek nálunk ismeretlen egyik származéka.

„**Bimbolózás**: összebonyolódás, összeveszés.“

„**Bincsolódik**: midőn két verekedő öltre menve összefogon-
tozik, vagy mikor a fonalszálak a szövön összetévednek.“

„**Belébinsalkodni**: belé csippszekedni.“ — Valamennyien *bim* gyökből, illetőleg *bimb* s *bincs* törzsekből erednek.

„**Biralkodik**: Sok mindennel biralkodik“

„**Bizgentyü**: valamit mozgató eszköz, p. o. zongorapadlőcskák, óraindó (inga?)

„**Bogonyavéri**: denevér. A ‚bogonya‘ szót én nem ismerem, de eléjön föntebb: *bakós*, ‚mumus‘ (néhutt: bubus), v. ‚rémkép‘ értelemben; ugyanazon törzstől látszik származni s érteményben is egyezni: bogonya. Az utóbbi rész: *véri* pedig hihetőleg: vére, tehát bogonyavére am. mumus vére v. ivadéka, fajzatja. Honnan megtetszik, hogy nem épen képtelenség, Szótárunkban csak hihetőséggel érintett azon nézet, hogy ‚denevér‘ eredetileg talán *dana-vér* volt, a

rosz szellemet jelentő *dana* (mely Szalában am. manó, bubus) és *vér* szótól. Pedig ez is hibául rovatott fel egy észrevételben. Pesti G. meséiben: *puptenevére* Molnár Albertnél: *pupenevér* s Páriz-pápainál is (denevér' v. tenevér' mellett): *pupenevér* (az utóbbi *p* a *t* v. *d*-ből hasonulván), csak a föntebbiek szerént értelmezhető: *pub* t. i. szintén am. *bubus*, tehát *bubus* és *dana* hasonszók egy szóban egyesültek. Sándor Istvánnál: *tündevény* v. *tündemény* hasonértelműnek látszik. A tör. *dün*-ből (= éj) bajosan fogjuk a *bogonyavéri*-t kimagyarázni.

„**Bolydít**: bolygat; és **bolydulás**: háborodás. **Bólya**: balga; mind ismeretlen származékai *boly* gyöknek.

„**Bong**: gomb“, úgy látszik, hogy betűáttétetből eredett, *b* és *g* helyet cserélvén. Talán ettől származott

„**Bongor**: apró vad fákkal sűrűn benőtt hely.“ Vagy talán viszonyban áll ‚bajboncs‘ szó boncs törzsével, mintegy összebongyolodott valami. Tehát *bongor* = bongyol, v. *boncsor*.

„**Botáz**: tévelyeg, botorkáz, botlik; belébotáztam valamibe: önkéntelenül belébotlottam, v. beléavattam magamat.“ Nálunk némileg csak az ‚átabotába‘ ikerített szó ismeretes. Egyébiránt Szótárunkban is eljön: *botáz*, körülbelől hasonló jelentéssel. Összekötetésben látszik lenni amazzal

„**Botál** (írva: bothál, talán nyomdahibából): összevisszhányvet“, és

„**Botog**: dologtalanul jár elé s hátra.“

„**Böncölget**: csömbölyget, csombolgat.“ Itt is a ‚böncs‘ törzs a megfordított ‚csömb‘; mint Szótárunkban is ‚böncölék‘ alatt megérintettük.

„**Burran**, *felburran*: röppen — a madár, foglyok csoportja.“ Hangutánzó, s a ‚burr‘ gyök szintén a megfordított ‚röp‘.

Ugyanezen gyökből származik

„**Burrog** v. **burunkozik**: dong — a cserebogár“ (t. i. röpültében). Innen: *csereburung* am. cserebogár.

„**Büdü**: büdöshely; fogda; *büdübe*: veszedelembe — vinni, vagy befogni.“

Cs. Cz.

„**Csapzi**: hízalgő, ide s tova hajlongó“, szokottan: csapodár; olyan alkotású mint kapzsi.

„**Csata** : éji őrizet; és csorda. Jó csata ménesem, jó esztena juhom.“

„**Csenger, csöngör** : sűrű bokros hely“; föntebb hasonló jelentésű: ‚bongor.‘ Amaz talán annyi mint csömböly, valamint bongor = bongyol.

„**Csombolyog** : valaki körül surlódva vagy tapogatózva jár kel. Vidd el a gyermeket, *ne csombolyogjon körültem. Elcsombolyog* a többi között: megél ő is valahogy. *Jól csombolyognak*: tisztességesen élnek.“ De talán mégis ‚összecsombolyodva‘ azaz ‚összehúzódva‘ mellék értelemmel. Kétségen kívül *csomb* (= csomó) törzsből.

„**Csontorag fa** : megcsonkított, töredezett ágú élőfa; *csontorag ló*: béna ló; *csontorag fog*.“ Szótárunkban ez utolsó értelemben *csontorka* alakban fordul elé.

„**Cziház** : zaklat, kerget. *Elcziházta* az ülü (ölü) a tyúkokat. Ne *cziházd* annyit a kutyát, hadd egyék vagy nyugodjék.“ Talán a *czo* v. *czoki* indulatszókból módosítva alakult.

D.

„**Döhöl** : ver, üt. Jól megdöhöllek.“ Hihetőleg ezen hangutánzó, *döh* gyöktől származnak : *dögöny, dögönyeg, dögönyöz*.

„**Dun** ; *feldunják* a vizet a gáttal; *felduntatta* a jég a vizet.“ Tehát ‚duzzaszt‘-féle értelemben. Gyöke az ismeretesb *dunda, dun-di, dunna* szónak is.

Csak e néhány mutatóványból is láthatni, nem csak hogy érdekes fejtegetésekre nyujtanak anyagot e gyűjteménybeli szók, hanem hogy édes nyelvünk kincses házát igen számos ős kifejezésekkel s tős gyökeres magyar szólásokkal is dúsan gazdagítják. Azért kötelességünknek tartottuk és tartjuk e jeles gyűjteményt a Szótár II-ik kötetén kezdve a lehető legterjedelmesebben használni. Bár a két magyar haza minden más vidékein is találkoznának ily szorgalmas és szakértő gyűjtők!

Befejezésül egy igen érdekes alakra, illetőleg képzőre kívánom a tisztelt osztály figyelmét fölhívni, egy képzőre, mely épen a legújabb időben igen nagy szerepet kezd vinni ferde irányban,

Az előttünk levő gyűjtemény 556. lapján ezeket olvassuk: „*Legéntem, leántom* stb. (legény, leány koromban) nem annyira szokott; de gyakoriak: *füventibe, enyettem, idéttém, idéntem* v. *idéntemben* személyragozva.“

Kriza János igen helyesen egy osztályba sorozza ezeket; helyesen, mert 1) valamennyi igehatározó, 2) valamennyi ugyanazon képzőre vonatkozik, mely is *t* v. *tt*, néha egyesülve *an, en* képzővel is: *ant, ent*; 3) valamennyi személyragozva is: *legéntem* (s mint a stb. következteti): *legénted, legénte, legéntünk*; így *enyettem, enyeted, idéttém, v. idéntem, idétted* v. *idéntemben, idéntedben* stb. A tiszta törzsek tehát: *legént* vagyis a mi kiejtésünkkel: *legényt, füvent, enyett, idétt* v. *idént*.

Az *ant, ent* képzőről — mert *idént* is am. idő-ent — ezt írtuk a Szótárban: Némely határozók képzője, pl. alatt, hosszant, változattal: *att, alatt, hosszatt*. Első alkatrésze: *an*, mely általában igehatározókat alkot, pl. okosan, vékonyhangon *en*, pl. bölcsen; a második *t*, mely szinte önállóan is képez határozókat, pl. örömet, képest, kivált, nézt.“

A föntebbieket tehát bővebben így írónk körül: *legéntem* am. legény állapotomban, vagyis itt szokottabban Kriza J. szerint is: legény koromban, épen úgy mint: ‚alattam‘ azt teszi azon állapotban vagy helyzetben, mely az én állapotom vagy helyemhez képest lent van. Így *idéntem* vagy még *ben* raggal is megtoldva: *idéntemben* azt jelenti: azon időben, melyet én a magaménak mondok; *füvente* am. fiúkorában vagy állapotában, pl. a zabot füvente szénának kaszálni; *enyett* talán annyi mint: énett v. enett azaz énért az *r* kihagyásával, mint ‚mert‘ is a székelyeknél: met, ‚azért‘ = azétt; de az ‚ért‘ ragot is a *t* határozói képző alkotja; ‚enyetten‘ tehát azt tenné: én értem, vagyis ‚én végettem‘, és ‚én helyettem.‘

Senki sem fogja kétségbe vonni, hogy legalább az elsőbbekhez hasonló képzésű az általános divatú *ifjant* v. harmadik személyi raggal: *ifjanta* = ifjú korban v. ifjú korában; s ha valaki így is ragozná: *ifjantam, ifjantad*, talán szokatlannak vélnék, de (‚idéntem‘, ‚idénted‘ példájára) szabályosnak, sőt szép rövid és szabatos hangzatúnak. Hasonló a régiéknél pl. Tatrosi codexben *elevente*: „Mert e hitető még elevente (vivens, azaz élő állapotában) így mondott“; a régi magyar Passióban *ben* raggal is toldva: *eleventébe*. Mellőzve a *régente, hajdanta* (= ha-idénte, valamint hajdan = ha-időn)

szókat, melyek nem nevektől származnak, csak az újabban divatba jött *naponta*, *éjente*, *évente* szókat említem, melyek a főttebbi példák és fejtegetések szerént így értelmezendők: *naponta* annyi mint *napkoron*, azaz szokottabban: *nappal*, Györött: *naponnant*; *éjente* am. *éjjel*; és *évente*? magam sem tudom mit jelent, mert 'évkoron', vagy 'évi időben' szóknak értelmök nincsen. Azonban ezeket egészen más értelemben használják ú. m. *naponta* = *naponként*, *éjente* = *éjenként*, *évente* am. *évenként*; úgyde ezen értelmezés a mondottak után semmi alappal nem bír, mint nem bírna azzal: *idénte*, ha *időnként* értelemben akarnók venni. S hogy ezen állításomat bővebben igazoljam, késértjük az egészen hasonló alkatú *egyenként*, *seregenként*, *osztályonként*, *füzetenként*, *darabonként*, *fejenként*, *esztendőnként*, *hónaponként*, *hetenként*, *csoportonként* szókat a *naponta*, *évente* módjára átalakítani: *egyente*, *seregente*, *osztályonta*, *füzetente*, *darabonta*, *fejente*, *esztendőnte*, *hónaponta*, *hetente*, *csoportonta*. Nemde gyönyörű átváltozások? És még megérhetjük, hogy a vakon és elvek nélkül vagy ferde elvekkal rohanó kor még ezeket is divatba hozandja, hacsak bátor, erélyes és szilárd föllépés nem állja útjokat.

FOGARASI JÁNOS.

VEGYES APRÓSÁGOK.

ISMERTETÉSEK, ÉSZREVÉTELEK, FEJTEGETÉSEK.

27. Térdepelni.

Föltetsző, hogy ezen igének a *térd* szótól való eresztésében a nyelv nem elégedett meg az egyszerű és rendes *l* denominatívképzővel (*térdel*), hanem közbe vetette még azt a *p*-t: *térdepel*. Azt csak nem hihetjük, hogy itt a *p* csupa nyelvszeszélyből eredt jelentés nélküli betoldat; s nem hihetvén el ezt, kétféle lehetőség áll előttünk annak megmagyarázására. Ugyanis a *p* vagy a *térd* alapszóhoz járult, azt kiegészítvén vagy meghatározván, s ennél fogva névszói természetű, míg az igeképző csak *l*; vagy az igeképzőhöz tartozik, s ennél fogva igezői természetű, vagyis a teljes igeképző nem *l*, hanem *pel*. — Egyszeriben eldönti e kérdést egy tekintet a cseremiszi „*térd*“ és „*térdepelni*“ szókra. Cseremisziül a „*térd*“ *polvuj* R. (egy kisebb orosz-cseremiszi szógyűjteményben *polbä*); „*térdepelni*“ meg a Bibliai szóalak szerint: *pulvujt*-aš, a magyar *l*-nek megfelelő rendes *t* denominatívképzővel (l. fent 58. l.) *pulvuj*-tól képezve. A *polvuj*, *pulvuj*-ban mindjárt ráismerünk a cser. *vuj* „fej“ szóra, mely a finn *pää*-nek mása, s ehhez még hasonlóbb maradt a *polbä* alakban. A *pol*, *pul* tehát = finn *polvi* „*térd*“, *polvuj* pedig = „*térdfej*“, épen úgy a mint a csuvasban mondatik *čir-possi* *térdfeje*, és *čir-possibe turas* „*térdepelni*“ (*térdfejen állni*). A „*térdfej*“ tehát egy régen szokott összetételnek mutatkozik, s azt hisszük, hogy a magyarban is divatozott, mikor a *fej* szó még *p*-vel volt *f* helyett; de csak a *térdepel* igében maradt meg. Ezt tehát így taglaljuk: *térde-pe-l*, s a *pe-t* a *fej*, *fë* (= *fää*)-nek régebbi alakú másának (= finn *pää*) tartjuk. Így a *térdepel* igen egyszerűen meg van fejtve, a mennyiben képzése a cseremiszi *pul-vuj-t*-éval tökéletesen megegyező.

28. A *-matos*, *metes* (p.o. *alkalmatos*-féle melléknevek. Elé vannak ezek sorolva a NSzótárban, *et*s alatt: *kellemetes*, *figyelmetes*, *szerelmetes*, *élemetes*, *szemérmetes*, *alkalmatos*, *szorgalmatos*; s a régi-eknél még ez is: *örömetes* (*örömetest* = *örömetest*). Magyarázatot kíván itt az *at*, *et*, mely a rendes *os*, *es* melléknévképző előtt még az *m*-végű alapfőnévhez járul, mely különben csak a nélkül divatozik. Még a régibb magyarságban sem találunk *alkalmat*, *figyelmet*-féle főnevet e h. *alkalm*, *figyelm* (később *alkalom*, *figyelem*); pedig az említett *-matos*, *metes* melléknevek mindig divatban voltak, s csak újabb időben mondanak (vagy írnak) helyettök *-mas*, *mes*-félét (alkalmas, stb.). — Az *alkalmatos* stb. *at*, *et* magyarázatát a NSzótár írói abban találják, hogy az csak az *os*, *es* melléknévképzőnek ismétlése (*szorgalmatos* e h. *szorgalmasos*, *kellemetes* e h. *kellemeses*), az elsőbbik *s* t. i. *t*-vé válván. E nézet, a mi a képző kettőztetését illeti, nem járna nehézséggel: mert hiszen ilyen pleonasmust, milyen ragok és képzők kétszeres kitétele, nem hallatlan dolog, sem a magyarban, sem más altaji és nem altaji nyelvekben. Nehézséget csak abban látunk, hogy egy valamikor már meglevő magyar *s* megint *t*-vé vált volna, a mit a magyar nyelvhangok tényleges fejlődéséből, a mennyire azt ismerjük és ismerhetjük, aligha fogunk bebizonyíthatni. Még a széphangzat követeléseivel sem támogathatók az állított *s: t* hangváltozást; mert a magyar fül legkevésbé sem ütközik meg ilyen két egymásután következő *s*-ben (v.ö. *vasas*, *mesés*, *ásás*, *tövises*, mely tkp. *tövishes* helyett való stb.). — E nehézségeket tekintve bátorodom a kérdéses *at*, *et*-re nézve egy új, a rokon nyelvek hasonlítására támaszkodó nézettel lépni föl, mely azt talán könnyebben fejti meg.

A mint a *-más* képzőt a magyar nyelvben alig egy két példa tartotta fen (áldomás, állomás, hallomás, tudomás), míg az p.o. a cseremiszből és szuomiból igen közönséges, úgy egy **mat*, *met* képző is csak néhány tőle származó melléknevekben (*-matos*, *metes*) maradhatott meg. E lehetőség bizonyossággá válik, mihelyt a **mat*, *met* képzőt mint igenév-képzőt a rokon nyelvekben mutatjuk ki, úgy mint a *-más* is a finn *-maise*, cser. *-maš* hasonmásokban létezik. — A finn nyelvben a *ma*, *mä*-végű nomen actionis mellett, melynek a magy. *m* felel meg *figyelm*, *alkalm*, *élem* (= f. *elämä*) stb.iben, nem ritka *nta*, *ntü* (*nto*, *ntö*, *nti*) képzésű igenév (lásd: Fábrián, finn nyelvt., 62. l.). Ezen *nta*-nak a *ma*-val párhuzamos használatát lát-

hatjuk p.o. ezen runoversekből (Kalev. IV, 425.): „läksin sanan saatantahan, kieli-kerran kerrontahan“ egybevetve evvel (405): läksijänis juoksemahan“, vagy 331. „menin merta kylpemähin“; XXIII, 318. „menet — halkosien suollantahan“, 328. „lähet — nouantahan.“ Tehát *nta*-végü és *ma*-végü igenevek illativusa (*ntahan, mahan*), egyaránt célkifejező infinitivusúl használva. Szintígy p.o. adessivusa XXIII, 566. *poimennalla* (*poimentalla* h.) és 565. *tuomalla*. Véleményem szerint az *nta* csakugyan a *ma*-ból tovább-képzett alak is, épen úgy mint a *-maise*, *mise* igenévképző. Az *nta* ugyanis legközelebb *mta*-ból (mely a finnben szükségképen *nta* lesz), ez megösszevonás által *mata*-ból állott volna elé, épen úgy mint a finn rendszámnevek *nte* képzője *mte*, *mete*-ből (= oszjtj. *met*, cser. *mise*, *miše*, *mše*). Az *nta* ezen eredetibb **mata*-féle alakjának megfelelő hasonmását látom a magy. *alkalmatos*, *éleletes* stb. *mat*, *met*-jében (vagy szorosabban taglalva *mato*, *mete*-jében: *ma-to-s* — finn **mata-ise*), mely e szerint egy, bizonyosan valaha önállólag is a magyarban divatozott igenévképző. Sőt lehet, hogy a *futamat*, *folyamat*, s a *székely nyilatmat* szókban mégis ezen régi *mat*, *met* képzőt kell elismerni, noha *futamni*, *folyamni* igék is vannak.

29. A *talan* (*atlan*) magyar fosztó képzőről már a Magyar Nyelvészet V, 537. s köv. lapjain tettem egy fejtegetési kísérletet, s most is ragaszkodom azon akkori nézetemhez, hogy a magyarban nem csak a *talan* egészben a fosztó értelmet kifejező képző, hanem mindenkor névtőhöz járul is, mint alapszóhoz, sohasem igetőhöz. Hunfalvy úr ugyanott 545. l. azt az ellenvetést tette volt, hogy a magyar igető nominalis (tulajdonságnévi) természetű levén, az akár olyan képzőket is fogadhatna el, minőket a névtő; e szerint, a mint van *szüleség*, *kivánság*, *fáradtság*, *hazudság*: lehetne *tud-atlan*, *tör-etlen*, *állhat-atlan* is, a fosztó képző közvetlenül az igetőhöz ragadván. — Nem tudom ugyan, hogy még most is úgy vélekedik-e H. úr e tárgyról; részemről csak a következőket akarom megjegyezni. A magyar igető csak annyiban nézhető nominalis természetűnek, hogy a praesens egyesszámi 3. személyalakja helyett áll, s a praedicatumként használt névszó mellől ugyanily idejű s személyű létige a magyarban elhagyatik; p.o. épen úgy mondatik: az ember *tud*, a mint mondjuk ezt: az ember *jó*. Itt a *jó* mellől csak *e l m a r a d t* a létige, mely más és rokon nyelvekben is kitétetik, p.o. a finnben (*mies on hyvä*), a törökben (*adam eji-dir*), s mely más időben vagy

személyben a magyarban sem maradhat el. Tehát helyesebben azt mondhatni, hogy az említett esetben a magyar névszó verbális természetű. Hozzá járul, hogy a *tud* mint praes. egy. 3. szem. alak, a mint a megfelelő többesi alakból (*tudnak*) egy tekintetre is kitűnik, csak ragvesztett kopott alak, tehát csak külsőleg, nem pedig érték szerint, egyenlő az igetővel; sőt még az is lehet kérdés, vajjon a valódi (eredeti teljes) igetővel csak külsőleg is egyenlő. Ugyanis úgy látszik nekem, hogy az a köthang, melyet sok igealakban vagy igétől származó névszóalakban föl szoktunk venni (p.o. tudomás, tudomány), igazabban az igető eredeti végönhangzójának tekinthető, a milyen végönhangzó p.o. a finn igeinek legtöbb alakjaiban világosan elétűnik. Mindenesetre a magyar ige- és igenévalakok helyes fejtegetésére s taglalására nézve felette fontos dolog az eredeti teljes igetőt határozhatni meg, a mi természetesen csak az épebb alakokat megőrzött rokon nyelvek segítségével történhetik. Erre nézve p.o. azt hiszem, hogy *tudat* szóban csak a *t*-nél kezdődik a képző: *tuda-t*; hogy *tudás* szónak hosszú *á*-jában még az igető végönhangzója is lappang stb. Ha p.o. a finn *elämä* igenéből mint igető tisztán kiválik *elü*, ugyanígy kiválik a magy. *éleletes*-ből *éle*, valamint a cseremiszi *ilemaš*-ből *ile*. De ez nagyobb terjedelmű kérdés, melyet itt csak meg akartam pendíteni, s fontosságára figyelemztetni. Ha pedig a *tud* alak valamikor (még ép voltakor) többet foglalt magában, mint a pusztá igetőt, most pedig még ennél is kevesebb hangteljességgel bír: bizony nem fogjuk egy néhány kívánság-féle szóból a magyar igető nominalis jellemét következtethetni. — Visszatérve a *talán* képzőre, meg kell jegyezni, hogy az tkp. nem „tagadó“ hanem helyesebben „fosztó“ (privatív) képző: *háztalan* *pénztelen* nem azt teszik, hogy „nem-ház, nem-pénz“, hanem „ház, pénz nélkülvaló.“ Az igecselekvés fogalma pedig, a milyen az az igető jelentésében elénkbe lép, nem valami tárgyiast fejez ki, melylyel való vagy mely nélkül való lehet valaki v. valami; már ennél fogva is egyelőre furcsának, sőt az altaji nyelvek egyszerű szabályos észjárásával meg nem férhetőnek tűnnék föl, hogy a *talán*-féle képző közvetlenül igetőhöz járuljon. S ha mégis ez a látszat van, ez csak az eredeti teljesebb alakok összevonása vagy elrövidülése folytán keletkezhetett, mely miatt már nem vehetjük ki tisztán azt az ige név képzőt, mely az igető között s a fosztó képző között közvetítőül szolgált. Tisztán kivethető p.o. a finn *tuntemattoma* isme-

retlen-ben a *ma* igen évképző, melynél fogva az egész szó azt teszi, hogy: *tuntema* (ismeret) nélkülvaló (*toma*); de nem így a magyar *ismeretlen*-ben. De ebben is lappang az igenévképző, a mely igen könnyen a birtokosító *ismeretes* páralakból kivethető: *ismeretlen*, *ismeret-tlen* (v.ö. erőtlen), *ismeretlen* (ezt már nem lehet taglalni; mert sem *ismer-etlen*, sem *ismere-tlen*, sem *ismeret-len* volna helyes taglalás). Az *ismeretlen* tehát a régi *ismeret* nomen actionis alaktól képzett fosztó melléknév, és az effélék lehetnek vagy activ (p.o. tudatlan) vagy passiv (p.o. hallatlan) értelműek, vagy egyszerre mind activ mind passiv értelműek. Csak azt kell megjegyezni, hogy ezen, igenévtől származó fosztó melléknevek képzése olyan régi, hogy az igenévképző a fosztóképzővel összeforrván a mai nyelvérzék előtt mintegy egységes képzőnek tűnik föl, mely az igetóból activ vagy passiv értelmű igeneveket képez. Ez által magyarázódik meg, hogy az önálló *t* képzőjű igenév (nomen actionis) néha kissé eltér jelentésileg ugyanattól a *t* képzőjű igenévtől, mely a *talán* képzőhöz már a nyelv egy régebbi korától fogva hozzá van forrva, p.o. *ismeret* különállólág némileg nomen acti lett (= az, a mit ismer valaki), míg az *ismeretlen* (*ismeret-telen*)-ben nomen actionisnak maradt = ismerés (*ismeretlen* passiv értelmű, olyan tárgyról mondatván, melyre nézve valamely logikai subjectum nélküli az ismerést).

Nagyon érdekes a magyar *tudatlan*, *ismeretlen*-féle (hogy úgy nevezem) tagadó igenevekre nézve, hogy ilyenek vannak a csere-miszben is, melyek szintén azt a látszatot nyujtják, mintha a fosztóképző (*teme* = magy. *talán*) közvetlenül az igetőhöz járult volna, p.o. *küldömö* (*kelletlen*), *koldomo*, activ értelmű: nem halló, míg a magyar *hallatlan* passiv értelmű. És még érdekesebb az, hogy szintén egy *t* képzőjű igenév az igető között s a fosztó képző között a közvetítő. Ennek kimutatását láthatni fentebb a 103. lapon.

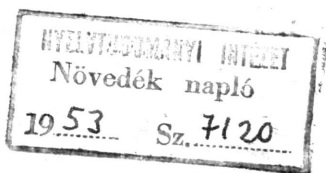
Végre Fogarasi úrnak, ki a *talán* (*atlan*)-nak fosztó értékét csak a *lan*-ban látja, Ny.K. III, 194 tett azon észrevétele után, hogy az *alkalmat-os*, *figyelmet-es* mellett álló fosztó (vagy tagadó) *figyelmet-len*, *alkalmat-lan* szók megezáfolják a *talán* egészben használatának védőjét, mert nincs *alkalmat-atlan*, *figyelmet-etlen*: mégis csak a teljes *talán* védőjének vallom magamat. Mert nem is kellett soha *alkalmat-atlan*, hanem volt: *alkalmat-talán*, mely *alkalmat-tlan*, *alkalmatlan* lett, épen úgy mint az *ismeret-telen* lett *ismeretlen*. Az *alkalmat* pedig azon, önállólág már nem divó nomen actionis, melynek képzőjét fentebb a 28. Apróságban igyekeztem kimutatni, s melytől egyrészt fosztó képzővel származik *alkalmatlan*, másrészt birtokosító képzővel *alkalmatos*.

BUDENZ JÓZSEF.

TARTALOM.

	Lap
Néhány magyar igeképzőről (aszt, ad; ít, úl; t, l; tat.) Budenz József.	145.
Hogyan fejeztetik ki az örökkévalóság a sémi nyelvekben? Gr. Kuun Géza.	175.
Magyar nyelvrítkaságok. Mátyás Flórián.	188.
A finn nemzet történetírásáról. II. Hunfalvy Pál.	209.
Khivai tatárság. Szövegközlés és nyelvtani vázlat. Budenz József.	269.

Nyelvtudományi Közlemények. Kiadja a magy. tud. Akadémia nyelvtudományi bizottsága. — Szerkeszti Hunfalvy Pál. Első kötet. 1862. Második kötet. 1863. Harmadik kötet. 1864. Negyedik kötet. 1865. Mindenik kötet ára 3 for. Eggenberger Ferdinánd m. akad. könyvvarusnál.

Magyar Nyelvészet. Szerkeszté Hunfalvy Pál.

Első évfolyam,	Pesten 1856.	412 lap	ára 5 frt 25 kr.
Második évfolyam,	Pesten 1857.	478	" " 5 " 25 "
Harmadik évfolyam,	Pesten 1858.	486	" " 5 " 25 "
Negyedik évfolyam,	Pesten 1859.	480	" " 5 " 25 "
Ötödik évfolyam,	Pesten 1860.	550	" " 5 " 25 "
Hatodik évfolyam,	Pesten 1861.	556	" " 5 " 25 "

Mind a hat évfolyam együtt 25 forint.

Pesten **Osterlamm Károly** könyvvarusnál.

NYELVTUDOMÁNYI
KÖZLEMÉNYEK.

KIADJA

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
NYELVTUDOMÁNYI BÍZOTTSÁGA.

SZERKESZTI

HUNFALVY PÁL.

NEGYEDIK KÖTET.

MÁSODIK FÜZET.

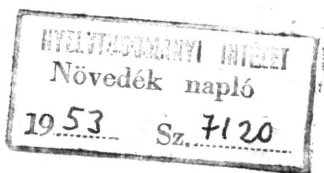
PESTEN,

EGGENBERGER FERDINÁND MAGYAR AKADÉMIAI KÖNYVÁRUSNÁL.

1865.

TARTALOM.

	Lap
Néhány magyar igeképzőről (aszt, ad; ít, úl; t, l; tat.) Budenz József.	145.
Hogyan fejeztetik ki az örökkévalóság a sémi nyelvekben? Gr. Kuun Géza.	175.
Magyar nyelvrítkaságok. Mátyás Flórián.	188.
A finn nemzet történetírásáról. II. Hunfalvy Pál.	209.
Khivai tatárság. Szövegközlés és nyelvtani vázlat. Budenz József.	269.

NÉHÁNY MAGYAR IGEKÉPZŐRŐL (ASZT, AD; ÍT, ÚL; T, L; TAT).

Mint átható és benható igeképzők a magyarban párhuzamosan egymás mellett állanak: *aszt, eszt* és *ad, ed*, p.o. *horpaszt, repeszt* és *horpad, reped*; továbbá *ít (ét, ojt, ejt)* és *úl, ill*, p.o. *szabadít, kerít* és *szabadúl, kerül*; végre *t* és *l* is, p.o. *ront (romt), fejt* és *roml[ik], fejl[ik]*. Az átható képzők itt egy „tenni, okozni“, a benhatók egy „lenni, azzá-válni“-féle igető értékével bírnak, s egymástól független társakként állanak egymás mellett, olyformán mint p.o. a tatár *joq-itmek* elveszteni (tkp. nincsen-tenni) és *joq-bolmaq* elveszni (tkp. nincsen-lenni).

Ezen egymástól való függetlenség, ha megvan is e képzőkre nézve, nem kívántatik meg okvetetlenül, a mint a rokon nyelvek igeképzési eljárása mutatja. Az említett páros igeképzők ugyanis főleg denominatív-félék, a mit az *aszt, ad*-ről is lehet mondani (ébred, -eszt, áraszt, likaszt, hamvaszt stb.), csakhogy azsokszor már önállólag nem divó alapszókhoz járul; igetőkhez ritkábban, mint: fúlaszt, -ad, gyúlaszt, -ad, valamint az *ít, úl* is: veszít, térít, vonúl, nyomúl. Lássuk mostan, miképen alakulnak az ilyen páros denominatív igék a rokon ugor- finn nyelvekben.

A *m o r d v i n* ban képződnek „valamivé-levést“ jelentő denominatív igék 1) *m* képzővel: *akšiman* fehérülök (*akša* fehér), *laftim* an gyöngülök (*lafta* gyöngö); 2) *j*-vel (eredeti *g* helyett): *purjan* krétás lesznek (*pur* kréta), *saljan* sós lesznek (*sal* só); 3) *gad* és *lgad*-dal: *kozagadan* gazdagszom (*kozü* gazdag), *sokirgadan* megvakulok; *pižilgadan* zöldülök (*piže* zöld). — Az ezeknek megfelelő átható társigék készülnek 1) *pt*-vel: *akšiptan* feheríték, *laftiptan* gyöngíték; 2) *jaft*-tal: *saljaftan* sózok, *purjaftan* krétával bemázolok,

feheríték; 3) *gaft*, *lgaft*-tal: *kozagaftan* gazdagítók, *sokirgaftan* vakítók, *pižilgaftan* zöldíték. Azaz: az átható igék itt nem egyenesen az alapszóból, hanem az ebből már eredt benható igéből képeztetnek, *t* és *ft* causativ vagy míveltető képző által; mert az 1) alatti *pt* annyi mint *mt*, mely a moksa-mordvin hangtan szerint szükségképen *pt* lesz, s Ahlqvist (Moksa-mord. gr. §. 118.) azt tartja, hogy ebben a *pt*-ben a teljes *ft* causativ képző járult hozzá az *m*-hez (*m-ft*) s az *f* csak kiesett belőle; a 2.) alattiakban világos az *ft* causativ képző, a benható *j* után, valamint 3.)-ban is a *gad*-ból megmaradt *ga* után, a miért is bizonyos; hogy *gaft* e helyett való: *gadft*, a melyből kiesett a *d*. — Még egy 4-dik osztályt lehet fölállítani, hol a benható igető egyenlő az alapnévszóval, de az átható ige megint *ft* képzővel alakul, az előbbieket analogiája szerint a benható igéből, nem egyenesen a névszóból: *kelmü* hideg (finn *kylmä*), *kelman* hidegülni, hülni (f. *kylmän*), *kelmüftan* hütök; *načka* nedves, *načkan* nedvesedem, *načuftan* nedvesíték; *koškü* száraz, *koškan* száradok, *košuftan*, *košftan* szárítók.

A cseremiszb en találunk benható denominativ igéket 1) *m*, *ng* (*em*, *ang*) képzővel (l. NyK. IV, 56): *ošemam* fehérülök (*ošo*, *oš* fehér), *kojangam* kövéredem (*koja* kövér); 2) *g*, *k*-val, l. ugyanott 58. l.: *kagergem* görbedek, *susurgem* megsérülök (*kager* görbe, *susor* megsérült, beteg); 3) látható képző nélkül: *levem* olvadok (*leve* langyos), *kölmem* fagyok, fázom (*kölme* fagyott, hideg), *ojar*em kiderülök (*ojar* derü nap), *šopem* savanyodom (*šopo* savanyú), *jokšargem* vörösödöm (*jokšarge* vörös). Az ezekkel társas átható igék készülnek: 1) *md*, *ngd*-vel: *ošemd*em fehéríték, *kojangd*em, kövéríték; 2) a *g* képzőt elhagyva vagy kiszorítva *t*, *d*-vel: *kagert*em görbíték, *susurtem* megsérték; 3) részint *kt* causativ képzővel, részint *t*-vel mint 2. alatt: *levekt*em olvasztok, *kölmökt*em fagyasztok, *šopoktare*m (helyesebben *šopokt*em) savanyítók, *jokšart*em vörösíték. Azaz: a cseremiszb en is csak a benható igetöböl indul ki az átható ige, a mi szemmel látható az 1. alatti *md*-n (= mord. *pt*, e. h. *mt*); a *levekt*em-féle áthatók meg a fent említett mordvin *kelmüftan*, *košuftan*-féléknek felelnek meg (a mi mellett tudni kell, hogy a mord. *ft* míveltető képző alakilag is = cser. *kt*; mert amaz *xt* helyett van); a 2. alatti igékben a csupa *t* képző előtt a benható *g* képző csak kiszorult, mert ezek a mordvin 2. és 3. alattiaknak felelnek meg, úgy hogy a *susurtem* ige mordvinúl így hangzanék:

**susurjaftan* v. *susurgaftan*, s hogy a cseremiszb en csak *susurtem* van, s nem p.o. *susurgektem*, abból ered, hogy a cseremiszb, ezen szóalak összerántása után, nem tűrheti vala többé ezt a mássalhangzótorlatot: *rgkt*, vagy csak *-rkt*, hanem elejté az *r* és *t* közé eső mindegyik gutturalist. Az össze nem rántott *kölmöktem*-ben, megvan az egész *kt* képző = mord. *ft*: *kelmiftan*; de megint csak cser. *t* és nem *kt* áll ellenében a mord. *ft*-nek ebben: *jomt*, praes. *jomdem* elvesztek = mord. *imaftan*.

A v o t j á k b a n a mordvin és cseremiszbzel egyezőleg vannak *m* képzőjű benható és *mít*-féle átható igék: *burmo* gyógyulok, *burmítő* gyógyítok (= cser. *paremam* és *paremdem*), ettől: *bur* jó; *nűsmo* tompulok, *nűsmítő* tompítok (*nűs* tompa, = mord. *noška*; *noškiman*, *nošképtan*). Vannak azonban *m*-es benható mellett álló oly átható igék is, melyeknek *kt* v. *t* képzője közvetlenül az alapszóhoz látszik járulni: *kűsmo* száradok és *kűseкто* szárítok (*kűs* száraz). Azonban könnyen átlátható dolog, hogy valóság szerint a cser. *koškem*, mord. *koškan*-nak megfelelő valamely votják benható igéből kell a *kűseкто* igét származtatni (a mint p.o. megvan votj. *kűnmo* fagyok = cser. *kűlmem*, mord. *kelman*). V.ö. *mozmo* menekszem, *mozmítő* vagy *mozto* menteni (az alapszó hiányzik). Vannak azonban oly benható és átható társigék is, melyeket nem lehet egymástól származtatni: *cűrsato* savanyít (*cűrs* savanyú); *lapkalo* alacsony lenni és *lapkato* alacsonyít (*lapék* alacsony)). Végre olyanok is, hol a benható csak az áthatóból lesz: *bűdeto* teljesít és *bűdetűško* teljesedni, teljesülni.

A z o s z t j á k b a n megint az *m*-féle benható igéket találjuk: *énmem* nőni (*éne* nagy), *nűsmem* tompúlni (*nűs* tompa); a mellette álló áthatók: *énmettem* növelni, növesztetni, *nűsmettem* tompítani. — Egy másik benható képző *d*: *ódedem* savanyodni. (*óda* savanyú), áth. *ódeptem*; ez is alkalmasint úgy készült mint a mordvin *-gaft* e h. *gad-ft*: a causativképző az osztjában *tt*, de néha még *pt* is, p.o. *kereptem* ejteni, *kergem* esni, *hajdeptem* elhagyni, odahagyni, *hajdem* maradni. Ugyane *pt*-t mint causativképzőt (= mord. *ft*, cser. *kt*) találjuk még ezekben: *págaptem* ijesztetni (mellette van: *pákknem* ijedek) és *tágaptem* repeszteni (*táxnem* repedni). De ez utóbbiak, úgy látszik, nem egymástól származnak.

A v o g u l b ó l, míg bővebb szótárt kapunk, csak ezeket hozhatjuk föl: *jűnimém* nőlök (= osztj. *énmem*; *jűni* = osztj. *éne*

nagy, *rotmém* csendesedem, állapodom (*rot* csendes állapot), melyektől ezen áthatók származnak: *jänmeltém* nevelek, *rotmeltém* állapítok. Ez utóbbiakban csak az *l* feltetsző, mert az egész *-melt* ellenében áll a cseremisz *md*, mordv. *pt* (*mt* helyett), votj. *mät*, oszt. *-mett*-nek, melyek mind csak *m* beható és *t*, *tt*, azaz eredetileg *kt*, *ft* causativ képzőből állanak, s különben is a vogulban a causativ képző csak *t*, nem *lt*, p.o. *kujitém* fektetek (*kujém* fekszem), *téltém* teremtek (*télém* termek, születem). Erről majd csak bővebb vogul nyelvanyagból fogunk okoskodhatni.

A fin n (szuómi) nyelvben található nagyszámu denominatív igék közül most kiválasztván azokat, melyek a valamivé-levés és valamivé-tevés jelentésével vannak, főleg a melléknevektől származókat kell tekintenünk. Így találunk 1) *n* képzővel behatókat: *enenen* szaporodom (*enä* több), *kovenen* keményülök (*kova*), *suurenen* nagyobbodom (*suure*), *pimenen* sötétülök (*pimeä*); a megfelelő áthatók pedig ezen behatókból keletkeznek *ta* képzővel: *enennän* szaporítok (tő: *enentä*), *kovennan* (-*nta*) keményítetek, *suurennan* (-*nta*) nagyobbítok, *pimennän* (-*nta*) sötétítetek. — 2) A mint látszik, közvetlenül melléknevekből képez átható azzátevési igéket maga a *ta* (illetőleg *tta*) képző: *kovitan* (tő: *kovitta*) keményítetek (= *koventa*, 1. alatt), (*kova*); *suoritan* v. *suorran* (tő: *suoritta* v. *suorta*) egyenesítetek (*suora*); *pahoitan* elrontani (elrosszítani, *paha* rossz) = *pahennan*; *pitkitän* hosszabbítok (*pitkä* hosszú); *lujoitan* v. *lujitan* erősítetek (*luja* erős) stb. A megfelelő behatók *tu* (*ttu*)-val képeztetnek (ha helyettök nem más alak, p.o. az *n* képzőjü beható, vagy az *nta*-ból képzett *ntu* szolgál), azaz az *u* visszaható képző járul a *ta*, *tta* causativ képzőhez: *lujoitun* (v. *lujenen*, *lujennun*, tő: *lujentu*). — 3) Áthatók *sta* képzővel: *koristan* ékesít (*korea*), *nirkastan* hegyesít, élesít (*nirkka* hegyes), *punastan* v. *punistan* vörösítetek (*puna*), *vahvistan* erősítetek (*vahva*), *uudistan* megújítok (*uusi*, tő: *uute*) stb. Ezekből megint *u*-val (*stu*) behatók származnak: *punastun* vörösödöm, *vahvistun* erősödöm, *uudistun* ujulok, v.ö. *yhdistyn* egyesülök, *kellastun* sárgulok, *lähistyn* közeledem, *mykistyn* némulok stb.

Nem ok nélkül mondám az imént, hogy a *ta*, *tta* képző a mint látszik közvetlenül melléknevekből képez átható azzátevési igéket. Mert ez a *tta* képző különben igetökhöz járul, mint causativ képző, a nélkül, hogy közte és az alapigető között más hangzónak nyoma volna, p.o. *a*, *ä*-végü igetökhöz így: *elä-tän*

(*elü-ttü*) éltetek, *kasva-tun* (*kasva-tta*) nevelek, növesztek, *nauratan* neveltetek stb. Soha sem találunk p.o. *kasvoitan*, *nauroitan*-féléket, míg ellenben a névszókból származtató *tta*-t rendszeren még *i* önhangzó előzi meg, mely az alapszó végönhangzóját sokszor ki is szorítja: *lujoitan*, *lujitan*, *luja*. Ugyanezt látjuk akkor is, midőn a *tta* főnevekből képez denominativumokat: *haavoitan* megsebesíték: *haava* seb, *jauhoitan* megliszteztek: *jauho* liszt, *kirjoitan* írok: *kirja* írás, *könyvv*, *kunnioitan* tisztelik: *kunnia* tisztelet, *lahjoitan* ajándékoznak: *lahja* ajándék, *lannitan* trágyázok: *lanta* trágya, *ositan* részekre osztok: *osa* rész, *paloitan* darabolok, *apritok*: *pala* darab, *rasvoitan* zsírozok: *rasva* zsír, *rauhoitan* békíték: *rauha* béke, *raudoitan* megvasalok: *rauta*, *sioitan* helyezek: *sia* hely, *tarhoitan* bekeríték: *tarha* kerítés, *valloitan* meghodítok: *valta* hatalom stb. Itt tehát az *i*-ben egy új tényező lép elénkbe, mely az alapszó vég *a*-ját épen úgy módosítja, mint a pluralisi *i* (p.o. *kirja*, több. *incisivusa*: *kirjoissa*, *osa*: *osissa*) vagy a praeteritumi *i* az igetők vég *a*-ját (p.o. tö: *anta*: praet. egy. 3. *antoi*, *aja*: *ajoi*, *osta*: *osti*), azaz vagy *o*-vá gyengíti vagy egészen kiszorítja. Az a körülmény pedig, hogy a szintén *a*-végű igetöket vég *a*-ját a *tta* causativ képző nem módosítja, mert nincs előtte még *i* hangzó, arra a fölvételre kényszerít, hogy az *-itta* (praes. *itan*)-féle denominativ igetők képzőbeli *i*-jében egy oly képzőrészt ismerjünk el, mely az alapnévszót először beható igévé alakítván, azt a causativ *tta* képző fölvételére alkalmassá tette: tehát *lujoitta* = *luja-i-tta*. Csak az *-itta*-nak ilyen fölfogása mellett meg is tudjuk itt a finnt egyeztetni egyik közeli rokonával, a mordvinnal. Előre bocsátom, hogy a mordvin *ft* (= cseremis *kt*) causativképző egy a finn *tt*-vel (mely *ht*-ből lett, mely utóbbi a *tt* helyett mutatkozik is még némely denominativ igéken), v.ö. mord. *näftan* mutatok (láttatok) = f. *näyttä* (pr. *näyttän*), cser. *onžokto*; mord. *kolgaftan* folytatok = f. *kuljetta* (pr. *kuljetan*); mord. *solaftan* olvasztok = f. *sulatta* (pr. *sulatan*) stb. A mordvinban pedig, mint fentebb láttuk, az átható (azzá-tevési) denominativ igéket csak a *ja* (*ga*), *gad* beható képző közvetítésével képezheti a causativ *ft* igeképző, vagyis az összetett *jaft*, *gaft* képzővel alakulnak ilyen átható igék. Ezen *jaft*, *gaft* nyilván a finn denominativ *-itta*, (*i-tta*, **i-hta*) képző megfelelője, p.o. *saljaftan* (szók)-nak *jaft*-ja épen az a mi finn *haavoitta* (sebesít) igetőnek *ittu*-ja, vagy mord. *šormagaftan* tarkítok, himzek-nek *jaft*-ja az a mi *lujoitta*-ban megint

az *itta*. Ennélfogva ennek az *itta*-nak az *i*-je is az a mi mord. *jaft*-ban a *ja*, azaz: benható azzá-levesi igeképző. A mordvinban pedig ezen *ja*, illetőleg *ga*, maga sem egyéb mint a *gad* képzőnek rövidült alakja; a mi mellett az is szól, hogy a *gad*-hoz járulván *ft* causativumképző, *gaft* lesz belőle, noha a mordvinban a *gatft* hangzótorlat igen is tűrhető volna (v.ö. *simftan* itattatok). Azonban az *itta*-beli *i*-nek ezen értékét (= mord. *ja*, *gad* képző, cser. *ge* ebben: susurjem — megsérülök) kétségtelenné teszi az, hogy magában a finnben is van, bár csak egynéhány, *i*-vel képzett benható denominatív ige: *hädin* (tő *hätti*) nagy sietségben vagyok: *hättü* veszély sietség; *kengin* czipőt húzok föl (mintegy: megczipősülök, v.ö. mord. *eröäjän* megnősülök), *sukin* harisnyát húzok föl: *sukka*; *kiilin*: brüning sein: *kiila*, *pojın* megfiadzani: *poika* fiu; *vohlin* megellik (kecske): *vohla* gödölye, kecskeolló; *märin* genyedekek: *märkä* nedves, genyes (p.o. tulee märille = genyedésbe megy át); *poudin* száraz lenni (időről mondva): *pouta* száraz idő; *perin* örökölni (azaz succedálni, szlávul: naslédovat örökölni, tkp. rákövetkezni): *perü* utórész (ettől van: *perüän* „után“). Vannak *i*-végü átható denominatív igék is, melyekben *itse* helyett van az *i*, p.o. *munia* tojni: *muna* tojás (v.ö. cseremisiz *munžaš* tojni: *muno* tikmony, tojás), Az előbb említett benható *i*-t bátran állíthatjuk a mordvin *gad*-dal szembe, s nem kell csodálkoznunk még azon sem, hogy a finnben ennek oly nagyon összerövidült, összezsugorodott mása van: mert általán tekintve a finn nyelvalakokat, egyrészt meglehetősen hangépségben megmaradt alakokat látunk, másrészt igen erős kopásokat s összevonásokat is, teszem p.o. azt, hogy a többesi *i* egy egész, valamikor *t* hanggal kezdődő szótag helyett van, szintígy a praeteritumi *i*. Az említett benható *i* képző ugyanis olyformán viszonylik a mord. *gad*, cser. *ge* képzőhöz, mint a finn *isi* conditionalisképző a cser. *ge-če*-hez (l. NyK. IV, 81. l.), úgy hogy a finnben legközelebb *id* felel meg a mord. *gad*-nak (mely különben magában a mordvinban is kifejlődött: *siridan* öregedem: *sirä* öreg); hogy ezen **id* meg csupa *i*-vé lett a finnben, teljes analogiában áll egy másik gyakoritást vagy folytonosságot jelentő *i* igekepzőnek hangfejlődésével, mely utóbbi = cseremisiz *ed* gyakorító képző (l. NyK. IV, 52. l.) és = osztják *üd* (*jástem* mondani: *jástüdem* gyakran m., *töxnem* találkozni: *toh-nüdem* gyakran t.), v.ö. p.o. finn *sohten* taposni: *sohtin* taposgatni, egyre taposni, *viilen* metszeni, vézni: *viilin* folyvást m., *pusken* bök-

ni: *puskin* egyre b. stb, s meg kell jegyezni, hogy van oly *i*-végű igető is, melynek jelentése gyakorító, s mely csak ezen alakban létezik, p.o. *poimi*- szedni, *etsi*- keresni, *lakki*- szörpölni, *orkki* összekaparni stb. — Így a finn denominatív *itta* képző, a mordvin párjával egyezőleg, összetettnek mutatkozik, még pedig *i* (eredetibb *id*, *gad*, *jad* helyett való) denominatív benható igeképzőből és *ttu* causatív képzőből, és ha p.o. *kengi*- németül: sich beschuhen, a *kengittä*- (beschuhen) csak ettől származó causativum, épen úgy mint mord. *erväjaftan* (beweiben — férfit) causativuma ennek: *erväjän* (sich beweiben, megnősülni). Csak azt kell megjegyezni, hogy az alapúl szolgáló *i* képzőjű benható igék azért ritkábban fordulnak elé a finnben, mert más hasonértékű alakok (az *-ene* féle benhatók, s megint az áthatókból képzett reflexivumok: *ittu*, *isttu*, *-nttu*) nyertek nagyobb tért s amazokat úgyszólván kiszorították.

Hátra van még a fent említett *sta* átható finn denominatív képző, melytől megint a benható *-stu* származik. Itt legelőbb azt kell kérdeznünk, hogy előfordul-e a *sta* a finnben mint igetőhez járó causativképző is (= *tta*)? Előfordul bizony, ámbár ritkábban: *rippu*- függni: *ripusta* függeszteni; továbbá *hiosta* (*hikosta*) izzaszt ettől: *hikoo* izzad (van *hiotta* is = *hiosta*); *peljästy*- megijedni, ettől: *pelkäü-n* félni (inf. *peljätti*) felteszi ezen átható igeképzést: *peljästä*-megijeszteni (in furcht setzen; innen *peljästy*- = sich in f. setzen); *menesty*- sikerülni, előmenetelt tenni, ettől: *mene* menni, fölteszi ezt: *menestä*, mintegy: menetni, azaz: vorwärts bringen, úgy hogy *menesty*- = vorwärts gebracht werden, v. kommen, gelingen. Így már jogosítva vagyunk, az *sta*-t olyannak nézni, milyen a *tta*, azaz: causativ igeképzőnek. Ehhez hozzájárul, hogy a *sta* előtt is, mikor denominativumokat képez, szintúgy mint a *tta* előtt, bár nem oly rendszeren, *i* hangzó mutatkozik, v.ö. *omistan*, *vahvistan*, *nykistyn*, úgy hogy az egész *ista*-t mint denominativképzőt lényegesen az *itta*-val azonos összetételnek tarthatjuk. E gyanítás megerősítettetik a *tta* képző hangtani fejlődése által is, s az által, hogy a mordvinban az *ista*-nak, a fent magyarázott *jaft*, *gaft*-alakokon kívül, semmi más közelebbi megfelelőjét nem találjuk. Ugyanis a finn *tta* causativképzőnek *tt*-je, mint már fentebb láttuk, legközelebb *ht*-ből lett, s megfelel a cseremisiz *kt*-, mord. *ft*-nek; ezen *ht* még találkozik is a finnben, részint *tt*, részint *st* mellett: *menesty*- vagy *menetty*- odalenni, elveszni, ettől: *mene* menni, v.ö. *menesty*-, melytől *mneesty*

csak abban különbözik, hogy az alapige „elmenni“ jelentéssel van véve, *menesty*-ben pedig „előre menni“ jelentéssel; *tulehtu*- v. *tulettu*- megérni (reifen), v.ö. *tuletta* jövetni, v. megérlelni (reifen lassen), ettől: *tule*- jöni, valamivé lenni; s mint denominativum *tulehtu*- tüzesedni (= *tulentu*-, és *tulittu*-), ettől: *tuli* tűz; *kiukuhtu* = *kiukustu*- haragba jöni, ettől: *kiukku* hév, harag; *näivehty*- nedvesedni v. *näivätty*, ettől: *näivä* nedves; *punehtu* v. *punettu* vörösödni, ettől: *puna*, v.ö. *punastu*; *pulehtu* darabokra törik, ettől: *pala* darab. Ha mar ebből is valószínű, hogy a *sta* alakilag is = *tta* (azaz: *hta*), melynek úgyis értékével bír, ezt megerősíti azon körülmény is, hogy a cseremiszből a *sta*-hoz hasonló *šte*, mint denominativképző fordul elé, melyet fentebb a 59. lapon a cser. *ešte* tenni, csinálni igével azonosnak magyaráztam. De most magát ez igetöt is úgy vélem magyarázhatni, hogy az, miután mellékalakja *lište* (így hangzik mindig p.o. a Cseremiszből prédikációban, NyK. III, 139. s köv.) s votjákül is *lešt* = csinálni, voltaképen a *li* „lenni“ igének causativuma s benne a *šte* valóságos causativ igeképző; az *ešte*, *lište* „tenni, csinálni“ ige akkor úgy készült volna, mint a latin *facio* (szkr. *bhāvajāmi*) a *fio* (szkr. *bhāvāmi*) igéből, mint causativ alak. A rendes cseremiszből causativképző alak pedig *kte*, melynek finn *hta* felel meg; finn *ht* különben cseremiszből *št*-nek is felel meg, mint p.o. ezekben: *mahta* = cser. *moštem* tudni, bírni; f. *tohti* = *toštam* bízni, merni. Nem merész tehát az a gyanítás vagy alajtás, hogy az eredetileg *kt* alakú causativ képző már korán két alakra oszlott, úgy a cseremiszből mint a finnben: 1) cser. *kt*, mely a finnben *ht*-, s aztán *tt*-, a mordvinban *ft*- lett; 2) cser. *št*-, ebből: *ht*, melyet a cseremiszből nem szeret; a finnben *st*-, szintén ebből: *ht*, a mint a finnben másként is *t*-vel találkozó *h* *s*-szé lett, p.o. az *-aha* stb. végű névtők, melyek nominativusa *as*-szá rövidül az indefinitusi *ta*-val *-asta-t* képeznek (*armas*, tö: *armaha*, indef. *armasta*); 3)-dik alak a finn *ht*- volna, ha külön akarjuk számítani.

Nem ritkán a finnben az azzátevési denominativ igék képzése a csupa *tta* (*ta*) és a benható azzálevési igéké *ttu* (*tu*) által megvégbé, a nélkül, hogy a közvetítő *i* találattnék előtte, p.o. *helpotta* könnyíteni (*helppo*), *muutta*- másítani, változtatni (*muu* más), *suorta*- (v. *suoritta*) egyenesít (*suora*), *köyhty*- szegényülni (*köyhä*), *säättä*- v. *säättä* rendezni (= *sääntä*, ettől: *sää* rend, tehát mintegy: rendít v. rendesít), *saarta* elszigetelni (szigetetté tenni), ettől: *saari* sziget.

Hogy ilyenekben az *i* csak kiszorult, s értékileg mégis oda kell azt gondolni, mutatja kivált a *suorta-* mellett álló *suoritta-*, a *suositta* mellett álló reflexiv *suostu* bele v. megegyezni (e h. *suosittu*, ettől: *suosio*, *suosi* egyesség, egyetértés), s nincs mit csodálkozni ezen, ha látjuk, hogy mily könnyen ejti el a finn nyelv különben is úgy a szóragozásban mint a szóképzésben az alapszó végönhangzóját, p. o. *mieltä* e h. *mielettä*, *juosta* e h. *juokseta*, *onnetonta* e h. *-tomata* stb. Az *i*-nek hasonló eltűnését leggyakrabban látjuk az *ise* névképzőn: *poikase* e h. *poikaise-*, *emose-* stb. Különösen *-as* végű (*-aha* töjű) nevektől képeztetnek így *-asta* végű igetők, tehát az *as* után csupa *ta*-val, *tta*, sőt *itta* helyett: *paljasta-* meztelenít: *paljas*, *kirkasta-* világosítani dicsőíteni, *rikkasta-* gazdagítani: *rikas* (*rikastu-* gazdagodni), *raikastu-* megfrisülni: *raikas*; szintígy *is* végű névből: *kallista* drágít, *kau-nista* szépít; ezekben nem *sta*, vagy *ista*, hanem *ta*, illetőleg *tta*, *itta* a denominatív képző; mert olyanok, melyek különben nem változtatják *s*-szé a többeli *h*-t, p. o. *vapaa*, tö: *vapaha*, így képzik a denominatívumot: *vapahta* (nem *vapasta-*) szabadít, *home'* (*homehe*) penész: *homehtu* v. *homettu* penészedni (a mint *home'*-nak indef. casusa is *hometta*). Ezekben azonban: *ahdista-* szorít (nem: *ahdasta-*), *puhdista* tisztít (nem: *puhdasta*) ezektől: *ahdus*, *puhdas* (tök: *ahtava*, *puhtava*) a *sta*, illetőleg *ista* képzőt látjuk, mert különben az *i* megmagyarázhatatlan: *ahdista* ebből: *ahdaista*.

Midőn így a teljes *itta* helyett (= mord. *jaft*, *gaft*) a csupa *ta* lép föl*), tehát az ebbeli *tta* (= *hta*) causatívképző helyett az egyszerű *tu* mutatkozik: azt a kérdést is tehetjük itt, hogy vajjon nem általában is, a hol a *ta*-t mint causatívképzőt találjuk, ezt a teljes *tta* (eredeti *hta*, mord. *fta*, cseremiszké) helyettesítőjének kell-e tartanunk? S csakugyan, a nyelvhasználatból kérve itt a feleletet, annak kell tartanunk az egyszerű *ta*-t, a mordv.-ban, cser.-ben, osztj.-ban is, hol azt mint causatív képzőt, részint *ft*, *kt* (= *f. tta*) mellett találjuk. Ugyanis a finnben az alapigének végönhangzója más levén mint *e*, egyáltalában nem tűnik el a kettős *tt* a causatívképzőből, mert az előtte való önhangzó sem hagyatik el: *elättä*, *uskotta*, *puhutta-*, *laulatta*; az *e* sem igen hagyatik el a causatívumi képző előtt: *kuoletta*, *kuljetta*, *menettä*, vie-

*) Ugyanaz történik a cseremiszkben is midőn p. o. *susurg-* causatívuma (mely a finnben rendszeren *susurilla*, a mordvinban *susurgaft* volna) *susurt-tä* szorúl össze.

rettä stb., csak néha megelőző egyszerű s után: *pääste* (e h. *püüsettä*), *piristä* (e h. *pirisettä*), és az *ene* végű beható denominatívumokról, melyekhez a causativ képző járulván, *-entä* lesz az átható igető vége: *koventa-*, *enentü-*. Noha látni való, hogy az egyszerű *t* csak azért van, mert mássalhangzó után könnyebben ejtődik egyszerűen mint kettősen, mégis fölhozzuk, hogy a teljes *tta* alaknak hozzájárulása az által bizonyul be, hogy az *-enta* vég helyett néha, a *tta* nyomván túl, az *n* kiszorulásával *etta* lép föl, p.o. *murene*: *murenta* v. *muretta* aprítani; továbbá az *nta*-nak megfelelő osztják *mett* (lásd fentebb 147. l.) a causativképző mássalhangzóját még az *m*-től elválasztva és kettősnek mutatja, szintigy a votják *-mit* alak; pedig, ha a finn *ne*-nek *e*-je megmarad, csak is *-netta*-t találhatnánk a finnben *nta* helyett; a *tta*-ról pedig fentebb kimutattuk, hogy *hta*-ból lett, s hogy a cseremisiz *kte*, (mord. *fta*)-nak felel meg: ennél fogva a cseremisiz *-md*, *-ngd*-féle igék is, melyek a finn *nta*-féléknek felelnek meg, eredetileg *m-ktng-kt* (*mekt, ngekt*)-félék voltak, de a közbenső önhangzó kiszorulásával szükségképen *mt*, *ngt* (pr. *mden*, *ngden*) végüekké lettek; ennél fogva most bátran állíthatjuk, hogy a mordvin *pt* is, mely a finn *nta*-nak felel meg (l. fentebb 146. l.) csakugyan úgy a mint Ahlqvist gyanítja, az *f* (vagy az ezt idő szerint megelőző χ) kivételével, *m-ft*-ből lett. Ezen kívül a csupa *t* (és nem *kt*, *ft*) mint causativképző nagyon ritka a cseremisizben és mordvinban. A cseremisizben vannak ezek: *ovart*, *put*, *kñild*, *jükstüld*, *voštuld*, *šold*, *jomd*, *kurguš*, *kuškušt*; néhány *rt*, *št* végüek, melyeknek *r*, *š*-jük után még az alapigéhez tartozó gutturalis esett ki: *užart* zöldít, *košt* szárít; végre *šind* ültet, melyben a *šin* e h. van: *šinž*, l. Ny.K IV, 54. 55. ll. Tehát főleg *r*, *l*, *m*, *š* után fordul elő az egyszerű *t*. A mordvinban vannak ezek: *simdan* itatni, *pidan* főzni (*pian* főni), *mänd-* hajlítani, *ežd* melegíteni, *šamd-* üritni, *mat* oltani (*madan* elalunni, erlöschen), *kevird* görgetni (*keviran* görgeni), *nevid* elkoptatni (*nevilan* elkopni), *pamerdan* aprítani, *pjäjärd* szétszórni (*pjäjärszézszóródn*). Ámde a cseremisiz *jükstüld*-nek ellenébe állíthatjuk a teljes képzőjű mord. *jäšelaft*-ot, a *jomd*-nak ezt: *imaft*, a *šold*-nak ezt: *solaft*; a cseremisiz *užart*, *košt*-féléknek pedig mind csak mordvin *ft*-félék állanak ellenébe, p.o. *košuft* = cser. *košt*, a cser. *užart* meg képzésmódja szerint, mordvinul csak *užargaft* lehetne (l. fent. 147. l.). Megint a mordvin *pid*-nak is áll még teljes *kt* képzővel ellenében a cser. *kükt*, a mord. *kevird*-nek a cser. *jörükt*. Tehát elég

valószínű, hogy egyik félen sem volt eredetileg a csupa *t* a causativképző, hanem csak rövidült azzá, euphonicus okokból. Az osztjákra nézve, a melyben szintén *t* és néha *pt* a causativképző, (l. fent. 147. l.) elég megjegyezni, hogy a *t* gyakran megkettőztetik, tehát úgy mint a finnben: *tébettem* téveszteni (*tébem* tévedni), *sergettem* rázni (*sergem* rázódni).

A legnagyobb valószínűséggel, sőt bizonyossággal állíthatjuk tehát, hogy az érintett nyelvekben a causativképző soha sem volt csupa *t*, hanem egy olyan alakkal bírt, melyben a *t* előtt gutturalis áll vala: *ht*, *kt*, melyből megint részint *st*, *št*, részint *ft*, *tt* állott elé; s a hol mégis a csupa *t-t* találjuk, azt hangkopásnak, alakrövidülésnek kell tartanunk. Ezt a valóságos causativképzőről mondjuk, de nem terjesztjük ki azon egyszerűen átható (de nem azzátevési) denominativumokat képző finn *ta*, *tta*, cseremiszi *t-re*, mely értékénél fogva főleg a magyar *l* vagy *z* főnevekből származtató képzővel egybetalálkozik, mint p.o. ezekben van: *au-tta*- segíteni (*apu*), *kangotta*- emelő rúddal emelni (*kanko*), *nimittä*- nevezni, *päättä* befejezni, *syöttä*- vádolni, okolni, *yöttä* az éjt tölteni (éjelni), *jäättä* jegezni (azaz: jeget képezni, befagyni — folyó), v.ö. a cseremiszből: *tumušt* foltozni, *lümd* nevezni, *šinžald* sózni. Nehéz azonban szoros határvonalat húzni ezek között s az azzátevési igék között, mert p.o. „sózni“ lehet = „sóssá tenni,“ s így mondatik is a mordvin *saljaf*-ban. Az azzátevési (*itta*, *tta*-féle) igék összetett (benható és causativ) képzővel készülnek; de az említett *autta*-féle igékre nézve, melyeket nem lehet azzátevésieknek fölfogni (mert azok tulajdonképpen azt-tevési vagy avval-tevési igék), nem lehet állítani vagy kimutatni a közvetítő benható képzőt, mely p.o. az *itta*-féle azzátevésiekben az *i*-ben rejlik. Igaz ugyan, hogy képzőjük a causativ *tta* képző alakját mutatja; de ezen nincs is mit fenakadnunk. Mert a causativképzőnek, mint valamikor önállóan is megvolt igetőnek, utolvégre nem lehet más értéke és jelentése, mint egy „tenni“ igéé (így p.o. a mongol *gul*, *gül* causativ képzőt föltaláljuk az önálló török *göl*-mak igében); egy ilyen „tenni“ ige pedig más részt az *autta*féle denominativumok képzője, közvetlenül hozzájárulván az alapszóhoz. S megjegyezni való, hogy a *tta*, (= cser. *kte*, mord. *fta*) causativképzőnek fő hangelemei (*k-t*) megfordított rendben fordulnak elé a finn *teke*- „tenni“ igetőben (= magy. *tev*-). Az *autta*- tehát alkotó részei szerint = „segítség (*apu*)- tenni (*tta*)“, olyforma mint a

török „jardim-itmek.“ Így kell fölfognunk főleg interjectiókból vagy hangutánzó alapszókból keletkezett denominativumokat is: p.o. *nohitta* v. *nohotta* nógatni (noh, noh! -kiáltani), *kaiutta* v. *kajotta* élesen kiáltani, aztán: hajtani; *huohotta*- sohajtani; *hototta* hebegni; *usitta* v. *usutta*, *husitta*- uszítani (usz! kiáltani) stb.

II.

Mielőtt a fentebbiek nyomán a magyar azzátevési és azzálevési denominativ igék fejtegetéséhez fognánk, a magyarban rendszeren használt causativképző alakjait kell közelebbről megtekintenünk. A magyarban van. 1) Egyszerű *t* mint causativképző, mely közvetítés nélkül mássalhangzó végű igetőhöz is járulhat: bán- bánt, kelt, teremt; az *an*, *en* végű egyszerűséget jelentő benhatókhöz: -*ant*, -*ent*: csattant, pattant, durrant stb. Rendszeren azonban, főleg egytagú igetőkhez (de *og*, *eg* képzőjü többtaguakhoz is) úgy járul, hogy az igető végmássalhangzójától, ha ez egyszerű is, *a* *e* által van elválasztva: *mosat*, *irat*, *veret*, *hozat*, *ület*, *hallat*; zörget, csikorgat, forgat, ugrat. 2) Egész szótag: *tat*, *tet*, mely egy és többtaguakhoz járul: *emtet*, *életet*, *koptat*, *olvastat*, *neveltet*, *áztat* stb. — A csak egykét példán mutatkozó *al* és *lal*-t (p.o. *hizlal*, *érlel*, *forral*) egyelőre mellőzzük.

A legközelebbről rokon (finn-ugor) nyelvek causativképzőjével összevetve, először is az egyszerű magyar *t*-ben a finn *ta* (a milyen *koventa*-ban van, ettől: *kovene*-, v.ö. magy. *teremt* és *terem*), vagy a cseremis és mordvin *t* (a milyen cser. *pur*-ban van ettől: *pur*, vagy mord. *šimt*-ben ettől: *šim*) felemását ismerjük föl. De miután, a mint fentebb láttuk, a finn *ta*, cser. mord. *t* csak kivételesen fordulnak elé, midőn t.i. előző mássalhangzóhoz vannak hozzászorulva, és ezek voltaképen csak az eredetibb teljes (és különben rendszeren kasznált) finn *tta*, cser. *kt*, mord. *ft* képzőalak helyett állanak, melynek alaki lényege abban áll, hogy a *t* előtt még egy gutturalis van (*kt*, *ht* — melyből mord. *ft*): mindenesetre kérdeznünk kell, hogy vajjon, a közös causativképző ezen eredetibb alakjának nem maradt-e valamennyire nyoma még a magyarban is?

Ilyen nyomot először is abban láthatunk, hogy a magyar egyszerű *t* képző, az *ant*, *ent* féle igeosztályon kívül csak kivételesen ragad az igető végmássalhangzójához (kelt, bánt, veszt), s rendszeren ettől bár egyszerű mássalhangzótól el van választva: *veret*, *ület*,

irat, lövet stb. Ugyanis arra mutat ez, hogy a *t* tulajdonképen ketős volt vagy még egy előző mássalhangzóval járt, úgy hogy a mássalhangzótorlat miatt nem tudott könnyen az alapige végmássalhangzójához hozzásimulni. Azaz a magyar *t* képző hajdan *tt*, vagy a mint ezt is más analogiák szerint restituálhatjuk, *ht* volt, s e miatt történt hogy p.o. *irat* (**iratt*, *iraht*), *veret* (**verett*, *vereht*), nem vonódtak össze ezekké: *írt*, *vert*. Tudva tehát, mily fontos és nélkülözhetetlen képző a causativképző az altaji nyelveknek, s látva ennek közös és (legalább a mi a *t*-t illeti) egyenlő alakkal való megvoltát, egyes példákat is állíthatunk egymással szembe, melyekből szintén némileg kiderül, hogy a magyar *t* eredetileg csak *tt*, *ht* lehetett:

magy. *mosat* = cser. *moškukt*-, mord. *muškajt*-, finn *pesettä*-
 „ *veret* = cser. *kerekt*-
 „ *folyat* = mord. *kolgajt*-, finn *kuljetta*-
 „ *szidat* = mord. *šudžift* (elátkozni; cser. *šüdökt* paracsoltat).
 „ *tudat* = mord. *sodaft*- (jövedőlni: tudatni a jövőt; *tudok*
 = mord. *sodan*).

Hogy pedig az így feltett *mosaht*, *vereht* alakokból, melyek a magyar *t* képzőt a finn-ugor nyelvekbeli causativ képzőalakokkal meggyeztetik, a magyarban csakugyan (*mosatt*, *verett* által) *mosat*, *veret* válhatott, mutatja a *jut* ige, mely = vog. *joht*, tehát nyilván *juht*-ből keletkezett.

Egy másik, még világosabb nyomot abban láthatunk, hogy némely magyar igen mint causativ ige képző eléfordul még az *ít* képző, részint az egyszerű *t* mellett; az *ít* képző pedig tudvalevőleg régibb *ajt*, *ojt*, *ejt*, *öjt* helyett van, a mely alakok szintén eredetibb *aht*, *eht*-ből legkönnyebben magyarázódnak. Nem értem még a denominativ *ít*-et (szepít, szabadít, melyről alább lesz szó, hanem azon *ít*-et, mely kész ige tők causativumát képi: *veszít* (elveszít valakit v. valamit) régibb alak: *veszejt* = **veszeht*, a melyet így taglalunk: *vesze-ht*, az egész *vesze-t* vévén az eredetibb teljesebb ige tőnek; most lett belőle már: *veszt* (elveszt valakit v. valamit); *térít* (térajt, **téreht*: *tére-ht*; megtér és megtérít); *szállít* (p.o. leszállít: leszáli), *szólít* (megszólít — azaz szólásával eszközölni, hogy a másik is szóljon, v.ö. finn *puhutta* v. gyakorítóval: *puhuttele*). Hogy az **aht*, *eht*-ből egyaránt lehetett egyfelől *at*, *et*, másfelől *ajt*, *ejt* = *ít* mutatják a *feled* és *felejt* páralakok. Még az *ejt* ige is kell itt meg-

említeni, mely kétség nélkül az *es*-nek causativuma: ánde **esteni*-ből sehogy sem lehet azt magyarázni, de lehet **eseht*, *esejt*, *e'ejt*-ből. E szerint tehát az eredeti *ht* alak még mint *jt* maradt fenn a magyarban. Ugyanezt mutatja még a magyar *tanojt* (*tanít*) ige, mely mellett *tanúl* áll, de melyet **tanúlt*-ből szintén nem lehet magyarázni; nincs meg a magyarban az az ige, melynek egyenes s valóságos causativuma a *tanojt*; de az kétségtelen, hogy = cser. *tünükt* (melynek a cseremiszbén szintén nincs alapigéje) és = mord. *tonaft* (mely igen is a mord. *tonad* *tanúl*-ből származik); kétségtelen tehát az is, hogy az ebbeli *ft* (= *ht*), *kt* causativképző a magyar *tanojt*-beli *jt*-nek felel meg, mely így megint eredetibb *ht*-ből eredetnek bizonyul be. Szintígy megemlítjük, hogy a magy. *merít* (*merejt*) = osztják *emerdem*, szurguti dialectusban: *emregdem*, miből megint a *jt* = *ht* bizonyul be; valamint arra, hogy az eredeti *kt*, *ht* részint *tt*, részint *jt* lehet, a legjobb példa a *kettő* és *két* szó, a valamikor megvolt *kekt*, *keht* (= cser. *kokt*, mord. *kafta*, finn. *kahte*) helyett, mely ott a *kettő*-ben *kett* lett, meg a *két*-ben legközelebbi *kejt*-re mutat vissza (mint az *ejt*, *ojt* képző is egy időben *ét*-nek ejtetett, s csak későbbben *ít* lett).

A mi tehát az egyszerű *t* magyar causativképzőt illeti, a magyar és legközelebbi rokonai között még teljes megegyezést találunk: a magyarban is, mint a cseremiszbén, mordvinban, finnben ennek teljesebb alakja egy gutturalis meg *t* hang (*kt*, *ht* — mely a finnben *tt*, a mordvinban *ft*, az osztjákban *tt* vagy *pt* lesz). Másképpen van a dolog a magyar *tat*, *tet* causativképzővel, melyet a finnugor nyelvekben épen nem találunk; pedig a magyarban épen ez a képző vagy képzőalak vált a legközönségesebb causativ képzővé. Mert azt csak nem tarthatjuk alapos egyeztetésnek, ha valaki azt állítaná, hogy a magyar *tat* úgy felelne meg a finn *tt*-nek, hogy a két *tt* szétválván egymástól, egy elválasztó önhangzót vett föl; mert bátran lehet állítani, hogy akkor midőn a magyar a finnel még együtt volt, még ebben sem volt két *tt*, hanem *ht*, v. *kt*, mely csak a külön vált finnben lett *tt*-vé; valamint külön a magyarban is *tt*, *t*; amúgy is nagyon bajos elképzelni, hogy ha a magyarban valamikor p.o. **élett*, (*éleht* = finn *elättä*, cser. *ilekte*) volt, ez miért vált volna *éltet*-té. Nem, azt látja mindenki, hogy a magy. *tat* között és a finn *ttä* között nem áll az aequatio, s hogy amaz egy csak a magyar nyelv terén kifejlődött termény, melynek alkotó elemei talán

közösen megvoltak, de melynek ilyen értékkel és alakkal való kifejlődése épen csak a magyar nyelvet illeti. A következőkben ki akarjuk fejteni az erről való igénytelen véleményünket.

Azt mondhatnók ugyan, hogy a *tat* képzőt a nyelvvalakokban amúgy is oly dús magyar nyelv kifejtette, mint külön eredetű causativképzőt; hiszen a törökben is két merőben különböző causativképző van (*t* és *qir* stb.), mi bajunk van avval, hogy a finn stb. rokon nyelvekben csak egy van? Ezt csakugyan kellene mondanunk, ha a magy. *tat* képzőnek hogyan keletkezéséhez még hozzá sem sejtethetnénk. De egy kicsit, azt hiszem, mégis sejtethünk hozzá. Vegyünk p.o. elé oly igét, mely mind az egyszerű *t* (= finn *tta*, *ht*) mind a specialis magyar *tat* causativképzőt fölveheti. Ilyenek p.o. a *foly* és *jár* igék, a melyektől vannak mind ezek: *folyat*, *járat*, mind ezek: *folytat*, *jártat*. Amde nem csak épen azt jelenti vagy éri a *folytat*, a mit a *folyat*, sem a *jártat* azt, a mit a *járat*. Ez utóbbiak (*folyat*, *járat*) egyszerű causativumok, s nincs semmi mellékértelmük: *folyat* = „eszközli, hogy valami folyjon“ (elfolyatni, kifolyatni bort, vizet stb.), *járat* = eszközli, hogy valaki járjon (templomba, iskolába járatni a gyermeket). Ellenben *folytat* (itt a NSzótár értelmezését követjük) = 1) valamit tartósan üz, gyakorol (kereskedést, mesterséget, pert, háborút folytatni); 2) a mi ideiglen félbenszakadt, abba ismét belekezd (ebéd után folytatni az aratást, holnap folytatjuk); *jártat* = vezetés által mást a járásban gyakorol, jártatni tanít v. járásra kénytet (kis gyermeket, lovakat jártatni); átv. értelemben: szemét jártatni valamin = valamit jól megnézni; esztét jártatni valamin = valami fölött elmélkedni, gondolkodni. Mi tehát az ezen értelmezésekből a *folytat*, *jártat* *tat*-os causativumokra nézve kilátzó vagy kiérezhető különbség? Úgy vélem, nem más, mint valami ismétlés, gyakoritás vagy folytonosság-féle mellékértelmelem, mely még az egyszerű causativ módosítás mellett szerepel vagy lappang ezen *tat*-os igékben. *Folytatni* ugyanis vagy azt teszi, hogy „ismételt (vagy újból fölvevett = ismételt) bizonyos actiókkal eszközteni valaminek, p.o. a munka folyását“ vagy azt teszi, hogy „(valaminek, p.o. a munkának (nem csak egyszerű, hanem) akár félbenszakadás után ismétlődő folyását eszközteni, — a miszerint t. i. ezt az ismétlés, gyakoritás-féle mellékértelmelem a kész causativ ige fogalmához kötjük (eszközölgeti, hogy stb.), vagy a nem-causativ alapige fogalmához (eszközli, hogy a folyás ismétlődjék),

vagyis a *tat*-nak vagy első vagy második *t*-jében látjuk az ismétlési mellékértelemnek kifejezőjét. Hogy melyiket lehet itt nagyobb valószínűséggel fölvenni, még nem akarjuk eldönteni, hanem fölhozunk még néhány *tat*-os igét, melyekben szintén, mint az említettekben, valami ismétlési mellékértelem kiérződik: *bíztatni* (valakit folytonos rábeszéléssel), *áztatni* (kendert, lábakat), *altatni* (gyermeket a dajka), *megnyugtanni*, *szoktatni* (nyilván oly cselekvés, mely soha sem mehet végbe egyszeriben), *oktatni*, *emtetni*, *szoptatni*, *koptatni* (többszörös használat által), *éltetni* (életben tartani), *türtetni* (magát = sich zur geduld bringen, sich gedulden), *lúktetni*, *léptetni*, *vágtatni*. Határozottan érezzük a *tat*-tal járó ismétlési vagy tartóssági mellékértelmet az *og*, *eg*-végű igéknél is, ha az egyszerű *t*-vel képzett alakokat is tartjuk a *tat*-osak mellé, p.o. ezt mondva: *ugortatni*, más (még pedig folytonosabb) cselekvést értünk, mint ezen: *ugratni*; egyszeri ugrás tételését soha sem lehetne *ugortatni*, de igen is *ugratni* igével mondani; így: *zörögтет* — *zörget*, *forogtat*: *forgat*, *csepegettet* — *csepeget* stb. Csak hogy ezeknél a *tat*-os causativum ritkán használtatik, mert a *g* képzős alapigében is többnyire a folytonosság értelme eléggé érezhető. Fontosabb és nagyon figyelemre méltó azonban egy másik körülmény, az t. i., hogy a benható verba subita (*-an*, *-en*), p.o. *durran*, *pattan*, melyek jelentésével meg sem fér az ismétlés vagy folytonosság értelme, soha nem is vették föl a *tat* causativképzőt, hanem az egyszerű *t*-t: *durrant*, *pattant*; pedig ezen igék mind kéttaguak s a közönséges szabály szerint a *tat* képzőt kívánák; jele annak, hogy a *tat*-ban eredetileg rejlik valami azon igék természetével ellenkező; nem kapták a *tat* képzőt az inchoativ-fogalmú igék sem, p.o. *indít*, *rendít*, mert ezekkel sem fér meg jól az ismétlési vagy gyakoritási mellékértelem.

Mind ezen példákból és jelekből azt következtetjük, hogy a magyar *tat* képző, eredetileg egyszerű causativ és frequentativ képzőkből össze levén téve, eleinte csak is gyakorító mellékértelemmel használtatott. De miután a gyakorság vagy bizonyos folytonosság épen olyan affectiója az igefogalomnak, melyet legkönnyebben lehet, ha nincs is kifejezve, beléértetni, és ha ki is van fejezve, nem különösen érezni: nem lehet csudálni, hogy a *tat*-ban lassanként az amúgyis fontosabb, lényegesebb causativ jelentés lett oly túlnyomóan érezhetővé, hogy mellette a gyakorító jelentés majdnem egészen eltűnt; alig hogy az még itt-ott a nyelv öntudatában annyira meny-

nyire lappangva megmaradt. A nyelv csakhamar az egész *tat*, *tet*-et, elfejtve alkotó részeit, egységes képzőnek vette és mind nagyobb tért engedett neki, mint egyszerű causativképzőnek. Helylyel közel még látjuk is, hogy a régi nyelvben egyszerű *t*-vel volt oly causativum, mely ma *tat*-os: p.o. *gyóntó* ma: gyóntató, *feketni* (a Tatrosi codexben) ma: *fektetni*. Hogy a bár kifejezett gyakoritás értéke a nyelv öntudatában elhomályosul, arra a mi altaji nyelveink, a magyar is, elég példát nyújtanak. A finn nyelv, úgy szólván hemzseg a sok *ele*-féle gyakorítótól, s azok oly közönséges használatuak, hogy semmiképen nem veheti már a nyelv teljes értékűnek. A magyarban a *birodalom*, *győzedelem*, *viadalom* kettős gyakorító képzővel vannak (*od* = cseremisiz *ed*, *al* = cser. *el*, *al*); sőt épen azt a gyakorító képzőalakot, melyet a *tat*-ban vélünk lappangani, t. i. *t* képzőt, találjuk még, alig érezve, némely magyar igében. Van ugyanis *szeret* és mégis *szerelem*; ez azért van, hogy a *szeret*-beli *t* gyakorítóképző, mely a *szerelm*-ben egy másik (*l*) gyakorító képzőalakkal föl van cserélve; van *vezetni* = cser. *videdem*, mely a *videm* (= finn *vetä*-) rendes gyakorítója; van *félteni*, melyben a *t* sehogysem lehet causativ, hanem mint gyakorító szépen illik a „folytonos *félésre*“); van *várt* ebben: kis *vártat* múlva; az *ugat*, *jajgat*, *béget* igékben, a melyek mások analogiájára (huhog, bög, mekeg, suhog sth.) így is lehetnének: *uvog*, *jajog*, *bég*, a *t*-t szintén legalkalmasabban eredeti gyakorítónak nézhetjük; ugyanily *t*-nek vehetjük a *fogyatkozik* (*fogy*), *keletkezik* (*kel*), *hivatkozik*, *únatkozik*, *vonatkozik*-beli *t*-t is. A mi azt illeti, hogy a *tat*-ban melyik *t* legyen a gyakorító, melyik a causativ, azt hiszem az első a causativ, a másik a gyakorító; mert különben is a magyar a már meglevő causativumot gyakorítja, p.o. *vigasztal*, *marasztal*, *hasogat* (e h. *hasitgat*) stb., s így a finn is a *tta*-hoz *ele*-et csatolván (*-ttele*), és a mordvin az *ft*-t *fü*-vé változtatván gyakorított causativ igéket képeznek, p.o. finn *elüttele*- folyvást *éltetni*, *juohtele* itatni (itatgatni), mord. *jotafnán* vagy *jotafstán* ettől: *jotafstan* átkeltetni, mord. *näfnán* ettől: *näftan* (= f. *näyttä*) mutatni. A *tat* alak tehát, alkotó részei rende szerint, a cseremisiz *kted*-nek felelne meg: *tüüñkted*- tanítgat, *erikted*- tisztítgat. Ha pedig p.o. ezt *éltet* valaha megvolt eredetibb **élettet*, *élehtet*-ből összevontnak tekintjük, ez nem különb annál, hogy *bánt*, *tölt*-félék is **bánaht*, *banatni*-félékből lettek, vagy *veszteni* ebből: *veszejt*, *veszeht*.

Ezek után nézzük már a magyar azzá-levési és azzá-tevési

denominatív igéket. Első helyen hoztuk értekezésünk elején föl a benható *ad* és átható *aszt* végűeket. Ezekre nézve most első kérdésünk az, hogy egymástól függetlenül, egyenesen az alapszóból ered-e itt mind az átható mind a benható alak? Mert hiszen fentebb, a hasonnemű finn-ugor nyelvekbeli ilyen igékre nézve azt tapasztaltuk, hogy az átható alak, csak egy már kész benhatóból, causatív igeképző által, ered, úgy hogy az egész átható denominatívképző benható denominatívképzőből meg a rendes causatívképzőből összetettnek mutatkozik: mord. *gaft* = *gad-ft*, finn *i-tta*, *en-ta*, stb. csere-misz *ng-d*, *em-d* stb. És csakugyan, hogy a magyar *aszt*-féle igék csak az *ad*-féléknek causativalakjai, már a jelentéseikből is kiérezhető; mert p.o. *likaszt* azt teszi: eszközlí, hogy valami likadjon, *horgad* — hogy horgadjon; még határozottabban teszik föl a benható előbbségét azon *aszt*, *eszt*-félék, melyek mellett már nincs még divatozó névszói alapszó: *maraszt*: marad (finnül: *pysyttä* és *pysy*), *ereszt*: ered, *ijeszt*: ijed, *hervaszt*: hervad, *olvaszt*: olvad stb.; vagy végre az alapszó már maga is igető, melyhez mind *ad* mind *aszt* járul: *éleszt*: *éled* (*éleszt* = *aufleben* [éled] *machen*, nem pedig = *leben* [él] *machen*), *gyúlaszt*: *gyúlad* stb. Világos tehát, hogy az *aszt*-féle igék jelentésükre nézve az *ad*-féléknek teljes igefogalmából indulnak ki, s ennél fogva föl kell tenni, hogy eredetileg és valóság szerint alakjuk is az *ad*-félék alakjából indul ki. Hogy ez valóban így történik, és hogyan történik így, a fentebb a mordvin és finn ilyen igékről mondottak után s a magyar *t* causatívképző eredeti alakjának tekintetbe vételével, most nem nagy bajjal ki is mutatható.

Eddigelé azt hittük, hogy az *aszt*-féle igékben csak *t* a causatívképző, s hogy ez is eredetileg csak *t* volt; így természetesen nem lehetett, magyar hangtan szerint, megérteni, hogy *ad-t*-ből hogy és miért lesz *aszt*. Mások azt tartják, hogy az *aszt* tkp. annyi mint *as-t* azaz: a melléknévképző *as*, melynek változata *asz* volna, és *t* igeképző. Így lehet ugyan megmagyarázni ezt: *likaszt* = *likas-t*, de nem a *gyúlaszt*, *éleszt*-féléket, nem a *fúlaszt*, *riaszt*-féléket, mert *gyúlas*, *éles*, *fúlas*, *rias* mint melléknevek nem is képzelhetők. De egészen másképen fejtődik meg a dolog, ha egyszerűen a *szt-t* veszszük causatívképzőnek, mely az *ad*-koz járulván ennek *d*-jét kiszorítja; vagyis ha azt tartjuk, hogy *aszt* = *ad szt*. És joggal tehetjük ezt. — Ugyanis az *aszt* az *ad*-nak olyféle causativuma, mely már

régi időktől fogva ilyen alakban megmerevült: nem kérdezzük most többé, hogy készítsük a *marad*-nak causativumát a mai nyelv képző eszközeivel (a melyekkel csak *maradtat*-ot birnánk elérni), hanem egyszerűen az *ad* helyébe az *aszt*-ot léptetjük, s kész a causativum, melyben az *-ad* is ben van foglalva. Az *aszt*, más szóval, már régen összeforrt kettős képző, = benható *ad* + causativképző. Ez annyival bizonyosabb, mert tökéletes hasonmását a rokon nyelvekben is találjuk; fentebb kimutattunk a finnben egy *peljüstü* igét „ijeszt“ jelentéssel, a *pelkäü* igétől, mely a magyarban hasongyökű igével fordítva így hangzanék: *féleszt*, a mi az *éleszt* példájára meg is lehetne a magyarban; maga a finn *pelkäü* nem felel meg alakilag a magy. *fél*-nek, hanem egy **féled* alaknak: mert *pelkäü*-nek valódi töje *pelkäti*, mely p.o. az optativusi *peljütkö*-ből kivethető. Ugyanott (fent. 151. l.) láttuk, hogy a *peljüstü*-ben *sta* van mint causativképző, mely még másutt is kimutatható, és az eredeti **hta*, **hta*- causativképzőalaknak csak változatja. Ugyane *sta* causativképző előfordul gyakrabban az *-ista* féle átható denominativumokban, melyekben az *i* mint összevont benható képző előzi meg (= mordvin *ja* és *gad*), p.o. *vahvista* erősíteni; megfelel pedig ez az *ista* (*i-sta*) a mordvin *ja-ft* és *ga-ft* (*gad-ft*)-nak, minthogy a finnben az egy mordvin *ft* = eredeti *ht* causativképzővel szemben áll mind *tt* mind *st*. No, ezen finn *sta* causativ képzőalaknak megfelelője a magyar *szt* is az *aszt*-ban; mely tehát szintén az eredeti *ht*, *kt* alaknak változatja, még pedig alkalmasint már a finn *sta*-val együtt kifejlődött változatja. Egy értékűek és eredetűek e szerint: magy. *t* (*ht*) és *szt*; finn *tta* és *sta*; mordvin *ft* (*ht*). Ennek életűtetésére először némely mordvin és magyar példát, képzésmódjukra nézve, állítunk össze, egyszersmind az *ad* képzőnek a mordvinban való hasonpárjaira figyelmeztetvén:

- mord. *üvedan* = *ijed*, *üiftan* = *ijeszt*
 „ *naksadan* *rothad*, *naksaft* *rothaszt*
 „ *reskaftan* ledönt, v.ö. *roskad*, melytől *roskaszt* lenne a causativum.
 „ *sokirgadan* megvakúl, v.ö. *porhad*, *terjed*, *hírhed*, *sebhed*, *sokirgaftan* vakít, v.ö. *porhaszt*, *terjeszt* híreszt[el].

V.ö. még: mord. *iladan* megmarad, *kiladan* reped, *liviskidan* izzad,

vorgidan elszalad, elered (*voran* elmenni). — A finnből is némely érdekes példákat hozhatunk föl:

- finn *repee* azaz: *repet'* (opt. *revetkő*), magy. *reped*; *revettä* — repeszt,
 „ *heräü* — *herät'*, v.ö. ébred; *herättü* — ébreszt.
 „ *karkaa* — *karkat'*, futni; v.ö. szalad, halad, ered; *karkotta*
 — szalaszt,
 „ *katoo* — *katot'*, elveszni, v.ö. téved; *kadotta* — elveszt.
 „ *uppo* — *uppot'*, v.ö. elsülyed; *upotta* — elsülyeszt.
 „ *vajoo* — *vajot'*, v.ö. besülyed.
 „ *lepäü* — *lepät'*, v.ö. nyugodni; *levättü* — nyugoszt.
 „ *sulaa* — *sulat'* (v. *sula*), v.ö. olvad; *sulatta* — olvaszt.
 „ *makaa* — *makat'*, v.ö. nyugodni, feküdni; *makatta* — fektet,
 altat.
 „ *hikoo* — *hikot'*, izzad (*hike* izzadság).
 „ *taukoo* — *taukot'*, elállni, mogszünni, v.ö. elakad, megszakad.
 „ *katkea* — *katket'*, elszakad.
 „ *halkee* — *halket'*, v.ö. hasad.
 „ *lankæe* — *lanket'*, leesni, v.ö. lankad; *langetta* ejt, v.ö. lankaszt.
 „ *lahoo* — *lahot'*, v.ö. rohad, porhad; *lahotta* — rohaszt.
 „ *palaa* — *palat'* visszatérni; v.ö. halad, szalad.
 „ *losaa* — *losat'*, darabokra törni, romlani, v.ö. roskad (*losa*
 apró darabok).
 „ *hajoo* — *hajot'*, v.ö. elszéled; *hajotta* — elszéleszt.
 „ *ihaa* — *ihat'*, örülni, v.ö. vigad; vagy: *ihastu*, v.ö. fent
peljästy, ebből: *pelkäü* (*pelküt'*).
 „ *pehme* — *pehmet'*, lágyulni (vagy: *pehmi*), v.ö. hígad, dermed
 (*pehmeü* lágy).

Ezekből eléggé látható, hogy *d* hanggal készülő benható igék, akármiből eredjenek is, megvannak úgy a magyarban mint a finn-ugor nyelvekben; látható továbbá, hogy ezen *d*, *t*-hangú igeképző a mordvin *ft*, finn *tta* causativképző előtt elveszti *d*-jét, mert meg kell jegyezni, hogy a finnben már csak néhány igeragozási alakok tartják még az igező *t*-hangját, a melyekben *t*. i. *k*-hang következik utána; mutatkozik még a perfectumi *nut* előtt, melyhez áthasonul (*n-nut*) és a praeteritumi *i* előtt, mely előtt *s*-szé válik; így p.o. a *lanketa*, *lanket'* tö, praes. 1. *lankean*, *lankean*, igenév: *lankeema*; azonban opt. *langetko*, perf. *langennut*, praet. *lankesi*. Eltűnik a *t*

további igeképző előtt is, p.o. a *lankeile* gyakorító alakban; vagy az reflexiv *u*, *y* előtt: *herät'*: *herüy*, *halket'*: *halkeu* stb. — Midőn tehát a magyar *ad*-ról is, a causativ *szt* előtt, elenyészik a *d*, ebben, mint közvetítő stadiumot, fölismerjük a *d*-nek *v*-vé lágyulását, mely némely igék ragozásában, p.o. *nyugod*-: *nyugovás*, *feküd*: *feküvék*, *haragudni*: *haraguvék*, *aludni*: *aluvék*, *alvás* stb. állandóan előfordul. A mint tehát *nyu.god*, *nyugov*-ból lesz *nyugoszt* (isten nyugoszsza meg), lesz *lankad*, **lankav*-ból is *lankaszt*; épen úgy mint finn *peljüt'* (*pelkkü*)-ből *peljüsty*, *ihat'* (*ihaa*)-ból *ihastu*. Más szóval a causativ képző előtt az *ad* végű benható igék úgy lépnek föl, mintha csak *a*-végűek volnának, p.o. *lankadni* ez: *lankani*. A finnben és mordvinban is rövidül sok ilyen ige annyira, hogy egyáltalában már nem tűnik föl nyoma a *t*-hangnak: p.o. finn *sulaa* (tö *sulat'*) mellett van *sula* is (opt. *sulako*, perf. *sulanut*) = mord. *sola* = magy. *olvad*; finn *lahoo* (*lahot'*) mellett *laho* (inf. *lahoa*, nem *lahota*, mint a *lahot'* infinitivusa); a mordvinban ilyennek nézhetjük még: *lotkan* megszün, megakad (caus. *lotkaftan*), *sisän* elfárad (caus. *siseftan*), *valgan* leszállni, leáldozni (= cser. *valaš*, *volaš*) stb., s általában a benható *ja*, *i* képzőről állíthatjuk, hogy *jad*, *gad*-ból eredt, mint egy megfelelő benható *i* is a finnben (l. fent. 150. l.). Hogy egyáltalában *gad* azon alak, mely mind ezen benható képzőalakoknak (mord. *ja*, *i*, magy. *ad*, finn *at'*, *et'*, *i*) eredetibbjének tekinthető, szintén már fentebb érintettük, s a magyarra nézve a *porhad*, *sebhed*, *hírhed*, példák által is bebizonyúl. Ebből legelőbb eltűnik a *g* (*h*): *híresztel* (e h. *hirhesztel*) s úgy látszik, hogy némelykor a *d* a magyarban is, a mit mind ott gyaníthatunk, hol *aszt*-féle ige mellett csak *ad* nélküli egyszerű benható ige van: p.o. *választ*: *vál*, *növeszt*: *növ*, *nő*, *fogyaszt*: *fogy*. Talán a *veszni* is e helyett van: *veszed*, *vesze'*, v.ö. *veszedelem* és *nyugodalom*; causativuma *veszejt*, a mint látni fogjuk, egy nem szokott *veszeszt*-tel azonos.

Az *aszt* féle átható igéknek *ad*-féléből való hogyan származása azt hiszem ezzel eléggé meg van fejtve. Föltetsző csak az, hogy az *aszt*-igékből képzett kétféle gyakorító alak közül az egyik, a *gat*-os, mely néha az *aszt* helyébe *ogat* ot tesz, egészen eltünteteti az értelmileg fontos *szt*-t (*támogat*, *halogat*, *ereget*, *szárogat*), míg a másik, az *al*-os érintetlenül hagyja az *szt*-t (*engesztel*, *híresztel*, *marasztal*). Bajos is volna *asztgat* ból magyarázni az *ogat*-ot. Azt hiszem ez úgy fejthető meg, hogy az *aszt*-nak hajdan divott mellékalak-

jából származik az *ogat*, t. i. *ot*, azaz *oht*-ből, mely az *ad*-hoz, nem tekintve az *a* és *o* lényegtelen hangkülönbségét (v.ö. nyugod) szintén a *d* elenyészésével, hozzáteszi a másik causativképzőalakot, t. i. a fent kimutatott *ht*-t, mely részint *tt*, részint *jt* lesz. Így van a várható *sebheszt* helyett *sebhet* vulnerare, és a várható *hasaszt* helyett *hasít*, azaz: *hasoijt*, **hasoht*. Ilyen *oht* vagy *-ott*, *ot*-hoz járulván *gat*, könnyen megérthető, hogy lesz abból *ogat*; épen úgy lesz, mint *sántikál* e h. *sántitkál*, *csikó* e h. *csitkó*, *hajigál* e h. *hajítgál*. Tehát *ohtgat*, *ohgat* után lesz *ogat*, s megjegyezzük, hogy épen a *hasít* (*hasoijt*, *hasoht*) olyan ige, mely *hasad* mellett nem is engedte divatba jöni a *hasaszt*-ot s melynek gyakorítója *hasogat*.

Elérkeztünk most az *ül*, *ül* (régiesen *ól*, *öl* is) és *ít* (régii *oijt*, *oijt*; *út*, *öt*; *ét*)-féle magyar denominativ igékhez. Ezek páros benható (*ül*) és átható (*ít*) igék, s vajjon itt is az átható ige, causativképző által, a megfelelő benhatóból indul-e ki? Azaz vajjon az *oijt* ebből lett-e: *-ólt*, *últ*, illetőleg *ól-ht*, *úl-ht*, ha az eredeti causativ alakot alkalmazzuk? Nem hiszszük, hogy úgy volna. Mert az *ül*-beli *l*-en nem mutatkozik semmiféle jésítés (*ly*), a nélkül pedig bajos az *-ólt*-ből *oijt*-ot fejleszteni; a magyar nyelv nem szokta az *lt*-t *lyt*, *jt*-té változtatni; már régi ige a *kiált*, *kajált*, mégsem lett *kajít*, *kajajt*; legfelebb elnyomja az *l*-t egészen, p. o. *vót*: volt, *imád*: imáld (cser. *jumald*). A Régi Nyelvemlékekben előfordulnak ugyan *szabadultatik*-félék e h. *szabadojttatik*, mint szenvedő alakok, de ezek sem bizonyítanak semmit az *oijt*-nak *últ*-ből való keletkezéséről. Mert ha végig nézzük az előforduló példákat, mind csak passivumi alakot találunk, úgy hogy a *tat*-ot joggal csak bővölködő, vagy rosszszül alkalmazott passivképzőnek kell tartanunk; mert megszabadul értelmileg annyi mint megszabadojttatik, s rosszszül van: megszabadultatik. Pedig, ha csakugyan bizonyítónak valamit ezen alakok az *oijt* eredetére, csak *szabadultja* e h. *szabadojtja*-féle példa kellene. Előfordul p. o. a Tatarsi codexben: *bátoroltatik* confortatur, *dicsövöltessék* glorificetur, *fényesöltetik* clarificatur, *gonoszboltatni* scandalizari, *megháboroltaték*, turbata est (v.ö. mellette: *háboról* turbatur), *igazóltatol* justificaris (*igazól* justificatur), *megindóltatnak* commovebuntur, *mozdóltaték* motus est (*mozdól* movet se), *megpusztóltatik* desolabitur (*pusztólat* desolatio), *megtisztóltaték* mundata est, *szabadóltatván* liberati (sza-

badólat redemptio). — A Bécsi codexben : *ékesöltetik* decorabitur, *háboroltatik* vala turbabatur, *megindóltatnak*, *sokasoltassék* multiplicetur, *szabadóltatnak*. Az activumi alakok pedig mind *ojt*, *öjt*, *ejt*-tel vannak : *dicsővejt*, *elevenejt*, *hábořejt*, *szabadojt*, *tisztojt*, *velágoajt*, *bizonyajt* stb. — Hogy miből indul ki az *ojt* (*ít*)-féle átható képző, mutatják részint némely példák a magyarban, részint a rokon nyelvekbeli megfelelő alakok. Ugyanis van némely *ad*-féle benható ige, melyek mellett nem *aszt*, hanem *ít* áll mint átható, vagy legalább *aszt* mellett *ít* : *hasad* : *hasít*, *szakad* : *szakít*, *szakajt* (és *szakaszt*), *szalad* : *szalajt* (szokottabb : *szalaszt*) ; vagy pedig az *ít* áll *od*, *ed*[ik] mellett, mint : *fehéredni* : *fehérít*, *hengeredni* : *hengerít* stb., v.ö. *haragudni* : *haragit*. Az *od*, *öd* pedig, ha *ikes* is, nem különbözik a nem *ikes ad*, *ed*-től, valamint az *ud*, *üd* sem. Ebből az következik, hogy az *ít*, azaz *ojt*, *öjt* (hogy csak a legteljesebb régi formáját használjuk) az *aszt*-tól lényegesen nem különbözik, és szintén az *ad* (*od*) benható alakból, az *szt*-vel egyértékű *ht*, *jt* eredeti causativképző által, van képezve, épen úgy eltűnván a benható alapigének *d*-je mint az *szt* képzőalak előtt. Tehát *ifjojt*, ebből lesz : *ifjod-ht*, *ifjo'-jt*. De a rokon nyelvek is szolgálhatnak erre bizonyítékkal. A régi jó magyar *tanojt* ige a mordvinban *tonaftan*-nak hangzik, mely tudvalevőleg *tonaht* helyett van ; a *tonaft* ige pedig megkérdhetetlenül *tonad*-an (tanulok)-ból *cred* causativ *ft* képző által ; a mordvin *ad*-féle benható igéknek pedig, mint fentebb láttuk, a magyarban szintén *ad*, *od*-félék felelnek meg ; a magyar *tanojt* tehát egy már nem létező **tanod*, *tanad*-ból ered, melynek *d*-je szintoly természetű mint a *nyugod* igéé : azaz *tanojt* ebből eredt : *tanod-ht*, *tano'-jt*. A föltett *tanad*, *tana'* ige (= mord. *tonad*) azonban még megvan a *tana-kodni*-ban, és *tanó*-ban (= mai *tanu*) e h. **tanavó*, *tanoró* (v.ö. *nyugvó*, *alvó*). A finnben ezen igen fontos ige alkalmassint a *tunte* ismerni igető által van képviselve ; ez **tunete*, *tunel'* helyett van, és csak az első *e* kiszorulásának köszönheti, hogy nem pusztult el a *t*-je, s nem lett praesense *tuneen*, hanem *tunnen* (e h. *tunten*). — Így magyarázódik meg a *haragojt* (*haragit*) is *haragod*, *haragud*-ból, veszejt a föltehető *veszed*-ből (*veszedelem*). A többi *it*osek mind denominativ, még pedig rendszeren melléknevektől származó igék, a részint meglevő (*fehéred*, *vörösöd*, *ifjod*, *nagyobbod*-), részint szintén föltehető *od*, *öd*, *ed*-es benható denominativokból : *szépejt* = *szeped-ht*, *szépe'-jt* ; még pedig megvannak ezen föltett *od*, *ed*-féle

denominativumok (*széped, szabadod) az *ojt*, *ít* mellett álló benható *ül*, *üül* (*ól*, *öül*)-ben is alapúl, a mint mindjárt látni fogjuk. A finnben, kétség nélkül, ezen melléknevektől származó *ít*, *ojt*-os igéknek az *itta*-félék felelnek meg, melyeket fentebb 149. l. képzésmódjukra nézve megmagyaráztunk; *kovitta* = *kova-itta*, *kova-i-tta*, v.ö. keményít, = keményejt, kemény-e'-jt, kemény-ed-ht; megegyezik tehát a képzésmód tökéletesen, tekintetbe véve azt, mit az *i*-nek mint benható képzőnek a mordvin *gad*, *jad*, *id* s a magyar *ad*-hoz való viszonyáról fentebb 150. és 165. ll. mondtunk. A mordvinban csak az egy *gaft* áll ellenében a magyar *asz-t*-nak és *ojt* (*oht*)-nak is.

Hátra van most az *ül*, *üül* benható képzőnek fejtegetése, mely nélkül az *ojt*, *ít* é is hiányos, sőt talán kétséges is volna. — Nézzük elsöben is az *ül* jelölési értékét az *ad*, *od*-hoz hasonlítva, a hol ugyanazon alapszótól mind *ül*, mind *ad*, *od*-féle benható van. Ilyen p.o. *fehéréd*- és *fehéüül*, *görbed* és *görbüül*, *vénhed* és *vénüül*, *ifjod*- és *ifjúül*, *keményed*- és *keményüül*, *domborod*- és *domborüül*, *csillapod*- és *csillapüül* stb. Igaz ugyan, hogy ezekben nem nagy a különbség az *od* és *ül* között, a mi a jelentést illeti; annyit azonban mégis vehetünk észre vagy érezhetünk ki, hogy az *ül*-félékben az azzá-le v és vagy válás, vagy az illető állapot belépése némileg jobban ki van emelve. — A mi most az *ül* (*ól*) alakját illeti, mindenek előtt figyelembe kell venni, hogy sajátképen hosszú *ü*, *ü* (*ó*, *ö*)-vel van; a mi eleve is ezen *ü*, *ó*-ban két eredetileg külön állt önhangzó összevonását gyaníttatja. Hogy milyen elemek pedig rejlenek ezen hosszú *ü*, *ó*-ban, s az egész *ül*, *ól*-ban, fűlderíti nekünk a finn nyelv megfelelő módon képzett igékkel. — Ugyanis a finnben igen közönségesen átható igék tétetnek belsenvedökké, és máris benható igék az azzá-le v és határozottabb kifejezésével szintén belsenvedökké, az igetökhöz járuló *u*, *y* képző által. Példák: *anta adni*: *antau adni* magát (valamire), *laske* ereszt: *laskeu* ereszkedni, *kuule* hallani: *kuulu* v. *kuuluu* e h. *kuuleu* hallik, hallatszik, *muutta* változtatni: *muuttu* változni, másuvá költözni stb., v.ö. fentebb (148. l.) az *-ntu* végűeket *-enta*-ból, minthogy ezen *u* az alapige végönhangzóját is gyakran kiszorítja. Már is benható igéktől:

heräü (*herüt'*) ébredni: *heräy* wach werden.

ihaa (*ihat'*) örvendeni, froh sein: *ihau* froh werden.

karkkaa (*karkat'*) szaladni, futni: *karkkau* megfutamni, die flucht ergreifen.

sulaa v. *sula* olvadni: *sulau* elolvadni.

lahoo v. *laho* rohadni, faulen: *lahou* verfaulen.

halkee (*halke'*) hasadni: *halkeu* sich spalten.

hajoo (*hajot'*) elszéledni, szétesni: *hajou* u.a.

kenki sich beschuhen: *kenkiy* beschuht werden.

hyppäü szökni, ugrani: *hyppäy* fölpattani, fölugrani.

umpee körül-, bezáródni: *umpeu* bezárul.

makaa (*maka'*) fekünni: *makau* verliegen, situ corrumpti.

palaa (*palat'*) visszatérni: *palau* (mintegy: visszatérülni).

hikoo (*hikot'*) izzad: *hikou* megizzadni, in schweiss kommen stb.

Hogy mily eredetű, alakra nézve, ezen *u*, mutatja egyrészt a vele összetett *utu* alak, mely mellette belszenvető igék képzésére használtatik, p.o. *antau* mellett van *antautu*, *kenkiy* mellett *kenkiyty* stb.; ezen *utu* pedig megfelel a cseremisiz *ald* passivképzőnek (l. NyK. IV, 50. l.), azaz első *u*-ja a cseremisiz *al*-nak, melynek *a*-jában azonban az ígető eredeti végönhangzója is befoglaltatik, tehát finn *au* is = cseremisiz *al*. A finn nyelvnek hajlama van eredeti *l* hangot *u*, *y*-vel helyettesíteni, v.ö. *löytä* lölni, cser. *löldem* emelni; *käy* = *kelni*, *tüyte* = m. *teljes*. E szerint tehát a kérdéses *u*-ban először is eredetibb *l*-t látunk. Más részről meg némely egytagú, önhangzóvégű finn ígetőök az *u*-val való alakot úgy képezik, hogy helyette *pu* tűnik föl: p.o. *saa* elérni: *saapu* (pr. *saavun*) megjelenni, jelen lenni; *syö* enni: *syöpy* evődni, elmúlni; *jää* maradni: *jääpy* hátra maradni, hagyódni. Ezekből a belszenvető *u*-t kiegészíthetjük eredetibb *pu*-vá, azaz *p-l*, vagy *pol*-féle alakká, és nem lehet kétség, hogy ezen *u* = *pol* épen a levési ige, finn *ol*, magy. *vol*, cser. *mord. ul*, a tör.-tatárban *bol*, mely mint belszenvető képző olyannyira összerövidült a finnben (*u* legközelebb *ou*, *vou*-ból); még jobban maradt meg a cser. *ald*-ban; a törökben is szerepel passivképzőül *ul*, *ül* stb. alakban. — Midőn tehát a magyarban *ül*-lal ígetőkből készülő belszenvetőket találunk, p.o. *vonul* (v.ö. finn *vetä* v. *vetäy*; *vetä* a.m. von) *járul*, *bedugul*, *nyomul* stb., ezeknek *ül* (*ól*)-jában először is az *ul* (*vol*, *ol*) passivképzőt ismerjük föl, mely az ígető eredeti végönhangzójával összevonva hosszú *ú*, *ó*-val lett *ül*, *ül*, p.o. *vonul* körülbelül így: **vono-vol* v. *vono-ul* = *vonól*, *vonul*. Kétségtelen az összevonás a hosszú *ú*-ban a *fül*, *gyül* példák által is, melyek = török *bozul*, *jüyl*, tehát valamikor *fohul*, *gyöhül* voltak. És képesek

vagyunk ezen összevonás elemeit kimutatni azon *ül*-ban is, mely névszókhoz járulva az átható *ojt* (*ít*) mellett álló benhatókat képez. Először tekintsük a *tanúl*, *tanól* igét. Ennek átható társának, *tanojt*-nak alapja egy már önállólag nem divó *tanod*, *tanad* (*tano'*, *tana'*) ige = mordvin *tonudan*, finn *tunte* e h. *tunete*. Ehhez a *tana'*, *tano'* igetőhez a belszenvedő *ul*, *ol* járulván lesz *tano'ul* = *tanól*, *tanúl*, melynek alaki megfelelője a finn *tuntu* e h. *tunte u*, mely még hasonlóbb lenne, ha a *tunete* nem *tunte* hanem *tunee* (*tunet'*)-vé alakúl, a mikor is *tuntu* helyett *tunee* (**tuneol*) lett volna. Hogy itt az *-ojt* és *ül* (*oul*) nem egyik a másikból, hanem mind a kettő egy alpból indul ki, összehangzásban van avval, hogy különben is a magyarban a belszenvedő *ul* a causativ *t* (*ht*, *jt*)-nek egy fokon álló társa p.o. *fúl* (*fo'ul*) és *fojt* (*fo'jt*), *gyül* és *gyíjt*, *nyúl* és *nyujt* igékben. Ha pedig most a *tanojt* és *tanúl* példájára a többi *ül*-féle igéket eredetileg benható *od*-féle benhatókból származtatjuk, melyekhez a belszenvedő *ul* járult (*-od-ul*, *-ovul*, *oul*), ezt annyival biztosabban tesszük, mert épen az *od*, *ad*-féle igéknek megfelelő finn *at'*, *et'*, *ot'*-féle benhatókhöz is hozzá látjuk járulni belszenvedő *u-t*, v.ö. fentebb *heräy*, *makau*, *halkeu* stb. igéket. Tehát a mint a finnben *heräy* (**herä'öl*) lesz *herä'ül*-ből, úgy a magyarban *szépül* ebből: **szeped-ül*, *szépe'ül*. Ezen magyarázat ellen nem hozhatni föl azt sem, hogy hiszen most számtalan *ül* és *ít* (*ojt*, *ejt*)-féle igét képez a nyelv a nélkül, hogy *od*, *ed*-féle alapigéktől való származtatás csak eszébe is jutna valakinek. Az *ül* és *ojt* most egységes képzők, de összetett képzők, melyek összetételét az előbbieken csak fölfejtettük; igen természetes dolog, hogy az analogiák szerint a szókinccset szaporító nyelv nem minden példán ismétli azon összetételi processust, melyet eleinte tán csak egy két példán végzett öntudatosan, és a harmadiknál már a kész *ül* és *ojt*-tal mint egységes közpökökkel élhetett.

Hogy az *ül* és *ojt* már régen megállapodott képzők, bizonyítja az is, hogy némely velük képzett igéknek alapszavai tökéletesen kivesztek a nyelvkincsből. Íme az előbbi fejtegetéseink nyomán, egy két ilyen igét fogunk megmagyarázni. Van *borúl*, *borít*; de úgy látszik nem *ború*-tól származnak, hanem ez csak az azokban rejlő *boro'* (*borod*) benható igének participiuma, mint *tanó* (l. fentebb) a *tana'* *tano'* (mord. *tonad*) igének. Hasonlót vélekedünk a *derül*, *derít* és *derü*-re nézve. A *szorúl*, *szorít* névszói alapja a *szoros* szóból ve-

hető ki (= tör. *tar*). A *kerül* és *kerít*-ben rejlő *kered'* (*kere'*) benható ige megvan a finnben mint *kiertä*, ebből *kieretä*, mely épen úgy vonódott össze mint *tunte* e h. *tunete*; *kiertä* pedig = osztj. *keredem*; alak szerint a *kerül* = finn *kierty*; *kerít* = *kierrättä*. A *segít* (*segejt*) és *segedelem* olyan viszonyban vannak egymáshoz, mint *veszejt* és *veszedelem* (l. fentebb); azaz *seged-* a *sege'-jt*-ben rejlő benható ige.

Az *ül* és *ít*-féle igéknek még van egy osztálya, melyet még különösen kell szemügyre vennünk; a hangutánzó vagy kedélyszókból keletkező *dül* (*dól*) és *dít* (*dojt*)-féle igék osztálya, p.o. *fordül*, *fordít*, *kondül*, *kondít*, *csendül*, *csendít* stb. Jelentésükre nézve nem tiszta verba momentanea v. subita (a cselekvés egyszeriségét jelentők), milyeneknek Fábian úr tartja (NyK. II, 9.), hanem egyszersmind inchoativ elem van bennök; v.ö. *rezdül* és *rezzen*, mely tiszta momentán jelentésű; *zördül* és *zörren* stb. Mellettök állanak *g*-képzőjü durativ benhatók: *forog*, *kong*, *cseng*, *zörög*, *mozog* stb. A mennyire a *fájdül*, *tódül* (*toldul*) példák után ítélhetünk, a *dül*, *dít*-féle képzésnek kiinduló alapja igctő, a melyet tehát a *fordül*, *csendül*-ben is kell látnunk a *dül* előtt, még azon fölvétel mellett is, hogy az czezbeki *for*, *csen* a képzővesztett *forg*, *cseng* helyett van: *fordül* = *forg-dül*, *csendül* = *csengdül*. A mi továbbá a *dül*-beli egyszerűségi vagy momentánsági jelentést illeti, ezt mindenesetre a *d*-ben kell keresni, olyformán, hogy egy föltehető **forda-ni* **csende-ni* ige keletkezett (v.ö. *toldani*, *kérdeni*, e mellett: *tolni*, *kérni*), mely aztán a belszenvető *ol*, *ul* és causativ *t* (*jt*, *ht*) által szintűgy *dül* és *dojt* (*dít*)-iá alakul, mint *fo'ul* és *fo'jt* ezekké: *fül* és *fojt*. Ezt a *d* képzőt (mely után még önhangzót is tehetünk ki: *do*, *de*) megtaláljuk a magyar nyelvben még egyebütt is mint egyszeriség-jelentőt, t.i. gyakorító képzővel együtt a *dal* és *dos-ni*féle igékben: *vagdal*, *szabdal*, *rúgdal* stb. *verdes*, *fogdos*, *kapdos*; a tulajdonképi gyakorító t.i. czeekben *l* és *s*, melyek magukban is eléfordulnak (*marasztal*, *keres*, *olvas*) és különben = finn *ele*, cser. *l*, és mordvin *ś*. Most ugyan az egész *dal* és *dos-t* nézzük gyakoritónak; de különbséget kell tenni a folytonossági gyakorítás és a szakadozott ismétlés között; emez pedig úgy fejeztetik ki, hogy a gyakorító képző az egyszerűséget jelentő után tétetik ki, v.ö. a cseremiszbén *optaled* gyakran egyszerűrakni (*optal* egyszer rakni, *opt* rakni), *pualetš* fölfuvogat (*pual* egyet fűni, *pu* fűni); a finnben az *ahta*-féle egyszerűség v. rögtönösség jelentők gyakoritva: *ahtele-n* végződnek: *seisahtele* meg-megállni

(*seisahta*), ellenben *seisoele* állongani, egyfolytában állni (*seiso*). Hogy a *dal*, *dos* alakokat helyesen elemezzük így, már a *vereget* és *verdes* igék egybeállítására éreztetheti, valamint azon körülmény, hogy a *dal*, *dos* képzőt leginkább oly igéken találjuk, melyek már fogalmuknál fogva nem igen duratív természetűek, p.o. *rüg*, *csap*, *kaplók*, *döf*, *lép* stb. Igen valószínű, hogy a *dogál* (*do-gál*) is szorosán véve szakadozó ismétlést jelentő; még pedig ebből a *do* igen tisztán válna ki mint egyszerűség-jelentő. Hogy a *dül*, *dojt*-beli *da*, *do* elem, melyet imént kísérlettünk a magyarban kimutatni, a mint Fábrián úr (I. NyK. II, 10. l.) akarja, a finn *ahta*-nak megfelelője, még nem mernők bizonyosnak állítani; mert az *ahta*-ban (*akta* helyett) az *ah* (*ak*) is lényeges elem, milyent a közvetlenül az igetökhöz járuló *dül*, *dít* (*da-l*, *do-s*, *do-gál*) előtt alig lehet föltenni. Inkább talán azon *ta-t* lehet a kérdéses magyar *do*-hoz hasonlítani, mely a finn *löytä* találni-ban fölös a magy. *löl*-hez képest, vagy *pyytä*-ben a magy. *fogni*-hoz képest (v.ö. *pyyntö*, a melyben nincs a *tä*). A mordvinban is közvetlen az alapigetökhöz járuló *d* képez verba momentaneát: *joran* dobni: *jordan* egyszer dobni, *puran* begöngyölni: *purdan* einmal umschlagen, *naran* nyírni: *nardan* egyszer átvonni valamin. A cseremiszen hasonlításul ezt a példát idézhetjük: *pörtölam forduüni* (megfordul, visszatér).

Végre még szólnunk kell egy bizonyos számú *t*-vel készülő átható s ezek mellett társúl álló *l*-lel készülő (s részint *ikés*) behatoló magyar igékről, melyek egytaguak ugyan, de melyek épen az egymásnak ellenében álló *t* és *l* végbetűjökkel, mint képzőjökkel eléggé mutatják nem eredeti ige-gyök voltukat. Ezek, hangelemeik hasonlatossága szerint, a következő csoportokra oszthatók: 1) *döl*: *döjt*, *fül*: *fojt*, *gyül*: *gyujt*, *gyül*: *gyüjt*, *fül*: *füt*, *hül*: *hüt*, *nyül*: *nyujt*, *nyül*: *nyüt* (*nyüjt*); — 2) *fejlík*: *fejt*, *hajlík*: *hajt*; *rejlik*: *rejt*; — 3) *bomlík*: *bont* (*bomt*), *hámlík*: *hánt* (*hámt*), *himlík*: *hint* (*hímt*), *omlík*: *ont* (*omt*), *ömlík*: *önt* (*ömt*), *romlík*: *ront* (*romt*), *számlík*: *szánt* (*számt*); — 4) *foszlık*: *foszt*, *oszlık*: *oszt*; — 5) *feslık*: *fejt*. — Első kérdés az volna, hogy vajjon ezen származott igék névszói vagy ige-szói alapszóból indulnak-e ki? A mennyire itt egyikét esetben a nyelvhasonlítás s a magyar nyelvből egyikét adat segít, mind a két nemű alapszók szerepelnek ezen igékben. Denominatívumok p.o. *hül* és *hüt* ettől: *hü* v. *hüv*, mely a *hüvös*-ből kivethető = finn *hyy* (dér, gyenge jég); *fejlík* és *fejt* ettől: *fej*

(v.ö. finn *püättü* ettől: *püü* fej); *oszlik* és *oszt*, v.ö. finn *osa* rész, melytől *ositta* osztani; *hámlík* és *hámt* ettől: *hám*; *romlík* és *romt* ettől: *rom* (*romba* dölni). Ellenben igezői alapból eredőnek bizonyul be *fül* és *fojt* a török *boγ* és *boγul* (= *fül*) szerint, *gyül* és *gyújt* a tör. a *γīγ* és *γīγil* (*gyül*) szerint, és talán ez is: *gyúl*, *gyújt* a tör. *jaγ* (*gyujt*) szerint, valamint *feslik* a finn *püüsee* szerint. A többire nézve nem lehet meghatározni, melyik nemű az alapszó. De a jelen esetben e kérdés nem is oly fontos: mert kétség nélkül oly két képző van előttünk, mely egyaránt névszói és igezői alaphoz járulhat, t. i. a causativ *t* képző (= finn *tta*, eredetibb *ht*), mely egyrészt benható igezőből képez áthatót s másrészt eredeti értékénél fogva (= „tenni“-féle ige) névszóból is képezhet igét; és az *l* (= *ul*, *ol*, *vol*) képző, mely szintűgy benható igezőből belszenvédőt képezhet, mint névszóból benható igét. Csak azt akarom még megjegyezni hogy igénytelen véleményem szerint a fölhozott igékben a *t* (vagy az 1. alattiakban a *jt*) nem egy az *ít* (*ojt*)-tal, sem az *l* nem egy az *ül* (*ól*)-lal, mert ezek, a mint fentebb láttuk, összetett képzők s bajosan rövidültek volna *t* (*jt*)-vé és *l*-lé, kivált az *m*-végű (3. alatt) alapszók után, úgy hogy p. o. *bomt* és *boml*- ebből lett volna: *bomül* és *bomojt*, *bomít*. Mert akkor a régi magyar nyelvben, mikor az *ít* alak meg nem is létezett, legalább *döejt* v. *dövejt*-féle alakot kellene találunk *döjt* helyett, pedig a régi magyarságban is csak *döjt*, *hímt* stb. féléket találunk. Ez inkább azon nézetet ajánlja, hogy *t* itt a csupasz causativképző *t*, melynek eredetibb alakja *ht* szintén *t*-vé rövidül és az igező végmássalhangzójához is hozzá szorúl a *kelt*, *bánt*, *teremt* és *csattant*-féle igékben; mert az az egy példa melyet egy *ejt*, *ít*-nek csupa *t*-vé rövidülésére lehet fölhozni, t. i. *veszejt*, *veszít*: *veszt*, semmi ésetre nem azon korból *kelt*, mikor a *bánt*, *kelt*, *gyújt*, *romt*-félék alakultak; mert még most is él és divatozik *veszt* mellett a teljes *veszít* is. Az *l* *t* meg a csupa *ul*, *ol*-nak nézzük, melynek elrövidülésében csak rövid önhangzó szorult ki. Végre még azt jegyezzük meg, hogy az 1. alatti áthatókban alkalmasint az egész *jt* a causativképzőhöz tartozik (*ht* helyett), mert az *l*-féle benhatóknak nincsen; mert ha az alapszóhoz tartoznék, jóformán megmaradt volna az *l* előtt is, úgy mint a 2. alattiakban (*fejlik*, *hajlik*). Az 1. alattiak alapszava, úgy látszik, *h* vagy *v*-n végződött, vagy *u*, *ü*, *i* önhangzókon, úgy hogy teszem *fül* ebből lett: **fohlt* v. *fo-vul* v. *foult*; *fojt* meg ebből: **fohht* v. *fovht*, *fouht*, *fo-jt*. Erre

nézve fölhozhatni a cseremisz *pikt* = fojt-ot is, mely nyilván a causativ képző teljes cseremisz alakját mutatja (*kt*). Hogy *füt*, *hüt*, *nyít*-ban a *t* előtt eltűnt egészen a *j*, azon egyszerű okból ered, hogy *ü*, *i* után a *j* nem oly könnyen tisztán hallatható mint *o*, *u* után.

A *ja* (e h. *jad*, *gad*, l. 165. l.) képzővel készülő beható denominativ ige Ahlqvist moksa mordvin nyelvtanában, a melyet a mordvinra a fentebbiekben használtam, mindössze csak három van fölhozva (erväjän, purjan, saljan, lásd fent. 145. l.). Most Reguly mordvin szógyűjteményéből még fölemlíthetem ezeket: *varäjän* likadok (caus. *varäjaftan* likasztok; *varü* lyuk); *mazijaftan* szépíték (a föl nem hozott *mazijan* *szépedek-nek causativuma; *mazi* szép); *vašijan* megesikódzom (*vaša* csikó; v.ö. fent a 150. lapon a finn *pojja*, *vohtin*-féléléket). — Ezenkívül találunk Regulynál még több *d* képzőjű verba momentaneát, melyekről a 172. lapon van szó: *amelan* egyszer merítek (*amelan*), *jafidan* e. intek (*jafian*); *nozerdan* e. rántok (*nozeran*), *kiskerdan* e. csipek (*kiskeeran*), *kütmürdan* e. szoritok (*kütmüran*). — A *fordül* magyarázatában fölvett **fordaigetöre* nézve szintén össze lehet vetni a mordvin *mürdan* (erza-mordvin *muvurdan*) megfordulok igét.

BUDENZ JÓZSEF.

HOGYAN FEJEZTETIK KI AZ ÖRÖKKÉVALÓSÁG A SÉMI NYELVEKBEN?

A világegyetem felől való elmélkedésünk közt azon csekély idő, melyet létünk befoglal, s ha az emberileg lehető életkort elértük, egy nemzetség ideje, azok gondolatában, kik kegyesen érezni tudnak, úgy tetszik, mintha életöknek az atyáktól reájok hagyott örökségben való folytatása volna, s a nagylelkükében meg úgy tetszik, mintha életöket a maradékok is folytatnák. Az így kinyult időnek is emberi mértéke a mulandóság; kifejezéseinek első értelme a szemünk előtt való letűnés, a gyors elmulás **בְּרֵפְאָ עֵין**. Ámde mily távol van e határozatlan pontnál kezdődő, s határozatlan pontnál végződő emberi létről való gondolattól a büleset foglalkoztató örökkévalóság fogalma!*)

Ily elvont fogalmat nem kell keresni a még gyermek emberiség eszmekörében, mely idő folytán ha megszereztetett, átvitt értelemben használt szavak által jelentetik, s a szó itt nem meríti ki a dolgot, nem rajzol a fogalmi előkép után, hanem a dologról való fogalom *γερηξισός* megjelelése. E helyen Steinthal két fontos mondatára emlékeztetek, az egyik: „Wie in den Wörtern Erkenntnisse von den Dingen liegen, aber nur gewisse Erkenntnisse, nämlich die ersten, naivsten, so liegen auch in der Sprache Denkformen, die ersten.“ A másik: „Aber die Wörter sind ewige Mittel zur Apperception der Begriffe.“ (Charakteristik, a 99-ik l.). Bizonytalan értelmű kifejezésekben nyilatkozik az örökkévalóság bizonytalan sejtelmé s van oly kifejezése is, mely egyenesen a nemzetségek rendjére mutat, s a lélek, mely a nemzetségek folyó rendjén végig te-

*) Cicero (N. D. 1, 9.) mondja: „ab infinito temporis aeternitas, quam nulla temporum circumscriptio metiebatur“.

kint örökkévalót gyanít. A Talmudban az emberi dolgok tartóssága, az, a mi nem mulik a muló emberi léttel, helyenként ily határozókkal láttatik el: לְדוֹרוֹתַי וּלְדוֹרוֹת דּוֹרוֹתַי עַד סוֹף כָּל הַדּוֹרוֹת. Meglátjuk tovább a felszámplálandó szavak során végig menve, mint ereszkedik le azok értelmének határaitra a bizonytalanság köde, mily bizonytalan maga a sejtelem is. E szavak gyakran nem is jelentenek örökkévalót, hanem időben való hosszabb vagy rövidebb tartósságot. Az időt jelentő, s ennek részleteit megjelelő szavak értelmének nyújthatóságáról minden nyelv gyakorlata tanuskodik. E szavak átaljában nélkülözik a kellő határozottságot a sémi nyelvek körében, p. o. عَصْرٌ = század, idő, délután; kettős alakja a nappalt és éjjelt teszi. Ennek kimutatását így folytathatnók tovább. De mielőtt az egyes esetekre átmennék megjegyzem, hogy az örökkévalót kifejező szavak néha mint olyan szónoklati formák fordulnak elé, melyek a tárgy fontosságát emelik ki. Ilyenkor hyperbolával van dolgunk, nevezetesen ennek azon részével, mely auxesisnek hivatik *). A nép nyelvének nem különben mint a szonokokénak elevenséget kölcsönöznek e formák, Ηειθώ ilyenekben nyilatkozván.

Lássuk már a sémi nyelvekben, hogy mily szavak fejezik ki az örökkévalónak gyanítását, azt hyperbolicus használatban vagy az abbavaló hitet.

A prédikátor könyvének I-ső részének 4-ik versében olvassuk: דָּר הַזֶּה יָדוּר בָּא וְהָאָרֶץ לְעוֹלָם עוֹמֶדֶת Károli Gáspár fordítása szerint: „Egyik nemzetség elmegy, és a másik eljő: jóllehet a föld mind örökké megmarad.“ לְעוֹלָם itt az igét meghatározza a nyelvtan szerint szólván, való viszonyát tekintvén határozatlanná teszi. Mily sok úgynevezett fogalom-határozat (definitio, ὁρισμός)-nak sorsa ez! Az עוֹלָם szó eredeti értelméhez közeljár a rejték fogalma; az eredeti fogalom ugyan a jellel való ellátásé, a megjelelésé, mely értelme még az arabban megmaradt (a miért is különösen a tudás kifejezésére használtatik, a mennyiben annak mit tudunk, jeleit megismertük, azt megjeleltük, عَلِمَ = jel, عِلْمٌ = tudomány) a héberben azonban a rokon bezárás elrejtés fogalma váltotta

*) זֶה עַל צַד הַפְּלִגָּה וְגוֹמָא *

fel¹⁾. A latinban is gyakori e *metaforá*²⁾. עולם³⁾ tehát időben és térben egyformán az ismeretlent jelenti, az *alóv*-t s az *olxovmévη*-t, az örökkévaló sejtelmét, vagy az abba való hitet, s a világot. Az עולם szó ezen etymológiáját már Coccejus ismerte. עֵלָם = világ, teremtmények és század, t. i. bizonytalan, elrejtett idő. Az arabok a későbbi zsidóktól kölcsönözték e szót; az ő világuk, mint tudva van, دُنْيَا (az alatt való, دُونَ = az alatt való, دَانٍ = a mi közel van stb.), és századuk دَهْرٌ (mi azonban annyi is mint ezer év, vagy egyáltalában csak hosszú idő, vagy éppen örökkévalóság. E szavaknak így hullámzik értelme!). Az עולם helyett a 48-ik zs. 15-ik versében עֲלָמוֹת fordul elő, a chronikák 2-ik könyvének 33-ik r.-nek 7-ik versében pedig עֲלָמוֹת: עֲלָמוֹת khaldúl = עֲלָם, minek status emphaticus-a עֲלָמָא (Ezra 4, 15. Daniel 3, 33). — Egy érdekes cittiumi phoeniciai felírásban כִּלְא לְעֵלָם fordul elő³⁾, s egy maltai felírásban a sír בַּת עֵלָם-nak neveztetik. A héber עֲלָמוֹת (mely véges időt is jelent, mint alább bővebben meglátjuk) jelent bizonytalan időt. Mózes 2-ik k.-nek 21-ik r.-nek 6-ik versében olvassuk: וְהִגִּישׁוּ אֲדָנָיו אֶל הָאֱלֹהִים וְהִגִּישׁוּ אֶל הַדָּלֶת אוּ אֶל הַמְּזוּזָה וְרָצַע לְעֵלָם K. G. e verset így fordítja: Vigye azt az ő ura a Birákhhoz, azután állassa azt az ajtóhoz, vagy az ajtó melléke mellé, és az ő ura furja által annak fülét törökkel (így); és legyen néki rabja mind örökké. רשׁי e helyre nézve megjegyzi: עַד הַיּוֹבֵל אוּ אִינוּ אֵלָא לְעוֹלָם כְּמִשְׁמְעוּ. ת"ל וְאִישׁ אֵל מִשְׁפַּחְתּוֹ תִּשׁוּבוּ (Mózeses 3-ik k. 25-ik r.) עוֹלָם וְלֹא שִׁיחָא עוֹבְדוֹ כֹּל נִי שְׁנָה אֵלָא עוֹבְדוֹ עַד הַיּוֹבֵל בֵּין סְמוּךְ (קרישׁין) E helynek magyarázó fordítása: Egész a jubi-

¹⁾ מַעְלָם = oly hely, melyben bizonyos tárgyat vélünk feltalálni, vagy meglelni.

²⁾ Signare lagenas (martialis 9. 89) = cludere, obsignare, occludere. הָתָם = bészár, bebecsétel; — חָתַם = obsignavit; finivit, clausit (חָתַם sigillum.

³⁾ Citium, vagy Cittium egy Cyprus déli partján fekvő nem nagy város volt, melynek helyén most Chieti áll.

lumig, vagy pedig a szó rendes értelme szerint, mind végig ¹⁾). Mózes 3-ik k.-nek 25-ik r.-nek 10-ik versében írva van : „Hogy megszenteljétek az ötvenedik esztendőt, és hirdessetek szabadságot a föld minden lakosainak; kiürt zengésének esztendeje legyen az néktek, akkor minden embernek szabad legyen az ő jószágához jutni, és az nemzetsége közzé haza menni a rabnak“; egész a jubiliumig, mivel ötven esztendő עולם-nak nevezetett, s a bibliai vers (Mózes 2-ik k.-nek 26-ik r.-nek 6-ik verse) nem azt mondja, hogy a szolga urát az említett ajtóhoz való vezetés után 50 évig szolgálja, hanem a jubilium kezdetéig, legyen az közel, legyen az még távol.“ K. G.-nak az עולם-ot e helyen mind végig, mind halálíg szavakkal kellett volna fordítania. רישׁי paraphrasisa (עַד הַיּוֹבֵל) azon bibliai helyeket minden áron egyeztetni akaró törekvéből foly ki, mely már annyiszor vezetett zátonyra. Hieronymus valószínűleg Barabbas zsidó tanítójától vette azon állítását, miszerint עולם, vav-val írva, = örökkévalóság, vav nélkül pedig = jobel esztendő. עולם szintén annyi mint örökkévalóság. Jes. 45-ik r.-nek 17-ik versében olvasuk : וְיִשְׂרָאֵל נוֹשָׁע בִּיהוָה תְּשַׁנְּעַת עוֹלָמִים K. G. fordítása szerint : „Az Izrael megszabadul az úrbán örökkévaló szabadulással.“ A Gesenius által kiadott samaritán versek elsejének 15-ik fordulatában a Mózes tíz parancsát tárgyaló הַבְּרִית הַלְלוּהָ-ról, a két kő tábláról írva van :

סוֹבְרָה לְחַיִּינָן
לוֹחֵי בְרִיתָהּ
סִבְהָר דְּלֹא בַטְלָהּ
לְעֵלָם עֵלָמִים

E vers arab fordításában, a végső sorban ابد الابدین-t olvasunk. עולם vagy עולם későbbi zsidó könyvekben és imádságokban is találtatik, így p. o. a holtak felett elmondott imákban. Különben már Dániel k.-nek 7-ik r.-ben olvassuk : עַד עֲלָמָא וְעַד עֲלָמָא K. G. fordítása szerint : „Örökké, és mind örökkön örökké.“ Az örökkévalóság fogalmának határozottabb elöterjesztése már Dániel könyve szerkeztésének idejében az עולם szó ismétlésében (itt háromszoros ismétlésében) kerestetett. Az ily kö-

¹⁾ különben kérdésnek is vehető, s ez esetben a válasz tagadó lenne.

rülírásról alább bővebben fogunk szólni. A mi a עולם szó alakját illeti, ez a poel conjugatio (בְּיָן) részesülőjéé; hasonló alakok חותם (pecsét), עולל (gyermek).

A קדם szó szintén használtatik az örökkévalóság kifejezésére, „אלהי קדם” az örökkévaló Isten. קדם = megelőz, קדם = időben előzte meg, régi; קדם megelőzte; קדם קדם = régiség és örökkévalóság. Sok csalódásaink közül egy abban áll, hogy a régiben a tartósság bizonyítékát látjuk, mintha a múlt kezkeskednék a jövőről. A bírák k.-nek 5-ik r.-nek 21-ik v.-ben נחל קדומים szavak fordulnak elő (קדומים itt קדם helyett áll); קדומים e helyen „rég-től fogva nevezetes“-t tesz. K. G. a נחל קדומים-ot „kedumim patakjá“-nak (így) fordítja, קדם קדם-t azonban „rég-hegyek“-nek¹⁾. Különbö is hasonló következetlenségek K. G.-ral egyiránt a többi fordítót is terhelik. קדם az örökkévaló Isten a rabbinusok elnevezése szerint. A samaritán nyelvben קמא örökkévalót jelent, mely szó Castellus lexicon heptaglottonjában még hiányzik; — a ק betű ἁπαίσεις-e megjegyezendő benne²⁾.

A samaritán nyelvben קעים élő és örökkévaló (קעים a קעם ige részesülője, קעים = קום). A Gesenius által kiadott samaritán versek harmadika így kezdődik:

אלהים קעימה

az arab fordítás:

الله القويم

A genesis 7-ik r.-nek 4-ik versében előfordul: קל היקום = mind az, mi él; az élő lények egyik tulajdona a fenállás, azért jelenti a קום ige e két fogalmat.

נצה több helyen szintén annyi mint örökkévalóság. A XLIX-ik zs. 20-ik verse: K. G. fordítása szerint: „maga megyen az ő eleinek nemzetségéhez, és soha örökké nem lát világosságot.“ A נצה szónak különböző értelemmei vannak, ugyanis a) fény, ragyogás, b) bizalom, hit, c) igaz-

¹⁾ Mózeses 5-ik k. 33, 15.

²⁾ A későbbi zsidó nyelvben, mint azt a rabbinusok használják, gyakran találunk קום-ot קדם helyett; קמורי = ő előtte.

א"ל ההוא צדוקי לרבי אבוהו אלקיכם¹⁾ כהן הוא דכתיב ויקחו לי תרומה כי קבר י למשה במאי טבל א"ל בנורא טביל דכתיב כי הנרה ה' באש יבוא ומי סלקן טביליתא בנור' א"ל אדרבה עיקר טבילות E helynek fordítása: ²⁾ R. Abuhohoz közeledvén egy Sadduceus megszólította, mondván: „a ti istenetek pap, mert meg van írva: ajándékok adnak nekem; miután eltemette Mózesst, miáltal tisztult meg?“ R. Abuho felelt: „tűz által, mert megvan írva: tűzbe ment az Isten.“ Vajjon megtörténhetik e teljes tisztulás a tűz által? Adraba mondja: „megtörténhetik, sőt éppen ez a tisztulás alapja, mert írva van: valami a tüzet el nem szenved, vízzel mossátok meg.“ עולם הנֶּעְדֵי, a talmudban s midrasban ³⁾ túlvilágot, örökéletet jelent, az előbbeni ellentétben az עולם השָׁפֵל-lal (az alatt való világ, דְּנִיָּא, melynek ellentéte האַחֲרָה más világ, örök élet, vele hasonnemű szó האוּלָמִי = földi élet). A síron túli életnek, túlvilágnak még egy szép elnevezése a rabb. könyveiben: יום שכולו שבת ומנוחה (יום שכולו שבת ומנוחה = teljes szombat és örök nyugalom ⁴⁾). A szombat utánzása a túlvilágnak: שלשה נובלות הן נובלות מיתה שינה נובלות = három utánzás létezik (szó szerint éretlen dolog): az alvás utánzása a halálnak; az álmot utánzása a jóslatnak; a szombat utánzása a túlvilágnak. A túlvilágról való fogalom is nem kevésbé mint az örökkévalóságról való csak később időkben és homályba borítva jelent meg a gondolkozó lélekben s lelkünk e két fő-fő vigasztalását számos nemzetségek nélkülözték. A túlvilágnak még egy szokott kifejezése — mellesleg legyen említve — לעתיד לבוא = a mi eljövendő.

¹⁾ A tíz parancs név alatt ismert isteni parancsok harmadika לֹא תִשָּׂא לֵבָבְךָ לְאֵלֹהִים אֲחֵרִים lévén, s különben is nagyobb tisztelet okáért az izraeliták Isten nevének hol magánhangzóit változtatván meg, hol a mássalhangzók egyikét, néha a név helyett annak rövidítését használják.

²⁾ A közlött eredeti feltalálható a סנהדרין tractatus 39-ik foliumában.

³⁾ Midras = a Sz. I.-nak magyarázata.

⁴⁾ A rabbinusok a földi életet העשה עולם-nak is hívják ellentétben az עולם הגמול-lal, (azon világ, melyben az ember cselekszik, s azon világ, melyben megjutalmaztatik). Gyakori elnevezések ezek is עולם הזה és עולם הבא (a jelen és jövő világ).

אָפּרשׁ és אֲפָרשׁ a targumokban fordul elő, a héber szövegben megfelelő szó לְנֶצַח לְנֶצַח. Ez igehatározó s a פָּרוּשׁ = elválasztani igéből van képezve.

Az עַד szó, mely személynevekben is fordul elő, gyakran hozatik kapcsolatba (a zsoltárok írói által az עוֹלָם-mal (עוֹלָם וְעוֹד, לְעוֹלָם וְעוֹד) s néha ismételtetik a status constructus viszonyában (a nomen regens többes számban tétetvén) így: עַד-יְעַד (a 83-ik zs.-nak 18-ik v.-ben). K. G. szerint „mind örökké“, — e helynek hyperbolicus értelme van. Jesaias 45-ik r.-nek 17-ik v.-ben olvasuk: וְלֹא תִבְלַמְּנוּ עַד עוֹלָמֵי עַד K. G. szerint „és nem lesztek gyalázatosok soha örökké.“ עַד az עָדָה = átmegy, előmegy igéből származik, mely ige az arab nyelvben a legszokottabbakhoz tartozik. Íme egy főnév, mely oly félreismerhetlenül a muló idő jelentésére van hivatva, örökkévalóságot jelent ¹⁾. Mózsés 2-ik k. 15-ik r.-ben a 18-ik vers יהוה יִמְלֹךְ לְעוֹלָם וְעוֹד K. G. szerint: „Az Úr uralkodik örökké.“ יְעַת idő עָדָת-nek (mely nem fordul többé elő) összevonása, — עָדָת nőnemű alakja a tárgyalt עַד-nak.

דוֹר דוֹר Itt a דוֹר szó ismételtetvén, és pedig mint nomen rectum a többesszámban, alkalmassá válik az örökkévalóság kifejezésére. Az ilyen ismétlés a superlativ megjelelésének egyik módja. דוֹר-nak különben első értelme megkerülni, körbe menni, arab. دَارَ.

תָּמִיד örökkévalót is teszen, s mint igehatározó gyakran használtatik a zsoltárokban. מָאֵד mozgatott, מוֹט = mozogni, inogni, s mint főnév az ingás maga. Különben תָּמִיד gyakran a folytonosság kifejezésére használtatik s ez esetben az arab دَوَامٌ, دَوَائِمٌ-nak felel meg (دَائِمًا = mindig).

תָּדִירָא mint igehatározó fordul elő Dánielben (6, 17. 21) s a דוֹר igéből eredt, a már említett דוֹר névszóval tehát közel rokon. תָּדִירָא mint melléknév a rabb. könyveiben tartóst, örökkévalót, min-

¹⁾ Az indogerman nyelvekre vetvén egy futó pillantást, hasonló tünetény lep meg. A görög *αἰών, αἰδιότης*, aeternitas, a goth *aiv*, német *ewig* szavak, mind a szanszkrit *ájus* szóval függenek össze, mely életet, életkort jelent. A magyar *mindég* = mind éltig; a „mindég“ szóról Budenz J., a M. Nyelvészet V, 450—452. lapjain értekezett.

dig tartót tesz (continuus, perpetuus, aeternus). A ת betű itt is, mint a תמיד szóban, szóképző.

Végre még következő eskü formák említendők itt meg : ה' יהוה (Ruth 3, 13), ה' אלהים (Sámuel 2. k. 2, 27), ה' אל (Jób 27, 2). K. G. szerint „él az Isten.“ E fordítás azonban nem adja vissza az eskü valódi értelmét.

A felszámolt szavak során végig menve, értelmök utolsó háttérén a bizonytalanság ködfellegét látjuk borongni. Az örökkévalóság dogmájának megállapítása s az abba való hit megszilárdulása előtt az örökkévalóság fogalma határozatlan. Átvitt értelemben használt kifejezései csak e dogma megállapítása után váltak igazán hiányosokká, s azóta osztják egész mérvben azon fejlettebb bölcsészet kifejezéseinek tulajdonát, melyek kényelmes ruhák ugyan, de a nélkül, hogy az eszmék finom körvonalai általok kiemeltessenek. E szavak ámbátor hogy többé kevésbé áthullámoznak az örökkévalóság megmérhetlen tengerébe, hullámaik csak ott, hol Istenről van szó, ömlenek be abba; mert a zsidó nép fejlődése régibb korszakában csak az Isten örökkévalóságába hitt tisztább öntudattal, egyedül csak erről volt biztos fogalma. Az isten lénye és léte kezdet és vég nélkül gondoltott, mint a hogy ezt a 102-ik zsoltár szépen fejezte ki (25—28). Mózeses 2-ik k.-nek 3-ik r.-nek 14-ik verse : וַיֹּאמֶר אֱלֹהִים אֵל מִשָּׁה אֶהְיֶה אֲשֶׁר אֶהְיֶה וַיֹּאמֶר כֹּה תֹאמַר לְבְנֵי יִשְׂרָאֵל אֶהְיֶה שְׁלַחֲנִי אֵלֵיכֶם : K. G. fordítása szerint : És mondá Isten Mózesnek : Eheje nevem, mert én vagyok. És mondá : Így szólj Izrael fiainak : Az Eheje küldött engemet ti hozzátok. K. G. e 14-ik verset nem értette, mint a hogy fordítása eléggé bizonyítja. Az egyiptomiak halotti könyveiben a beavatottak előtt ismeretes egy Isten körülírva így neveztetik : nuk pu nuk „én vagyok a ki vagyok.“ Plutarchus a saisi templom ezen föliratát közli : *ἐγώ εἰμι τὸ γεγονός καὶ ὄν καὶ εἰσόμενον* ¹⁾. Az אֶהְיֶה אֲשֶׁר אֶהְיֶה a változatlanság, örökkévalóság bizonyítványa s e mély de homályos szavak értelmét szépen megmagyarázza azon saisi felírás. Az אֶהְיֶה אֲשֶׁר אֶהְיֶה szavakat Geseniuszal megegyezőleg így fordítanám : Mind örökké az leszek a ki vagyok (Semper ero idem qui sum hodie).

¹⁾ De Iside et Osiride, 9.; Malakias 3-ik r.-ben az Isten mondja magáról : אֲנִי יְהוָה לֹא שֶׁנִּיתִי = „Én Jehova vagyok, ki nem változom.“ V. ö. Jez. 44, 6.

A királyok 1-ső k. 1-ső r.-ben előforduló יְהִי אֲדוֹנָי יְרוּד לְעוֹלָם szavak nem tehetnek mást, mint „éljen a király soká!“ A keleti hyperbolát néha a száraz értelmet visszaadó fordítással kell pótolnunk, s ez esetben a szószerinti fordítás elkerülendő. K. G. e helyet így fordítja: „Éljen az én uram Dávid király mind örökké!“ מְלֶכֶי קָדָם (Jes. 19, 11) annyi mint a régibb királyok, ellenben אֱלֹהֵי קָדָם (Mózeses 5-ik k. 33-ik r. 27-ik verse) = az örök Isten. Jób 34-ik r.-ben a 36-ik vers így kezdődik: אָבִי יִבְחֵן יָצִיב עַד נֵצַח E helyet K. G. helyesen, de igen szabadon fordította: „Én atyám, próbáltassék Jób mind addig míg meggyőzöttetik, ez ilyen hamis feleletekért, melyek az álnok emberekben szoktak lenni.“ E helyet így fordítánám: „Én atyám, próbáltassék Jób mind végig stb.“ Ellenben a 49-ik zsoltárban előforduló עַד נֵצַח = soha örökké. Mózeses 2-ik k.-nek 17. r.-nek végszavai: וַיֹּאמֶר בִּי יְדַע עַל בְּסֵי יְהוָה מִלְחָמָה לַיהוָה K. G. szerint: „Mert azt mondja vala: Bizonyára az Úrnak keze vagyon az ő királyszéken (így), hogy az Úr mind örökké hadakozik az Amalek nemzetsége ellen.“ K. G. e verset hibásan fordította; מִדָּר דָּר = több nemzetségen át. רִשׁׁוֹ e helyre vonatkozó magyarázata ki nem elégíthet: הַקְּבֵה הַרְמָה לְדוֹ שָׁל הַקְּבֵה לְשִׁבְעָה בְּכִסְאוֹ לְהוֹיֹת לוֹ מִלְחָמָה וְאִיבָה בְּעַמְלֶק עוֹלָמִית „Isten trónjára esküdt meg, miszerint Amalekkel örök háborút fog folytatni.“ Az örökös harc mit mondjon itten? מִדּוֹן következő szavak előzik meg: K. G. fordítása szerint: „hogymindenestől eltörlöm Amalek emlékezetét is az ég alól.“ A Jesaias 57-ik r.-nek 15-ik versében előforduló שׁוֹבֵן עַד szavak az eget öröktől fogva örökké lakó Istent teszik. K. G. és vele együtt számosan e helyet is félre értették. Ezra 4-ik r.-nek 15-ik v.-ben olvassuk: וְאֲשַׁמְדוּר עֲבָדָיו בְּגוֹה מִן יוֹמָת עֲלָמָא וְגוֹ K. G. fordítása szerint: „és eleitől fogva pártolkodások voltak abban.“ Malakias k.-nek 3-ik r.-nek, 4-ik verse: וְעָרְבָה לַיהוָה מִנְחָתָה K. G. szerint: „És kedves lészen az Úrnak a Juda és Jerusalembel az áldozatja, mint a régi napokban, és a régi esztendőkből.“ Dániel 2, 20. verse: עֲנָה דְנִינְאֵל K. G. szerint: „Áldott legyen az Istennek neve örökön örökké stb.; a 9-ik r. 2-ik verse: וְעַד עוֹלָם אֱמָתָה אֵל

„öröktől fogva örökké Isten vagy.“ Ily erősítő periphrasisokra volt szükség a kitétel természetes gyengességének megerősítése végett ott, hol ennek alkalmazása határozatosságot kívánt. Különbén néha az ilyen körülírás is nem más mint hyperbola, így Jeremiás 7-ik r.-nek 7-ik versében. Az ilyen nyilatkozat nem mutat még meggyőződésre, hanem a magát felfokozott képzelődés túlzása. Az örökkévalóság szavainak hatályosítására használt körülírásra nézt érdekes a talmud ברכות tractatusának e helye. Az első templom idejében az áldások és imák עולם עד zárszóval végződtek, később azonban, mivel az eretnekek ebből azt következtették, hogy a világot túlvilág nem követi s az emberi lélek a testtel enyészik el, ily és hasonló hamis következtetések elkerülése végett, a öregek, kiknek kezeiben van az igazgató, bölcsen úgy végezték, hogy az עולם szó még egyszer ismételtessék az ima vagy áldás végén így: עולם ועולם עד עולם ועולם A talmudban לעולם egy igen gyakran előforduló erősítő igehatározó lett, mely azonban épen felette gyakori szereplésénél fogva erősítő képességét már csak kis mérvben gyakorolja, usu perfrequenti attritum. Néha a körülírás azért használtatik, hogy a fogalomnak nagyobb szemlélhetőséget adjon; ez történik R. Eliezer Hakalir eszéiseiben (פיוטים), melyekben Larael angyal így szólíttatik meg: לראל השר בקש הן מפי המברך לעדתו שומר הברית והחסר לשומרי אמונתו מלכותך קיים לעולמי עולמים וממשלתך בכל דור ודור לעדי עד מקוימים „Larael angyalok vezére! Eszközöld ki annak kegyelmét, ki a hívők seregjeitől áldatik, ki a szövetséget megtartja, és kegyelmét a hívők számára. A te uralkodásod legyen örökkön tartó! szálljon nemzetségről nemzet-ségre, örökkön örökké!“ Ily körülírásokat tett szükségessé azon körülmény, miszerint a halhatlanság, örökkévalóság nem birt egyedül az ő fogalmát kifejező szavakra találni, vagy hogy legalább a nyelvgyakorlat nem tudott egy szót kizárólag az ő szolgálatába hajtani.

Most az arab részre térünk át.

Az arab قَيْدَمَ-ról már szólottunk.

أَبَدٌ = kor, örökkévalóság, أَبَدٌ أَبَدٌ = εἰς αἰῶνα τῶν αἰώνων.

Az أَبَدٌ ige ugyanannyi mint megmaradni, állandó lenni, de közép i magánhangzóval egészen más értelme van: أَبَدٌ haragszik; már

pedig a harag, mentől indulatosabb, annál mulandóbb. בָּדַד = elvesz, megszűnik, magát elveszíti, s tehát a בָּדַד rokon ige nek osztja értelmét. أَبَد annyi is mint elfut, megvadul az állat. Itt is tehát a mulót kifejező szó használtatik az örökkévaló kifejezésére. Az أَبَد (= megmarad) ige, mint látni való, denominativum, s eredetét az أَبَد főnévnek köszöni. أَبَد helyett különben أَبْض is fordul elő.

أَزَل szintén örökkévalóságot tesz; különös, hogy többese is használtatik, mely أَزَال , — az egyes szám mintegy elégtelennek látszik az örökkévalóság kifejezésére. Az הָזִיל ige = hengeríteni, elhengerít, elmegy, eltávozik; הָזִיל a talmudban fon, *veoi*, הָזִילִים = takács. Az הָזִיל ige az elmenés, menés értelmében különösen a syr, chald, samaritán nyelvekben használtatik ¹⁾. Itt is tehát a rohanó idő szava fejezi ki az örökkévalóságot.

أَسَد megelőző század, örökkévalóság; — az שָׁשׁ peal alakban nem használt ige első értelme összetiprani, a pielen = alapít.

قِيَام is néha annyit tesz, mint örökkévaló (a samaritán קַיִם -mal megegyezőleg); الْقِيَوْم = az Isten (קַיִם a rabb. könyvekben gyakran Isten egyéb nevei helyett áll).

دָּהַר vagy דָּהַר hosszú idő, század, ezred, örökkévalóság.

E névszó, mint mint már mondva volt, a דָּר ige köréhez tartozik.

חַדְלָה örökkévalóság, örökös boldogság, paradicsom stb. E szó vakandokat is tesz ²⁾. הָיָה = élet, a jelen világ; הָיָה = menyét (a talmudban הוֹלֵדָה). A menyétnek arab neve أَيْنُ عَرَس , szó

¹⁾ عَرَل = elmozdít; عَرَل = fon (*vétó*, — *véομαι* = megy, jön, elmegy, visszajön).

²⁾ A latin talpa név némelyek szerint sémi eredetű; Voss is ezt állította. הוֹלֵדָה a syrban szintén vakandokat tesz.

szerint fordítva „fija az elillanásnak“, a gyorsan elillanó. A menyét-ről így ír Plautus (Stich. 3, 2, 43.): „Certum est mustellae post-hac nunquam credere. Nam incertiozem nullam novi bestiam. Quae nec ipsa decies in die mutat locum.“ הַיְיִלִּיד -nak ezen állhatatlanságáért neveztetik s az élet הַיְיִלִּיד -nek szintén sikosságáért hivatik. (הַיְיִלִּיד = élet, szó szerint órái lét, a minden órában kioltható élet fáklya); ugyanez okból teszi הַיְיִלִּיד a jelen világot is. Két személynév is tartozik ide, az egyik héber, és egy prophéta nőnek neve: — הַיְיִלִּיד (királyok 2-ik k. 22-ik része 14-ik v.), a másik arab s خالد -nak hangzik (l. S. de Sacy Ch. A. 1-ső k., 120-ik l.). Az arabban az élet fogalma az örökkévalóságáéval cseréltetett fel, e jelen világ fogalma pedig (mely siralom völgyének mondatik) a paradicsomé-vel. Mily ellentéteket fejezhet ki néha egy és ugyanazon szó!

عمر élet, عمر kor (actas), hosszú idő. عمر الله , عبر الله esküformák, melyekben az عمر örökkévalóságot jelent. Budenz J. úrtól hallottam, hogy ezen عمر szó a török nyelvághoz tartozó csuvas nyelvben (*ümitir*) egyenesen örökkévalóságot tesz, mely fogalomnak ott csak ezen kölcsönzött kifejezése van.

GR. KUUN GÉZA.

MAGYAR NYELVRITKASÁGOK.

Sok, mi nyelvünkben hajdan köznapi vala, ma ritkaság. Mert vagy végkép eltűnt használatból, vagy hangzatot, vagy érteményt változtatott. Ily ritkaságok magyarázat nélküli elősorolása, mivel nem tanulságos, mulattató sem lehet. A magyarázatnak, hogy tanulságos legyen, alaposnak és világosnak kell lennie. Ezen értekezési kellékek nem mindennapiak: úgy hogy a ritkaságok alapos és világos magyarázata maga is ritkaság.

Valóban meglepő jelenet, oly nehéz tudományban, mint a magyar nyelvtudomány, holott útrövidítő előmunkálatok hiánya miatt, némi haladáshoz egy emberélet kell, — a mindent rendszeresen előadni képes nyelvtanítók számos volta.

E sokaság azon elterjedt véleménynyel látszik összefüggésben lenni, hogy nyelvtudományunk tökélyfokon áll, — hogy a jelen nyelvállapot, és különnyelvek ismerete, valamint az anyag és alak fölötti bölcelet, a nyelvfolyamot természete és rendeltetése szerént szabályozni és irányozni képes.

Nagy tekintély írta hét év előtt: „A magyar nyelvtudomány nincs többé a tapogatózás napjaiban; az már tudva lévő úton jár, és világos eszmélettel jár.“¹⁾

Ily önelégültség oka, hogy a nyelvügyi tárgyalások számosak, de nem kielégítőek, — a függő kérdések megoldása gyors, de nem alapos.

A tudományban úgy, mint az erkölcsi életben alázatosság nélkül nincs haladás. Alázatosság pedig nem szándékos kisebbitésben, nem a meglevő erőtetett titkolásában, hanem a valódi állapot túlzatlan becsülésében nyilvánul.

¹⁾ Magyar Nyelvészet III. 1. 71. lapon.

Grammatikai elbizottság elleni értekezésem azon meggyőződés közvetítésére irányul, hogy egyfelől finn-csuvas, más felől turk-tatár, vagy árja hasonlatok, valamint a jelen nyelvanyag bölcséleti felhasználása mellett, — tudományos haladásra, még nyelvtörténeti jártasság is kívántatik.

Okadatolva akarjuk ugyanis kimutatni, hogy

I. A szóértelmezés még a régi emlékekben sem biztos.

II. Nyelvbölcsélet egymaga nem képes szószármaztatás, értelmezés, avult szók helyes olvasása felől biztosítani.

III. Józan bölcsélettel párosult régiségtudomány egészít hiányos értelmezést, igazol feltétes elméletet.

Mely kimutatás, ha sikerül, egyúttal az is be lesz bizonyítva, hogy a felhozott szók és elemzések, habár eddigi modorban már tárgyalvák is, még mindig nyelvrítkaságok.

I.

Van Fejérmegye bicskei járásában Kajászó Sz. Péter nevű falu. Mit jelent *Kajászó*, vagy *Kajaszó*? Magyarázák azt régi Krónikák, és újabb tudósok. Azt mondják: Kéaszó, vagy Keveaszó = Keveháza.

Turóczi Krónikája: „Hunni — *cadavera suorum et Kewe capitanei recolligentes, more scythico juxta stratam communem, decenti honore condignae tradiderunt sepulturae, locumque illum Keweza vel Kewehaza vocaverunt*“¹⁾.

A budai Chronicon már egyszerűbben: „Locumque illum et partes illas *Kewehaza vocaverunt*“²⁾.

A pozsoni Krónika is: *Kewehaza*.“

Az újabbak kimerítő nyelvtörténeti tanulmányok híjában, nem lelhetének okot kételyre. Jernei az árpádkorszaki Nyelvkincsekben *Keveháza* cím alatt idézi a főebbi Krónikákat.

Szabó Károly, Kézai Simon mester krónikáját fordítva, *Cuwe azoa* nevet elég merészen már a szövegben *Köveháznak* olvassa; s ezt veti alá jegyzetben: „Köveháza vagy Keveháza szövegünk leírása szerint Cuve azon emléket tartja fen a százalmi kún sírok-

¹⁾ I R. XI F. 95. lap. 1765-i kiadás.

²⁾ 1838-i kiadás 16. lapon.

hoz egy mérföldre fekvő Kajászó Szent-Péter falu, melynek Kajászó előneve Keveházából van elferdítve.“¹⁾

A „magyar nyelvirodalom, s műveltség története“ írója is idézett krónikák nézetét tartja: „Még csak Keveháza, és Potentia kivilágítása kívántatott. Ez sem késett soká. Rosty Zsigmondnak pár év előtt sikerült kideríteni, hogy Keveháza nem más, mint a mostani megromlott nevezettel Kéjászó falu; mely hogy pogány jelentése elfátyoloztassék, Sz. Péter nevezettel toldatott meg“²⁾. S alább: „Valamint Keveháza kifejezés Keve hamvai feletti nagobb-szerű pogány épület lételet sejteti, úgy Árpád sirján is hasonló lehetett először“³⁾.

E magyarázat helytelen. Az értelmezők tévednek. Lássunk bizonylatokat.

A mai *Kajászó* vagy *Kéaszó* ösztét. Első fele Keve, vagy Küve, az ott elesett s temetett hún vezér; utója *oszó* vagy *aszó*, mely hangzat ősrégi. *Keveozou* helységet ugyanis V. István király Jenővel, Sággal, Szécsennel, Bodonnal egybe a nyúlzigeti apáczáknak adományozza⁴⁾. Kézai művében 1282 után külön iratik *Küve aszó*.

A magyar hangváltozat történetéből kétségtelen, hogy sem *oszó*, *aszó* „ház“-zá nem alakulhatott, sem ez *oszó*, *aszó*vá.

Ház a sirbeszéden kívül Árpádék korában gyéren fordul elő. Mint ritkaságot jegyzém meg kétszer *Királháza*⁵⁾ és *Marozháza* helynevekben Ugocsában 1262-ből.

Egyház gyakoribb. Így: Egyházas csalamia (Ighazas chalamia) Hontban, 1244; Papegyház, (Popeghaz) 1261; Sziregyház, (Scirighaz) 1251. Hogy azonban *ház* hehezetét vesztette volna a most kérdésben forgó eseten kívül példa nélküli.

De *oszó*, *aszó* is századokon át megtartá hangzatát, legfőlebb olykor *szó*-vá rövidül.

Így a mai *Aszófő* falut 1297-ben Lodomér esztergami érsek a tihanyi apátság javai közt említi: „Predium quod vocatur *Ozofev*“⁶⁾. Előfordul *Szárzaszó*, vagy *Szárzaszou* falu Somogyban: „In villa *Zawozou* quam ecclesia habet ex donatione Colomanni regis.“ 1229.⁷⁾ Ez ma *Szárszó*-ra rövidült. *Szikszó* is *Székoszó*-ra

¹⁾ 21. l. ²⁾ 32. l. ³⁾ 53. l. ⁴⁾ Cod. Dipl. V. 1. 171. l. ⁵⁾ Conjungitur terre hospitum nostrorum Kyralhaziac vocatorum. ⁶⁾ Cod. D. VI. 2. 88. ⁷⁾ Cod.D. III. 2. 81.

emlékeztet. „De villa zekozou retinui quatuordecim. — Legavi eisdem terram *Scekozo*. 1237 ¹⁾. E szerint a marmarosi Szarvasszó falu is hajdan *Szarvasoszó* lehetett.

Ezek és hasonlók nyomán bizonyítva látjuk azon állítást, hogy magyar nyelvjárásban, sem *oszó* házzá, sem *ház* oszóvá nem változhatott.

De mit jelenthet hát *oszó*, *aszó*, ha nem házat?

Történeti szóértelmezéssel, hegy közti térnek vagy völgynek magyarázzuk. Érveink következő hasonított nyelvemlékek.

Oszó = 1) *planities*. „Usque ad planitiam *Ozov* vocatam.“ 1277 ²⁾. 2) *vallis*. Ez utóbbi értemény oly állandó, hogy a magyarázat helyes volta fölött okszerű kétely fön nem foroghat. Kitűnik ez a következő idézetekből.

Aszófő, vagy *Oszófő* = *caput vallis*. „Jungit unam vallem, et vadit iterato ad partem occidentalem, et inde ad *caput* cuiusdam *vallis* que vulgo *Azov* dicitur.“ 1265. ³⁾. Ily végzetű szók általán *vallissal* jelöltetnek: „Quatuor iugera sunt prope ad *vallem Zabaozov*“ ⁴⁾. „Inde meta descendit per *vallem* que vulgo diceretur *Sevozou*.“ 1203. ⁵⁾ „Quatuor iugera sunt supra vallem *Vamus ozov* vulgariter nuncupatam.“ 1271. ⁶⁾ „Dein ascendit in unam vallem quam vocant *Homorou*“ 1275. ⁷⁾ „Prima meta incipit a meridie — et vadit — ad *Homorow ozov*.“ 1214. ⁸⁾

A hol ily végzetűek mellett *vallis* nincs, párhuzamos szövegekből tűnik ki azok *vallis* jelentése. Fönidézett *Szárazaszó*-ra: „In capite cuiusdam sicce *vallis*.“ 1264. ⁹⁾ Így *Hosszuoszó*-ra ezekben: „Vadit versus meridiem ad *Huzzevozo*.“ 1236. ¹⁰⁾ „Hinc venit ad *Huzioozov* conterminando cum *Jöbag*.“ 1265. ¹¹⁾ Magyarázólag leljük másutt: Usque ad longam vallem. 1067. ¹²⁾

Azon ellenállítás valóságát, hogy a magyar *vallist* rég időtől fogva *völgy*, *velgynek* nevezi, önként beismerjük. *Oszót* mégis annál inkább *vallis* érteményűnek tartjuk, mennél bizonyosb, hogy *völgy* ép azon szókkal társul, melyekkel *oszó*, s ép úgy jelöltetik *vallissal* mint ez. Példák: „In *valle* que vocatur *Homorou velg*.“ 1247. (Lásd

¹⁾ Cod. D. IV. 1. 80—81. ²⁾ Cod. D. VII. 2. 56. ³⁾ Monum. 8. 125. ⁴⁾ Monum. 8. 269. ⁵⁾ Cod. D. VI. 2. 361. ⁶⁾ Monum. 8. 269. ⁷⁾ Cod. D. V. 2. 288. ⁸⁾ Cod. Dip. III. 1. 158, 476. ⁹⁾ Monum. 8. 174. ¹⁰⁾ Cod. D. IV. 1. 65. ¹¹⁾ Cod. D. IV. 3. 293. ¹²⁾ Monum. 6. 24.

főnebb *Homorouoszó*.) „Vadit ad duas metas in *valle* positas, que vocatur *Homorou velg* et per *vallem* illam et metas ascendit etc.“ Így föntárgyalt *Száraszó*, — *Szárászó*, — *sicca vallis*. II. Endre 1235-i adománylevelében ily alakban fordul elő: „Ab hinc descendit ad quamdam vallem *Zarazvelgh* vocatam.“ ¹⁾ Így *Szilosozó*, és *Szilvelgy*: „Prædium Marcus quod ab oriente conterminatur *Aruk* — — a meridie *Scilosozou* per medium et *Silfa*.“ 1228. ²⁾ „Cum nemore et virgulto, quod *vallis zilvegy* ut dicitur circumdat.“ 1293. Így *Nogyoszó*, és *Nagyvelgy*. „Prima meta erit de torrente — — inde tendit ad *Nogezow*.“ 1214. ³⁾ Mi a tihanyi apátság alapító levelében *Noguzah* alakban fordul elő. ⁴⁾ „Circa viam Temerd vadit directe per quamdam *vallem* quae *Nagvelg* vulgariter appellatur.“ 1291. ⁵⁾ Így *Kézai* most tárgyalt szövegében is: „Ditricus acerbatu in *campum Tavarnucweg* exivit.“ S itt ujjolag *Oszó* főnirt *planities* jelentését a *Tárnokvölgyi campus*-sal egyezőnek találjuk.

E két nevezet használatát azon egy tárgyról úgy értjük, hogy *Oszó* krónikáink tanúsága szerint *hún*, — *Völgy*, köztudomás szerint, *magyar* szó. A *hún* szó is azonban magyar gyököt tartalmaz. *Oszó* = in partes secedens, divergens, mintegy *osz-ló*; mi a *völgy* alapértelme.

Ezekkel eléggé bebizonyult, hogy *Küve-aszó*, vagy *Keve-oszó* nem = *Keveháza*, hanem = *Kevevölgy*. A szövegbeli vég a közvetítő hangnélküli birtokrag, mint a sirbeszédben: odutta vola neki paradisumut házoa.“ *Cuwe azoa* = *Küve aszója*. Völgyet jelent pedig, mert emlékeink *vallis*-sal jelölik; — mert *völgy* is hasonlóságokban használnatik; mert alapértelme, egymástól távozó, *oszoló* hegyoldal közére, planitiesre, campusára utal, mi *völgy* eszméjével azonosul.

De nem is hiszem, hogy a Turóczi által kiadott krónikában, *Keveháza* helytelen magyarázat, eredeti volna; későbbi hozzáadás lesz az. Ezt igazolja Turóczi kortársa Bonfin párhuzamos helyén. Honnan arról is teljesen meggyőződünk, hogy *oszó* = *völgy* magyarázat akkor még ismeretes volt. „Chenae ducis corpus inveniunt, quod in celebri via solenni pompa substructo sepulchro recondunt, supra marmoream columnam erigunt in ducis monumentum, quem locum *Kajazve vulg* appellarunt, et nunc *Kajazo* ungari dicunt“ ⁶⁾

¹⁾ Cod. D. III. 2. 492. ²⁾ Cod. D. III. 2. 126. ³⁾ Cod. D. III. 1. 158—475.

⁴⁾ Cod. D. I. 349. ⁵⁾ Cod. D. VI. 1. 93. ⁶⁾ Decad I. Libr. III. p. 36.

Miután az igazság, e tekintetben, minden ellenvetést kizárólag (nézetem szerint) örök időkre meg van állapítva, forduljunk a krónikáktól, vagyis inkább azok tudákos javítgatótól szótáríróinkhoz. Ezeket is feltétes tekintélyű értelmezőknek találjuk. Molnár Albert tévedését ismételni szokta Párizpapai, Kresznerics, Kassai s általában az újabbak.

Mit is tegyen az irodalomtanító, ismeretlen régi szó értelmezésére kimerítő nyelvtörténeti előmunkálatok nem létében? Ha jelentését a szöveg összefüggése nem sejteti, szótáraktól kér tanácsot, s a netaláni tévedést saját tekintélyével is erősíti.

Példa erre:

Násfa, Molnárnál = *inauris*. Ezt ismétli Párizpapai, ezt Kresznerics; csakhogy Szabó Dávid „Kis szótárából“ hozzá teszi: item *retesz, kilincs, fazár*. Kassai a másod jelentést veszi egyetlennek, az *inauris*-ra megjegyzi: „PPbann *Nás-fa* diákul *inauris*. De ki látott fából fülönfüggöt?“

A Nádor Codex 117. lapján olvassuk: „No hol vannak a nagy telkők, kiket győjtöttél; a széles paloták és a magas tornyok kiket rakatál; a gyöngyök, a frisők, a kösöntyök, a *násfák*, a gyürük.“

A szövegből csak azt vehetni ki, hogy *násfa* fényüzési czikk; de tüzetesen mit jelent, latin eredetije hiányában, a Codex kiadója sem tudja. A csatolt szótár 25-d lapján csak ennyi áll: „*násfa*: fülbevaló, Molnár Alb.“

Násfa-nak *retesz* értelmezését, mint e helyütt fölöslegest, mellőzven, ékszer érteményére nézve, ki kell mondanunk, hogy Molnár és utánírói *inauris*-ban tévedtek; mert az oddig ismertük példák-ból egészen mást tudunk.

A Döbrentei Codex *inauris*-t fülbevetővel adja: „És kimind ada ü neki egy juhot, és egy fülbevetőt“ (inauremunam). Job 42. 11. Előfordul abban *násfa* is: „Te farodnak egybe szerkezése miként *násfák*, kiket mesteri kéz gyártott.“ (Juncturae femorum tuorum sicut monilia, quae fabricata sunt manu artificis. Cantior. VII. C.) 483. lapon. Tehát nyakéket jelent, mert a latinban *monile* felel meg annak. E szövegbeli jelentés azonban nem egészen biztos, mert ugyan e Codex *monile* szót másképen is adja. „Szépek te tügyid mint gerliczének; te nyakad, miként *nyakbavető készség*“ (monilia)

Ének. I. 9. 475. l. (Pulchrae sunt genae tuae sicut turturis: collum tuum sicut monilia).

Van azonban minden kételyt eloszlató szövegünk is *násva* hangmódosulattal: „Felöltözött engemet arannyal szőtt atlaczba, és mérhetlen *násvákkal* ékesejtett engemet.“ (Et immensis monilibus ornavit me. Breviariumi antiphona.) Cornides Cod. 382. l.

Azon ellenvetésre, hogy *monile* Molnárnál = kősöntő, aranyláncz, felelet:

Kősöntőt Molnár szabatosan értelmezni nem képes, midőn azt *monile*, *spinter*, *lunula* szókkal diákozza. *Kősöntő* a Nádor Codex idézett szövegében *násfa* mellett külön érteményben áll, s bár Párizspapai *Armband*-dal is értelmezi, s a Nádor Codex kiadója a mellékelt szótár 21-d. lapján *karperecz*, *boglár* érteményben veszi, — döntő szöveg hiányában elfogadhatóbb Szabó Dávid „palástra, köpenyegre való öreg kapocs“ magyarázata. Mely *kősöntő* szót Kassai *köt* v. *köss*, és *öntő*-re elemezvén, *billentyű* hasonlatára vél alakultnak.

Mi *monile* = aranyláncz, jelentést illeti, ezt is leljük *násfa* mellett azon egy szövegben, mi a kettő közti különbségre mutat. *Násfa* ugyanis, mint *monile*vel azon jelentésű, aranyból vagy ezüstből készült drágakővel rakott ékszer, melyet férfi, úgymint nő visel. Sőt a rómaiak *monile*-vel lónyákat is ékítének. Ily férfi ékszert, s aranyláncztól különbözőt jelent *Násfa* Sági Imre 1573-i végrendeletében: „Ismegh Saaghy Janosnak egy *arany lantza*, es egy *naasfaya* vagyon ennalam zalagba“¹⁾.

Násfa Paksi Kata hozománya közt is 1539-i jegyzékben fordul elő: „Keth mayczot hosszuk aranyassok. Egy gyengye s parta, egy *Naasfa*, tizenegy aranygyerő stb.“²⁾. E helyütt sem lehet azt fülönfüggőnek tartani, mert *egy*, és nem *bokor*. Pedig ezen században oly két tárgy; mely szorosán együtt használtatik, állandón bokronként számíttaték. Mire elég adat van. „Hagyok huszar apro kapchot bokros VII aranyost. 1549“³⁾. „Sarkantyú három bokor.“ 1551.⁴⁾.

Fülönfüggőt sem Paksi Kata, sem Csúzi Magdolna, sem Csapi Eufrosina, hozománya közt, sem egyéb e korbéli jegyzékben nem

¹⁾ R. M. Ny. E. II. 235. ²⁾ R. M. Ny. E. II. 35. ³⁾ u. a. II. 67. ⁴⁾ u. a. I. 83.

találni. Kornis Dóra hozomány-jegyzékében is *arany láncz* különbözik a *nyakbavetőtől*, mely szó alatt *násfa* = monile értetik. „Egy arany lánczot öreget, kiben vagyon száz arany forint. Más kis arany lánczot, kin arany figü vagyon drága küekkel. — Egy öreg aranyas *ezüst nyakba vetü* mind boncsokval egyetembe.“ 1567. E *nyakbavető* megegyezik a fönidézett Döbrentei Codex *nyakbavető készségével*, mi = monile = násfa.

Miután tehát *násfa* érteményét a két idézett codex szövege határozottan *monilevel* azonítja; — miután az mind kösöntyő, mind aranyláncz mellett leletik, s így ezek egyike sem lehet; — miután az több ízben *egy* jelzővel fordul elő: bebizonyult, hogy az nem fülönfüggő, hanem nyakbavető ékszer, s a szótárírók *inauris* dia-kozatban tévedtek.

II.

Hogy adatok, még pedig bíráltilag méltányolt adatok ismeretével nélkül, bármily jeles elméjü nyelvész függő kérdéseket győzőleg meg nem oldhat, kiderül a következő bebizonyítható állítmányokból:

1) A ránk maradt szövegek valódi értékét idézet előtt kell meghatározni. Lehet ugyanis a szöveg koholt; lehet a képzeltnél újabb időkori; lehet hibás nyelvezetü. Mely esetben magyarsági érvül nem használható.

2) Az adatismeret nélkül megkísértett elemzés csak képzeleti, s megdől, mihelyt a szórészek régi alakját, s azok maig szenvedeti hangváltozatait kimutatjuk.

1.

Mi a szövegek bírálati megállapítását illeti, még a kezdetnél vagyunk. A híres 1486-inak vélt levéltöredék, legalább pár századdal későbbi volta, múlt évi „Régi magyar rokonsági nevezetekről“ című értekezésében ki van mutatva. A többi szövegeket is képesek leszünk, legalább nagyobb időszak szerént sorozni.

Nem nagy tisztességére válnék Akadémiánknak, ha a nyelvemlékek harmincz év óta gyült halmaza közt, azok kelt idejére nézve, kül- és belsajátságából, az illető évszázadat, legalább megközelítőleg képesek nem volnánk kimutatni. A nyelvek feltarthatlan

alakulási folyamukban, majd az írmód, — majdah a sznál szó, melynek keltidejét tudjuk, — majd a szófüzés, — majd a tárgyalt dolog ad irányt a válpontok kitüzésében.

Pélða a Sajó-Szentpéteriek végzése, melyet Döbrentei és Jászai a „Régi Magyar Nyelvmélek“ II-dik kötetében, a végén látható arab számalakok fölötti tévedésökben 1403-i keltinek tartanak, s idézett kötet 347—354 lapjain, ebbeli véleményöket minden rendelkezésökre álló érvekkel támogatják.

Mai nyelvtudósok közt is van, ki ezen okmányra túlnyomó súlyt fektet; nem annyira beltartalma, mint a keltéről felállított, maig meg nem bírált, Döbrentei-Jászaiféle vélemény miatt.

E vélemény ingatag voltát ki lehet mutatni, valamint igazolni lehet azon következtetést, hogy ama végzés 1503-ban kelt, tehát a vélnél egy századdal ifjabb. Érveink:

1) Az aláírt évszám képzelt négyese. Ennek oldalkinövéset, mint sem szükségést, sem akkorban szokásosat, azon téntaelbuggyanás következményének tekintjük, melynek megtörténtét maga Döbrentei idézett kötet 354. lapján, ezen számra nézve beismeri. Az elbuggyant téntás számalak nem négy hanem akkorban szokásos öthöz hasonlít ¹⁾. Összevethető ezen látszólag négyes, többi közt az „Apostolok méltóságáról“ című egyetemenkönyvtári codex végén létező 1521-gyel; s a privigyei harangon olvasható 1504 hasonmásával ²⁾.

2) A két pontos ö, bár Jászai szerént német iratokon a 15-ik században előfordul, honiakon a 16-ik előtt nem lehethö. Az eddig ismert okmányok közt, a kérdés alattin kívül, 1517-ikin leljük először.

3) *Penig és pedig, kenig és kedég, kedig*-ből a 16-ik század

¹⁾ Az úgynevezett arabszámok hindu eredetűek lévén, mennyiben a régibb okmányinkban használtak az arabalaktól eltérnek, a szanszkrittal hasonlandók. Az 1. mindháromban egyenlő. A 2. és 3. a magyarban és szanszkritban egy. A régi magyar 4, az arabhoz épen nem, a szanszkritához részben hasonlik; lásd a Bécsi és Müncheni Codexben Hester, Báruk 4, Máté 4, és Lukács 14 fejezetein; jelesen a különöz alaku Márk 4, és Lukács 4. A hajdani 5. Ján. 15-ben mai 7 alaku; különbözük Ozéás 5, Máté 25, és Márk 5 fejezetein, s a most tárgyalt okmányban; mely utöbbi az arabbal épen nem, — a szanszkrittal teljesen egyeztetethö. A 6. inkább a szanszkrittal; a 7. arab nyolczezzal, — a 8 egyikkal sem; a 9 mindkettövel rokonul.

²⁾ Vasárnapi Ujság 1864. decemb. 11-i 50 ik szám 543. lapon.

előtt nem alakult. Ezen később gyakran használt kötszót, csak az Érsekújvári codexben (1531) jegyeztük meg mint ritkaságot. „Ennek penék Lázár atyjafia vala; — szereti vala penég Jézus Mártát; — — minekutánna penég ez püspöktül szent irásokat tanult volna.“ 136°. lapon. Hogy nem vala a 16-ik század első felében még általános irodalmi használata, legalább *autem* érteményben, tanum Sylvester: „Particula *penig* adverbium est optandi in nostro sermone, qua, pro *autem*, *kedig* vel *kediglen* (utroque modo loquimur) vulgus imperitum solet uti.“ Gramm. 117. l.

4) *Büntetés* poena érteményben a 16-ik század jegye.

Büntet cselekvő ige a m. valakire büntet szól, valaki bűnét említi, vagy annak azt tulajdonit; *büntetés*, ily cselekmény. Szótárainkban nem leletik; mert a 16-ik században ebbeli jelentése módosulni kezd, mignem a *punit*, *castigat*, *poena* értemény marada egyedüli használatban. Eredeti jelentése azonban e század végeig nyomozható. Példák:

Büntet = *convitiatur*, *criminatur*, *calumniatur*. „És kik övele megfeszéjtettek vala, büntetik vala ötet.“ (*convitiabantur ei*) Márk. 15, 32. Mün. c. „Ki betegséget szenved, és Uristen ellen morgódik, az ítélő Istennek igazságát binteti.“ Érs. Ujv. c. 86^b. „Egyebnek életét ne rágjátok, egyeb életét ne bintessétek.“ Érs. c. 80°. Ebbeli jelentését a *punit*-féle mellett is e századon át megtartá, és *podig* = *fedd*, *gyanusít*, a következőkben: „Az anyja filét mindjárást elharapá, s mikoron azért ötet igen *bintetnék*, és mondanák neki, hogy nemcsak lopó volna, hanem szégyentelen is az ő szilejéhez stb.“ Pesti. Fab. 138. 185. l. „Az Uristenért kérem kegy-teket, hogy ez levelet ne értse senki, mert most is azzal büntetnek minket, hogy mi tartjuk kegy. hirrel.“ 400. m. l. 240. lapon. 1557. évből. „El szenvedd ne büntesd az mit el nem távoztathatsz“ (*feras ne culpes quod mutari non potest*). Erkölcsei mondások. Toldy kiadása 277. lap.

Az ebből származott büntetés = *calumnia*, *convitium*. „Az en kegyelmes asszonyom irt, hogy en az ő Nagysága jószágának pusztítója vónék. — — Im az level mását k.-nek küldtettem, kívül megérti k.-med, hogy ha méltán panaszlott enreám Miháli Ggyörgy, — — és ha en megérdemlem az élyen nagy gyalázatos büntetést.“ 1559. 400 m. l. 309 lapon.

Megbüntet igét *punit* érteményben, a codexek közt, csak az Erdiben (iratási éve 1527) lelém. „Valaki az Krisztust megkárom-

laná, ottan megbíntetnék.“ 186^a. Mi a Debreczeni codexben így áll: Valaki uronk Jézus ellen káromlást mondana, hát az meghaljon.“ 92. lapon.

Sylvester, miután grammatikájában elmondá, hogy *büntet* = *criminatur*, (95—96 ll.) az Ujtestamentomban a Müncheni codexből idéztük Márk helyét így adja: „Szidalmas beszidvel illetik vala ütet.“ Másutt *punit* szót fordítja vele. „Semmit nem találván mi okval ütöt megbüntetnék.“ Apost. Csel. 4. 21.

Pesti is használja: „Megkapá ötet, és mikoron körme között meg akarná bintetni, elszalada az balha.“ 184. Fab. 247. l. „Annak keseresigét az ég is meghallja, és még Istentől is *büntetését* vallja.“ 141 Fab. 191. l.

Azon kérdésre, mit használtak tehát a régiek *punit* és *poena*-nak megfelelőt, hozzuk *gyötör*, *gyötrelm*, *megfegy*, *megfegyés* oly érteményü alkalmazását. „Hamosak *gyötretnek*“ (injusti punientur) 36 zsolt. 28. Döbr. c. 74. „Kik öröltének te romlásodban meggyetrettetnek.“ Bár. 4. 31. Bécsi c.

Gyotrelm = *poena*. „Midőn en törömnek méltán való gyotrelmét vendik.“ Judit 6. 6. Bé. C. Még Sylvesternél is. „A filelemnek gyotrelme vagyon“ (timor poenam habet) I. Ján. 4. 18.

Megfegy = *castigat*. „Isten a kit szeret, azt megfegyji.“ Nád. C. 431.

Megfegyés = *poena*. „Kérem az Ur Jézus Krisztust, hogy az te megfegyésédért, vessen teneked vesztegségöt.“ Sz. Dam. Élete. 303.

Ha tehát *büntetésre* = *poena* a 16-ik század előtt nincs példánk; a Sajó-Szentpéteri végzésben pedig „büntetésvel terheltesék, — büntetés alá vettessék stb.“ kifejezések oly jelentést tartalmaznak, méltán következtetjük, hogy azon okmány csak is azon 16-ik századi lehet.

5) Szómagyarázati ismétlés fordul elő benne: „Idegen ember avagy vidéki, — idegen földön termett avagy vidéki bort be ne hozhasson.“ Ezen eljárás pedig csak a 15-ik század végén és a 16-ik elején dívék, midőn a tájszólamok keveredvén, synonymok alakulának, melyek között a szokás még értelmileg nem határozott volt, s az író vagy másoló a külön hangzatu de hason érteményü szó ismétlő felhozását olvasói érdekében szükségesnek vélé. Fontos körülmény codexi keltidő körvonalozására. Végre

6) Az ezen okmányban említett *garas* és *péNZ* egymásiránti viszonyát nem úgy vesszük, mint Döbrentei az idéztük 353. lapon. Ugyanis: „Harom *garassal* tartozék azaz mostany hat *penzvel*“ — arra mutat hogy akkorban a *garas* két *péNZ* értékű volt. Mit Döbrentei e nézet ellen felhoz, a végett, hogy minden egy *garast* hat *péNZ*-nek értsünk, miután itt más tekintetknél fogva is a 16-ik századról van szó, — nem győző. Ha pedig a *péNZvel* = *péNZ*zel olvasás, szerénte palóczos, — ez a szöveg saájtsága, nem az olvasóé; mert ott *azval*, *borval*, *regvel* st. eff. széltiben olvashatók. A kérdéss hely tehát így hangzik: „Három *garassal* tartozzék, azaz mostani hat *péNZ*vel.“

Ez annyival is inkább állhat, mert itt a *garas* alatt nem I. Lajos hat *denáru grossusa*, hanem Zsigmond király 100 = 1-ftot tevő *novus denariusa* említettik, mely *denárt* Albert ideje óta *major*-nak (*grossus*) híttak, s két *obolus*, v. *minor denarius*, vagy *kispéNZ* értékű vala. S a magyar forint, *garas*, és *kispéNZ* ezen viszonya I. Mátyás, II. Ulászló, és II. Lajos törvényei szerént a mohácsi vészig meg lön tartva ¹⁾).

Azon megjegyzésre pedig, hogy a sajó- sz. péteri bor iczéje 1500 elején igen olcsó volt volna 4 *minor denáron*, azaz két *garason*, holott 1515-ben a szentimrei bor iczéje 8 *denár*, a kerti boré pedig 4, feleljük: Az illető végzés árszabályoz: „Az mi borainknak iczéjét senki felyebb ne kezdhesse négy *péNZ*nél.“ Bizonyos okokból tehát, ha többet érő is vala az, csak így méretheték. Egyéb-iránt a bor ára a termés szerént szokott változni, mint például 1538-ban egy *pint* két *denár* ²⁾), tehát a sajó-szentspéteri ár negyedrésze.

¹⁾ Florenus aureus, vel alter florenus, per centum novos denarios computatus.“ 1405 II. 7. „Cudantur obuli in eadem liga, qua ipsi maiores denarii cuduntur. Quorum obulorum duo unum integrum denarium valeant.“ 1439. 10. „Quod nos faceremus cudere unam bonam monetam, in liga et pondere monetæ quondam Domini Sigismundi Imperatoris, quæ curreret per totum — et haberet duos obulos.“ 1464. 22. „Majestas regia cudi faciat ad civitatis commoditatem obulos, quorum duo valeant unum denarium *nunc currentem* (mostani).“ 1523. 33.

²⁾ „Pinta vini infra Quadragesimam den. 2.“ 1538-ban Kőrösön tartott szlavon országyülés 26. czikke.

2.

Nyelvrégiségtudomány namcsak szövegbirálatnál, hanem szószármaztatásnál, és értelmezésnél is nélkülözhetlen.

a) Szószármaztatás.

Példa legyen a származtatásra *éhom* szó, melyet Molnár Albert *jejunus, jejunitas*, inedia-val diákoz, s melyről Kassai ezt írja: „*Éhomra* vox abbreviata loco *éh* gyomorra (nam ex *éhes* deberet dici *éhemre*).“ Az újabb nyelvészet sem menvén tovább, Kassai nézetét igazítanunk kell.

Éhom jelentése *éhes bél, viscera jejuna, famelica*; s hangváltozott alak. Eredetije *eh + jonh, eh + joh, eh + éh*.

Hogy honunk azon nyelvtanítóinak, kik tanítványaik kérdésére *éhom* felől, csak annyit tudnak mondani, mennyit Kassai szótárából idéztünk; kik tudományukkal megelégedve kimerítő nyelvtörténeti tanulmányt fölöslegesnek tartanak, megmutassuk (ha mégis ezen értekezést olvasandják), mit lehetne még a meglevő szótári és nyelvtani munkálatok mellett tudni és tanítani: felhozzuk *éhom* összes származati és hangváltozati alakjait, kétséget kizáró okmány igazolta módon.

Eh = famelicus jelentés ismeretes, a *joh*-é kevesbbé.

1) *Joh* = cor, viscera. „És meg nem esik joha rajta“ (et clausit viscera sua ab eo) I. Ján. 17. Sylv. Ösztéte *eh + joh*. „Negyed napval ennek előtte mind ez oraiglan *eh* johra ülök vala házamban.“ Apost. Csel. X. 30. Sylv.

2) *Jonh*. „Ti jonhotok keménységére“ (ad duritiem cordis vestri). Mát. 19. 8. Münch. C. Ösztéte *eh + jonh*, hangsimulással mai *éhom*.

3) *Ih*. „Réád néznek szenteknek szemei, és véneknek keserves szívei, és árváknak nyomorult ihai.“ Peer. C. 330.

4) *Inh*. „Nem könyörölsz en rajtam inhodnok keserőséggel Winkl. C. 217.

5) *Éh* (alhangu) „Jonás az ezethalnak éhában.“ Jord. C. 519. Ösztéte *eh + éh* vagy *ehé* „Nagy kedden ehéra az feszület előtt magadat letegyed orczádval.“ Göm. C. 240.

6) *Énh* (alhangu). „Meghaborodék en szivem avagy en éhom.“ Winkl. C. 195.

Az *éhom* + *ra* ragozást nem is kell szükségképinek tekintenünk; mert jóllehet *ehjoh* főnévnek látszik, de *eh* melléknév, s az ily ösztétek jelzőül, vagy igehatározóul szolgálhatnak. Példa: *mezét-láb* nudipes, *som-joh* sitiens. S valóban olvassuk is „*Éhon* nem jó a táncz.“ Sándor. C. 597.

b) Értelmezés.

Mi a szóértelmezést illeti, nyelvtörténeti tudomány nélkül, annyira gyermekek vagyunk, hogy kiavult szót olvasni sem tudunk. Ez még kis baj volna, ha elég irodalmi alázatossággal bírnánk, ebbeli tudatlanságunkat beismerni; s a szót úgy állítanók olvasóink elé, a mily alakban az eredeti szövegben áll. De szégyelünk tudományhiányt mutatni, s inkább szöveget változtatunk, képzelt érteményben betűzzük a szót, hogy sem az ismeretlent, megfejtés végett, vizsgálat tárgyává tennők.

A baj közös szövegmásolók és kiadókkal. Mihelyt a másoló valamit nem ért, a szöveg betűjegyében is könnyen téved, s az ily másolat kiadóját is tévutra vezeti.

Ez történt a „Debreczeni Legendás könyv“ kiadásában. Az eredeti 92, a kiadás 68-ik lapján, Konstantin keresztségéről levén szó, Sz. Szilveszter pápa elmondja a császárnak, hogy keresztség előtt hitoktatás szükséges. (Ezt catechesisnek, a tanulót pedig catechumenusnak nevezék). Azután így adatik a szöveg: „S megtanítván, ottan szent Silvester a császárt hitönknek ágazatira, azonnal meghüle, es megnyittatá a tömlöczöket vele — — es keresztyezet szentölvén, s oda híván Konstantinust, megkeresztölé ötet.“

Ezekből sem azt, ki *hüle meg*, sem azt miért kelle általában valakinek *meghülnie*, ki nem vehetjük.

A legendás könyvhez azonban szótár is járult, s a 204-ik lapon e szó következő magyarázata áll: „*meghüle*: megenyhüle, megvigasztalódék (mert *refrigerium animae*, az egyház nyelvén: lélek enyhülése).“ E magyarázat nem kielégítő.

Az eredeti szöveg nem állván rendelkezésünkre, a homályos helyet nyelvtörténetileg igyekeznünk megvilágosítani.

Hi gyök közös érteménye *credo* és *friqus*. Hitoktatásnál az előbbi forogván szóban, származékai közül *meghível*, vagy *meghiült* volna itt alkalmazható. S úgy is van a kérdéses helyen.

De mit kezdjünk oly igével, melyről sem szótárírók, sem nyelvtanítók nem emlékeznek? Forduljunk nyelvemlékekhez.

A tudós kiadónak nem vala szüksége *meghiül* alakra; mert ha *frigust* tekinté is, *meghivöl* azon jelentésű. „Ott lakozik én megváltóm, ki hatalmas poklokból kiszaggatni, és meghívölt tagokban lelket beötneni, és kivonni veszteg feköf koporsóból.“ Feszt. Cod. 373. l.

Hitoktatásnál azonban, különösen keresztség előttinél, *cre-donak* adván előnyt, felhozzuk az ide vágó származékokat.

Héül = catechisat. *Héültetik* = catechisatur. „Közösöljön kedég az ki *héültetik* szóval, azzal, kit *héül*, minden jószágban“ (communicet autem is qui catechisatur verbo, ei qui se catechisat in omnibus bonis) Galat. 6. 6. Döbr. C. 374.

Meghivel = in catechumenum recipit. „Mikort vóna sz. Márton tizenkét esztendő, ő szülejének akaratjok nélkül, elfuta az szentegyházhoz, és kéré hogy meghivelnéjek (meghywelneyek).“ Érs. C. 154^b.

Meghiül = u. a. „Szent Silvester azért meghitülé (meghywlee) az császárt.“ Érd. C. 186^a. Ez épen szövegünket, azon szent életében, commentálja. De példákban bővelkedünk.

Meghiülött = catechumenus. „Krisztus Jézus uram látá az fél palástot, dicseködvén benne, az szent angyalok előtt, mondván: hogy az meghiülött (meghywlot) Márton vitéz adta volna azt ő neki“ (Martinus catechumenus). Érd. C. 624-a

Szenvedője *etik*-kel is alakul. „Sz. Emerenciána — — lehet, hogy még csak meghiületett vala (meghyvletet).“ Cornid. C. 387.

Más példát helytelen olvasásra és értelmezésre, a Sz. István társulat által kiadott Magyar „Szentek legendáiból“ hozunk fel, csupán azért, mert az illető szó, épen úgy, mint a főnebb tárgyalt, néhány század óta teljesen ismeretlen.

Nevezett legendás könyv 160, — az credeti 634. lapján egy feléledt tetszhalotról mondatik, hogy „felile az koporsóban, es akik ott valának, mind kifutának megijedvén az nagy csoda dolgon. — Monda az szegén jámbor, mintha hoszju utról jött vóna nagy fohászzkodással: Ó szent atyám hidd be azokat is, kik kive futának, mert *rémlés* nem vagyok.“

Ezen *rémlést* az alanti jegyzet *rém*-mel magyarázza, mutat-

ván, hogy ily olvasás, nem tévedés hanem a szöveg szándékosan lön változtatva.

Ha e helyütt *phantasma* jelentésben *rémülés* állana, nagy hézag mutatkoznék utóbbi irodalmunkban, hol e szót, ily ereményben hiában kéressük.

Rém gyök e korban egyezik *rem*-mel, s alapjelentése mozgás. Valamint *remeg*, *reng*, *rendül* = commovetur; úgy *rémít*, *rémül*, *rémület*, *rémülés* hasonérteményüek. Átmennek ugyan *timor*, *tremor*, *tremít*, s ebből tovább *pavor*, *excessus*, *horror*, *stupor* jelentésbe; — de hogy a *speciest*, *visiót*, *phantasmát* is jelölték volna, arra nincs példánk.

Állításunkat igazolják a következők:

Reng (*reng*) = conturbatur. „Rengének hegyek ü erességekbe“ (conturbati sunt montes in fortitudine ejus). 45. Zs. 4. v. Keszth. C. 138. „Megreng az háznak mind négy szegeleti.“ Érs. C. 51^a.

Megrendül = commovetur. „Mikor be ment volna Iherlembe megrendült mënd a város mondván ki ez?“ Máté 21. 10. Münch. C.

Rémül, *megrémül* = commovetur. „Földek rémülének, koporsók megnyílnak.“ Nádor. C. 291. „Megrémüle mind az egész város.“ Érs. C.

Rémít = commovet. „Az pap jámbor imádjá előszer, hogy az köznépet bizony imádásra rémitse és induha.“ Érs. C. 242^a.

Rémülés 1) = motus. „Gyakorta való hadak, föld rémülésök lesznek.“ Érs. C. 225^a. 2) = seditio. „Ne talántán rémülés legyen az nép kezett.“ Mát. 26. Jord. C. 581.

Rémület, *rémölet* = motus. „Meg kell ölni az ő tulajdon akaratját az mindennemő érzékenységnek és testi rémületnek gyűlöletivel.“ Érs. C. 172^c. 2) = timor. „Türhetetlen rémület esék ő reájok.“ Judit 14. 17. Bé. C. 3) = tremor. „Meghatta vala azokat rémület és félelm“ Márk. 18. 8. Münch. C. 4) = pavor. „Lött nagy rémület mëndeneken.“ Luk. 4. 36. Münch. C. 5) = excessus. „En kedég en elmémnek rémöltébe mondek.“ 30. Zs. Döbr. C. 64. (Másolati idézet, az eredetiben *m* helyett *w* is lehet). 6) = horror. „Félelm és rémület meghatá ő értelmeket.“ Judit 4. 2. Bé. C. 7) = stupor. „Rémület vala ő szemekben, mert igen csudáldoják vala ő szépségét.“ Judit 10. 14. Bé. C.

Zavart lelki állapot ezen jegyei kecsegteték a tudós kiadót

annyira, hogy a szöveg *w*-jét *m*-nek nézze. A kérdéses hely ugyanis így van: „Hyd be azokat ces kyk kywe fwtanak, mert *reewlees* nem vagyok.“ Érdi c. 634^a.

Tehát *réülés*. De mi ez? mit jelent? Semmi kézenforgó gyűjteményes mű nem említi, s nemcsak irodalmi, de közhasználatból is végkép eltűnt. Íme mit hason szövegek összeállítása által a szóról mondhatunk.

Réüttetik valamivé=transformatur. „Kik láták alojták az pogán népek közzöl, hogy istenasszonyná réüttetött (*reewtetöt*) volna: Érd. c. 304^a. A Nádor Codexben a párhuzamos szöveg így szól: „Szent Zsófia asszonnak ez látás miatt napszínbe változék ő orczája, ugyhogy Adrianos, és mind az ő vele való népek úgy alitják vala, hogy asszonisten volna.“ 634.

Elréüttetik = in extasim rapitur. „Mikoron ajojtatos imádságának idein ő elméje szerint elréüttetik vala (*reewtetyk*) es elragattatik vala.“ Érd. c. 282^a. Itt az *elragadtatik* magyaráz; mint e Codexben több helyütt történik.

Elrüttetik u. a. „Íme logottan elrütteték lélokben, és láttatik vala neki, (hogy) egy szép egyházba volna.“ Nszb. C. III. 58.

Elrittetik u. a. Elrittetvén egyszerre a szent Effren láta egy tüzoszlopot.“ Debr. c. 103.

Elröjtetik u. a. „Mikoron egy napon frater szent Ferencz mellett állana, lelkébe elröjteték, viteték egy nagy folyóvízre stb.“ Virg. c. Sz. Fer. Élete.

Elrévöltetik u. a. „Egy napi napon mikoron imádkoznék — — elrévölteték (*reewölteteek*) és nagy sok szent atyák azon szerzetből neki jelenének.“ Érdi. c. 276^a.

Réület = phantasma. „Senkit a késértet el ne merítsön, avagy a réület (nem *rémlet*, mint az akadémiai másolat) meg ne indítson.“ Teleki c. 59. „Kölemb kölemb képzéseket és réületeket (akadém. másolat *rémleteket*, hibásan) viszek neki.“ Cornid. c. 345. l. „En álman kilemb kilemb réületekkel (*reewletekkel*) bántatik.“ Feszt. c. 390.

Réülés = species, apparentia, phantasma. „A miszerelmönként nem réülés (*reewles*) szerint, de bizon testet vett volna fel.“ Érd. c. 56^b. „Hogy azt bizonyojtaná, mert bizon halandó teste volna, mint egyeb embernek, és nem réülés (*reewlees*) szerint.“ Érd. c. 119^a. A kérdéses szövegben sem jelenthet az egyebet.

Hidd be azokat és kik kive futának , mert réülés (reewlees) nem vagyok.“ Érd. c.

Ezekből kitetszik , hogy *réülésben* az alapértemény species, figura, forma; mit *réüttetik* = transfiguratur igazol.

Kitetszik továbbá az is, hogy codexeink szövegét, eddigi felületes tudományunkkal kritikailag megállapítani nem lehet. Mert hibák csúsztak a másolatokba, néha az eredetibe is. Minélfogva szóértelmezésre, vagy nyelvtani szabály megállapítására, egyes idézetek nem biztosak, hanem kimerítő nyelvtörténeti munka segélyét igénylik. Oly munkáét, melynek alkotását elődink elmulaszták, s melyre mint látszik kortársaink nem akarnak vállalkozni. Visszajednek a nehézségtől. És méltán.

A ki ily használható nyelvtörténeti mű ellőállításához, kivált hanyatló korban, s életfőntartási gondok közt, fog, oly dologba kezdett, melyben évtizedeken át tett anyagi és szellemi áldozatok után, végre is csüggednie kell. Nem műve tökéletlen volta, — hanem az általános nyelvtani barbaries miatt.

A mily művet ugyanis egyes ember e nemben alkothat, jó lehet alapnak, melyre az utókor építsen, míg befejeztetik. S e gondolat nyugtató. De azon jelenet, hogy nyelvtörténeti szótárt, mely nélkül a nyelvtudományban egy lépést sem tehetni biztosan, honi nyelvtanítók egy század része sem kíván; — azon jelenet, hogy a tudományt és művészetet egyébként bőkezűleg pártoló nagyainknak a mű nemzeti fontosságáról fogalmok nines, az óriási munkában lankadó grammaticusra nézve kedvszegő hatása. (Mely országos állapotot ha nem barbariesnek, egyébnek ugyan minek nevezzük?)

III.

Bevégezzük értekezésünket kimutatván még: mikép egészít nyelvrégiség-tudomány hiányos értelmezést, igazol feltétes elméletet.

Buz az akadémiai szótár I. 849. lapján elvont gyöknek, s élénk belső mozgalommal járó hangutánzónak mondatik. Ezen értelmezés csak részben áll. Mert *buz* főleg *hőség* érteményű, s nem *elvont* gyök, hanem közhasználati szó. Igaz, hogy származékai *mozgalom* kifejezésére is használatnak, de csak folyadék, illat térváltozatainál.

Buz = hőség. „Ime az nagy hev hóban mikoron minden fju szalak még gyökerekből és ki asznak, nagy *buznak* miatta.“

Érd. c. 455ⁿ. „Felségnek ereje árnyékot hoz neked; azaz meghívejt téged, hogy fogánásnak kívánatos buzjában ne rettenj.“ Döbr c. 510.

Ennélfogva a származékok, nem *átvitt* értelményben utalnak hévre, tüzre, hanem ezen jelentés sajátuk.

A szótár *buzog*, *buzgó* stb. hiányos értelmezését a következők egészítik ki.

Buzgó = *calidus*. „Tudom az te munkálódásodat, mert sem hideg nem vagy, sem hev, sem buzgó, vajha hideg volnál avagy buzgó“ (neque frigidus es neque calidus, utinam frigidus esses aut calidus,) Apocal. 3. 15. Sylvester.

Buzgóság = *calor*. „Az íltető állatok nagy buzgóságban lívín megbomlanak“ (elementa calore solvuntur) II. Petr. 3. 10. Sylv.

Buzgóságos. „Felől nagy buzgóságos hevség süti vala.“ Peer. c. 60.

Buzog, mint mozgalom kifejezése, folyadékokról, és illó testekről. „Egy gonosz szolgál az áldott Jézust arczul ité oly keményen, hogy mind orráról, torkáról kibuzog vala az vér.“ Érs. c. 19^c. „Mondhatatlan nagy csodálatos jó illatval, ki az fénességből kibuzzok vala, bejőve az cellában.“ Érs. c. 150^c. „Kiből minden édes illatok buzognak vala.“ Érs..c. 152^a.

Midőn szóértelmezést nyelvtörténet segélyével egészítünk, avval különbség helyesb voltára is következtethetünk. Példa legyen: *dandár*.

Az, mi e szóról az akadémiai Szótár I. 1182. lapján írva van, kiegészítést, s az *étendard*, *standarte*, *stendardo* különbség birálatot kér.

Dandár szó, a török honunkba jötte előtti emlékekben nem leletik. Valódi értelményét különösen hadviseleti iratokból vehetjük.

Dandár ¹⁾ = utósereg *arrière garde*. „Napestig azért az seregek mind harczra készült állapottal állának szemben az ellenséggel. — Mihelyen besütétüle, megindittatának az addig rendben állott seregek is, hagyván dandár seregeket csak hátra, helyben vigyázásért.“ Kemény J. önéletírása 101. „Hagyék az árkon innen néhány seregeket dandárnak.“ u. a. 321.

²⁾ = derék sereg, a hadsereg zöme; s ez alapértelmény. „Előljáró csatára bocsátám Ferenczi Istvánt, magam az dandárban maradván.“ Kemény ö. é. 352. „Vissza verém szép vitézi emberséggel

az tatárok előljáróit, — de mivel az dandárja érkezten érkezett stb. u. a. 508. Ily érdemnyben áll ez már Pázmánnál: „De ezek csatázó martalékok, jer menjünk a dandárra.“ Kalauz 456. l. Zrinyi hőskölteményében is így szól a török: „Hiszen tolvaj kurvák mit csináltok rajtunk? Ide mertek jöni, hol a mi dandárunk?“ III. k. 57. vesszak. Erre utal Molnár A. is *phalanx*, *sacer manipulus*-féle diákozatával; valamint erre látszik mutatni Faludi is: „A halál a dandárral jár, és leginkább ott forgolódik, a hol a két vitéz sereg egymásra rugaszkodik. Nemes A. 175. l.

Ily alapérteménynél fogva, ezen a török világban divatos szó talán helyesebben származtathatik a perzsa *دانه دار* *dáne dár* = *magtartóból*, a hadsereg magvát, derekát, közepét alkotó osztály jelentésben.

Feltétes elmélet igazolásául vegyük az akadémiái szótárból *inast*, melyet a szerkesztők *inalás*, *lótás-futás* eszméjével társítanak. Végül azonban helyesen hasonlják csagajtaj *incsi*-höz.

Csakugyan *incselkedés* munkát, *ínség* szolgaságót, *in* szolgát jelente hajdan. Bizonyítják a következők.

Incselkedik = működik. „Eszesnek legelőször azon kell elmélnedni, ha meglehet tőle, min akar incselkedni.“ Pesti 89. Fab. 124. l.

Innen *gondoskodik*, *törekedik* jelentés. „A mennyei hazába senki nem mehet, hanem ha először incselkődik alázatosságnak után járnia.“ Nszomb. c. II. 95.

Incselkedés 1) = operatio. „A testöt, a kit asszonyunk Máriától Krisztus vött, azt vötte sz. Lélök incselkődésének miatta.“ Nszb. c. III. 13. 2) = studium. „Ő incselkedését hirdessétek nemzetek között“ (annuntiate inter gentes studia ejus) 9. Zs. 11. v. Döbr. c. 10. *Ínség*, *énség*, *önség*, *ünség* 1) = servitus. „Kiket testnek igája alatt megavolt ínség tart“ (quos sub peccati jugovetusta servitus tenet) Feszt. C. 332. „Hogy minket az binnek énségéből és szolgálatjából megszabadítanál.“ Thewrewk. C. 297. „Nem vöttétek esmeg ünségnek lelkét félelmben“ (spiritum servitutis). Rom. 8. Döbr. c. 362. 2) = egestas. „Keveless énségben élnie jobb, hogy nem sokat birnia“ (minus egere melius est, quam plus habere). Érs. c. 90^c. 3) = miseria. „Ezen időben esének el az első szileink Ádám és Éva ez nagy énségnek nyomorúságára.“ Érd. c. 88^b. 4) = angustia „Sze-

génségöt, énségöt es nyomoruságot szenvedvén“ (egentes, angustia, afflicti). Érd. c. 522^b. Zsid. XI. 37.

In (felhangu) = servus. „Ó uram tekénts te *inidre* (ynydre) és te miveidre, és igazgasd ő fiait“ (respice in servos tuos Domine et in opera tua, et dirige filios eorum). Feszt. c. 64. S nehogy írásbeli tévedésnek mondhassuk, ugyanez ismételve a 290-ik lapon.

Vala tehát a magyar úrnak, szláv alaku *szolgán* kívül saját nevezetű cselédje is, melynek megfelelőleg, a szintén szláv *robot*, *szlusba*, *szolosma* mellett, a közmunka *énő*-nek (föntárgyalt *in*, *én*-ből) nevezteték. „Item habent facere communem araturam, qui dicitur *Eneu* de unoquoque mense X jugera.“ 1233-i oklevél, Czech által idézve, Jerney Nyelvkincsek 165. lapján.

Dölyf az akadémiai szótárban (I. 1285) helyesen származtatatik *döllye*-ből, mert ezen alakot valóban idézhetjük is: „Az királ hamar haza láta, és az ő haragos dölyléjében tiz anné szernyüségöt kezdte tenni.“ Érdi c. 299^a.

Így, nevezett Szótár szerkesztői általemlített házakim, házakid, házaki, házakunk, házaktok ragozásra (Előbeszéd 161. l.) — bár az ebből vont következtetésben velük egyet nem érthetünk, — vannak példáink. „Állasd meg immár *habokit*, és *vészekit* lekemnek.“ Feszt. c. 378. „Nyissátok fel ti *kapuktokat* fejedelmek“ (aperite portas principes vestras) 127. Zs. Döbr. c. 33. ¹⁾

Mult évi nyelvtörténeti értekezésem utolsó akar vala lenni, s utolsó előtti lön. Mert az általam négy év óta tárgyaltak után, még a hirdettem mű kritikai becsét, okmány- és szövegtan tekintetében megemlíteni szükségesnek látám.

Hiszem, hogy mai előadásommal, szaktudós üggyársim ebbeli meggyőződése annyira erősödött, hogy újabb érvek felhozásától szívesen felmentenek. Az olvasó közönség azon részére pedig, mely ezen előadásokat ismeri, s belőlök még sem okul, több szót vesztegetni fölösleges, — kár is volna.

MÁTYÁS FLÓRIÁN.

¹⁾ Ily ragozás előfordul több birtokos egy birtokánál is: Az időben vala némely kór Lázár betániai Máriának és Mártának *kastélyokából* = (de castello Mariae et Marthae). Jan. 11. Döbr. c. 489 l.

Sőt maga ak-ek is állhat *i* helyett. „Ki szeleket önön kénesekből hoz elő = (producit ventos de thesauris suis. 134. Zsoltár. Döbr. C. 198. l.

A FINN NEMZET TÖRTENETÍRÁSÁRÓL.

MÁSODIK FOGÁS.

Koskinen György másik történelmi munkája a „Szuomi faj régiségéről való ismeretek“, melyet a szerző egyetembeli vitató értekezésnek adott ki Helszingsforszban 1862. A „szuomi faj = suomen suku“ nevén az író az áltaji nyelvű nemzetek összeségét érti, jöllehet a dolog természeténél fogva leginkább a finn és ugor nyelvű népcsoportokat tekinti. Nagyon érdekes lehet a magyar tudomány előtt, mely ilyen feladatu kérdés iránt mindenha előszererettel viselkedik, látnia, mint forgolódik ezen a téren a finn tudós.

Koskinen következő fejezetekben tárgyalja feladatát :

- I. A szuomi (áltaji) faj legrégibb nyomai déli Ázsiában ;
- II. Európának első lakosairól ;
- III. Herodotosz szkütháji, vagyis a régi kor ismeretei keleti Európáról és nyugati Ázsiáról ;
- IV. A régi kornak Pytheas és a görögök által nyert tudomása éjszaki Európáról ;
- V. A római kor tudomása éjszaki és keleti Európáról ;
- VI. A hunok eredetéről és nemzetiségéről ;
- VII. Tekintet a hunok történelmi hatására ;
- VIII. Tekintet a hun utódok birodalmaira.

Látható ebből, hogy a finn tudós igen tág mezőt foglal el nyomozásaival, melyeket tehát félszegegről bajos lesz vádolni ; arról is bizonyossá tehetem a magyar olvasót, hogy lehető nagy irodalmi készüllettel rendelközik, mi meg azt bizonyítja, hogy a helszingsforszi egyetem könyvtára, az újabb európai irodalom kincseire nézve túl teszen a pesti könyvtárakon ¹⁾. Lássuk mint birkózik szerzőnk nagy

¹⁾ Magán úton tudtam meg, hogy a helszingsforszi egyetemi könyvtár évenkint 6000 forintnyi összeget fordíthat könyvek vételére.

feladatával, s eljárása mennyire helyeselhető, belátásunk szerint, s mennyire fogadhatnók el az általa kitalált eredményeket.

I. A szuomi (áltaji) faj legrégebb nyomai déli Ázsiában.

Midőn híres Castrénunk, így kezdi Koskinen, a finn rokon népek tartományaiból, éjszaki Ázsiában, vizatérte után, azt a kérdést tűzte ki: hol ringott a szuomi nép bölesője? s feleletül azon világos nyomokra mutatott, melyek a Jeniszey forrásaira s a Tangnu hegységre utasítanak; az új nyelvvizsgálatok által vezérelve azt a történelmi főoszlopot állítá fel, a mely fajunk életének ösvényén a legtúlsónak látszik.²⁾ Mindamellett Castrén maga bevallá, hogy avval nem akarta a finn (áltaji) faj legelső, paradicsomi, hazáját megjelölni, hanem csak azt a helyet mutatni ki, a hol valaha az egész faj még oszlatlanul, egy háznép gyanánt, élt. Azonban ezen túl menni, hiú fáradságnak nézi vala Castrén. Mikor, mi rendben hagyták el idő folytával a szuomi népek amaz ös hazájokat, azt korai halála miatt nem fejthette ki Castrén³⁾. Koskinen első lépése már túl megyen a Castrén felállította határon; s erre a legújabb nyelvvizsgálatok eredménye bátorította, a melyet Müller Miksa foglala össze, midőn a turán nyelvek viszonyát a sémi és árja nyelvekhez meghatározta⁴⁾. Tudniillik a három fő nyelvfajak a *turán*, *sémi* és *árja*, mind szókincseikben mind alkotásaikban, a különbségek mellett, némi alap egyezést tüntetnek fel⁵⁾, mely azt bizonyítja, hogy egy anyagyökréről származnak. A mely okok arra bírnak,

²⁾ Castrén Mátyás Sándor, Tervolában a Kemi nevű egyházvidékben, Finnország éjszaki részén, 1813-ban született. A helsingforszi egyetemen készülvén 1836-ban a finn Lappföldet, 1840—44 újra a norvég, svéd és finn Lapp s az európai és szibériai Szamojed-földet járta be. A pétervári akadémia megbízásából, mint nyelvész és népkutató, 1845—49 nagy vizsgáló utazását tevé egész Szibérián keresztül, a Jeges tengertől a sinai határokig. Hazatérvén 1851-ben a helsingforszi egyetemen a finn nyelv és irodalom tan-székét foglala el, de már 1852 ötöd hava 2-kán meghala. Igen számosak a munkái, a melyek nagyobb részét halála után a pétervári akadémia adatta ki Schiefner szerkesztése alatt.

³⁾ Minthogy Müller Miksa munkáját, a melyre Koskinen hivatkozik, a Nyelvt. Közlemények II. 381—460. ll. eléggé bőven megismerttettem, az olvasót oda utasíthatom. A következő jegyzetekben az illető lapokat is meg fogom jelölni.

⁴⁾ Lásd ott a 427. és 433. stb. l.

hogy valamely külön nyelvfaj nyelveinek közös hazáját felkeres-
sük : azon okok a három fő nyelvfajnak ősi közös hazáját is felke-
restetik velünk , a hol azok valaha együtt vagy egymás mellett él-
tek vala. Erre nézve a történelem általános nyomai oda utasítanak,
a hol a Színd folyó a Himálaja és Hindukuh hegységek közül az
alföldek felé tör , s az Oxusz meg Jaxartes a Belurtag üregeiből
fakadnak ; mert ott találjuk az árja (ind perzsa-kelt-görög-latin-
germán-szláv) népek közös ősi hazáját. A sémi (pun, vagy fön(ikei),
héber, arab, szíriai, asszírjai stb.) népek legrégebbi nyomai Arme-
niába utasítanak ugyan : ámde lehet, hogy azok is a Hindukuh felé
néznek, legalább a nyelvek tanúsága és egységről szól az árjak és
a sémiak között⁵⁾. A mi pedig előttünk nyomós, úgymond Koski-
nen, az , hogy a történelem és a nyelvek tanúsága a turánok, vagy
áltaji nyelvű népek, legelső hazáját is oda teszi az árjak és hazája
mellé. Új még ez, sok kétség is környékezi még : de két körülmény
által bizonyossá válik előttem, úgymond Koskinen. Első a turán
nyelvbeli természet, a melyet sok kelet-indiai nyelvben (p. o. a ta-
milban) vettek észre, s a mely általában az éjszak-áltaji nyelvek-
kel való közösséget követel ; — második körülmény az a derekas
résztvét, melyet a délázsiai mondák és ékirati emlékek a turán né-
peknek tulajdonítanak az ottani miveltségben. Mind a két körü-
lmény azt látszik bizonyítani, hogy a Hindukuh és a Himálaja vi-
dékei a turánságnak is ősi fészkei voltak, a melyekből az mind dél-
mind éjszak felé különböző izben kisugárzott⁶⁾. Müller Miksa elő-
adása szerint a tulajdonképi finn nyelvek legtovább maradtak volna
az árja nyelvek közelségében ; innen fejthető meg az a tünemény,
hogy eme nyelvek legárjajiasabbak, ha szabad így mondani⁷⁾.

⁵⁾ Lásd ott a 398—401. lap.

⁶⁾ Lásd ott a 415 stb. lap.

⁷⁾ Müller, lásd a 408. lapot, a finu nyelveket négy ágra osztja :

1) ugor-ra	2) bulgár-ra	3) permi-re	4) csád-ra
a) magyar	a) cseremisiz	a) permi	a) lapp
b) vogul	b) mordvin	b) szirjün	b) finn
c) ugor-osztják		c) votják	c) eszt.

Mi ezeket a nyelveket két csoportba tartozóknak ismerjük, úgymint
a *finube* és az *ugorba*. Amabba tartoznak a lapp, a tulajdonképi finn, az eszt
lív, vot stb. nyelvek ; ebbe a szirjün, permi, votják, mordvin, magyar, vogul,
osztják. A két csoportot leginkább az igének tárgyi ragozása különbözteti
egymástul. Lásd Reguly Antal hagyományai. I. köt. A vogul föld és nép.

A kelet-indiai nyelvek turánságát nem mutogatja fel Koskinen⁸⁾, annál hosszasan értekezik az ékiratok által napvilágra jutott turáni nyelvről, s az ebben foglalt történeti nyomokról. A *mada* szó, mely Mediának ős neve, medo-sküth szó, s országot jelent (a mordvin nyelvben *moda*, a finnben *maa* vagy eredetileg *mata*, miből a *matala* = alacsony szó lett). Az a nép, a melynek nyelvéből való a *mada* szó, kétségen kívül az áryák előtt uralkodott Mediában, s általok tolatott félre. De nem tűnt ám el egészen. A perzsák *szaká*-knak, az ékiratok *szaká lumargá*-nak, Herodotus Σκόθαι Ἀμυργίοι-nak nevezik azt a turán népet; a melynek uralkodásáról Herodotus több ízben teszen említést; s a mely még azután is nevezetes maradt, mert *Küawaresz* méd király „sokra becsüli vala őket, s hozzájuk tanításba adá a méd fiúkat, hogy nyelvöket s nyíllövésök módját megtanulják.“⁹⁾ De ha a medo-szküth szuomiféle nyelv, így folytatja Koskinen, ha az irán történetekbeli turánság a szuomisághoz tartozik, nem kell azon csudálkozni, hogy a szuomi nyelvben és fogalmaiban (képezeleteiben, kuvitukseissa) olyanok fordulnak elő, a melyek a zend és szanszkrit nyelvbekhez hasonlítanak. A világnak kacsatojásból való eredete, a melyről a Kalevala énekel, a hindu népnél is találtatik; magok a *turán* és *irán* (*tuirja* és *airja*) nevek is megmaradtak a szuomi nyelvben. Az előbbi, a mely még Strabonnál is egy baktriai-görög tartománynak (*Τουράϊονα*) a neve, egynek gondolható a *Turja* névvel, mely sokszor a finn nyelvben és hitregékben gúnynévül fordul elő, s éjszaki, vagy egy szóval, messze lévő tartományt jelent¹⁰⁾. Az utóbbi

(Pesten 1864) a 262—324. lap. — A *bulgár ágnak* külön létét nem lehet elfogadni, mert a cseremisiz nyelv egy maga nem tehet egy ágat, de meg olyan tulajdonságot sem tüntet elő, mely azt a finn csoporttól elválnak bizonyítaná.

⁸⁾ Minél fogva tartják Müller és mások a tamil nyelveket turániaknak, lásd a Ny. Közlem. II. 422. stb. lap.

⁹⁾ Περὶ πολλοῦ ποιούμενος αὐτοῦς, παιδάς σφι παρέδωκε τὴν γλῶσσαν τε ἐμαρθεῖν καὶ τὴν τέχνην τῶν τόξων. Herod. I. 73.

¹⁰⁾ *Turjan maa* = Turja föld; *Turjan meri* = Turja tenger stb.; *Turilas* nagy óriás a finn hitregében. Koskinen a *Kave* szót is egynek gondolja a zendavesta *Kava*-jával, mely ott uralkodót jelent. A finn *Kave* a rúnókban sok más szónak kíséretében fordul elő, p. o. *Kave ukko* az öreg isten; *Kave luontar* a természet leánya. — Mind a mellett nem sokra mehetni a nevek hasonlatosságával. Minálunk is a *tár* szó, mint helység és folyó-név, gyakori, p. o.

még nevezetesebb változását mutatja az értelemnek. Az *árja* szó a zendben és szanszkritban (*arj*, *árj*) földmivest, földbirtokost jelent, úgymond Koskinen, s Irán és India uralkodó népei azért nevezik vala magokat *árjáknak*, mert ők a föld birtokosai, egyszerűsmind állandó lakosai valának: ellenben a turániak nyájzörök, nem-földmivelő, hanem költözködők valának. Ámde azért lett az *árja* szó ellenkező jelentésűvé a turániaknál, mert íme a finn és eszt nyelvben *árja*, a votjákban *uar* szolgát teszen; mert a szabadon költözködő turánság a rablásainak kitett árját szolgáltnak tartja vala. Hasonló változáson ment át a *szláv* szó, mely eredeti jelentése szerint dicsőségest teszen, de a germán és román népeknél rabszolgát (sklav, esclav, slaf, slave) jelent ¹¹⁾. A szuomi nép az irán és ind népek közelében lakván egyszer, ottani miveltségének fényes nyomait az ékiratok őrzötték meg. Tudva van, hogy az ékiratok középső rendje egy turán nyelvet tár fel, a melyet Rawlinson, Westergaard, Norris és Oppert finnurali nyelvnek tartanak. De Oppert még nagyobb jelentőségű fölfedezést tett, azt t. i. hogy az ékirás hasonlóképp képirásból (ideographia) fejlődött ki, s ama képirást nem sémi, nem árja, hanem turán nép találta volt ki, a melynek nyelvére a képek neveiből lehet bizonyossággal következtetni ¹²⁾. Az eddigi nyomozásokból annyit lehet kihozni, hogy a turánság három különböző uralkodásban 990 évig virágzott egymásután Mediában és az Eufratesz-Tigrisz mellékein; hogy azután sémi népek törték meg hatalmukat, előbb arabfélék, azután Nagy-Asszírria; s ezek után következtek az árják. De azért a turániak

Mező-Túr, Túr-vékony, Túr-Terebes, Túr-Pásztó, Kis-Túr, Közép-Túr, Nagy-Túr stb.; van *Túra*, *Túria*, *Túrd* is; *turján* homokos földön mocsáros helyet jelent stb. Ki mondhatja meg, hogy mi közösség van e magyar *túr* s a finn *turi*, *turja* között, meg e kettő s a közép-ázsiai *tur*, *turán* között? Koskinen a Strabon írta *τοῦρῶνα*-t is felhozta, a Casaubonus kiadását idézván (de a 356. lap helyett 517-et írván): úgyde azon kiadás Commentariusában a 173. lapon „*καὶ τῆν τοῦρῶναν*“ mellett ezt találjuk: „*Quis hujus meminit? An potius legendum 'Ατοῦρῶνα, de qua multis locis Strabo.*“

¹¹⁾ A *slav*, *sclav* szó jelentésének eme változása bizonyos; nem oly bizonyos ám a finn-eszt *orja*-nak azonossága a zend és ind *árja* szóval. Mert a milyen joggal a finn *orja* szót azonosítjuk az *arja*-val: ugyanazonnal lehetne a finn *uro*, *uroh* (uros, urohon) szót is avval azonosítani a mely teljes kóru, vitéz, jeles embert jelent, s a magyar *úr*-ral megegyez.

¹²⁾ Láss erről a Nyelvt. Közlemények II. 444. stb. lapjain.

miveltsége nem enyészett el, hanem általment az új hódítókra. „Bár mennyi kétség alá esik is mind ez, úgymond Koskinen, annyit lehet mégis történelmi bizonyosságnak elfogadni, hogy az asszíriaiak miveltségének alapja és kezdete egy régibb turán néptől, vagy mint sok nyomozó állítja, épen szuomi néptől származik.“ De sokat kell még tisztába hozni. Például az asszíriai királyok méltóságnevei így hangzanak: „Sar Sumiri au Akkadi“, azaz, Sumiri és Akkadi királya. *Akkad* annak a négy városnak egyike, a melyek Sincar földjén Nimród birodalmának kezdetei valának ¹³⁾. De a *Sumir* név teljesen ismeretlen. Oppert a jegyek értelmét, a melyekkel a szó írva van, így határozza meg; miszerint az egyik jegy nyelvet vagy népet, a másik szolgálni-t jelentene; s ebből azt hozza ki, hogy *Sumiri* valami szolgáló-népet, vagyis az előbbi lakosok maradványát teszi. Minthogy az *r* ¹⁴⁾ rag, az *i* pedig a többszt jelenti, a szónak töje *sum* volna. „Vajjon itt találók-e fel a *Suomi* névnek legrégebb jelentését! — kiált fel Koskinen, — a két folyó (Eufratesz és Tigrisz) mellékein a szuomi nép a sémieknak szolgálja volt-e? A dolog annyira csudálatosnak látszik, hogy alig fogja egy vizsgáló is valószínűnek tartani. De arra is emlékeznünk kell, hogy a *Suomi*, *Same* név nem csak a mostani finneket illeti meg, hanem hogy az hajdan az egész szuomi (áltaji) fajt illethette ¹⁵⁾.

Mindebből egy nagy tény vált történelmivé, az, hogy hajdanában turán nép uralkodott a Szind és Eufratesz között. S ezt a turán

¹³⁾ Mózes I. 10, 10. וְתָהִי רֵאשִׁית טַטְלֹכְתֵי בָבֶל וְאַרְבַּע וְאַחַר וּבְלֵגָה = S birodalmának kezdete valának Babel, Erekh, Akkad és Khale.

¹⁴⁾ Koskinen Oppert szavait idézi: „dans le Scythique le *r* suffixe qui se retrouve comme nominatif indéfini à la fin des noms de peuples, par exemple Babilur, Markusir etc.“ Vesd össze a Nyelvt. Közlem. II. 446. „*Ra* = egy. p. o. *parsar-ra* egy perzsa, *bapilu-ra* egy babüloniai.“

¹⁵⁾ Koskinen ide egy jegyzetet teszen, melyben elmondja, hogy már Porthan figyelmeztete arra, hogy a *suomi* szó nem származik a *suo* = mocsár, láp szótól. „Általában hiú fáradság, a népnevek szószerinti jelentését hozni ki; de minthogy a *Suomi* név mocsárja nem száradt még ki, legyen szabad nekem is azt egynémivel kitölteni. Oppert szerint a mód-szküth nyelvben *suwi* vagy *saumi* véghetlent, határtalant jelent; a magyar nyelvben *szám*, *számos* sokaságot; még a finn nyelvben is *sumeä*, *summa*, *sameä*, *samaska* szók talán a véghetetlen térességrül kapták mostani jelentésöket.“ (Hogy a magyar *szám* a finn *sum*-mal egyezhető lehet, bizonyítja a magyar *száj* szó is, melynek finn megfelelője *suu*, azaz a magyar *a* hangnak a finnben *u* felelhet meg). „E szerint a *Suomi* név véghetetlen nagy és számos népet jelenthet.“

népet a valószínűség szuomi félenek mutatja, ámbár még az ural-
 áltaji nyelvészet részéről az eldöntő ítélet híjával vagyunk, a mely
 kimutassa a med-sküth és kasd-sküth, két turán, nyelvnek valódi
 helyét, s összekösse a hajdani és jelen kor közt elszakadt fonalat.
 Bár hová dőljön is a végítélet, az szembeszökő, hogy a finn szabá-
 lyos nyelv és régi költészet, a melyek egy ős miveltség alapján ál-
 lanak, sokat nyomnak a vizsgálódás serpenyőjében ¹⁶⁾. De azt, mit
 a nyelvtudomány ki fog hozni, nem lehet még a történclem számára
 világos rendbe szedni. Hogy mik voltak a szuomi faj viszontagsá-
 gai, miután első országa Iránban és a két folyó mellékein idegenek
 hatalmába került, arra eddig elé nem bír szabatos választ adni a
 nyomozás. Tetemes része az idegenek alatt is ott maradt régi he-
 lyén: de nagyobb része bizonyosan éjszak felé a Turán ködeibe
 vette magát, a melyekre a történelem nem világít. Oppert és mások
 azt vélik, hogy azon szküthák vagy szkolotok, kik Herodotus ide-
 jében (Kr. e. V. században) a Fekketenger éjszaki partjain laknak
 vala, a Mediából és Assziriából elfutott turániak közül valók. De en-
 nek a véleménynek alaptalanságát utóbb meg fogja mutatni a szerző.
 Ellenben az kétségtelen, hogy a Káspi tenger keleti partjain lakott
 Szakák az ékiratokbeli szuomi néphez valók. De itt megszakad a
 történelmi fonal. Új sugár villan meg a nyelvnyomozás által
 a Jeniszey folyó forrásain. Idő folytával ezek a népek az Uralon
 által Európába mozdulának. De addig, míg a történclem szemé
 rajtuk megint megakad, legalább is másfél ezer év múlt el, mely
 hosszú idő alatt teljes setétség borítja őket, s a Tigrisz és Eufratesz
 mellékein volt hajdani miveltségek emlékezte is tökéletesen el-
 vész vala.

II. Európának első lakosai.

A szuomi faj a megtalált ősi fészkből nem csak Ázsiában ter-
 jedett el, hanem a Kaukazuson által, vagy a Káspi tenger éjszaki
 partjain Európa felé is tartott, s azt egész szeltében elfoglalta. Ez

¹⁶⁾ Az ide igtatott jegyzetet is érdemes közölni. „Már 1828-ban igyek-
 vék Gottlund az *Otava* nevű könyvében valószínűvé tenni, hogy a finn nyelv
 s köz mondásainak kincse egy régi miveltségnek maradványai. Nevezetesek
 Bunsen szavai (Outlines of the Philosophy of Univ. History II. 19): The re-
 gularity and settledness of the grammar of these languages (the Finnic and

az új tér nincs ugyan még annyira kikutatva, hogy kész és biztos eredmények kínálkoznának a történet-íróknak: de úgy is a mint van, azt a valószínűséget tünteti elő, úgymond Koskinen, hogy Európában, az árja népek ide érkezete előtt, turán nép uralkodott vala, mely azután az előzőnlő keltek, kimrek, italiaiak, hellének, germánok, szlávok és litvánok előtt vagy elenyészett vagy az érkezők közzé vegyült. De némely, a történeti időkig megkímélt nép-maradványok, továbbá az árja nyelvekbe bejutott némely turáni nyomok, valamint régi szerszámok, melyeket a helvét tayakból és a skandináv lápokból kiásnak, véleményem szerint, úgymond Koskinen, a szuomi fajnak hajdani uralkodását bizonyítják Európában.

Thunmann, Arndt, Klaproth és Rask már régebben észrevehék, hogy szuomifaju népmaradványok találkoznak mai napig a Kaukazon és a pyrenai hegyeken. Névszerint az *cuszk* vagy a *baszk* népet tartja Koskinen amaz első lakosok maradványának, hivatkozván Humboldt Vilmos tekintélyére, a ki azt állítja, hogy a *baszkok*, a *keltek* beköltözése előtt, nem csak az egész spanyol félszigeten, hanem Italia egyik részén és Franciaország déli tartományain is el valának terjedve; hivatkozván Arndt, Rask és Maury tekintélyeire, a kik a *baszk* nyelvet a finnhez hasonlítóknak állíták nem csak szótári, hanem nyelvtani tekintetben is. Az eldöntő ítélet itt is az áltaji nyelvészettől várja még, de véleménye szerint, az nem fogja lerontani, sőt inkább megerősíteni, az eddigi állításokat¹⁷⁾. Az ő európai lakosokhoz, vagyis, az itt említett fölvétel szerint, a szuomi fajhoz az *etruszkok* is tartoztak, kik „a legnagyobb valószínűséggel éjszak felől jutottak Italiába¹⁸⁾”.

the Tamulic) bear witness of an early literary cultivation, of which in India nothing remains but tradition, owing to Brahmanic encroachment, while in the fens of Finland oral tradition has preserved up to our own time the songs of Wäinämöinen, and of his sacred home, Kalevala.“

¹⁷⁾ Lásd a Nyelvt. Közlem. II. 449—452. s 556. l.

¹⁸⁾ Az *etruszk* nyelv, úgy szólván, teljesen ismeretlen lévén, azt hiába sorozzuk a szuomi nyelvekhez. V. ö. a Nyelvt. Közlem. II. 457. l. Koskinen a *Tusci*, *Etrusci*, τρῆσκιοι, τρῆσκινοι neveket a *tur* szótól mondja származottaknak: de erre a származtatásra, mely puszta névhasonlaton alapszik, oly keveset lehet adni, mint a *fiou* és *finn* szók hasonlatosságára, a melyből azt akarnák kihozni, hogy az ír ő lakosok, mert magokat *fiou*-oknak, többes-számban *fiou*-knak nevezik, valami kapcsolatban volnának a *finnekkal*, ámbár ezek soha és sehol nem nevezik így magokat. V. ö. Ny. Közlem. II. 395. l.

Európa ős lakosai nyelvéből sok ment be az utánok következő árják nyelvébe; tehát ezen nyelvmaradványok is azoknak szuomiságát bizonyítják. Ezek legláthatóbbak a kelt nyelvben; de más árja nyelvekben is észre lehet azokat venni. Eddig közönségesen a finn, lapp és eszt nyelvet hasonlították az árja nyelvekhez, úgymond Koskinen, mert azokat ismerik vala legjobban. Így Thumann a litván és gót nyelvekben, Grimm a germán nyelvekben találta finn maradványokat; már a múlt század utolsó felében *Idman Miklós*, finnországi író, a görög nyelvben találta ilyeneket. Munkájának címe ez: *Försök at visa gemenskap emellan Finska och Grekiska språken, säsom tjenande till uplysning i Finska Folkets historia* (= Kisérlet a finn és görög nyelvek közösségének megmutatására, mely a finn nép történeteit felvilágosítja) Åbo 1774. Franciaúl ezen cím alatt: *Recherches sur l'ancien peuple Finois d'après les rapports de la langue Finoise avec la langue Grecque*, par M. Nils Idman, — Genet adá ki, Strassburg, 1778. Utóbb *Lindström Tavastehusban* 1859-ban (*Om den Keltisk-germaniska kulturens inverkan på Finska folk* = a kelt-germán miveltség hatásáról a finn népre) közle kelt szókat, melyek finn szókhoz hasonlítanak, azt akarván behoztatni, hogy minden szó, a mely a keltben, latinban és görögben is találatik, ezekből jutott a finn nyelvbe. De vannak ám olyan szók is, a melyek bizonyosan a szuomisághoz tartoznak, jóllehet itt-ott más európai (árja) nyelvben is fordulnak elő. Így fogja fel azt Rask és Grimm is. „Néhány példa elég lesz annak megmutatására, úgymond Koskinen. *Mato*, vogul *madar* (?), szemláto mást azon gyökszó, a melyből a finn *maa* = föld, mordv. *moda*, s a finn *matelee*, *matala* (alacsony) szók származnak, ezek tehát kétségkívül szuomi szók. De hogy ezek az árja nyelvekbe is bejutottak, bizonyítják a walesi *mad*, a régi német *mado*, s a gót *matha*. Így a hajó finnül *venhet*, lappul *vanas*, mordvinül *venš*, — a kelt nyelvekben *ven*, *ben*. A csür finnül *lato*, mordvinül *lata*, — a svéd nyelvben *lada*. Nagy finnül *suuri*, baskirül *sor*, *sur*, lappul *stuorra*, ebből lett a svéd *stor*. Még nevezetesebbek előttem, úgymond Koskinen, azon szuomi szók, a melyek rokonai a görög és latin nyelvben találhatók fel, mert ezekre nézve bajos azt állítani, hogy a finn nyelv a görög-latinból vette volna. Természet szerint itt is vannak olyanok, a melyek általánosan közösek. De más szók mintegy magokban állanak a görögben és latinban, s a finn nyelvben otthonosak.

Némelyeket példának okáért hoz fel a szerző:

Görög.	Latin.	Szuomi.
ἄππα } ἀπαύς }	avus } aba }	finn. appi, magy. ip, lapp vuoppa
ὄρφανός, ὀρφός	orbus	„ orpo, magy. árva, lapp oaarbes
ὄγκος, ὄγκιρος	uncus	„ onki, osztják. vink
πέρας, περαίνω		„ perä, magy. far, szirj. bär
ἀρχή		„ alku, magy. alak
μέρος		„ määra, magy. mér, perm. mera
σέλας		„ selkeä
πάχη		„ pakka-nen, magy. fagy, lapp. paiko
χιών		„ kino-s (hó-fuivatag)
κῆμα		„ kymi, votják. kama
ἄρκος		„ verkko (háló)
κεῖρω		„ ker-i-tsen, mordv. keran, szirj. ke-rala, votják. kora-sko
αἰσθ-έρομαι		„ aisti, magyar ész, észre-venni
	pono	„ panen, osztják. ponem
	cado	„ kaadun, lapp. kattj-ab
	series	„ sarja, magy. sor
	arca	„ arkku
	manes	„ mana, mannu
	homo, ho- min	„ ihmi-nen, in-himinen, vog. hum, mordv. loman ¹⁹⁾ .

¹⁹⁾ Ez utolsó egybehasonlítás nagyon is merésznek látszhatik, úgy mond Koskinen egy ide tartozó jegyzetben, kiváltképen ha a *homo* szót a *humus* és *χαμαί* szókhoz kapcsoljuk stb. De a *nomen* és finn *nimi* szók egybehasonlításával az egyezés világosan szembe szökik, így:

Latin.	Görög.	átmeneti alak.	Szuomi.
nomin-	ὄνομα	[in imi]	nimi, nédszküth uinan, numan ;
homin-	[ohoma]	[iihimi]	in-himi, ihmi, mordv. loman.

Meg kell jegyezni, hogy a moksa mordvinban, a melyből a *loman* szó van véve, egy szó sem kezdődik *h*-val — Koskinen tehát a *homin* = *loman*-féle hasonlatot valószínűnek tartja. — De azon esudálkozom, hogy így taglalja az *ihmi*-nen *in-himi*-nen szót, pedig *ihmis*, *inhimis* a törzsök, nem *ihmi*, vagy *ihimi*, a mi legott haszontalanná teszi az egybehasonlítást. Szintoly kevéssé lehet a vogul *hum*-ot a latin *homin*, és finn *inhimis*, *ihmis*-hez hasonlítani, mert az a *kum*, *gum*-nak társa.

Könnyű volna szaporítani a példákat, könnyű volna még a ragokban is hasonlatokat találni (p. o. *ποίημα*, *sano-ma*, *teke-mä*; *συνθι-στί*, *vahva-sti χαμα-ζι*, *mai-tse*): de feladatom, úgymond Koskinen, csak rámutatni azon tényekre, a melyek az európai őslakosok szuomiságáról felelnek. S ilyen tények találkoznak éjszaki és közép Európának sokféle emlékeiben és régi mondájiban is. Déli Európában a korai műveltség időjártával alászántotta a turániak emlékeit, csak a nyelvekben maradtak meg némely magvaik: ámde Skandináviában, hol az idők árja kevesebbet mosott el, az összeköttetés a régi és új korok közt nem szakadt meg. Itt találkozzunk a *finn* névvel, a melylyel az európai népek mai napig neveznek, kivált bennünket, szuomiakat. E név, úgy látszik, mélyebre bocsátja gyökerét az árják régiségeibe, s alkalmasint a keltek tulajdoníták azon turániaknak, a kiket Európába jöttökkor itt találának. Itt Koskinen az ír *feonokra*, a skot *feon gallra* (finn gall) s arra utal, hogy a baszk szó maga az ír nyelvben *feon-t*, azaz piros színűt, csinost jelent.

A kiásott szerszámokból következő tanúságot merítenek a nyomozók: Azon szerszámok szerint három kort különböztetnek meg nyugati Európában, a *kő-kort*, a *bronz-kort* és a *vas-kort*. Kérdés ugyan, vajjon mindenik kor külön-külön emberfajt jellemez-e? továbbá azon korok a különböző tartományokban is ugyanazon emberfajokat jellemzik-e? A skandináv nyomozók a *kő-kort* a szuomi fajnak tulajdonítják, azt vélvén, hogy a germánok előtt Skandináviában nem ismerték volt a bronzot, annál kevesebbé a vasat. Hát azok a szerszámok, a melyeket másutt is Európában találunk, különösen Franciaországban a Somme folyó mellékein s a helvét tavakban, az úgynevezett tavi czölöp-falukban, azok is a szuomi fajnak tulajdoníthatók-e? A sírok azt látszanak vitatni, hogy igen is, mert mind Skandináviában mint Franciaországban, Helvéciában és másutt a *kő-kor* népei a halottaikat ülő helyzetben, a mellegeken keresztbe tevén kezeiket, s a térdet az áll alá hajtván, hogy az ember ugyan azon állapotba jusson holta után is, a melyben születése előtt volt, úgy temették el *kő* kamarákban. Helvéciában a legtöbb kiásások azt bizonyítják, hogy az a nép, melynek halászat és vadászat vala fő életmódja, a déliebb részeken már gabonát is mivelt, s eledelére kenyeret sütött árpából és rozsból. De semmiféle érczet nem ismert vala, míg bronz fegyveres nép nem érke-

zett kelet felől, a mely Európát meghódítá. Ezt az új népet déli Európában keltnek tartják. Ámde az előbbi nép, mely egyszeribe nem verődött le, kapott az új fegyveren, s lehető, hogy Skandináviában a bronz-kor nem mutat új ember-fajt, hanem csak a miveltség új korát. Ezt azért véli Koskinen, mert számos skandináv tudós állítása szerint, az *ászok* (Odin és társai, tehát a germán fajú nép) előtt egész Skandináviát lapp, vagyis finn nyelvű nép, bírta vala, mit többi közt a skandináv nyelvek is bizonyítanak²⁰⁾. Ugyanczt lehet a vaskorról gondolni, a mely Galliában Kr. e. VI. század alatt a fokaiak által kezdődék Massiliában. De a tárgy, úgymond Koskinen, új bővebb nyomozást igényel. Az egész dologban legvalószínűbb az, hogy a kő-kor népe szuomi fajbeli; s az így lévén, természet szerint az a kérdés áll elő, hogy eme népnek uralkodása Eu-

²⁰⁾ Hogy eme bizonyítás módjáról fogalmunk legyen, Ihre-nek a Lindahl és Öhrling szerzettök Lexicon Lapponicumhoz írt előbeszédét (Stockholm 1780.) idézem: Quum in eo essem occupatus, ut Glossarium meum Sviogothicum editurus, in origines linguae nostrae (svéd) accuratius inquirerem, nihil aequè desideravi, ac lexicon locupletius linguae Lapponicae, quum mihi persuasum esset, hanc gentem Scandinaviae nostrae aborigines fuisse primosque patrii soli incolas, quosque adeo probabile sit, multa sui sermonis, inter mutua commercia, Gothis commodasse, multa ab illis vicissim accepisse.“ Elmondja Ihre, hogy ezt a véleményt már Leibnitz fejezte ki, tehát nem új. Az iszlandi írók azt állítják, hogy Odin és az ások beköltöztek Skandináviába, tehát a svédek, norvégek nem eredeti lakosai az országnak. Egyes szók finnes eredetét így bizonyítja Ihre. P. o. *stor* nagyot teszen a skandináv nyelvben, úgyde a többi gót nyelvjárásokban *mikils*, *great*, *gross* teszen nagyot: a *stor* szó tehát nem eredeti skandináv, hanem lapp-finn, *stwor*, *suuri* = nagy. A farkas a gót nyelvekben *ulf*, *wolf*; de a skandinávok *varg*-nak is nevezik, mely lapp szó hasonlóképen farkast jelent s talán a *varg* (sebesgyors) szóval azonos. [A norvég lappban a *varg* szó *farg*, *forg*-nak hangzik; így *forg-lakkai* gyors módon, *forgadvuot* gyorsaság. Vajjon a magyar *farkas* = lapp *fargač*, *forgač* = gyors?] Több példákat hozván fel, így folytatja okoskodását Ihre: „Cum permixtio linguae Gothicae cum Lapponica ante duodeviginti secula inceperit et postea magis magisque invaluerit, probabile est, reliquias hujus in Gothismo eo plures inventum iri, quo altius in superiora tempora adscendimus. Et aut fallor, aut non leve momentum jam allatis addetur, si ostendero, plurima vocabula quae in veteribus legum tabulis aliisque mediæ aevi scriptis occurrunt, aliunde quam ex lingua Fenno-lapponum certius illustrari non posse.“ Ilyen szók volnának: *sima* (kötél, tör, finnül *siima* szij), *hätä* (veszedelem), *hägoma*, finnül *hekuma* bújá élet), *gietta*, lappul *katka*, finnül *kätkö* és *kätkyt* bölcső stb.

rópában mily régiségbe ér fel? *Troyon*, Yverduin körül az Orbe folyó lerakódásait méregetvén és egybehasonlítván kihozá, hogy az ottani czölöpfung ideje 2000 ig ér fel Kr. e. Ez volna tehát az első időhatározás az európai történetekben, s a helvét alacsony tavi falvak majdnem oly nagy régiségbe nyulnak fel, mint az ékes paloták romjai az Eufratesz és Tigrisz mellékein.

Legérdekesebb a tulajdonképi finnekre nézve az, mit Koskinen Skandinávia őslakosairól előhoz. Ezek felől, úgymond, hosszú vita folyt le a tudósok közt. Már a híres Leibnitz a lappokat hiszi vala Skandinávia őslakosainak, s e nagy német tudós véleményét a lappok is támogatják, a mennyiben Leem Knud (1767-ben nyomtatott könyvében) s a svéd Högström szerint, magokat az egész ország hajdani birtokosainak tartják. Későbbiek, mint *Ihre*, *Lagerbring*, *Porthan* (finn tudós), *Rask* és *Geijer*, a régi mondákra s a nyelvtanúságokra hivatkozván, kétségtelennek mondák azt. Ellenben *Suhm*, *Hallenberg*, s újabb időben *Keyser* és *Munch* a szuomi faj helyét a skandináv őslakosok történetekben lehetőleg kisebbíteni akarják. Az ügy leginkább attól függ, mint értelmezik a skandináv mondákban emlegetett *Jotun*, *Thurs*, *Troll* és *Dverg* nép-neveket. Hogy ezek nem csupán a képzelődés teremtette mondái lények, hanem valóban régi lakosokat jelentenek, az világosan meglátszik az island történelmi mondákból. S Koskinen azon nevek alatt kétféle népet tart történelmileg bizonyosnak. A *jotun*-ok vagy *jüttilái*-ek (óriások) az a nép, a mely az ászok előtt lakott vala Skandináviában, s az új jövevények mellett is sok századig fentartotta magát néha mint ellenség, néha mint barát. Így a Hervarar-mondában ezt találjuk: „Az ászok az északi földre való jötte előtt, itt oriasok és félóriások laktanak; azután nagy vegyülés történék; az oriasok feleségeket vőnek Mannheimból, azaz a svéd ásza-nép közül, s némely orias ide is adá nőül leányát.“ Különösen emlegetik a mondák, hogy Njord (Niörd) Odin következője, jotun leányt, Skade-t, vőn feleségül, de a ki nem bírt hozzá szokni, mert Njord a tenger partján szeret vala lakni, Skade pedig a vadászatot és a hó-talpon való futást a havon kedvelte. Njord utódja, Frey is, jotun leányt vőn feleségül. Még a IX. században Szépüstkü Harald *Svasi* vagy *Svade* nevü jotun-lányt tarta nőül. De az orjások és ászok közti viszony nem mindenkor vala nyájas; még a Kr. u. XI. században is ezt írja többi közt Bremai Ádám: „Narravit mihi rex Danorum

saepe recolendus, gentem quandam ex montanis in plana descendere solitam, statura modicam, sed viribus et agilitate vix Suedis ferendam, hiique incertum esse unde veniant; semel aliquando per annum vel post triennium, inquit, subiti accedunt. Quibus nisi totis resistatur viribus, omnem depopulantur regionem, et denuo recedunt.“

Kisebb helyet foglalnak el a törpék (dvergi) a skandináv mondákban. Ha a jotun-ok vagy óriások nagy erővel kitűnnek: a törpék viszontag gyöngék, de nagy bűbajosok. Ebből azt lehet következtetni, mondja Koskinen, hogy a skandináviaiak érkeztekor a jotunok uralkodó nép, a törpék pedig régibb és gyengébb nép valának. A kettő tehát nem egy nép lehetett. Mégis mind kettejét trollnak és finn-nek nevezik vala, miből meg azt lehet gondolni, hogy bár különböző, de egy fajú népek voltak.

A finn név a mondák homályos híreit a mostaniság tudásával köti össze, mert a norvégek máig finneknek hívják a lappokat. Ez a név, úgy látszik, eredetileg a törpéké vala, de a jotun Case is finn uralkodónak neveztetik, s Svasi, ki leányát szépüstökü Heraldhoz adá nőül, mind jotunnak mind finnek neveztetik. Lehet, hogy a troll név is eleinte a törpéket illette, de gyakran a jotunokat is így hívják. A troll szóból nyilván a trül, thrül = szolga származik, mert a legyőzött népnek neve szokás szerint szolgát jelent. Amde a troll szó bűbájosságot is jelent; a törpék fő hatalma pedig a bűbájosság vala. Szükségtelen arra emlékeztetni az olvasót, úgymond Koskinen, hogy a szuomi fajú népeknél, tehát a turánoknál, a bűbájosság igen el volt terjedve: de legnevezetesebb az, hogy azon leghatalmasabb bűbájosságot, a melyhez Odin tud vala, seidr-nek nevezték, mi nem skandináv, hanem lapp nyelvű szó: seida, bűbájosságot, bűbajos szerszámot jelent ²¹).

²¹) Koskinen itt Ráfn-ra hivatkozik, ki az Antiquités Russes I, 252. lapján az iszland Heimskringla Ynlinga mondának egyik helyére megjegyzi, hogy a seidr szó — az r az iszland nyelvben a nominativus ragja, mint p. o. fisk hal, nominativusban fisk-r, genit. fisk stb. — bizonyosan finn eredetű. Castrén ellenben, finn mythológiájának 207. stb. lapjain, folytatja jegyzetében frónk, azt állítja, hogy a lapp seida szó egy finn rokonságu nyelvben sem fordul elő, s azért azt a skandinávból kölcsönvettnak tartja. Utóbb megemlíti Koskinen, hogy Lönnrot a lapp seida szót a finn hiite-vel hasonlítja össze, a mely a finn hitregékben hegyi, ördögös népet jelent. — Azonban nekem úgy látszik, hogy a lapp seida a vogul sáta szónak felel meg legjobban

Elöttem kétségtelennek látszik, úgymond Koskineu, hogy azon finnek, a kiket a régi mondákban törpéknek neveznek, a mai kor lappjai, mert ők kötik egybe a régi kort a maival. A mint már Rask megmutatta, egész Skandináviában, sőt Dániában is, a helynevekben lappok nyomaira lehet találni. Másutt is Európában az eredeti nép a lapphoz tartozónak mutatkozik, minél fogva azt lehet állítani, hogy a lapp nép talán egykét ezer évvel Krisztus előtt egész Európában el vala terjedve. De ettől meg kell különböztetni azon finneket, a kiket jotunok-, jättiläinek-, thursak-nak neveznek: mert hogyan is képzelhette volna valaki órjásoknak a kicsi lappokat. Erre a régi mondák is jeles bizonytságot hoznak elő, a melynek hamis értelmezéséből csudálatos tévedések támadtak az éjszak történeteiben.

Azt a bizonytságot a „Fundinn Noregr“ vagyis annak elbeszélése szolgáltatja, hogy honnan vette Norvégia első lakosait. Igaz ugyan, hogy ezen elbeszélés mostani alakja a XIII. században keletkezett: de tartalmának alapja valóságos tényre mutat. „Fornjotr király Jotlandban uralkodék, melyet Finnlandnak (Suomi) és Kvenlandnak (Kainunmaa) neveznek vala, s mely a Botniai tengeröbölhöz keletre van. Fornjotr-nak három fja Ilerr, Logi és Kári valának. Kárinnek fjai meg Jökull vagy Frosti, Snör és Thorri, a ki Jotlandban, Kvenlandban és Finnlandban uralkodék. A Kvenek Thorrinak áldoznak vala tél szívében, hogy havat és szánutat adjon. Thorrinak két fja vala, Norr és Gorr, s egy lánya, Goe. Ez elveszvéu ama kettő őt keresni indula. Gorr a Fehér tenger nyugati partjain keresgéle, de nem talált semmit: Norr meg és kísérőji hó-talpakon futának a szárazon nyugat felé, elhajták az őket a Kiöl hegységen való átmenéstől tartóztatni akaró lappokat, s meghódíták a falvakat és a tartományt azon öböl körül, a mely most Thronheimnak neveztetik. Déli Norvégiában talál meg hugát, s ott végre a másik kereső testvér is előkerüle. Azután megoszták magok közt a hódítványt; Gornnak jutának a szigetek, Norrnak meg a száraz föld, a melyet „Norveg“nek nevezte el stb.

Ez elbeszélés sok képzel lényről mesél, mert *logi* tüzet, *kári* szölet jelent, a *norr* meg nyilván, az ország nevének megfejtése vé-

ban, mely bübájosságot jelent, mert *sátém* bílvölök, áldok átkozom; *sättil* büvölés, imádás, átkozás.

gett van költve. Ámde a mondának alapja az, hogy Jotlandból származtatja Norvegiának első, t. i. hódító, lakosait, s hogy Jotland-ot Finn- és Kven-orzágnak nevezi, mely a Fejértenger és a Botniai öböl között terjedett el. Kik lehettek már azok, a kik a két tenger közül a Kiöl-hegységen által Norvégiába törének? Az újkori skandináv történet-írók Odint vezetik azon az úton Skandináviába, s ezt össze akarják egyeztetni a Fundinn-Noregr mondájával. De a monda tartalma világosan jotunokra utal. *Fornjotr* nyilván = Fornjotun, azaz, előbbi, régi óriás; hasonlókép *Frosti* és *Snúir* is jotunok. Egyik norvég író, Keyser, lehetetlennek tartja, hogy a norvégiék előtt más nép is uralkodhatott volna Norvégiában, s hogy ez részben az utóbb ide jött skandináviaiak közzé vegyülvén ezekkel a maga régi emlékezéseiből is közölt legyen. De a tudva lévő történetek eléggé bizonyítják azt. Még a IX. században emlegetnek vegyült eredetű embereket (half troll, half risar = fél-troll, fél-óriás); más jotun nyomok a skandináv hitregékben fordulnak elő. Thor, a légnék istene, legelőbb a jotunok istene vala, s utóbb juta az ászok hitregéjibe, a midőn az előbbi lakosok egy része már az azután érkezett skandinávokkal egyesült volt. Azért hiszik vala, hogy a szolgák, haláluk után, nem Odinhoz, hanem Thorhoz térnek vissza, a ki tehát saját istenök volt. De a leghatalmasabb férfiak közül is épen a egyes származatuak valának Thornak legbuzgóbb tisztelőji, p. o. a Hlade-jard-ok Norvégiában. Azt is meg kell jegyezni, hogy Norvégiában tisztelték legjobban Thort, hogy épen a norvég mondák mutatnak a régi jotun népre. Norvégiában laktak volt előbb az óriások, míg annyira kihaltak, hogy csak két óriás nő maradt meg; azután keletről emberfajú férfiak érkeztek el, a kik elejénte sokat szenvedtek az óriás nőktől, míg a veresszakállu Thort nem hitták segítségül, a ki kalapácsával megölte az óriás nőket. Ennek következtében Thornak két alakját különböztetik meg. A régi Thor, ki szerkenen hajt vala mint a légnék istene, a törpéket hódítgatá; ekkor tehát ő a jotunok istene vala, s neve szakasztott az, mi az esztek *tara*, az osztjákok *tírm*, *torom*, a vogulok *tárom* istenüké. De helyet nyervén Odin mellett, s az ászok Thorjává lévén, az órjasok üldözőjévé válik, ki a régi óriások, vagyis *jotunok*, áldozó helyeit lerontja.

Ha a jotunok valóságos nép, a mely a germánok elérkezte előtt uralkodott volt Skandináviában; kérdés, az a régi nép milyen faj?

Lappok nem lehettek, mert nyilván ezeket győzték le a jotunok. De hogy a jotunok is a szuomi fajhoz tartoztak, az előttem, úgymond Koskinen, valószínűnél is bizonyosabb. Mert először, az iszlandi mondákban a Jotunország és Finnország egy. A Jotunország előbb éjszak felől van az ászoknak, utóbb a tenger keleti oldalán, a mai Finnországban; de a későbbi mondákban azonkép mind keletiekre vonúl vissza a mai éjszaki Oroszországban, a mint a finn faj népekről szélesbedik a tudás. Azonban mindenütt, a hová a Jotunországot teszik, finn faj népek laknak vala a régi időben; — ez szerintem, úgymond Koskinen a második bizonyosága annak, hogy a jotunok finn fajbeliek.

Ez ellen meg kell említeni, hogy a mondák jotunjai és finnjei leggyakrabban skandináv nevek, p. o. *Frosti* (hidegség) és *Snür* (hó). De Rask felelete emez ellenvetésre nagyon helyes, mely szerint azok a nevek az eredeti jotun nevek fordításai, minek a *Frosti* maga egyik példája, mert az *Jökul*-nak is neveztetik, mi a lapp *jegn* a magyar *jég*, a finn *jää*. Sok más jotun név sem skandináv nyelvbéli, hanem a finn nyelvből magyarázható p. o. *Čazi*, lappul *čace* víz, *Svasi* vagy *Svade* finnül *susi*, *sutr* farkas, *Raumr* vagy *Raumi* finnül *rauma* tengeri szoros, miből való némely norvég helynév, p. o. *Raum-au* (tengeri szoros folyója), *Raumsdalr* (tengeri szoros völgye, *Raumaríki* Raumaország). Maga a *Loki* neve, kinek az ászok tanában a rossz foglalatosság jut osztályul, a szürjån *l'ok* = rossz szóval hasonlítható össze. A *Samr* (sam-r, lappul *same*, *sabme* = finn) és *Suomi* = finn név sokszor fordulnak elő a skandináv nevek közt. Kétségtelen tehát, hogy a jotunok, vagy óriások, finn fajbeliek valának: ámde milyen finnek? Kainulaiak (kven-ek)-é? Csak hogy ezek nemzetisége is homályos. A finn mondák szerint a *Hiite* nép előzte meg Finnországban a tulajdonképi finneket: úgyde a *hiite*-k történeti mivolta kétségesebb, mint a skandináv mondák jotunjaié. A tulajdonképi finnek emlékezete nem nagyon régi, mert magok a skandinávok után ezer évvel foglalák el mai lakhelyeiket.

De Finnországnak helynevei arról tesznek bizonyosságot, hogy a tulajdonképi finneknek odajötte előtt a lappokon kívül más nép is lakta az országot. Már Castrén megemlíti, hogy a *jurva* név szürjån nyelvbéli, mert szürj. *jur* = finn. *pää* fő, szürj. *va* pedig finn.

vesi = víz; de azt látszik gondolni, hogy azt a finnek magokkal hozták be. Legújabbán *Europaenus* mutatta meg, hogy számos olyan degen helynév az egész országban fordul elő, mi teljesen azt bizonyítja, hogy országunkban azon népek laktak volt a tulajdonképi finnek előtt, úgymond Kosk., a melyek nyelveiből ama helynevek származnak. S ezek kétfélék, osztják nyelvbeliék és szürjän nyelvbeliék; amazok az ország éjszaki részein s Oroszországban az Oniega és a Szuchona folyó közt, ezek meg az egész Finnországban található, Oroszországban leginkább a Fehértó (Bjélosero) déli vidékein. — Tehát az osztjákok és szürjänek Finnországból tértek vissza az Ural vidékeire? Nem, hanem itt részint elvegyültek a lappok és finnek közzé, részint eltűntek.

Végre meg kell említeni, hogy éjszaki Oroszországban is híre van egy régi, az úgynevezett *csúd*, népnek, mely elenyészett a földről. A lappok is *čude*-nak, többesben *čudeh*-nek nevezik az ellenséget. A régi csudok, finnek és jotunok viszonyát egymáshoz és más európai eredeti népekhez bajos még meghatározni. De valamint Skandináviában az árják odaérkezte előtt két finn faju népet lehet egymástól megkülönböztetni: úgy déli Európában is a turánságnak több rétegei következhetnek egymás után.

III. *Herodotus szkütháji, vagyis a régi kor ismérteit délkeleti Európáról és nyugati Ázsiáról.*

A Pontus, vagy Feketetenger mellékei csak később kezdnek megnyílni a görögök előtt; s miután görög telepek Kr. e. 750 óta városokat is alapítottak a partjain, a vad tenger nyájassá (*ἄξεινος εὖξειμος*-szá) válék. Darius hadjárata a Dunán túli szküthák ellen Kr. e. 513 körül, újra azon vidékekre fordítá a görögök szemeit, s azokról Herodotus először ad némi tudósítást, ki maga járt volt ott. Herodotus ismeretei nyugat felé a Marosig terjednek, a hol az agathürszok laknak vala; éjszak felé az 53—54-dik fokig érnek; kelet felé a Dont és mellékeit ismeri, de nem ismeri a Volgát, hacsak az Araxest annak nem vesszük, a mely szerinte Ázsiát Európától elválasztja²²⁾. A Káspi tengert is úgy tudja, hogy nagy

²²⁾ Kosk. megjegyzi itt, hogy az Araxes szó talán folyót jelent, s azért több folyónak neve gyanánt tűnik elő. Midőn Herodotus (IV, 11.) azt

belföldi tenger, s nem az éjszaki tengernek egy öble, a mint azt a későbbiek Ptolemaeusig gondolják vala. A mit Herodotus még távolabbi vidékekről beszél, azt részint a Pontus melléki görög kereskedőktől, részint a perzsáktól hallotta volt.

A Herodotus járta vidékeken a hatalmas szkütha nemzet lakik vala, mely a Duna torkolatjától a Maiotis-tengerig foglalta el a földet, s a tengertől mintegy 70 mélyföldnyire terjedt éjszak felé. Határosai valának nyugat felől az agathürszok a mai Erdélyben, éjszaknyugat felől a neurok a Tyras (Deneszter) forrásainál, éjszak felé az androfagok (ember-evők)²³⁾ és melanchlainok (fekete subások); keletéjszak felől a budinok, a Donon túl szauromaták, végre dél felől a mai Krimióban a taurok. Minthogy Herodotus megkülönbözteti a szküthákat a határos népektől, azok külön saját népválának; csak később, Herodotus után, lőn a szküth név határozatlanul általánossá. „S minthogy, mond Kosk. némely vizsgáló a szküthákban szuomi (finn) fajú népet gondolt észrevenni, azt a dolgot szoros figyelemre kell venni.“

Herodotus szerint a szküthák saját neve *skolot* vala, s Kr. e. 630 táján, a masszaeták által előbbi lakó helyeikről kiűzve vették magokat a kimmerekre a Pontus mellékein. A mit Herodotus a szarmaták eredetéről mesél, hogy t. i. amazon nők és szkütha férfiakról származnának, s minthogy az anyák nem tökéletesen tanul-

beszéli, hogy a masszaeták által legyőzött szküthák az Araxesen által Ázsiából Európába kelnek, akkor más folyót nem érthet a Volgánál: midőn viszontag (1, 201—205.) Kürosz hadjáratát a masszaeták ellen előadván, azt mondja, hogy az Araxasen által indult ellenük, akkor meg vagy az Oxust, vagy a Jaxartest érti.

²³⁾ Az androfagokról azt mondja Herodotus, hogy saját, nem szkütha nép. Az éjszaki népek mondájában mindenütt emberevők fordulnak elő. Felül a jötunokról volt szó; nevök *iotunn* nagy falót jelent (eta = enni). A finn mondákban és mesékben a *syöjä* evő, de kiváltképen a *syöjätär* evő-nő, leggyakrabban előtüű alak, a közönséges bajjesináló, a ki az embereket is megeszi (Suomen Kansan satuja ja tarinoita = a finn nép mondái, és meséi, s Helsingfors, 1852 és 1854. különösen II, 1. mese); legalább inséget okoz. A vogul mondákban is *tép-äjm*-re vagy *tép-äjp*-re = evő-ivóra találunk. „Ez olyan rossz lény, mely az emberek elöl, a legnagyobb inségben, elemészti az eleséget; az tehát az irigység és éhség személyesítője.“ (A Vogul föld és nép, 140. l.) Tehát a Fekete tenger mellékein Herodotus idejében emberevőkről tudnak vala, kik éjszak felé, az ismeretes föld végén, tulsó lakosok. A skandinávok, finnek, vogulok mondái is tudnak ilyen evőkről.

ták meg volt a szkütha nyelvet, azért ezt a szarmaták nem tisztán beszélik vala: ezt általában a szküthák eredetéről is akarja érteni Koskinen, a mennyiben köztök és a szarmaták közt rokonságot hoz ki. A szküthák nemzetisége sok tudóst foglalt már el. Kétféle okoskodási úton lehet itt eljární, az életmódot és külső alakot vevén kiindulási pontnak, vagy a nyelvmaradványokat fessegetvén, a melyeket Horodotusnál és más írónál találunk. Az életmód és külső alak nem bizonyít sokat, mert, azt mondja Kosk., az életmód részint a föld által, a melyen lakik a nép, határoztatik meg, részint változik is a műveltség szerint. A szkütha nyelvmaradványok olyanok, hogy azokból mindenfélét ki lehet hozni. A berlini Neumann (Die Hellenen im Skythenlande, Berlin 1855.) mongolokká teszi a szküthákat, a müncheni Neumann (Die Völker des südlichen Russlands, 2. dik kiadás, Leipzig 1855.) törökökké; Oppert (Rapport sur une mission en Angleterre) azon finn faju néphez számítja, a melynek nyomait az ékiratok mentették meg; mások, s mint Koskinen gondolja, nagyobb szerencsével, az árja nyelvek segítségével fejték meg a szkütha szókat; leggyengébb okoskodás az, a mely a *csud* és *sküth* szók azonosságából igyekszik valamit kihozni (Sjögren, Gesammelte Schriften I. 92. Petersburg 1861).

Koskinen maga részéről szinte bizonyosnak tartja, hogy a szküthák és a szarmaták *szlávok*. Okai ezek: a két nép közt sokáig háború folya, s lassankint elenyészik a szkütha név, s a szarmata áll helyébe nyilván azért, mert a rokon népek hadakozás után egyesültek, vagyis a győző elvegyült a győzöttel, s minthogy ennek neve eltűnik, tehát hihetőleg rokona volt a győzőnek. A szarmaták a Duna partjairól két száz évig nyugtalanítják a római birodalmat, míg a hunok özönében láthatatlanokká lesznek. De alig hogy e nép-özön megszűnt, újra előtűnének a szarmaták, s Kr. u. 488-ban találunk szarmatákat a góthokkal együtt; 80 év múlva a lombardokkal is mennek Italiába. Ezután ismét eltűnik a nevök. Vajjon elenyésztek-e, vagy kelet felé huzódtak vissza? Egyiket sem tartja írónk elfogadhatónak, hanem arra figyelmeztet, hogy abban az időben új nevek kerülnek elő, a *szlávok*, *szlovenek*, *szkilabenek*, s az *antok* és *vendek* nevei kezdenek hangzani Európában. Mint előbb a szarmaták, úgy most a szlávok kezdik a Duna mellékeit szorongatni. Hogy a szlávok hirtelen most jöttek volna Európába, nem hiszi Koskinen, hanem azt tartja, hogy ők egyek az előbbi

szarmatákkal. Procopius szerint (Bellum Goth. III. 14.) a szklavok és antok hajdan egy névvel *sporok*-nak nevezettek volt. E nyilván elferdített név bizonyosan egy a *sorb*, *serb*, *sorab* nevekkal, a melyek szó-gyöke *sr̄b* nemzetet jelent. Koskinen azt véli, hogy a *sr̄m* is egy a *sr̄b*-bel, s a *sr̄m*-ből a görög-latin írók akképen csináltak *sarm-ata* szót, mint a *kel*, *gal* szóból *gal-ata*-t. Schaffarik ez okokból a szarmatákat szlávoknak állította, utóbb ellenben mindenkép azon igyekeztvén, hogy eredeti népeinek adja ki a szlávokat azon földeknek, a melyeken ma is laknak, tagadá a szarmaták szlávsvágát. Elég az hozzá, Koskinen szerint, az igazi szküthák és a szarmaták nem tartoztak a finn vagy áltaji faju népekhez ²⁴).

Sorra veszi most azokat a nép-neveket, melyeket Herodotus a szküthák határosainak említ, s a melyek közt annál bizonyosabban találhatunk finn faju népekre, minél inkább éjszakra megyünk. Az *agathürsz*-okat, kik Herodotus idejében a mai Erdélyországban laknak vala, Vivien de Saint-Martin („Sur les Khasars“ a Nouvelles Annales des Voyages 1851, II, 136—141.) a később úgynevezett *Ακατζίοι*, *Κατζίοι*, *Ακατιοι*-aknak, azaz kazaroknak tartja. Nem lehetetlen, úgymond Kosk. de még nincs bebizonyítva. Az *androfag*-ok és *melanchlain*-ok, Schaffarik szerint, finn fajuk volnának, mert az elsők neve ugyanazt teszi, mit a *samojedek*-é, mert *sam* ember, és *jed* enni, — mi csak tréfának való —, az utóbbiak neve pedig a *lain* képzőt mutatja, mely a finn nevekben honos, p. o. *Suomalainen*, *Savolainen* stb. Koskinen ezt a magyarázatot is abba hagyja. — A *budinok* ugyancsak Vivien de Saint-Martin szerint *vot*-ok volnának, egy máig élő finn törzsök. De Manert azokból németeket, Schaffarik meg szlávokat csinál, s alkalmasint egyenlő joggal. Mik a *thyssageták*, *jürk*-ek, *argippai*-ok, *iszszadonok*, *masszageták*? mik az *arimaspok*? A szakákról azt mondja Koskinen, hogy világos, mikép a perzsák minden éjszaki népet szakáknak neveznek vala. Eleinte a név talán csak azon finn vagy áltaji-turán népet illette, a mely hajdan Ázsiában és Mediában uralkodott, s ezeknek rokonai hihetőleg az Oxus melléki szakák va-

²⁴) Tudva lévő dolog a magyar irodalomban szerte uralkodó vélemény, hogy a szküthák a magyarok elődjei, vagy legalább ezek rokonai. Hogy a szküthák magyarságának bebizonyítására mindennek híjával vagyunk, azt csak az tagadja, ki épen nines tájékozva a kérdés természete föl. Egyébiránt vedd össze a Magyar Nyelvt. Közlemények II. 404. lapj.

lának a perzsák uralkodása alatt: de a Pontus melléki szkolot-ok, vagy a Herodotus szkütháji, nem tartoznak hozzájuk.

Ezek után tekinti Koskinen a *basztarnokat*, kik Kr. e. 178 tájban tünének elő, s a kiket a germánokhoz számít; a *roxolánokat*, kik a szarmatákhoz tartoznának; az *aorszokat*, kikben az *erszákat* (egyik mordvin ágat) gondolják feltalálni; a *szirakokat*, kikben szürjäneket keresnek, végre a hatalmas *alínokat*, kiket meg az erán vagy irán népekhez számítanak.

„Az egyetlen biztos eredmény az, hogy a Herodotus szkütháji nem tartoznak az áltaji népekhez, de a *jürkák*, *szakák*, *budinok* és *aorszok* kisebb-nagyobb valószínűséggel azokhoz tartoznak.

IV. *A régi kornak Pytheas és a görögök által nyert tudomása éjszaki Európáról.*

Herodotus nem tud semmit nyugati Európáról, mert az Iszteren (Dunán) túli részeket hideg miatt lakhatatlanoknak tartja vala. De Nagy Sándor ideje táján egy masszaliai (marseillei) ember, *Pytheas*, oly nagy utazásokat tőn éjszak felé, hogy különösen Strabo hitelt sem mert neki adni, jóllehet kénytelen bevallani, hogy *Pytheas* a csillagászati tudományban jeles vala. Koskinen ezt a szakaszt, a melyben *Pytheas* felfedezéséről szól, jeles ügyességgel írja, mit ki is akarnék tüntetni ismertetésemmel.

Pytheas, úgy látszik, két munkát írt 1) *Περί τοῦ ὠκεανῶ*, a tengerről, s 2) *Περίπλους* vagy *Γῆς περιόδος*, a földnek körülhajózásáról. Mind a két munkából csak töredékek maradtak meg Strabónál, Geminusnál stb., a melyek mind talán nem is szorosan közlik *Pytheas* szavait.

Strabónál olvassuk többi közt, a mit Polybius gáncsokodva közöl *Pytheas*ból, hogy ez sok embert tévedésbe ejtett avval, a mi Britannia nagyságáról írt, „hozzátevén elbeszélést Thuléről és azon helyekről, a hol sem száraz föld, sem tenger, sem levegő nem találtatik, hanem mind ezeknek, valami tengeri tüdőhöz hasonló vegyítéke, a melyben a föld és a tenger mindenestül függ, s mely az egész földnek körülövedző kötője, a melyen keresztül se gyalog se hajón jutni nem lehet; s azt mondja *Pytheas*, hogy maga látta azt a vegyítéket, a többit pedig hallomásból tudja. *Pytheas* azután azt is beszéli, hogy visszajövén onnan, az egész tengermelléki Euró-

pát megkerülte Gadeirától (Kadix) fogva a Tanaisig.“ Ebben Koskinen négyet talál: 1) azt, hogy Pytheas maga volt Thuléban; 2) hogy Thulén kívül még azokról a helyekről is beszélt, a melyben a száraz föld, a tenger és a levegő egybe van vegyülve; 3) hogy maga látta ezen tengeri tüdőhöz hasonló vegyítéket, de hogy egyebet — mit azonban Polybius nem hoz fel — csak hallomásból tud; 4) hogy visszatérvén, vagy új utat tevén, egész Európát megkerülte. Az elsőre nézve bizonyosságot találunk a Rhodosbeli Geminusnál, a ki az illető helyen a nap és éjszak változásairól beszélvén azt mondja, hogy vannak éjszakai vidékek, a hol a leghosszabb nap 17—18 óráig tart, s hogy úgy látszik, hogy ott volt Pytheas, mert a tengerről írt munkájában így szól: „Azon föld lakosai megmutatták nekünk a helyet, hol a nap lenyugszik, mert ott az éjszaka igen rövid, alig tart két három óráig“. Ugyanezt hozza fel Cosmas Indopleustes is Pytheasból, csak rövidebben, így: „A masszali Pytheas, a tengerről írt munkájában mondja, hogy a legéjszakaiabb vidékre jutván, az ottani lakosok megmutatták neki azt a helyet, a hol a nap leáldozik, midőn nekik csupa éjszaka van, *εδείκνον οι αυτόθι βάρβαροι την ήλιου κοίτην, ως εκει των νυκτων αει γιγνομένων παρ' αυτοις.*“ [Látjuk, hogy egyik író a leghosszabb napot, másik a leghosszabb éjszakát jegyezte ki Pytheas könyvéből.] Nem nevezik itt Thulét, de Strabo más helyütt világosan megemlíti, hogy Pytheas a Thule vidékeit a legtávolabbnak mondja. Nem lehet tehát kétség arról, hogy Pytheas Thuléban volt, s hogy az ottani lakosokkal beszélt.

De hol keressük Thulét? Strabo és Plinius tanúságai szerint Pytheas azt írta, hogy Britanniától hat napig hajózáván ért volna Thuléhoz, s hogy Thulétól egy napig hajózáván érhetni a fagyos tengerbe. Ebből lehetetlen meghatározni a Thule távolságát, mert nem tudhatni, hogy Pytheas milyen mértéknek vette az egy napi hajózást; azután nem tudhatni, hogy Britanniának melyik pontjáról indult ki. De a Geminusnál található idézetből kitetszik, hogy mikor Pytheas Thuléban volt, az éjszaka 2—3 óráig tart vala. Ez adatokból Koskinen kivetette Lindelöf csillagász által Thulének helyét, mely is az éjszakai szélesség 65° 12' vagy 64° 13' alá esik, tehát Drontheim vidékére Norvégiában. Strabo szerint Pytheas odáig ért, a hol az egész nap-fordítót az égen láthatni, mi épen a 66½° mutat; más író meg mást idéz Pytheasból és mond róla, különösen Kleomedes, ki két, három, sőt négy, öt hónapos éjszakákról beszél

(καὶ ἔσσι κλίματα τῆς γῆς ἀναγκαίως, ἐν οἷς καὶ διμηρίαὶ καὶ τοιμηρίαὶ γίνεται ἡ ἡμέρα καὶ τεσσάρων καὶ πέντε μηνῶν.) Kitétszik ezekből, hogy részint Pytheast idézik, részint magok véleményét fejezik ki az írók. Mind ezt összevetvén, Koskinen a következőt tartja legvalószínűbbnek: Pytheas, Britanniából indulván ki éjszak felé, hat napi hajózás után egy földhöz ért, a melynek lakosaival beszélt. Ezt a földet, melyet nagy szigetnek vél, Thulénak nevezi, s ott a legrövidebb éjszaka 2—3 óráig tart, mi az éjszakai szélesség 64—65 fokai alatt van. Ezen a vidéken látá a tengeri tüdöhöz hasonló vegyítéket is, a mi bizonyosan a jeges tenger ködje, mely azon éjszakai vizeken a tengeri jég folyását követni szokta, de a melyet Pytheas a földet övedző kötőnek tart vala. Ezen kívül hallott még az ottani lakosoktól éjszakiabb vidékekről is. A sziget messzire terjed éjszak felé, az nyilván a földnek végső része; mert vannak olyan vidékei is, melyeken nyárban a napfény éjjel nappal süt, úgy hogy egy hónapig sincs éj. Rövid távolságra, mintegy egy napig hajózáván, a tenger már hideg, szinte megaludt, azaz meg van fagyva.

Pytheas után senki sem járt oly messzire, hogy bővebb hirt hozott volna Thuléről. A költők kiszínezgették a képet, s az „ultima Thule“ híressé vált. De hová kelljen azt tenni, abban kételkednek vala az írók, mert ki az Orkadok fölé, ki a Shetland szigetek végire helyezte azt. Midőn a népek nagy költözése korában Skandinávia ismeretesebb lett, oda helyezék Thulét. Öt száz évvel azután, midőn brémai Ádám az éjszakai királyságokról írt, sőt a norvégek egykét századdal előbb Iszlándiát felfedezték volt, Skandinávia nem vala már az utolsó föld; a nevezett író tehát Iszlándiába helyezé Thulét. Mai napig Iszlandia és Norvégia közt haboznak a tudósok. Koskinen állítása szerint, minden valószínűség Iszlandia ellen szól. Mert először bajos elhinni, hogy Pytheas annyira nyugat felé tévedt volna el; másodsor Iszlandia hosszúsága déltől éjszakra nem oly nagy, hogy rája illenének a napnak különböző tartamai, melyeket Pytheas Thuléről felhoz. Ugyanis Iszlandnak éjszaki csúcsa a sarki körhöz ér föl csak, ott lehetetlen volt Pytheasnak hónapos vagy még hosszabb napokról hallani. Harmadszor pedig bizonyosan tudjuk, hogy a normannok oda érkezte előtt Iszlandon nem laktak volt emberek: minthogy pedig Thule lakott föld vala, s Pytheas az ottani emberekkel beszélt is, nyilván való, hogy Thule nem Iszland, hanem Norvégiának 64° vagy 65° foka alatti vidékei.

Hogy eme földnek lakosai Pytheas idejében még finn fajú emberek, nem germán skandinávok, valának, Pytheas elbeszéléséből is kitetszik. A mit t. i. ez Strabo szerint a hideg égálgához közélvalókról mond, az Thulét és lakosait illeti, bár Strabo nem fejezi ki világosan. Vizsgáljuk meg szorosán a Strabo szavait, úgymond Koskinen. „A hideg égálgához közellakóknak vagy épséggel nincsenek veteményeik és szelíd állatjaik, vagy igen kevés van, s kenchros-szal, zöldséggel és gyökerekkel táplálják magokat. A kiknek gabonájok és mézők van, azok a mézből italt is csinálnak (méhser), a gabonát pedig, minthogy ott nincs derült idő, nagy házakban cséplik ki, összehordván azokba a gabonaföket, minthogy különben, napfény nem lévén, a sok esőtől elromlanának.“ Ezeket Pytheas bizonyosan Thuléről beszéli, de minthogy Strabo nem hiszi, hogy van Thule, tehát ez a hideg égálgához közellakókra érti. De van az elbeszélésben, úgymond Koskinen, a mi finn lakosokról tanúskodik. A kenchros (κέγχρος tulajdonképen köles), a méz-evés, ivás nem különös sajátság, hanem az, hogy ott nagy házakban csépelnek, mi a finn fajnak sajátsága. — A magyar olvasó kedviért meg kell említenem, hogy a finnek nem csűrökbe, milyenek nálunk is vannak a felföldön, hanem *fűthető szárító pajtákba* hordják a szemes életet, a hol az teljesen megszárad és megérik, minthogy a korán beálló esőzések nem engedik a lábón való megérést. — Hogy e szokás nem a skandinávoknál keletkezett, bizonyítják a régi svéd királyok intézkedései, a melyek a skandinávokat a finn szokás követésére ösztönzik. Azon nem is kell csudálkozni, mond Koskinen, hogy Kr. e. 300 évvel földművelő finneket találunk Európa éjszaki részén, mert a földművelés mai napig a finnek sajátságos érdeme. Igaz, hogy a skandináv tudósítások nem említik a finnek földművelését, mint általában nem beszéllenek belső intézkedéseikről és életmódjokról: de ha a jotunokról való mondák más népet illetnek, nem a lappokat, úgy elég valószínű, hogy a jotunok földművelése annyira terjedt vala éjszak felé, a mennyire az égálg megengedi ²⁵⁾).

²⁵⁾ A finnek a lappok irányában mint buzgó, a természet akadályai-val megbirkózni merő, földművelők tűnnek ki, azért vissza is vonúl a lapp a finnek ekéji elől, lásd a szerzőnek *Buzogány háborúját* (Nuija sota), a melyből itt ezt a helyet lefordítom: „Téged is, szerencsétlen lapp nép, a kit Finnország lakosainak előszámolásában majdnem elfelejtettem, téged is meg kell említenem néhány szóval. Majdnem elenyészttél már, mert nem bírtad

Koskinen ezután még egyikét körülményt hoz fel, a mely, bár kevéssé is, megerősítheti a véleményt, hogy a Thule lakosai finn fajuk valának. A Pytheas említette *tengeri tüdő* sok bajt okozott a fejtegetőknek. Ki valami tengeri állatot gondola abban feltalálni, ki meg azt hívé, hogy a tengernek valóban tüdeje van, a melylyel lélegzik; azt is tudjuk, hogy Baco idejében az angol tengerészek, nem tudni, mi okból, az éjszaki tengert tüdőnek nevezik vala. Ha reánk jutott volna maga a Pytheas munkája, talán jobban bírnók megfejtetni az elnevezést. Mégis, úgy gondolja Koskinen, szabad hozzávetni, hogy Pytheas azt az ottani lakosoktól vette, kik a magok nyelvén a sürrü jeges ködöt tengeri tüdőnek hihatták. Ez annál valószínűbb lesz, mert ismerjük a finn nyelvszokását, a mely az emberi test részeit a a külső természetnek is tulajdonítja. Ilyen a zuhatag *nyaka*, zuhatag *füle*, a félsziget *orra*, a hegy *mállya*, a tenger *torka*, a föld *szive*, az éjszak *szive*, a nap *epéje*²⁶⁾; s olyanféle, mint az utolsó, lehetett a tenger *tüdeje* is.

Még kétségesebb maga a *Thule* név, melyet hol héber²⁷⁾, hol

felfogni a történelem intését, a mely előrchaladást hirdet a népeknek. De hogyan válhattál volna el csinos iramszarvasaid társaságától, gondtalan éle-tedtől a hűvös csillagos ég alatt! Mind továbbra futottál szorgalmasabb testvéred (a finn) ekeje elől, mégsem élvezhetted békében kicsi szerencsed osztályrészét. Testvéred, a finn nép, azokat a távol földeket is birtokába vette, a melyeket még nem birt maga megmivelni, s nem kimélte meg szegény állapotodat. [P. o. a XIV. században a Kantala birtokot Vanajaban, az evet-erdőkkel, valamint azon lappokkal együtt, a kik ama birtok alá tartoznak, az aboi főgyháznak ajándékozá a korona.] Lassanként, de elkerülhetetlenül kiesel a népek sorából, — s a midőn a finnek a megtisztított hit prédikációját kezdék vala hallgatni, te, még mint pogány, utoljára lépegetél a Savo, Häme és Satakunta pusztájin.“ Nuija Sota, I, 34. 35.

²⁶⁾ A *nap epéje* (päivän sappi) a melléknep, parhelion. A mi nyelvünkben is a *part mállya*, *tél szive* (Faludynál „tél szivében vagyunk“), *hegy orra* stb. közönségcsek. Azonban ha Pomponius Melánál (III, 1.) a tengeri áradat és apadat vélt okait olvassuk: „Neque adhuc satis cognitum est, auhelitune suo id mundus efficiat, retractanque cum spiritu regerat undam undique, si ut doctioribus placet, unum animal sit; . . . an luna causas tantis meatibus praebeat,“ s Pytheas idejében is tudva levőknek gondoljuk, a tenger tüdejét sokkal helyesebben magyarázhatjuk meg.

²⁷⁾ Föltetszik talán, hogy a Thule szó magyarázatára héber szóhoz is folyamodtak; de nagyon csalatkozónek, ha valaki a Pytheas hazájának a főnikiekkal való közlekedéséből származtatná az effélét. Sőt annak oka a XVII. és XVIII. század nyelvészeti felfogásában rejlik. A görög és latin

irland (*thual* = éjszaka) szóból magyarázgattak. De meg lehet emlékeznünk, úgymond Kosk., hogy a finn nyelvekben is van szó, mely a Thule névhez hasonlít, s az a finn *tuuli*, a permi *tíl*, stb. magyarázól *szél*. Azt lehet hát gondolni, hogy azon hely, a hol Pytheas kikötött, az ottani nyelvben *tuulen-maa* vagy *tuuli-niemi* (szél-föld, szél-sziget) neveztetik vala, s hogy Pytheas ebből csinálta a híres *Thule* szót. Hisz Norvégiában még most is találhatik sok helynév, mely a finn nyelvből való. Így Bergentől keletre, az Osterfjord vizénél *Thuenes* van, mely hajdan *Thulu-nes* volt, s eredetileg *Thuuli-niemi* lehetett, csakhogy ez a hely sokkal délebbre esik a Pytheas Thuléjánál. Azt meg kell vallani, mond Kosk., hogy a Thule névnek nyelvbéli származása örökös homályban fog maradni, s hogy annak finnsége nem valószínűbb mint irlandiassága.

Miután írónk megigyekezett mutatni, hogy mi lehetett tulajdonképen a Pytheas Thuléja, azt is vizsgálat alá veszi, a mit ugyanazon utazó éjszaki Európáról látszik beszélteni. Polybius tudósítása szerint Pytheas azt is írta volt, hogy Thuléból visszatérte után, egész Európát megkerülé Kadixtól fogva a Tanaisig. A Tanaisról, Donról, azt regélik a régiek, hogy egyik ága az éjszaki tengerbe szakad, másik ága a Maeotisi tengerbe folyván. Világos tehát, hogy a Viszlát a Don ágának veszik vala. Ezt tudva, a Pytheas kerülő útja Spanyolország déli csúcsától a Vizsla torkolatjáig ért, odáig t. i. a hol borostyánkővet szedtek régtől fogva, s a mely környéken a Lampsacus Xenophon tudósítása szerint *Baltia* sziget vala.

V. A római kor tudomása éjszaki és keleti Európáról.

A földismeret nagyon lassan terjedt éjszak felé, mert még Augustus császár idejében azt állítja vala Strabo, hogy az Elbén túli vidékek egészen ismeretlenek. Pomponius Mela megnevezi a Codanus öblöt („Super Albim ingens Codanus sinus magnis parvisque insulis refertus est“), a melynek partjain a kimberek és teutonok, meg

nyelvek és irodalmak művelése és tanulása első korában csak a sémi nyelvekre, s köztök előbb a héberre, a biblia miatt, azután az arabra is fordítanak figyelmet. A mit tehát a görög és latin nyelvből nem lehetett megmagyarázni, azt szivesen a héberből magyarázgaták. Így többi közt a lapp nyelvet is a héberből származtatják vala, mint minálunk a magyart. Nem csuda tehát, ha a *Thule* szónak gyökerét is a héber nyelvben keresték.

Germániának szélső népe, a hermionok, laknak. Sarmatia, így folytatja Mela, a tenger felé keskenyebb, mint belül, a Viszla teszi határát. Azután Ázsia következik, melyet a szküth népek laknak, a hol az az örökös hó s a szenvedhetetlen hideg miatt lehetséges. A mit Pli-nius hozzáteszen, az eléggé zavart, de megnevezi a „*Scandia, Dumna, Bergi*“, s a mely legnagyobb, a „*Nerigo*“ szigeteket. *Nerigo* nyilván Norvégia, *Scandia* vagy *Scandinavia* pedig = *Scandin-avi*, vagy *Skandin-ey*, azaz Skandin-sziget, mely név Svédország *Skonen* (Skaan) nevű tartományáé. Tacitus Germania leírásában Svédország két népét említi meg, a gótokat és szveaiakat (Suiones), meg ez utolsókön túl a *Szitonokat*, a kikén túl a Jeges tenger volna, „*caetera similes uno differunt, quod femina dominatur: in tantum non modo a libertate, sed etiam a servitute degenerant.*“ A Tacitus szitonjai, úgymond Koskinen, hihetőleg Skandináviának finn fajú népe, melynek neve talán a *seida*, *hiite* névből való. Megjegyzésre méltó hogy már itt találkozunk a női uralkodóról való hirrel, a melyet a bremai Ádám ezer évvel utóbb megújított („*postea longis terrarum spatiis regnant Sueones usque ad terram feminarum*“). Ez talán nem éppen mese, mond Kosk., hanem úgy látszik, hogy a *Kainun-maa* = kajaniak földje, már Tacitus idejében ismeretes vala a skandináv germánok előtt. A *kainun* szót *qven*-nek értették talán, mely a skandináv nyelvben asszonyt jelent, angolul *queen* királynő, s így lett a *Kainun-maa*-ból *terra feminarum*.

A suionoktól Tacitus előadása megint a keleti (Balt) tenger dél-keleti partjaira tér, azt az utat követve, a melyen a skandináviak a szárazföldre szoktak járni. Ott megemlíti az *eszt* (Aestyi, Aestii) népet, a mely szokásaira a germánokhoz, nyelvére nézve a britekhez hasonlítana, s az istenek anyját tiszteli (*matrem deum*)²⁸).

²⁸) Az asszonyok földje is olyan képzelet, melyet sok népnél találunk. A görögök amazon-jai híresek, később azok is mind távolabbra esnek, a mint a földirati tudás előrehaladt, mert egy jól ismert tartományban se lehet azokat megtalálni, következésképen mindig ismeretlen földeken keresték azokat. Végre a finnek közt gyanították a „*terra feminarum*“-ot, mire a *Kainun-maa* = Quenland alkalmat is szolgáltattott.

Nevezetesebb előttünk az, hogy Tacitus a szitonokat asszony-uralóknak mondja, s az esztekről azt beszéli, hogy az istenek anyját tisztelik. „*Matrem deum venerantur*“ ír Tacitus, Koskinen, *matrem deum* = *deorum*-ot olvas, s így fordítja is, mint látjuk. De némely kiadásban *matrem deam* áll. Nem járhatok utána, vajjon a *deam*-féle alak gyakrabban előfordúl-e Tacit-

A vasat ritkán használja, de a földmivelést buzgóbban űzi mint a germánok; a tengert is járja, s szedi a borostyánkövet (succinum), a melyet *glesum*-nak nevez. Ez az elbeszélés, folytatja Kosk. világosan mutatja, hogy a szóban lévő eszt nép a Viszla keleti mellékein lakott, ugyanott, hol Jordanis szerint a IV. században az Ermanarik gót királyt uraló esztek laktak vala, kik az V. században Nagy Theodoriknak Itáliába is vivének borostyánkövet ajándékol. A IX. században is ott tudja nagy Károly életírója, Einhard („ad litus australe Sclavi et Aisti et aliae diversae incolunt nationes“); még határozottabban jelöli lakhelyeiket Wulfstan (kinek utazását Alfred angol király fordította le), azt mondván: „A Viszle nagy folyó, mely Witland és Veonodland mellett folyik el, Witland az eszteké. . . . Ez az Eastland (Esztföld) igen nagy, benne sok város van, s mindenik városban király van; ott sok mézet és halat nyernek. A király és a gazdagabbak lótejet isznak; a szegények és szolgák mézet isznak. Sok háború van köztök.“ Koskinen véleménye szerint a Tacitus és Wulfstan esztjei azonosok ugyan, de nem a mai esztek, vagy virolaiak, kikre később ruháztatott ez a német név, mely keletit teszen, hanem azok lithván fajbeliek valának, kiket azután poroszoknak hittak. A *glesum* szó pedig, mely a német *glas* volna, bizonyítja, hogy német nyelvű népek által ismerték meg a borostyánkövet a rómaiak.

De ha a Tacitus esztjei nem a finn fajhoz tartoznak, az ő finnjei bizonyosan a mai esztek elődjei, úgymond Koskinen. Ismeretesek Tacitus szavai, a melyekkel a finneket leírja, de a melyekben, ha jól tekintjük, több a szép szólás, mint a valóság. („Nec aliud infantibus ferarum imbriumque suffugium quam ut in aliquo ramorum nexu contegantur. Huc redeunt juvenes, hoc senum receptaculum.“ — Ilyen lakás csak a Földközi tenger valamely szigetén, Calypsoféle ember számára, képzelhető. — „Sed beatius arbitrantur quam ingemere agris, inlaborare domibus, suas alienasque fortunas spe metuque versare. Securi adversus homines, securi adversus deos, rem difficillimam assecuti sunt, ut illis ne voto quidem opus esset.“

tusnál; de úgy hiszem, a *deum* accusativus is lehet. Az a nevezetes benne, hogy csak ugyan asszonyi alak uralkodik az éjszaki finnek mondájában. *Louhi* azon alak; *Louhi*val vetélkednek a Kalevala hősei; *Louhi* fordul elő a finn hitregés mesékben is, mint a legtúlsó földnek hatalmas asszonya.

— Mind csak költői ömlengés —). Koskinen azt mondja ezekre, hogy szükségtelen annak megmutatása, hogy a Tacitus által leírt fennek (finnek) nem a Kalevala népe, jöllehet azon fajhoz tartoztak is, mint a lappok és a szuomiak. Fajbeliségüket ugyan a névnél egyéb nem bizonyítja, de a név nem pusztán mondané. Már előbb kifejeztem véleményemet, úgymond, hogy a *finn* név eredetét a kelt nyelvben kell keresni, a melyből azt a germánok elkölcsönözték. A germánok eleven mozgása Skandinávián és a Viszla-környékein megfoghatóvá teszi, hogy egy népfajt neveznek vala *finn*-nek mind Skandináviában mind a Viszla mellékein. Nevezetes, hogy arra a névre a Keleti, vagy Balt tenger délkeleti részén találunk először, a hol azt épen nem vártuk volna. Mégsem lehet Tacitusban kételkedni, mert valamivel később egy más író megerősíti a római író. Alexandriában Antonius Pius és Marcus Aurelius császárok uralkodása alatt Ptolemaiosz él vala, a ki az addig ismeretes földirati neveket teljes térképeken állítá össze. Munkája több és határozottabb földirati tudást foglal magában, mint akármely régi íróé. Másfelől azonban épen tudományának látszó teljessége azt gyaníttatja velünk, hogy abba nem mindenütt bízhatni; s valóban fordúlnak elő példái, hogy néha különösen csalatkozott. Ilyen példa többi közt a *Siatutanda* (*Σιατουράδα*) a frisiek földjén, mely helynevet Ptolemaiosz Tacitusnak (Annal. IV. 73.) „et ad *sua tutanda digressis rebellibus*“ szavaiból csinála. De ha eszünkbe jut, hogy az előtt nem rég a rómaiak egész Daciát elfoglalták vala, könnyen megfoghatjuk, hogy Ptolemaiosz tudása a Viszla környékeiről általában bizonyosabb. Ő a nevezett folyó keleti mellékein, éjszokról délfelé haladva, előbb a venedeket említi, azután a gythonokat, finneket (*γυθνοι*) stb. más sorban meg, a venedektől keletfelé haladva a *galindaiakat* stb. említi meg. Hogy ezen gythonok a gótok, götök, világos: de föltetszik a *finnek* helye, a melyet Ptolemaiosz a gótoktól délre teszi. Minthogy neki határozatlan tudomása van Skandináviáról, s minthogy a Keleti vagy Balt tengert nem különbözteti meg a Jegestengertől: azt lehetne gondolni, hogy csalatkozott a finnek helyére nézve, s dél felé teszi a gótoktól, holott éjszak felé kellett volna tennie. De Strabon a Marobodus által Augustus császár idejében megalapított markoman hatalomról beszéllvén, mely hatalom a mai Csehországban vala, más kisebb népeket is említi meg, a melyek azon hatalom alá tartoznak vala, így „καὶ κατεκτήσαστο, πρός

οἷς εἶπον, Λοιῖους τε, μέγα ἔθνος, καὶ Ζούμους, καὶ Βούτονας stb. s maga alá veté az említettekén kívül a Luioiakat, Zum-okat, Buton-okat.“ A *buton* nevet *guton-goton*-nak értik és olvassák rendszeren: úgyde ezek a *guton, goton*-ok épen a Ptolemaiosz-féle *gython*-ok volnának, s ekkor épen nem csuda, ha ez utóbbi *finneket*, az előbbi író pedig *zum*-okat tud a gótok mellett; a *zum* saját szuomi, a finn pedig idegen neve ugyanannak a népnek. A véletlen egy antiochiai pénzt őrzött meg Kr. u. 253-ról, melynek felirata Volusianus császárt „*αὐτοκράτωρ καίσαρ Γανδαλικός, Φινρικός, Γαλιδικός*“ stbinek nevezi, mert a Duna mellett a szarmatákkal hadakozván, a gandal és finn népeket is meggyőzé. Tudjuk, hogy a gótok azon időben már a Fekete tenger felé költöznek vala, s ha Ptolemaioszt követjük, ezen népmozgalomban a venedek éjszaki, a galindaiak pedig éjszak-keleti határosai lettek a finneknek. Nagyon hihető tehát, hogy Gallus császár idejében a gótokkal együtt finnek is tolódtak a Duna felé, s megütköztek a rómaiakkal; lehető, hogy más népnevek alatt is finnek rejlenek azon időben.

Ptolemaiosz földiratában és Volusianus császár pénzén utoljára találjuk a finneket a Keleti tenger déli oldalán; ezentul Skandináviából hallik csak a finn név. Jordanisnak bővebb tudomása vala a nagy félszigetről, melynek népei közt a „*Rerefenmae*“, és „*Finni mitissimi, Scandzae cultoribus omnibus mitiores*“ számlálja elő. Procopius ugyanazon Skandináviában a *skritihfinneket* (Σκριθίφινοι) írja le²⁹⁾. Paulus Warnefridus (*Gesta Longobardorum* cap. 2.) még a nevet is meg tudja magyarázni. „*Huic loco Scritobini vicini sunt Hi a saliendo, juxta linguam barbaram, etymologiam ducunt. Saltibus enim, utentes arte quadam ligno incurvo in arcus similitudinem, feras assequuntur. Apud hos est animal, non satis assimile cervo, de cujus ego corio, ut fuerat pilis hispidum, vestem in modum tunicae, genu tenus aptatum, conspexi, sicut jam fati Scritobini utuntur.*“ A régi skandináv nyelvben *skridha* annyi mint *hiikto*, azaz hó-talpakon járó. Messzire el volt terjedve Európában a lappok híré, s Paulus Warnefridus egy iramszarvas-bőrbundát is láta egyszer. Alfred király a sveaiaktól éjszak felé a Cven-landot (Kainun-maa), nyugat-éjszak felé a Scride-finneket, nyugat felé a

²⁹⁾ Mind Jordanis mind Procopius tanuságát a finnekről bővebben hoztam fel a *Vogul föld és nép* című munkának 326–328. lapjain.

nordmannokat helyezi. Othar (Alfred fordításában) a Scride-finneket csak finneknek nevezi (finnas); lassankint elenyészik a *skrit*-finn név.

Ptolemaiosz után néhány évtizeddel, vagyis a harmadik század elején, a gótok a Keleti tenger partjairól dél felé húzódtak, s Hermanarik gót király közvetlenül a hunok előrohanása előtt a Keleti tengertől a Fekete tengerig terjeszté ki birodalmát. Jordanis előszámlálja az alávetett népeket, így: „Habebat siquidem quos domuerat: Gothos, Scythas, Thuidos, Inaunxis, Vasinabroncas, Merens, Mordemsimnis stb.“ Az ismeretlen neveket más-másképen magyarázzák. A gótok és szküthák kérdés alá sem jöhetnek, a skythák, Koskinen értelme szerint, szlávok lévén. A *thuid* névből Kosk. a *csúd* nevet ismeri fel, — itt fordul elő legelőször a csúd név, úgy mond, s a szót a következő Inaunxis-szal így olvassa: Thuidos in Aunxis, a mint áll is a közönséges kiadásokban, s a mi finnül ezt teszi: *Tschudit Aunuksessa*, azaz Aunuks-ban lévő csúdok. Bajos ugyan mondani, hogy mily régi az *Aunus* (genitiv. *aunuksen*, a szó töje tehát *aunukse*) név, mely mostanában az egész Onega tó (Äänis-järvi) környékeit magában foglalja, s nyugatra a Ladogáig ér. De megjegyzésre méltó az, hogy az Onega tó déli partjainak hosszában mai napig lakik egy finn néptörzs, melyet az oroszok csúdnak neveznek. Sjögrén bebizonyította, hogy az úgynevezett Häme finn törzs, vagyis a tulajdonképi finnek, valaha ott laktak vala; s ha látni fogjuk, hogy a Jordanis említette következő népek is ott kereshetők: akkor ez az olvasás: „Tschudi in Aunxis“ nem látszik majd felette merésznek. Következik *Vasinabroncas*, vagy ha két szónak olvassuk, tehát *Vasina*. Már Schlözer és mások is a finn *Vesz* népet gondolák lappangani ezen név alatt, melyet Nestor krónikája a Fehértó (Valgetjärvi, Bjelosero) mellékére helyez. Ez a nép és a neve nincsen meg többé: azonban igen hihető, hogy Jordanis csakugyan azt érti. De a *Broncas* vagy *Bovoncas*-ra nézve lehetetlen elfogadható magyarázatot kigondolni. Schafarik a Beormas, Biarm, Permieket látja alatta, de az bizonytalan, úgy mond Koskinen. Ellenben nagyon világos, hogy a Jordanis *Merens*-je és *Mordens*-je a Nestor *Merja*-ja és *Mordva*-ja, finn népek. A *meri-k* vagy *merja*-iak a vesziék közelében laktak vala, s hihetőleg a cseremiszekhez tartoztak, a kik maig a *mari* nevet viselik. A *mordvaiak* máig az Oka keleti mellékein laktak. Hajdan erős nép lehettek,

mert gyakran emlegetik az írók. — E négy finn fajú nép neve azt a becses tudósítást adja nekünk, hogy a finn népek már a IV. század végén ugyanazon helyeken és azon rendben laknak vala, melyben Nestor idejében, a XI. század vége felé, mert ő is a csúdokat, merjákat, muromaiakat, veszeket és mordvaiakat finn népekül számlálja elő. Jordanisnak csak két finn csoportról, a nyugati finnról és a Volga mellékiről, van tudomása: de kétségtelenül áll, hogy azok keleti oldalán a permi és ugor csoportok az Ural mind két felén laknak vala egy folytában. Ezen vidék mivoltáról és mozgásairól mit sem tuda akkor a történelem, csak ez az egy tűnik szembe, hogy a finn fajnak nyugati része már leülepedett s századok óta bírta helyeit, ellenben a keleti része forr még nyughatatlanul, s kezdi már délnyugat felé kiönteni áradatját. Ennek útja oldalt hagyja a nyugati finneket, míg maga az áradat egész Európát megmozgatja. „Azon időszak, mely most következik, a népek nagy költözésének szaka, s az némely tekintetben a finn fajnak leghatalmasabbja, mely az egyszer közvetlenül hata a világ eseményeire. Szükségesnek tartom tehát ezt bővebb vizsgálat alá vetni, szorosán tárgyálván azon népnek mivoltát, mely eme nagy mozgalmat megindította.

VI. A hunok eredete és nemzetisége.

A hunok Kr. u. 375-ben tűnnek elő. Honnan jöttek, s milyen nép valának, azt különbözőképen akarták már elhatározni. Én, úgymond Koskinen, egymás mellé rakom a tényeket, s ezekből fogok következtetni.

Első tény az: a hunok már két száz évvel azelőtt, hogy a Dunához érttek, a Volga mellett tüntek volt fel más népek közt. Legelőször Ptolemaiosz említi meg őket („μεταξὺ δὲ Βασσιτρῶν καὶ Ρωξολάρων Χοῦροι“), de a hely, a melyet nekik ad, bizonyosan nagyon nyugatra esik. A Ptolemaiosz *chun*-jai nem mások, mint a későbbi *hun*-ok, *unn*-ok, *chun*-ok, de lakóhelyöket az európai Szarmatáságban, a földírónak önkénye határozta meg. Száz évvel utóbb a Volga torkánál, a Káspi tenger nyugati vidékein, találjuk őket, még pedig két bizonyosság szerint. Az egyik Dionysius Periegetesé, ki a III. század végén írta, s ki a Káspi tengertől éjszak felé előbb a szküthákat, kik az éjszakai tenger mellett laknak vala, a hol az a Káspi tengerbe ömlik, s azután az *unn* okat helyezi. Megerősíti azt

Chorenei Mózsés (arméniai író), ki azt beszéli, hogy a III. század vége felé Nagy Tiridates a Kaukazonon túli népeket legyőzé, s azokat a *hunk* (így nevezik vala az örmény írók a hunokat) földjéig üzé. Ha még Ammianus tudósítását is a 375-dik évi hunokról hozzá tesszük, miszerint azokat, kik a Maeotis tengeren túl a Jeges-tengernél laktak, nem nagyon ismerték vala a régiel⁴ („Hunorum gens, monumentis veteribus *leviter* nota, ultra paludes Maeoticas glacialem oceanum accolens“), bizonyossá lesz, hogy a hunok már egyikét száz évig laktak volt Európa szélein, mielőtt a római birodalom hatalmukat megérezte.

Honnan jöttek volt, azt az európaiak nem tudják vala, s az újabb vizsgálók is egyre ide-oda tapogatnak. A rómaiak, nem szívesen hagyván el a régi neveket, a „királyi skythák“ nevét hozták fel, mely Herodotus által volt megszentésítve; így Zosimus, ki egyébiránt azt mondja, hogy a hunok az előtt ismeretlenek voltak; így a római Romulus is Priscusnál *ἄνδρας τῶν βασιλείων Σκυθῶν*-nak nevezi. „Hanc gentem Herodotus refert, így szól sz. Hiernonymus, sub Dario rege Medorum viginti annis Orientem tenuisse captivum, et ab Aegyptiis atque Aethiopibus annum exegisse vectigal.“ Itt Sz. Jéromos menten a hunokra érti, a mit Herodotus a Scythákról beszélt, de nem Darius idejében, hanem a régi méd királyok idejében. S ezt a felfogást követi Agathias is, azt mondván: „Az unnok nemzetsége hajdan a Maeotis tengeren túl éjszak felé lakott, inkább éjszak felé a Tanaisnál, mint a többi barbár népek, melyek az Imauson innen Ázsiában laknak. Ezek mind közösen a scytháknak és unnoknak nevét viselik, de külön népekre oszlanak, ugymint, Kotrigur, Utigur, Ultizur, Burugund népre.“ (*Οὗτοι δε ἄπαρτες κοινῇ μὲν Σκύθαι καὶ Οὐννοι ἐπωνομάζονται, ἰδίᾳ δὲ κατὰ γένη, τὸ μὲν τι αὐτῶν Κοτριγούροι, τὸ δὲ Οὐτίγούροι, ἄλλοι δὲ Οὐλίτζούροι, καὶ ἄλλοι Βουρούγουνδοι*). A gótok, mentegetvén félelmöket a hunoktól, mesés eredetet tulajdonítanak nekik, mit Jordanis elbeszél. De még később is koholának meséket felőlök. Constantinus Manasses azt meséli, hogy Sesostris király ajándék által szövetségbe vonván a hunokat, miután egész Ázsiát meghódította volt, ezeknek Assziriát adá oda, s nevöket *parthussá* változtatá el. Nem több hitelt érdemel az a felfedezés, melyet Czoernignél találunk (*Ethnographie der Österr. Monarchie*, Wien 1855, III. 14.), s mely szerint Egyiptomban a Karnak egyik romján az I. Menefta által legyőzött népek nevei közt az *unnu* név

is előfordúlna. Igaz, úgymond Koskinen, ninesen módom e dolog szoros megvizsgálására (Czoernig Roscellini-t hozza föl forrásul)³⁰⁾, de kétségen kívül olyféle tévedés van itt, melyet 1836-ban Lassen követe el, a Darius feliratában a népnevek közt *huná*-t olvasván, s ezt a nevet a hunokra alkalmazván, holott *jauna*-t kell olvasni, mely név az *iónokat*, azaz görögöket, jelöli.

Több figyelmet érdemel *Deguignes* véleménye, hogy a *hunok* ugyanazok a sinai évkönyvekben emlegetett *hiung-nu* kkal, kik ellen Kr. e. 214 tájban a nagy sinai kőfalat építették. *Deguignes* oly világosnak tartja vala emez azonosságot, hogy annak bebizonyítására elégnék hívé a nevek hasonlóságát. *Klaproth* megkétlé a hirtelen eldöntés alaposságát, s mások helyeslék a *Klaproth* véleményét, miszerint a hunok a finnekhez, a sinai *hiungnu*-k pedig a törökökhöz tartoztak. Mégis *Deguignes* érdeme az, hogy elsőben igazítá a sinai forrásokhoz a vizsgálók szeméit. Eme források szerint ezek volnának Közép-Ázsia régibb történetei: Azon török népcsoportok, melyek a sinai birodalom éjszaki határain az Amur és Szelenga felső mellékein évezredek óta őrzötték vala nyájait, s gyakran berohanának a mennyei birodalomba, legrégebb időkben a *hun-io*, utóbb *hien-jun*, s végre a Han nemzetség császárai idejében (Kr. e. 207-től fogva) *hiung-nu* nevet viselék. Lassankint egy hatalommá egyesülvén, Kr. e. 200 tájban igen félelmesekké lőnek. Uralkodójok, a *čen-ji*, olykor a sinai császár lányát vevé feleségül. Ugyan abban az időben a sinai birodalom nyugati határain egy tibeti nép, a *je-či*, vagy, mint utóbb nevezték, a *jeta*, *jita* nép, lőn hatalmassá, egyszersmind felkölté a *hiungnu*-k irigységét. Ezeknek *čen-ji*-ök, *Maotun*,

³⁰⁾ Mind ezeket *Fejér György* is felhozza, az „Aborigines et Incunabula Magyarorum ac gentium cognatarum, populi Pontici, Pontus” (Budae 1840) című munkája 31, 32. lapjain, de nem kételkedve, mint Koskinen. *Fejér* előbb egy német idézetben, mely *Roscellini*, Monumenti dell’ Egitto e della Nubia P. III. Monum. Relig. Tav. XLVI—LXI-re hivatkozik, a karnaki felírást ismertetvén, azt teszi hozzá: „Ast monumentum isthoc, cum nudum nomen unicum prodat, ad Septemtrionem, ubiorem exposit illustrationem.” S afféle illustratiót *Constantinus Manasses*-ben talál, melynek értékét *Koskinen* méltán semmisnek tartja. Azután hivatkozik *Fejér* a *Darius* feliratára, mint azt 1836-ban *Lassen* olvasá, de a melyet az újabb vizsgálatok *jauna*-nak olvasnak, mit a nevek sora is helyesel: *Kappadokia*, *Saparda* (nyugati Kis-Ázsia), *Jauna*, tengeren túli *Saka* (*Herodotus* skolot-jai) *Koskinen* *Oppertre* hivatkozik, *Expédition en Mésopotamie* II. 167. l

Kr. e. 201 tájban nagy győzelmet vön a *je-či* népen, s 177-ben egészen hatalma alá hajtá. Utódja Laošang újra megtámadá Kr. e. 165-ben, s kiszorítá országából. Egyik része dél felé, a *Hoangho* forrásai felé, vevé magát, s *kis je-či* néven nevezteték; de nagyobbik része nyugat felé a Dzungar földre futa, az Ili folyó mellékeire, a melyekről a kizavart *Su* vagy *Se* nevű nép a Jaxartes síkságaira vevé magát. Nem sok idő múlva egy más nép is, a *hien-siun* vagy *u-sun* nép, futa nyugat felé a hiungnu-k elől. Az u-sun-ok elérkezte miatt a *je-či* nép az Oxus mellékeire szorula Kr. e. 126 és 127 táján. Ott a görög baktriai urodalom, mely a parthusok csapásai alatt oszlófélben vala, teljeséggel elenyészék, s a *je-či*-k az úgynevezett *ind-szkytha* birodalmat szerzék az Oxus mellékein. Ez a birodalom eleinte öt részre vala felosztva, de Kr. e. 16-ban egy uralkodó alá egyesüle, s *kuei-suang* nevet vön fel, melyből az örmény írók *kušans* nevet csináltak. A VI. századig Kr. u. álla fen a *je-či* vagy *je-ta* hatalom az Oxus mellékein, s a perzsák nyilván a *jeta* névből csinálák a *haiihal*, *haiathelah* és *haiathelainn* nevet, melyet a büzantinusok *eftalita*, *neftalita* (*Εφθαλίται*, *Νεφθαλίται*) névre fordítanak. De megjegyzésre méltó, hogy a büzantinusok az *eftalita* népet *fehér hunok*nak is nevezik vala. Kérdés már, vajjon az Oxus-melléki jeták rokonsági viszonyban állottak-e azon hunokkal, kiket a büzantinusok a Duna mellékein kezdenek megismerni? Procopius határozottan tagadja, mondván, hogy a neftalitáknak se külsejökre, se szokásaikra és életmódjukra nézve nincsen közök a Duna melléki hunokhoz, am azok régtől fogva földmivelők, ezek meg nyájörzök lévén. A sinaiak jobban ismerik vala Közép Ázsiának népeit, s azok szerint a jeták nyelve egyaránt különbözött a mongol és török nyelvtől, s hasonlított a tibetihez. Mind ebből azt lehet következtetni, hogy a *fehér hunok* neve talán következő okból támadt: Az úgynevezett *eftaliták* gyakran berohanának a perzsákkal együtt Sírjába; ugyanezen tartomány a valóságos hunoktól is sokat szenvedé, kiknek félelmes neve nagy benyomást tesz vala a lakosok elméjére. Akár a hadviselés akár más eljárás hasonlóságánál fogva-e, nem tudni, de valószínű az, hogy így támadt a *fehér hún* név.

Felső Ázsiában a *hiungnu*-k hatalma Kr. u. 46 tájban két felé oszlék. A déli hiungnu-k a sinai birodalom alá kerülének, az éjszaki hiungnu-k ellen pedig a sinaiak összeszövetközteték a határos népeket, s legyőzék őket 90 tájban. A legyőzött éjszaki hiungnu-k nagyobb

része a *sian-pi* mongol nép közzé vegyült, a többi része nyugat felé fut a Irtis és Ural közti erdőségekre. Ez után nem sokat, de annyit mégis beszél rólok a sinai történelem, hogy lássuk, mikép az Irtis és Ural közt új hatalmat szerzének, mely dél felé terjeszkedett. A IV. század közepében az Amur felső vidékein új mongol hatalom támadt, a *topo* vagy *juan-juan* hatalom. A török népek nagy része nyugat felé rohana azokra a népekre, a melyek Európa szélein tanýáznak vala. Kétségen kívül ez a lökés veté a hunokat a Volgán által Európába. Nem csudálkozunk tehát, úgymond Koskinen, hogy Deguignes a hunokat és hiungukat egyszeribe azonos népnek tartá, mert hasonlatosság is van a két nép szokásai és életmódja közt, a mint azokat a sinai és európai írók leírták. Mégis óvakodni kell itt a hamar eldöntéstől, mert Felső Ázsia népeinek majdnem egyenlők a szokásaik és életmódjuk.

Még kevesebb útbaigazítást ad a hunok külseje, melyet azon kor íróji, többnyire félelemből, túlságig eltorzítanak, s melyet vad szokásaik (arczaik megvagdalása stb.) még vadabbá tesznek vala. Igen valószínű, a mit Thierry Amédée gondol, hogy valaha mongolok lehettek a hunok urai, s ezek alakja a nemesség külső ismeretöje lévén, azt a hunok közt lábra kapott szokás utánozni akarta. De hogy magok a hunok nem mongolok, úgymond Koskinen, az iránt kérdés sem lehet, mert azon időben a mongolok még távolabb laknak vala Ázsia keleti térein, a reájok kerülő sort várván. Egyedül a törökség vagy szuomiság jöhet kérdésbe a hunoknál, s az újabb vizsgálók közt ki erre, ki meg arra hajlik. Ha a régi írók annyi tudósítást hagytak volna nekünk a hunok nyelvéről, a mennyit külsejükről és szokásaikról beszéltenek, nem kellene egyéb bizonyíték a nemzetiségök megalapítására. De arra nem gondolának a római és görög írók. Kevés hun szót jegyeztek fel, s azok sem adhatnak megbízható tanúságot. Priscus, a ki 448-ban utazék Attilához, kétféle hun italt említ meg, medos-t és kamos-t (*μέδος, κάμος*). Az utolsóról mondja, hogy árpából készült; lehet, hogy a medos készült árpából, azt hogy az *méhser*-féle volt, mert ha a kamos a tatároknál ismeretes *kumis*, az ló-tejből készül. Jordanis a tort, melyet Attila sirján ülének, *strava*-nak, Lactantius Placidus *straba*-nak nevezi: e szó, már külsejenél fogva, se török se szuomi. Jordanis a Deneper ágait, a merre a hunok vissza felé futának, *Hunnivar*-nak nevezi („partes Scythiae, quas Danapri amnis fluenta praetermeant,

quae lingua sua Hunnivar appellant); nem mondja meg a szónak jelentését, de, úgymond Koskinen, eszünkbe jut mindjárt a magyar *vár* szó, ezekben: Temesvár, Hungvár³¹⁾. Vannak még hun tulajdon nevek is, a melyek hangzásából lehet valamit következtetni, ámbár értelmök ismeretlen előttünk. Klaproth ítélete döntő e tárgyban, úgy gondolja Koskinen, s ő azt mondja, hogy azon nevek legnagyobb része olyan, melyet a török száj, a mássalhangzók összetorlása miatt, ki sem bír ejteni; ugyanez okból ama nevek mongolok sem lehetnek. Ellenben azt igyekszik megmutatni a híres nyomozó (Klaproth), hogy azon nevek többnyire a magyar nyelvből magyarázhatók, p. o. *mundzuk* = mentség, *Attilas*, vagy *Etsel* = aczél, *Ernak* = hirnagy, *Oktar* = oktató stb. „Nézetem szerint, mond Koskinen, alig lehet ezen bizonyítás ellen vallami érvényest felhozni³²⁾, ámbár óhajtani lehet, vajha világosabb példák maradtak volna fel a hunok nyelvéből. De azt hiszem, képes vagyok a hunok szuomiságát más bizonyítékkal is támogatni.“

A hunok elérézése azon áradatnak első hulláma, a mely öt száz évig zúga a Volgától a Duna felé. A hunok után bolgárok, avarok, végre a magyarok következének; s azon idő folytában két birodalmat találunk a Volga mellékein, a bolgárok és kazarak birodalmát. Ha már be lehetne bizonyítani, hogy ezen népek közt világosan szuomi fajnak is voltak, s másfelől, hogy ezekkel a hun nép rokon vala, akkor igenesen következnék, hogy a hunok is a szuomi fajhoz tartoztak. De ezen az úton is akadályokra találkozunk, melyek megzavarják a vizsgálást, s könnyen félrecsalják a nyomozót. A legkülönösebb akadály abban áll, hogy az azon időbeli történetíróknál a népnevek bizonytalan jelölésüek. Valamint a szküthák nevét sokáig mindenféle külön eredetű népeknek tulajdonították,

³¹⁾ A *hunnivar*-ra nézve lásd a „Vogul föld és nép“ 349. lapján álló jegyzetet, a melyben Jordanis szavai felhozvák, melyekből kitetszik, hogy a *hunnivar* a Deneper ágait teszi. „A hunivar lehetne tehát *hun-ér* és *hun-árok*, — ha tudnók a hun nyelvet.

³²⁾ Klaprothnak itt felhozott hun-név magyarázatai, nyelvészetileg tekintve, merő játékok, melyek Otrókoci Foris Ferencz („*Origines Hungariae stv. Franequerae 1693.*“) nyelvészetére emlékeztetnek. Otrókoci, munkája XII. fejezetében, az Attila szót *aczélos*-ra, a Mundichus-t, *mond az okos*-ra magyarázza, mely utóbbi ép annyi nyelvészeti joggal bír, mint a Klaproth *mundzuk* = mentség“-je.

melyek egymásután és egymásmellett uralkodának azon a téren, melyet a Herodotus idejebeli szküthák bírtak volt: úgy a hunok neve is minden népre rámaradt, a mely utánok következett. A bizantinus írók hunoknak nevezik vala a bolgárokat, avarokat, magyarokat, sőt azt a nevet a Káspi tenger keleti vidékein tanyázó törökökre is kiterjeszték. Midőn pedig a török név vált híressé, akkor meg ezt a nyugati népeknek is adják vala; s így a bizantinus írók nemcsak a kazarokat, hanem a magyarokat is törököknek nevezék. Valamint ezen névzavar miatt a magyarokat nem lehet török néppé tenni: azonképen nem szabad menten hunoknak tartani minden népet, melyet hébe-hóba hunnak neveznek.

Csak egy nép van ezek közt, a melynek igaz eredetéről nincsen kétség, s az a magyar, a melyet az újabb kor nyelvésze a szuomi fajhoz számít. Ha a magyarok mondájában bizni lehetne, a magyarok és hunok azonegy anya-fának két ága volnának, s Attila birodalma nem volna más, mint a magyarok történeteinek első időszak. Kérdés tehát, vajjon eredeti-e ama monda, s megvolt-e már a magyaroknál ideérkezésök korában, vagy csak később kapott az fel nálók Pannoniában, a hol Attila és a hunok emlékezete mondákban és énekekben él vala? Az első nem lehetetlen, ámde nem is bizonyos. A másik meg természetes, miszerint az utóbb érkezett magyarok szívesen tulajdoníták magoknak a hunok nevét. Ebből az következik, hogy a magyar monda történeti bizonyítéknak men fogadható el.

Szorosabban be lehet bizonyítani azt, hogy a hunok és bolgárok egy törzshöz tartoztak. A bolgárok először 485-ben tűnnek elő, tehát 16 évvel azután, hogy a tulajdonképi hunok Attila fíjainak vezérlete alatt utoljára beütöttek a római birodalomba. A bolgárok is a Don vidékeiről törekedének a Dunára. A keleti gót Theuderik, a ki nem rég consuli méltóságot nyert vala Konstantinápolyban, győzelmet vőn rajtok, s Ennodius megdicsérvén Theuderiket azt mondja, hogy azt a népet győzte le, mely annak előtte mindent tehetett, mert senki sem állhat vala ellene. Hasonlóképen a keleti gót király Athalarik hunoknak nevezi a bolgárokat. Így szólának az emberek, mikor Attila hunjainak emlékezete még új vala, s nevök még nem vált bizonytalanná. Ezenkívül a történetek folyása is, a hunok elfogyása s a bolgárok feltünése, azt mutatja, hogy a két nép egy törzsü, s hogy azon hunok, kik Attila halála után hátra

nyomattak, más névvel és szaporodott erővel, talán új rokon csapat vezetése alatt, térének vissza. Azért találjuk ugyanazon néphadakat a hunoknál és a bolgároknál. Jordanis, a keleti Európa népeit a VI. században előszámlálván, megkülönbözteti ugyan a bolgárokat a hunoktól, de ez utóbbiak között a *kutziagir*, *savir* és *hunugur* hadakat említi; s ugyanezen néphadakat a bolgárok és avarok között is találjuk. A *kutrigurok*, *koztagerek* nyilván a Jordanis *kutziagir*-jai; az *utigurok*, *onogurok*, *unnugok* a Jordanis *hunugur*-jai. Ebben, valamint a *saragur*, *wrog*, *ugur* nevekben is nyilván az *ugur* név rejlik, a melyből az *ugor*, *unger* (a vogulok és magyarok neve) származik. Az a nép is *ogor* vala, a melytől az avarok eredtek. Hogy mind ezen népek finn és nem török eredetűek, az nagyon valószínű, mert a X. században a besenyők valának az egyetlen hatalmasabb török nép, mely a Volgán által Európába tört volt, s ezek érkezése a IX. század vége felé esik.

Theophanes, IX. századbéli író szerint, Nagy Bulgária a Maeotis és a Kufis folyó közt terjedt el, s ott valának rokonaik, a *koztagok* (kutrigurok) is. Az ország uralkodójának, *Krobot*-nak, öt fija vala, kik meghasonlának s eloszták a népet. Egyikök a Donon menté által, hármuk a Dunára és tovább vonulának, a kisebbik rész, *Batbajan* alatt, a régi lakhelyen marada. Ezt a *Berziliából* érkező kazarok legyőzték és adófizetővé tevék, mi a VII. században történtek. — Utóbbi tudósítások Nagy Bolgárországot éjszakiabbra, a közép Volgára, teszik, mi alkalmasint a bolgárok eredeti fészke. X. századbéli arab írók a volgai bolgárok nyelvéről világosabb tudósítást adnak, mely annál nyomósabb, mert az illető írók maguk utazának oda. Ekkor az alsó Volga mellékein a kazarok hatalma vala, *Itil* nevű fővárosával. Éjszakiabbra laknak vala a *burtasz*-ok, a kikben az újabb vizsgálók a török fajú csuvasokat ismerik fel. Még éjszakiabban Bolgár ország vala, *Bulgar* nevű fővárossal, mely nagy kereskedést űz vala. Itilből Bulgarba, a folyam ellenébe mentén, két hónapos út vala; a folyamon lefelé visszamentén, húsz napos út vala. A kazarokról azt írja *Ibn Foszan*, hogy nyelvök mind a török mind a perzsa nyelvtől különbözik; hogy a kazarok külseje nem olyan mint a törököké; hogy a kazarok egyik hada *karakazar*-nak, az az fekete kazarnak, neveztetik, mert barna sárgás színű, a másik hada még fehér s szép. Ugyanezt mondja *Istakhri* a 951. évről, ámbár azt is megemlíti, hogy *Itil* lakosai *muhammed*

hitűek, de török nyelvűek. De hogy a kazarok nagyobb része a finnséghez s nem a törökséghez tartozott, azt Koskinen így akarja bebizonyítani. A *kara* = fekete, szó, mely török, úgymond, nem bizonyít egyebet, mint azt, hogy török szomszédok nevezik vala így a kazarokat, vagy egyik részöket. A kazaroknál szokásos tisztnevek (*khatun* = királyné, *pech*, *peg* = fejedelem), valamint a Volgának török neve *Itil* sem bizonyítanak egyebet annál, hogy a kazarok eme szókat a törökből kölcsönvették. A *Jujk* szó = finn. *joki*, folyó, viszontag finnséget bizonyít. De az a név, mely legvilágosabban a kazar nyelv finnségét mutatja, a *Sarkel* váré, melyet görög építészek 835 tájban a Don mellett építének. *Sarkel* fehér házat jelent, s így nevezi azt Nestor is: *biela vieša*. Hogy a török nyelvből a szónak emez értelme nem magyarázható meg, azt Zeuss is megengedi, a ki a kazarok törökségét vitatja. Ellenben a finn nyelvekben megtaláljuk a megfelelő szókat; a vogul nyelvekben *sar* fehér, s *kel*, *kuel* ház; a magyarban *sárga* és *hely*³³⁾.

A bolgárokról mind *Isztakhri* mind *Ibn-Haukal* azt mondja, hogy nyelvök kazarféle, s hogy a burtaszoknak más nyelvök van. Ha már bizonyos, hogy a kazarok nyelve finnféle, s a bolgároké is az, következik, hogy a hunok is a finnekhez tartoznak, mert a bolgárok azonosok a hunokkal. „Nem kell ugyan elfelejteni, hogy sok nagy hírű vizsgáló egyéb következtetésre jutott, s én, úgymond Koskinen, meg igyekeztem felelni állításaiknak, ha nem pusztá véleményen sarkallanak. Nékem még is úgy látszik, hogy leghathatósabb okuk, a finnek ügyvélt tehetetlenségéről meggyökerezett nézet, a melylyel a hunok, kazarok, bolgárok és más népek története nem egyeznének meg. Ámde abban az okoskodásban magára sincs köszönet; itt meg minden erejét elveszti, ha tudjuk, hogy az éjszaki finnek is, a karjalaiak, virók, déli rokonaiknál, annak idejében, félelmissé tették vala magokat, ugyanazokon az úton mutatván ki fajuk tehetségét és erejét, a melyeken azt a népek némely időszakban ki szokták mutatni. Az is tudva lévő dolog a történelemben, hogy az a ható erő, mely először hoz mozgásba valamely népet, kívülről származik; s valószínű, hogy a hunok és más, őket

³³⁾ A *Sarkel*-re nézve lásd a „Vogul föld és nép“ 348. lapját, a hol a csuvas *šor-kil* = fehér ház, leginkább egyezőnek mutattatik meg a kérdéses szóval.

követő népek is, valaha a török faj részéről érezének ilyen hatást, s hogy közzéjük törökösség volt vegyülve. De ez a körülmény nem teszi törökké azokat a népeket, valamint a Rurik által megalapított hatalom néhány évszázad múlva nem volt többé skandináv.“

Láttuk, hogy a török faj hiung-nuk, Kr. u. az I. század vége felé, nyugatra futának, s az Irtis és Ural közti erdősségeekben új hatalmat szerzének. Azon vidék pedig, a mennyire a történelem és a néptudomány fel bír hatni, mindenkor a finn faj birtokában vala, s kétségkívül való az, hogy ott a hiungnu nép többnyire finn törzseken uralkodék. Két-három évszázad mult el azolta, s ezen törzsek arra készültek el, hogy magok is valamit tegyenek a világon. Nagyon valószínű, hogy előbbi uraiktól kölcsön vevék a *hun* nevet; ilyen kölcsönvétel nem szokatlan a történelemben; arra nem is kell más példa, mint az *uar* és *chunni* rokon törzseké, melyek a hunok után két száz évvel ugyanazon az úton törének be Európába, nem saját, hanem egy idegen név, az avarok neve, alatt, mely akkor híres vala Ázsiában. De ha a hunok hihetőleg török fajú néptől vették is nevöket, azt a régi nevet csak hamar irtózáttal ruházzák fel, s oly mélyen nyomák be az európai népek emlékezetébe, hogy messze vidékeken s hosszú időre el volt terjedve. Mindenki tudja, hogy a Niebelung költeményben Attila „Etsel“ és az ő hunjai uralkodnak a történeti látkörön. A skandináv Edda is a Hünaland és Hünmörk Attilájáról énekel, s a skandináv földiratban még akkor is találta-tik Hünland (Hún-ország), mikor rég eltűntek volt a hunok. Végre a német népeknél a *hüne*, *hüne* név óriást jelente, p. o. *hünebedde* = óriás sírja, mi hasonlókép a hunok nagy hatásáról tanuskodik.

VIII. *Tekintet az utóbbi hun birodalmakra* *).

Attila halála után mindjárt feloszlott a birodalma, s a hun néptörzsök visszaüzetének a Deneper vidékeire. Egyetlen egy kemény csata Pannoniában, melyben Attila idősbik fija Ellak, s vele együtt 30,000 hun és szövetséges elesett, szabadságot és győzelmet szerze a germánoknak. A hunok lakhelyei a Duna és a Kárpátok közt a gepidák hatalmába kerülének, kiknek nyugati határain a keleti gótok foglalának helyet; ellenben Attila rokon törzsei a Fekete tenger mellékeire szorulóknak, a honnan hajdan a gótokat kizavarták

*) A VII. fejezetet mellőzzük.

volt. Híjába igyekezének innen visszanyerni a Közép-Duna vidékeit; kétszer, 455- és 462-ben, vesztének ütközetet. Attila némely fíjai a Duna déli vidékeire római alattvalókul költözének által; s midőn Dengizik, kiben egyedül élt volna az atyja szelleme, egy hadmeneten a keleti római birodalom ellen életét vesztette 469-ben, Attila hatalmának utolsó maradványa is, úgy látszik vala, elenyészék.

Mind a mellett nagyon tévednénk, ha azt gondolnók, hogy ezennel a hun nép és név is eltűnt a világból. Ez a név határozatlanabb jelentést kezdte ugyan nyerni, s mellette más nevek tűnének elő, a mint a nép külön törzsei jobban kiváltak: de az előbbi hunok, a kik egyszer a mívelt római világ ellenében másik, barbar, világot állítottak volt fel, nem enyészének el, ámbár hatalmuk meg vala törve s az egység köteléke megtágitva. Az újdön feltűnt nevek legnevezetesbike a *kutrigurok* néptörzse, mely a Don nyugati mellékein lakik vala, s nyilván az Attila és Dengizik előbbi népéhez tartozott. A Don keleti mellékein, külön saját hatalma alatt, az *utrigurok* törzse lakik vala, mely eredetére és nyelvére nézve azonos az előbbivel. Alkalmasint ugyanazon rokonsághoz tartozának az *onogurok*, vagy *hunugurok*, kiket ugyanott említene az írók. Közelebb a Kaukazushoz a *szabeirok* vagy *szavirok* valának, valamint az alsó Volga mellékein az *akaczirok* vagy *kazarok*. De Attila előbbi rokon népeinél, a kutriguroknál és utriguroknál egy felsőbb név tűnék fel hamar, mely sokáig réme lesz Keleti Rómának. Ezen név, ha az arméniai íróknak hinni lehet, sokkal régibb vala, de a rómaiak előtt most lön ismeretessé. Hogy ezen kutrigur-onogur-bolgárok egy eredetűek valának a hunokkal, azt az eddig felhozottakon kívül népszokásaik azonossága is bizonyítja. Mint a hunok, Ammi-anus idejében, hurkos köteleket használnak fegyverül, azonképen a bolgárok is be szokták hurkolni az ellenséget; s valamint a hunok Attila halálán, arcaik megvagdolásával mutatak ki gyászukat, úgy gyászolák a kutrigurok is a Konstantinápoly előtt 559-ben el-esett feleiket.

Azonban nem lehetetlen, hogy azon időben, midőn Attila hunjai visszaűzettek a Fekete tenger partjaira, más rokon finn törzsek is kijövének kelet felől. Egy rövid tudósítás Priscusnál megemlíti, hogy Ázsiában a török faj avarok elhagyván előbbi lakhelyeiket, a szabirokra veték magokat, kik viszontag a szaragurokat, urogokat és onogurokat hajták el helyeikről. Ezek meg több ütközetben az

akaczirokat győzék le, s szövetség ajánlására követeket küldének Konstantinápolyba. Úgy látszik tehát, hogy az onogurok és szabi-rok most jövének által a Volgán Európába. De kétségkívül közel rokonságban állottak azokkal a hunokkal, a kiknek szomszédságába most kerülének.

A dolgok ebben az állapotban egy századig maradának, mely alatt a keleti római birodalom sokat szenved vala a bolgárok nyugati rokonaitól, a kutriguroktól. Úgy látszik, hogy ezek megtarták előbbi uralkodásukat a szláv népeken, s hogy velek együtt rohanának be a görög birodalomba, mely berohanások 499-ben kezdődének, s néha a Hellesponton által Thermopyléig hatának. Anastasius császár ellenök építetté a hosszú falat Konstantinápoly biztosítására. Az 539-dik évi berohanás Kis Ázsiát és a görög szárazt a korinthusi öbölíg érte. Leghíresebb vala az 559-diki háború, melylyel a kutrigurok fejedelme Zaberga magát Konstantinápolyt szorongatá, míg az öreg Belisarius felszabadította a várost. Végre Jusanusnak sikerüle összevesztetni az utrigurokat a kutrigurokkal, kik vad haragjukban egymást elemészték.

E közben belső Ázsiában megint nagy hatalom-bomlás történik vala, melynek hatása csakhamar a Duna partjáig terjede. 550. tájban a török-ujgur nagy birodalom támada, mely nyugat felé a szuomi faj földjéig nyult el, s délre az Oxus mellékein az eftaliták hatalmát felforgatta. Az új birodalom fejedelme a *Nagy Chagan* címét vevén föl, magát a hét faj és hét világrész urának nevezé. A mint ilyen okból történni szokott, a török birodalom szelvesze a futamodókat Európa felé löké, s úgy látszik vala, mintha a Balamber és Attila napjai megint hirtelen felvirradtak volna. Az a nép, a mely most előtűnék, az avarok nevérol ismeretes, de valódi eredetét így adja elő a büzantinus író (Theophylactus Simocatta): „A Til nevű folyó mellékein egy nagy és vitéz nép, az ogorok, lakik vala. Két törzse, az uar és chunni törzs, megszökék, s a katarok, unnugurok és szabírok lakhelyeire juta. Ezek avaroknak vélvén az érkezőket, s mint hogy Közép-Ázsiában az avar nép régen nagyon hatalmas vala, tőlök nagyon megijedvén, ajándékokat küldének nekik, megalázásuk jeléül. Az uarok és chunnok, előnyösnek találván magokra nézve eme csalatkozást, avaroknak adák ki magokat, s fejedelmöknek chagan címet tulajdonítanak. A keleti római birodalomhoz közeledvén a Kaukaszus felől, 558-ban követeket indítanak

Konstántinápolyba, hol most először láták és bámulák az új jövevényeket.“ Hogy az uar-chunnok rokonai valának a hunoknak és bolgároknak, szinte kétségtelen; de Európában avar nevek lön híressé.

A görög-rómaiak szövetségeseivé válván az avarok, megtámadák a szabirokat, utigurokat, és más hun csapatokat. Útjuk mind nyugat felé tartá. A kutrigurok, kiket az utigurokkal való háború elgyengített vala, könnyen meghódolának; a szláv antokat sem segíté a jó szerencse; s alig tölt el öt év, már a Dunánál álla az avar chagan, a görög császártól lakhelyet követelvén magának és népének. Justinianus ez egyszer a szokott szövetségi bérrel kielégítheté Bajánt, a chagant, ki már becsesebb zsákmányt szemelt vala ki magának, a melyhez könnyen hozzá fog jutni. A gepidák t. i. még folyvást az első hunok országában laktak vala; de nyugati határosaik, a keleti gótok, már régen más felé mentek, s helyöket a longobardok foglalták volt el, kikkel a gepidák nagy viszályban élnek vala. Baján legott általérte, hogy mi fog e viszonyból következni, s lesi az alkalmat. Addiglan pedig a szlávokat hódítgatá egész az Elbáig Thüringiában, hol a frankokkal szövetekezék. Végre a longobardok és gepidák közt eldöntésre juta a dolog. Az előbbieket, a Po felé készülvén, Bajánnak, ha megsegíti őket, nemcsak a gepidák hanem a magok földjét is oda ígérék. E föltétel mellett szövetségre lép Baján a longobardokkal 568-ban. Az egész gepida nép vagy elhúlla vagy rabszolgaságra juta, s az avarok ugyanott telepedének le, a hol a régi hunok uralkodtak vala.

Az ő hatalmuk 630 tájban kezde hanyatlani, midőn nyugaton a szlávok s keleten a bolgárok felszabadították magokat. Még előbb, 582 tájban, oszlék föl a nagy török hatalom, s a Don és Volga közt lakó finn törzsű népek lassankint önállókká lőnek. A kazarok, az előbbi akatzirok, újra előtűnének 626-ban, midőn Heraklius császár szövetségeseiül a perzsák ellen hadakoznak vala. Kevéssel azután a kutrigur-bolgárok veték ki nyakukból az avarok jármát, s akkor, úgy látszik, egyesülének velök keleti határosaik, az utrigurok és unugurok. Így támada az új bolgár nép a Don mellékein. E két újból megalakúlt népnek (a kazar és bolgár népnek) nagyon szűk vala a tér, mert a VII. század közepe táján erős változás történék ott, melynek viszontagságait nem tudjuk jól. Annak eredménye az lön, hogy a kazarok hatalma az alsó Volga mellékeit foglalták el, onnan a bolgárokig terjeszkedvén; a bolgárok népe pedig ketté

vált. Egyik része a kazarok alattvalójává lesz, s azután is sok századig a közép Volga mellékein találjuk, közel a Káma torkolatjához. Másik része 678 táján az alsó Dunán kél által, megszerelvén azon földet, melyet máig Bolgárországnak nevezünk. Ott számosabb szlávokra találta, a kikkel egybeolvadt, elvesztvén saját nemzetiségét. A rövid ideig tartó török hatalom, mely alól eme népek felszabadultak, látható nyomait hagyta maga után, kiváltkép az igazgatásban. Némely tisztségi nevei, mint chagán, vagy chakán, tarkán stb. mind a Duna melléki bolgároknál mind a kazaroknál megmaradtak.

A bolgárok elköltözése után az alsó Dunán túli részekre, a régi Szküthaságban két századig csendesség uralkodék a népek közt. Ezt a hosszú békét a kazarok hatalma tartá fen, mely lassankint az alsó Volgától fogva a Deneperig terjeszkedett, adófizetőjivé tevén Kiof és Mohilev környékeinek szlávjait is. Délfelé a Volga torkolatjától a Káspi tenger partjai mentében Derbendig, s innen a Kaukaszus alján a Krimiai félszigetig ér vala, hol egy kis gót maradék nép a VIII. század vége felé alattvalójává lön. Éjszakon a volgai bolgárok és más finn népségek uralják vala. Nagy hírben állván a konstantinápolyi császárok előtt, ezek, a törvényes szokás ellenére, kazar fejedelmi lányokat is vevének nőül. Említettük már, hogy a Don mellett 835 tájban *Sarkel* vár épüle; kevéssel azután a keresztyén hit is terjedni kezdte a kazarok közt; de Mózes és Muhammed vallásai is el voltak köztök terjedve; a chagán és az előkelők Mózes vallását követték. A volgai bolgárok a X. században részint keresztyének, részint moszlimek valának, de fejedelmök moszlim volt, mert 920-ban *Almus*, Silkin fija, tere először a moszlim hitre. A bolgárok fő városai *Bulgar* és *Szuar* valának. Theophanes tanusága szerint (827 táján) a IX. században a kazarok adófizetői valának, de a X. században, az arab utazók tudósítása szerint, már önállóságra vergődtenek, sőt nyilván ők bírnak vala elsőséggel a határos népek felett. A bolgároktól nyugatra, ugyanazon arab írók szerint, *erszák*, egy mordvin nép volt, melynek királya *Ersza* városban lakik vala. Bulgáriától három hónapnyi távolságra nyugat felé, a Fehértó környékein, a *viszúk*, azaz *veszek*, s éjszak felé, a Setétenger partjain, a *jura* nép, azaz, úgymond *Koskinen*, az *ugorok*, *vogulok* és *osztjákok*, laktak. Ezekről sok mesét tudnak vala, mi annak jele, hogy rólok valódi tudomás híjával vol-

tak. Ismeretesb vala a *baskurd*, *baskir* nép a Jajk mellékein, melynek utódjai eltörökösödtek. De a X. században kétségkívül a finn fajhoz, jelesen a vogul törzshöz, tartoznak vala. Mert attól a IX. s század elején egy másik nép, a magyar válék el. Ez ugor vala, mint európai neve is mutatja.

„Hogy a baskirok és magyarok eredetileg egy nép valának, sok bizonyosság támogatja, miszerint kétségnek nincs helye, úgymond Koskinen. I. A magyarok régi emlékezései a baskir földhöz közelvaló Dentumogeriából származtatják őket; ‚Scythicam regionem una cingi comprehensione, sed in tria regna, Bostardiam (Bascardiam) scilicet ac Dentiam et Magariam dividi‘ mondja Thuróczi. A Béla jegyzőjénél Dentumoger a Dentia et Mogeria, s a *moger* szó ugyanaz a magyarral. II. Világosabb bizonyosságot tesznek a XIII. század utazóji. Rubruk mondja: ‚Postquam iveramus XII. diebus ab Etilia (azaz Volga), invenimus magnum flumen, quod vocant Jagat (azaz Jajk), et venit ab aquilone de terra Paskatur (azaz Baskir föld), descendens in praedictum mare. Idioma Pascatur et Ungarorum idem est, et sunt pastores sine civitate aliqua, et contiguatur Majori Bulgariae ab occidente. Ab illa terra versus orientem, in latere illo aquilonari, non est amplius aliqua civitas. Unde Bulgaria Magna est ultima regio habens civitatem. De illa regione Pascatur exierunt Huni, qui postea Hungari, unde est ipsa Major Bulgaria (talán Hungaria).‘ Hozzá teszi még: ‚Hoc quod dixi de terra Pascatur scio per fratres praedicatores, qui iverant illuc ante adventum Tartarorum,‘ Carpini mondja: ‚Inde (e terra Morduanorum Tartari) procedentes contra Bileros, id est Bulgariam Magnam, et ipsam destruxerunt omnino. Inde procedentes ad aquilonem adhuc contra Bascart, i. e. *Hungariam Magnam*, et eos etiam devicerunt.‘ Egyéb bizonyosságok is vannak ugyanabból az időből, folytatja Koskinen. Így egy vatikáni kézirat beszéli, hogy 1240-ben Julianus barát a Volga mellett egy népre találta, mely még tudja vala, hogy hajdan a magyarok ő tőle mentek el, s a melynek nyelve még épen magyar. [Koskinen nem veszi észre, hogy Rubruk tanúsága egyedül Juliánusék tapasztalásán alapszik, mit ez „hoc quod dixi de terra Pascatur scio per fratres praedicatores, qui iverant illuc ante adventum Tartarorum“, világosan kifejez.] Aeneas Sylvius is beszéli, hogy egy veronai szerzetes, nem messze a Dontól, egy népet találta, melynek nyelve azonos a Pannoniában lakó magyarok nyelvével. Bonfinius

szerint Mátyás király is azt hallá kereskedőktől, hogy az ottani vidékeken népének felei lagnak, a kiket be is akara híni Magyarországra, de meghala. Schell János beszéli, hogy egy magyar születésű jézsuita a török fogságba kerülván, rabszolgául a Volga melékeire juta, honnan Rómába íra, hogy igazán elődjének hazájába került volna, mert ott olyanokat talált, kik ugyanazon nyelven beszéllenek mint Magyarországbán, s a kiktől a magyarok származtak volna. III. Végre az arab írók a magyar népet is *basgur*-nak nevezik, s világosan két ilyen nevü népről beszéllenek³⁴),

A magyarok, így folytatja Koskinen, elsőben a Deneper melékein szállának meg, tisztelvén a kazar chagan felsőségét; innen intézék 862-ben az első bérohanást Németországba, mint Hinkmar a 862-dik évről beszéli: Hostes antea illis populis inexperti, qui Ungri vocantur, regnum ejusdem (Ludovici) populantur. Legelőször Theophilos császár idejében (829—842) említik őket, hogy a dunai bolgárok megett tanyáznak, s akkor mind ungor-oknak (*οὐγγροι*) mind *turkok*nak és *unnok*nak (*τοῦρκοι, οὐννοι*) híjják vala³⁵). Azon időben Scythia vidékei újra forni kezdének, s a kazarok hatalma, mely már harmadik századig bezárva tartja vala a népköltözés kapuit az alsó Volgánál, nem bírá többé megőrizni az előbbi békét. Nekik kelet felől a Volga és Jajk közt a besenyők (pakinatziták), a Jajk keleti melékein meg az uzok vagy guszok lagnak vala, mind

³⁴) A baskirokról Strahlenberg (Das Nord- und Ostliche Theil von Europa und Asia stb. Stockholm 1730.) azt állítá, hogy szökek, azért valaha nem török eredetű népek, hanem úgurok vagy hunok voltak. De Pallas 1770-ben és Ahlqvist 1858-ban nem találák szökeknek. Ez utóbbi különösen azt írja: „A baskirok, külsejökre, nyelvökre, hitökre, szokásaikra tökéletesen megegyeznek ama vidékek tatárjaival, s erős képzelődésű, vagy a mi hihetőbb, a baskirokat kevésse ismerő emberek voltak, kik őket finneknak (mondjuk-e ugoroknak?) mondták. Nyelvök tekintetében egészen egyek az ottani tatárokkal, mert értik azokat es viszontag, nem úgy mint a tatár és csuvas, vagy az erszá és moksa, kik egymással oroszul beszéllenek, hogy egymást megérthessék.“ Lásd „A vogul föld és nép“ 7. lapján. —

³⁵) Koskinen a Leonis grammatici Chronographia-t idézi (Bonni kiadás 232. lapját), a hol *οὐγγροι τοῦρκοι* és *οὐννοι* vegyesen fordul elő. De Leo 1012. tájban, tehát másfél századdal később, írt az elbeszéllt történetek után, s ekkor már kevesbbé pontosak valának a nevekre nézve. Constantinus Porphyrogenetus, és Leo Imperator nem nevezik hunoknak a magyarokat, hanem csak *turkok*nak.

a felbomlott nagy török hatalom maradványai, s ezek most, a turániak régi szokása szerint, nyugatra törekedének. A IX. század vége felé a kazarak az uzokkal szövethözök a besenyők ellen, s ezek kiszorulásuk lakhelyeikből. Ámde az nem szolgál vala a kazarak előnyére, mert a besenyők megkerülék őket éjszak felől, s hatalmukba ejtván az alsó Deneper mellékein a magyarok szállásait, nyugati határosaik lönek. Így a magyarok a Duna torkolatja felé szorítottának, a hol bár elrekesztve a kazaroaktól, mégis ezek chaganját uralják vala. Ekkor lön, a chagan közbejárásával, Árpád a magyarok első közös fejedelmévé. A kazarak közt is zenebona támadván, az elszakadók, a kabarok, a magyarokkal egyesülének, kik a nyolczadik, előljáró, törzsöt valának teendőik. Azért taníták a kabarok a magyarokat a kazar nyelvre, úgymond Constantinus Porphyrogenitus, a melyen most is beszélnek, de a mellett beszélnek a magyar nyelven is. Világos tehát, így következteti Koskinen, hogy mind a két nyelv csak nyelvjárások valának, úgy hogy könnyű volt az egyiket a másik segítségével megtanulni.

Az itt előadott eseményekről nincsen határozott időmérésünk; csak azt tudjuk, hogy a magyarok 888-ban a Duna torkolatjához szállottak, s szövetségben valának a görög császárral a bolgárok ellen. De már a következő évben az egyesült bolgárok és besenyők megszorították őket, kik tehát nyugat felé mozdulának, arra a földre, a hol hajdan Attila lakott, s a hol most a másik hun hatalom romjai hevernek vala. A közép Duna két melléke nem vala akkor egy név alá foglalva; közönségesen pannoniak és avarok pusztájának (Regino szerint: Pannoniorum et Avarum solitudines) nevezték, néha Nagy Moravia alá is foglalák, mert miatta néha a morviai fejedelem a német királylyal tusakodék. Ezt az országot a magyarok nyerek el, s neki a magok nevét tulajdoníták. A szláv népségek, a melyek időjártával ide szállottak vala, a győzők alattvalójává lönek; az avarok és hunok maradványai pedig egybeolvadának az új néppel; végre a Volga mellékeiről, a bolgárok és baskirok földjéről, még azután is rokon népek érkezének, a melyeket alkalom szerint a győzők híre csalogata utánok. Így támada a harmadik hun birodalom a Duna mellékein s a Kárpátok közt, s a finn faj állandó helyet nyert Európa szívében.

De a Volga és Don partjain vége lön most a szuomi faj hírnevének. Ezen romlás oka nagyrészt külső, de kétségkívül na-

gyobbrészint belső is. Rég óta eresztett ki rajakat nyugat felé a faj, s így lassanként elgyengüle, mikor épen új külső viszontagságok új erőket követeltek volna. A kazarok és bulgárok hatalma a Volga mellékein fogyton fogy: a törökök és szlávok (oroszkok) meg most emelkedének fölfelé. Mert épen azon évben, 862., midőn a magyarok első rohanásukat intézték Németországra, Scythiának éjszakai részein nagy nevezetességű dolog történek, melynek hatását hamar megérezék a külön-külön finn törzsek. A skandináv rosz vagy rusz nevű varjakok t. i. a Ladoga, Ilma és Fehér tavak környékein, a finnek és szlávok közt új hatalmat alapítának, a melyből a mostani Oroszország keletkezett. Ez a hatalom gyorsan terjede dél felé, s a közép Deneper mellékein lakó szlávok elválnak a kazar felsőségtől. A kazarok hijába igyekeznek az új ellenség előtt a Deneper torkolatját elrekeszteni. Keletről és nyugatról a török uzok és besenyők szoríták őket, s végre a X. században az orosz nép kezdé el rabló meneteit a Donon túlra a Volgára, a honnan kalóz hajóji a Káspi tenger minden partjait fosztogaták. Ezen rabló járatok eleinte a kazarok beleegyezésével történnek, utóbb nekik magoknak válnak veszedelmökre. Az arab írók szerint az oroszok 968. és 969. elpusztíták a bolgár és kazar városokat, s ezen zivatar után a kazarok, bolgárok és burtaszok enyészni kezdenek. Nem kell ugyan szó szerint venni ezt a hírt, mert a bizantinus írók azt tudják, hogy 1016-ban a konstantinápolyi császár az oroszokkal szövetekezett a kazarok ellen, a kiknek fejedelmét, Tzulon Györgyöt, fogva vivék el. De ezután alásülyede a kazarok ereje, s keleti határosaik, az uzok, kiket kumanok (kunok) és polovczok nevével ismerünk, a Duna torkolatjáig és Magyarorszáig terjeszkedének. A bolgárok a közép Volga mellékein még tartanak néhány századig, míg a mongol áradat őket is elsepri; s ekkor szünék meg a keleti finn fajnak történelmi hatalma.

E közben világosság kezd derülni a nyugati finnségre; Oihar utazási elbeszélése, a IX. század vége felé, az első sugár. A következő századból válnak az arabok hírei a veszekről; még egy századdal későbbiek a bremai Ádám és orosz Nesztor tudósításai. A mit így lassanként a nyugati finnek állapotjáról és viszontagságairól megtudunk, az már a tulajdonképi finn történetekhez tartozik.

Végig menvén a Koskinen munkáján, lehetetlen a szerző tudományán nem örvidenünk s azon ügyességén, a melylyel tudományát előadja. Szinte azt látszik sejteni a tapasztalt olvasó, hogy Koskinen idővel a Schafarik híres munkájához is (szláv régiségek) hasonlóval fogja meggazdagítani nemzeti irodalmát, — mert az, a melyet íme megismertettünk, csak kísérlet, ámbár tiszteletre méltó kísérlet.

Úgy látszik nekem, hogy jobban kitüntethetem a Koskinen munkáját, ha összevetem Fejér Györgyünk hasonló feladatu munkájával: „Aborigines et incunabula Magyarorum ac gentium cognatarum.“ (Budae 1840.). Eme munka a Horvát István „Rajzolatjai“ után óriási lépést tön, ha azon balfogalmakat tekintjük, a melyekkel a „Rajzolatok“ vezérlése következtében az akkori magyar irodalom hemzseg vala. Fejér először a forrásokat tárgyalja, a melyekből az ősnépeket meg lehet ismerni. E források 1) történetírók, 2) emlékek, 3) a nyelvek sajátsága. A történetírókról értekezvén Klaproth szerint felhossa a korokat, melyekben a héber, sinai, japán, khald, görög, latin stb. történetírók virágozni kezdenek; azután előszámlálja az írókat Herodotustól fogva Anna Comnenáig. Az emlékeket is úgy hozza be, elmondván, hogy ilyeket Egyiptomban, az ó Perzsa birodalomban s egyebütt találhatni. A nyelvek sajátságát illetve, Klaproth szavaival megkülönbözteti a *nyelvek általános rokonságát a törzs-rokonságuktól* (allgemeine Verwandtschaft, und Stammverwandschaft der Sprachen); amaz az ő nyelv maradványaiban tetszik meg, melyek az ő és új világ minden nyelveibe megtalálhatók; ez csak a rokon alkotásu nyelvekben látható. — A Notiones geographicae fejezetében földirati fogalmakat és képzeleteket hoz fel a különböző írókból, mi némileg a földirati tudomány történeteit teszi. — Most a magyarok ősi fészkeről való különböző véleményeket közli. Megtaláljuk itt össze-visszahányva Jordanis meséjét a hunok eredetéről, Zozimus, Regino prumi apát, Constantinus Porphyrogenitus, Beatus Rhenanus, Aventinus, Herberstein, Trogus, Ammianus Marcellinus, Julianus barát, Pray, Horvát István, Kiss Bálint elbeszéléseit és véleményeit. Mind ezek készültek gyanánt vannak felhozva, melyek után a szerző így állítja fel saját feladatát, hogy: „*Pontici populi, qui attentionem inquirantium hucdum fugerant, sunt nobis eo fine pervestigandi.*“ A „*Hunni, Chunni*“ felirat alatt Fejér az egyiptomi és perszeopolisi

emlékekre hivatkozván, lásd itt a 243. lapot, azt hozza ki, hogy a hunok legeleinte a Feketetenger körül laktak, s hogy Herodotus azokat *utius*-oknak nevezte volna. „Sunt proin Hunnorum incunabula Pontus, aborigines Hunni.“ A Feketetenger mellékeiről a hunok az ázsiai Seythiába költözének ki, úgy hogy Ugoriába jutottak. „Altera proin Hunnorum sedes Ugoria.“ Ugoriából megint nyugat és kelet felé terjeszkedének a hunok. A mely részök nyugat felé tarta, az a finn ág, a melyet Tacitus leír. Egy részök, Torfaeus tanúsága szerint (teste Torfaeo), Odinnal, a skandináviak ösével, mintegy Kr. e. 70 év tájban a Vend tengeröbölhöz ére, s a dán királyokkal hadakozék, mit Saxo Grammaticus bőven elbeszél. Valának hunok a Deneper mellékein is, a hol a *Chunigard* országot találjuk; a Maeotistenger körül is, mit Agathias és a magyar krónikák bizonyítanak stb. stb. „De a legnagyobb rész Ugoriában marada.“ Ismeretes, úgymond Fejér, az ugor hunok berohanása Pannoniába.

A hunok másik része kelet felé, jelesen a Káspi tenger keleti vidékeire, az Araxes és Oxus mellékeire, vonula, a hol *fejér hunok*, eftaliták, nefaltiták, és abdelak neveiről ismeretesek.

A *lingua hunnica-magyarica*-ról azt állítja Fejér, hogy „Hunnorum idioma nativum cum lingua Aramaea Syro-Chaldaeorum ac Persarum, in quorum scilicet consortio adoleverat, affinitatem, cum Gothorum, Ruthenorum ac Pannonum vero, ceu vicinorum, sermonibus communionem quandam vocabulorum contraxisse oportuit.“ Mily zavart képzelet a nyelvről! Fejér kiírta ugyan Klaproth szavait a nyelvek *általános és törzsbeli rokonságáról*: de azt nem tudja vala, hogy melyik mit jelent, és miben áll. Különben nem mondta volna, hogy a hun-magyar nyelvnek az aram, szir, khald és perzsa, tehát sémi és árja nyelvekkel törzsbeli rokonsága, vagyis „nativa affinitas“-a van. A hun nyelvnek magyarságát a Jordanis Hunnivarjából, s a magyar krónikák Kelenföldé-ből, Százhalom-, Tárnokvölgye, Keveházá-ból, s a hun népnivekből hozza ki, a melyekről saját szavait írta ide: „Si nomina Hunnorum, quae Jordanis, Procopius et Agathias conservarunt, Emendur, Utindur, tum Onoguri, Unoguri, Saraguri, Atziguri, Utiguri, Kutiguri etc. spectemus, sunt ea Hungaricae linguae apud Hunnos usitatae totidem vestigia, quae mox integris gentibus proprii nominis instar adhaeserant, illa enim Hungarice lecta habent: Emend úr (Emend Dominus), Utind úr, item Onog uré (Domini Onog tribus), Unog uré (Domini Unog tri-

bus), porro: Domini Atzig, Utig, Kutig vel Kutzig . . gens secundum generationes. . . Hoc idioma Magyaricum, Hunnis proprium, est nota characteristicum omnium Hunnicarum posteritatum.“ Mint-hogy a leghíresebb hun személyneveknél (Attila, Beda, Mundzug stb.) nem találjuk az *úr* szót, teljes joggal lehet állítani, hogy a felhozott népneveket nem kell így taglálni, miszerint *úr*-ral volnának összeszerkeztve.

A „*Hunnorum Attilanorum posterum*“ fejezetében arra figyelemzteti Fejér az olvasót, hogy a hunok neve nagyon változék, mert azt *Unni*, *Hunni*, *Chuni*, *Cumani* et *Comani*-nak írják vala. Különösen a *Cumani* vagy *Comani* nevet illetőleg már Strabon *Comana* várost említ az Iris és Thermodon folyók közt „in Hunnorum incubulis.“ A későbbi kúnokat tehát igenesen hunoknak tartja. „Hunni, qui a mari Caspio usque in Moldaviam lapsu temporum sunt disseminati, a seculo nono sunt Cumani scriptoribus Byzantinis appellati, . . . Russis vero Palotzi.“

A „*Hunnorum Finnicorum prosapiae*“ fejezetében azt tanítja, hogy „Hunni, qui penetratis Finnicorum sedibus nomen istorum apud exteros retinent, ultimos Europae septemtrionalis fines, in quos a Noruegis, Danis, Suecis ac Slavis retrusi sunt, constanter retinuerant.“

Következik „*Hunnorum Finnicorum Idioma Hungarico affine.*“ Előadván, hogy kik vevék észre először a finn és magyar nyelvek rokonságát*), a finn Wellin, azután Strahlenberg, Schlötzer, Pallas, Humboldt és Klaprothból, úgymond, hoz fel szótakat a nevezett rokonság megmutatására. Semmi tudománya nem lévén a finn nyelvről, Fejér sok szót nagyon különösen ír le; de a rokonság így is kitűnik. A vak szerencse még segíti is néha. Így az *égi tűz*-nek megfelelője gyanánt *ug tuuz*-ot ír, mi a liv nyelvben *ugon tuli*. A *tuuz* szó egy finn nyelvben sem fordul elő, tudtomra, mert azokban a

*) Folyó év. jul. 10-kén Budenz úr az akademiában némely magyar és rokon nyelvekbeli ikeképzőkről értekezék. A Fővárosi Lapok tudósítója erről így. értesíté olvasóját, hogy *ő az értekezést nem értette, de a nemzet nem is ad hitelt az ilyeneknek!* Az érdemes tudósító bátran ítél arról, a mit nem ért, mert ő annak nem ad hitelt. Tudniillik ő magát a nemzet helyébe teszi, s tudatlanságában helyette ítél. Valóban kétséges, hogy ilyen író tanítani akarja-e a nemzetet, vagy tanulni akar-e attól? Az bizonyos, hogy azoktól nem akar tanulni, kik az illető tudománnyal foglalatossak.

tüz *tuli*; de a finn *ukko* szót csakugyan a magyar *ég* szóhoz lehet hasonlítani, miszerint az *ukon tuli* = *ég tüze* = villám, mint az „*ég zeng*“ finnül *ukko pauhaa*.

A „*Hunnorum Ugoriorum stirpes*“ alatt a permieket, szürjanekeket és votjákokat számlálja elő, kik magokat *kom* aknak, azaz embereknek nevezik, mert az ugor (perm, szürjän, votják, vogul, oszják) nyelvekben *kom, kum, gum* embert, férfit jelent. Ezekből a nyelvekből is hoz fel szóhasonlatokat.

A „*Hunnorum orientaliüm reliquiae*“ nek mind azokat a népeket tartja, melyek az Oxustól fogva a Volgáig tanyáznak, úgy mint: a hun-avarokat, kikről Theophylactus és Pray szerint beszéll, a kazarokat, kikről azt mondja: „Chazaros stirpis Hunnicæ, non Turcicæ fuisse, idiomaque Hungaricum coluisse, multa arguunt.“ De a *multa* csak annyi, hogy némely írók hunoknak, az orosz Nestor fehér ugroknak nevezék; ezen kívül Fejér csak kazar történeteket hoz fel. — A besenyőket és uzokat is a keleti hunokhoz számítja. Ezek ismeretes népek; de a Tibareni, Macrones; Chalybes, Bysseri, Bashkiri; Phylires, Bileres, Bulgari; Bechiri, Tschuvassii et Tschermissi; Mosynoeci, Mosyni-Morduini, ismeretes és ismeretlen névek. Még a Fejér kritikátlan eljárása mellett is feltetsző, hogy a „Macrones“ en a magyarokat értheti. De mert a magyar nevet az idegen nem bírja helyesen kiejteni és leírni, azért a Macrones = magyarok. Fejér állítása szerint a hunok eredetileg a Fekete tenger mellékein laktak volna, a honnan, — nem mondja mikor? miért? — az ázsiai Scythiába költözének; elég az hozzá, Herodotus idejében ott nem valának többé a hunok. Ezek már, úgy tanít Fejér, azonosok a magyarokkal: mind a mellett a Herodotus Macrones-ei is a Pontus mellékein, magyarok! A földirati fogalmakkal is különösen bánik Fejér. Neki a Dentu-Moger = Don Magyar, s ez a Don Magyar a Volgán jön által, hogy nyugatra induljon! Hisz, ha Dentu Mogeria, a magyarok első hazája, a Don mellékein volt, soha sem kellett nekik, hogy nyugat felé jöjjenek „fluvium Etyl super tulbou“ átúsztatniok. Azt mondja Fejér: „Exeunte seculo IX. Magyarî ex Ugoria egressi“, de szabadkozik, hogy Ugoria, Jugria és Jura egy volna. „Crassus proin eorum error est, qui Magyaros in vicinia regni Juriani colentes ex Jugria ad Oceanum Septemtrionalem emigrasse contendunt.“ A munkájához mellékelt térképen *Jotunheimot* az Uralon túli vidékeken találjuk, a Káspi tenger felett pedig a Jajkon

túlra azt íratta Fejér: *Vetus sedes Juhrianorum et Uzorum*; a Jajkon innenre: *Vetus sedes Mazarorum*. Ebből látjuk, hogy ő a hunokat és magyarokat onnan származtatja, hol nyusztot soha sem vadásztak az emberek, pedig a Névtelen szerint *Dentumogeriában* a nyuszt oly mennyiségben találtatik, hogy ott a hetumogerek juhászai és kanászai is nyuszt bőrbe öltöztek; — s hol oly hosszú éjszakákat sem tapasztalhatott senki, milyeneket Kézai a magyarok eredeti hazájához közel tartományokban tud.

Koskinen munkája és a Fejéré közt nem csak az a különbség látszik meg, melyet az utolsó huszonzét év a föld- és népirati tudományokban meg a nyelvészetben okozott (mert Fejér 1840-ben, Koskinen 1862-ben adák ki könyveiket), hanem az is, melyet a bírálati feldolgozás tüntet ki olyan összevisszahányt idézetekből és önkényes fölvételekből szerkesztett munka mellett, milyen a Fejéré. Mégis ez óriási lépést halada a Horvát István Rajzolatjai után, mert annak ábrándjaiban nem osztozik vala.

Azonban, meggyőződésünk szerint, Koskinen is elvétette az egyedül biztos célhoz vezető utat, melyet a nyelvtudomány nyit meg. A magyar, finn és rokon népek régiségeit akarván kútatni, három nyelvnek jelen mivoltából kell kiindulni, a magyar, finn és török nyelvekéből, mert ezek három nyelvcsoporthoz képviselői, úgymint, az ugor, finn és török nyelvcsoporthoz. Ezen három nyelvcsoporthoz sajátosságait, egymással való különösebb egyezéseit, s viszontag egymástól való különbözőseit felállítván, az illető nyelvek történeteibe pillanthatunk be, a melyeket tudnunk kell, ha a külső, vagyis az illető nemzetek régi történeteibe bocsátkozni akarunk. A nyelvek története az egyedüli világító ama külső történetek homályában.

A három nyelvcsoporthoz többi közt abban egyezik meg, hogy a számnevek csak 7-ig egyszerű szók, a 8-as, 9-es már összetett szó. Föl kell tehát tenni, hogy e három csoporthoz tartozó nyelvek valaha mind hetes számrendszert vallottak, s azután, előttünk ismeretlen történet által, bíráttak a tizedes rendszer elfogadására. Ez volna egyik nevezetes történet a mi nyelveink életében; s ha közelebbről vizsgáljuk a nevezett három nyelvcsoporthoz, azt kell szinte bizonyosnak tartanunk, hogy eme történet oszlatá el külön csoportokra az addig együtt élt nemzeteket. Ezt bizonyítja a 10-es, a 20-as, és 1000-es számnevek különbözőése, de a csoportokon belüli egye-

zése. Egytől hétig azonosak a finn és ugor nyelvek számnevei, a török nyelvek már ezekre nézve is távoznak azoktól —: ellenben az egyszerű 10-es a finn nyelvekben *kym, kum, t'um*, az ugor nyelvekben *das, tiz, lau*, a török nyelvekben *on, von*; a 20-as a finn nyelvekben *kaksi kymmentä, kakš kumd*, azaz két tiz, az ugor nyelvekben *kiz', küjz, kús, xus* (chusz), *húsz, koms*, mely szók hasonlóképp két tizet jelentenek, a török nyelvekben *jigirmi, sirem, sürbä, d'iberge*, melyek szinte két tizet tesznek; a finn nyelveknek az 1000-re nincsen saját szavok, de az ugor nyelveknek van: *ezer, sater, s'ur-s, t'ár-es*, a török nyelveknek is van: *biñ, pin, müñ, mun*. De ámbár így csoportokra váltak is az előbb közelebb egymáshoz élt nyelvek, mégis az illető csoportok nyelvei nem azonegy távolsági viszonyban maradtak magok közt és a rokon csoportokhoz képest. Így p. o. a lapp nyelv az önálló 10-esére (*loge*) nézve az ugor nyelvcsoporthoz fogullal (*lau*) egyez meg, s a *loge, lau* szó megvan a cseremiszből is, sőt előfordul a török, csuvas és kojbal nyelvek 50-esében is. Más ilyen közeledési példát találunk a magyar, vogul és török nyelvekben, mert a 40—90-ben a magyar *van, ven* azonos a török csoportbeli tizet jelentő *von, on*-nal, s az a *van, ven* a vogul *ätpen* = ötven, *katpen* = hatvan-ban is megvan. Egy szóval: a finn, ugor és török nyelvek számnevei bizonyossá teszik azt, hogy eme nyelvek (lapp, finn, eszt, liv stb.; — szirjän, votják, mordvin, magyar, vogul, osztják; — török, csuvas, jakut stb.) mind egy töröl szakadván, hosszú ideig vagy épen együtt, vagy közel egymáshoz éltek volt, mely idő alatt fejlődék ki fajbeli sajátosságuk, s hogy addiglan a hetes rendszert vallották vala; bizonyossá teszik azt is, hogy a nyelvek azután csoportokra oszlának, még pedig a finn és ugor nyelvek együtt válának el a török nyelvektől, míg később magok közt is meghasonlának. — A mely történeti változásokat a számnevek hirdetnek, azokat más nyelvtények is hirdetik. P. o. a török nyelvek igéje csak egy személyi névmás-ragot vesz fel, azaz a török igeragozásban mindenkor csak egyféle személyragok fordulnak elő: a finn és ugor nyelvek igéje két személyragot is vehet fel, az egyik az alanynak nevezőjét, a másik annak más casusát jelentvén. Így a finn *muutan, muutut, muuttua* teszen: váltok, váltsz, vált: ellenben *muutain, muutait, muutaikse* teszen: változom, változol, változik. Az első alak csak a cselekvőnek alanyát fejezi ki, de a másik alak a cselekvőnek alanyán kívül még

azt is kifejezi, hogy a cselekvés az alanyra hat, azaz, hogy az ige reflexiv jelentésű. Az ugor nyelvek e tekintetben még tovább mennek, a tárgyra vonatkozást is kifejezhetvén, s így támad az úgynevezett tárgyi ragozás a magyar, vogul, mordvin stb. nyelvekben. A tárgyi igeragozás legszembetűnőbb sajátága az ugor nyelvcsoporthoz. Hogy ezt kifejtették a nyelvek, arra külön, nem csak a török, hanem a finn nyelvű népektől is elvált, életet kellett folytatniok.

Vegyük most kezünkbe a fáklyát, melyet csak az eddig is felhozott nyelvtörténetek meggyujtanak, s lépünk a Koskinen által megjárt földekre. Azt mondják, hogy az áriják elterjedése előtt Európában finn népek uralkodtak, sőt hogy Ázsiában is ilyen fajú népek előzték meg az árijákat. A *tamil* nyelvek Keletindia déli felében volnának Müller Miksa és mások tanúsága szerint, a finn nyelvek legközelebbi rokonai. Lássuk tehát számneveiket, — mert ezek bizonyítanak legtöbbet a nyelvrokonságban. (Forrásunk: *A Comparative Grammar of the Dravidian, or South-Indian family of Languages. By. Caldwell.* London 1856. Caldwell is meg van győződve a dravid [tamil, teluga, kanarez stb.] nyelvek rokonságáról az áltaji nyelvekkel, különösen a finn-ugor csoporttal). — A számnevek következők:

1. oru, ondu. [ketten.
2. irandu; iru-badu = 20, ira-nûru = 200, iruvar két személy,
3. mundru, munru, mu; mû-pattu = 30, mun-nûru = 300, mûvaru három személy, hárman.
4. nâlu; nard-pattu 40, nâl-nûru 400.
5. anĵ, eindu; eim-badu 50, eiñ-nĵûru 500.
6. âru; aru-badu 60, aru-nûru 600.
7. êru, edu; cru-badu 70, eru-nûru 700.
8. ettu; en-badu 80, en-nûru 800.
9. on-badu; ton-nûru 90, tol-âĵiram 900.
10. pattu; 12. pannirandu; 16. padin-aruru; 19. patton-badu stb.
100. nûru.
1000. âĵiram, eredetileg âsiram.

Az érdekes kérdés: vajjon a 8-as és 9-es összetett számnevek-e a dravid nyelvekben is? A feleletet már a tamil 9-es *on-badu* = 1–10 adta meg, a telugu *eni-midi* = 8, *tom-midi* = 9 azt megerősítik; továbbá a tamil *ton-nûru* = 90, *tolî-vâram* első nap, hétfő stb. részint ismétlik, részint felvilágosítják. Ezekből látjuk, hogy *tol*, *ton*,

tom is egyet jelent, mint az *oru*, *ondru*, s hogy az *en* is kettőt jelent, mint az *irandu*. Már a tamil *on-badu* világosan 1—10, azaz 9; a tamil *ton-núru* alakjára nézve, szakasztott a vogul *antel-sat* = 1—100, mindenike 10—100-at, azaz 90-et jelentvén. A nyelv még a 900-ast is így fejezi ki: *tol-ážíram* azaz 1—1000, de 100—1000-et ért rajta. A tamil *ettu* = 8 nem látszik ugyan ilyen szerkezetűnek (2—10) lenni, de valóság szerint annak kell ott is lappangani. Ilyen, már nem látható szerkezetet mutat a vogul *vát* = 30 is, mely csak a csuvas *vuder*, *vutter* (törökül *ot-uz*) közbejöttével fejthető meg. — A telugu *eni-midi* = 8, világosan mutatja a szerkezetet, mint ugyan-csak a telugu *tom-midi* = 9, vagy a tamil *on-badu* = 9.

Tehát a tamil és rokon nyelvekben csakugyan a 8-as és 9-es olyan összetett számnevek, milyenek a finn, ugor és török nyelv-csoportokban vannak. Ha majd azt fogjuk találni, hogy semmi más nyelvekben nem fordulnak elő összetett 8-asok és 9-esek, hogy tehát nincsenek más nyelvek, melyek elsöben a hetes számrendszert vallák, s azután térének a tizedes rendszerre által: akkor azt kell állítanunk, hogy az áltaji és a dravid nyelvek, történetök első szakaszában, egy közösséget tőnek. S ezt bár most is állíthatjuk; el akarjuk fogadni a Müller Miksa és mások véleményét, miszerint az *északi áltaji*, s a *déli dravid* nyelvek valaha egy nagy közösség valának, s hogy e közösséget a sémi és árja népek szakaszták kétfelé. Gondoljuk meg az áltaji és dravid nyelveknek a tizedes rendszerre való áttérését, mi bizonyára csak nagy esemény következtében állott be. Tegyük bár e kettészakadás előtti korba az ékiratok feltalálását, mellyet ama közösséghez tartozó népnek tulajdonítanak a tudósok. Véghetetlenül sajnálatos, hogy az úgynevezett scytha nyelvbeli feliratokban, az egyen kívül, nem fordulnak elő számnevek! Az előforduló 1-es *irra*, vagy *ra*. Minthogy a nyelvek ismeretes voltából kell kiindulni — mert egyik ismeretlenből nem szabad a másik ismeretlent kiokoskodni —, az ismeretes mivoltuk pedig azt mutatja, hogy a dravid nyelvek, számneveik hangjaira nézve, legtávolabbra esnek a finn és ugor nyelvektől, hogy továbbá, minden keresztezés mellett is, a török nyelvek is távolabbra esnek, mintsem az ugor nyelvek a finnektől: azt kell tehát felvennünk, hogy ama nagy közösséghez tartozó nyelvek, talán még szétszakadásuk előtt is, egymástól távozni, s viszontag külön-külön csoportokba közeledni kezének. Az ékirati *irra* vagy *ra*, mely egyet jelent, azt bizonyítja

nektünk, hogy az ékirást feltaláló nép bizonyosan nem ahhoz a csoporthoz hajlik vala, melyet a finn nyelvek fogtak alakítani, nem is a leendő ugor csoporthoz, hanem máshoz, a melyben az 1-et jelentő szó r-cs, s az a török, vagy a dravid nyelvcsoporthoz volna. Ennél fogva nagy vigyázattal kell a régi tényeket elsorozni: sőt elsorozásukat meg sem kell kezdeni, míg a tudva lévő nyelvek történetei fel nincsenek tárva. Messziről síknak látszik, a mi közlől tekintve nagyon hegyes völgyes lehet.

Ázsiára nézve a dravid nyelvek, s az ékiratokbeli úgy nevezett scythia nyelv (mely azonban többféle) tényleges adatok: Európára nézve ilyenek nélkül is szűkölködünk. Azt állítani, hogy az árják elterjedése előtt egész Európát finn népek foglalták vala el, csak találmányra tett kimondás. A nyelvek mai mivoltából kell kiindulni Európában is. Az etruszk nyelvet még senki sem fejtette meg, azt tehát egyszerűen mellőzni kell. A baszk nyelvet máig beszélik, annak irodalma van, azt tehát lehet, sőt kell is tekintetbe venni. De a baszk számnevek, hangjukra és alakukra nézve, még inkább különböznek a finn és ugor nyelvek számneveitől, mintsem a dravid számnevek. Mikor a baszk, dravid, finn-ugor nyelvek egy közösséghez tartozhattak, föltéve, hogy valaha ilyenhez tartoztak volna, akkor nem valószínű még kifejtve a csoportok, annál kevésbé a nyelvegyedek. Egy nyelvészeti bizonyíték sincsen arra, hogy a lappok már Kr. e. 2000 év táján bírták volna egész Európát; azt pedig gondolni sem lehet, hogy Európában és Ázsiában az árják előtt egyedül az áltaji nyelvek közössége uralkodott volna. Keletindianában a dravid nyelvű népeken kívül mások is maradtak meg, a kik színre nézve is különböznek tőlök; Európában épen a baszkok tagadják az áltaji népeknek ügyvélt kizáró uralkodását. Ismételjük, hogy távolról egyenlőnek látszik, a mi közlől tekintve nagyon különbözöknek tűnik fel. Skandináviának ős lakosait finn fajbelieknek tartják: úgyde Koskinen megmutatta, hogy az ottani és akkori finnség korántsem a mai finnek közvetlen elődje, hanem különböző nemzetségi volt. Ha a dvergek más nép, a jotunok is más nép voltak, s egyik se a mai finnek közvetlen elődjei; ha, mint tudjuk, a finn mondák *hiite népről* is szólnak; ha hozzá tesszük, hogy a vogul mondák is ősi, óriási, népről tudnak, mely a mai halandóktól különbözik: nagyon lehetséges, hogy még a tulajdonképi lappok se voltak ott a legelső nép, kivált hogy nyelvök, mely egyben más-

ban a finnél is közelebb éri a magyart, ugyan azon korba valónak látszik, melybe a finn és magyar nyelv tartoznak.

A finn és ugor nyelvek külön-külön csoportot tevé, ezt a fogalmat a későbbi népek történeteiben még inkább kell fáklyául vennünk, ha némi bizonyosságra akarunk jutni. Egy népnek sem lehet történelme, míg egyeddé nem vált; s egy nép sem válhatik egyeddé, mielőtt azon nyelvcsoport meg nem alakult, a melyhez most, nyelvénél fogva, tartozik. A finn és ugor nyelvek egész mi-volta világosan tanúsítja, hogy ők még azután is együtt maradtak, miután elváltak volt a török nyelvektől. De míg együtt valának, addig se finn se ugor történelemtől nem lehet szó, mert addiglan mindnyájan finnek is ugorok is voltak. Elválván egymástól e két csoport, csak most kezdődik külön a finn népek s külön az ugor népek történelme, mert most alakúlnak a nép-egyedek. Azért is a mely népnek nyelvét nem tudjuk, annak tulajdonképi finnségét vagy ugor-ságát nem lehet bebizonyítani, ha különben a világot betöltötte is hírével. De még akkor is a valószínűséget fogja nevelni az a fáklya, melyet a nyelvtudomány vihet a régiség homályaiba. S Koskinen maga várja ezt a fáklyát, melyet azonban még nem nyújthatunk neki.

HUNFALVY PÁL.

KHIVAI TATÁRSÁG.

Tavali május végén érkezett ide, Vámbéry Ármint turkesztáni útjából kísérve, *Molla Iszhák*, egy fiatal (24 éves) özbec-tatár, a khivai khánságbeli Kongrat városából való. Három hónapig levén nálam, fölhasználtam e ritka alkalmat, hogy vele a khivai tatár dialectust tanulmányozzam, mi közben egyes szövegdarabokat is jegyeztem föl tőle, lehető pontosan az ő ejtése szerint írván le azokat. E szövegeket, mint a ma Khivában divatozó özbec nyelv mutatványait, most közlöm azok számára, kiket a török-tatár nyelvek ismerete valamennyire érdekel; a mellékelt, meglehetősen hű fordítás eligazíthat azoknak szoros megértésében mindenkit, a ki a török nyelvek alkotásával csak némileg is megismerkedett; s ezenkívül még e szövegközlés után a khivai-tatár dialectus sajátosságairól egy kis nyelvtani rajzzal szolgálok az érdekelt olvasónak. A magyar nyelvész közönségnek meg kedves dolog lesz láthatni, miképen lehet eredeti magyar darabokat is tatár ruhába öltöztetni.

A közlött darabok háromfélék: I. „*Néhány tatár példabeszéd és találós mese*,” mind eredeti, Khivában divatozó tatár mondások. II. „*Mesék és adomák*.” Ezek közül az 1—6 számúak perzsából szabadon vannak fordítva; 7—9. úgy készültek, hogy először a magyar eredetit (l. Jókai, a magyar nép adomái, a 307. 67. 259. lapokon) törökül elmagyaráztam, s Molla Iszhák azután saját módja szerint tatárul beszéllte el; a hosszabb 10. és 11. két mese egyenesen Molla Iszhák elmondása után van följegyezve; a 12-dik darab a „*Negyven vezír*” könyvének oszmanli textusából szabadon fordítva; a 13-dik meg az oszmanli „*Tuti náme*” után szabadon elbeszélve. III. „*A csodaszarvas regéje*.” Arany János „*Buda halála*” című hőskölteményének hatodik éneke, tatárra fordítva. Molla Iszháknak

ily dolgozatáról legelőször az idei Koszorúból értesültünk (l. a febr. 26-ki vagyis a 9-dik számot a 214. lapon, hol curiosum gyanánt az első strofa van közölve). A mit itt közlök; az csak részben Molla Iszhák említett fordítása: mert azt bizony magam olyformán változtattam és dolgoztam át, hogy egyenlő, természetes (prózai) accentus szerint olvasható versek kerüljenek ki. Az alapelv, melyből ebben kiindultam az, hogy a török-tatár nyelvnek, mely szótag-quantitásról keveset, s még kevesebbet tud az úgynevezett positívorról, de annál erősebben accentuál, még pedig jobbadán a szó végét accentuálja (mint megfordítva a magyar és finn nyelvek a szó elejét) — természetével legjobban oly versszerkezet fér meg, melynek rythmusát csak az accentuálási hangemelkedések határozzák meg. Ezen természetes accentuáló versszerkezet elvét néha alkalmazta volt is, bár öntudatlanul, Molla Iszhák említett dolgozatában, a mint több versén látható, melyeket csak prózáilag accentuálva kell olvasni, s tökéletesen jó rythmus érződik ki belőlük, v.ö. a 11. 12. verseket:

her biri' ô qada'r jara'q aldila'r

jaraqnı' körgenle'r hejra'n qaldıla'r.

Az ilyen versnek, a mint látni való, négy szakasza van, ugyanany-nyi hangemelkedéssel, mely a török-tatár hangsúlyozás kiváló jel-leme szerint, rendszeren a szakasz végére esik; maga egy szakasz egy-egy három tagú szóból áll, vagy két egy accentus alá eső szóból (p.o. her biri; ô qadar); s minthogy a hangsúly rendszeren a szakasz végére esik, jambicus vagy anapaesticus rythmus áll elé. A török és a magyar nyelv ellenkező hangsúlyozását tekintve tehát nagyon is helyén van a tatár versben ezen jambicus anapaesticus négy szakasz, a magyar eredetinek négy trochaeusa ellenében. Megkísértettem tehát ezen versnemet az egész fordításon keresztül vinni, s ha bár a tisztelt olvasó csak curiosumnak veszi is e kísérletet, de megnyugtatóására annyit mondhatok, hogy maga Molla Iszhák nagyon helyesnek és jól olvashatónak találta. Meg kell még jegyezni, hogy legjobban tölti meg a verset a teljes háromtagú szakasz; azért a hol csak lehet (és hála istennek a tatárban van még hosszú önhangzó is) a szakaszt tevő kéttagú szónak első tagját kissé meg kell nyújtani (különben hosszúnak irtam is a még hosszúnak ejthető önhangzókat; p.o. qızlar — mikor egy szakaszt teszen, de qızlarnın, qızlarya — melyek három tagú szakaszok. Négy öt tagú szók természetesen csak úgy voltak használhatók e

versekben, hogy a főaccentust megelőző másod accentus is szakaszt képezett, p.o. turya'n- | larinda', wáqia' - | larinna'n, köpelé'k- | lerni'n, v. 89 van : ô deureklerniñ — melyben azonban az ô-val együtt ô-deurèk képzi az első szakaszt. Végre még azt a szabadságot engedtem meg néha magamnak, hogy a 4-dik szakaszt az utolsóelőtti szótagon accentuált szóval képeztem; ezt kellett tennem, mert különben az igék paesensalakjait (kite'men, kite'sen, kite'di stb.), a futurumot (kite'rmen, kite'rsen stb.), az encliticus *tî, ti*-vel (*tîr, tur* helyett) képzett perfectumot (kiti'p-tî, qali'p-tî), az imperativus többesi 1. személyét (kite'li) nem lehetett volna jól használni. A 4-dik szakaszban, azaz a verssor végén, alig is zavarja a rythmust ez a licentia. Azonban megjelöltem ilyenkor az accentuált szótagot (az önhangzó mellé tett ' jeggyel) valamint másutt ' jeggyel a kiemelendő másod accentust.

A közölt tatár szövegnek írásmódjára nézve megjegyzem, hogy

e = nyílt magyar e (ü), ê = zárt e.

ï = mélyhangú i

q = mély k, török ق

χ = német ch (*rache*-ban), arab خ

γ = a χ-nak lágya, arab غ

w = úgy hánghzik mint az angol w

s = magy. sz

š = magy. s

č = magy. cs, török چ

ž = magy. ds, török ج

ñ = német ng ebben: *singen*, soha sem ejthető dentalis n-nek, mint az oszmanli ن.

A hosszúönhangzók a circumflexus jeggyével vannak jelölve.

I.

Néhány tatár példabeszéd (naql) és találos mese (ojun hikâjet).

Adam alasî ičinde, hejvân alasî tîšinda.

Az embernek tarkája (kétszinűsége) belül van, az állatnak tarkája kívül van.

iel oyrısız bolmas, tau bõrisiz bolmas.

Nincs nép tolvaj nélkül, nincs hegy farkas nélkül.

qazanı jantaşsañ, qarası juıar ;

jamanı jantaşsañ, belası juıar.

Ha katlanhoz közeledel, rád ragad a feketéje ;

ha rossz emberhez közeledel , rád ragad a szerencsétlenségé.

içip tojmanı jalap tojmas.

A ki az ivással nem lakott jól, az a nyalással épen nem lakik jól.

inesini kör, qızın al ; qaresini kör, böjzin al.

Nézd az anyát s vedd el lányát ; nézd a szélességét s vedd a vásznat.

öjümde joq-tur göçelik, könlüm istide xoşalıq.

Házamban nincs egy kására való, szívem mégis nagyurasságot kíván.

bi-aqıl dosttan aqillı duşmán jaşı-dı.

Oktalan barátnál jobb az okos ellenség.

açlıq nini jıdırmes, toqluq nini didirmes.

Az éhség mit nem etet, a jóllakottság mit nem mondat.

jıylamanı balıya iemcek qajda ?

Nem síró gyermeket nem szoptatnak (tkp. — gyermeknek a csecs hol ?).

qıstamanı işke şejtán qoşulur.

Elhamarkodott dologba az ördög elegyedik belé.

dünjaya nıçık kilgen bolsañ, böjle kiterсен.

A mint a világra jöttél, úgy fogsz elmenni belőle.

qaranı jusañ, aq bolmas,

jaman her qız jaşı bolmas.

Ha a feketét mosod, nem lesz az fehér ;

egy rossz leány sem lesz jó leány.

bolur adam on bısinde baş bolur,

bolmas adam, qırqqa kirse, jaş bolur.

A ki ember lesz, az már tizenöt éves korában fej leszen (mások fölött uralkodik) ; a ki nem lesz, ha negyven évet ér is, gyermek leszen.

bal tutqan barmaıını jalar.

A ki mézbe nyúlt, megnyalja az ujját.

jaχšī minen jürseñ, jitersen müratqa,
jaman minen jürseñ, qalarsın ujatqa.

Ha jó emberrel jársz, elérsz czéledhoz,
ha rosszal jársz, szégyenre maradsz.

köp itken χôb iter.

Ki valamit sokszor csinál, jól csinálja.

uzak-ta bolsa hem jol jaχšī,
jaman bolsa hem qiz jaχšī.

Ha messze is, mégis jobb az út,
ha nem szép is, mégis jobb a leány (mint szép özvegy asszony,
feleségül t. i.)

jigit digen šoq bolsun,
šoq bolmasa, joq bolsun.

A legény legyen tréfás (víg); ha nem víg, veszszén el.
arpa buydaj aš boldi,
altın kümüş taš boldi.

Árpa búza eleség lett, arany ezüst kő lett.
(qimmaçliq bolyanda — inség idejében).

jaχšiliq it, derjaya tašla : baliq bilir ;
baliq bilmese, χâliq bilir.

Tégy jót, s vedd a tengerbe : megtudja a hal ;
ha a hal nem tudja meg, megtudja a teremtő.

tilden kilgen hem qoldan kilse : heme adam gedâ bolmaj, sultan
bolur.

Ha minden kívánat meg is teljesülne (tkp. ha a mi a nyelv-
ről jó, a kéztől is jöne), egy ember sem lenne szegény, mind
király lenne.

pullu adamdin belâ qorqar.

A pénzes embertől fél a szerencsétlenség.

qolum açiç, jüzüm aq.

Kezem nyitva van, arczom fehér (boldog leszek a más vilá-
gon, jótéteményeimért).

çiçmayan žândin ümîd kisilmes.

Nincs elvágva a remény a még el nem költözött lélektől (ad-
dig remélhet az ember, a míg él).

balalardin sor çavarlarni.

A gyermekektől kérdezd a híreket (mert a gyermek megmond
- mindent őszintén).

žehânda köp jaşayannın köp bilir köp gezgen.

Többet tud az, a ki sokat járt, mint az, a ki a világon sokat élt.

ölseñ, gôrün kiñ bolsun.

Ha meghalsz, legyen tág a koporsód.

dauagerin pátšâ bolsa, arziñni allâ isitsin.

Ha pörös feled a király, az isten hallgassa meg ügyedet.
at arıqlıqta, jigit ıarıblıqta.

A ló soványságban, az ember szegénységben (t. i. jaman körünür — rosszul tünik föl, rossz benyomást tesz).
sedepsiz dürr bolmas, tiqansiz gül bolmas.

Nincs gyöngy gyöngyház nélkül, nincs rózsa tövis nélkül.
aq qojnı ajayınnın asadı, qara qojnı ajayınnın asadı.

A fehér juhot lábánál fogva akasztják föl, a fekete juhot is lábánál fogva akasztják föl ¹⁾.

iki qoçqarnın kellesi bir qazanda qajnamas.

Két kosnak feje nem föl egy kazánban ²⁾

jitim bala saqlasañ, aızı burnuñ qân iter,
jitim ulaq saqlasañ, aızı burnuñ jaı iter.

Ha árva gyermeket nevelsz, a szája orrodát megvérezi;

ha árva gödölyét nevelsz, a szája orrodát megszírozza.

imâm öjinnen aš čiqmas,

olü közinnen jaš čiqmas.

Pap házából nem jö étel ³⁾, halott szeméből nem jö köny.

körpeñe qarap ajaq uzat.

Takaród szerint nyujtsd ki lábadat.

nâdân bilen bir saat sôbet itkennen jüz jül zindanda qalyan (bolıan) jaışı.

Jobb száz évet a börtönben maradni, mint egy órát bolond emberrel társalogni.

et jaıda pşmes, çamır suda pşmes.

A hús nem fő meg zsírban, a tészta nem fő meg vízben.

baliq jigen toq bolur, küç quwatı joq bolur.

Ki halat eszik, jól lakik ugyan, de vész az ereje.

¹⁾ Kiki magának az, a mi, a jó ember is, a rossz is.

²⁾ Két ellenség nem fér meg egy helyen.

³⁾ Mert a pap mindig kapni szokott, azért nem szeret adni.

bideületniñ oylu bolıyannıñ deületliniñ qulu bol.

Sem hogy szegény embernek fia légy, inkább légy gazdagnak szolgálja.

nesije jime etni, süjegi jirtar kötni.

Ne egyél húst hitelbe, a csontja szétszaggatja beledet. aızı qıſıq bolsa hem baj söjzlesin.

Hadd szóljon a gazdag, ha görbe szájú is. tilni saqlayan başını saqlar.

A ki nyelvét megőrzi, fejét őrzi meg.

köp bilgen köp jañlır.

A ki sokat tud, sokat hibáz is.

asılaſaq adam suıa batmas.

A kit föl fognak akasztani, az nem sülyed el a vízbe.

ıudanıñ qudretiniñ tamâſası: balasiniñ qarnında jatır inesi; bala sini paralap inesini jirge köm. muni tap — dep sorıdeler.

Isten hatalmának csudája: gyermekének méhében fekszik az anyja; darabold föl a gyermekét s temesd a földbe az anyját.

Találd ki ezt — így szoktak kérdezni. — (Dinnye).

atasız boldım, inem bar; andin soñ inem boldi erim.

Atya nélkül lettem, csak anyám van; azután az anyám férjem lett. (*Hava* = Havva, = Éva anyánk).

bir pulluq bahalı ſej bir odaıa sıymıdê.

Egy dolog, melynek csak egy *pul* (kis pénz) az ára, de nem fér be a szobába. (sem jaxtısi — gyertya világossága).

azanda tört ajaq minen jüredi, kün orta iki ajaq minen jüredi, aıſam üc ajaq minen jüredi.

Reggel korán négy lábon jár, délben két lábon, este három lábon jár.

iki baſı bar, tört qulayı bar, tört közi bar, altı ajayı bar, tört ajayı minen jüredi, jigirme tört tirnaıı bar.

Két feje van, négy füle, négy szeme, hat lába van, négy lábon jár, huszonnégy körme van. — (atlı adam — lovas ember).

qačan köp jaxſı boladı ıatın?

Mikor igen jó az asszony? — (ölgen waqıtta — mikor meghalt, mert akkor már köp söz sözlemıdê — nem beszél oly sokat).

II.

Mesék és adomák (hikâjetler).

1.

Iki xatîn bir balanîñ üstünde dauâ ittiler, guâ tapmadılar. ikisi qâzîniñ eldine bardılar, qâzîdan insâp istediler. qâzi bularnîñ gepini işitti; žellâd! dep qîçqirdi we bujurdı: bu balanî iki para it — didi. iki xatînnîñ birisi bu söznê işitkendin dem boldı, birisi köp xauya itti. xudâniñ joluna mênîñ balannî iki para itme; bu nêik insâp-tır? balanî istemîmen — didi. qâzi bildi balanîñ inesi bu xatîn bolyanîni, balanî bu xatînya birdi; dauâ itken xatînya têtîr urdı we qoudı.

2.

Bir adamniñ qulu qaçtı. andin soñ ayaşı bařqa řeherlerge ô qulunı qıtırıp kitti. bařqa bir řeherde qulunı kördi. ne üçün qaçtıñ? — didi. qul ayaşını urdı: sen mênîñ qulum-san — didi; mênîñ köp mâllarîmnî oçurlap qaçtıñ — didi; bu waqta seni taptım, bu waqta

1.

Két asszony pörölt egy gyermek fölött; de nem találtak tanút, s így mindketten a bíró elé mentek, s attól igazságot kértek. A bíró meghallgatta az ő panaszukat; azután hóhért kiáltott, és megparancsolta neki, hogy a gyermeket vágja ketté. Az egyik asszony ezt hallván, csak hallgatott, de a másik nagyon jajveszékelt: az istenért, ne vágd ketté gyermekemet; micsoda igazság ez? hiszen nem is kívánom a gyermeket. A bíró ebből megismerte, hogy ez az asszony a gyermek anyja, s a gyermeket is ennek az asszonymak adta oda; a másik érte pörölő asszonyt pedig megkorbácsoltatta s elkergette.

2.

Egy embernek megszökött a rabszolgája. Azután gazdája más városokba üldözte rabszolgáját, míg egyik városban meg is látta azt. Mondta neki: miért szöktél meg? De a rabszolga megverte gazdáját: te az én rabszolgám vagy, azt mondja; sok jószágomat ellopván megszöktél; most megtalálalak, de most már többet nem

köp jamauliq itmein — didi. ikisi dauâ itti, qâziniñ eldine bardilar, qâziya sözlerinê ajttitar. qâzi ikisinê derežege jaqin oturtti; başla-riñizni içkeri uzatın — didi. žellâd — dep qıçqırdı we bujurdi : qul-nuñ başını çap — didi. bu söznê işitkendin soñ derhâl birisi başını sırtqa tarttı. qâzi bildi qul bu iken. andın soñ urdı, ayaşına tapşırdı.

3.

Bir dâna adam bar irdi. bir šeherge bardı. işitip irdi : bu še-herde her kim musâpır bolsa, köp jimekler birediler we saıawet itediler — dep işitip irdi. dâna adam bir kône kijim kijip bardı, bir adamniñ öjine bardı. jimek we içmek, oturaşak jir hem birmedi. ô dâna adam šermende bolup (ujalıp) öjine kildi. jene bir gün jaışı kijimler kijip, jene ô šeherge bardı, ewwel baryan öjge jene bardı. ô öjniñ adamı izzet we hürmet itti, jaışı jimekler pşirip birdi. dâna adam jimek jimekke başlayanda : munuñ kivi jaışı jimek jaışı ki-jim kigen üçün pejdâ boldı — didi. andın soñ ô öjniñ adamı sordı : niçün bu sözni ajtasan ? ajttı : ötken gün kône kijim kijip munda kildim, hiç jimek tapmadım. bu gün jaışı kijim kijip kildim, jaışı

bántlak. Így porölt mind a kettő egymással; elmentek bíró elé, s elmondták a bírónak ügyöket. A bíró mind a kettőt oda ültette az ablakhoz, s mondta, hogy az ablakon dugják be fejeiket. Azután hóhért kiáltott, s parancsot adott neki : vágd le fejét a rabszolgának. Ennek hallatára az egyik mindjárt vissza húzta fejét. A bíró most tudta, hogy ez a rabszolga; azután megverette s átadta gazdájának.

3.

Volt egyszer egy okos ember. Ez egy városba ment, a hol hal-lotta volt, hogy minden utas embert jól tartanak étellel s bőkezűleg bánnak vele. Az okos ember egy ócska ruhát öltött magára, s elment egy embernek házához. De ez nem adott neki enni inni, még ülőhe-lyet sem adott. Az okos ember, elszégyelve magát, hazatért. Megint valamely napon szép ruhákat öltvén magára, ugyanabba a városba, ugyanabba a házba ment, hol előbb is volt. A ház gazdája akkor tel-jes tisztelettel fogadta, jó ételeket főzetett neki. Az okos ember, mi-kor evéshez fogott, mondta : ilyen jó étel most azért van itt, mert szép ruhát öltöttem. Erre a ház gazdája kérdezte : miért mondod ezt ? Amaz felele : a minap ócska ruhában jöttem ide, s nem kaptam sem-

jimek bu gün pejdâ boldi. anîñ ücün ajttim — didi. öj igesi şer-mende bolup köp ujaldî.

4.

Bir šeherde bir zâlîm pâtsâ bar irdi. bir gün ô zâlîm pâtsâ bir öjzi šeherden čitke čïqtî. bir adamnî kördi bir açažnîñ tijinde. sor-di: ié' adam! bu memleketniñ pâtsâsi ničik adam-dir? jaž-i-ma ja-mam-ma? ajtti: köp jaman zâlîm adam — didi. pâtsâ ajtti: mēni bilesem-mē? bilnimen — didi. bu memleketniñ pâtsâsi. men-men — didi. ô waqta ô adam köp qorqtî. pâtsâ bildi, sordi: ne adam-san? (ni jirli-sen?) men pēlân bajnîñ oylu bolaman — didi, her aj-da üc kün čilli bolaman; bu gün üc künnîñ ewwelki küni — didi. pâtsâ küldi, bu adam hič söz sözlemedi.

5.

Bir šâir bir bajnîñ eldine bardî. hâllarini bejân itip köp jažšî ya-zeller ajtti. bajnîñ köp waqti çoš boldi. baj ajtti: aperin; janimda hâzir pul joq — didi; irteñ kil, saña çale birein. šâir öjine kitti. jene

mit sem ennem; ma szép ruhában jöttem, s ime itt van ma a jó étel. Azért mondtam azt. A ház gazdája erre nagyon elszégyellte magát.

4.

Valamely városban zsarnok király volt. Egyszer kiment ez a zsarnok király egymaga a mezőre. Meglátott ott egy fa tövében egy embert. Kérdezte: hé, ember, milyen ember e város királya? jó-e vagy rossz-e? Amaz felelt: egy igen rossz zsarnok ember. Erre a király azt mondja: engem ismersz-e? Nem én, mondja amaz. Én vagyok ez ország királya. Akkor az ember nagyon megijedt. A király azt észrevette, kérdezte: kicsoda vagy te (hova való)? Én ennek meg ennek a gazdag embernek a fia vagyok, minden hónapban három napig bolond vagyok; ma épen a három napnak elseje van. A király erre nevetett, s amaz nem szólt többet.

5.

Egy poéta elment egy gazdag emberhez. Elmondta neki (szorult) állapotját, s szavalt clötte nagyon szép verseket. A gazdag embernek ez nagyon megtetszett, s mondta: nagyon jól van; de most nincs nálam kész pénz; jöj el holnap, adok neked búzát. A poéta haza-

irteñ kildi. baj sordı: niçün kildiñ? ötken gün ajttiñ: yale biremen dep, anıñ üçün kildim — didi. baj ajtti: ežeb aqılsız adam-san — didi; meniñ xoş sözümnä jaχši kordüñ-mi? — didi. bu waqıtta niçün yale biremen — didi. sennen qarzım bar mı? — didi. šair köp ujalıp öjine qajtti.

6.

Bir pãtsãniñ bir weziri bar irdi, köp jaχši miltiq atar irdi. bir gün wezır miltiq atmaq üçün bir bãγya bardı. anda bir derviř hãzir boldı. miltiq ata-tõn adamlar köp kildi. wezır bãγniñ bir terepine bir qazıq qaqtırdı, ajtti: her kim bu qazıqnı ursa, jüz teñge biremen — didi. her bir adam miltiq attı, hiç ura-bilmediler. derviř ajtti: maña hem bir miltiq iltipãt itıñ — didi. derviřke bir miltiq birdiler. derviř bir mertebe attı, urdı. wezırniñ waqıt xoş boldı, jüz teñge birdi, we žewãb birdi, kite-ver dep. derviř sordı, ajtti: niçün birdiñ maña munı? didi. wezır ajtti: saña baχš ittim. bu niçik söz? — didi. jüz teñgeni qazıqnı uryan üçün aldım; sauãl itken üçün hiç

ment, de eljött megint másnap. A gazdag ember kérdezte: miért jöttél? Hiszen tegnap azt mondtad, hogy búzáat adsz; azért jöttem most. A gazdag ember mondta: ej, mily esztelen ember vagy! hát tréfa szavamat komolyan vetted-e? Most miért adjak neked búzáat? csak nem vagyok neked adós? — A poéta erre nagyon elszégy ellvén magát, haza ment.

6.

Egy királynak volt egy vezırje, ki nagyon jó puskalövõ vala. Egyszer elment a vezır egy kertbe puskával czélt löni. Ott egy dervis is megjelent, s eljött sok puskalövõ ember. A vezır a kertnek egyik oldalán beveretett egy szeget, mondván, hogy annak ki e szeget eltalálja, száz tengét ad. Valamennyien löttek, de nem tudták eltalálni. Akkor a dervis ezt mondta: sziveskedjének nekem is egy puskát adni. Adtak tehát a dervisnek egy puskát. A dervis egyszer lött, s eltalálta a szeget. A vezırnek ez megtetszett; adott neki száz tengét, s egyszersmind elbocsátotta, hogy most már elmehet. A dervis kérdezte: miért adtad nekem ezt? A vezır azt mondta: hát ajándékba adtam neked. Hogy hogy? mondja amaz, azért hogy eltaláltam a szeget, száz tengét kaptam; azért meg, hogy kérdést tettem, semmit sem kaptam; a hozzád tett kérdésem tehát nem ért annyit

bir űej almadim ; mēniñ sizden sauāl soryanim qaziqnı uryan kivi bolmadı. wezır küldi, jene jüz teñge inām birdi.

7.

Bir javanlı baj bar irdi , mālī köp irdi ; we bir oylu bar irdi, tembel we aqılsız irdi. oylıñı aqıllı itmek üēün köp mällar sarp itti ; oylı hiē aqıllı bolmadı. andin soñ baj bu qadar mālññ pajdasız sarp bolıanıñı körip, ıapa boldı, ajttı : bir išek üēün ne qadar ögüz we siyir sarp itkenmen!

8.

Bir waqıtta jil bilen qojaş bēs ittiler , ikisiniñ qajsısi quwatlı bolıaj. ikisi köp sözler sözleštı ; jil ajttı : men quwatlı-man, qojaş ajttı : men quwatlı-man. imdi ikimiz teıribe qılalı : űunda jaumurlıq kigen bir ıarıb adam jüridē ; köreli , qajsımız anıñ ininden jaumurlıqnı ala-bilgejmiz. jil bu sözni qavıl itip , pilhāl űu ıarıb adamyıa tüşüp ise-birdi. jil köp ıajret itip isti , ű adam kijiminiñ pieşini köterip birdi. ű adam dayı jaumurlıqnı öjzine jaxşıraq mehkem tuttı , inin-

mint a szeget találó lövésem. Erre a vezır elnevette magát , s még száz tengét ajándékozott neki.

7.

Volt egyszer egy gazdag paraszt, sok vagyona volt ; egy fia is volt, tunya és ostoba. Hogy fiát okossá tegye, sok pénzt költött ; de az sehogy sem lett okos. Azután a gazdag ember, látván, hogy ennyi sok pénz haszontalanul költ el, szomoruan mondta : óh, egy számárért hány ökröt és tehenet áldoztam fel!

8.

Egykor a szél és a nap vitatkoztak egymással, hogy melyikük volna erősebb. Sokat szóltak egymás ellen ; a szél azt mondta : én vagyok erősebb ; a nap azt mondta : én vagyok erősebb. Hát tegyünk próbát : amott megyen köpenyegben egy szegény ember ; lássuk, melyikünk tudná a válláról levenni a köpenyegét. A szél elfogadván ez indítványt (e szót), mindjárt neki esett a szegény embernek, s elkezdett fúni. A szél nagy erővel fűtt, az ember ruhájának szegélyét fölemelte. De az ember is jobban magára húzta a köpenyegét, s nem engedte azt a szélnek válláról levennie. Azután a szél, nem bírván

den jilge hič aldirmadi. andin soñ jil aźiz qalip jziniñ hlini bildi. qojař dayi  adamniñ üstüne issisini ajret minen atmaq bařladi. juař juař adam issiniñ herretinnen ininden jaumurlıqni tařladi; bir' azdan soñ issiniñ kpliginnen bütün kijimini iřip qojdi.  waqta qojař jilge ajtti: krdn-m men sennen quwatlı-man; imdi bildiñ-m?

9.

Bir papas bir kerre dostlarini sipetke ayirdi. biř pont et al! — dep, jimek pure-tn atınya pul birdi. jimek pure-tn atin, bu pulni jzim alajın — dep, tama itip bir hile itti. hilekerlik bile jzni jaman krsetip (apa bolip) papasniñ eldine bardı. i uluyum bjgm, řul alyan etimniñ hemesini puk jp-ti — dep rtene-birdi. papas hejrn qalip ewb sordı: niik jidi bu etni? řul pukni tutip terzuya salip lep ayırlıyini biliniz.  arib bigun pukni tutip terzuga qojdılar we lediler. terzuya qaradılar; pukniñ btin teni (heme uri) biř pont qadar boldı, zide bolmadı. papas hejrn qalip ajtti: bu puk jigen biř pont qadar et iinde bolsa, jziniñ uri qajda qaldı?

vele, látta hanyadan van (megismerte a maga állapotját). Most a nap is elkezdte egész erővel az emberre rvetni melegt. Lassanként az ember a melegnek hsgtl levetette válláról a köpenyeget; ke-veřssel azután, a hsg nagyvolta miatt, egész ruháját föloldotta s letette. Akkor a nap ezt mondta a szlnek: látod-e, n erősebb vagyok mint te; most megismerted-e?

9.

Egy pap egyszer vendégségre hívta barátjait. t font hsra („t f. hst vgy“ -- mondván) adott a szakcsnnak pénzt. A szakcsn azonban megkivnvn a pénzt, hogy azt maga vegye el, csellel lt. Ravaszsgggal nagy meghborodst tettetvn arczán, bement a paphoz, s elkezdett sopánkodni: h nagy j uрам, azt a hst, melyet vettem, mind megette a macska. A pap, ezen elcsodlkozvn, számon kérte, hogyan ette meg ezt a hst? fogjátok meg a macskát, tegyétek rá egy mérlegre, s mérjétek meg súlyát. Megfogták tehát azt a szegény ártatlan macskát, mérlegre tettk, s megmrtk. Mikor a mérlegre néztek, ht a macskának egész teste (egész súlyú) t font volt, több nem volt. A pap, ezen elcsodlkozvn mondta: ha az t font hs, melyet e macska megevett, csakugyan benne van, hol maradt (hová lett) aztán magának (a macskának) a súlyú?

10.

Ötken zamanda hezreti Omar γ a bir χ atın kilip¹ arz itkeniniñ bejâni turur. — Jâ Omar! üç jil bolup-turur, irim γ âib bolup-ti, ölüsinnen tirisinnen χ avarım joq. men bir başqa adam γ a barsam, \check{z} e-wâb birseñiz. balalarım bar, jije \check{z} ek šejleri joq. Omar üç jilliq âšliq birdi, savr it — tip. üç jil temâm boldi, jene kilip arz itti: jâ Omar, balalarım bar-turur, jidirgeli kidirgeli šejim joq. \check{z} ewâb birseñiz, bir adam γ a barsam. hezreti Omar jene bir jilliq âšliq birdi, savr it — tip. ô jil hem temâm boldi, jene arz itti: jâ Omar jiti jil boldi, hiç χ avar iŝitmedim irimniñ ölüsinnen tirisinnen. \check{z} ewâb birseñiz, imdi bir adam γ a barsam. zâipqa ir lâzim, irge zâip lâzim. hezreti Omar qavûl itti, ajtti: kimnê χ alasañ aña bar. bir adam almaqôï boldi, ô adam γ a nikâ bilen birdiler. kiže boldi, ô adam bilen a \check{z} šam sôbet itižek boldi; χ atın sû levine bardı. sû levinde deü sûretli bir adam pejdâ bolup χ atın γ a qiçqirdi: ié, pëlânže χ atın, amân bar-ma-san? kejpın ja χ ši-mi? balalarıñ bar-mi? χ atın hejrân qaldı. sen

10.

Hogy tett egykor egy asszony Omar kalifánál jelentést. — „Óh Omar, már három éve, hogy férjem eltűnt, s nincs hirem se haláláról, se életben voltáról. Én máshoz mennék férjhez, ha megengedi felséged; mert gyermekeim vannak, s nincs mit enniök, mivel ruházkodniok. Omar három évre való eleséget adott neki, hogy legyen még türelemmel. A három év elmúlt, s az asszony megint jelentkezett: óh Omar, gyermekeim vannak, nincs mit etessek velek, mibe öltöztessem őket. Ha megengedi felséged, valakihez férjhez mennék. Omar kalifa megint egy évre való eleséget adott neki, hogy legyen türelemmel. Ez az év is elmúlt, s az asszony megint jelentkezett: óh Omar, most már hét éve, hogy semmi hirt sem halottam, vajjon meghalt-e férjem vagy él-e még; felséged engedelmével most már valakihez férjhez mennék. A nőnek férj kell, a férfinak feleség kell. Omar kalifa beleegyezett, mondta: no menj férjhez, a kihez akarsz. Találkozott egy ember, a ki el akarta venni, s annak is adták hitves feleségül. Estére, mikor avval az emberrel már egybe akart kelni, elment az asszony vizet hozni a folyó partjához. A víz partján egy óriás (*div*) alakú ember jelent meg, s rá kiáltott az asszonyra: hé, ilyen meg ilyen nevű asszony, megvagy-e egészségben? jól vagy-e? megvannak-e gyermekeid? Az asszony

méniñ ɣatinim-san, qorqma; men seniñ eriñ-men, ɣâib bolyan. ɣatin ajtti: méniñ erim adam idi, sen deü-sen, adam imes-sen; deü ɣalqı adam isminé bileđi, anıñ üčün sen méniñ ismimni bilesen. bu söznin üstünde eri kildi; ne boldı, méniñ ɣatinim bu qadar qaldı — ɣaup itip kildi. körđi, ɣatini bir adam bilen sözleşe-turur. ajtti: ie adam! bimehell waqta ničün sözleşesin méniñ ɣatinim bilen sen? ajtti: méniñ ɣatinim-dır, iki üc balam bar, munnan bolyan. jalyan ajtasın, seniñ ɣatiniñ imes bu ɣatin, méniñ ɣatinim-dır, maña bu-gün hezreti Omar nikâ itip birdi. joq, bolmadı — ikisi biri biri minen ajtıstılar. ɣatin ajtti: ikiñiz iki jirde jatiñ, men öjz öjimde jataman; irteñ hezreti Omarɣa baralı, qajsiñizɣa birse, anı qavül ittim. aɣşam jattılar; tañ atti, kündüz boldı. hezreti Omarnıñ janına bardılar, arz ittiler: jâ Omar! bu ɣatinni maña nikâ itip birdiniñiz aɣşam sù kitirmekke kitti, kiç qaldı, kilmedi. ničün kilmedi — dep sù levine bardim; bu adam: méniñ ɣatinim-dır — dep ajtadı. hezreti Omar ajtti: ničik seniñ ɣatiniñ bu, sen deü bolsañ bu adam

megijedt. Hiszen te az én feleségem vagy, ne félj semmit; én vagyok a te férjed, a ki eltűnt. Az asszony mondta: az én férjem ember volt, te div vagy, nem vagy ember; a dívek népe tudja az emberek neveit, azért te is tudod az én nevemet. E szóváltásra eljött az asszony férje, ki már aggódott, hogy mi történt, hogy a felesége oly soká marad. Láta, hogy felesége valakivel beszédben van. Mondta annak: hé ember, ilyen illetlen időben miért beszéllgatsz te az én feleségemmel? Amaz: hiszen az én feleségem, azt mondja; két három töle született gyermekem van. — Hazudsz, nem a te feleséged ez asszony, az én feleségem ő; ma adta nekem Omar kalifa hitves feleségemül. Nem, nem igaz — így mind a ketten veszekedtek egymással. Akkor az asszony mondta: háljatok most két külön helyen, én meg a magam házában hállok: holnap menjünk Omar kalifához; a melyiknek közületek az engem ád, azt fogadom el férjemnek. Az este tehát lefeküdtek; megvirradt, nappal lett. Elmentek akkor Omar kalifához, s eléadták a dolgot: óh Omar, feleséged nekem ez asszonyt hitvesemül adta. Az este elment vizet hozni, későig maradt, nem jött meg. Gondolván, hogy ugyan miért nem jött meg, elmentem a víz partjához; hát íme ez az ember azt mondja, hogy az asszony az ő felesége. Omar kalifa mondta: hogy lehet ez asszony a te feleséged, midőn te div vagy, ez meg ember?

bolsa? joq, men deü imes-men, meniñ ádim pëlânže-tur. hezreti Omar hejrân qaldı, hezreti Áliniñ janına bardılar. žewáb sordılar: já Áli, bu žatinnıñ iri žâib bolıan iken jiti jıl; bu žatinnı aŗşam bu adamğa nikâ itip birdik. bu adam pejdâ bolup, meniñ žatınım-dir — dıdê, ni žewáb biresiz? hezreti Áli sordı: ié adam, ádiñ nedir? ádim pëlânže-dir. men išitip idim: bir adam jiti jıl; žâib bolup, jene kiledi. meger bu adam şu-dur. annên soñ žatinnı bûğa birdiler. annên soñ wâqia sordılar: körgeniñni, išitkeniñni kezgeniñni bejân ejle!

Išitip irdim žünublikte jatqan jaman — dep; sû kitirmekke kittim, sû levine bardım. bir quş kildi. meni alıp qaçtı, bir wilâjetke alıp bardı; ni jir ikenini bilmedim. kündüz boldı; kördim: heme adamlar deü; tilini bilmedim. aniñ içinde bir jıl turdum. annên soñ bu nemleketke köp eskerler kilip, uruštular, bûlarnı bastılar; jisir itip alıp kittiler meni hem birge. ular musulmâm deü iken; üç jıl ularniñ içinde mektebdârlıq ittim. andın soñ bir gün tûş kördüm, jıylap ojyandım. pâtsâ sordı niçün jıylap turdıñız? — dep. memle-

— Nem, én nem vagyok div; az én nevem ez meg ez. Omar ezen elcsudálkozván, elment velök Áli ö szent kigyelméhez, s kérte annak tanácsát: óh Áli, ez asszonyrak férje hét éve hogy eltűnt; tegnap tehát őt ennek az embernek feleségül adtam. Most emez jelent meg, s azt mondja, hogy az ő felesége; hogy döntöd el e dolgot (mi feleletet adsz)? Áli kérdezte: hé ember, mi a nevem? Nevem ez meg ez. — Igaz, én ezelőtt hallottam, hogy egy ember hét évig elveszte után megint visszajő; ez az ember pedig épen ez. Azután csakugyan ennek adta az asszonyt feleségül. Azután megkérdezte történetét: no már beszéld el, mit láttál, mit hallottál, hol jártál.

Úgy hallottam volt, hogy nem jó közösülés után tisztátalan állapotban feküdni; azért elmentem vizet hozni, a folyó partjához. Akkor egy madár jött, engem elvitt egy messze országba, azt sem tudtam, mi hely volt az. Napra kelve láttam, hogy az emberek mind dívek, kiknek nem értettem nyelvöket. Ott voltam egy évig; aztán egy nagy hadsereg jött ebbe az országba; megverekedtek ezekkel, s legyőzték őket; engem fogolylyá ejtettek s elvittek magokkal. Voltak pedig azok muszulmán dívek, a kik között három évig tanítómester hivatalát viseltem. Azután egyszer álmot láttam, s sírva ébredtem föl. A király kérdezte, hogy miért keltem sírva föl?

ketim balalarim qarındaşlarimni tüşümde kördim; anıñ üčün jıylap turdum. öjle bolsa, memleketiñizge kidersiz-mé? žewáb birseñiz kitermen. köp jaǵşı; nêcik kidersiz, bilesiz-mi? memleketiñ ne qadar jol-dur? bilmâmen, pâtsâhım. seksen jıllıq jol-dur bu jirge. annên soñ hejrân boldım. pâtsâ ajtti: çapa bolma, bir heptede wilâjetiñizge jtkizermen. annên soñ zindânnên bir deü kitirdi, ô deü üstüne mênı mindirdiler. maña pâtsâ bir doâ ürgetti, ajtti: bu doâni deü arqasına mingende dâima oqu, bolmasa helâk itedi seni bu. deü mênı alıp kitti. asnân minen berâber barja-turman, pâtsâ ürgetken doâ isimnen qaçtı, deü mênı jirge taşladı. çudâniñ qudreti bilen ô qadar belendten jirge tüşüm, hiç bir jirim âurımadi. kördim, bir çöl deşt iken. üç kün ô jirlerde jürdüm, hiç bir adam šerher jol körmedim. bir terepte bir reüşenlik köründi; oj ittim: bu terepte šerher ja köj bar-dir; bolmasa, bu jaǵtıliq nijirden pejdâ boldi? jüre-jüre köp maşaaqatlar minen ô jaǵtıliqqa jitišüm; kördüm ki bir tayıstân, hıç bir adam joq, ô körgen jaǵtılar lâl, jâqût, zümürret, almas, pirôze böjle taşlar iken; çudâ-i taâla anıñ kivi jaǵşı taşlarını ô jirde çalq

Mondtam, hogy álmomban országomat, gyermekeimet, testvéreimet láttam; azért keltem sírva föl. Tehát el akar-e menni kigyelmed országába? Mondtam: ha felséged megengedi, elmegyek. Nagyon jól van; de tudja-e kigyelmed, hogyan megyen? s hány évi út az országa? Mondtam: nem tudom én, felséges király. Bizony van az ide nyoleczvan évi út. Erre aztán megijedtem, de a király mondta: ne búsulj, egy hét alatt eljuttatlak országodba. Elhozott a fogházból egy divet, s annak hátára ültettek engem. A király még egy imádságra tanított, hogy azt a div hátán mindig elmondogassam; különben, azt mondja, elveszejt az tégedet. A div engem elvitt, de a mint az éggel egy magasságban megyek, elfelejtetem a király tanította imádságot, s a div engem levetett a földre. Istennek nagy hatalmának köszönhetem, hogy oly nagy magasságból leestem s mégsem fájult meg semmi helyem (tagom). Láttam most, hogy egy puszta sivatag van körülöttem. Három napig jártam ott; nem láttam se embert, se várost, se utat. Végre valamerre egy fényesség látszott; gondoltam: arra város vagy falu van; különben honnét jönne ez a fényesség. Jártam, jártam, végre sok fáradsággal oda értem a fényességhez; hát láttam, hogy az egy hegy, s nincs ott semmi ember; a látott fényes pontok pedig mind rubintok, jákútok,

itip-ti. ážiz qaldım, kök otlar jidım, taâm ornun tutmadı. annên soñ jüre jüre hâldên kitip jüqıldım, öler hâletke jittim. bir quş kilip maña su bir parça et kitirip birdi, anı jigendın soñ jürdüм. andın bir derjá levige bardım. teşnelikten ážiz qaldım, su içe-bilmedim, súsizliqтан jüqıldım, öler hâletke jittim. bir quş kilip maña aʒzi bilen sũ kitirip birdi. andın sũ içtim. ô quş mênнен ehwâl sordı, ajtti: nijirden bolasan? men pëlân şelherden bolaman — didim. annên soñ sordı jene mênнен: şehriñ niçe jilliq jol-dur? bilmîmen — didim. altmış jilliq jol-dur — didi. men ajttım: ié quş, dünjada seniñ kivi quş körmedim. men quş imes-men, mênin âdim Ishâq-turur, bihişte tûbi diraxtta bolaman. annên soñ men ajttım: ié Ishâq, maña jol körset. ajtti: seniñ joluñ bu derja aʒi jüzünde-dir. andın men ajttım: bu derjadın niçik kitemen? mênin âjayımnı tut. quşnıñ âjayını tuttum; mênin alıp uçup ötti derjadın. bu jirden kitip jol körsetti, andın soñ ʒâib boldı. anda niçe ajlar jürdim, ač bolannên soñ kök otlar jidım; taâm ornunu tutmadı, ážiz qalıp jüqıldım, öler hâ-

smaragdok, gyémántok, pirózék s ilyen drága kövek, melyeket a felséges úristen azon a helyen teremtett volt. Azonban eröm fogytában volt; zöld füvet ettem, de nem töltötte az be az étel helyét. Azután jártam, jártam, míg magamon kívül összerogytam, s már-már meg akartam halni. Akkor egy madár jött, s nekem vizet s egy darab húst hozott; azt megettem s megint tovább jártam. Azután egy folyó partjához mentem; a szomjuságtól oly gyenge voltam, hogy nem bírtam vizet inni; összerogytam, s már-már meg akartam halni. Akkor egy madár jött s nekem a szájában vizet hozott; így ittam azután. A madár kérdezte állapotomat, hogy honnét való vagyok? Mondtam, hogy ebből meg ebből a városból való vagyok. Azután megint kérdezett: a te városod hány évi út? Mondtam, hogy nem tudom. Hát hatvan évi út az ide. Mondtam: óh madár, még nem láttam e világon olyan madarat mint te vagy. Én nem is vagyok madár; az én nevem Iszhák, a paradicsomban a tuba-fán lakom. Azután mondtam: óh Iszhák, mutasd meg nekem az utat. A te utad ennek a folyónak túlsó oldalán van. Megint mondtam: de hogyan megyek át ezen a folyón? Csak fogóddzál a lábamba. Belefogódtam tehát a madár lábába, s ő velem átrepült a folyón. Innét megmutatta az utat, s azután eltűnt. Ott jártam megint néhány hónapig; az éhség miatt zöld füvet ettem, de nem töltötte az be az étel helyét; eröm

letke jittim. bir adam kilip jaǰši jimekler birdi ; aǰzüm̄ya qojdı, kö-zümni aǰip anı kördüm. mēni alıp kitti, öjine alıp bardı ; bir teñiz levinde öji bar idi, öjinde niçe künler turdum. qolum̄ya üç pındıq birdi, mēni bir jaǰši imâretke alıp kitti ; kümüsten kapısı bar, altinnēn qolpu bar. bir pındıq qojdı kolpnñ tişigine, işik açıldı, içkeri kirdik ; jaǰši imâret iken köp. anda bir işik pejdâ boldı : ô hem açıldı, içkeri kirdik. bir taǰt kördük, üstünde bir sûret kördük, iki terepinde iki arslân kördük. bizlerge helâk itmekke hemele itti ; her birisine bir pındıq taşladı, ô şırler helâk boldı. sûretniñ qolunda bir jaǰši jüzük kördük ; jüzükni alaǰaq boldı, bir jilân pejdâ bolıp helâk itti mēniñ joldaşimni. aǰzına bir pındıq qojdım, jene tirildi. jene jüzükni alaǰak boldı : ô jilân jene helâk itti. jene bir pındıq aǰzına qojdım, jene tirildi. jene jüzükni alaǰaq boldı : jene jilân helâk itti. pındıqlar tamâm boldı, başqa pındıq tapmadım ; âǰir helâk bolıp ô imâretniñ içinde qaldı. jilân mēniñ minen sözleşti : ié adam ! niçün bu jirlerge kildiñ ? men müsâpür-men , ǰârib-men — didim , heme

fogyott, összerogytam, s már-már meg akartam halni. Akkor egy ember jött, jó ételeket adott ; a számba tette, s fölnyitván szememet, megláttam őt. Elvitt engem a házához, mely egy tenger (nagy folyó) partján volt ; házában néhány napig maradtam. Akkor kezembe három mogyorót adott, s elvezetett egy szép palotához ; ezüsből volt kapuja, aranyból volt lakatja. Egy mogyorót tett a lakat lyukába ; az ajtó megnyílt, s mi bementünk rajta ; igen szép palota volt. Ott elétünt egy ajtó ; annak is megint egy mogyorót tettünk a kulcslyukába, s az megnyílt, mi bementünk. Egy trónszéket láttunk, a trónszéken egy alakot, mind két felől két oroszánt. Ezek nekünk rohantak, hogy megöljenek ; de ő mindegyiknek egy mogyorót dobott oda, s az oroszánok elvesztek. A trónon ülő alaknak kezében egy szép gyűrűt láttunk ; ő a gyűrűt el akarta venni, de egy kígyó jelent meg, s elvesztette társamat. A szájába egy mogyorót tettem, s megint feléledt. Megint el akarta venni, de megint elvesztette őt az a kígyó. Ujra egy mogyorót tettem szájába, a mitől megint föléledt. Harmadszor is el akarta venni a gyűrűt, de most is a kígyó elvesztette. Azonban a mogyorók már elfogytak volt, többet nem találtam ; s így végre ő ott veszett a palotában. A kígyó azután velem beszédbe eredt : óh ember, miért jöttél e helyekre ? Mondtam, hogy utas ember, szegény ember vagyok, s elbeszéltem mindent a mit láttam s a min keresztül

körgezen ötken işlerimni bejân ittim. maña rehmet itip ajtti: men jülân imes-men, perište-men; Sulejmân pejyambeniñ süreti dir bu, bu jüzük anıñ jüzügi-dir. xudâ maña emânet tapşirdi, jüzükni başqa adamğa birme — dip. ô ölgen hemrâhıñ žini irdi, adam imes irdi; ô jüzükni alıp jir jüzüniñ pâtsâliyiñi arzû itti; âzir helâk ittim. annin soñ: maña jol körset — didim, bu qapulardın nâcik çıqaman? — didim. qolumğa iki pındıq birdi; bir pındıq minen bir qapu açtım, jene bir pındıq minen jene bir kapunı açtım. andın çiqıp kite-birdim; çöller minen köller minen jüre-birdim. bir jağşı imâretke jetiştım, jağşı bâyıstânlarya jetiştım; içine kirdim: jağşı mîweler pşip-turyan, jağşı güller kördüm, jağşı sular kördüm. iki adam pejdâ boldı, çauadır ittim. jaşıl hezası bar, aq sellesi bar başında, aq livası bar üstünde. erebi lisân bilen selâm birdim, ôlar hem erebi lisân bilen izzet ittiler maña: ié adam! nijirden bolasan? men Mehemmed ummati bolaman — didim. kilip mañlajımni sîpaladı. men sordım: siz kim bolasız? — didim. birisi: hezreti İsâ-men, birisi hezreti Mûsâ-men — didi. hezreti İsâ maña köp izzet hürmetler itti. mênin qarındaşım-sen didi. mênin aslım ereb boladı

mentem. Megszánt engem s mondta: én nem vagyok kígyó, hanem angyal vagyok; ez itt Szulejmán profétának alakja, e gyürü az ő gyürüje. Az úristen rám bizta azt, hogy a gyürüt ne adjam más embernek. Ez a megholt társad dsin (rossz szellem) volt; ő a gyürüvel az egész földszíne fölött való uralkodást kívánta; végre mégis elvesztettem őt. Azután mondtam: mutasd meg nekem az utat; hogy megyek én ki ezeken a kapukon? Akkor kezembe két mogyorót adott; az egyik mogyoróval kinyitottam az egyik kaput, a másikkal meg a másik kaput. Így kijutván előre indultam; jártam pusztákon, jártam tavak mellett. Így egy szép palotához értem, szép kertekhez értem; bementem: hát van ott jó érett gyümölcs; láttam szép virágokat, láttam szép vizeket. Két ember jelent meg, s én egy kissé félttem. Zöld botjuk van, fehér turbán a fejükön, fehér ruha rajtuk. Köszöntöttem őket arab nyelven, ők is arab nyelven feleltek tisztességesen: óh ember, honnét való vagy? Mondtam, hogy Mohammed népe (közül való) vagyok. Akkor hozzám jöttek s megsimogatták homlokomat. Én kérdeztem: kik vagytok ti? Az egyik azt mondta, hogy Jézus próféta, a másik, hogy Mózes próféta. Jézus próféta sok tisztességet tett nekem; te az én testvérem

didi. men köp tawâp ittim hezreti Îsâni. Mehemmed resûl tirik bar-mî? sordilar. men ajttim : dünjadîn öttü, wepât boldî — didim. ô ikisi köp jÿlaştılar iştîp. andîn qurân oqup Mehemmed resûl haqqına köp-köp doâ-i zajr ittiler. andîn soñ selâmet barırsan seniñ memleketiñe, qorqma — didiler. andîn soñ yaïb boldilar. andên bu bagistännên cÿqtım, bir jirge bardım. bir aq saqallı adam kördüm. aniñ minen sözleştım, ô ajtti maña: bu jirlerde köp şej bar, barıp tamâşâ it — didi. bardım, bir zatın kördüm; janına jaqlaştım, qolu minen işâret itti : kit — tip. andîn başqa jirge kittim, bir jaman sûretli zatın irdi. andîn bir jilân kördüm : dünjada aniñ kivi ulu jilân körmedim; andîn qorqtım, qaçtım. jene bir jirge bardım, anda bir adam kördüm : mañlajında bir közi bar, zinjirler bilen bend itip qojup-ti. andîn qorqtım. andîn bir jirge bardım : bir deü sûretli maylûq kördüm, andîn köp qorqtım, qaçtım. qaçıp bir jirge kildim, ewwel körgen aq saqallı adamğa kildim. aniñ janına oturdım, aniñ bilen sözleştım : ié adam, bu şejlerni tamâşâ ittiñ-mé. kördüñ-mé? kördüm, tamâşâ ittim — didim. körgellerni bilesin-mé? joq

vagy, azt mondta, én is arab eredetű vagyok. Én Jézus prófétát nagyon reveráltam. Kérdezték, hogy él-e még Muhammed, az isten küldöttje? Mondtam: kimúlt e világból, megboldogult. Mikor ezt hallották, mind a ketten nagyon sirtak; azután koránt olvastak, s Muhammed prófétáért sok-sok imádságot mondtak el. Végre azt mondták: ne félj, még visszajutsz az országodba, s evvel eltüntek előlem. Azután kimentem a kertből, s egy helyre jutottam, hol egy fehér szakállú embert láttam. Avval beszélni kezdtem s ő mondta nekem: e helyeken sokféle dolog van, eredj azokat megnézni. Elindultam, s elsőben egy asszonyt láttam; közeledtem hozzá, s ő kezével intett nekem, hogy elmenjek. Egy másik helyre mentem, hol egy rút alakú asszony volt. Megint egy helyre mentem, hol egy kígyót láttam; e világon még nem láttam olyan nagy kígyót; megijedtem tőle s elfutottam. Megint egy helyre mentem, hol egy embert láttam: a homlokán egy szeme volt, lánczokkal oda volt kötözve. Megijedtem tőle. Azután egy helyre mentem, hol egy div alakú teremtest láttam, kitől nagyon megijedtem s elfutottam. Futásomban megint az előbb látott fehér szakállú emberhez jutottam. Leültem melléje, s elkezdtünk beszélgetni: no, megnézted-e, ezeket a dolgokat, láttad-e? Láttam, megnéztem. Tudod-e miket láttál? Nem én. Tehát megmagyarázta nekem: azt az asszonyt láttad, az a világ;

— didim. andin soñ maña bejan itti: ô yatinnî kördün, dünja-turur; ô jilännî kördün: dâbbet-ul- arz turur; ô adamnî kördün, mañla-jinda bir közi bar: ô dežžâl turur. ô iki adam, ewwel kördün bayis-tânda, iki pejyamber turur: biri hezreti Îsâ, biri hezreti Mûsâ turur. ô bâylar kim kördün, bihišt turur; ô sular kördün, bihišt sularî turur. men Xizr pejyamber tururmen. ié adam, wilâjetiñe kiter-mi-sen? — didi. haua — didim. bilesin-mô, wilâjetiñ nice jilliq jol-dur? bilmî-men — didim. anda ajtti: toqsan jilliq jol-dur — didi. hejrân bol-dim. andin-soñ: çapa bolma — didi, seni kižeden bir saat ötkende jtkizermen wilâjetiñe — didi. bir bulut kildi, andin sordî: nijirge barasan? didi. bulut ajtti: Irânça baraman — didi. andin jine bir bölek bulut kildi, annên sordî: nijirge barasan — didi. çarib biçâ-relernîñ pajdasî ücün baraman — didi. andin bir bölek aq bulut kildi; nijirge barasan? — didi. Medine šehrine baraman — didi. bulutqa ajtti: bu adam çarib adam-dir; munu Medine šehrine alip kit — tidi. mênî bulutqa mindirdi; kižeden bir saat ötken waçtta bulut kitirip bir sünîñ levinde qojdî. közimni açip çatinimni kör-

azt a kigyót láttad, az a *dâbbet-ul-arz* *); azt az embert láttad, ki-nek egy szeme van a homlokán; az a *dežžâl* (antichristus). Az a két ember, kiket előbb a kertben láttál, két próféta: az egyik Jézus, a másik Mózes próféta. A kertek, melyeket láttál, a paradicsom; a vizek, melyeket láttál, a paradicsom vizei. Én magam pedig Khizr próféta vagyok. No, akarsz-e elmenni országodba? Mondtam, hogy igen is akarok. Tudod-e, hogy hány évi út ide az országod? Nem tudom. No, van az ide kilenczven évi út. Erre én megijedtem, de ő azt mondta: ne búsulj, míg az éjjelből egy óra elmúlik, eljuttatlak országodba. Jött akkor egy felhő, attól kérdezte, hogy hová megyen. A felhő mondta: Iránba megyek. Aztán megint egy darab felhő jött, kérdezte, hova megyen. Ez azt felelte hogy: a szegény inségesek javáért megyek. Végre egy darab fehér felhő jött; kérdezte, hova megyen. Mondta, hogy Medina városába megyen. Ekkor mondta a felhőnek: ez egy szegény ember; vidd el őt Medina városába. Evvel felültetett engem a felhőre; mikor az éjjelből egy óra elmúlt, letett engem a felhő egy folyó partjára. Fölnyitván szememet, megláttam ott felesé-

*) *Dâbbet-ul-arz* (bestia terrae) iszlámi hitregebeli állat neve, mely kevéssel a föltámadás napja előtt fog Mekkából eléjőni.

dim, ajttim: sen mēniñ ɣatīnīm-san — didim. ô qavûl itmedi, sen deu-sen — didi, adam imes-sen — didi. körgenimniñ isitkenimniñ kezgenimniñ wâqiası bu turur — dep hikâjetini tamâm itti.

11.

Bir bajnıñ üç oylu bar irdi. atası büjük oyluna nesihet ajtıp birdi: men dünjadın kiçkende mēniñ mâllarım uçün bir biriniz minen duşmân bolursız. niçün? mēniñ üç geüherim bar; birisi köp jaɣşı, birisi orta, birisi kçi-dir. üçüniz bu geüherler üçün duşmân bolursız. her waqta ki bu geüherler üçün duşmân bolsañız, — pëlân memlekette bir pâtsâ bar-dır, köp âvil-dır, onda barɣajsız; bir biriniz minen duşmân bolmassız, berâber bölüp birir. atası dünjadın öttü, andın soñ oyllar mâllarnı bölüştiler, üç geüher qaldı. üç geüherniñ üstünde biri biri mēnen ɣauɣa ittiler. üçüsi hem jaɣsı geüher, men alaman dip, istediler. âxır bolmadı üçüsiniñ işi. ulusı aqıllı irdi, ajtti: inilerim, biri birimiz bilen ni-üçün duşmân bolamız; jaɣşı imes, inilerim. atam maña wesijet itip idi: her waqta ki bu geüher üçün biri biriniz minen duşmân bolsañız, — pëlân memlekette bir pâtsâ bar

gemet; mondtam: te az én feleségem vagy. De amaz nem hagyta rá, azt mondta: te div vagy, nem vagy ember. Íme ez a története annak, a mit láttam, a mit hallottam, a mit jártam; — ígyszólt, s elvégezte meséjét.

11.

Egy gazdag embernek három fia volt. Az atya nagyobbik fiának tanácsot adott: mikor én e világból kimúlok, úgy mond, az én jószágaimért egymással össze fogtok veszni. Mert nekem három drágakövem van; az egyik nagyon szép, a másik középszerű, a harmadik csak kicsiny. Ti hárman e drágakövek miatt ellenségek lesztek. De mikor e drágakövekért összevesztek, — van ebben meg ebben az országban egy nagyon igazságos király, oda menjetek; nem fogtok egymással ellenségeskedni, hanem az elosztja köztetek egyenlően. Az atya kimúlt, azután fiai elosztották maguk között jószágait, csak a három drágakő maradt hátra. Ezek fölött most egymással veszekedtek. Mindegyikök a legszebb drágakövet akarta, hogy ő azt kapja. Nem akart véget érni a dolguk. Akkor azt mondta a legnagyobb, ki okos ember volt: öcsém, miért is veszekedünk mi egymással, nem jó az, öcsém. Atyám nekem úgy hagyta meg, hogy a mikor ezen drágakövekért, úgymondtá, egymással összevesztek, — hát va-

— aña barip arziñizni ajtqajsiz. ô biri biriniz bilen du-mânliq it-tirmes, özj mâllarñizni özjünizge bölüp birir — dip atam wesijet itti maña. qavül itseñiz inilerim, şu memleketke kitemiz. iniler hem kitmekçi boldi, qavül itti. indi üç geüherni alıp üçüsi ô memleketke kittiler. jolda barjatqanda bir kişi joldaş boldi, ajtti: ej jaşsi jigitler (žoralar), meniñ bir tüjem joq boldi. anda büjügi ajtti: tüjeñniñ bir küzi körmej-idi. jene birisi ajtti: tüjeñniñ jügüniñ bir terepi sirka, bir terepi širni-mi idi? haua. jene birisi ajtti: tüjeñniñ üstünde çatın bar-mi idi; ô çatınniñ içinde balası bar-mi idi? haua, bar-idi. üçüsi joldaş bolıp, ô memleketke bardılar. baryandın soñ, bu üçüsine tüje joq itken adam ajtti: üçüniz meniñ oyrum-sız, tüjemni sizler oçurlapsız — dep, bu üçüsini tutup pâtsânñ eldine alıp bardı. já pâtsâhım, çarib we biçäre bendeñizniñ arzi bar-dır sizge. ni arziñ bar? bu üç adam meniñ tüjemni oçurlap-tı. özleri iqrâr boldi. pâtsâ sordı: ne dîdè bu adam, ej jaşsi jigitler? anda bu üçüsi ajtti: ié pâtsâhım, bizlerniñ ölümizden çavarımız bar, bu išten çavarımız joq. ié pâtsâhım, bizler bajzâde bolamız, atamız

gyon ebben meg ebben az országban egy király, ahhoz menjetek, s adjátok elé neki ügyeteket. Az nem fogja engedni, hogy egymással veszekedjetek, s jószágaitokat nektek elosztja. Így hagyta meg nekem atyám. Ha beleegyeztek, öcsém, menjünk el ebbe az országba. A kisebb testvérek készek voltak az elmenetelre, beleegyeztek. Magukhoz vették tehát három drágakövet, s elindultak amaz ország felé. Útközben egy ember csatlakozott hozzájuk; hej, szép ifjak, úgy mond, nekem egy tevéem veszett el. Akkor azt mondta a legnagyobbik: tevédek egyik szeme vak volt; a másik azt kérdezte: nemde, tevéd egyik oldalon eczettel, másik oldalon szőlölekvárral volt megrakva? Igenis. A harmadik meg azt mondta: úgy-e bár, tevéden egy asszony volt, s az asszony terhes volt? Igenis, volt. A három testvér azután utitársukkal együtt folytatták útjokat abba az országba. Mikor megérkeztek, az az ember, ki tevéjét elvesztette, azt mondta a három testvérnek: tí hárman az én tolvajim vagytok, tevémet tí loptátok el, s ezzel megfogta őket s elvitte a király elé. Óh királyom, van nekem, szegény szolgáltnak, egy jelentésem felségedhez. Mi ügyed van? Ez a három ember ellopta a tevémet; maguk is bevallották. A király kérdezett: mit mond ez ember, szép ifjak? Akkor azt mondták azok mind a hárman: felséges úr, halálunkról van hírünk, de e dolgról

bizge wesijet itip irdi : pèlân memlekette bir âdil pâtsâ bar-dir ; her waqta ki ô pâtsâ eldine barsaîiz , jaşî arzîîznî sorar — dep bejân itti. andîn soñ jolda bu adam bizge joldaş boldi. jolda ajtti : birâderler, mênîñ bir tujem joq bolip-ti. andîn birimiz ajtti : munuñ bir közi körmej-idi ; birimiz ajtti : tüjeñniñ bir terepinde sirka, bir terepinde širni-mi idi ? jene birimiz ajttiq : tüjeñniñ üstünde bir çatîn bar-mi idi, bu çatînniñ qarnında balası bar-mi idi ? andîn soñ mênîñ mâlimni sizler alipsiz — dep, sizniñ eldiñizge kitirdi. wâqie bu turur. pâtsâ sordî : bir közi körmegenini niçik bildiñiz ? tüjeniñ jü-güniñ bir terepi sirka bir terepi širni bolyanıñ niçik bildiñiz ? üstünde çatîn bar bolyanıñi, we çatînniñ qarnında balası bolyanıñi niçik bildiñiz ? ej pâtsâhîm, jol minen kilir idik, jolnîñ iki terepi otliq idi. kördük : jolnîñ bir terepinde tüje ot jip-ti ; andîn bildik bir köziniñ körme bolyanıñi. andîn soñ jolnîñ bir terepinde čirkej köp qondi , bir terepinde čipin köp qondi ; andîn bildik bir terepinde sirka bir terepinde širni bolyanıñi. üstünde çatîn bolyanıñi andîn bildik : tüjeden tüšüp-ti, tüšüp tiz bügüp siip-ti ; andîn bildik qar-

hírünk ninesen. Mi egy gazdag ember fia vagyunk, s atyánk azt hagyta meg nekünk végrendeletül, hogy ebben meg ebben az országban egy igazságos király vagyon ; a mikor ezen király elébe járultok, úgy mondta, az szépen elintézi ügyeteket. Azután útközben ez az ember társaságunkba akadt. Útközben azt mondta : barátaim, nekem egy tevémet veszett el. Akkor egyikünk azt mondta : az a tevé egyik szemén vak volt ; a másikunk azt mondta : nemde tevédek egyik oldalán eczet, másik oldalán szőlőlekvár volt ? meg a harmadik közülünk azt mondta : tevéden, úgy-e bár, egy asszony volt, s az asszony terhes volt ? Erre azután minket felséged elé vitt, hogy mi az ő jószágát elloptuk volna. Ennyiben van a dolog. A király kérdezte : hogy ismertétek meg, hogy a tevé egyik szemén vak volt ? meg hogy a terhének egyik oldala eczet, másik oldala szőlőlekvár volt ? s hogy rajta asszony volt, s az asszony terhes volt, hogy ismertétek azt meg ? Felsőges király ! az úton mentünk, az útnak mind két felén rét volt. Láttuk, hogy az útnak csak egyik felén legelt tevé ; abból megismertük, hogy egyik szemére vak volt. Azután az útnak egyik felére sok szúnyog szállt, a másik felére meg sok légy ; abból megismertük, hogy egyik oldalán eczet, a másikon szőlőlekvár volt. Hogy asszony ült rajta, onnét tudtuk meg, hogy a tevéről leszállt, s letér-

nünda balası boljanıni. pátşâ bu sözlerge hejran qalıp, bir saat sü-küt itti: andin soñ başını köterdi: ié adam, bular oꝝru imes — dep ô adamni qoudi. pátşâya geüherlerni çiqarıp körsettiler. pátşâ üç geüherge üç bahâ qojdi. üç bahâ qojip iki geüherniñ ziâde bahasını alıp üç bölüp, üçüsine berâber birdi. jigitlek pátşânıñ bölmeçligini qavül ittiler.

Pátşâ ularya jimek jatar jir birdi. pátşâ bularnı — ne sözler sözlidê (ajtişir) — dip, penžereden tinladi. pátşâ penžereden qaradi, kördi: bu üçüsi palau jip-turlar. birisi palaunı jigen waqta, ewwel jigende ajtti: bu palaunin eti qoj eti; jaş waqta (qozi waq-tında) it südini imgenge oꝝşidê. andin soñ jene birisi ajtti: bu palaunıñ pürünžiniñ şâlesi mazaristânda pejdâ boljanğa oꝝşidê. jene birisi ajtti: bu padışânıñ atası nâmbajğa oꝝşidê. üçüsi palau jip-turyanda üç söz sözledi. bularnıñ sözini pátşâ işitti. ežeb, bu adamlar ne sözler sözlidê — dip pátşâ hejran qaldı. bular râst sözli-mê jalğan söz-li-mê? eger bu sözlegen sözlere râst çiqsa, bular köp težribeli, köp aqıllı adam-dır. pátşâ ajtti: pëlânže divân çayırın. çayrdılar. divân kilip:

delve hugyozott volt; abbol megismertük, hogy terhes volt. A király e feleleteken elcsudálkozván egy kis ideig hallgatott; azután főlemel-vén fejét: ezek nem tolvajok, azt mondta, s elkergette azt az embert. Akkor kivették a drágaköveket s megmutatták a királynak. A király a három drágakőnek három árt szabott, s a két (nagyobbik) kőnek fölös árát elvette, három részre osztotta, s oda adta a háromnak egyenlő részen. Az ifjak a királynak elosztását elfogadták.

A király ételt s háló szobát adatott nekik. Kiváncsi lévén, hogy miket beszélnek ezek, a király az ablakon hallgatódzott. Nézett az ablakon, látta hogy a három testvér pilavot eszik. Az egyik, mikor legelőször a pilavból evett, azt mondta: e pilavnak húsa juh hús; úgy látszik, hogy a juh, kis korában (bárány korában) kutya-tejet szopott. Azután a másik azt mondta: ezen pilavnak rizse olyan, mint-ha szára temetőben termett volna. Megint, a harmadik azt mondta: e királynak, úgy látszik, pék volt az atyja. A három testvér evés alatt e három szót mondta. A király meghallotta beszédöket, s elá-mult rajta, hogy ezek miket szólnak. Vajjon igazat mondanak-e vagy hazudnak? Ha beszédeik igaznak bizonyúlnak be, ezek nagy-on tapasztalt okos emberek. Mindjárt elhivatta ilyen meg ilyen nevű udvarmesterét; ez eljött: felséges úr, azt mondja, tessék pa-

pátśáhīm ajaḡiñiz baś űstűnc. pátśá ajtti : ahśam mihmānlarya ô qojniñ etini qajsi qassaptan alip birdiñ ? pűrűnźini qajsi śálekerden alip birdiñ ? pělān śálekerden, pělān qassaptan — dep ajttilar. čaḡiriñ ikisini. čaḡirdilar. sordi qassaptan : ié qassab, bu qozini nijirden aldiñ, qajsi čopandan aldiñ ? pělān bajniñ qojinnén aldim. čaḡiriñ ô pělān qojlu bajni. kildi ô baj, pátśá sordi : ié baj, pělān kűn bu qassapqa satqan qozuñ ni nerseniñ sűdin imgen idi ? anda baj ajtti : ié pátśá, őzűm bilmimen, meger qoj pervá ite-toḡan copān bar, čopān biler. čopanni čaḡirip sordilar : pělān qozini neniñ sűdini birip pervá itip idiñ ? rāst sűzle ; jalyan sűzlesen, baśiñni kisemen. čopān ajtti : ô qozī ineden bolyan waqтта inesi űldi, baśqa sűtlű qoj sűrűde joq idi. bir qanźiq bar idi, qanźiq bala tűdė, tűyandīn soñ ô qanźiqniñ balalari űldi ; bu qozī űlmesin — dep, her kűn qanźiqtiñ iemdirdim ; bu qanźiq sűdi mēnen bűjűk boldi. copān bűjle dip bejān itti. pátśá ajtti : ié śáleker, sen sűjle. ô pělān kűn birgen pűrűnźniñ śalesini kimnen aldiñ ? pělān kűjli bir diḡānnén aldim. kitiřip soruñ ! ô diḡānni sordilar : pělān

rancsolni. A király kérdezte : melyik mészárostól vetted azt a juhűst, melyet az este a vendėeknek adtál ? és a rizst, melyik rizsárustól ? Ettől meg ettől a rizsárustól, ettől meg ettől a mészárostól. Hívjátok el mind a kettűt. Elhívták. Kérdezte a mészárostól : hé mészáros, ezt a bárányt honnét vetted, melyik juhásztól ? ilyen meg ilyen gazdag embernek a birkáiból vettem. Hívjátok el azt a juhos gazdát. Eljött az, s a király kérdezte tőle : hé gazda, mi állatnak a tejét szopta volt az a bárány, melyet ezen meg ezen a napon ennek a mészárosnak eladtál ? Akkor azt mondta a gazda : királyom, azt magam sem tudom ; de van egy juhászom, ki a juhokra gondot visel ; az fogja tudni. Elhívták a juhászt, s kérdezte tőle a király : ezt meg ezt a bárányt minek a tejjével nevelted volt föl ? szólj igazat, mert ha hazudsz, fejedet vétetem. A juhász mondta : mikor az a bárány a világra jött, meghalt az anyja, más tejes juh nem volt a nyájban. De volt egy szuka, az megkűlykűzött, s azután meghaltak kűlykei. Gondoltam, ez a bárány ne veszszen el, s minden nap a szukától szopattam ; így ennek a szukának tejjével fölnevelkedett. Így beszűllte el a juhász. A király azt mondta : hé rizsáros, most te szólj. Kitől vetted annak a rizsnek szűrait, melyet ekkor meg ekkor adtál. Ebből meg ebből a faluból való paraszttól vettem. Hozzátok el, s kérdezzétek meg. A paraszttól kérdezték : az ezen meg ezen a napon nekem

kün maña satqan šáliññi nijirde iektiñ? pélán mazaristânlıq janında jirim bar-dır, ô jirde iektim. Indê pâtšâ heremge qajttı, inesini çayırdı; inesine ajttı: ié ine, munda kil. inesi kildi. qapunı japtı, ajttı: ié ine, ménin atam kim? râstın söjzle. seniñ atañ pélân pâtšâ. joq, jalyan sözlediñ, râst sözle. eger râst sözlemeseñ, bašıñni kisemen — dip, qılıç çıqardı. inesi hejrân boldı, âxır nailâž bolup, qorqqaninnén râst söz sözledi: seniñ atañ pélân büyük pâtšâ idi, šor sîdik idi, hiç perzendi bolmadı. köp yatıllar aldı. âxır men oqlandım, ortada nân pširip bire-tôyan nâmbaj bar irdi, aniñ bilen bir kün hem-sôbet boldım; andın soñ sen pejdâ boldıñ ménen. pâtšâ jigitlerni çayırıp sordı: ağšam palau jip-turyanda ne sözler sözlediñiz? râstın ajttıñ. birisi ajttı: palaunıñ eti qozı waqtında itniñ südin iemgen iken. birisi ajttı: bu palaunıñ šâlesi mazaristânlıqta pejdâ bolıp-tı. birisi ajttı: bu pâtšâniñ atası nâmbajya oğsîde. pâtšâ ajttı: bu işlerni niçik bildiñiz? ewwel işitmediñiz. joq, işitkenimiz joq. anda ajttı: bu etniñ qozısı itniñ südini içkenini annén bildik, jigen waqtında bir birimiz ménen uruşmaq istedik. aniñ üçün bildim.

eladott rizst hol vetetted el? Bizonyos temetö mellett földem van, ott vetettem el. Most visszatért a király a harembe, elhitta az anyját, mondta: hé anyám, gyere ide. Az anyja oda ment. A király becsukta az ajtót, s kérdezte: hé anyám, kicsoda az atyám? szólj igazat. No, a te atyád e meg ez a király. Nem az, hazudtál, szólj igazat; ha nem szólsz igazat, levágom a fejedet; — így szólt, s kihúzta kardját. Az anyja megjijedt, s végre, hogy már nem volt más módja, féltében igazat szólt; a te atyád bizonyos nevü nagy király volt; de nem lett neki semmi gyermeke, noha sok asszonyt vett el. Végre én gondolkodtam, — a palotában volt egy pék, ki a kenyeret sütötte, avval egyszer összetalálkoztam; azután téged hoztalak világra. A király most hivatta az ifjakat, kérdezte: miket beszélltetek az este pilav-evés közben? Mondjátok meg az igazat. Az egyik azt felelte: a pilavnak húsa (olyan juhtól való, mely) bárány korában kutyatejet szopott. A másik azt mondta, hogy a pilavnak rizse temetöben termett. A harmadik azt, hogy a királynak atyja pékhez hasonlít. A király mondta: e dolgokat hogyan tudátok meg; mert ezelőtt csak nem hallottátok. Nem, nem hallottuk soha. Hanem abból ismertük meg, hogy e húsnak báránya kutyatejet szopott, mondta az egyik, hogy mikor azt ettük, egymással verekedni akartunk.

jene birisi ajtti : bú šáleniñ mazaristânliqta bitkenini annén bildim ki jigen waqta wüžüdim áur boldı; annén bildim. jene birisi ajtti : pátšániñ atası námbaj bolıanın annén añladım : kilgen waqta bizlerden sordılar : memleketleriñizde buıdaj arzan-mı jaışı-mı? annén bildim. pátšá bularnıñ aqılını körüp, üčüsini öjz janında wezır itti. ulusı ajtti pátšáya : bizlerni wezır itkennen žewáb birgeniñiz jaışı. pátšá qavúl itmedi. bizlerge biguná dushmanlıq itesiz bir waqta — didi. pátšá kičisini öjz janında saqladı. pátšá ujıladı, bu otırdı. bu bašinı bir taš üstüne qojup jattı. taš qımıldadı. tašnı köterip qaradı : bir jılán pejdá bolıp-tı, pátšáya hemele itti. bu qilič ménen jılánnı čaptı. qiličniñ qânini temizlep-turyanda pátšá ojanıp kördü : wezirniñ qolunda qilič. pátšá : méni bu öldürežek — dep gümán itti, želládnı qičqirdi, žellád kilip alıp kitti öldürmekke. žellád öldürmekke alıp bara-turyanda, büjük aıasına qičqirdi : ie aıam, rázi bol ménen : méni pátšá ölümge jolladı (öldüriñ — dep emr itti). aıası žellátqa öldürme, savr it — didi, men pátšáya barıp sorajın,

A másik azt mondta : hogy e rizs temetőben termett, abból ismer-tem meg, hogy mikor azt ettem, testem nagyon nehéz lett; a harmadik mondta : hogy a királynak atyja pék volt, abból vettem észre, hogy mikor ide jöttünk, kérdezték tőlünk, hogy drága-e, jó-e a búza a ti országtokban? A király ezeknek eszét látván, mind a hármat maga mellett vezírekké tette. De a nagyobbik azt mondta a királynak : jobb volna, ha felséged minket eleresztene, mint hogy vezírekké tesz. De a király nem egyezett belé. Felséged, úgymond, egyszer még rosszul fog velünk bánni, vétünk nélkül. A király mégis a kisebbik testvért megtartotta magánál. Egyszer a király aludt, ez meg ott ült mellette; azután ő is lehajtotta fejét egy köre s lefeküdt. Egyszerre megmozdult a kő. Fölemelte a követ s nézte : hát egy kígyó jött elé, s neki akart menni a királynak. Az ifjú ekkor megvágta kardjával a kígyót; de azalatt, hogy a kadról letisztítja a vért, fölébredt a király, látta, hogy a vezír kezében kard van. A király azt gondolván, hogy őt meg akarja ölni, mindjárt hóhért kiáltott elé; a hóhér eljött s elvitte az ifjút kivégezni. Míg a hóhér az ifjút kivégezni viszi, ez kiáltott a bátyjának : hé bátyám, könyörülj rajtam, engem a király halálra küldött. A bátyja mondta a hóhérnak, hogy ne ölje meg, várjon még, ő meg akarja kérdezni a királytól, mit vétett. Kérdezte a királytól : miért küldted az öcsémet ha-

ne günâ itken iken. pâtsâdîn sordî : niçün ölümgê jolladîñ meniñ inimni? ni jamanlıq itti? pâtsâ ajtti, meni öldürmek istedi, anîñ üçün jolladîm. sevebini sordîñiz-mî? sormadîm. çayırıp soruñ, annen soñ öldürîñ. çayırıp sordılar : niçün öldüreçek boldîñ pâtsânî, ié inim! saña pâtsâ jaşılıq itse, jimek içmek birse saña. joq, aşam, men duşmânlıq itkenim joq. pâtsâ uşladî, men oturdîm; meniñ uşum kildi, tüşekte jatmadîm, bu jirde bir taş üstüne başımnî qojıp jattîm. jatqan waqta taş qimildadî; taşnî köterip qaradîm : bir jılân pejdâ bolıp çıqtî, pâtsâya hemele itti. pâtsâya zeled itmesin — dep qılıç mennen iki böldim jılânî. qılıçnîñ qânîñi temizlep-turğanda, pâtsâ ojğandı, maña qaradî; qolumda qılıç kördi, şellâd dep qıçqırdî. şellâd kildi, şellâtqa ajtti: alıp barıp öldür munu. duşmânlıq itkenimniñ sevebi bû boldî. pâtsâ ajtti: jılânî körelük. kördiler. annen soñ dost bilip ik-râm itti; bular pâtsâ janında turmadılar, şewâb alıp wilâjetine qajttılar.

12.

Hindistân memleketinde bir çoşa bar irdi. anîñ bir çoş-sürct

lâla? mi rosszat tett? Engem meg akart ölni, mondta a király; azért küldtem. Kérdezte-e felséged az okát? Nem kérdeztem azt. Hát hijja el s kérdezze meg felséged, azután ölesse meg. Elhítták s kérdezte a bátyja : miért akartad a királyt megölni, öcsém? holott pedig a király veled jót tett, neked ételt italt adott. Nem, bátyám, nem tettem én gonosz tettet a király ellen. A király aludt, én ott ültem; én is álmos lettem, de nem feküdtem az ágyra, hanem itt egy köre hajtván fejemet feküdtem le. Mikor ott feküdtem, megmozdult a kö; fölemeltem a követ, s néztem : hát egy kígyó jött elé, a királynak nekî akart menni. Hogy az a királyt ne bántsa, ketté vágta kardommal. De azalatt, hogy a kardról letisztítottam a vért, a király fölébredt, rám nézett, meglátta kezemben a kardot, s elékiáltotta a hóhért. A hóhér eljött, s annak azt parancsolta : vidd el ezt, s öld meg. Ez volt az oka annak, hogy én rossz tettet tettem volna. A király azt mondta : lássuk azt a kígyót. Meg is látták azt. Erre azután, hogy öt hú barátnak ismerte meg, nagyon tisztelte öt; de az ifjak most már nem maradtak többé a királynál, hanem elbúcsúzván visszatértek országukba.

12.

Volt egyszer Hindosztán országában egy gazdag kereskedő

zatini bar irdi. ô zatin dâima bir jigít bilen sôbet iter irdi. bir gün çoža bir tóti aldî, köp jaxšî sözler bilen sejrîdê. annên çožaniñ köñlinde jüz miñ waqt-çošliq hâsil boldî. bir gün çožaniñ bir îši bar idi, bir jirge kitti, ô kiže öjge kilmedi. derhâl zatin çožaniñ kilmenini bilip, mâšûqîna çavar jolladî. mâšûqî kildi, ô kiže ajs-ü-işret ittiler. bularniñ zauqî we sapaşini tóti qapastan tamâšâ itti. tañ atqandî soñ ô jigít kitti. çoža kildi: tóti çožaya körgellerini bir-bir bejân itti: iê çoža, bu kiže zatiniñ bir jigít bilen jimek jip we içmek içip sôbet ittiler. tañ atqandî soñ jigít çiqip kitti — didi çožaya. çoža tótiden bu sözni îšitip, zatinîna ajttî: bu kilgen jigít ni jigít-dir — didi. zatin ajttî: bu söz ni söz-dir? bir qusniñ sözine inanîp maña ni sözler sözlîsen — dep köp šauqum itti. çožaniñ köñlinden šüphe kitti, tóti jalyan sözledi — dep gümân itti. jene bir gün çoža bir îške kitti; zatin jene mâšûqîna çavar jiverdi, jigít hâzir boldî. zatin tótinîni çožaya ajtqan sözlerini mâšûqîna bejân itti. mâšûqî ajttî: bizden gümân itse, hâlimîz niçik bolur? — didi. zatin ajttî:

(çoža), s annak egy szép felesége volt. De az asszony mindig egy fiatal emberrel mulatozott. Egyszer vett a hodsza egy papagályt, mely nagyon szépen szólt és énekelt, a mi a hodsza szívében ezer meg ezer (tkp. százezer) örömet keltett. Egyszer azután a hodsának valamely dolga volt, s elment valahová, haza sem jött az éjjel. Mihelyt az asszony tudta, hogy a hodsza nem jó haza, mindjárt üzent a szeretőjének. Az eljött, s az éjjel egymással mulatoztak. De mulatozásukat nézegette kalitkájából a papagály. Virradatkor a fiatal ember megint elment. Megjött a hodsza, s a papagály elbeszélte neki egyenként, a miket látott: óh hodsza, azt mondja, az éjjel feleséged egy fiatal emberrel ettek ittak, s együtt mulattak. Virradatkor azután a fiatal ember elment. A hodsza, a mint a papagálytól ezt hallja, azt mondta a feleségének: kicsoda ez a fiatal ember, ki az éjjel ide jött? Az asszony mondta: ugyan mit akarsz; egy madárnak szavára hajtván, nekem kicsoda dolgokat beszéllsz? — úgy mond, s nagyon kezdett panaszkodni; ki is ment a hodsza lelkéből a gyanakodás; azt hitte, hogy a papagály hazudott. Megint valamikor elment a hodsza valami ügyében, s az asszony megint üzent szeretőjének, ki mindjárt meg is jelent. Az asszony elbeszélte szeretőjének, hogy miket szólt a papagály a hodsának. A szeretője azt mondta: hát ha most dolgot megsejti, mi lesz belőlünk? De az asszony vigasztalta; ne félj,

qorqma, bu gün men muña bir hile itejin. annën soñ bujurdi : bir ilek we bir küze we bir az su , we bir sıyır tirisini kitirdiler. tötiniñ qapasiniñ üstüne ô tirini qojdılar , bir çöp bilen gâ-gâ tirini urdılar ; gâ-gâ tötiniñ üstüne ilekten su qujdılar. küzeniñ içinde ot jaqtılar : ot jaqıp gâ-gâ küzeni açıp, jalıñ körseter-idi tötıya. xatın ô jigit bilen ajş-ü-ışret ittiler. tañ attı, jigit çiqıp kitti. xoşa kildi : tötı xoşaya kör-gellerini ajtti : ié xoşa , bu kişe xatınıñ ô jigit bilen jimek jidiler iö-mek içtiler, tañ atqanşa zauq ittiler. jamyır jaydı we kök gürüldedi, we jildirim çaqıldı, bu kişe kördüm. xatınıñ bu itken işlerini xo-şaya tötı bejân itti. xatın ajtti : ié xoşa , kördün-mé tötiniñ jalyanşı bolyanını? bu kişe hiç jamyır jaymadı , we kök gürüldemedi we jildirim çaqılmadı. xoşa ajtti : joq — didi. tâqıq bil kim tötiniñ sözi jalyan-dır. ô hile bilen xoşaniñ köñlindegi şüphesini buzdı. her waqt xoşa bir jirge kitkende , xatın ô jigit bilen ajş-ü-ışret iter idi. her çend söz sözledi tötı xoşaya , emma xoşa inanmadı. xatın dâima tötiniñ sözini masqaralıqqa çıqardı, xoşa tötiniñ sözünü qaramadı.

ügymond , ma rászedem ezt a madarat. Azután egy szítát, egy fa-zekat, egy kevés vizet, meg egy tehénbört hozatott. A bört rátették a papagály kalitkájára , s egy pálczával közben-közben a bört dön-gették ; szintigy a szítán át a papagályra vizet öntöttek. A fazék-ban tüzet gyujtottak, s azután kis időközökben a fazekat kinyitván, mutogatták a papagálynak a lángot. A közben az asszony s a fiatal ember csak együtt mulattak. Virradatra a fiatal ember megint el-ment. Megjött a hodsza, s a papagály megmondta gazdájának, a mi-ket látott : óh hodsza, ez éjjel feleséged avval a fiatal emberrel megint ettek ittak, egész virradatig mulatoztak. Eső is esett és mennydör-gött, s villám czikázott ; láttam ez éjjel. Így beszéllte el a papagály a hodsának, hogy miket mivelte a felesége. Erre az asszony azt mondta: no hodsza, látod-e, hogy a te papagályod hazug volt? hiszen ez éjjel nem volt semmi eső, nem volt mennydörgés, s nem czikázott a vil-lám. Igaz, mondja a hodsza, nem volt. Hát tudd meg igazán, hogy a papagály szava mind hazugság. Ilyen ravasz csellel megsemmisített a hodsza szívében minden gyanakodást. Azután valahányszor a ho-dsza valahová elment, az asszony avval a fiatal emberrel együtt mu-lattak ; akármennyit szólt is a papagály a hodsának, de ez nem hitte el. Az asszony a papagály szavát mindig csúffá tette, s a hodsza nem ügyelt többet rája.

(Ié pátšâ, bu hikâjetni aniñ ücün bejân itip ajttim : çatıllarda munuñ kivi hîle u meker köp bolyanıñ pátšâ bilsin — dep. aniñ ücün ajttim. zihâr, çatın sözine kirip oyluña zelev itme.)

13.

Ötken zamanda bir űeherde tört adam bar irdi, törtisi dost irdi. birisi zâhid, birisi jonuži, birisi zerger, birisi derzi irdi. bir gün bu törtisi meslehet itip, sejâhetke çiqmaqçı boldılar. bu törtisi sejâhetke kittiler. köp güller *) jol jürüp bir büjük ormanğa jittiler. ô ormanda köp jaman hejvânlar bar irdi. jaman hejvânlarınñ çau-pinnên ô jirde köp qorqtılar. kiže boldı, ô jirde jattılar. törtisi meslehet itti : her birisi iki saat oturmaqçı boldılar. ewwel jonuži oturdı; oturyandın soñ ujçusı kildi; ujçusını qaçırmaq ücün âlatlarını qoluna alıp, bir ayaž kisip ormannên, bir qız sûret japtı. andın soñ zerger ojyandı; zerger oturdı. bir waqta közi tüstü ô sûret qızğa : aperin — didi. munuñ hem ujçusı kildi, bu hem ujçusını qaçırmaq ücün âlatlarını qoluna alıp sûretke esbâb qıldı. annên soñ

(Oh királyom, e mesét azért beszélltem el neked, hogy felséged tudja, hogy az asszonyoknál sok van efféle cselfogás és ravaszság. Azért mondtam el. Vigyázz, hogy asszony szavára hajtvá ne bántsd fiadat.)

13.

Régen volt egyszer egy városban négy ember, mind a négyen jó barátok voltak; az egyik *zâhid* (istenfélő jámbor ember) a másik ács, a harmadik aranymives, a negyedik szabó volt. Egyszer összebeszélltek, s abban állapodtak meg, hogy utazni mennek. El is indultak útra. Sok napi út után egy nagy erdőhöz értek. Az erdőben sok veszedelmes vadállat volt, a melyektől tartva ott nagyon féltek. Elesteledett, s ott lefeküdtek. Mind a négyen úgy intézték el, hogy mind egyikök két óráig virraszson. Legelőször az ács virrasztott; a mint ott ül, álmos lett; hogy elüzze az álmoságot, élveszi szerszámait, s az erdőből egy fát vágván, egy leány alakot csinált. Azután az aranymives ébredt föl s leült virrasztani; egyszer szeme arra a leányalakra esett, mely neki nagyon megtetszett. Ő neki is álma jött, s ő is, hogy az álmoságot elüzze, szerszámait vette elé, s az alaknak ékszeret csinált. Azután a szabó kelt föl; ő is

*) = güller.

derzi turdi; derzi hem kördi sûretni: aperin — didi. derziniñ ujxusi kildi, derzi qızya köp jaχši ruvalar japti, qızqa kirdirdi. annen soñ zâhid turdi, zâhid kördi sûretni, zâhid sûretni körip hejran boldi. bir âz waqt ojlandi. zâhidniñ hiç hüneri joq irdi, zâhid köp çapa boldi. çudâya jıyladi: ie uluy allâ, kerem ejlep, meniñ doamnı qavul itip, bu qızya žân bayışla — dep jıyladi zâhid. allâ žân birdi qızya; tēti kivi jaχši lisân bilen qız sözledi. andın soñ tañ attı, qojaš ēiqtı. bu tört adam qızni kördi, törtisi birden âşıq boldi. her törtisi dauâ itmekke başladi. jonuži ajtti: men japtım, men alaman — didi; zerger ajtti: men jaχši esbâb japtım, üstüne qojdım; men alaman — didi; derzi ajtti: men jaχši ruvalar kirdirdim, men alaman — didi; zâhid ajtti: men alaman — didi, anıñ üçün kim allâdın žân tiledim bu qızya; meniñ doamdın allâ žân birdi, tiri adam boldi. törtisi dešt-i bejabânda dauâ ittiler. andın soñ törtisi ajtti: dauâ itmeklik bu jirde jaχši imes. bir şeherniñ hâkimine baralıq, aıya arzimizni bejân itelik — didi. bişisi barja-turur irdi; jolda bir adam kördi, bir derviş irdi. dervişni çayirdilar, dervişni qâzi ittiler bu

latta az alakot s megtetzett neki. Azonban álmos lett, tehát szép ruhákat csinált a leánynak s beléöltöztette. Végre a zâhid kelt föl, meglátta az alakot, s elbámult rajta. Egy kevés ideig gondolkozott. Nem volt neki semmi mestersége, s azért igen elszomorodott. Fölsiránkozott istenhez: nagy istenem, légy kegyelmes, s meghallgatván kérésemet, ajándékozz e leánynak lelket is. Az úristen adott a leánynak lelket, s a leány most szép nyelven beszélt, mint valamely papagály. Megvirradt azután, fölkelt a nap. E négy ember meglátta a leányt, s mind a négyen beleszerettek. Elkezdtek erre négyen egymással vitatkozni. Az ács azt mondta: én csináltam, én veszem el a leányt; az aranyműves meg: én szép ékszereket csináltam rá, én kapom meg; a szabó: én meg szép ruhákba öltöztettem, ő az enyim; a zâhid is azt mondta: nekem kell kapnom, mert az úristentől lelket kértem a leánynak, az én imádságomra az úristen lelket adott neki, hogy ember lett. Így mind a négyen ott azon a vadon helyen egymással veszekedtek. Végre azt mondták: nem jó itt veszekednünk. Menjünk valamely város fejedelméhez, s adjuk elé annak a mi ügyünket. A mint most öten mendégéltek, út közben egy embert láttak, egy dervis volt. Elhitták a dervist, s maguk között bíróvá tették. Elbeszélték a dervisnek egész dolgukat. De alig pil-

törtísi. derviške szölediler bu bütün szölerini. derviş qızñi kördi bir meretebe, derviş hem âşiq boldi qızñi körüp. nîçün jalyan söjzlisiz? çudâdın qorqmîsiz-mê? — didi. bu qız mênîñ çatînim irdi; bir gün maña qâr itip qaçip kitti. derviş ruva kijip çatînimni qitirip çiqtim — didi. elhemdü lillâ, bu jirde taptim — dep dauâ itti derviş. bu altısı bir şeherge jitişip seherniñ hâkimine bardılar. hâkimge bir-bir szölerini ajttılar. hâkim qızñi kördi bir meretebe, bu hem âşiq boldi. hâkim ajtti: ié o;rî harâmilar, bu qız mênîñ açamnîñ çatîni irdi; açamni harâmilar öldürip, çatîniñi alıp qaçqan irdi. allâ jtkizdi sizlerni maña — dep köp çazeb itti. andin altısı bir biri mênén dauâ itip, qâzîniñ eldine bardılar. qâzîya hâllarni szöledi. qâzî bir meretebe qızniñ jüzüne qaradı, qâzî bulardın hem ziâde âşiq boldi. qazî ajtti: ié o;rî harâmilar, bu qız mênîñ kiçiklikten baqqan (pervâ itken) žâriem idi. harâmilar munî alıp qaçqan irdi; allâ jtkizdi munî maña — didi. qâzî bularya köp jaman dauâ itti. andin soñ zâhid ajtti: nîçik qâzî-san — didi, pejyambeniñ jirinde (ornunda) oturip nîçik zâlîm-san? — didi allâdın qorqmîsen? — didi. qiâmet

lantotta meg a dervis egyszer a leányt, ő is szerelmes lett belé. Mit hazudtok itt, úgy mond, nem félték-e az istentől? Ez a leány az én feleségem volt; egyszer megharagudott rám, s elszökött tőlem. Én dervis ruhába öltözvén feleségem után indúltam. Hála istennek, hogy itt megtaláltam. Így szölt s szintén követelte a leányt. Most hatan egy városhoz érkeztek, elmentek a város fejedelméhez, s annak egyenként elbeszéllték ügyöket. A fejedelem a leányt csak egyszer látta, hát ő is szerelmes lett belé: hé tolvajok, zshiványok, azt mondta, ez a leány a bátyámnak a felesége volt; a bátyámat rablók ölték meg, s feleségét elragadták. De az úristen most hozám juttatott titeket: — így szölt nagy haragosan. Azután a hat ember, kik egymással veszekedtek, a kádihoz mentek, s elbeszéllték a kádinak a dolgot. A kádi csak egyszer nézett a leány arczára, hát ő még ezeknél is szeremesebb lett a leányba. Ennye tí rablók, haramiák, mondta a kádi, ez a lány az én fogadott leányom volt, kit kiskorától fogva fölneveltem. Rablók elragadták volt tőlem. Most az úristen nekem visszahozta őt. Így szölt, s elkezdett velük csunyaúl veszekedni. Akkor azután a zâhid azt mondta: miféle kádi vagy te, ki a próféta helyén ülsz, micsoda erőszaktevő vagy te? nem félsz-e az istentől? A föltámadáskor hogyan fogsz hazugságodért

boljanda ne žewáb biresen allânîñ eldinde jaljan sözüñ üčün? — didi. qâzî köp qâr itip zâhitqa ajtti: ié adam aldayûžï, jaman adam-san — didi. bu jîtisi köp jaman dauâ ittiler. bütün seherniñ adamï žem boldi. bularniñ dauasini süll *) itmek istediler, hič bolmadï. andin zâhid ajtti: her šejni allâ taâla süll itsin — didi. andin bir mazaristânğa bardilar, zâhid allâğa doâ itti, ajtti: ié uluğ allâ, jirni kökni çalq itken allâ, her pejyambeni çalq itken allâ'm, Ibrahimni Nemrûdnîñ otunnén çalâs itken allâ'm, hezreti Jusupni zündannén çalâs itken allâ, hezreti Îsânî törtlenžï kökte tiri tutqan allâhîm! bu daualarni öjziñ dep ejle! — allâğa doâ itti. allâ doasini qavûl itip, qfz bir ayažniñ janında turup irdi, ayaž iki jarildi, ičine qfz kirdi, jene ayaž ewwelki kivi boldi. her šej öjz aslina qoşuladı — didi. bu törtisinîñ sözi râst boldi çalq eldinde; seherniñ hâkimiñni we qâzîniñ we derviŝniñ üčüsiniñ sözi jaljan çiqti, çalqlarniñ ičinde šermende boldilar.

isten szine elözt megfelelni? De a kádi nagyon megharagudott, s a zâhidra rárivallott: enye te csaló, akasztófárávaló! Most mind a heten csunyául veszekedtek egymással. Erre az egész város népe összecödült; ki akarták a veszekedöket békíteni, de nem lehetett. Végre a zâhid azt mondta: mindent a felséges úristen egyenlítsen ki. Elmentek azután egy temetőbe, s a zâhid imádkozott istenhez: Nagy istenem, ki a földet s az eget teremtetted; istenem, ki minden prófétát teremtettél, ki Abrahámot, Nimródnak tüzéből megmentetted, ki József prófétát a tömlöczből megszabadítottad; istenem, ki Jézus prófétát a negyedik égben életben tartod, ki Idrisz prófétát a paradicsomban életben tartod; istenem, háritsd el magad e veszekedést. Így imádkozott istenhez. Isten meghallgatta az imádságát. A leány egy fa mellett állott volt; a fa ketté hasada, a leány be ment a fába, s a fa megint olyan lett mint előbb volt. Mert minden a maga eredetével egyesül megint. Így a négy embernek a szava igaznak bizonyult be a nép elözt; a város fejedelmére pedig, a kádira és a dervisre kisült a hazugság, s a nép elözt megszegyenültek.

*) = sulh, صلح.

III.

Ežebli âhunîñ hikâjети.

1. Šaxadîñ šaxağa quşlar uça'di,
ayızdîñ ayızğa çavarlar bara'di;
köp zamân dünjadîñ bätirlar çiqî'p-ti,
wâqia'larinna'n jaχšî söz qalî'p-ti.
5. köp jaχšî ineden oγullar toγγan,
öjzleri hem jaχšî jigitler bolγan;
Hunor we Mažar — dep at qojdilar,
bu iki qarındaš aya çiqtilar.
9. ikisi jüz adam berâber alyan,
jaχšîsîn alip hem jamanîñ qojγan;
her biri ô qadar jaraq aldilar:
jaraqnî körgeller hejrân qaldilar.
13. bularnîñ oqunnan au qača bilmedi,
kijikler sujγunlar qânγa bulandî;
bir jaχšî âhunî tabîp jiqtilar,
buzžîñîñ qitirip artinnan qoudilar.

A osoda-szarvas regéje.

(Arany János, Buda halála, 6-dik ének.)

1. Ágról ágra madarak szállnak,
szájról szájra hírek mennek;
régen kiköltöztek a világból vitézek,
történeteikről szép szó maradt meg.
5. Igen szép anyától születtek volt fiak,
magok is lettek volt szép ifjak,
Hunor és Magyar — nevet adtak nekik;
e két testvér kiment (egyszer) vadászatra.
9. Mindketten száz embert vettek volt magokkal,
s a javát vevén a rosszát hátra hagyták volt;
mindegyike annyi fegyverkezetet vett[ek]:
a kik a fegyverkezetet látták, megijedtek.
13. Ezeknek nyilatól a vad nem tudott menekülni,
özek szarvasok vérbe keveredtek;
egy szép szarvast találva elejtették,
a szarvas-gímét üldözve kergették hátulról.

17. buzǰinnī qītirī'p-turya' nlarında'
bir deštke jittiler tiñizniñ janında ;
köp jaman bejabân irdi ô jirler,
bôriler bolsa hem jol tutmas irdiler.
21. jolbarslar arslanlar anda' âxurup,
köp hajbet irdiler ô deštke toldurup,
qaplanlar hem anda balalap-turup,
balasïn ji-birej qarnī a'č bolup.
25. šol günde qojaš batažaq boldi,
qojašnīñ šôlesi bulutqa urdı ;
jigitler turmap âhunī qaulaj,
birden âhunī hič köre-almaj.
29. kiže kildi, ūlar jürdiler
Kürnīñ sujuniñ levine tüštiler ;
jaǰši jir irdi ô oturmaq üçün,
jaǰši ot bar iken at jime'k üçün.
33. bes Hunor ajttī : bu jirge tüšüp,
râhat itkimiz atlarnī ičirip !

17. Az alatt hogy a gímet folyvást üldözték,
egy síkságra értek, tengernek partján ;
igen rossz puszta vala az a vidék,
még a farkasok sem tarthatnak vala benne utat.
21. Párduczok, oroszlánok ottan üvöltvén,
sok félelmetességgel töltik vala el a pusztát,
tigrisek is ott kölykeztvén,
kölykeiket megeszik [vala], gyomruk megéhedvén.
25. Az napon (*gün*) a nap (*qojaš*) lemenendő lett,
a napnak sugára a felhőbe csapott ;
az ifjak meg nem állva üldözik a szarvast,
egyszerre a szarvast nem láthatják.
29. Az éjjel eljött, ők csak jártak,
Kür vizének partjára kerültek ;
jó hely vala az pihenés (ülés) végett,
jó fű volt ló-legelés (evés) végett.
33. Akkor Hunor mondta : e helyre leszállva
meg kell pihennünk, megitatván a lovakat ;

- qardaşı ajtti : bu kiže jata'li,
tañ a'tqanda' hememiz qajta'li.
37. andın sordılar : bu kilgen jirler
ežeb ne' jirler ? ne gümân ite'siz ?
batışqa ajnaldı kün-çıqış terepi,
jirinde qalmaj kün-batış terepi !
41. bätirlar birisi žewáb ajtti :
közümde qojaş qıblada battı !
birisi ajtti : arqağa qarañ !
ô tağdın aşıp ašaqqı batqan.
45. derjanıñ levinde andın qondılar,
atlarnı içirip, râhatta jattılar ;
meslehet ittiler hemesi birden :
azanda qajtıp kitmek ô' jirden.
49. tañ attı, isti hem sabânıñ hauası
köknıñ itegi kidi gül reñgini ;
kördiler : şol âhu sekirip bara'dı,
sûnıñ arıñda qorqusız tura'dı.

- testvére monda : ez éjjel háljunk (itt),
mikor megvirrad, térjünk vissza mindnyájunk.
37. Azután kérdezték : e vidék, a melybe jöttünk,
micsoda vidék ? mit vélekedtek ?
napnyugattá vált itt kelet tája,
helyében nem marad napnyugat tája !
41. A vitézek egyike feleletet mondott :
az én szememben a nap délben szállt le ;
egy másik mondta : éjszakra nézzetek,
ama hegyen áthágva ment alá.
45. A folyam partján azután leszálltak,
a lovakat megítatván, nyugalomban feküdtek,
összebeszélltek mindnyájan egyszerre :
hogy reggel visszatérve elmennek onnét.
49. Megvirradt, s fűtt a reggel levegője,
az égnek szegélye öltött rózsaszínt ;
látták : az a szarvas szökdelve megyen,
a víz tulsó részén félelem nélkül áll.

53. hemesi körüp ajaqqa turdilar,
artına tüšüp tutmaqçı boldilar,
ısinnen qačırıp meslehet itkenni
qıtırıp qauladı jene ol áhunı.
57. derjadın ol waqt jüzüp öttiler,
köp jaman deštke anda jittiler;
quru čöl irdi kim anda o't tabılmaj,
içer sû anda hiç pejdâ bolmaj.
61. jir jüzü hem anda qalqıp turup,
tûzlar čıqqa, tir kivi bolup;
bulaqnıñ sujunı bir kimse içmes,
sûlarnıñ bôyunu bir burun čıdamas.
65. bu jirde ô jirde qara-mum qajnap,
čiqıp jana, jaytılar tašlap;
qaraul jaytısi bolur — de'p sanirlar,
her kimniñ kôzine tüşse' šu otlar.
69. ûlar her gün áhunı tutmap,
her aŭšam jorulup didiler jıylap:

53. Mindnyájan azt látva lábra álltak,
utána esvén meg akarták fögni,
eszükből elejtvén (= elfelejtvén), hogy mit beszélttek
üldözve kergették újra azt a szarvast. [össze,
57. A folyamon akkor átkeltek úszva,
nagyon rossz síkságba értek akkor;
száraz puszta vala az, hol fű nem találtatik,
hol ivó víz sehogysem mutatkozik.
61. A föld színe is ott fölemelkedvén,
só jö ki belőle, (olyan) levén mint az izzadtság,
forrásnak vizét senki sem iszsza (ihatja),
a vizek gőzét egy orr sem türi.
65. Itt-ott nafta (fekete viasz) buzogván
kijöve ég, fényeket vetvén;
örtüz (ör-fénye) lesz az — így gondolnák,
ha valakinek szemébe esnének ama tüzek.
69. Ők mindennap, meg nem fogván a szarvast,
minden este elfáradva mondták sírás közt:

- âhunî' tutma'q ne' lâzî'm turu'r?
 bu jama'n deşte' hâllar ne' bolu'r?
73. her niçe pişimân bûlar itseler,
 tañ atıp bolmadî âhunî qojsalar,
 artinnan ajrılmap sâjeler kivi,
 qamyaq uçuryan şamallar kivi.
77. qitirip bardılar *Don de'rjasine'*,
 şauqum urdılar anîñ levinde;
 ujma batqaq jirlerdin öttiler,
 bir atau körüp, atauya kirdiler.
81. anyaža körünüp âhu yajb boldî,
 buyaqa bürkenip anda joq boldî,
 köz açıp hiç adam köre-bilmedi,
 nijirge kitkenin hiç adam bilmedi.
85. haj haj, jigitle! âhumiz qajda?
 birisi qiçqirdi: qarañlar anda!
 birisi ajtti: bu terep qaçqan;
 jene birisi: bütün joq bolyan.

- a szarvast fogni minek szükséges?
 ebben a rossz pusztában az állapot mi lesz (mi lesz belö-
 73. Akármennyit bánták is ök, [lünk)?
 megvirradván nem lehetett a szarvast elhagyniok,
 el nem válva nyomától, árnyékok gyanánt,
 tollat röpitő szelek gyanánt.
77. Üldözve mentek a Don folyamhoz,
 lármát vertek annak partján;
 mocsáros süppedékes helyeken átkeltek,
 egy szigetet látván, a szigetbe behatottak.
81. Mindaddig meglátszván a szarvas eltünt,
 ködbe burkolódván ottan elveszett,
 egyet pillantva (szemet nyitva) senki sem tudta meglátni,
 hova elmentét (hova lettét) senki sem tudta.
85. Hóha, hóha! a szarvasunk hol?
 egyik kiáltott: nézzetek oda!
 egy másik mondta: erre szaladt el;
 megint egy másik: egészen elveszett.

89. ô deure'klerni'n her müjšin kördiler,
her bir butağa najze urdilar ;
kesertke qačqan, sülgünler uçqan,
ô âhu bir jirden pejdâ bolmağan.
93. bes Mažar ajttî : qajtar jolumuz
kimiñiz bilir ? ne terep jurtumuz ?
her sarî qarasam kökler tögerek :
âh inem ! Ʒamimnan sen ölseñ kirek !
97. Hunor ajttî : imdi jağširaq
munda oturup menziller baylasaq ;
ne jağši bu otlar, ne širîn bu sular !
her aƷaž oĵinnan tamaj'de bállar.
101. derjada jağši-renk jaltiraj baliqlar,
jağši et jidirir her türlü âular ;
jajimîz tereñ, oqimîz jilda'm-dir,
čapqun itkenge širalğa lâzi'm-dir.
105. niče waqt ötürüp kilmedi oturmaq,
baliqlar tutup hem âuğa čiqmaq ;
-
89. A környéknek minden zugát nézték,
minden bokorba lándsát ütöttek ;
gyík elszaladt volt, fajdok fölröpültek,
a szarvas sehonna nem mutatkozott.
93. Azután mondta Magyar : visszatérő utunkat
ki tudja közületek ? merre van országunk ?
akármerre nézek, az ég kerek,
ôh anyám, búmtól (miattam búsulva) meg kell halnod !
97. Hunor mondta : most jobb,
ha itt maradva, szállást kötünk (letelepszünk) ;
mily jó ez a fű, mily édesek a vizek !
minden fa odujából csöpögnek mézek.
101. A folyóban szépszinű halak fénylenek ;
jó húst fog etetni mindenféle vad ;
íjunk erős, nyilunk gyors,
ki rabló járatot tesz, annak zsákmány kell.
105. Némi időt eltöltvén (elmulatván), nem tetszett [otthon]
halat fogni és vadászatra menni; [ülni,

- ajttılar birden : özge iş köre'li,
munnan jaǵşıraq emelge kite'li.
109. taqır dešt bar iken, ô deštke tüšti,
qarañgu waqtında sáz-auáz işitti,
naqranıñ nejlerniñ auazi jitišti,
bilmedi : ô auáz ni jirden tüšti.
113. periler mejdanı bar iken anda,
ol waqt periler irdi hem ojunda ;
bularniñ çádiri buyaqtın bolyan,
içinde irdiler ǵoşwaqtlıq tutqan.
117. irkeksiz irdiler periler hemesi,
adam qızlarnıñ hem kilip jaǵşısı,
ulu ǵâ nlarınıñ qızları hem anda,
irdiler perilik ürgene'-turyanda'.
121. ikisi köp jaǵşı Dúl ǵânniñ qızları,
on iki irdiler Belá'r ǵânni'ñ ;
hemesi jüz iki qızlar bar iken
ô jirde perilik ürgenmek istegen.

egyszerre mondták : lássunk más dolog után,
ennél jelesebb dologra ránduljunk ki.

109. Volt egy kemény síkság, abba indultak,
sötét (éj) idején zenehangot hallottak ;
dobnak sípoknak hangja érkezett,
nem tudták : az a hang honnan esett.
113. A tündérek tere volt ottan,
s akkor a tündérek épen táncoltak ;
az ő sátoruk ködből volt,
benne mulatságot szoktak tartani.
117. Férfi nélkül valának a tündérek mindnyájan,
az ember-leányoknak is jött volt (hozzájuk) szépe ;
nagy khánoknak leányai is ottan
tündérséget tanulgatnak vala.
121. Kettőjük nagyon szép, Dúl khán leányai,
tizenkettő vala Belár kháné ;
mindössze százket leány volt,
kik ott tündérséget akartak tanulni.

125. ságirdlik šerti bar bularya köp jaman,
bir irkek öldürü'p išq qouma'q žānnan;
jigitler toquzın her qız seüdürip,
öjziler tursun seügüsiz qalip.
129. bu iken bularnıñ ürgengelleri,
kōñül sındıryan köp jaman işleri;
her aǵşam işinnen žewáb birip,
her kiže irdiler ǵošwaqtliq itip.
133. ó kiže jigitler auāznı qıtırıp ..
bir jaytı kördiler; ó-terep tüşüp,
juašraq bardılar jilniñ eldine:
köpele'klerni'ñ jürdi-mi kınine?
137. Mažar ajtti: sáz-auáz išitip
wüžüdım, ej ayam, kitti qızarıp;
Hunor ajtti: bayrımni itti qân
qızlarnıñ ojnuna bir köz tašlayan.
141. haj haj, bätürlar! ilgeri joryalañ!
tız tız biriñiz bir qız qučaqlañ!
-
125. Tanítványság föltétele van nekik nagyon szigoru:
egy férfit megölvén a szerelmet kihajtani lélekből;
minden leány az ifjak kilenczét szerelembe ejtvén,
maga folyvást szerelem nélkül maradjon.
129. Ez volt az ő tanulásuk,
szív-törő igen rossz dolguk,
minden este dolgukról számot (feleletet) adván,
minden éjjel mulatságot tesznek vala.
133. Amaz éjjel az ifjak a zenehang után menve,
egy világosságot láttak; arra indulván
lassabban mentek, szél ellenébe:
vajjon lepkek után jártak-e?
137. Magyar mondta: a zenét hallván,
bátyám, egész testem fölhevült;
Hunor mondta: beleimet megvérezé
a leányok tánczára egy tekintet (szem-vetés).
141. Haj haj vitézek! vágtassatok előre,
hamar-hamar fogjatok ölbe mindegyiktök egy leányt!

her adam birisin zatin ite'rmiz,
izimiz qalmasın — jildam kite'rmiz.

145. atlarni köp qıstap tepeñgi urdılar,
jügenni boş qojıp köp çapuq bardılar,
qızlarni hem alıp ortaya jigitler,
qızlarni ortadın quçaqlap birdiler.
149. köp qo'rqusinna'n qızlar qıçqırdı,
qızlarniñ köpisi qaçmaqçı boldı;
ja otqa tüsse hem ja süga, pajdasız:
ajnala deuregin jigitler tuttı qız.
153. ô peri qızlar anda çaj'b boldılar,
qanát kidiler, uçup qaçtilar;
adam qızlarniñ bolmadı qaçqanı,
çäre joq, bolmadı jirge batqanı.
157. ná-ilâž qaldılar: perilik ürgenip
bolmadı turmaq irsizlik tutup;
jigitler ô jirden çaptırıp kittiler,
jene tiñ boldı dešt — öjge jittiler.

mindegyenként teszünk egyet asszonynya, —
nyomunk ne maradjon — gyorsan elmegyünk.

145. A lovakat nagyon készítve sarkantyúzták,
a féket megeresztvén, gyorsan mentek;
s a leányokat középbefogván az ifjak,
öket a középből ölbe fogták.
149. Nagy ijedségüktől a leányok kiáltottak,
a leányoknék nagy része el akart futni;
ha tűzbe ugornék is vagy vízbe, hasztalan:
körös körül az ifjak leányt fogtak.
153. A tündér leányok ottan eltűntek,
szárnyat öltöttek, röpülve-elfutottak (elrepültek);
az ember-leányoknak nem lehetett futniok,
hiába, nem lehetett a földbe süllyedniök.
157. Mód nélkül maradtak: tündérséget tanulva,
nem lehetett [többé ott] maradni férjtelenséget tartva;
az ifjak onnan elvágattak,
mégint csendes lön a síkság — haza érkeztek.

161. qızlarnıñ jaǵsısı, Dúl ǵánnıñ qızları,
Hunornıñ Maǵarnıñ boldı ǵatılları,
berâber baryan hem ô jüz jigitler
qızlarnıñ jüzini bölüşip-birdiler.
165. köp zamân ötmedi, ô qıñır qızlar
ǵatıllıq astına hem bojun qojdılar ;
öjlerin istemep seüdiler irlerin,
balalar hem toyup bildi ǵoş hállerin.
169. ô atáu jaǵşı jurt köründi andın,
jaǵşı öj bilmedi čadırlarındı'n ;
jataqlarında köp sapâ taptılar :
bularnıñ žanınnan boldı joq árzular.
173. mañlajı bir qarış boldı o'ǵulları',
jigitler seüežek köp jaǵşı qızları ;
bátırlar hısábı köplenip bardı,
ineler janına dilberler toydı.
177. Hunornıñ neslinden húnlar boldılar,
Maǵardıñ toyǵan maǵarlar qaldılar ;

161. A leányoknak szépe, Dúl khán leányai,
Hunornak Magyarnak lettek feleségei,
s az együtt odament száz ifju
a leányok százát elosztották magok között.
165. Nem múlt sok idő, s azok a makranczos leányok
asszonyosság alá hajtották nyakokat, [ket,
házukat nem kívánva (haza nem k.) megszerették férjei-
s gyermekek születvén jól érezték magukat (állapotukat
169. Az a sziget azután szép országnak tetszett, [jönak tud-
szebb házat nem tudtak sátoruknál ; [ták).
ágyukban sok gyönyörűséget találtak :
az ő lelkükből elvesztek a vágyak.
173. Egy-araszhomlokú (= nagy vitéz) fiaik lettek,
s ifjakat szeretendő igen szép leányaik ;
a vitézek száma megszorodott,
az anyák mellé szívragadók (bájos leányok) születtek.
177. Hunornak nemzetéből a húnok lettek,
Magyartól születve a magyarok maradtak ;

bularnîñ ô qadar bolyan köpligi,
atauya sıymadı, boldı tar jirleri.

181. *sıtjalar* jurtına taşıp bardılar,
Dül xânnîñ mülkinde jazılıp qondılar;
Hunornîñ Mažarnîñ wâqia'larinna',
köp zamân irtip, bu xavar qalğan.

ezeknek oly annyi lett sokaságuk,
a szigetbe nem fértek, megszükül't a helyök.

181. A szittyák országába eláradva mentek,
Dül khán birtokában elterjedve letelepedtek;
Hunor és Magyar történeteiről —
sok idő elmulása után — ezen hír maradt meg.

NYELVTANI VÁZLAT A KHIVAI ÖZBEG-TATÁR DIALECTUSRÓL.

I.

Hangtani észrevételek.

1) Az egyszerű rövid önhangzók között szerepel *a, e, ı, i, o,  , u,  -n* kívül   is, rendszeren *i*-vel vagy *ı*-vel váltakozva, p.o. *an-n n = and n*, *s zlerin  = s zlerini*; a praes. egy. 3. szemely, önhangzón végződő iget kn l, mindig *-idő-n* végződik: *a nlid  (a nla)*, *s zlid  (s zle)*, *oxid  (oxu, oqu)* stb., holott más igéknél tiszta *adi*  s *edi-n*, p.o. *baradi*, *k red *, *bired *, *qojadi* stb.; a *minen (= bilen -val, -vel)* postpositio *m nen*-nek és ejthető; az 1. szemelyi névmás *men ( n)* legalább a casusokban mindig *e*-vel. hallik: *m ni n*, *m ni*, *m nde*, *m nnen (= m nden v. m ndin)*, ellenben a *sen (te)* mindig *e*-vel marad: *seni n*, *seni*, *sennen*. --

Az  , kivált ha szókezdő, nincs oly tisztán megk l nb tette az  -t l, mint p.o. a magyarban. Ezt leginkább az első időben vettem észre, hogy Molla Iszhák velem volt; később kevésbé tűnt f l. Jellemző példa erre az  z ( ) szó, mely p.o. 1. szemelyraggal ( )  zim (magam) volna, de  zim-nak, s majdnem  jzim-nak hangzik, azonban mégis különbözik  zim (sz l )-t l.  gy magy r zhat  meg, hogy az oszmani  jrenmek,  jretmek ( gren-,  gret-) igének tiszta  -vel való  rgenmek és  rgetmek (tanúlni, tan tni) fe-

lel meg. Megjegyezni való az *ö*-nek, úgy látszik csak *z* előtt eléforduló *i* utóhangja, melyet a bevett arab írásmód nem fejez ki, s melyet az oszmanli török sem ismer, sőt a khivai ejtés sem tartja meg állandóan, p.o. جوز (*böz*) *bözj*, سوز (*söz*) *sözj*, كوز (*köz*) *közj*.

Némely többtagú szóban az első, nem accentuált szótagbeli rövid *i*, *ï* hangzók egészen ki is szorulnak, kivált gyorsabb ejtés közben, úgy hogy a szó két mássalhangzóval látszik kezdődni. Megjegyeztem mint ilyeneket: *pširmek* v. *pšürmek* főzni, *pšmek* főni (*piširmek*, *pišmek* helyett), *kči* kicsiny (*kiči* h.), *kši* ember (*kiši*), *qstanmaq* hamarkodni (*qštan*- h.).

2) Nevezetes, hogy az özbeg-tatár még hosszú önhangzókat is tartott meg, és pedig eredeti török szókban, míg az oszmanli olyanokat legfelebb csak arab-perzsa idegen szókban ismer: *â* — p.o. *qân* (vér), *ât* (név): ellenben *at* (ló), mely két szó épen így különbözik a jakutban is, míg a csuvasban amaz *jat*, emez *ut*; — *ê* tudtomra csak idegen eredetű szóban fordul elé, rendszeren *h* eltűnését pótolván az önhangzó megnyújtása: *bês* (ar. *بحث*), *êl* (ar. *اهل*); — *î* eredeti török szóban: *sîpalamaq* (simogatni), *sîlamaq* (tisztelni), *čîγ* (hármat), *qîšiq* (görbe), *qîz* vagy *qiz* (leány); — *i* leggyakrabban *aj*, *ej*, *uj*, *üj*, *ÿj*, *ij*-ből keletkezve az önhangzóvégű igetők és a negatív ige praesensében: *bašlîman* (irod. nyelv: *باشلايىمن* *bašlajman*) kezdek, *oγîman* (*اوقويىمن* *oqujman*) olvasok, *gürüldîde* (*گورلدایدر* *gürüldejdir*) mennydörög, *bilmîmen* (*بيلمايىمن* *bilmejmen*) nem tudok, *almîman* (*آلمايىمن* *almajman*) nem veszek, stb. Másutt is szintén *j*, illetőleg *g* hangzónak eltűnését pótolja az *î* hosszúsága: *în* (váll) = oszm. *اكن* *ijn* (*ign*), *înc* (tü) = *اكنه* (*ijne*, *igne*). — *ô*-val ejthető még a mutatónévmás *ô* vagy *o* (*az*), mely a többesben *ôlar* v. *ular*; *bôr* (kréta = jakut *buor*); ezen kívül jóformán csak azon *tôn*-ban fordul elé, mely *turyan*-ból összerántva participium praesentist képez, p.o. *pšüre-tôn* főző, *bile-tôn* tudó stb.; — *ô*, p.o. *bôri* (farkas); idegen eredeti szókban *kône* (ócska) = perzsa *كوهنه* *köhne*; *sôbet* (társalgás) = ar. *صحبت* *sohbet* (a tártárban magashanguvá lett, mint p.o. *terep* is = *طرف*, oszmanli ejtéssel *taraf*); *šôle* (sugár = ar. *شعله*); — *û* szintén ritka török eredeti szókban: *tûdi* (ebből *toydi*) született, *bûmaq* (e h. *boymaq*) fojtani; *qû* (hattyú; oszm. *quyu*), *tûz* (só; jak. *tûs*); — *û*, p.o. *tûš* (álom, somnium).

3) Kettőshangzók. — Az *i*-vel mint második hangzóval képzett *aj*, *ej*, *ij* (*ij* nem egyéb mint *î*), *oj*, *öj*, *uj*, *üj* megvannak hasonlóképen az oszmanliban is, s nem kell ezekre példát fölhozni; azonban van a tatárban az *au* is az oszmánli *av* helyett, p.o. *au* vad, vadászat (= oszm. *av*), *χaup* (ar. حَوْف), oszm. *χavf*; ezenkívül eredeti *aγ* is gyakran *au*-nak ejtődvén, szintén szaporodik az *au*-nak előfordulása: *tau* (طاغ *taγ*, oszm. *daγ*) hegy; *sau* (صاغ *saγ*) egészséges, atau (اتاغ *ataγ*, oszm. *ada*) sziget, stb., azonban *jaγ* (zsir) *jaγ*-nak, talán hogy a *jau* (ellenség)-től könnyebben megkülönböztethető legyen. Meg kell még azt is jegyezni, hogy ha ily *aγ* után megint önhangzó következik, nyílt szótag mellett, nem is változik a *γ*; zárt szótag mellett lesz ugyan *u*-vá, de nem képez a megelőző *a*-val igazi diphthongust, p.o. *aγiz* helyett van *auz*, de az *a*-t megnyujtva *âu*z-nak ejtik; *âur* = *aγir* nehéz, *bâur* = *baγir* máj. — Az *au*-nak párja *eü* (megfelelvén az oszmanli *ev*-nek), p.o. *seü*-mek (osz. *sevmek*) szeretni, *deület* (= osz. *devlet*), *geüher* (osz. *p.gevher*), *reüšen*, *neübet* (osz. *nevbet*). — *ou* előfordul úgy mint az oszm. *ov*: *goumaq* elkergetni (osz. *qovmaq*); *öü*, a mit az *eü* analogiájára várni lehetne, nincs meg, mert a helyett az *öj* szerepel (p.o. *öj* maga névszó is = ház; ha az osz. *ev* = házzal egybevetjük, úgy látszik, hogy ez utóbbi *eü*, *öü*-féle szót tesz föl, a mi helyett csakugyan van a tatár *öj* szó.

Kivált érdekes pedig a mi tatár dialectusunkban egy *ie*-féle kettőshangzó, melyben az *i*-nek hangzása túlnyomó; azért fent a szövegben *ie*-vel jelöltem. Ugyanis, ha a szókat nézzük, melyekben ezen *ie* előfordul, p.o. *iemmek* emni, *iemček* csecs, *iekme*k (vetni magot), *biešik* bölcső, *iel* (nép), *ienli* széles, *tieri* bőr, *iesmek* fúni — ezek mind az irodalmi tatár nyelv szerint *ie* helyett *i*-vel vannak (*بيشك ايكمل ايمك* stb.), de az oszmanliban *e*-vel ejtetnek: *em*-, *ek*-, *bešik*, *el*, *enli*, *deri*, *esmek*; valamint némely más oszmanli szókban is az *e* a tatárban írott és ejtett *i*-nek felel meg: *beš* öt, *etmek* tenni, *gelmek* jöni, *vermek* adni, *jer* hely, *jel* szél, *jemek* enni stb., a tatárban: *biš*, *itmek*, *kilmek*, *birmek*, *jir*, *jil*, *jimek*. Hogy pedig ezekre nézve az *i*-vel való ejtés a régibb, eredetibb, abból is látható, hogy régibb oszmanli iratokban nem egy ilyen szó csakugyan *i*-vel íratott. Egyszersmind az is látható, hogy ha az érintett szókban az oszmanli *e* ejtés egy hajdan megvolt *i*-ejtésre következett, mely a tatár dialectusokban nagyjobb részt meg is maradt, az az *i*

diphthongus, melyet az inént a mai khivai ejtésben az oszmanli *e*-nek ellenében találtunk, világosan mutatja a hangfejlődést, melyen *i*-ből az *e* lett. E mellett figyelemre méltó, hogy oly *i*, mely a mai oszmanliban is *i*-nek maradt, soha nem is veheti föl a khivai-tatár ejtésben az *ie* hangzást, hanem itt is tiszta *i*-nek hangzik, p.o. *diri* eleven: *tirik* (ellenben: *deri* bőr: *tieri*), *gitmek* elmenni: *kitmek*, *bilmek* tudni: *bilmek*. Némely szóban a khivai tatár ejtés ingadozik *i* és *e* között, az oszm. *e* ellenében: *ir* és *er* férj (oszm. *er*), *jitišmek* és *jetišmek* érkezni, a *dimek* (timek, oszm. *demek*) mondani ige gerundiuma *dip* v. *dep*, *et* hús (ellenben: *it* kutya), *ne* és *ni* mi (azonban csak *nčik* milyen v. hogyan). Mind ez, mind az *ie* diphthongus használata világosan arra mutat, hogy a khivai tatár nyelv hangzóéjtése tekintetben ugyanannak a fejlődésnek indul, melyet az oszmanli már elért.

4) Az eléforduló mássalhangzók *e* sorban írhatók le: *q, χ, γ*; *k, g, j, (y), ñ*; *č, ž, š*; *t, d, s, z, n*; *p, b, v, w, m*; *l, r*.

Hiába keressük ezek között az *f*-et, melynek a tatár csakugyan hiányában van, noha a gutturalis spiransokat (*χ, γ*) eléggé kifejtette. Az *f* helyett, midőn idegen (perzsa és arab) szóban azt ejteni kellene, egyszerűen *p*-t ejtenek: *pajda* haszon (فایده), például egy bizonyos nevű (فلان), *χaup* félelem (خوف), *dep* elhárítás (دفع), terep oldal (طرف), *musápīr* utazó (مسافر), perzend gyermek (پ. فرزند), pársi perzsa nyelv (فارسی) stb. Az oszmanli tudja az *f*-et ejteni, noha eredeti török szóban szintén csak nagyon ritkán hallatja. —

A *q*-t, mely csak mélyhangú szóban fordul elé, meg kellett különböztetnem a magashangú *k*-től; mert magában is a *q* más hangzó mint a *k*. Amannak képzési helye a szájban hátrább van (körülbelül ott, hol a magyar *k*-é), emezé előbbre van (mint a német *k*-é). Amaz sokszor *χ*-ba is átmegegy, p.o. *waqt* idő (وقت) így hangzik: *waχt*. — A *γ* mindig lágy spiransnak (mint a *χ*-nak lágya) ejtetik, nem pedig úgy mint magyar *g*: *γauγa* veszekedés, *aγaž* fa, *kazaz* papiros, *aγa* bátya stb. A *γ* gutturalis spirans (ع), erősen intonálva, *r* hanghoz hasonlít; azonban a dentalis *r* után is megtartja *γ*-féle ejtését: *baryan*, *-larya*, *turyan* stb. Hogy a *γ* néha *u* önhangzóba megy át (*tau*, *sau*, *auz*), már fentebb említettük.

A *v*-től megkülönböztetve (mely = magyar *v*), föl kellett venni a *w*-t is (= angolos *w*), milyennek az arab eredetű szókbeli *و* betű mindenütt ejtetik, p.o. *waqt* وقت, *wezīr* وزیر, *wilājet* ولایت, *ewwel*

اول, žewâb جواب stb. Így nem is lehet csudálni, ha néha két önhangzó között *u*-ba megy át a *w*, p.o. *daua* pör دعوى v. دعوا *dá'wa*), *auâz* hang (p. آواز). A mit azonban így a *v*, a *w*-nek concurrentiája által veszt, azt visszanyeri a *b*-től; mert ez, két önhangzó közt, mindig *v*-nek hangzik, mind az idegen eredetű mind eredeti török szókban, p.o. *seweb* ok (سبب *sebeb*), *tevíb* orvos (طبيب *tabíb*), *qavûl* elfogadás (قبول *qabûl*), *çavar* hír (خبر *çabar*, *çaber*) *jivermek* külden (írva: يبارمك *ibarmak*), *kivi* -ként (كبي *kibi*), *javan* pusztá (يبان *iban*).

Mint a *v* mellett még *w* van, úgy lehetne *j* mellett még *y*-t is várni (azaz oly *j*, milyen a franczia *ayez*, *voyez*-ben van, azaz tkp. *ij*). És csakugyan emlékszem, hogy mikor legelőször Molla Iszháktól az *ujuşqan* szót hallottam, azt véltem hallani, hogy *üjuşqan* — azaz a *j* tkp. *ij* (*y*) volt, s így *uijuşqan* hasonlíthatott *üjuşqan*-hoz. De később és többször nem vettem észre.

A kemény és lágy mássalhangzók alkalmazásában a keletitátár főleg az oszmanlitól abban különbözik, hogy ez utóbbi a szó elején is ejti már a *g* és *d*-t, t. i. bizonyos számú szóban; p.o. *dil* nyelv, *day* hegy, *doymaq* születni, *gelmek* jöni, *gitmek* menni, *görmek* látni stb. (mások meg állandóan *t*, *k*-val: *tutmaq* fogni, *tar* szük, *küre* lapát, *köpük* hab, *spuma*, *kesmek* vágni stb.) — a tatár azonban mind csak *t*-vel és *k*-val kezdi szavait, p.o. az idézett példának megfelelőleg: *til*, *tau*, *toymaq*, *kitmek*, *körmek* stb. Csak mint kivétel fordul elé *gez*mek sétálni és *güzel* szép; s nem is egészen kivételek a *tíme*k (mondani) és *tur* (verb. subst.) igék, melyek némileg enclitice használtatva, s a megelőző szóhoz szorulva, alkalmasan *d*-vel is kezdődhetnek (*digen*, *dip* v. *dep*; *dür*, *dür*). A szókezdő *p*-re nézve nem különbözik a tatár az oszmanlitól: csak az oszm. *parmaq* így van tatárul: *barmaq*. A mi az oszmanliban *b*-vel kezdődik, az a tatárban is avval (*bilmek*, *bir*, *bürmek*, *buzayu* = tat. *buzau*, stb.), kivéve némely szókat, melyeknek tatár megfelelője *m*-en kezdődik: *bol* bö: *mol*, *binmek* fölülni: *minmek*, *bojnuz* szarv: *müjz*, *bunu* ezt: *munu* stb.; de a szókezdő oszmanli *v* is még *b* a tatárban: *varmaq* odamenni: *barmaq*, *vermek* adni: *birmek*, *var-dür* megvan: *bar-dür* (csak *vurmaq* verni: *urmaq*; meg *olmaq* lenni is: *bolmaq*).

A szó közepén is azt találjuk, hogy az oszmanli tovább ment a lágyításban mint a tatár, p.o. oszm. *jedi* hét: *jiti*, *giderim* megyek: *kitermen*, *eder* tesz: *iter*.

Különösebb hangváltozásokat, milyenek p.o. a tat. *köjnek* ing = oszm. *gömlék*, *mijz* = *bojnuz*-ban tűnnek elé, most mellőznünk kell, mint a két török nyelv tüzetesebb összehasonlításába valókat.

5) A hangzók egymáshoz való vonatkozása és illeszkedése.

a) Az önhangzókat illetőleg itt az úgynevezett *vocal-harmonia* ról kell szólnunk. Tudva van, hogy az önhangzók illeszkedése jelesen ki van fejlődve a török nyelvekben, kivált az oszmanliban, s még jobban a jakutban. Az oszmanli valamint a jakut csak négy mélyhangú, és négy, ezeknek megfelelő magashangú önhangzót ismer:

mélyh. a o i u

magash. e ö i ü.

Ezek között megint azt a különbséget kell szem előtt tartani, hogy az első kettő mind a két sorban (a, o, e, ö) nehéz, az utolsó kettő (i, u, i, ü) könnyű önhangzók. A hangzóilleszkedési 1-ső törvény az, hogy igazi török szóban csak mélyhangú vagy pedig magashangú önhangzók lehetnek, s hogy a képzők és ragok (valamint encliticus szócskák) is az alapszó hangzatához képest vagy mélyhangú vagy magashangú önhangzókkal ejtődnek. A 2-ik törvény az, hogy a képző vagy ragbeli önhangzó a könnyűek közül való levén, úgy változzék az a megelőző szótag önhangzójához képest, hogy *a* és *e* után, következzen *ı* és *i*, valamint maga *ı* és *i* után is; *o* és *ö* után pedig *u* és *ü*, valamint maga *u* és *ü* után is. Így áll ez az oszmanlira nézve; a jakut még tovább megy, a mennyiben a képző vagy ragbeli nehéz önhangzót is (mely az oszmanliban mindig csak *a* v. *e*, nem pedig *o* v. *ö*) a megelőző önhangzó szerint változtatja, úgy hogy az csak *a*, *ı* és *e*, *i* után *a* és *e*; *o*, *u* és *ö*, *ü* után pedig *o*, *ü*.

A klivai özbeg-tatár nyelvben is megvan az imént említett 1-ső törvény, a mennyiben nem csak minden többtagú szótóban csak egyféle (vagy mély- vagy magashangú) önhangzó van, hanem minden képzőnek és ragnak vannak mély- és magashangú páralakjai, p.o. *nün* és *niün* genitivusrag, *qa* — *ke*, vagy *ya* — *ge* dativusrag, *lar* — *ler* többesi rag, *liq* — *lik*, *li* — *li* stb. szóképzők. Hanem mégis némi módosítás vagy megszórítás is fordul elé. Nem annyira jó itt tekintetbe az, hogy *ı* és *i* mellett, mindegyik helyett állhatván, találattik még *e* is, mely így mintegy közlő önhangzó volna; mert az illető esetekben még *ı*-t v. *i*-t lehet helyébe tenni, p.o. *annün* helyett *annin*-t,

Könyvhirdetések.

A magyar nyelv szótára. A magyar tudományos Akadémia megbízásából készítették Czuczor Gergely és Fogarasi János m. akad. r. tagok. Egy-egy füzet ára 1 frt. Emich Gusztáv m. akad. nyomdásznál.

Chrestomathia Fennica. — Finn olvasmányok a finn nyelvet tanulók számára. Szerkeszti Hunfalvy Pál. A magyar Akadémia kiadása. Pesten 1861. Eggenberger Ferdinánd akadémiai könyvárusnál. I—X, meg 1—580 lap. A gyakorlati segítő, mely a szókat elemezi, 93 lapot tesz. Ára 3 for.

Abuska, csagataj-török szógyűjtemény. Török kéziratokból fordította Vámbéry Ármin; előbeszéddel és jegyzetekkel kísérte Budenz József. — A magy. Akadémia kiadása. Pesten 1862. Eggenberger Ferd. akad. könyvárusnál. Ára 1 for.

Reguly Antal hagyományai. A magy. Akadémia megbízásából kiadta Hunfalvy Pál. I. kötet. „A Vogul föld és népe. 4-ed rétü, 364 lap. Ára 4 forint.

Nyelvtudományi Közlemények. Kiadja a magyar tud. Akadémia nyelvtudományi bizottsága. Szerkeszti Hunfalvy Pál. Első kötet. 1862. Második kötet. 1863. Harmadik kötet. 1864. Negyedik kötet. 1865. Mindenik kötet ára 3 forint.

Magyar Nyelvészet. Szerkeszté Hunfalvy Pál. Hat kötet, mindenike külön 5 frt 25 kr. Együtt 25 forint. Pesten Osterlamm Károly könyvárusnál.

NYELVTUDOMÁNYI
KÖZLEMÉNYEK.

KIADJA

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
NYELVTUDOMÁNYI BÍZOTTSÁGA.

SZERKESZTI

HUNFALVY PÁL

NEGYEDIK KÖTET.

HARMADIK FÜZET.

PESTEN,

EGGENBERGER FERDINÁND MAGYAR AKADEMIAI KÖNYVÁRUSNÁL.

1865.

	Lap
Khivai tatárság (vége.) Budenz József.	321.
Erdei- és hegyi-cseremisiz szótár Budenz József. . . .	332.
„Feze“ (a Halotti Beszédben.) Hunfalvy Pál. . . .	443.
Az új-arab nyelvről. Gr. Kuun Géza.	449.
A magyar a mutató szócskáról. Joannovics György.	455.
Vegyes apróságok (30. 31.) Budenz József.	472.

mēniñ helyett *minñ* stb. Egy lényegesebb megszorítása mutatkozik az érintett törvénynek a mélyhangú önhangzón végződő igetők (ide értve a negatív *-ma* végű igetőt is) praesensében. Ezen igék praesenstőjének *aj*, *uj* (s negatív *-maj*) vége ugyanis összevonatván *î*-vé, azaz egy határozottan magashangú hosszú önhangzóvá, a rákövetkező ragok is magashangú alakban léphetnek föl, mint rendszeren föl is lépnek a 3. személyben, s a többes-számban; az egy. 1. 2. személyekben mégis inkább *man*, *san* (v. *sîn*) a ragalak; p.o. aldîsîz csaltok (ettől: *alda*, nem: *aldajsîz*), qorqmîsen nem félsz (*qorqma*; *qorqmajsan* helyett); sorîdeler kérdeznek (*soru*; *sorajdîrlar* h.) *oymîz* olvasunk (*oqujmîz* h., ettől: *oqu*) stb. Azonban *oymîman*, *başlîman*, *añlîsan* stb.

A mi a 2-ik, az oszmanliban és a jakutban oly határozottan kifejtett törvényt illeti, ez a khivai-tatárban úgyszólván még csak levőfélben van. A nehéz önhangzóval való képzők és ragok egyáltalában csak *a* v. *e*-t tűrnek (mint az oszmanliban; *o*, *ö* tehát az első vagy gyökszótagon kívül nem fordulhat elé). A könnyű önhangzóval való képzők és ragok pedig (melyekben *î*, *i* és *u*, *ü* önhangzók szerepelhetnek) megelőző *a*, *î* és *e*, *i* után kivétel nélkül *î* és *i*-vel vannak, p.o. *başîm*, *qîzîm*, *barîp*, *çîqîp*, *işegîm*, *tilîm*, *sözlesîn*, *işîsîn*, *qîtîrîp*, *içîrîp*, *çîqarîp*, *jîtkîzmeç*, *almaçîç*, *kitmekçi* stb. Azonban *o*, *u* és *ö*, *ü* után nem következik mindig rendszeren *u* és *ü* mint az oszmanliban, hanem fölváltva *î* és *i* is, sőt egyes esetekben csak *î* és *i* található. A fent közölt szövegekben találunk ugyan ilyeneket: *qolum* (karom), *qulum*, *qolu*, *qulu*, *oylu*, *burnuñ*, *uluçum*, *ornun*, *otunnên*, *sözüñ*, *gôrûñ*, *jüzüm*, *jüzüni*, *jüzünde*, *üstünde*, *üstüne*, *sözüm*; *pullu*, *pulluq*, *toqluq*, *munu*, *bolur*, *bolsun*, *bolup*, *qojup*, *tüştüm*, *tüştü*, *kördüm*, *kördüñ*, *kördük*, *turđum*, *turup*, *tüştüp*, *bügüp*, *bölüp*, — de általában véve gyakrabban látjuk az ellenkező esetet, t. i. *î* és *i*-t *o*, *u* és *ö*, *ü* után, p. o. *törtisi*, *sözîni*, *südîni*, *sözi*, *maşuqç*, *köñlînde*, *ölümîzden*, *ölüsînnen*, *öçim*, *öçîñîz*, *közînnen*, *oylê* (*oylu* mellett), *oylênê*, *qulunê*, *pulnê*, *közîmnî*, *jolnêñ*, *kötnî*, *jüzüknî*, *munê* (*munu* mellett), *qojnê*, *künnîñ*, *bolêp*, *tutêp* (*bolup*, *tutup*), *körîp*, *boldîm*, *kördîm*, *qorqtîm*, *jürdîm*, *böldîm*, *boldêñ*, *turdêñîz*, *boldê*, *urdê*, *qoudê*, *oturtê*, *bujurdê*, *qorqtê*, *küldî*, *sordê*; *tuttê*, *qojdê*, *kördî*, *bölüştîler*, *sordêlar*, *boldêlar*; *bolup-tî*, *qojup-tî*, *tüştüp-tî*; *bolursîz*, *jaumarlêq*, *otlêq* stb. — Ezekből tehát látható, hogy az említett 2-ik törvény a khivai-tatárban még nem birt erős

lábba kapni; sőt itt a törvénnyel ellenkező eset, t. i. hogy *o*, *u* és *ö*, *ü* után, mint könnyű önhangzó *ï* és *i* áll, majdnem rendesnek mondható. Kivált nyílt végszótag szereti az *ï*, *i*-t, s p.o. sohasem hallottam a *boldu* ejtést *boldï* helyett. Ezenkívül meg is kell jegyezni, hogy némely ragokat és képzőket, melyeket így *o*, *u*, *ö*, *ü* után némelykor *u*, *ü*-vel ejtenek (vagy az oszmanliban rendesen *u*, *ü*-vel ejtenek), állandóan *i* (ی) -vel írnak, jeléül, hogy az *i* ejtés régiebb, p.o. نی (*nï*, *ni*) accusativrag, نینک (*nïñ*, *niñ*) genitivusrag, دی (*dï*, *dï*) praeteritumképző, جی (*ǰï*, *ǰi*) névszóképző. Másrészt azonban eredetileg *u*-val való ragot is vont át az *ï* ejtésre a khivai nyelv, p.o. *tï*, *tï* (*dï*, *dï*) e h. *tïr*; *tïr* (*dïr*, *dïr*) létege, mely a *tur*, *turur* helyett való (eredete *turmaq* állni), p.o. bolup-*tï*, boladï, qo-*jup-tï*, biledi stb.

b) A mássalhangzóknak is van bizonyos illeszkedési törvénye a khivai tatárban. Oly ragok t. i., melyek gutturalis, palatalis, dentalis mután kezdődnek, az alapszónak kemény vagy lágy véghangzója szerint, vagy kemény vagy lágy mutával lépnek föl. Az alapszó lágy véghangzója lehet valamely önhangzó (és kettős önhangzó), nasalis mássalhangzó (*ñ*, *n*, *m*), a sziszegő *z*, végre *l*, *r*; a lágy muták csak *ɣ*, *g* (lehet utánok *ɣ*, *g* és *d*, p.o. *toɣɣan*, *büggen*, *bâɣda*, *bïgde*); a többi muták (*ǰ*, *d*, *b*) egyáltalában ritkán fordulnak elé mint alapszók véghangzói, s rákövetkező mutával összeütközvény többnyire keményekké változnak (p.o. *müuratqa* e h. *müradqa*, *ǰellatqa*: *ǰellad*, *aɣaǰqa*: *aɣaǰ*, *qassaptïn*: *qassab* stb.). — A mondottak szerint váltakozó lágy vagy kemény mássalhangzón kezdődő ragok és képzők p.o. a gutturalisos dativusrag, mélyhangúlag *ɣa* vagy *qa*, magashangúlag *ge* v. *ke*; a praeteritumképző *ɣan* v. *qan* és *gen* v. *ken*; a névszóképző *ǰï*, *ǰi* vagy *čï*, *čï*; a locativusi *da*, *de* v. *ta*, *te*, ablativusi *dïn*, *dïn* v. *tïn*, *tïn*; a praeteritumi *dï*, *dï* v. *tï*, *tï*; a cselektető *dïr*, *dïr* v. *tïr*, *tïr*.

Egyéjéhez áthasonuló másalhangzók főleg *n-l*, melyek *ll*-vé lesznek, p.o. körgeller a kik láttak (körgenler), *ɣatïllar* asszonyok (*ɣatïnlar*), küllükçi napszámos (künlükçi), *Jïlallï* kigyós — helynév (*jïlanï*); néha *r-l* is: *wezïller* vezírek (wezirler). — Ezenkívül *md* lesz *mn*, *ñd* lesz *ñn*, *nd* lesz *nn*, de csak akkor, mikor a *d*-n kezdődő szótag zárt szótag, mint p.o. az ablativusi *dïn* rag: ménnen éntölem (ménden), *bašïmnan* fejemtől (*bašïmdan*), *isiñnen* eszedből (*isiñden*), *annïn* attól (*andïn*), *zindännën* börtönből (*zindândïn*);

ellenben a nyílt szó tagot tevő locativusi *da* rag *d*-je soha sem változik, *m*, *ñ*, *n* után sem, *n*-né, p.o. bašimda fejemben, anda ott, zindânda börtönben, isiñde eszedben stb. — Végre *n*, *m* találkozásán össze, könnyen *mm*-nek ejtődik, p.o. jamam-*ma* (jama*n*-*ma*), bilesem-mé (bilese*n*-mé) l. fent a 278. lapon.

II.

Nyelvtani alakok.

1) A névszók többes-számát (kivéve az 1. 2. személynévmásokat: *biz* mí, *siz* tí) *lar*, *ler* rag képezi: *atarlar* atyák, *tüjeler* tevék, *tašlar* kövek, *köjnekler* ingek stb. — A *biz* mí, *siz* tí is kaphatják még a *ler* ragot (*bizler*, *sizler*) a többes-szám tüzetesb kifejezésére, miután *biz*, *siz* gyakran „én, te“ helyett használatnak. Hasonló okból van *öjzlerimiz* magunk, *öjzleriñiz* magatok is.

2) A névszók birtokosragozása, szem előtt tartva a mit fentebb az önhangzók illeszkedési 2-ik törvényéről mondtunk, ugyanaz a mely az oszmanliban van (ide értve azt is, hogy a 3-dik birtokosrag a nem *n*-en kezdődő casusragok előtt eléltünteteti megint eredeti vég *n*-jét).

- ata : *atam* atyám, *atañ* atyád, *ataš* atyja
atamiz atyánk, *atañiz* atyátok, *atarar* atyjok ;
tüje : *tüjem* tevém, *tüjeñ* tevéd, *tüjesi* tevéje
tüjemiz tevénk, *tüjeñiz* tevétek, *tüjeleri* tevéjük ;
öj : *öjim* házam, *öjiñ* házad, *öji* háza
öjimiz házunk, *öjiñiz* házatok, *öjleri* házuk ;
qulaq : *qulaym* fülem, *qulaymñ* füled, *qulaš* füle
qulaymiz fülünk, *qulaymñiz* fületek, *qulaqlar* fülük ;
köjnek : *köjnegim* ingem, *köjnegiñ* inged, *köjnegi* inge
köjnegimiz ingünk, *köjnegiñiz* ingetek, *köjnekleri* ingők ;
öjz : *öjim* magam, *öjiñ* magad, *öji* maga
öjimiz magunk, *öjiñiz* magatok, *öjleri* magok.

A birt tárgy többvöltát a rendes többesi (*lar*, *ler*) rag fejezi ki, a személyragok előtt; csak *lar*é, *leri* előtt nem ismételtetik a *lar*, *ler*: *atararim* atyáim, *atararñ* atyáid, *atarar* atyái
atararimiz atyáink, *atararñiz* atyáitok, *atarar* atyáik.

3) A számnévek felsorolását nem tartom itt szükségesnek, mert nem különböznek az oszmanli számnévalakoktól; csak-

hogy általában kezdő *d* helyett *t* van : *tört* négy, *toquz* kilencz ; *toqsan* kilenczven ; meg *jigirme* húsz (nem *jigirmi*, *jirmi*), *jiti* hét (oszm. *jedi*), *biš* öt (*beš*).

A sorszámnevek *lanži*, *lenži*-vel képeztetnek az alapszámnevekből (nem csupa *-nži*-vel, mint az oszmanliban) : *ikilenži* második, *altılanži* hatodik, *qirqlanži* negyvenedik stb.

Collectivuszámnevektől, úgy mint a magyarban *hárman*, *négyen* stb., használtak szintén *-n*-es alakok : *ikin*, *üčün*, *törtün*, *bišin*, *altün*, *jitin*, *sekizin*, *toquzun* = ketten stb. (p.o. *kildiler* jöttek). — Különbözik a személyragos alapszámnevek collectív jelentésűek is, p.o. *üčimiz* hármunk (mind a hármunk), *altisi* hatja (mind a hatja) stb. stb.

6) N é v m á s o k.

a) Személynévmások :

men én, *sen* te, *ô* (ol) ő
biz mi, *siz* ti, *ôlar*, *ular* ök ;

b) Reflexív névmás :

öjzim magam, *öjziñ* magad, *öjzi* maga
öjzimiz magunk, *öjziñiz* magatok, *öjzleri* magok.

Az *öjzlerimiz*, *öjzleriñiz*-t illetőleg l. fentebb 1) alatt.

c) Mutató névmások :

bu (*mun-*) ez, *ô* (*an-*) az, többes : *bular*, *ôlar*.
ošbu emez, *šu* (*šul*, *šol*, *šun-*) amaz.

d) Kérdő névmások :

kim ki, *ni* (*ne*) mi, többes : *kimler* kik, *niler* (*ninerseler*) mik. — Magára nem használt kérdő névmástó *qa*, *qaj*, melytől kérdő adverbiumok (*qajda* hol, *qačan* mikor) és a melléknévilleg is használt *qajši* mely, melyik (oszm. *qangī*) származnak.

e) Határozatlan névmások :

bir *kimse* valaki, *bir* *nerse* (*bir* *šej*) valami, *bir* valamely (*bir* *jirde* valahol, *bir* *jirge* valahová).

f) Számnévi névmások :

her minden, *her-bir* minden (minden egyes), *niče* hány, *bir-niče* egynéhány, néhány ; — *ne-qadar* mennyi, hány, *o-qadar* annyi, *bu-qadar* ennyi stb.

g) Tagadó névmásokúl szolgálnak *hič* *kimse* senki, *hič* *bir* *šej* semmi, *hič* *bir* semmi (melléknévilleg, p.o. *hič* *bir*

au körmedim : semmi vadat nem láttam), természetesen a mondatbeli ige is tagadósított alakban van.

- h) Kérdő s mutató névmásokból képzett milyenséget jelentő szók: *nĉik* milyen, *munuñdi*, *mundi* ilyen, *anĉndi*, *andi* olyan. A *di* (eredetibb *daj*), a mint látni való, a genitivushoz járul, v.ö. *mĉniñdi adam* olyan ember mint én. Ezen kívül *munuñ-kivi*, *anĉñ-kivi* is melléknéviileg használhatók.

7) N é v r a g o z á s.

A genitivus ragja, akármilyen végű is a ragozandó névszó, mélyhangulag *niñ*, magashangulag *niñ*; szintígy az accusativus ragja (kivéve a határozatlan accusativust, mely úgy mint a nominativus, egyenlő a csupa névszótővel) mindig *nĉ*, *ni*. A dativus, tekintve a szótő végének kemény vagy lágy voltát, mélyhangulag *qa* v. *ya*, magashangulag *ke* v. *ge*. A locativus ragja *ta* v. *da* és *te* v. *de*; az ablativusé *tĉn* (*tĉn*, *tan*) v. *dĉn* (*dĉn*, *dan*) és *tĉn* (*ten*) v. *dĉn* (*den*). A szótő *n*, *m*, *nĉ*-en végződván, *d* helyett *n*-nel kezdődik az ablativusi rag (l. fent. I, 5, b. alatt); a caritivus ragja *siz*, *siz* (*mĉnsiz* nélkülém, *bularsiz* ezek nélkül).

A névmások és birtokos raggal való névszók általában úgy ragoztatnak mint a többi névszók; csak hogy az *n*-en végződő tőkhez (*men*, *sen*; *bu* helyett *mun*, *ô* v. *ol* helyett *an*; meg a 3. birtokos raggal való, minthogy a ragnak eredeti vég *-n*-je a casusokban megint elétűnik) a genitivusi és accusativusi rag a kezdő *n* nélkül járul (*mĉniñ*, *mĉni*, *anĉñ*, *anĉ*, *atasĉniñ*, *atasĉni* stb.), s az *nĉ* 2. birtokosrag után, valamint az eredeti *n*-jével való 3. birtokosrag után eltűnik a dativusi *ya*, *ge* gutturalisa (*bašĉiña*, *öjĉiñe*; *bašĉina*, *öjĉine*); ezenkívül a *mĉn* „én“ dativusa: *maña*, a *sen*-é *saña*, a *bu*-é *muña* az *ô*, *ol*-é *añya*.

A többesi *lar*, *ler* raggal való névszók csak úgy ragoztatnak mint akármely más *r*-en végződő névszó.

8) A török-tátár postpositiók, egyet-kettőt kivéve, mind csak valamely 3. birtokosragos postpositionális alapszónak dativus-, locativus- és ablativus-alakjai. Az 1. és 2. személynévmások után természetesen az illető 1. 2. birtokosrag is lép a 3. birtokosrag helyébe (*üstümizge ránk*, *astĉñda alattad* stb.). Azért is a névszó elötűk többnyire még genitivusban áll, s a mutató és személynévmá-

soknak csakis genitivusalakja állhat előttük. Fölhozok itt egynehányat, főleg az oszmanlitól eltérőket.

eld : eldine *elé*, eldinde *elött*, eldinnen *elöl*.

ast : astına *alá*, astında *alatt*, astinnèn, -nan *alól* ;

art : artına *után* (helybeli) ;

arq : arında *-ntúl* stb.

A névmások genitivusát, de nem a többi névszókét, kívánja *minen* (*bilen*) -val -vel, *üçün* -ért, végett (azonban mondatik *ni-üçün*, *nêçün* miért).

Dativus vagy ablativus után álló némely adverbiumok szintén pótolnak postpositiót: *-dîn soñ* után (időről), *-dîn ilik* v. *burun* előtt (időről), *-ya uturu* ellenébe, vele szemközt, *-ya dejin* (v. *-ya-želli*)-ig stb.

Sajátságos tatár postpositio a *sajin*, melyet a magy. „-nként” -tel lehet fordítani; a jakutban megfelel neki *áji*, mely szintén a névszó után áll, a miért is nem lehet névmás (mint Böthlingk akarja, Jak. gr. 172. l., noha a Szótárban még postpositionának adta): *kün sajın* (jak. *kün áji*) naponként, mindennap, *jil sajın* évenként, minden évben (jak. *žil áji*), *munda kilgen sajın* (ide jöttönként =) valahányszor ide jöttem, jöttél, jött stb. Meg kell itt igazítanom a NyK. II, 127. közölt 26. számú tatár vers 2. sorának fordítását: *her žumá sajın kijerge* nem azt teszi, hogy: minden pénteken *mást* fölvenni, hanem: péntekenként (= minden pénteken) fölvenni [azt], vagy: hogy minden pénteken fölvegyem. Egyszersmind mutatja itt az elibe tett *her* (minden), hogy a *sajin*, ámbár „minden”-nel is fordítható, csakugyan nem névmás, hanem utólálló, postpositio. Értékére nézve hasonlítható a cseremiszi *jeda*-hoz (I. NyK. III, 459).

9) A töröktatár adverbiumok vagy nem különböznek a melléknév tőalakjától (p.o. *köp* sok, és egyszersmind: igen, nagyon; *râst* igaz, és: igazán, igazúl; *nêçik* milyen, és: mint, hogyan stb.), s fősorolásuk tehát csak szótárba való; vagy tisztán fölismerhető casusalakok s postpositiókkal való névszók, s mint ilyenek már a nyelvtannak más rovatába esnek. Itt csak is néhány névmási, s s egykét helyirányi adverbiumot hozok föl, a mennyiben az oszmanlitól eltérnek.

qajda hol („hova” helyett is használtatik = *nijirge*); *nijirden* honnét; *munda* itt, ide; *anda* ott, oda;

qačan mikor, *imde* most, *ô-waqt* akkor, *bu-gün* ma, *kiče-gün* tegnap, *irteñ* holnap;

nâçik hogyan, miképen, *böjle* így stb.

ilgeri előre (oszm. *ileri*), *arıta*, *şirtqa* hátra, *joqarî* föl (= oszm.), *tömenge* le, *içkeri* be (oszm. *içeri*), *tüşqarî* ki (oszm. *düşarî*), *birge*, *berâber* együtt. Ezek közül a *qarî*, *keri*, *geri*-félék névszótók, melyek ablativusi s locativusi ragot is vehetnek föl: *joqarîda* fent, *joqarîdan* felülről stb.

10) Igeragozás.

a) Az általános praesens, s egyszersmind futurum, egy *r*-végű nomen verbale, melyhez az 1. 2. személyragok járulnak: *tutar* tart, *iter* tesz; *kiter* elmegyen; *barîr* odamegyen, *alîr* veszen, *bolur* lesz, *jiverir* küld, *saqlanîr* óvakodik stb. Megjegyezni való, hogy ezen *r*-es nomen verbale néha még megelőző néhez (*a*, *e*) önhangzóval ejtetik, hol az oszmanli már csak könnyű önhangzóval ejti, p.o. *biler* (oszm. *bilîr*), *kiler* (oszm. *gelîr*), *qalar* (oszm. *qalîr*) stb. — Ezen nomen praesentis (és futuri)-nak tagadó alakja *mas*, *mes-t* (= oszm. *maz*, *mez*) járultat az igetőhöz: *bolmas*, *tutmas*, *itmes*, *bilmes*.

Példáknál szolgáljanak ezek:

Egy.	1. alirman	itermen	almasmên	itmesmen
	2. alirsan, -sîn	itersen	almassên	itmessen
	3. alîr	iter	almas	itmes
Több.	1. alirmîz	itermîz	almasmîz	itmesmîz
	2. alîrsîz	itersîz	almassîz	itmessîz
	3. alîrlar	iterler	almaslar	itmesler.

b) A valóságos praesens, mássalhangzón végződő igetőknél *a*, *e*, önhangzón végződő töknél hozzájáruló *j*-vel készülő alak, mely az 1. 2. személyragokat, s a 3. személyben a *dir*, *dir* (rövidítve: *dî*, *dî*, *dé*), azaz eredetileg *turur*, *tur* = lat. „est“ létigét veszi föl. E mellett meg kell jegyezni, hogy az önhangzón végződő igetők (ideértve a tagadó *-ma*, *-me* végűeket is) praesense *aj*, *ej*, *îj*, *îj*, *uj*, *îj* helyett rendszeren *î*-n végződik, s ez után a *dir* csak *dé* alakban lép föl. Példák:

Egy.	1. alaman	itemen	qarîman (tö: qara)	bilmîmen (tö: bilme)
	2. alasan	itesen	qarîsan	bilmîsen
	3. aladî	itedî	qarîdê	bilmîdê
Több.	1. alamîz	itemîz	qarîmîz	bilmîmîz
	2. alasîz	itesîz	qarîsîz	bilmîsîz
	3. aladîlar	itedîler	qarîdêler	bilmîdêler.

Mindenesetre föltetsző jelenség, hogy a praesensalak p.o. *al* igetötől *a*-val (*ala*), *qara*-tól pedig *j*-vel (*qaraj*) irodalmi alak, melyet a khivai *qari*-nak *ejt*) képeztetik. Ennek magyarázatát a fent 285. l. eléforduló *barja-turman*, meg a 292. lapon találtató *barjatqanda* alakok adhatják. Ez utóbbi ugyanis e helyett van: *barja-turyanda*, mind a kettő pedig a *tur* igével összetett alakok, melyek helyett ezeket várnök: *bara-turman*, *bara-turyanda*. Hogy *bara* helyett *barja* van, arra mutat, hogy ez volt a *bara*-nak eredetibb alakja, s egyszeriben megértjük a *qaraj*-félék keletkezését is, ha a *barja* hasonlatosságára **qaraja* alakot teszünk föl, melyből a *qaraj* egyszerűen elrövidült.

Az *-aman*, *-emen*-féle praesensnek van participiuma is: *a-tón*, *e-tón* (p.o. *ala-tón* vevő, *ite-tón* tevő); ennek *tón*-ja össze van rántva *turyan*-ból, a mely nem egyéb mint a *tur* igének part. praeteriti-je.

Nem mulaszthatom el ez alkalmat, hogy a csuvas *adep*-féle praesensről NyK. I, 357. található fejtegetésemet meg ne igazítsam. A csuvas praesens csak a tatárból érthető meg, s jelesen nincs meg neki valamely *at*-féle alapalakja, bár nagyon is úgylátszik.

A csuvas praes. egy. 3. személyalakja *-at*-on végződik, a mi nyilván = tatár *-adi*, p.o. csuv. *polat* = tat. *boladi*; mert a *t*-nek jésítése még megvolt *i*-re mutat, s ezenkívül az *accentus* is egyező (*polat*, *boládi*). Nincs kétség tehát, hogy a csuvas praesensbeli *t* szintonnét ered, a honnan a tatár *di*, azaz a *tur* segédigének maradványa. Ezen *tur* ige megvan a csuvas praesens többi személyeiben is, hol a tatár csak az egyszerű személyragot ragasztja a praesensi alapalakhoz; úgyhogy *poladep* eredetére nézve nem egyéb, mint *pola-dir-p[en]* (tat. *bola-tur-men*); a 2. szem. *poladin*-t meg *pola-dir-sin*-ből kell eredetnek hinnünk, mely legelőbb *poladirrin*, azután *poladirn*-ná vált. Hasonló a többesi alakok összerántása is 1. *polatpür* = *pola-tür-pür* (tat. *bola-tur-miz*), 2. *polattür* = *polatür-sür*, 3. *polatče*, *polasse* = *polatürze[m]* (*bola-dir-lar*). Nem különben a csuvas *-agan* végű participium praesentist teljes *adiryan*-ból kell magyaráznunk, p.o. *polagin* = tat. *bola-turyan* (kojb. *boladergan*); v.ö. a *turyan*-nak összerántását ebben: *barjatqanda* (e h. *barja-turyanda*); ha tehát *poladirgan* előbb *polatkan*, *polakkan* lett, ez a legkönnyebben elgyengülhetett még *polagan*-ná is. Másképen nem lehet a csuvas participium praesentisben a *gan* előtti nehéz *a* önhangzót magyarázni, mely miatt azt nem lehet egyenesen a tatár

yan-féle part. praet.-vel egybeállítani, p.o. *polagan* sehogy sem lehet = *bolyan*, de igen is = *bola-duryan*.

c) Az egyszerű *dî* képzőjű praeteritum nem különbözik a hasonló képzésű oszmani alaktól: *boldîm*, *boldîñ*, *boldî*, *boldîk*, *boldîñîz*, *boldîlar*; *ittîm* stb., *çiqîm* stb., *kördîm* stb., *iestîm* stb.

d) A perfectumot részint a *yan* (*qan*, *gen*, *ken*)-féle nomen praeteriti, mely általában mint nomen verbi abstractum is szolgál (érték szerint az oszm. *-diq*-félének megfelelőleg), hozzájáruló 1. 2. személyragokkal képezi (*alyanman*, *alyansan*, *alyan*; *alyanmîz*, *alyansîz*, *alyanlar*); részint, és pedig gyakrabban, a *p*-féle gerundium *tur* segédigével a 3. személyben: *alîpman*, *alîpsan*, *alîptî*; *alîpmîz*, *alîpsîz*, *alîptîlar*, szintígy: *itîpman*, *isîtipman*, *ki-lîpman* stb.

e) Az egyszerű conditionalis alak, *sa*, *se* képzővel, egyenlő az oszmanlival: *alsam*, *alsañ*, *alsa*; *alsaq*, *alsañîz*, *alsalar*; *itsem*, *itseñ*, *itse* stb.

f) Elterő az oszmanlitól a teljesebb *raj*, *qaj*, *gej*, *kej* (= oszm. *a*, *e*) képzővel való optativus: *alyajman*, *alyajsan*, *alyaj*, *alyajmîz*, *alyajsîz*, *alyajlar*; *birgejmen*, *itkejmen*, *qajtqajman* stb.

g) Az imperativushoz tartozó alakok:

Egy. 1. *alajîn* akarok venni, *itejin* akarok tenni;

2. *al* végy, *it* tégy

3. *alsîn* végyen, *itsin* tegyen.

Több. 1. *alalî* vegyünk, *iteli* tegyünk

2. *alîñ* (*alîñîz*, *alîñlar*) vegyetek, *itîñ* (*itîñîz*, *itîñler*) tegyetek

3. *alsînlar* vegyenek, *itsînler* tegyenek.

Nomina verbalia.

a) *-maq*, *-mek* képezi az infinitivust, azaz tulajdonképen oly nomen actionist, melynek csak dativusa valódi czélt kifejező infinitivus, p.o. *kitirmekke* hozni (elment hozni), *öldürmekke* megölni, kivégezni (vitték).

Ugyancsak a *-maq*, *-mek* nom. actionistól származik *çî*, *çi* képzővel (mely a valamivel foglalkozót jelenti) *maqçî*, *mekçî*-féle nomen, mely a „valamit tenni akarót“ jelenti: *oturmaqçî boldîlar* fenülni akartak, *almaqçî boldî* el akarta venni, *kitmekçî boldî* el akart menni. Jelentése alig különbözik az oszmani s szintén tatár *-aşak* *çşek*-féle nomen futuriétól.

b) Nomen futuri *r* (*ar, er; ır, ır, ur, ır*) által képeztetik, valamint tagadólag *mas, mes* által, p.o. *bolur adam, bolmas adam; soñ ne bolur ırni kim bilir?* Azonban nem használtatik, úgy mint a kazáni tatárban, dativusa czélt kifejező infinitivusnak (p.o. nem *kijerge = kimekke*).

c) Egy másik, az oszmanlival közös nomen futuri az *-ažak, -ežek*-féle: *asilažak adam* ki függni fog, *itežek boldı* akart, készülni tenni, *alažak boldı* el akart venni. — Hogy azonban ezen nomen, úgy mint az oszmanliban, személyragokkal indicativus futuri-t képezze, nem tapasztaltam.

d) Nagy szerep jut a tatárban a *yan* (*qan, gen, ken*)-féle nomen praeteritinek, mely egyszersmind általános nomen agentis, nomen actionis és nomen acti, p.o. *çalq itken* ki teremtett; *körgen* ki látott; *köp bilgen* ki soqat tud; *tılni saqlayan* ki a nyelvet örzi; *qorqanınnın* féltéből; sőbet *itkennin* zındanda *qalyan* (l. 274. l.), *körmegenini* (l. 293. l.), *bolyanını* (u. o.), *žünüblükte jatqan* (284. l.), stb.; *körgenini*, *işikeniini* (284. l.), *körgellerni* bilesin (289. l.), *baqqan žarıem* (303. l.) stb.

Kétség nélkül ettől a *yan, gen* (*qan, ken*)-féle nomentől, mint nomen actionistól származik *lı, li* melléknévképző által egy *alı, geli* (stb.)-féle alak, melynek fent a 282. lapon két példáját találjuk: *jidırgeli, kidırgeli* (šejim joq). Ezek a. m. „etetni való, fölötteni való“, s szorosabban *-gelli*-vel (ebből: *-genli*) írhatók.

Gerundiumok.

a) Egyszerű gerundium az *a, e*-féle, mely a valódi praesensben is alapúl szolgál, s különben például a *bilmek* (tudni), *almaq* posse igék előtt szerepel: *jaza-bilemen* írni tudok, *qača-bilmedi* nem tudott elfutni; *köre-almıman* nem láthatok.

b) Gerundium praeteriti-nek nevezhető a *p*-féle, mely képzésében csak annyiban hülönbözik a hasonló oszmanli alaktól, hogy önhangzón végződő igetökhöz is közvetlenül hozzájárul, p.o. *alıp = oszm.*, *bilip (= oszm.)*, *dep (= oszm. dejip)*, *bašlap (= oszm. bašlajip)*, *tutmap (= oszm. tutmajip)* stb.

c) Ezenkívül a *yan* nomen praeteritinek locativusa s ablativusa, vagy ez utóbbi még *soñ*-val, használtatnak időmeghatározást kifejező gerundialis alakok gyanánt; főleg megjegyzendő *turyanda* a *p*-féle gerundium után, tartamos egyidejűség kifejezésére.

Mellőzöm az úgynevezett *conjugatio periphrastica* fölhozását, melynek bizonyos határt nem lehet szabni, s mely e mellett csupán syntaktikai szerkesztése a maguk bizonyos jelentésében megmaradó participiumok s gerundiumoknak s az úgn. segédigéknek. A kinek tetszik p.o. ezt is: *almazčë boldi* (el akarta venni) nézheti a körülíró igeragozásba valónak; de annak, ki az *almazčë* s a *boldi*-nak igazi jelentését tudja, nincs arra szüksége. Mert a törökben az úgynevezett segédige-ragoztatván személyragokkal, magától kiténik, mennyire különbözik ezen úgynevezett török körülíró igeragozás a magyar „tudok vala, tudtam vala, tudtam volt“-félétől.

Végre még észrevételt kell tennem a kérdő szócska helyzetére, mely az *-aman*-féle praesenshez járulván, csak a személyrag után áll (bílesen-mi, qorqmîsiz-mi), még pedig a 3. személyben ilyenkor el is marad a *dî* (p.o. *ala-mî* veszen-e?, *kilmî-mi* nem jö-e?), ellenben az *-rman*-féle futurumhoz tétetvén, rendesen, úgy mint az oszmanliban, a személyrag előtt foglal helyet (p.o. *kiter-mî-sen*), noha itt is taláztatik kivétel, p.o. fent a 285. l. *kîtersiz-mê* (e helyett: *kiter-mî-siz*).

Ezzel befejezem a khivai özbeg-tatár dialectusról, vagy talán jobban mondva Molla Iszhák dialectusáról való rövid megjegyzéseimet, melyek, ha a „nyelvtani vázlat“ czímének nem felelnek is meg teljesen, mégis, azt hiszem, e dialectusnak kiválóbb sajátságait érintik, s a fent közlött szövegek olvasóját útba igazíthatják.

BUDENZ JÓZSEF.

NYELVTUDOMÁNYI
KÖZLEMÉNYEK.

KIADJA

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
NYELVTUDOMÁNYI BÍZOTTSÁGA.

SZERKESZTI

HUNFALVY PÁL

NEGYEDIK KÖTET.

HARMADIK FÜZET.

PESTEN,

EGGENBERGER FERDINÁND MAGYAR AKADEMIAI KÖNYVÁRUSNÁL.

1865.

ERDEI- ÉS HEGYI-CSEREMISZ SZÓTÁR.

A Nyelvtudományi Közlemények idei és tavali kötetében közölt „Cseremisiz tanulmányok“-at most a két cseremisiz dialectusnak nekem hozzáférhető szókincsét összefoglaló és egybeállító szótárral akarom befejezni. Nyelvtudományunk ilyen szótárnak még teljes híjában van : mert Castrénnak 15 lapra terjedő kis vocabulariumán kívül (mely csak a hegyi dialectust illeti) eddig nem jelent meg a cseremisiz nyelvről szótári dolgozat. Wiedemann ugyanis csak nyelvtanilag dolgozta föl a hegyi-cseremisiz bibliafordítást (azaz a 4 evangeliom fordítását), nem csatolván hozzá, úgy mint votják nyelvtanához, bármily rövid szógyűjteményt is; az 1837-ben Kazánban megjelent grammatika is abban különbözik az 1836-ban ugyanott kijött csuvas grammatikától, hogy nem ad semmiféle *szlovárt*. Végre Ahlqvist sem váltotta még be 1856-ban tett ígértét, hogy a hegyi dialectusból tett gyűjtéseit majd közrebocsátja. — Magam vállalkozván tehát egy cseremisiz szótár szerkesztésére, ez természetesen csak oly teljes és tökéletes lehet, a mennyire azt a rendelkezésemre álló s benne földolgozott készlet engedi. E készlet pedig, vagyis az e szótár összeállításában használtam források a következők :

A) Az erdei dialectusra nézve :

1) Regulynak szógyűjteménye, melyet már maga állított volt össze, s melyet én csak rendeztem, illetőleg annak német és orosz magyarázatait fordítottam, valamint a nyelvtani jegyzeteiben előforduló szókkal kiegészíttem.

2) A Nyelvt. Közlem. III, 139. stb. lapjain közölt két cseremisiz prédikácziónak textusa.

3) Egy 286 szóra terjedő kézirati orosz-cseremisiz szólajstrom, a melyből azonban csak kevés új szót, s néhány alakváltozatot ve-

hettem föl. Mert az ilyen, nagyon primitív szólajstrom csak kellő vigyázattal és kritikával használható.

4) Ugyanez áll a Pallas által szerkesztett szentpétervári Hasonlító Szótárban (1787.) foglalt 130 orosz szó cseremisz fordításáról, mely többnyire az erdei, néha mind a két dialectusbeli alakot adja.

5) A 1836-ki (Visnevszki-féle) csuvas grammatikához csatolt szólajstrom, mely csuvas-tatár és cseremisz szókat állít egybe, s melyben 133 cseremisz szó fordul elé; a szóalakok az erdei dialectusra utalnak, s itt-ott egy használható változatot nyújtottak.

B) A hegyi dialectusra nézve:

1) Castrénnak 1845-ki kis nyelvtanához csatolt „Index vocabulorum“-a, egyes csak a nyelvtanban előforduló szókkal kiegészítve.

2) Az egész új testamentom cseremisz fordításának textusa, melyből a szókat mind kijegyeztem, azoknak jelentéseit a fordítás eredetije, ú. m. az ó-szláv és orosz biblia szerint lehető pontosan meghatározván.

3) Az 1837-ki kazáni cserem. grammatikában előforduló szók.

4) Egy kis cseremisz Kátéből (Kazán 1832.), mely nem áll rendelkezésemre, de a Bibliafordítás mellett nem is jöhet számba, valamicskét csak Wiedemann idézetei után vehettem föl.

Fuchs Alexandrának a cseremiszekekről való leveleiben, néhány itt-ott előforduló cseremisz szón kívül, egy cseremisz pogány imádság is van közölve (l. NyK. III, 152. l.). Ez azonban, minthogy igazi nyelvértés nélkül iratott le, s tele van kimutatható írás- vagy sajtóhibákkal, nem szolgálhatott megbízható forrásul azon néhány szóra nézve, mely csak ő benne található.

A szótár belső elrendezését illetőleg főleg arra törekedtem, hogy a szótári anyagot lehető rövid és átnézhető alakban adjam. Azért származékszókat, melyeknek rendes képzését a grammatika tanítja, csak módjával hoztam föl, különösen mellőzván a Bibliafordításban gyakori *šašluk*-féle nomina actionist, melyek úgysis többnyire csak orosz abstractumok kedvéért vannak képezve, valamint a *-demaš*-féle tagadókat is (p. o. *kolištedemaš* rá-nem-hallgatás *непослушание*, *amaledemaš* nem-alvás = *бдѣние*, virrasztás stb.), melyek kivált a Bibliaf. második felében gyakrabban találhatók. Az igéket a praesens egy. l. személyalakban (*-em*, *-am*) hoztam föl, mint a melyből legkönnyebben tűnik ki, milyen ragozása van az

illető igének a praesensben és egyszerű praeteritumban; az igéknek gyakorító, kicsinyítő, vagy egyszerűséget jelentő alakjait megint csak abbreviálva jegyeztem oda, a jelentés kitételét csak ott tartván szükségesnek, hol abban különösebb módosítás vehető észre. Az átnézhetőség főleg az által nyer, hogy a származékszókat mindig csak az illető alapszó alatt hoztam föl, meg az által, hogy a mind két dialectusban, bár némi alakkülönbséggel előforduló szókat egymás mellett, előre bocsátván az erdei dialectusbeli alakot, s csak egyszer hoztam föl, kitéüntetvén e mellett a hegyi dialectusbeli alakot (*) jegy által. A hol csupa * áll, azt kell érteni, hogy a hegyi-cser. szóalak az előrebocsátott erdei-cser. szóalakkal tökéletesen egyezik; a csak hegyi dialectusbeli forrásokból fölvevett szók természetesen ugyan e * jegygyel vannak megjelölve. Az erdei dialectusbeli szók mellett nem levén kitéve a forrás, annak Regulyt kell érteni; a hegyi dialectusbelieknél a forrás ki nem tétele azt jelenti, hogy a szó legalább a két főforrásban (Castrénnál s a Bibliaf.-ban) egyenlően fordul elő. Ezenkívül oly szók mellé, melyek a Bibliafordításnak csak egy-két helyén találhatók, hűségesen oda raktam az illető idézeteket is, hogy a nyelvész, ki netán ilyen szón fönakadna, annak ritkább előfordulásáról legyen értesítve, s maga is kritikailag utána járhasson. Azonban megjegyzem, hogy csak a tisztán meghatározható szókat vettem föl, s még a Reguly-félekből is néhányat kirekesztettem, melyek iránt nem tudtam tisztába jönni. Mind ezeket a szótár végén, mint föl nem használt maradékot, külön fogom közölni. — Külön lajstromban adom szintén az orosz eredetű szókat is, melyek az áltaji nyelvészre nézve kellelten portékák; kivált a Bibliafordításban van ilyen sok, s sokszor minden szükség nélkül. Ezenkívül idegen szó van a cseremiszből sok csuvas-tatár eredetű, melyekre szintén (σ) jegygyel figyelmeztettem, valamint néhány a tatárság útján átjött arab és perzsa eredetű (α), (π). V.ö. ezeknek megbíralását illetőleg NyK. III, 398. 1.

Az accentus kitétele az igéknél egyáltalában nem volt szükséges, mert nem állandón egy szótagon van ott. Egyéb szóknál azonban, mint állandó jellemzőnek s nem ritkán megkülönböztetőnek kívánatos a kitétele, s azért a mennyire tettem, ki is tettem, főleg a Bibliaf.-ból vett alakokon, a melyekkel megegyezőleg a Regulyféle alakokat is bátran lehet accentuálni. Jejelésére használok a magyar ékes á, é, ó, ú betűket is, a többi önhangzóknál a betű mellé

tevéen az éket (ǎ, ǒ, ǐ, ǔ, ǖ). Egyébiránt a cseremiszi szók írásában ugyanazt az írásmódot követem, melyet már a Cseremiszi Tanulmányokban is alkalmaztam, e mellett ezen szótári betűrendet tartván meg :

a (ǎ), e, i, o (ǒ), ǖ, u, ǔ ;
 k, g, ǧ, j, ng ;
 č (c), č, š, ž ;
 t, d, s, z, n ;
 p, b, (f), v, m ;
 r, l ;

megjegyezvén, hogy a jésített betűk (t, d, n, l) a nem-jésítettek sorában állanak. Az *ng*-t minden joggal a gutturalis sorba helyeztem ; mert noha nem tudom, vajjon az egész *ng* úgy hangzik-e mint a német *ng* (tatár *ñ*), vagy úgy mint a magyar *ng*: mind a két esetben *ñ*-nel van dolgunk (azaz : vagy *ñ*, vagy *ñg*), melynek a helye a gutturalis sorban van.

A szótárban használt rövidítések a következők :

(*α*) — arab eredetű szó.
 (*π*) — perzsa „ „
 (*σ*) — a csuvas és tatár nyelvekből vett, vagy legalább ezekkel közös szó.
 (*dim.*) — kicsinyítő igealak (forma diminutiva).
 (*eff.*) — mivellető igealak (forma effectiva).
 (*fr.*) — gyakorító igealak (forma frequentativa).
 (*mt.*) — egyszeriséget jelentő igealak (forma momentanea).
 (*pass.*) — szenvedő, belsenvedő igealak (forma passiva).
 B. — a hegyi-cseremiszi Bibliafordítás.
 B_M. — Máté evangelioma.
 B_{MK}. — Márk „
 B_L. — Lukács „

B_J. — János evangelioma.
 B_{AP}. — Az apostolok cselekedetei.
 B_{JK}. — Jakab levele.
 B_P. I. II. — Péter I. II. levele.
 B_{JS}. I. II. III. — János I. II. III. levele.
 B_R. — Pál levele a Rómaiakhoz.
 B_K. I. II. — Pál I. II. levele a Korinthusbeliekhez.
 B_G. — Pál levele a Galátákhoz.
 B_{EF}. — Pál levele az Efézusbeliekhez.
 B_F. — Pál levele a Filippibekhez.
 B_{KOL}. — Pál levele a Kolossebeliekhez.
 B_{THESS}. I. II. — Pál I. II. levele a Thessalonikabeliekhez.

<p>B_{TIM. I. II.} — Pál I. II. levele a
Timotheushoz.</p> <p>B_{TIT.} — Pál levele Titushoz.</p> <p>B_{FM.} — Pál levele Filemonhoz.</p> <p>B_{HEB.} — P. lev. a Hébererekhez.</p> <p>B_{APC.} — Apocalypsis.</p> <p>C. — Castrén.</p> <p>F. — Fuchs Alexandra levelei.</p> <p>K. — Kazáni grammatika.</p> <p>L. — Orosz-cserem. szólajstrom.</p> | <p>NyK. — Nyelvtudományi Köz-
lemények.</p> <p>P. — Két cseremiszi Predikáció
(1. fent. A, 2.)</p> <p>R. — Reguly.</p> <p>S. — Pallasféle Hasonlító Szótár.</p> <p>V. — Visnevszki csuvas-tatár-
cseremiszi szólajstroma.</p> <p>W. — Wiedemann idézetei után
a kazáni Káté.</p> |
|--|--|

ERDEI- ÉS HEGYI-CSEREMISZ SZÓTÁR.

VOCABULARIUM ČEREMISSICUM UTRIUSQUE DIALECTI.

aek (στ) józan | *sobrius*.

aeklanem józanodni | *sobrium fieri*; -landarem (*eff.*)

auem (στ) hajlítani | *flectere*; aulam (*mt.*), aukalem (*fr.*)

aualdam hajlani, meghajlani | *flecti, conflecti*.

aután (στ) kakas | *gallus gallinaceus*; *aptán, äptán B., atán K.

atán, atánem (kakasom), kedvesem | *mi care!* K.

aul (στ) falu | *pagus, vicus*.

aullanem meglepedni | *in pago considerare*; -landarem (*eff.*)

ak (α) ár | *pretium*; *äk.

akeš pöštaš becsülni | *aestimare*.

akaj (στ) néne | *soror senior*; *äkä C., akä K.

agá (στ) tatár ekke | *aratrum Tataricum* R., szántó föld | *arvum, sata* V.

a. parem szántás ünnep | *festum arvale*.

*ajál bőven, dúsan | *copiose, prolixè* Bk. II.

äj véső | *caelum*.

äjep szikra | *scintilla*.

*ajem böjtölni | *jejunare* Bap.

ang (στ) nyílás | *os patens, ostium*.
omasza angešte šolga az ajtóban áll.

*ang hólyag | *vesica* C.

angá (στ) telek (föld) | *ager, praedium* R. V.; K.

angaser, angoser (στ) keskeny, szűk | *arctus, angustus*; *ängeser C., ängisir B.

angoserendem megszűkíteni | *coarctare, -mdedem* (*fr.*).

*ängáltiš: ä. panda bot, istáp | *baculus, scipio* Bapc.

ači' (afi, ata) atya | *pater* R., ačaj L., atá V.; *äfa C., atá B.

ači-avaj szülék | *parentes*.

ača-vél mostoha atya | *vitricus*.

ašem (στ) ügetni | *tolutim incedere*; ašedem (*fr.*); ašaldem (*dim.*)

ašendarem (στ) emlékeztetni (valakit valamire) | (*cui quid in memoriam redigere*); *ašindarem B., äšindärem C.

ašik lótakaró | *stragulum* (*equo instratum*).

ašnem tartani, fön- v. megtartani (barmot), fölnevelni | *servare, conservare, educare*; *ašnem B.

*ašlám (σ) kamat, uzsora | *usura* B.

*ažák : a. väta özvegy asszony | *vidua* B.

at is | *etiam, quoque* (NyK. III, 469); *B., at, ät C.

äte edény | *vas*; *ä'ta v. ä'tidír (ä'teder) B., ät K.

ket-äte kosárka | *corbicula, sporta*.

ater nyulfogó, кляпцы | *decipula*. adák még, söt még; ismét | *etiam, imo; iterum*.

azá kis gyermek, csecsemő | *infans*; *äzä C., azä' B.

[azap (α)]:

azaplem : šinzás logálin azaplemaš irigység | *invidia* P.

azarén halál | *mors* R., azrin P.; *azrén B.

*azem bátorodni, fölindúlni, föl-bőszülni | *animum sumere, ira commoveri* B.

*azdarem fölingerehni | *irritare* B.

ázer fogó | *forceps*.

*äpšät kovács | *faber ferrarius* C., äpšät B. II. II.

äptirgem akadályúl lenni (fenakadni?) | *impedimento esse* B. I.

*äptertem, äptirtem bántására

lenni, akadályozni | *offendere, impedire* B. K.

*avré erő, hatalom | *robur, potestas* B.

avréšt keä elgyengülnek B.

áva nöstény | *femella*.

aváj anya | *mater* R., abaj L., abá; *ävä C., abä B., abi' K.

ava-vélmostoha anyja | *noverca*.

*amä'ten mindenképen | *omni modo* B. A. P.

*amä'l(a) példa, mintu | *exemplum* (amäleš nalaš például venni) B. K.

ámert (σ) sas | *aquila* (*falco chrysaetus*).

ambar (α) löistálló | *stabilum, equile*.

arakú (σ) pálinka | *vinum sublimatum* R.; *bor | *vinum* B.

*arangaš, ärängäš nótelen | *innuptus* C., arängiz völegény | *sponsus* B.

*ará test | *corpus* K., személy | *persona* B. II. P. I, 2, 17., arcz, kép | *facies* B. A. P. 4, 3.

*arátjamže (veszzen a tested) K.

*aráda hús | *caro* (?): a. žangá hústábla | *tabula carnea* B. K. II. 3, 3.

aralem megörizni, megmenteni (jumo arale isten ments!) | *servare*; -ledem, ledelam (*fr.*); -laldam megmenekedni | *salvum evadere*.

*aral-tökéletesedni, haladni | *proficere* (*in re*) B. K. I, 15, 58.

arem kölcsönvenni | *mutuo sumere*; aredem (*fr.*); *ärem C.

- árom : aromeš nale kölcsönvett, hitelbe vett | mutuo sumsit, in diem emit.
- árom (σ): árom šudo íröm fül | absinthium.
- ár-: jir ärenet (çalam) körülvevék (a várost) | circumdederunt, cinxerunt (urbem) BAPC. 20, 8.
- arčá (σ) láda, skatulya | arca, capsa.
- * artem rászállítani, hárítani (ex. neki — a keresztet Bm.; ránk — az ő vérét BAP.), rászabni Bk. I, 4, 6. | inducere, inferre, obtrudere cui quid.
- arná (σ) hét | hebdomas; *ärnä C., arná B.
- ruš-arná vasárnap | dies dominica, iz-arná csütörtök | d. Jovis, kug-arná péntek | d. Venneris.
- arnáš hetes: kok a. prejze két hetesborju | vitulus 15 dierum.
- árva (σ) az üres kalász | spica inanis; *arbä' pelyva | palea B.
- arlan (σ) vakondok | talpa R., arlänge V.
- * árluk szőlőgerezd; szőlő | uva BAPC. 11, 18.
- al (a) erő, testi erő | robur.
- alán erős | robustus.
- * ältema beteg | aegrotus Bm. II.
- alatalán (NyK, III, 467.) | fortasse.
- ala-kö valaki (NyK, III, 441) | aliquis.
- * alák (σ): a. süleš gonosz szellem | malus spiritus Bep. 6, 12.
- ále (a) még | etiamnunc; *al (vox cohortativa: al kena = menjünk | eamus) B.
- ale-matke mindeddig | hactenus.
- ale-tugok mégis | attamen, nihilominus.
- algá (σ) fülönfüggő | inauris.
- egele makk | glans quernea; *eçelä C., egefl Bl. 15, 16.
- egerémše (σ) pók | aranea.
- e. vod pókháló | texta aranea.
- ej jég | glacies R., ij L., i, î C.
- ejam (ajam) úszni | natare, ejedem (fr.); * iam C., ijam B.
- * inläkten kiúszott | enatavit BAP.
- enker csengetyű | tintinnabulum.
- e. juk šokta cs. hallik.
- engež szeder | rubus fruticosus; * ingiž, engež C.
- e. vondo szederceserje.
- * engežä (σ) váll, nyakszirt | humerus, pars humeri ad colulum proxima C., ingižä váll B.
- engér patak | rivus, fluvius R., inir L.; * änger C., anger B.
- énger hórög | hamus (kol e.); * änger C., ängir B.
- engerem horgászni | hamo piscari; * ängerem C.
- engertem támaszkodni, dülleszkedni vmire; bizni vkiben | niti, inniti cui rei; se acclinare ad quid; confidere.
- engertektem támasztani, düllesztteni vméhez | acclinare ad quid.
- engdalam ölelni | amplecti, -ledem (fr.); * eltalam B.

engdaldeš *ölelet* | *quantum quis amplecti potest*: ik e. pu *egy ölelet fa.*

*ingem *megégni* | *aduri* K.

engdem *ég (tűz), sütt (nap)* | *ardere*: tul v. keče engda; *ingdem *megégetni* | *adurere* K.

eške (iške), ške (*pronomen reflexivum*: *ipse*); *ške.

eškemem *magamat*, eškendem *magadat etc.* (III, 445. 447.)

šket *magára való, egyedül való* | *solus, solitarius*; * (*cum suffixis pers.*) šketem *egymagam* | *ego solus etc.* B.

škedak *egymaga* | *solus*.

eštaráš, ešteráš *posztó* | *pannus laneus*; * štráš C.

eštem *tenni, csinálni* | *facere*; *szülni* | *parere* (ikšebem *gyermeket, igem kölyköt*); *érni, vmibe kerülni* | *valere, constare* (ex. g. ki oksam *egy pénzt*); eštedem, eštelam (*fr.*); lištem P.; * ištem.

eštektem *tétetni, csináltatni* | *faciendum curare*; * ištiktem K. B.

eštör *lábtekerés* (онучи, *láb körültekert vászon v. posztódarab, harisnya helyett*) | *involuturum pedum, fasciae tibiales*.

*žep (α) *számadás* | *ratio reddenda* C. B.

žep-don *szerint, -rá nézve* | *secundum, habita ratione* B.

ežaplem *tisztelni* | *revereri* R.,

žaplem P.; *žeplem B., *számot adni* | *rationem reddere* C.

etengeče *tegnap* | *heri* R., *tengőče* P.; *tengőča B.

*edém (σ) *ember* | *homo* B., *nem cseremisz ember* | *homo non cseremissus* C.; *ajdeme* R., *ajdem* P.

edem *edemam egymást* | *alius alium, se invicem* B.

edemen *idegen (másé)* | *alienus*.

eslék, eslók (σ) *sapka* | *pileolus*.

en (*adv. superlativum detotans*): en-pengede *legerősebb* | *firmissimus*.

eníát *talán, meglehet, hihetőleg, alkalmasint* | *fortasse, veri simile est, credi potest*; *aníat, aniet B. (aníat *šanaš kételkedni* | *dubitare* B. 21. 21)

eńanem (σ) *hinni, reményleni* | *credere, sperare*; -ndem (*fr.*); eńandarem *meggyőzni vkit* | *persuadere cui quid*; -ndaredem (*fr.*) R.; inanem P.; *inńanem, nńanem C.; inanem B.

eńanemaš *hit* | *fides*.

eńamle *hű, megbízható* | *fidelis*.

eńamser *meg nem bízható* | *infidus*; * inńancer B.

éńeg (σ) *nyereg* | *ephippium*.

-eńeg, -ńeg (*numeralia collectiva formans, cf. NyK. III, 440.*): kogeńeg *mind a kettő* | *ambo*; *kokońék B.

-eńeg, -ńeg *óta* | *inde a, inde ex*. samrőkeńeg, izińeg *fiatal, kicsi* [*korom*] *óta* | *apuerto, a parvulo*.

éperc *hiába* | *frustra* P.
 *cfelem *fúni* | *spirare* C., iflem B.
 iflen-šiválása *ördögűző* | *exorcista* B_{AF}.
 er (σ) *reggel*, *reggeli idő* | *tempus matutinum* R., ir P. L.; * ir.
 er-dene *reggel* | *mane*.
 erla *holnap* | *cras*; *irlä' B.
 ére (σ) *tiszta* | *purus*; * ire.
 ere (*adv.*), erénok *merőben*, *épen* | *omnino*, *prorsus*.
 erenok *bizonyosan* | *certo*.
 eriktem *tisztítani* | *purgare*; -ktedem, -ktelam (*fr.*); -ktaldam *tisztulni* | *purgari*; *irektem C., iriktem, -ktaltam B.
 ernem *tisztulni*, -nedem (*fr.*), -naldam *kitisztulni* | *purum fieri*.
 i'rsir *tisztátalan* | *impurus* B_{FIL}.
 erem *melegedni* | *calescere*; * irejem B.
 erektem *meg-, fölmelegíteni* | *calefacere*, -ktölam (*fr.*); * irejektem B.
 érik (σ) *szabad akarat*, *szabadság* | *liberum arbitrium*, *libertas*; * irik B.
 erikem *puas nem kényszeríteni* | *arbitrium dare*.
 erikle, erikán *szabad* | *liber*; * irikán B.
 * iriklandarem *szabadítani* | *liberare* B_G.
 érge *fiu* | *filius*, *puer* R., irgä L.; *ergä C., érga B.
 érge-vél *mostoha fiu* | *privignus*.
 * érgaluk *fiuság*, *fiu állapot* | *status pueri* B_R.

ertem (σ) *múlni*, *mellette elmenni* | *praeterire*; ertedem (*fr.*); ertaldem (*dim.*); ertarem *elmúlatni* | *degere*, *transigere* (*tempus*); * ertem B.
 *erten-geaš *elmúlni* | *praeterire*, *elabi* B.
 érde *czomb* | *femur*; * ärde C., ärda B_{AF}C.
 *erdä *bél (fa-bél)* | *medulla arboris* C.
 erbeze *gyermek*, *fiatal* | *parvulus*, *puer*, *juvenis* R., ürbezä L.; *erbeze, irveze C., erbézä B.
 *erbezä *godšen gyermekkorától fogva* | *a puero*. B.
 * eltalam *ölelni* | *amplecti* B., cf. engdalam.
 i év | *annus*; * i (i) C. B.
 iaš *éves*: meñar iaš *hány éves* | *quot annorum*; * tegeñ *ijáš ilyen éves* | *tot annos natus* B_M. 2, 16.
 *i-tálik (év-idő) *esztendő* | *anni spatium*, *annus* B_{AF}.
 i-geče (év-nap) *idő*, *idők* | *tempora*.
 ia *ördög* | *diabolus* R., ijä P.
 ik (*num.*, *adjectivum*, NyK. III, 436.) *egy* | *unus*; *.
 ikvéreš *együtt*, *egybe* | *una*, *in unum*; * ikväreš.
 ikanak (*pro*: ik-kanak) *egyszer* | *semel*; *.
 ikana (ik-kana) *egykor* | *aliquando*.
 ikte (iktet) (*num. substantivum* NyK. III, 436.) *egy*, *egyik* |

- unus; *i'kta (iktat, iktit) B.,
 iktä (iktät) C.
 iktók azonegy, egyenlő | unus
 et idem, aequus; * B.
 iktegeč egyenként | *singulatum*,
singuli; *i'ktan-i'ktan B.
 iktaže egyvalamelyik, vala-
 mely | *aliquis*: iктаž vere va-
 lahol | *alicubi*; iктаž-gana va-
 lamikor | *aliquando*; * iкта-
 ža B.
 i'ge állatnak fia, kölyök, ma-
 dár, fi | *pullus, catulus*; *i'ga
 csibe | *pullus gallinaceus* B.
 23, 37., cib-ig-abä anyatyúk |
gallina mater B.
 igem eštaš megkölykezni, meg-
 fiadzani | *catulos purere, fe-
 tus edere*.
 ikšebe gyermek | *infans* R., igi-
 šuba L.; *i'kšiba B. — cf.
 šubo.
 i'ške ék (fejszenyélben, v. fahasí-
 tástra) | *cuneus*.
 iže csak (időről, Germ. *erst*) | *modo*,
demum; * ize C., i'že K.
 it (2. pers. sing. imper. verbi ne-
 gativi); *.
 itáj hadd, megállj, várj | *desis-
 te, sine, mane!* B. K.
 itra tiszta | *purus* P.; *iträ C.
 itrajem tisztítani | *purgare* P.,
 *iträjem C. B.
 i'dem (σ) szérű | *area*; *ji'dem B.
 i. peče (szérűkerítés) szalmás-
 udvar | *area septa*.
 is takácsborda, бердо | *pecten* (tex-
 torius).
 isir meddő | *sterilis* F. *iser B_{HÉB.}
 izáj, zäj bátya; nagy bátya (az
 atyánál fiatalabb) | *frater se-
 nior*; *patruus* (*patre junior*)
 R., izaj S.; *zä B. C., cf. ko-
 go-za.
 izi, izic kis, kicsiny | *parvus* R.,
 izä L.; *izi'.
 *izi korna ösvény | *semita* B.
 iziš egy kevés; keveset; kevésbé,
 alighogy, kicsi híja hogy |
paullulum; *paene, tantum
 non*; *izi's B.
 izemam kisebbedni | *minui*; ize-
 medem (*fr.*); *iziemam B.
 izemdem kisebbíteni | *minuere*.
 *iné tehát | *igitur* B_{AP.}
 indikše, indikš kilencz | *novem* R.,
 indiše L.; *endeχše C., in-
 dekš B.
 indikš-lu kilenczven | *nonaginta*;
 *endeχš-lu C., indekš-lu B.
 indikšemese, indikšese kilen-
 czedik | *nonus*; *endeχše-
 že C.
 *ibešta titkon | *clam, occulte* B.,
 ji'bešt B_{AP.}
 i'me tül, tüske | *acus, spina*; *im,
 im C. B.
 i'me-šu tűfok | *foramen acus*;
 ime-šuško keraš tübe ölteni |
in acum conjicere.
 ir (σ) síkság, sivatag (hol nincs
 erdő) | *planities, campus* R.
 *ir part | *ripa* C.
 i'rem keresztléc az ajtón | *re-
 gula v. sera transversa* (ja-
 nuæ infixa).

ilem *élni, lakni* | *vivere, habitare*;
 iledem (*fr.*) *itt-ott lakni* |
hic-illic habitare; *ilem B.,
 elem C., ifkalem (*fr.*) BAF.
 ilemáš *lakóhely* | *domicilium*;
 *ilmáš *élet* | *vita* B.
 iliš *élet* | *vita* R., i'likš P.
 *ileš, i'liž *ház, szoba* | *domus,*
cubiculum B.
 *ifedema *vár lakatlan (pusz-*
ta) hely | *locus inhabitatus,*
desertus B.
 ilikša pu *élő fa* | *arbor* BL.
 ilizám *megéledni* | *reviviscere*;
 ilž-, iliž- B.
 ilištem, ilištarem *megéleszteni* |
in vitam revocare; *ilišta-
 rem B.
 ilāncem *megeredni (újra ülte-*
tett fa) | *radicari*.
 *ilātem *teremteni* | *creare*; ilāte-
 ma *teremtett állat* | *creatura*
 BJK., ilātemáš Bg. 6, 15 *id.*
 *ilindarem *teremteni* | *creare*;
 BKOL.
 ilem *kikészíteni (bőrt)* | *conficere*
(corium); iledem (*fr.*), ilal-
 dam (*pass.*)
 kovašt-iliče *bőrkészítő, timár* |
coriarius.
 ille *nyers* | *crudus*.
 ok (*particula enclitica, voci, cui*
subjungitur, majorem vim
addens; cf. NyK. III, 467)
ugyan; *.
 ok, og (3. pers. praes. ind. verbi
 negativi); *ak.
 ogol („non est“) *post nomina*

positum = nem | *non*; *ágál.
 ogum, ogud, ogeš *etc. nem én,*
te, ő (NyK. IV, 99); *ágam,
 ágat, ágeš.
 okšak (σ) *sánta* | *claudus*; *akšak.
 okšaklem *sántítani* | *claudicare*;
 *akšaklem.
 óktem: mun' o. *tojás sárgája* | *lu-*
teum ovi.
 oksá (σ) *pénz; félkopéka (ig-oka-*
sa) | *pecunia*; *dimidia ko-*
peika; *.
 *óxir *üres (holmi nélkül)* | *ina-*
nis atque nudus B.
 oj, áj *szó, beszéd* | *sermo*.
 ojočo *beszédés* | *loquax*.
 ojar (σ) *derű; hőség* | *serenus*;
fervor solis, aestus; *ajár *de-*
rű idő | *serenum* C. B.
 ojarem *kiderülni* | *disserenas-*
cere, -redem (fr.); *aja-
 rem C.
 ojem *ijedni* | *perterreri*.
 ojuktarem *ijeszteni* | *perterrere*.
 ójgo (σ) *szomorúság, bánat, ag-*
godalom | *moeror, tristitia,*
sollicitudo R. P.; *ojxo C.,
 ojxa B.
 ojgán *szomorú* | *moestus, tristis*.
 ojgurem *szomorkodni, bánkod-*
ni, aggódn | *moerere, solli-*
citum esse R., ojgorem P.;
 *ojxorem C., ojxrem B.
 ojgörmaš *szomorúság* | *moeror,*
tristitia.
 *ojxraktem *szomorítani* | *con-*
tristare B.
 ojrem (σ) *elválasztani* | *sejun-*

- gere; orkalem (*fr.*), ojraldam
elválni | *sejung*; *ajerem C.,
ajirem, ajrem B.
- orlem szétválni, eloszlani | *dis-*
cedere, *dissipari*; *ajir-
lem B.
- orlemaš oszlás | *discessus*.
ong mell | *pectus*; *.
vüt ong hullám | *fluctus*.
*kuruk óngeš a heggyen | *in*
monte B_m. 18, 12.
- ónga deszka, tábla | *assis*, *tabu-*
la; *anga C., xánga B. (ón-
ga B_k.)
- ongarem (σ) hangolni (húro-
kat) | *fides accommodare*.
ongo fül (edénynek füle) | *ansa*.
onglaš áll | *mentum* R., ungláš S.
o. lu állcsont | *maxilla*.
tovar o. fejsze-nyak | *asciae col-*
lum.
- óšo fehér | *albus*; *oša C., oš B.
ošemam fehéredni | *albescere*,
ošemedem (*fr.*).
- ošemdem fehériteni | *dealbare*;
-mdedem (*fr.*); -mdektem
(*eff.*); *ošemdem B.
- ošalge, ošo-gaňe fehéres | *albi-*
dus.
- oškedom lépni | *gradi*; -daldom
(*dim.*); *aškedám C., aš-
ked- B.; -dektem (*eff.*) B_r.
*ašked-tolaš, a. -miaš hozzá-
lépni, odalépní | *aggređi*, *ac-*
cedere B.
- óšno ezelött, előbb | *antehac*, *prius*
(*cf.* onžol) R., óžno P.
ošnorak előbb | *prius*.
- ošnök régen | *pridem*.
ošnoson régóta | *jam diu*.
ošnoso előbbi | *prior*, *superior*.
ošmá homok, fővény | *arena* R.,
ušma L.; *ošmá.
ošman homokos | *arenosus*.
óžo mén, csődör | *equus mas*, *e. ad-*
missarius; *óža.
*ota (σ) sziget | *insula* C.
otoza: vüt otoza hólyag (a kézen) |
pustula.
*oti'ka hinta, качель | *oscillum*
(Schaukel) K.
odorem vakarni, gerebélni, evezni |
radere, *pectine verrere*, *remi-*
gare; -ralam (*mt.*), -rkalem
(*fr.*); *odorem C.
*odolam imádni, megimádni | *ad-*
orare C. B.
osal (σ) rosz, rút | *malus*, *defor-*
mis R., usal L.
osalemam rosszúlni | *corrumpi*;
-lemdem megrosszítani | *dete-*
rius facere, *depravare*.
ozá (π) kereskedő; házigazda |
mercator; *pater familias*, *he-*
rus; *xozá B.
o. vate háziasszony | *mater fa-*
milias, *hera*.
aň: aňés előre | *prorsum* (mingés-
aňés előre-hátra | *rursum*
prorsum) B_k.
ona (σ) R.; *xaná ágak, vesz-
szők | *rami*, *virgae* B.
onala sűrű bokrok | *virgulta*, *fru-*
ticetum.
oňo íp | *socer*.
oňiška sógor (feleség bátyja) |

- frater senior uxoris*; *oneš-kä C.
- *onáka *ángy* | *glos senior* C.
- onžol, onžul (onžul) *elülvaló, előttte való, vminek eleje* | *anticus, pars antica* (onžul *pü előfog* | *dens prior*); *harmad (év, nap)*: onžul *keče tegnapelőtt* | *nudius tertius*; *ánzal (anzal-geže C.)
- onžolno (*locat.*) *elül; előtt* | *in fronte; ante, coram* R., *ónzolno* P.; *ánzalna.
- onžolnoso *elülső* | *anticus, prior*.
- onžok (*lat.*) *előre; elé* | *prorsum, protenus*; *ad, in conspectum cuius* R., *onzolku* L.; *ánzaka.
- onžukeš *jövőre* | *in posterum, posthac*; onžukšom *jövőben, ezentúl* | *postero tempore*; *ánzak *keča következő nap* | *dies posterus, insequens* B.
- *anzakaláluk (*előrevalóság*) *jövendő* | *tempus futurum* B.
- onžüč (*abl.*) *elülről; elől* | *a parte antica*; *e conspectu cuius* R., *ónzoc* P.; *ánzac, -cen.
- onžem *nézni; valamire fölügyelni, nevelni (gyermeket)* | *intueri, spectare*; *praefectum esse cui rei; educare (liberos)*; *žoldam körülnézni* | *circumspicere*; onžalam (*mt.*) *tekinteni, pillantani* | *oculos conjicere in rem*; *-žaledem* (*fr.*); *anžem C., anžem, anžalam B.
- onžuš (*fölügyelés, igazgatás*): *kugožan o. birodalom* | *imperium*; *ola o. kormányzóság* | *gubernium*.
- onžuktem, onžoktem *mutatni* | *ostendere*; *-ktolam* (*fr.*); *anžektem C., anžaktem B.
- onžaluktem *megpillantatni valamit* | *conspiciendum curare*.
- onžukiüktem *megmutattatni* | *ostendendum curare*.
- óndak *korán* | *mature*; *ondakrák korább* | *maturius*.
- optem *rákni, rárakni* (*vüt o. vizet önteni*), *rávetni* | *imponere, injicere*; *optalam* (*mt.*); *-ledem* (*fr.*); *optem, optal-
- optoš *kivetett tör* | *laqueus*; *óp-tiš B.
- optem *ugatni* | *latrare*; *opteštam* (*fr.*); *optaldem* (*mt.*); *optem C.
- *oba *ip* | *socer* B.
- ovarem *földagadni, fölfuvalkodni*; *kibuzogni, kifutni* (*fövő leves, tej*) | *intumescere, inflari, ebullire*; *ovarme šürgő földuzzadt kép* | *facies inflata*.
- ovartem *földuzzasztani, fölfúni* (*ex. šever dudát*) | *inflare*; *puen o. fölfúni* | *sufflare*.
- *ovaška (*σ*) *nős, férj* | *nuptus, maritus* C.
- om (*praes. verbi negativi, cf. NyK. IV, 95.*); *am.
- praet. ežem*; *šim B., šem C.
- conj. eňem*; *iňem B., enem C.
- imp. it, ida*; *B. C.

- omakš *gunyhó* | *casa, tugurium*; * amáš B.
- omasá *ajtó* | *janua*; * amasa C. B.
- omartá (*στ*) *fatőke* | *truncus arboris*.
- mükš o. *méhkas* | *alvus apium*.
- ómo *álm* | *somnus R., uma L.*; * om.
- omučo *álm*os, *alumni szerető* | *somniculosus*.
- ómun *álm*látás | *somnium*; * óman B.
- omeštám *álm*ában *beszélni* | *in somno loqui*; * omeštám *ási*tozni | *oscitare C.*
- umalem *aludni* | *dormire L.*; * amalem.
- ómuž (*στ*) *nád* | *calamus, arundo*; * ámiš Bapc.
- or *józan* | *sobrius P.*; * ar C., ára B.
- or-vuján *józan*fejű, *józan P.*
- * or *sáncz, palánk* | *vallum Bl.* 19, 43, *árok* | *fossa S.*
- orá *rakás, halmaz* (*élettelen tárgy*) | *strues, cumulus*; * ará C., csoport, sor | *caterua, agmen B.*
- orá-šenga *légy* | *musca*; * ara-šengä C.
- * arán-arán csoportonként | *cateruatim B.*
- oralem *főlhalmozni* | *accumulare*.
- oravá (*στ*) *kerék; szekér* | *rota*; *currus*; * aravá C. B., arabá K.
- o. ter *szekér* | *currus*.
- oralde *épület* | *aedificium*.
- * ára *harag, düh* | *ira, furor Br.*
- orem *megveszekedni* | *in rabiem agi, furore incendi*; oredem (*fr.*); * orem, arem B.
- oršo pi *veszett kutya* | *canis rabidus*.
- orem (*στ*) *utcza* | *platea*.
- orol (*στ*) *őr* | *custos, excubitor R., uroul L.*; *.
- * oróla-vaštaltiš *örváltás* | *permutatio excubiarum B.*
- orolem *strázsdlni, őrt állni, őrizni* | *excubias agere, custodire*; -ledem (*fr.*); * orolem.
- orugem *varrni* | *suere*; oruguštám, ruguštám (*fr.*); * orgem C., urgem B.
- orugoš *varrás* | *sutura*.
- vorugem *ruha* | *vestis R., vurgém P.*; * vurgem C. B.
- orša *sörény* | *juba*; * arža C.
- ort *kakas-sarkantyú* | *calcar galli*.
- orđing *menyecske* | *femina juvenis, recens nupta*.
- orválde a ruhának alsó része, *szegély* | *pars vestis inferior, imus margo vestis*.
- o. jer *himzés az ing alján* | *pictura acu facta (in margine indusii)*.
- orlem *szidni, gyalázni, káromolni* | *conviciari, maledicere, execrari*; * C., orlem v. orlandarem B.
- orlomaš *szidas, káromlás* | *maledictio, imprecatio*; * orlmaš B.
- órluk (*στ*) *nyomorúság* | *miseria*:

- orlukeš verešten *nyomoru-ságba esett* | *in miseriam incidit* R., órlok P.; *órluk B_{AF}.
- *orlukán *nyomorú, szegény* | *miser, egenus* B.
- ola (σ) tarka | *discolor, coloris vari.*
- olangam tarkúlni | *discolorem fieri, -ngedem* (fr.)
- olangdem, olalem tarkíttni | *variare*; -ngdedem (fr.)
- olá (α) város | *urbs* R., ula L.; *alá.
- *alániš város, (városi kerület?) | *urbs (territorium urbis?)* B_{AF}.
- olase(jing) városbeli (ember) | *opidanus*.
- *ola hús | *caro* C., olá B_{AF}.
- olaša (herélt) ló | *equus (castratus)*; *alašá B.
- olan (σ) lassan | *lente*; *olén B.
- oláuge (σ) sügér | *perca fluviatilis*; *alanga C.
- ofem beszéltni | *loqui*; oledem beszélgetni (fr.)
- ofemaš beszéd | *loquela, sermo*.
- olom (álom) (σ) szalma | *stramentum*; *ólom B_R.
- olom-bal lócza a szobafal hosszában | *scamnum longum (ad parietem cubiculi)*; cf. olmo.
- olug (σ) rét | *pratium*; *álak C. B.
- oldallem (σ) csalni, megcsalni | *fallere, fraudare*; oldalaldam megcsalódni | *falli*; *altalem C. B., altalaltam B.
- oldalmo, oldalčik csalás | *fraus*.
- *altánzak liaš megbotránkozni | *scandalizari* B.
- oldem fűtni | *calefacere, -dolam* (fr.); *oltem C. B.
- tulom o. tűzet csinálni, befűteni | *ignem facere, accendere*.
- olno menyasszonyi díj (kalim) | *pretium, quo sponsa emitur*.
- olmá (álma) (σ) alma | *pomum*; *olmá.
- olmo ülő v. fekvőhely | *locus, quo quis sedet v. cubat*.
- tul o. tűzhely | *focus*, veñer o. szövöszék | *jugum textorium*.
- *olmanga (olm-anga) lócza | *scamnum* C.
- olmeš (postp.) helyébe, helyett | *loco*.
- *olmud-, olmed-: olmudmaš, olmedmaš ékesség | *ornatus* B_R. I.
- olmuktem kijavítani, megigazítani | *reficere, reparare, -ktaldam* (pass.); *olmaktem C., olmuktem, olmaktem (item: ékesíteni | *ornare*) B.
- önglem (σ) érteni | *intelligere* R., umolem érezni | *sentire* P.; *unglem érteni B.
- öngöldarem magyarázni | *interpretari*; *unguldarem, unglاندarem B.
- *öčertem csikorgatni | *stridorem edere*: püm öčert pirlaš fogát csikorgatni | *dentibus frendere* B.

önde (στ) *már|jam* R., *indé* P.;
 * *indé* B.
 öpkalem (στ) *vmin zúgolódni, dör-
 mögni, bosszankodni | aegre
 ferre, fremere, stomachari*;
 * *öpkälem* B.
 * *it öpkälä minim ne panaszkodjál rám | ne conquerere de me* K.
 övertem (στ) *örülni | gaudere, laetari*; -*telam, -tedem (fr.)* R.;
übürtem P.; * *ibürtem* B.
 * *ibürtaktem, -tektem örvendeztetni | cui gaudium afferre* B.
 ömnie *ló | equus* R., *imñä* L.; * *i'mni* C. B.
ömñien lóhátón | equo (vehi);
 * *i'mnin*.
 öram *csodálkozni | mirari*; * *meg-
 ijedni | perturbari, perterre-
 ri* B.
 ö'rmö *csodálatos | mirus*; *ör-
 maš* v. *örmö paša csuda, csu-
 da dolog | res mira*.
 * *örektém ámulásba hozni | ob-
 stupefacere* B.
 ören (στ) *író | lac dilutius ex con-
 fecto butyro reliquum*.
 öröš *bajusz | mystax*.
 örkanem (στ) *hivalkodni | otitari,
 segne otium terere, -nedem
 (fr.); -naldem (dim.); * ör-
 kánem* C., *örkanem* B.
 örtöz *oldal; félreeső, idegen, is-
 meretlen | latus; remotus, ex-
 ternus, ignotus* R., *ö'rdüz* P.;
 * *ördež oldal | latus* C., *ö'r-
 düz* B.

ö. *lu oldalborda | costa*; ö. *jing
 idegen ember | homo externus*
 (ö'rdüz edem B.); ö. *aul mesz-
 sze, ismeretlen falu | pagus
 longe remotus, ignotus*.
 örtöső *oldalt eső, oldali | a la-
 tere situs*.
 örtöstő (loc.) *a latere*; * *ördeš-
 tä* C.
 örtözeš, örtöškő (lat.) *oldalra,
 félre | ad latus (abire)*; * *ör-
 deškä* C.
 örtözgeč (abl.) *oldalról | a la-
 tere*; * *ördešgie* C.
 * *ördizlanem félremaradni, ide-
 genkedni | secedere, animo
 averso esse*.
 örtñiel, örtñier *nyereg | ephip-
 pium* C.
 örza *hársból font nagy lisztkosár |
 corbis farinaria e libro con-
 fecta*.
 örza, erza *kék | caeruleus*.
 örzangam *kékülni | caeruleum
 fieri, -ngedem (fr.)*
 örzangdem *kékíteni | caeruleum
 facere, -ngdedem (fr.)*
 ua *füz | salix arenaria*; * C.
 jokšar ua *kecskefüz | salix ca-
 praea*.
 uala *füzes | salicetum*.
 * *uanem (c. dat.) benne bízni, re-
 ményneni | confidere, sperare*
 B. K.
 uo *új | novus, recens*; * *û* C., *u* B.
 * *úgic újból, ujra | denuo* B. K.
 uemam *megújulni | novari, re-
 novari, uemedem (fr.)*

uemdem megújítani | *renovare*,
uemdelam (fr.).
úke nincsen; nem (= Germ. nein
NyK. IV, 100) | *non est, de-
est; non; *úke, úka B.*
uke-gen különben | *sin minus,
sin aliter.*
*úka: úkaža-gícen abból a mije
nincs | *ex eo quod non habet*
Bk. II. 8, 12.
ukán: u. edem kinek nincs sem-
mije | *qui nihil habet* Bk. II.
8, 15.
ukš ág [ramus R., ukš L.; *ukš
C., ukša B.
ukšinžam okádni | *vomere*; -uže-
dem (fr.); *úkšecma oká-
dás | *vomitus B.*
uguršo (műkš) fiatal, egyéves (mé-
hek) | *novellus, unius anni*
(apes).
ungor pü zápfog | *dens mola-
ris.*
uš ész, emlékezet | *mens, memoria*;
*oš C., uš B. (aš Bap. 10, 4)
ušēšem vozo eszembe (esett) ju-
tott | *mihi in mentem venit,*
incidit.
ušán eszes, okos, bölcs | *prudens,*
sapiens.
uštumo esztelen | *demens*; *uš-
tema B.
*ušluk bölcsesség, okosság | *sa-
pientia, prudentia.*
ušēstarem oktatni | *docere, insti-
tuere P.*
ušem (σ) egyesíteni | *conjungere*;
volukem ikverež u. a mar-

hát összehajtani | *pecus in
unum compellere.*
ušnem egyesülni | *se conjungere.*
ušnomaš egyesülés | *conjunctio.*
*uštarem egyesíteni, hozzácsa-
tolni | *conjungere, addere B.*
*ušlanem egyesülni, hozzácsat-
lakozni | *se con- v. adjungere*
Bap.
*ušlandarem egyesíteni, hozzá-
csatolni | *con-, adjungere.*
uškál, škal tehén | *vacca*; *škal
C. K.
uštam ásítani | *oscitare, -tedem (fr.)*
úštoš verszt (bepeta) | *stadium*
Russicum; *úštaš, úštiš.
ušmá száj | *os (oris)*; *šma v. šma-
raž (szájlyuk) C. B.
ušmén (σ) retek | *raphanus.*
jokšar u. vörös répa | *beta nigra.*
užam látni | *videre*; užedem (fr.);
*užam.
užonogket (nem láthat) ivigyel |
invidet; *užen ak kert B.
užon kettemaš ivigység | *invidia.*
*užaktem láttatni | *videndum*
dare.
užárge zöld | *viridis*; *žarga C.
užargem, užargeman zöldülni |
virescere.
užartem, užargemdem zöldíte-
ni | *viridem facere.*
(užá ár | *pretium*), ža F.
užalem eladni | *vendere*; *vu-
šalem C., vužalem B.
žalkalem, žaledem (fr.)
užalšašluk eladni való, eladó |
venalis.

- užgá *bunda* | *pallium pelliceum*; *žga C.
 ufa *ajtó* | *janua* L.
 utarem (σ) *megszabadítani, megmenteni* | *liberare, servare*; *K., atarem B.
 úto (σ) *fölös* | *abundans, superfluus*; *úta C., egyebeknél több; *kamat* | *plus*; *fenus, usura* B.
 utem *fölös lenni* | *abundare, superesse* R. P.: *utemeške mértéken túl* | *supra modum* P.
 *uteštam *megnövekedni* | *increcere* Br.
 *utemdem *növesztetni* | *augere* Bk. II.
 utlá több, többet; sokkal | *plus*; *multo* (c. comp.); *utlarák több, többet, többnyire* | *plus, plerumque*; *.
 utlem *megmenekedni, szabadulni* | *salvum, liberum evadere*; -*ledem* (fr.); *utlem, atlem B.
 udur *földvakaró* | *rastrum*.
 udralam *vakarni* (*körömmel*) | *scabere, scalpere, -rkalem* (fr.), -*raldam vakaródzni* | *se perfricare, cf. odorem*; *udurkalem *aggódni* | *sollitum esse* (cf. *fülét vakarni*) K.
 *udralmaš *vonás* | *linea* B.
 *udralam *jelt adni, inteni* | *signum dare, nutu significare* Bl.
 4. 7. K.
 uzaktarem (σ) *elkísérni* | *comitari, deducere*.
- úzo *hím* | *mas, masculus*; *óza Bl.
 uná (σ) *vendég* | *hospes, conviva*; *zana, zna C., zuna B.
 unálok *vendégség* | *hospitium*: *unalokeš kajaš v.-be menni* | *hospitium, convivium inire*.
 *zunalem *vendégeskedni* | *convivio interesse*.
 unaliktem *megvendégetni* | *hospitio, convivio excipere* P.
 úndur (σ) *hód* | *castor*.
 úndula *poloska* | *cimeax*.
 úver (α) *hír, tudósítás* | *nuncius* (*Nachricht*); *ubér B.
 *uberlem, uberlandarem *hírdetni* | *nunciare* B.
 umur, umor (σ) *csendes* (*idő, víz*) | *tranquillus, placidus*.
 umurlanem *megcsendesedni* (ex. szél) | *consedari*.
 umula (σ) *komló* | *humulus lupulus*; *omala, omla, umla C.
 úmdo *nyárs* | *veru*.
 umbál *túlvaló, túlsó rész* | *ulterior, ulterior pars*; *B.
 *u. sirä *túlsó part* | *ripa ulterior* B.
 umbálne (*loc.*) *túl; n-túl* | *ultra; trans*; *umbálna B.
 umbáke, umbák (*lat.*) *túl, túlra* | *in partem ulteriorem*, *umbáka B.
 *umbécen *túlnan, -n túlról* | *ex parte ulteriore* B. K.
 ur evet, kopéka | *sciurus; kopeika*; *.
 lur, luraš (lu-ur, lu-uraš) *tíz kopékás* | *numus denarius* (10 kop.); *luraš Bl.

- ig-ur, kog-ur *egy, két kópéka*; *kók-ur Bl.
- *vislur *fél rúbel* | *dimidius rublus (50 kop.)* K.
- šüdör (šüdö-ur) *rúbel, рубль (100 kop.)*
- ur-elszakítódni, elsodortatni (*föld a víztől*) | *avelli, abrumpi (ex. terra impetu fluminis).*
- uruktarem elszakítani, elsodorni (*földet a víz*) | *avellere, ab-rumpere.*
- *urdem *eltartani, megyóvni* | *sustentare, conservare* B.; *tartóztatni* | *retinere* Bl.
- urs (σ) *aczel* | *chalybs*; *urus, urs C.
- *urbal- *keverní, elegyíteni* | *miscere* B.; *cf. varem.*
- úrman *gyarapodás* | *incrementum.*
- urmužam *vonyítani (kutya)* | *ululare, -zedem (fr.), -žaldem (nt., dim.);* *urmožam C.
- úrluk (σ) *mag, vetőmag; nemzedék* | *semen; progemies, stirps.*
- úla *előfogat, fris ló* | *equi curru juncti, equi mutati.*
- ulák (σ) *magában való, magányos; csendes, rejtett hely* | *sobus; locus ab arbitris remotus (ex. g. ulakeš kaena);* *olák vär B.
- ulam *vagyok* | *sum*; *ulam, ilam B., olam C.
- praet. elem valék* | *eram, ele vala* | *erat* R., *ile* P.; *ile B., ole C.
- *úla: *úlaža-gícen abból a mije* van | *ex eo quod habet* Bk. II. 8, 11.
- ulán: *piš u. liaš bővölködni* | *abundare* Br. II. 9, 8.
- *ult-: *odolen ultenet imádkozásban voltak* | *in precatatione occupati erant* BAp. I, 14. *cf. jumuldem.*
- ultemáš *imádság* | *precatio, preces* BAPC. 5, 8.
- ulmu (σ) *férj, ur[-am]* | *maritus, dominus* L. S.
- ü *vaj, olaj* | *butyrum, oleum*; *û C., ü B.
- škal-ü *tehénvaj* | *butyrum, pu-ü faolaj* | *olivum.*
- üngö *bagoly* | *bubo*; *üngü C.
- üngüröük *lassu, buta* | *tardus, stupidus.*
- üngüröükemam *megbutítani* | *stupidum fieri.*
- üngše *csendes, békés* | *placidus, mitis* R., ünšö P.
- üngšemdem *kibékíteni* | *placare.*
- üčažem *veszekedni* | *contendere, altercari*; *vicašem B.
- *üš *kalapács* | *malleus* C.
- üšandarem *nyugtalanítani, háborgatni* | *inquietare, turbare.*
- *üškurem *fölinđítani, fölingerelni* | *irritare, lacerare* BAp.
- üšküž *bika* | *taurus*; *üšküš C., üšküž *tulok* | *juvencus* B.
- vusko ü. *ökör* | *bos.*
- üštam *törülni, seperni* | *abstergere, scopis verrere, -tedem (fr.);* *ištaläm C., ištilam *megtörülni* | *extergere* B.

sürg' ü. *arczát megtörülni*, pört
 ü. *szobát seperni*.
 üstő *öv* | *cingulum, zoña* R., ušti
 L.; * *íšte, este* C., *i'šta* B.
 * *üstövä* *derék (öv-hely)* | *lum-*
bus C.
 * *íстал-övezni* | *cingere* : *íštam* *is-*
talaš az övet fölkötni | *succin-*
gi Bl. (*štim štal-* BAPC. 1, 13.)
 užam *hívni* | *vocare, advocare* ;
 * *üzám* C., *üzám* B.
 užüktem *meghívatni* | *invita-*
re P.
 užalanem *megvedleni* | *plumas mu-*
tare.
 üdem *vetni* | *serere, üdedem* (fr.)
 R., *vüdem* L.; * *üdem*.
 üdür *leány* | *filia, puella* R., *vü-*
dür L.; * *eder, idir* C., *idür* B.
 üdüramaš *asszony* | *mulier* ;
 * *ederämäš* C., *idrämäš, idü-*
remäš B.
 üdür-vél *mostoha leány* | *pri-*
vigna.
 üzgár, üzgar *szerszám, eszközök,*
holmi | *instrumenta, utensilia,*
vasa ; * *žgar holmik* BAP.
 ömie ü. *lószerszám* | *helcium* ;
 vočko ü. *könyhaszerek* | *vasa*
coquinaria.
 ünžültük *fejjel lefelé* | *capite deor-*
sum verso (*šolgaš állni, sa-*
kaš akasztani).
 üp *haj* | *crinis* ; * *üp* C., *üp haj,*
hajszál | *capillus, pilus* B.
 üpoñem *porkó hajfónadék* | *cri-*
nis plexus (Zopf), cf. *punem*.
 üpš *szag* | *odor* R., *upiš* L.; * *üpš.*

üpšan *szagos* | *oleñs*.
 üpšem *szaglani (szaglik)* | *olere,*
-šedem (fr.) ; *-šaldam min-*
denütt szaglani | *ubique olere* ;
 * *üpšem* B.
 üpšinžam *szagolni vmit* | *olfa-*
cere, -žedem (fr.) R., *üpšin-*
zam S.
 üvürä *szúnyog* | *culex*.
 ümä' : *ümäšte taval* | *anno supe-*
riore ; *a minap* | *nuper* RcsM.
 702.
 ümäsen, ümäštegeč *taval óta* |
inde ab anno superiore.
 ümäse *tavali* | *anni superioris*.
 ümür (α) *élet, élet ideje* | *aetas*.
 ümürdömö *örökkévaló* | *aeternus*.
 ümülükš v. *ümülkä, ümül árnyék* |
umbra ; * *emelkä* C., *i'mil*
árnyék, imi'lka árnykép, ké-
sértet | *simulacrum vanum,*
species B.
 ümülükšte *šinžaš az árnyékban*
ülni | *in umbra sedere*.
 ümülükšán *árnyékos* | *umbrosus*.
 ümbäl *fölszine vminek* | *superficies*.
 ümbälne (loc.) *fölszinen* | *in su-*
perficie R., *umbälne* P.
 ümbälan, ümbäk *fölszínre* | *in*
superficiem R., *umbalan* P.
 ümbäč *fölszínről* | *e superficie*.
 ül *vminek alja* | *pars inferior*.
 ülöl *alulvaló* (ü. *vuj alsó vég*) |
inferior.
 ülnö (loc.) *alul, lent* | *subter, in-*
fra ; * *ülnä* C.
 ülnösö *alsó, alulsó* | *inferior,*
imus ; * *ülnša* B.

- ülä'n (lat.) alá, le | *deorsum*.
 ülük, ülükö le, lefelé | *deorsum*;
 *ülka B., ülkä C.; ülkók
 aljáig | *ad imum* B., ülkilárák
 lejebb | *inferius* BL.
 ülüč abulról | *ab inferiore parte*,
 ab imo; *ülec C., ülec, -cen K.
 kaek, kaik (στ) madár; vad |
 avis; fera; *kek.
 čodera kaek vad, erdei vad |
 fera silvestris.
 kauño szövetséges, társ, barát;
 barátság | socius, amicus;
 amicitia, foedus R., kauñe S.
 meñen kauñem szövetségesem |
 mihi foedere junctus.
 kauño liaš szövetkezni | foedus
 facere, kauñom eštaš barát-
 ságot kötni | amicitiam inire.
 *kaklaká görbe, ravasz | curvus,
 callidus, versutus: k. šamak
 ravaszág | callide dictum, do-
 lus B., k. korna görbe út |
 via curva BL.
 *kagak horog | hamus, u. cus C.
 kágaz (α) papiros | charta, ch. lin-
 tea.
 kágar, káger (στ) görbe | curvus.
 kagergem görbedni, görbüllni |
 incurvari; -rgedem, -rgelam
 (fr.).
 kagertem görbíteni | incurvare;
 -tedem (fr.).
 kajem menni, elmenni | ire, abire;
 (praemisso gerundio = el
 Hungaricum, verbis apposi-
 tum, cf. NyK. IV, 88.); kaje-
 dem (fr.); *kejem.
 *marlan keaš férjhez menni |
 nubere cui B.
 kaektem menetni vkit | abire fa-
 cere, abigere.
 *kajic (στ) olló | forfex C.
 kanga sovány (állat) | macer (pe-
 cus) F.
 kače (στ) völegény | sponsus.
 kackizám: vizskétést érezni | sen-
 tire pruritum K.
 kaška (στ) tönk (eldölt fa az er-
 dőben, a víztől vitt fa) | ar-
 bor subversa, v. torrente ab-
 repta; *käskä karó | palus
 (-li) C.
 *käskä epe | fel C. (cf. šekš).
 *kaške savanyú | acidus C.
 *kaškem savanyodni | acесе-
 re C. [tua.
 kášta mestergerenda | trabs perpe-
 katem leszakítani, letörni | avellere,
 defringere (ex. izišok kin-
 dem egy kis kenyeret); kat-
 kalem (fr.)
 kátek töredék, letört vmi | avul-
 sum quid, frustum.
 katlem szakadni, törödni | prae-
 fringi: telže katlá a hold
 fogy | luna decrescit.
 kas (στ) este | vesper R., kač L.
 keče k. lieš a nap lemenőben
 van | vesperascit.
 kas-tene estvel | vesperi.
 kasarem (sulukom) meggyónni |
 confiteri (sacerdoti peccata)
 P.; *kesärem B. P.
 kasaremaš bűnbánat | poeniten-
 tia (peccatorum) P.

káze (σ) *kecskebak, kecske* | *caper, capra*; * kesä C. B.

k. tagá *kecskebak* | *caper*.

kana, kanák (gana) -szor, -szer, *ex. ikana (i. e. ik-kana) egyszer | semel, ves-kana másodszor | secunda vice, nil-gana négyszer | quater, kumuso-g. harmadszor | tertia vice etc.*; * kanák B., kana, gana (känä, gänä), känäk *etc.* C.

ikanašte *egyszerre* | *subito*.

kanem (σ) *pihenni, megpihenni* | *requiescere*; -nedem (*fr.*); känem C. B., känaltam B_{ap}.

* känaktem, känektem, kändarem *megnyugtatni* | *tranquillare* B.

* kängäs (σ) *tanács* | *consilium* C.

* kängäsem *tanácsolni* | *consilium dare* C., *tanakodni, megítélni* | *consiliari, deliberare, judicare* B.

kandakše, kandakš *nyolcz* | *octo*;

* kändäxše C., kandakš B.

kandakš-lu *nyolczvan* | *octaginta*.

kandakšemese -kšese *nyolczadik* | *octavus*; * kandakša B. (kandakšániša B_p. II, 2, 5.) kändäxšeže C.

kándo vuj *kék virág a gabonában* | *flos caeruleus in frugibus (cyanus)*.

kandrá (σ) *kötél* | *restis, funiculus*.

kap *test, termet* | *corpus, statura*;

* káp B.

kugo kapán (ömne) *nagy, magas (ló)* | *magna staturae*.

küzgö kapan *nagytestű, vastag* | *corpulentus*.

kapká (σ) *kapu* | *porta*; * χapká B., kapka C.

kapcák *négyszögű függögallér (a nők mezer-jén)* | *galerus quadratus dependens*.

* kápšiltem *lánczolni, lánczra verni* | *catenis vincire*.

kapla, kaplák *mindenütt* | *ubique*. pasu kapla *kaešna mindenütt mentünk az egész mezőn (mező szerte)* | *totum agrum permeavimus*.

kava *gyomor* | *stomachus*.

kávan (σ) *asztag* | *acervus (foeni)*;

* kävän C.

šurno kavan *gabna asztag* | *acervus frumenti*.

* kaval, jal-gaval *sark, lábsark* | *calx pedis* C., kavál B.

* kar-enni | *edere, comedere* B.

* karte ilaš *bőjtölni* | *jejunare*;

karm šon *megéhezett* | *esurit*.

kárma *evés, étel* | *esus, cibus*. [B.

cicam *karša csecsszopó* | *lactens*

kara: k. vondo *keresztpálcza a kogo vuj vondo-n, melylyel ezt fölcsavarják* | *baculus transversus, quo k. v. vondo torquetur (cf. vondo)*.

karatan (σ) *barát, szerzetes* | *monachus*.

karas (σ) *méz-lép* | *favus*; * kāräš (mükš k.) B_L.

* kār'riš, kārš (*instrumentum musicum*) *hegedű* | *violina* B_L. 7.32., гусли B_k. I. 14, 7. B_{ap}c.

* kargaš *háj, kéreg* | *cortex* C.
 kárše *haris* | *rallus crex*.
 karneštam (σ) *nyujtózni* | *pandiculari*; -štedem (*fr.*)
 kalasem (σ) *mondani* | *dicere*, -skallem (*fr.*); * kelesem C. B., keleskalem (*fr.*) Bł.
 kálok, kálak, kálek (α) *nép* | *populus*; * xálak B.
 kalda *kis négyszögű bőrzacskó, melyet az öven hordanak (tűzszerszám, pipa, pénzstb. szá-mára)* | *sacellus coriaceus, in cingulo gestatus*.
 * kalpák (σ) *sisak* | *galea* B_{EF}. 6, 17.
 kirtni-kolpák (*vas kalap*)
 B_{THESS.} I. 5, 8.
 -ke, -ge-ostúl, -estül | *una cum*; *-ge.
 kekerek *taréj (kakasé)* | *crista (galli)*.
 kečalam, kačalam *keresni* | *quaerere, inquirere*; -ledem, -ldo-lam (*fr.*) R., kičalam P.; * kičälám C. K., kičälám B.
 keče *nap* | *sol, dies*; *keča B., ke-že C.
 k. volgodo *napvilág* | *lux solis*.
 k. lekmaš *napkelet* | *oriens*;
 * k. lültma mongir B.
 k. šečmaš *napnyugat* | *occidens*
 k. val (keč val) *dél* | *meridies*,
 k.-valom *nappal* | *luce, inter-diu*; *keče-vá'l *dél, nappal* |
meridies, lux B.
 kečen, keceňok *mindennap* |
quotidie.
 kečán *verőfényes* | *apricus*; ke-čán *ogol borús* | *nubilus*.

kečaš: kum. k. (parem) *három napos (ünnep)* | *trium dierum (festum)*.
 kečem *függni, lógni* | *pendere*; *.
 kečaldam *odaakasztódni* | *sus-pendi*; * kečaltam (kečalten *tídan süješ nyakába borult* | *in cervicem ejus invasit* Bł. 15, 20.) *függődni, odaragad-ni* | *pendere, inhaerescere*.
 kečektem *függeszteni, fölakasz-tani* | *suspendere* C.
 kečemäš *függöny* | *velum, aulae-um* B.
 kečkem *befogni (lovat)* | *curru jungere (equum)*; kečkedem (*fr.*)
 * kickiktem *igába fogni* | *in ju-gum adigere* B_{K.} II.
 kečkerem (σ) *kiáltani, kiabálni hívni* | *clamare, vocare*; -ra-lam (*mt.*); -rkalem (*fr.*) R.; kickirem P.
 sisna kečkera *disznó rőfög* | *sus-grunnit*; ludo, kombo k. *ré-cze, lúd gágog* | *anas, anser strepit*.
 kečkermaš *kiabálás* | *clamor*.
 kešá (kašá) *nyom* | *vestigium* R., kišá P., cf. jišá, jišán.
 kéšer (π) *répa* | *rapum*.
 keškár *hengernek neme, melyre a fonal föltekерödik* | *cylind-rus, cui fila texenda invol-vunt*.
 keškem (kiškem) *dobni* | *jacere, abjicere*; keškalam *el-, kiön-teni* | *effundere*; -kaldam, -ka-

ledem (*fr.*); * kiškem, kiškäläm C., kiškal-, kiškalt- B.
 kiškal-goltaš *elontani* (*vért*) | *effundere* (*sanguinem*).
 tereš kiškaš *ganejozni* (*földet*) | *stercorare*. [kiška B.
 kešké *kigyó* | *anguis*; * keške C.,
 kešték (*σ*) *ereszték, pálha* | *assumentum angulare* (*indusii*).
 ket kéz | *manus* R., kät L.; * kit C., kid B.
 ket-šól *karperecz* | *armilla*.
 ketam *-hatni, -hetni* | *posse* (NyK. IV, 87.) R., kertam, kerdam P.; * kerdäm, kirdäm C., kerdam B.
 kette me *tehetetlen, ügyetlen* | *impotens, inhabilis*; * kértema *gyenge, beteg* | *imbecillus, infirmus*.
 ulo ketmen *lehetőleg* | *quoad fieri potest*; * nakértman B.
 kedal *derék* | *regio sacra corporis humani*; * kedäl C., kidäl B.
 kede: kú-kede *vadgalamb* | *palumbus*, tur-gede *gerlicze* | *turtur*; * kädä C., kädä *galamb* | *columba* B.
 kedetlem *kotlani* | *glocire*.
 kené *kender* | *cannabis*; * kiñe C.
 keñér *sing* (*könyöktől ujjhegyig*) | *ulna*; * kiñer B.
 k. vuj *könyök* | *cubitus* R., känär-vuř L.
 kengež *nyár* | *aestas* R., känäš L.; * kängež C., kängiž B. K.
 kengežem *nyáron* | *aestate*; * kängižam K.

kengežese *nyári* | *aestivus*.
 kem *csizma* | *calceus turcicus*; *
 keram *betenni, beledugni* | *infigere, inserere*; -redem (*fr.*); * kerl- *rádugni* B_{MK}. 15, 26.
 kéraser (*σ*?) *gonosz, haragos, fene* (*állat*) | *saevus, ferus*; * kirásir B. K.
 kerä'1 (*σ*) *kellő, szükséges* | *necessarius* B.
 kere (*σ*) *igaz, igazság* | *verus, veritas* R., kerže P.; *kirók C., kir B_{AP}., kirža *veritas* W.
 keren v. kereűók, kerűók *bizonyosan, valóban* | *certo, revera*; *
 kerék (*σ*) = *akár-* | *-libet, -vis* (*pronominiibus interrogativis praefixum, cf. NyK. III, 441*), *ex. kerek-kő akárki* | *quilibet, quivis etc.*; * B.
 kéreš *sérincz* | *perca cernua*; * ki-reš, kereš C.
 * kerém *kötél* | *restis* C. B.
 k. ónga *tőr, laqueus* B_K. 1.
 kerem *verni, ütni* | *percutere, pulsare*; -rkalem (*fr.*); keraldam (*pass.*); kerektem (*eff.*); *kärem B_{AP}., kereltam (*pass.*) B_L.
 keremét (*α*) *rossz szellem, ellenséges istenség; hely, melyet a lakásánaktartanak, s holneki áldoznak* | *numen hominibus infestum; locus, ubi hujusmodi numen habitare credunt, eique sacrificant* R. P.; * keremét *bálvány* | *idolum* B_K., I. 10, 19

keremétašta coklaša (a keremet-ben áldozó) bálványimádó | idolatra Бк. I.
 kergaldem föltűrni (ruhanjjat) | replicare (manicam).
 kéрге fekete harkály | picus mar-tius.
 kel (στ) húr | chorda ; *C., kil K. kislá kel guszli-húr, jongež k. ívhúr, ívideg | nervus (in ar-cu); res k. a mellen hordott kereszt v. gyöngyfűzér | cruz v. linea margaritarum, quam ante pectus gestant.
 kelemde köldök | umbilicus.
 kelge mély | profundus ; * kelgä C., kélga B.
 kelgemam mélyedni | profun-dum fieri.
 kelgemdem mélyebbíteni | pro-fundum facere.
 * kelgeža mélység | profundi-tas C.
 keltal- ölelni | amplecti P.; cf. el-talam B.
 * keltemäš ördög | diabolus B. (cf. küldömaš).
 * keldé háló, gyalom | rete B. K.
 keldem kötözni | colligare; -dedem (fr.)
 keldá kéve | manipulus, merges ; * kiltá B.
 keldéš kötés, csomó | nodus.
 ki'ak sárga sás | carex flava.
 ki'ar (α) ugorka | cucumis.
 kiem (α) feküdni, betegen feküd-ni | jacere, lecto teneri ; kil-dam (fr.); *.

kiše jing fekvő beteg | lecto af-fixus, aegrotus.
 kild-koštaš kóborolni, bujdos-ni | vagari ; kild- v. kilt-koš-tošo kóborló | homo vagus.
 * kidešt- : kideštema vár (fek-vöhely | cubiculum?) sátor-osztály | pars tentorii ВнѢв. 9, 2.
 * kičaká kemény, szigoru | durus, severus ; k. jängán kemény-szivül | animi duri B.
 kiš szurok | pix ; * C.
 k. pot (szurokkatlan) pokol | gehenna ; * kiš-pad B.
 * kižem fázni | frigere, algere C.
 * kičiktem megfagyasztani | con-gelare K.
 kisá erdei pinty | fringilla caelebs.
 kizet most | nunc ; * ki'zit.
 kizetse mostani | qui nunc est ; * ki'zitša B.
 kiüilam fölkelni | surgere, -ledem (fr.) ; * kiüeläm C., kiüi-lam B.
 kiüildem fölkelteni | suscitare, excitare, -ldalam (fr.) ; * ki-üeltem C., kiüiltem B. (ču-da-doko k. rosszra indítani).
 ki'nde kenyér | panis ; * kindä C., ki'nda kenyér, gabona | pa-nis, fruges B.
 k. kom kenyérhéj | crusta pa-nis ; k. körgö kenyérbél | mol-lia panis.
 * kiring- fölkurjantani (örömtől) | clamorem laetum edere Bg. 4, 27.

* kirtlem: namasírlanen k. *bu-
jálkodni* | *lascivire* Bg. 5, 19.

* ko *hab*, *hullám* | *unda*, *fluctus*
C. B.

* koán *habos*, *hullámos* | *fluctuo-
sus* B.

kok *két* | *duo*; *.

kóktot *kettő* | *duo*; * kóktot,
kóktit, kókta.

kogonék *mind a kettő* | *ambo*;
* kogonék, kohonék B.

kolo *húsz* | *viginti*; * kokla C.,
koklu B.

* kok véré, kok pékala *kétfelé,
ketté* | *in duas partes*.

koktoso *második* | *secundus*;

* kóktimša B., kóktéša *má-
sodszor, azután* | *secundo* Bk.

I. 12, 28.

kokerem *köhögni* | *tussire*; koko-
redem (*fr.*), kokeraldem
(*mt.*); * kařrem C.

kókurtaš *köhögés* | *tussis*; * kah-
retaš C.

kókša *rühes sebek a fejen* | *porrigo*.
k. vujan *rühes fejü* | *porrigi-
nosus*.

kókla *köz* | *intervallum* (enger k.
folyóköz).

kokla-koštšo *közbenjáró* | *inter-
cessor* P. (* lo-kaša B.)

kéklase *közbenső* | *intermedius*.

koklašte (*loc.*) *között* | *inter*.

koklaške, koklaš (*lat.*) *közé* | *in
medium*.

koklageč (*abl.*) *közöl* | *e me-
dio*.

koklaga *kemény* | *durus*.

koklagangam *keményül* | *du-
rum fieri*.

koklagangdem *keményíteni* | *in-
durare*.

kogárše *moly* | *tinea*; * kogérša B.

kogulo (*σ*) *lepény* | *placenta*; * ka-
gel C.

koja (*σ*) *kövé* | *pinguis*; *kövérség*,
zsír | *pinguitudo*, *pingue*.

kojngam *kövéredni* | *pingue-
scere*.

kojam *mutatkozni, meglátszani*,
megjelenni | *apparere, con-
spicuum esse*; *kojedem* (*fr.*);

* kajam C. B., kajaltam
Bapc.

končem *jelenni* | *apparere* R.,
kojzem P.; *kojzoktem* (*eff.*)
P.; * *kajzoktem* (*eff.*) Bapc.

* kaješlanem (*kaješ liam*) *mu-
tatkozni, elétiünni, támadni* |

apparere, cerni, emergere B.

kojdarem *tréfálni* | *jocari*.

kojdarček *tréfa* | *jocus*.

koč, koč *-on át*; *alatt* (*idő a.*) |
per (*locum, tempus*); * kač.

-leč *koč -on túl, -nál többe* |
ultra, plus quam; * gic kač
B.

* kačliaš *fölbülmülni, elsölneni* |
superare, praecedere B.

kočo *keserü* | *amarus*; * káča.

kočemam *megkeseredni* | *amares-
cere*.

kočemdem *keseríteni* | *amarum
facere*; -mdedem (*fr.*)

kočkam *enni* | *edere, comedere*;
-čekedem (*fr.*); * kačkam (C.)

- conjunctivum verbi* kačkam
dicit kartnem esse, cf. kar.)
 kóčoš *étel, éték* | *cibus*; *káč-
 kiš B.
- kočkoktem *etetni* | *cibare*.
- koškem *száradni, meg-, kiszárad-
 ni* | *siccari, consiccari*; -ke-
 dem (*fr.*), koškaldam *szá-
 radni* | *siccum fieri*; *koškem
 C. B.; *cf. kukšo száraz* | *sic-
 cus*.
- koštem *szárítani* | *siccare* C.
- koštam *járni, -tedem (fr.)* | *ambu-
 lare, meare, proficisci*; *kaš-
 tam B. C., kaštalam (*dím.*)
 C; kaštikalem (*fr.*) B., kaš-
 takalem C.
- koštem *fájni* | *dolere*; *karštem
beteg lenni, fájni | *aegrotare,
 dolere*.
- vujem košta *fejem fáj* | *caput
 mihi dolet*.
- koštošo *fájás, baj, betegség* |
dolor, morbus; *karštiš B.,
 karštiša *beteg* | *aeger* B.
- *karštiktem *beteggé tenni* | *aeg-
 rum facere* B.
- koštalam *meríteni* | *haurire*; -le-
 dem, -leštam (*fr.*); -laldam
merítődni | *hauriri*; *kaš-
 tal- B.
- kož *jegenyefenyű* | *pinus abies*.
- kožlá *fenyves (erdő)* | *pinetum*.
- kožárge *hegyes* | *cuspidatus*; kašár
 B., kašárga *hegyes ösztön* |
stimulus Bk. II.
- *kašar mučaš (*hegyes vég*)
csúcs | *cacumen*.
- kožárge v. kožar toja *hegyes
 bot* | *baculus cuspidatus*, ko-
 žar *parná mutató ujj* | *digitus
 index*.
- kožartem *hegyezni* | *acuere, cus-
 pidare*; *befejezni, bevégezni* |
finire, conficere; -tedem (*fr.*);
 *kašartem *hegyezni* | *acuere*
 Bap., *befejezni* | *finire* Bg.
- kot, kod *kor, idő* | *tempus*; *god B.
 šudo kot *szénakor (kaszálás ide-
 je)* | *tempus foeni secandi*, tü-
 retme k. *aratás ideje* | *t. me-
 tendi*, üdömö k. *vetés ideje* |
t. serendi.
- kodom *kor, idejében* | *tempore*;
 *godam B.
- kodsén, kodsek *óta* | *ex tempo-
 re, inde a*; *godšén, godgic B.
- kotán (*στ*) *segg* | *podex*; *kután B.
 jol k. *lábsark* | *calx pedis*.
- *koti *macska* | *felis* C.
- kodam *maradni* | *manere, rema-
 nere*; *.
- koštoš *maradék; múlt (nap, hét,
 év)* | *reliquiae; praeteritus (di-
 es, annus)*.
- kodem *hagyni, hátra hagyni, el-
 hagyni* | *relinquere*; kode-
 dem (*fr.*); *kodem C. B.
- *kodektem *elhagyatni (vkivel
 vmít)* | *relinqui jubere* C.
- kodalDEM (kudalDEM) *megbo-
 csátani; abbahagyni, meg-
 szűlni* | *remittere, condonare;*
desistere a re R., kudalTEM P;
 *suluk *kožšašluk bűnbocsá-
 nat* | *remissio peccatorum* B.

- *kodalam *kísérni* | *comitari, prosequi*; -lkalem (*fr.*) C. K., kodolam *kísérni*, -loktem *elbo-csátani*, *elkísérni* | *dimittere, prosequi* BAP.
- kosa-tále *fű a gabonában (fehér virágú, szúrós)* R.; *kusa-tála *bogácskóró* | *carduus* BHÉB. 6, 8.
- *kosi'r *bűszke* | *superbus* BTRM. II. 3, 2.
- *kostan *bátor* | *audax* C.
- kon *szapu* | *lix, lixivium*.
- kongla: k. *lűvöl hónalj* | *ala (vallis axillaris)*; *konglá BAPC. 1, 13.
- kondem *hozni* | *afferre, adducere, -dedem (fr.)* R.; kondištam *hordozni* | *portare, apportare* L.; *kandem C. B., kandištam B.
- koptak: ket k. *kézfej* | *metacarpus*, jol k. *lábfej* | *metatarsus*.
- kopšánge *féreg* | *vermis*; kapšán-ga *bogár* | *scarabaeus* C. (*sáska* | *locusta* Bm. 3, 4, kogo šuldurán k. BAPC. 9, 3.)
- kovášte *bőr* | *cutis, pellis* R., kobašti L.; *kavašta C., kabášta B.
- kovorá (*σ*) *stuczer, csinosan öltözött* | *homo elegans, nitidus* R., kovrá *kevély* | *superbus* P.; *kábír *kevély* B.
- kovortatem *stuczereskedni, csinosan járni* | *eleganti cultu incedere*; *kabirtaltem *kevélykedni* | *superbire* B.
- kom *háj* | *cortex, crusta*, kinde k. *kenyérháj* | *crusta panis*; cf. kumuž.
- *piž-gom *keztyű* | *manica, digitabulum* C. (cf. pež).
- kómdoš *fedél* | *operculum*.
- šinža k. *szemháj* | *palpebra*.
- komdeštem *befedni* | *operire*; *komdištem *bezárni, becsukni (könyvet)* | *claudere* B.
- kómduk *hanyatt (feküdni)* | *supine*.
- kómbó *lúd* | *anser*; *komba C. kaik k. *vad lúd* | *anser silvestris*, ašneme k. *házi lúd* | *anser domesticus*.
- kórák (*σ*) *varjú* | *cornix*; *karak C., korák B.
- *koraska *vő* | *gener* C.
- korangam *félre térni, kitérni* | *cedere (de via)*; -ngeštam, ngelam (*fr.*); *karangam B.
- korem *rajzolni* | *delineare*.
- korém *völgy, mélyút, szoros* | *vallis, via cava, angustiae viarum*; *karém *völgy* | *vallis* C.; *verem, barlang* | *fovea, caverna*.
- šoja-gorem *nyakszirt* | *occiput*; *šaja-garem C. (šaja = шея).
- koreman *völgyes (csak egy k. -mal)* | *vallem habens*.
- koremlan *ver hegyes, völgyes, mélyedékes hely* | *locus iniquus, cavernosus*.
- korká (*σ*) *merítőkandl* | *cochlear majus*; *karká *kupa* | *cupa* B.

- korčák (σ): k. vate *báb* | *pupa* ;
 * korčák *fazék* | *olla* B. (kor-
 šók B.) [žanga B.]
 kor^oange (σ) *lapu* | *lappa* ; *kar-
 korno *út, csík* | *via, linea, stria* ;
 * kórna C. B.
 jol k. *ösvény* | *semita*.
 kornán *csíkos* | *striatus, lineatus*.
 kormuž *marék* | *vola*.
 kormuštalam *megmarkolni* | *ma-
 nuprehendere*.
 kormuštulam *markolgatni* | (fr.)
 kol (kál) *hal* | *piscis* ; * kol.
 kóla *egér* | *mus* ; * kała C.
 ku-kóla (*nagy e.*) *patkány* | *mus
 rattus* ; * kogo-kała C.
 kolanem (σ) *szomorkodni* | *moe-
 rere* ; -nedem (fr.)
 kolanaldam *elszomorodni* | *con-
 tristari*.
 kolandarem *megszomorítani* |
contristare.
 kolam *hallani* | *audire* R., kulam
 L., koledem (fr.) ; * kolam.
 kološtam *ráhallgatni, szót fo-
 gadni* | *auscultare, obedire* ;
 -štedem (fr.) ; * kolaštam C.,
 kolištam, kolštam *elhallgat-
 ni* ; *szót fogadni* | *contice-
 scere* ; *obedire* B.
 * kolštektem *uralkodni vkin* |
in officio continere quem B.
 koldomo *süket (nem halló)* |
surdus.
 kolem *halni, meghalni* | *mori* ; *.
 kološo *halott* | *mortuus* R., kó-
 lokšo P. ; * kolša, kólakša,
 koláša B.
- kolmás *halál* | *mors*.
 * kolšalandarem *halálra vin-
 ni* | *supplicium capitis sumere*
 B.
 koldem *küldeni, ereszteni* | *mittere,
 dimittere* ; (c. *gerundiis verbo-
 rum, cf. NyK. IV, 88.*) ; -de-
 dem (fr.) ; * koltem B. C. ;
 koltalt- *megbocsátani* | *remit-
 tere, condonare* B.
 koľmo *lapát* | *pala* ; * koľma.
 puš k. *evező-lapát* | *remus*.
 kö *kí* | *quis* ; * kü.
 kögörcan (σ) *columba* R., *galamb* |
kugarčín L.
 * köfírgem : kötírgmä's *elvetetés* |
rejectio, repudiatio B. 11, 15.
 kö'sten (π) *furkó, furkós bot* | *cla-
 va* ; * kestén B.
 köveg : saravoč k. *lakat* | *sera*.
 körgö *bél, bele v. belseje* | *vminek* |
pars interior ; * körga : *tá
 körgda a tí belsejök* B., *pört-
 körga ház belseje* | *domus in-
 terior* K.
 körgösö *belső* | *interior*.
 körgöštö (loc.) -*ben, bent* | *in, in-
 tus* ; * körgišta B.
 körges, körgöškö (lat.) *belé,*
be | *in, intro* ; * körgiška B.
 körgögeč (abl.) -*ből, belől* | *ex* ;
 * körgižgicen B.
 körgán *üres* | *vacuus* ; körgödö-
 mö *nem üres* | *non vacuus*.
 kölme *fagyott, hideg* | *gelatus, fri-
 gidus*.
 kölmem *fázni* | *algere* ; *fagygni* |
gelari ; -medem (fr.).

- kölmöktem *fagyasztani* | *gelare*; -ktedem (*fr.*)
- ku (*pronomen interrogat.*); * B., ko C.
- kudo *mily, mely* | *qualis, qui*; kudožo *melyik* | *qui*; * kúda, kúdaža B., koda, kodaže C.
- kuňare, kučolo *mennyi* | *quantum, quot.* [ta C.
- kušto *hol* | *ubi*; * kúšta B., koškuško (kuš), kužak, kužagen *hova* | *quo*; * kúška, kušak B., koška C.
- kužeč *honnét* | *unde*; * kušec, -cen B., košec C.
- kunám *mikor* | *quando*; * B., konam C.
- kuškeven, kušken *meddig* | *quousque*; * kuškébek B., koškebek C.
- kuze *hogyan, mint* | *quomodo, ut* R., kucé, kucéla P.; * kucé B., koce C.
- ku (*vide*: kugo): kuv-aváj *nagyanya* | *avia*; ku-akaj *nagynéne* | *amita, matertera*, kuači *nagyatya* | *avus*; kú-geče (*nagynap*) *húsvét* | *dies festus paschalis*; * kogéča B_{AP}. K.
- kú-kede *vadgalamb* | *palumbes*.
- kuakš *sekély* | *vada, brevia*.
- kuat (α) *erő* | *vis, robur*; * koat, kuat C., kuát *erő, hatalom* | *vis, potestas* B.
- kuatán, kuátle *erős* | *validus*; koatán C., kuátla B.
- kuatteme *erőtlen, gyenge* | *infirmus*.
- kuatlemam *erősödni* | *convalescere*.
- kuatlemdem *erősíteni* | *firmare, corroborare*.
- kuem *ásni* | *fodere*; kualam (*mt.*); kuadem (*fr.*)
- kuem *szőni* | *texere*; kuadem (*fr.*)
- kúe *nyirfa* | *betula*; * kogi C.
- kuerla *nyirfaerdő* | *betularum silva*.
- kuku *kakkuk* | *cuculus*; * C.
- kukšo *száraz* | *siccus*; * kužše C., kúkša B.
- kužše-geče C., kukš-keča *szombat* | *dies Saturni* B.
- * kuktem *varázsolni, jósolni* | *incantare, vaticinari* B_{AP}.
- kuktaza *varázsló* | *incantator* B.
- kúgo *nagy* | *magnus* R., kugú P.; * kogo C., kogó B.
- kugo-záj, kugo-za *nagy bátya* | *patruus*; *öreg bácsi* (*ismerős öreg ember*) | *quivis cognotus natu major*; * kuguzá B_{TIM}. I.
- kugožá (kugo-ža) *király, czár* | *rex, imperator* R., kugizá P.; * kugizá, kugizá C. B.
- * kugizániš *királyság, birodalom* | *regnum, imperium* B.
- * kugizalanem *uralkodni* | *regnare* B_r. [sul.
- kugurák *főnök, vezér* | *dux, praekugemam* *nagyobbodni* | *majorem, ampliozem fieri*; * kogojemam B.
- kugemdem *nagyobbítani* | *amplificare, augere*.

kúgu nap | *socrus*; * B.
 kujam *baszni* | *coire cum foemina*;
 jedem, jedelam (*fr.*)
 * kujrt- a haját fonni | *plectere cri-*
nes B.
 kučem hágni, fölhágni, fölmenni,
 fölszállni | *ascendere*; * ku-
 zem C., kuzem B.
 ömne vak k. lovat meghágni |
salire (equam).
 kučuktem fölszállítani | (*eff.*):
 viden-k. fölvzetni | *subdu-*
cere, sursum ducere; nomal
 k. fölvinni | *sursum ferre*;
 * kuzuktem B.
 kučem fogni, tartani | *capere, tene-*
re, kučedem (fr.); -čaldam
 fogódni | *capi, intercipi*; * ko-
 žem C., kučem B.; kučaka-
 lem (*fr.*) B_{AP}.
 puš-poč k. kormányozni (*ha-*
jót) | *gubernare (navem)*.
 kučedalám összekapni, össze-
 veszni | *manus conserere*; ku-
 čedalmaš verekedés | *pugna*.
 kuškam nőni, felnőni | *crescere,*
adolescere; *.
 * kuštem fölnevelni | *educare*.
 kušk-:
 kuškedam szakasztani, szétszag-
 gatni | *discindere, disrumpe-*
re; * kuškedám C., kuske-
 dam B.
 kušketlem szakadni (*ruha*) | *dis-*
rumpi.
 * kuškulaltam szakadni, elszakí-
 tódni (*ruha*) | *rumpi, lacerari*
 (*vestis*) B.

kuškužam lábait szétterjesztve le-
 ülni; lóra ülni | *distensis cru-*
ribus considerare; equum con-
scendere; * koškožam C.,
 kuškužam B.
 kuškuš-šinžaš lovagüléssel ül-
 ni | *distensis cruribus sedere*.
 kuškuštem lóra ültetni | *equo*
imponere B.
 kuškúžmo kedd | *dies Martis*;
 * koškožam C.
 kuštem tánczolni | *saltare*; -taldem
 (*dim.*); * kuštem C. B.; kuš-
 taltem C.
 kuštomaš táncz | *saltatio*.
 kušturá forgács, szemét | *assula,*
schidia; quisquiliae.
 kuštulgo könnyű | *levis; facilis*;
 * kuštalga.
 kuštulgemam megkönnyülni | *le-*
vare.
 kuštulgemdem megkönnyíteni |
levare.
 * kuštaltem megkönnyíteni | *le-*
vare C.
 kuž vüt húgy | *urina*.
 kužam hugyozni | *urinam face-*
re; -žedem (*fr.*)
 kúžo hosszú | *longus*; * kúža.
 kužemam hosszabbülni | *longio-*
rem fieri.
 kužemdem hosszabbítani | *longio-*
rem facere, producere; * B.
 * kužaža hosszúság | *longitudo*
 C.
 kut hat | *sex*; *.
 kudot hat | *sex (substant.)*; * ku-
 dat C., kudut B.

- kut-lo *hatvan* | *sexaginta*; *küt-lu.
- kudumoso, kudotoso *hatodik* | *sextus*; *kudumše C., kudumša B.
- kut *hosszaság, hossza* | *longitudo*.
koéner kut *egy rőfnyi h.* | *unius ulnae l.*
- kútko (στ) *hangya* | *formica*; *kutka.
k. šue *hangyaboly* | *formicetum*.
- kútkuž *sas* | *aquila*; *kučkaž C., kúčkuž B.
- kuturem *dicsekedni* | *gloriar*; *χuturem: šajam χuturaša *hazug, hiábavalót szóló* | *mendax, vana praedicans* БАР.
- kutla *körülvalóság* | *quod circum est*.
kutlašte (*loc.*) *körül* | *circum*; *gutlašta B.
- kutlageč (*abl.*) *körülbelől* — *-től* (*időtől*) | *circiter inde a.*
- kudakšam *levetni* (*ruhát*) | *exuere vestem*; -kšedem (*fr.*) R, kudaš- P.; *kadašam C., kudašam B. [*vestem*].
- kudakšaldam *levetkezni* | *ponere kudalam nyargalni, vágatni* | *equo citato vehi, -leštam* (*fr.*); *rohanni | *se proripere* B.
- kudal-koldaš *elszaladni, elfutni* | *aufugere*.
- kúdo *ház* | *domus*; *kúda C. B. (W. kudabiča, cf. veče).
- kudošto *hon, otthon* | *domi*.
kudoško, kudeš *haza* | *domum*; *kudeške C.
- kudogeč *házól* | *a domo*.
kudoso *házbeli* (*ruha*) | *domestici-*
- kudór *bodor* | *crispus*. [*cus*].
kusem, kusnem (στ) *átköltözni* | *transnigrare*; *kusem B.
- kusnuktem *áttelepíteni* | *in novas sedes traducere*; *kusektem B.
- kusarem (στ) *átköltöztetni* | *ad migrationem adigere*.
- kúzuk *nászajándék* | *donum nuptiale*.
- kup *mocsár* | *palus (-udis)*; *C.
- kupturgem *ránczosodni* (*kép*), *összeránczosodni* (*csizma*) | *se rugare, corrugari*; -geštam (*fr.*)
kupturgušo *ráncz, redő* (*a képen*) | *ruga*.
*kupturtem *ránczba szedni* (*a képét*) | *corrugare* B.
- kuvulžo *nyirfajd* | *tetrao tetrax*.
kum *három* | *tres*; *.
kumut *három* | *tres* (*substant.*) *.
kum-lo *harmincz* | *triginta*; *kum-lu.
- kumuso v. -mušo, -mutoso *harmadik* | *tertius*; *kúmša B., kumše C.
- kumušto *holnapután* | *perendie*; *kúmšušta K.
- kumaga (στ) *kályha* | *fornax, caminus*; *kamaká.
- kumalam *meghajtani magát, köszönteni* | *se inclinare, salutare*; -ledem (*fr.*); *kumalam.
- kumem *behúnyni* (*szemét*) | *oculos operire*; -medem (*fr.*); -mal-

- dam (*pass.*); *kumem, -muktem (*eff.*) B., kumaltem (*mt.*):
šinzam kumaltma (*egy szembehunyás pillanat | momentum temporis*) B.
- kumól engedelem, engedély | *venia, permissio.*
- k. puáš engedelmet adni | *veniam dare.*
- *kumulán kegyesszívű | *benignus* B. I. B. TIM. II.
- kúmuk fölfordulva, hassal lefelé | *pronus, ventre deorsum verso*; *B. (k. širg' vazenet arczra borultak | *in os pronum procubuerunt*).
- kumuktem fölfordítani | *evertere*; -ktulam (*fr.*); *kumuktem B.
- kumuktaldam fölfordulni | *everti.*
- kumuž nyirfahéj | *cortex betulae*; *komoš C.; *cf.* kom.
- kumda széles | *latus (adj.)*; *komda C., kumdá B.
- kumdangam szélesedni | *latum fieri.*
- kumdangdem szélesíteni | *latum facere.*
- kuralam szántani | *arare* R. L.; -ledem (*fr.*); *karalam C.
- kurúk hegy | *mons*; korok C., kuruk B.
- k. mari csuvas | *homo Čuvašicus.*
- kurúkš tarisznya (*vékony hársból fonva*) | *canistrum (etenuli lib. o confectum)*.
- kúrum életkor | *aetas*; *B.
- *k. pitemeška (*életfogytáig örökké*) | *in aeternum.*
- kurmész örökké | *in aeternum.*
- kúrmo-goč életen át | *per totam aetatem* P.
- kurgužam futni | *currere*; *B., korgošam C.
- kurgužaldem (*dim.*), -štalam (*fr.*); *korgoštalam (*dim.*) C., kurguštalam B.
- kurgušttem futtatni, hamar küldeni | *decurrere jubere, expedite mittere.*
- *kürša kosár | *corbis* B. P.
- kúrnoš holló | *corvus*; *kurtnaž C.
- kul (*σ*) rab, szolgál, cseléd | *servus, famulus.*
- k. majrā szolgáló | *ancilla.*
- kulá sárgásbarna (lónak színe) | *fulvus.*
- kü kő | *lapis* R., küä L.; *kü C., kü B.
- *tolgû tűzkő | *pyrites* C.
- *küjeran vär köves hely | *locus lapidosus* B.
- küam égni, megégni, megfőni, megsülni | *maturecere, coqui, assari*; *küäm C., küam B. (kün šoaš megégni | *maturitatem assequi*).
- küktem megéretni, megfőzni | *maturare, concoquere*; *B.
- küestam sütni | *assare*; -štodem (*fr.*); *küestäm C.
- kudaldem (*lege: küaldem?*): kinde k. kenyeret sütni | *panem coquere* R. CSM. 517.
- küdomö éretlen | *immaturus.*

- kün érett | *maturus*; *kün (kûn) C.
- kükš *magas* | *altus*; *kükše C., kükša B.
- kükšemam, -šangam *magasodni* | *altum fieri*.
- kükšemdem, -šangdem *magasítani* | *altum facere*.
- küč *köröm* (*mindenféle állatoké*) | *unguis, ungula*; *kiž C.
- küčem (kičem) *kérni* | *rogare, -üktem* (*eff.*); *kičem C.
- küčedelam (*v. küčedel-koštam*) *koldulni* | *mendicare*.
- kü'čüzö *koldus* | *mendicus* P.; *ki'ciza, ki'cüz B.
- küčük (σ) *rövid* | *brevis* R., kü'tük P.; *kitek, kotok C., kitü'k (*kis termetű* | *brevis staturae*) B.
- küčükemam *rövidülni* | *brevem fieri*.
- küčükemdem *rövidíteni* | *brevem facere*; *kitikemdem B.
- küšöl *fönt való* | *supernus*; *küšil (k. vär) B_{AP}.
- küšnö (*loc.*) *fönt* | *superne, in alto*; *kü'sna.
- küšnösö *felső* | *superus, superior*.
- küšan, küškö (*lat.*) *föl* | *sursum*; *kü'ska B., küskilä *feljebb* (*fölfelé*) | *sursum versus* B., küškä L.
- küšüč (*abl.*) *föülről* | *desuper, ex alto*; *kü'sicen B., kü'sic, -cen K.
- küzgö *vastag* | *crassus*; *ki'zge B.
- küzgemam *vastagodni* | *crassum fieri*.
- küzgemdem *vastagítani* | *crassum facere*.
- *kižgežä *vastagság* | *crassitudo* C.
- kütem (σ) *örizni* (*nyájat*) | *pacere* (*gregem*), *kitedem* (*fr.*); *kitem C.
- kütü (σ) *nyáj* | *grex*; kitö' B.
- kütüčö (σ) *pásztor* | *pastor*; *kitö'zä.
- küdör *nyirfajd* | *tetrao tetrax*; *keder C.
- uzo k. *hím ny.* | *t. masculus*.
- ava k. *nöstény ny.* | *t. femina*.
- küdürtem: *küdürta mennydörög* | *tonat* (*tonitru*); -rteleš (*fr.*); *kidärteš *mennydörög* | *tonat* C., *kidüre-* (*juma kidürcen mennydörgött* | *coelum intonuit*) B.
- küdürtšö *mennydörgés* | *tonitrus*; *kidär, *kidärzä*, *kiderce* C., *kidi'rtiš* B.
- küdül:
- küdülne (*loc.*) *mellelt* | *juxta, ad*.
- küdülösö *melletti* | *juxta positus, adjacens*.
- küdülan, küdük (*lat.*) *mellé* | *propter, ad latus*.
- küdüč (*abl.*) *mellől* | *a latere*.
- küsé (π) *zseb* | *loculus, funda vestis*.
- kü'zö, küz (σ) *kés* | *culter*; *kize C., ki'zä B.
- *küsem *kölcsön venni* | *mutuum sumere, -selem* (*fr.*) C.

- *küse kölcsön | *mutuum, creditum C.*, kü'sä B.
- küsün (σ) nalaš kölcsön venni | *mutuo sumere*; *kü'sin.
- künžem vájni, kivájni, véšni | *excavare, caelare*; -žedem (fr.) [čik C.
- küpčük (σ) párna | *pulvinar*; *kipkүvä'r (σ) híd, padlat | *pons; tabulatum*; *kibér K.
- kü'müž tál | *lanx*.
- kür vastag hárs (melylyel háztetőt is fednek) | *cortex tiliaceus*.
- kürän ter oldalas szán | *traha lateribus instructa*; *kirán ter K.
- küram tépni, kitépni | *vellere, evellere, -redem (fr.)*; *keräm C., kiram B., kiram K.
- kürüštam tépedesni | *vellicare*.
- kürlam kitépni, kiszakítani | (*fát, virágot*) | *evellere; elszakítani (czérnát)* | *disrumpere (filum)*; kürl'-kajaš elszakadni (czérna) | *disrumpi*.
- *kiriltišdeok szakadás nélkül, szakadatlanul | *sine interruptione K.*
- *kiredalam igyekezni, erőlködni | *eniti, operam dare B. K.*
- kürt magas hófuvatag | *nives exaggetatae*.
- kü'rtňö vas | *ferrum*; *kirtie C., kirtni' vas, békó | *ferrum, vincula B.*
- *kirtnilem meglánczolni | *catenis vincire B.*
- külam: küleš kell | *necesse est, opus est R.*, küleš P.; *keleš.
- küldöm v. og-kül jing nem kel-
lő, kelletlen ember | *incommodus, molestus*; *kéltema.
- kü'ldömaš kellellen, szükségte-
len | *non necessarius*; *kelte-
mäš ördög | *diabolus B.*
- gaňe 1) (*nomina comparativa formans*): u-gaňe (újkénti) olyan mint új | *novo similis*; tugaňe olyan | *talis*; *gaňa B., kaňa C.; 2) (*postpositio*) gyundánt, ként | *instar, velut*; * B.
- ge, -ke (*nota casus comitativi*) -ostúl, -estül | *una cum*; *-ge B.
- geč, -keč -ból | *ex*; *gic, gicen -ból, -tül | *ex, ab B.*, gic, kic C.
- gen, -gin, ken (*part. conditionalis*) ha | *si (cf. NyK. III, 469)*; *gin.
- ginat ha — is, bár | *etsi, etiam-si*; *ginat B., gűnat C.
- *čák (α) ár | *pretium Bap., vid. ak.*
- *čang: šüša č. cerän bélpoklos | *leprosus B.*
- *čä'dir (α) vagyon, jószág | *res, possessio B.*
- častärlänem dolgozni, fűradozni | *laborare L.*
- *čaná (σ) ág | *ramus Bz. 15, 2, cf. ona.*
- *čana-váštar ág, vessző | *ramus, virga Bmk.*
- *čangá deszka | *tabula, assis B., cf. onga.*

- * *xiriktem fölgerjeszteni* | *excitare* B.
- * *χοιά* БАРС. 1⁹, 20., *χοј* БАРС. 20., 4. *bélyeg* | *signum impressum*.
- * *ja* (*vox adhortantis*): *ja karna hadd együttk* | *edamus* БК. I.
- jákte erdei fenyű* | *pinus silvestris*;
* *jákte* C.
jakterla fenyves erdő.
- * *jáxa* (*σ*?) *tisztátlan, utálatos* | *immundus, foedus* B.
- * *jaktarem* (*σ*?) *megfertőztetni* | *inquinare* B.
- * *jaxnem* (*σ*?) *megtisztátalanítani* | *inquinari* B.
- jaklaga* (*σ*) *sima, csúsós, sikos* | *glaber, lubricus*; * *jaklaká* C. B.
jaklakangdem sikossá, simává tenni | *lubricum facere, levigare*.
- jakleštam elcsúszni* | *prolabi in lubrico*.
- jagem dörgülni, letörülni* | *terere, fricare*; -*galdem* (*mt.*); -*gkalem* (*fr.*); -*galdam* (*pass.*)
ket j. kezét dörzsölni | *fricare manus*.
- * *jäng lélek* | *anima*.
- * *jangalem elfáradni* | *defatigari*.
- * *jačaká szigoru* | *severus* БАР.
- * *jažo* (*σ*) *jó, szép* | *bonus, pulcher*.
- * *j. pušan illatos, jószagú* | *odoratus* B.
- * *jažoža szépség* | *pulchritudo* C.
- jatlem* (*σ*) *dorgálni* | *objurgare, increpare* BR. 14, 1.; HEB. 12, 5
- jastarem kiüríteni* | *evacuare, -redem* (*fr.*), -*raldam* (*pass.*);
* *jastarem* B., *cf. jars.*
jastarektem kiürésíteni | *evacuare*.
- * *jazá* (*σ*) *fiatal* | *juvenis* (*aetate*).
- jazik* (*σ*) *bűn, véték* | *peccatum, delictum*.
- jazikán vétkes, bűnös* | *peccator*.
- janak* (*σ*) *ajtó- v. ablak-félfa* | *antae, postis*.
- jánu aczél (tűzűtő)* | *chalybs* (*quo ignem silici excudunt*).
- jangatá nagyszulák* | *convolvulus sepium*.
- jandapká üveg (az ablakban)* | *vitrum*; * *jandár üveg*; *kupa* | *vitrum*; *cupa* B.
- * *jánzak öv* | *cingulum* B.
- javok sovány* | *macer*.
- javogem elsoványodni* | *macescere*; -*galdam* *id.*
- javoktarem megsoványítani* | *emaciare*.
- jámde* (*σ*) *kész, elkészült* | *paratus, confectus*; * *jämdä* C.
- jamdelem készíteni* | *parare, conficere*; -*ledem*, -*lkalem* (*fr.*);
* *jamdalem* B., *jämdälem* C.
- jamdelaldam elkészülni* | *se comparare, confici*.
- jal* (*σ*) *falv* | *pagus, vicus* (*cf. aul*);
* *jal nép* (*cseremiszek*) | *populus* (*Čeremissi*) C.; *nép*; *vidék, ország*; *más ember, felebarát* | *populus*; *regio, terra*; *alter, gentilis* B.

- *jäl idir ifju asszonyi állat |
mulier juvenis BTM. I. 5, 2.
- jara (σ) v. jarak üres, szabad
(munka nélkül) | vacuus, li-
ber.
- jara koldaš szabadon ereszteni |
liberum dimittere.
- jarem megtalálni, utolérni, meg-
kapni vkit | invenire, assequi
quem.
- jarsem (σ) ráérni, munkától sza-
bad lenni | vacare (cui rei);
*järsem.
- jars- : jarsedem gyakran kiürül-
ni | saepius evacuari.
- jarnem reményleni, bízni | sperare,
confidere.
- ječe hótalp | solea lignea nivalis.
- j. küč (kőröm) karika rajta, a
melybe beduggják a lábat |
annulus (in ječe), cui pedem
inserunt.
- ježéng íz, hajlás | articulus; *éžing
B^{KOL}.
- jol j. térdhajlás | poples.
- jetén (σ) len | linum; *itin C.,
i'tin B.
- jeda -onként (NyK. III, 459) | per
singulos; *jide B.
- *ará-jideók egy-egy csoport |
singulae catervae B.
- er-jeda minden reggel | quotidie
mane, kas-j. m. este | qu. ves-
peri.
- jedál bocskor (hársból) | calceamen-
tum e cortice tiliaceo confec-
tum; *jidal C.
- jevatem elmulatni az időt | tem-
pus transigere, commorari
(ex. šuko it jivate).
- jevár (σ) ВЫКУХОЛЬ | sorex mo-
schatus.
- jer tó | lacus; *jär.
- jer kör, körület | orbis, circuitus;
(postpositio =) körül | circum,
cf. jir.
- jer, jerok (adv.) körül (járni) |
in orbem, circum; *jir B.
- jeráng ágy (veteményes v. virá-
gos a kertben) | area hortensis.
- jerge (σ) sor | ordo, series.
- ik-j. egy sorban | uno ordine,
kok-j. két sorban | duobus or-
dinibus (stare).
- jernem (σ) megundorodni, meg-
utálni | taedio affici, abhor-
rere; *jirnem B. K.
- jelé, jile hamar, mindjárt | mox,
statim R., zili L.; *jilé.
- *jiengä (σ) az atyának nénye |
amita C.
- ji'gär iker | geminus; *i'gar B.
- j. pelaš ikerestvér | frater ge-
minus; *i. peläš B.
- jiginžam csuklani | singultire.
- *iginžiktä (minim) csuklom |
singultio K.
- jing ember | homo R., zän L., jen S.
- jingen másé, idegen | alienus.
- *jingel (σ) csengetyű | camp-
na C.
- jiš (σ) család | familia.
- *jišá nyom; út (isten útjai) | ves-
tigium; via; cf. kešá.
- tī j.-dono azért, annak okáért |
eam ob causam B^{JK}.

- * *jišan* (*postp.*): *okdért*; *-ról*,
-ért | *propter*, *de* B. K.
- * *jibirt alattomban*, *lopva* | *clam*,
furtim B_{JUD}.
- * *jimem elcsendesedni*, *elhallgatni* | *sedari*, *conticescere*; *jimiktem* (*eff.*) B_{AP}.
- * *jir körül* | *circa*.
jrge kör, *környék* | *orbis*, *circuitus*, *vicinia*.
jrgešte (*loc.*) *körül* | *circa*.
jrgegeč (*abl.*) *köréből* | *e circuitu*; * *jrgec*.
* *jrgeške kerek* | *rotundus* C.
* *jrnsa körülötte való* | *circumjacens*, *circumstans*, B.
* *jrrem mosolyogni*, *nevetni* | *subridere*, *ridere*.
- jilme nyelv* | *lingua* R., *zülmä* L.;
* *jilmä*.
jilmedeme néma | *mutus*; * *jilmadema* B., *jilmädemä* C.
- * *ves jilmän másnyelvl*, *idegen* (*nemzet*) | *sermonis externi*, *exterus* B.
- jokšarge vörös* | *ruber*; * *jakšarga* C. B., *jakšár* B. (j. *šamak köszöntés*, *proprie*: *szép szó* | *salutatio* B_L 1, 29. B_R 16, 1°.)
- jokšargem vörösödni* | *rubesce-re*; *C.
- jokšartem*, *-rtarem vörösíteni* | *rubrum facere*.
- jokrak hiba* | *mendum*, *error*.
j. *liaš hibát tenni*, *kibázn* | *errare*, *peccare*.
- jogem* (*σ*) *folyni*, *kifolyni*, *kihul-*

- lani* | *fluere*, *effluere*, *defluere*; *-gedem* (*fr.*); * *jogem*.
- äj *jogá a jég indul* | *glacies solvitur*; *pun j. kihull a toll*, *szőr* | *capilli defluunt*; * *jogem keaş hajókázn* | *navi veli* B_{AP}.
- jogoktem*, *joktarem kifolyatni* (*hordóból*) | *facere ut effluat quid*; * *joktarem*.
- * *joj* (*jöj*) (*σ*) *ruvasz*, *hamis*, *tet-tetett*, *koholt* | *falsus*, *simulatus*, *commenticius* B. K.
- * *jojža ruvaszság* | *fallacia* B_K II. 11, 3.
- * *jojza mastar ügyes mester* | *artifex* B_{APC} 18, 22.
- * *jojlanmaš hamisság* | *fallacia*, *fraus* B_{APC}.
- jongo tág*, *bő*; *munkától szabad* | *amplus*; *vacuus a labore*:
jong' ulam szabad nagyok, *ráérek* | *vaco cui rei*.
- jongota tágas*, *kiterjedt* | *amplus*, *extensus*; * *jongatá kellemes* (*idő*) | *gratus*, *amoenus* K. B_L 4, 19. B_{AP} 3, 20.
- jongeštam v. jongo liam szabad lenni munkától* | *vacare a labore*.
- jongeštarem tágítani* | *amplificare*, *extendere*.
- jongež íj*, *kézíj* | *arcus* (*sagittarii*).
- jongožem v. jongoštem őrleni*, (*lisztet*) | *molere*; *-zedem* (*fr.*), *-žaldam* (*pass.*); * *jan-gaštem* C., *jangištem* B.

jónguloš (σ) *hiba* | *mendum*, *error*.

j. liaš v. eštaš *hibát tenni*, *hibázni* | *errare*, *peccare*.

joškun *iszap* | *limus*.

joškunan *iszapos* | *limosus*.

jot (σ) *idegen* | *externus*, *peregrinus* (jing ember | *homo*, mülande föld | *terra*, jal falu | *vicus*).

jótke -ig (NyK. III, 458) R., jokte P.; *jakte.

jodam *kérdezni* | *interrogare*; -deštam (*fr.*); *jadam C. B.; jadišt- B. (*követelni* | *poscere* Bl. 6, 30.)

joa (σ) *hölgymenyét* | *mustela erminia*.

jomak (σ) *mese* | *fabula*; *jamák C. B., *tréfabeszéd* | *jocose dictum* K.

j. koldaš *mesélni* | *fabulas narrare*.

jomam *veszni*, *elveszni* | *perire*, *perdi*; *jamam.

jomdarem *elveszteni* | *perdere* R., jodem P.; *jamdem.

jomdarmo, jomdarmaš *vesztešég* | *jactura*.

jora (σ) *seb* | *vulnus*; *jará Bl.

joratem (σ) *szeretni* | *amare*; -tedem (*fr.*) R., joraltem P.; *jaratem (B_{AP}. jaraltem).

jorem (σ) *érni*, *vmire való lenni* (*taugen*) | *idoneum esse*; *tetszeni* | *placere*; *järem C., jarem B.

jorá *jól van* | *bene!* (*ex.* jora, eš-

tem *jól van*, *megcsinálom*); *jará liaš *megtetszeni* | *placere* B.

jorále (σ) *vmire való*, *használható* | *aptus*, *idoneus*; *jarál Bl.

joráleš, -šok (*érőleg*) *egészen*, *véglegesen* | *omnino*, *prorsus*.

jórdomo, jordomaš *vmire nem való*, *haszontalan* | *non idoneus*, *inutilis*; *jardemä C., járdema, járedema B.

jorem *vegyíteni* | *miscere*; *jarem B.

*jori' (σ) *különösen*, *épen (azért)* | *expresse*, *praesertim*, *quidem* B_{KOL}. 4. 8., joré B_{K. II.}, jöre, jöri W.

jórlo *szegény*, *nyomorú* | *miser* P.

jol (jál) *láb* | *pes*; *jal.

jolakš *lábravaló*, *bugyogó* | *braccae*; *jalaš C.

jolen *gyalog (menni)* | *pedibus (ire)*; *jálan B.

jola:

jolaštem (jola eštem, jolam e.) *vádolni*, *gyanúba venni*, *rágalmazni* | *accusare*, *suspectum habere*, *criminari*.

jolagaj (σ) *hanyag*, *rest* | *piger*; *jalağaj C.

jolavá *rojtok* | *fimbriae*; *jalavá *ruhaszegély* (*rojtos*) | *margo vestis (fimbriatus)* B.

joleštem (jã-) *megkötözni* | *ligare*, *vincire*, -štedem (*fr.*); *jalštem, jalaštem C., jalštem B.

joldaš (σ) *társ* | *socius*; *jaldáš *szolga* | *servus*.

- jötér (στ) *laskanyujtó* | (Germ. *Nudelwalker*).
- jösö (στ) *bajos, nehéz, unalmas (munka)* | *difficilis, molestus* R., jóso P.; *jásó baj, szerencsétlenség* | *labor, res adversae* B.
- jöslanem, -naldam *bajlódni, fáradni vmivel* | *labore cruciari*.
- jöslandarem *elbajlódtatni, elfárasztani* | *labore fatigare*.
- jörem *gördíteni* | *volvere*; -ralam (mt.); *jörem, jöreläm C., jörem B., jöräl- (jöräl-koltaš) B. [verti.
- jörlam, jörlaldam *eldölni* | *subjörüktem* | *gördíteni, ledöjteni* | *volvere, subvertere* (ruen j. *levágni* | *succidere*), -ktelam (fr.); *jörektem.
- jörem (dörem) *eloltódni* | *exstingui*; *jörem.
- jörtem (dörtem) *eloltani* | *exstinguere*; *jörtem.
- júalge *hívös; nem száraz s nem nedves* | *frigidus, subfrigidus; subhumidus*. [*juk.
- juk *hang* | *vox, sonus* R., žuk L.; kel j. *šokta a hír hangzik* | *chorda sonat*.
- jukan *hangos* | *sonorus*.
- *juktem *hangoztatni* | *efferre* (vocem), *eloqui* P.; *juktalam *hívni* | *invocare* B.
- *juklanem *lármázni* | *vociferari, clamare*.
- *jukraká *kedvetlen, unalmas* | *tædii plenus* K.
- južo *némely* | *nonnullus, quidam*; *júža B.
- južošto, južo-vere *néhol, némely helyen* | *passim, nonnullis locis*.
- južnam, južokunam *néha* | *interdum*; *južanam B., južnam C.
- jut *éj* | *nox* R., žet L.; *jut C., jud B.
- judom *éjjel* | *noctu*; *judam B.
- jut-pel *észak* | *septentrio; éjféli* | *media nox* (v. pel-jut); *jud-pel B. (jud-nimäl *észak* | *septentrio* BAP.)
- jutke-kečege, v. jut-keče, v. keče-jut *éjjel-nappal* | *diem noctemque*.
- jutoso *éjjeli* | *nocturnus*.
- juzak (στ) *adó* | *tributum* F.
- júmo *isten* | *deus*; juma *isten* | *deus* (j. *kidircen mennydörgött* | *coelum intonuit*) B.; *ég* | *coelum* S.
- jum pundaš (*felső fenék*) *ég* | *coelum*.
- jumuldem *imádkozni* | *preces facere, -lledem* (fr.) R., jumoltem P.; cf. *ultem*.
- jumuldomaš *imádság* | *precatio, preces*.
- jur *eső* | *pluvia*; *.
- juram: *jureš esik* | *pluit* (jur-juren *eső esett*); *juredem* (fr.); *B.
- jul a *Volga folyam* | *amnis Volga*.
- *júla (edem) *kártékony, veszedel-*

- mes (ember) | *noxius, perniciosus* BAF.
- * julá (σ) szokás | *mos, consuetudo* BAF.
- julem égni | *ardere*; julaldam megégődni | *comburari, cremari*, -laldalam (fr.); * julem B.
- julaldem égetni, meggyújtani | *urere, cremare, incendere*; * julatlem, julandarem B., jolatlem C.
- jüam inni | *bibere*; jüedem (fr.) R., züam L.; * jüäm C., jüam B.
- jüktem itatni | *potum praebere*; -ktülam (fr.); -ktüktem (eff.); * jüktem, jüktarem (BAF. 14, 13. jüktilam áldozni | *sacrificare* [= *libare* ?], BHEB. 10, 6. jük-talmaš áldozat | *sacrificium* [*libatio* ?]).
- jüş ital; ivás | *potus, potio* R., jükš P.
- * jükše ittas | *inebriatus*, jükšemäm ittásodni | *inebriari* C., jükša B.
- * mlanem jüm šon megszemjuhoztam | *sitio* B.
- jükšem meghülni, lehülteni magát | *refrigerari*; -šaldam id., *ükšem K.
- jükšüktem, jükšüklaldarem lehülteni | *refrigerare*; * jükšiktem hüsíteni, fülfrisíteni | *refrigerare, reficere* BL., ükšiktem K.
- jükštö hi deg | *frigidus*; * jüšta B., üšte C.
- jükšö hattyú | *cygnus* R., jükš V. * jüšše C.
- jükštülam fürödni | *lavari* (in balneo); -ledem (fr.)
- jükštüldem fürösztetni | *lavare*. jükštülmö ver fürdőhely | *locus lavandi, balneum*.
- * cáken (σ) tengeröböl | *sinus maris* BAF.
- čaknem (σ) hátrálni, csöknyösödni | *retrocedere, non obsequi* R.; caknem P.; * caknem B.
- čaknuktem, čaktarem hátra tolni (lovat) | *retro agere* (equum); hátraltatni, veszedéssel győzni vkit | *repellere, repugnare*.
- * caklem (σ) megérteni | *intelligere* BME. 4, 24. 68.
- caklandarem megmagyarázni | *explicare* BK. I.
- * cagem (σ) tanuskodni vki ellen, rábizonyítani | *testari contra quem, coarguere*.
- čang (σ) harang | *campana* R., can P.; * cang K.
- čankarem (čang-kerem) harangozni, csengetni | *campanam pulsare* R., can-kirem P.; * cang-siam K.
- čánga holló | *corvus*; * canga C.
- * cacem kísértetni | *tentare, experiri* BME.
- cacektem: cacektema megpróbált | *probatus, expertus* BHEB. 4, 15.
- čat kemény, erős | *firmus, fortis*

- (*č.juk-tene fenhangon*); *keményen, erősen* | *firme, fortiter* (*ex. hajtani*).
- čátkada *erős, kemény* | *firmitas* (*ex. vászon*); *čátkada B.
- *catkedemdem *megerősíteni* | *firmare* B.
- čanžaš *fejszeforgács* | *assula*.
- čap (*σ*) *hír, híresség* | *fama*.
- čaple *híres* | *celebratus*.
- čaplanem *híresedni* | *famam assequi*.
- čaplاندarem *híresíteni* | *celebrare*.
- čamanem *nem merni*; *átallani, megkötni magát* | *haesitare, contumacem esse*.
- čar *vékony* | *ilia*.
- čarem (*σ*) *visszatartani, tartóztatni, lebírní vmiről, tiltani* | *retinere, deducere (de sententia), vetare*; -redem (*fr.*); *čarem C., carem B.
- čarnem (*σ*) *megszülni* | *desistere, cessare*; -nedem (*fr.*) R., carnem P.; *čarnem C., carnem B. [*petuo*].
- čarnadegeče *szüntelenül* | *per-*
- *caršó (*π*) *sátor* | *tentaculum* B.ΔP.
- čárlan *sirdály* | *larus marinus*.
- čal (*σ*) *szürke, ősz* | *canus*.
- čalemam *őszülni* | *canescere, -medem (fr.)*
- *calko toll | *pluma* C.
- čekem *betenni, beledugni* | *insere-re, condere in quid* (*ex. küseš in crumenam*); -kedem (*fr.*); *cikem B.
- čekš *oldulnyilallás* | *laterum punctio*.
- čekšte tolažem *nyilallásban szenvedek* | *laterum doloribus laboro*.
- čekš čučేశ (*ny. érződik*) *nyilallást érzek* | *l. dolorem sentio*.
- čeklek *vid. čelt*.
- čebet (*σ*) *sajt* | *caseus*.
- četem (*σ*) *szenvedni, tűrni* | *pati, tolerare*; -tedem (*fr.*); *citem B.
- četerem (*σ*) *reszketni* | *tremere*; -redem (*fr.*); -raldem (*mt.*)
- četeralam, -raldam *egyszer meg-rázkodni* | *contremere, percuti*; *citráltam *megrendülni* B., citrál- (*sic leg. pro: citläl-*) *megrettenni* | *perterreri* B.ΔP. 23,4
- *citi'rtiš *földrendülés* | *motus terrae* B.ΔP.C.
- čezek *havasi v. lábatlan fecske* | *hirundo apus*.
- čebeštalam *csípni, megsípni* | *vellicare, carpere*; -štalam (*fr.*)
- čiptalmaš (*csípkedés*) *veszeke-dés* | *vixa* L.
- čevem *csepegni* | *stillare (intr.)*; -vedem (*fr.*); -vuktem (*eff.*)
- čevaldem *cseppenni* | *stillare (mt.)*; -lduktem (*eff.*)
- čeváldeš *csepp* | *gutta*.
- čéver (*σ*) *szép, csinos (leány)* | *pulcher, bellus* R., cevér P., ciber L.; *cever *boldog* | *felix* C., ceber *szép* | *pulcher* K.

*ceberlänem szépülni | *pulchrum fieri* K.
 *ceberländarem csinosítani | *exornare* K.
 čer (σ) betegség | *morbus*; beteg | *aegrotus*; *cer C. B.
 čerlanem, -naldam megbetegedni | *morbo affici*; *cerlänem K.
 čer (σ) serény, fürgé, gyors | *agilis, promptus*; *círä B.
 čerá fáklya | *schidia taedae*.
 čerá, čará (σ) kopasz, meztelen | *nudus*; tisztás (az erdőben) | *locus silvae interlucatus*; *cärä', cärä' B.
 čera jola kaja mezteláb megyen | *pedibus nudis incedit*.
 čerangam meztelenedni | *nudari*.
 čerangdem mezteleníteni | *nudare*.
 čeri' (σ) arczpír, jó szín | *rubor, color bonus faciei*; *cire arcz | *facies* C.; cre arcz, külső szín | *facies, aspectus* B. K.
 čerián piros arczú, jó színben levő | *faciei rubentis, boni coloris*; *crean B.
 *creandarem ékesíteni | *bonam speciem addere* B.
 čeri'deme halovány, rossz színben levő | *pallidus, coloris exsanguis*.
 čerilanem v. cerian liam jó színt kapni | *colorationem fieri*.
 čelá mind, egész | *omnis, totus* R., cülä' P.; *cile C., cülä' B.
 čelá, čelák egészen | *omni ex*

parte; mindenütt | *ubique*; čelá, č. kodom mindig, mindenkor | *semper*.
 čeláže egészben, egyáltalában | *omnino*.
 čelt, čeltók tisztán; merőben | *penitus, plane, omnino* R., čilt P.; *čilt, čiltók B.
 *čilt ulán tökéletes, boldog | *perfectus (deus)* B_{TIM.} I., I, II.
 čelt moš mosd ki jól | *bene perlava*.
 *čilt kelesen elvégezte beszédét | *sermonem confecit* B.
 čia szín, festék | *color, pigmentum*; *čiä B_{APC.}
 čiem (tiem) fölölteni, viselni (ruhát) | *induere*; čiedem (fr.); *čiem C.
 čiktem öltöztetni | *induere (cui vestem)*; -ktedem (fr.)
 čialdem megfesteni | *colorare, colorem inducere*; *čijaltem öltöztetni | *induere quem*; festeni, ékesíteni | *colorare, ornare* B.
 či'me: ümbäč čime felső öltöny | *indumentum exterius*.
 čigaldem csiklándani | *titillare*; čialdedem (fr.)
 či'ngada józan, éberlelkű | *sobrius, sanae mentis* B_{P.} I.
 čingalam megszúrni (fulánkkal) | *pungere (aculeo)*.
 čište harkály | *picus*.
 *čidrák: č. kodam késni | *moram facere* B_{TIM.} I. 3, 15.
 ci'ze (σ) csecs | *mamma*; *ci'za B.

- cizakš *szoptató tülök* | *cornu lactatorium*.
- * cínók *úgy van, igenis* | *ita est, sane* B.
- čok (σ) *illő, megfelelő* | *conveniens, aptus*.
- čokešem toleš *tetszik nekem* | *convenit mihi*.
- kem mulem čok a csizma nekem jól illik | *calcei mihi ad pedes apti sunt*.
- čokon ilä *illően, rendesen él* | *convenienter vivit*.
- čoka sűrű, vastag | *densus, crassus*.
- čokangam megvastagodni, sűrűsödni | *crassum ferri*.
- cokangdem megvastagítani | *crassum facere*.
- čoktomaš *hangszeren való játék* | *cantus fidium* (cf. šoktem.)
- čoklem (σ) *áldozni* | *sacrificare*; -ledem (fr.); *suk *áldozat* | *hostia, sacrificium*.
- čoklome *áldozat* | *sacrificium*.
- čoklomaš *áldozathozás* | *sacrificatio*.
- čógot kalapács | *malleus*.
- čongem *rovásokat róni* | *crenas incidere*.
- čongém *rovás* | *crena*.
- čongeštem *röpülni* | *volare*; -štolam (fr.); *čongeštem B.
- čoçam, šoçam *születni* | *nasci* R., šoçam P.; *šačam *születni, teremni* | *nasci, provenire* B., šažam C.
- čočuktem *szülni* | *parere, -kte-dem* (fr.); *šačektem *szülni, teremni* | *parere, ferre (fruges)* B.
- čočmaš *születés; születőhely* | *ortus; locus natalis*.
- čočmo: č. avaj *édes anya* | *mater germana*; čočmem *godsek születésem óta* | *inde a me nato*.
- *šačiš *nemzet* | *genus, progenies* B_{AP}.
- čočmo *hétfő* | *dies lunae*; *šažma C., šačma K.
- čoderá *erdő* | *silva*.
- čon (π) *lélek* | *anima* R.; con P.
- čonan *lelkes, élő* | *animatus*.
- čóma *csikó* | *pullus equinus*.
- čom- *kinyújtani (bőrt)* | *extendere (corium)*.
- corá (σ) *rab, szolga* | *servus* B.
- *coráluk *szolgaság* | *servitus* B_G.
- *coralandarem *rabbá tenni* | *servum facere* B.
- čoroš *íjedős* | *pavidus (equus)*.
- čolo (σ) *-nyi*: kučolo, kudončolo *mennyi* | *quantum*; meň čolem *annyi, mint én* | *tantum, quantum ego*; vese č. saen *oly jól mint a másik* | *tam bene quam alter*.
- čolgužam *fényleni* | *splendere, fulgere*; *colgižam B_L.
- čolguštarem *fényesíteni* | *splendidum facere*.
- čö've (σ) *tyúk* | *gallina*; *cibe C., cí'ba B.
- čöv-ige *csibe, csirke* | *pullus gallicus*; *cib-iga B.

- nemeč čöve *pulyka* | *gallina indica*.
- čövetán *piócza* | *hirudo*.
- čugo (σ) *fasz* | *membrum virile*.
- čučam : čučeš *tetszik, érzik, érződik* | *videtur, sentitur*; * čučam *látszani, tetszeni* | *videri* (ex. *oróda-la demens*) B_{K. 1.}
- čumem *megrúgni* | *calce impetere*; -medem (*fr.*); -malam (*mt.*)
- čumur, čumurók *egészen, mindnyájan* | *omnino, universi*.
- čumurem *összehalmozni, egybehozni* | *coacervare, colligere*; -rkalem (*fr.*)
- čumurgem *összehalmozódni, gyűlni* | *coacervari, colligi*.
- čüktem *meggyújtani* | *accendere*; -ktülam (*fr.*); * čüktem B.
- čüngšö *zöld harkály* | *picus viridis*.
- čüčam *becsukni, zárni* | *claudere* R., tüč- P.; * čüčam C., čüčam, čüčam B.
- čüči *nagybátya (az anyáról)* | *avunculus*.
- čüčküdö *sűrű, gyakor* | *densus, creber* R., čüčküdo P.
- čüčküdön *gyakran* | *saepe*.
- čüčküdemam *sűrűsödni* | *densari*.
- čüčküdemdem *sűrűsíteni* | *densare*.
- * cürát (ρ ?) *eskü* | *jusjurandum*, c. *kelesas esküdni* | *jurare* B_{M. 23, 16. 14, 7.}
- * cürejem *esküdni* | *jurare* B., curejem C.
- šaklak *bütyök* | *nodus, geniculum*.
jol š. *boka* | *talus*.
- šagad (α) *óra* | *hora*.
- šagal (σ) *kevés* | *exiguus, pauci*; (*adv.*) *kevés időre* | *paullisper*; * šagal, šagal B.
- šagal *ginat legalább* | *saltem*.
- šagalemam *kevesedni* | *minui*.
- šagalemdem *kevesíteni* | *minuere*.
- * šaxár *parázna* | *moechus, moecha* B. (šaxár B_{APC.})
- * šaxarlanem *paráznalkodni* | *moechari* B.
- šajtán (α) *ördög* | *diabolus* B.
- šačká *sótalan* | *insulsus*.
- šanök (σ) *villa* | *furca*; * šenik C.
- * šanalt- : šanalt-keas *elszunnyadni, elaludni* | *obdormiscere* B_{AP. 20, 9.}
- * šandál (π) *gyertyatartó* | *lychnuchus* B.
- * šäpšälä *külön-külön* | *sejunctim* C. [B_{R.}
- * šabá *gyenge* | *imbecillus, debilis*
- šavem *hinteni, szórni* | *spargere*; * šabem *elszórni, pazarolni; meghinteni* | *dispergere, conspergere* B.
- šamoč (*notapluralis*) R., -šamič P.
- šar *lőszórszál* | *pilus equinus*; * šar *ideg* | *nervus* C.
- šar-voč *nyílfarkú réce* | *anas acuta*.
- šara (σ) *kopaszság* | *calvities* (cf. čera, carä').
- š. vujan *kopaszfejl* | *calvus*.
- šarem (σ) *kiteríteni, kiterjeszteni*

ni | *sternere, expandere*; *šä-rem C., šarem B.

*šärmä's (terítés) ágy | *lectus* BHÉB. 13, 4.

*šargalem (fr.): šargalen pa-čaš kinyitni, fölüitni | *evolvere (librum)* BAPC.

*šarlem (σ) kiterjedni, elszé-lyedni | *diffundi*; *šarlem BAP.

*šaralt-: šaraltmaš kiterjedés, szélesség | *extensio, latitudo* BEF. 3, 18.

*šarša kánya-bangita bogycó | *bacca viburni opuli* C.

*šarnem emlékezni vmiről | *meminisse, recordari*; -nulam (fr.); *šarnem B.

*šarnendarem emlékeztetni | *in mentem revocare*.

*šaršakúšavlä gyermekek | *liberi* BRIM. I, 3, 12.

šarpan fejre való kendő | *capitul*.

šalatem (σ) elszélyesztetni | *dissipare, disjicere (ex. pecuni- am), -tulam (fr.)* R., šalal-tem P.

šalanem (σ) elszélyedni | *discedere, diffugere, -nulam (fr.)*

šalam (α) üdvözlet | *salutatio* BJK.

*šalalt- inteni okinek | *innuere* BMK. 15, 11.

šekš epe | *fel*; *šäχš C., šakš B.

šekš füst | *fumus*; *šiχš C., šikš, ši'kša B.

šekšan füstös | *fumosus*.

šeklanem (σ) félni, óvakodni |

metuere, cavere sibi; *šeklä-nem.

šegán csipkerózsa | *rosa silvestris, cynorhodon*.

šegele szömörce | *verruca*.

šenksále gyík | *lacerta*.

šengá (σ) szunyog | *culex*; *šin-gá B.

orá-šenga légy | *musca*.

šengálok (σ) szűnyogháló, sz. ellen való függöny | *conopium*.

šengál hátul való | *quod pone v. post tergum est*.

šengalne, šoľno (loc) hátul; mögött | *post tergum, pone R., šengélne P.*; *šáilna.

šengalnese hátulsó | *posticus*.

šengalan, šoilan, v. šengak, šo-juko (lat.) hátra; mögé | *retro*; *post tergum*; *šáilán B., šaika C.

šengač, šoočen (abl.) hátulról; mögől | *a tergo*; *šáícen B., šaica C.

šec- vide: šinžam.

šec: š. vára csónaktóló pózna | *contus*.

šeske meny | *nurus*; *šeska C., šéska B.

šésšsel korpa | *furfur*.

šeže ősz | *autumnus*; *šiže C.

šežem ősszel | *autumno*; *ši-žam K.

šezektem fecskendeni | *spargere, aspergere*; -ktelam, -ktedem (fr.)

šežektaldam befecscenteni ma-gát | *se conspergere*.

šetem (σ) *kikelni*, *kicsírázni* | *erumpere*, *enasci* (*seges*); -*tedem* (*fr.*); * *šitem* B.

* *šitiktem kikkeltetni* | *efferre* (*segetem*) B.

šedáng *búza* | *triticum*; * *šadāngā* C., *šadānga* B.

šéde *harag* | *ira* R., *ši'de* P.; * *šedā*, *šidā* C., *ši'da* B.

šedeškem *haragudni* | *irasci*; * *šedeškem*, *šideškem* C., *šideškem* B.

* *šidaštarem haragraingerelni* | *irritare cujus iram* B.

šen *tapló* | *fomes*; * *šin*, *šin* C.

šep *halk*, *lassan* | *summissa voce*, *lente* (*ex. olaš loqui*, *kajaš incedere*); * *šip titkon* | *clam* W.

šepok, og šokto *nimat minden csendes*, *nem hallik semmi* | *omnia silent*, *ne sonus quidem auditur*.

šepplanem *elcsendesedni* | *sedari*, *conticescere*.

šepka *bölcső* | *cuneae*.

šeber (σ) *duda* | *utriculus*, *tibia utricularis*; * *šever* C., *ši'vir* B_{K. I.}

ševokš, ševekš *nagybőrzsák* (*lisztnek*, *búzának való*) | *saccus frumentarius e corio factus*.

šem *háj* (*belső*, *vékony*, *faháj*) | *liber* (*arboris*); * *šüm halpikkely* | *squama* B_{A.P.} K.

kol š. *halpikkely* | *squama*; *pükš* š. *diőháj* | *putamen nucis*.

šem *hét* | *septem*; * *šim*.

šemet *id.* (*substantive*); * *šimit*, *šimut*.

šem-luo *hetven* | *septuaginta*; * *šim-lu*.

šememese, šemetese *hetedik* | *septimus*; * *šimše* C., *šimša*, *šimutša* B.

šéme *fekete* | *niger*; * *šimā* C., *šim*, *ši'ma* B.

šememam *feketedni* | *nigrescere*.

šememdem *feketíteni* | *denigrare*.

* *šim-baž* (*fekete-fark*) *hölgy menyét* | *mustela erminea* C.,

šemalge feketés | *subniger*.

šer (σ) *gyöngy* | *margarita*; * B. *šeram fésülni*, *magát f.* | *pectere capillos*; -*redem* (*fr.*)

šerge fésű | *pecten*.

šére *kovásztalan*, *sótalan* | *non fermentatus*, *sale non conditus* (*kinde panis*); * *ši'rā* B.

šeremét *szegényke* | *misellus*; *kedves* | *care!* K.

šérge *drága* | *carus*; * C.

* *šergakán drága*, *áros* | *magni pretii*; *.

šércik (σ) *szökcse* | *gryllus*.

šérpe (σ) *szálka* | *festuca*, *fibra*.

šel *szalona* | *lardum*; cf. *šil*.

šelam *szelni*, *szétmetszeni*, *hasítani* | *secare*, *findere*; *hasadni* | *diffindi*; -*leštam* (*fr.*); * *šelām szétmetszeni* | *dissecare* C., *šelam* B.

šelše *repedés*, *hasadás* | *fissura*, *rima*; *šelšan repedéses* | *rimosus* (*kinde panis*).

- * šelen-geaš *sztérepedni*, *elhasadni* | *diffindi*, *disrumpi* B.
- * šelik : rok-š. (*földrepedék*), *barlang* | *caverna* B_{APC}.
- ši ezüst | *argentum* R., šiä L.; * ši C., ši B.
- šiedam *megezüstözni* | *inargentare*.
- * ši-gol (*piscis argenteus*) *salmo salax* C.
- šiam *megverni*, *megcsapni* | *percute-re*, *ferire*; *šiedem* (*fr.*); * šiäm C., šiam B., šidem (*fr.*) C., šiedalam *verdesni* | *pulsare* B_{TRM} 1.
- vuj šiaš *panaszolni* *vkire* | *conqueri de quo*, *incusare*; * B.
- * šiktem *veretni* *vkít* | *percuti jubere*.
- * šigiltiš *alkalom*, *ok* | *occasio*, *causa* B_K II. 11, 12.
- šič (*σr*) *araszt* | *palmus*, *spithama*.
- šište *szíj* | *lorum* C., šišta B.
- šizam (*σr*) *érezni* | *sentire*; * B., šižäm *földrezeni* | *expergisci* C.
- * šidä *fabél* | *medulla arboris* C.; *cf.* erdä.
- * šitkada *tökéletes*, *teljes erejű*, *erős* | *perfectus*, *vigens*, *validus* B.; (*adv.*) *kivált* | *prae-cipue* C.
- ši'tkadla, ši'tkadala (*adj. et adv.*) *id.* B_{JK} HÉB.
- šinža (šinža) *szem* | *oculus* R., šinzá P.; * šinzä C., šinzä B.
- vüt š. *forrás*, *kútfej* | *fons*.
- šinža-ul *szemöldök* | *supercilium* L., šinza-ol S.

- šinža-pun *szempillák* | *cilia* S. pel šinžan *félszemű* | *unoculus*.
- šinžademe *vak* | *caecus*; šinzädemä C., šinzädema B.
- šinžan üšo (= užšo) *varázsló* | *incantator*.
- šinžáluk *szemüveg* | *vitrum oculare*.
- šinžam *leülni* | *considerare*.
- keče šinžaš *a nap leáldozik* | *occidit sol*; k. *šecmaš napnyugat* | *occidens*.
- šecme (šičme) *ver ülőhely* | *ses-sibulum*, *sedes*.
- šinžiktem *ültetni*, *leültetni*, *marasztalni* | *considerare jubere*, *retentare* (*hospitem*).
- šinželdem *szálldogálni* | *hic-illic considerare*.
- šinžal só | *sal*; * šanzál B., sanzál B_{MK}.
- šinžalán sós | *salsus*.
- šinžaldem *sózni* | *salire*, -ldolam (*fr.*); * šanzaltem B. (*item*: *késértséget okozni vkinek*, *alkalmatlankodni*, *bosszantani* | *exacerbare*, *bilem cui commovere*).
- * sanzalaltam (*pass.*) *megsózatni* | *sale condiri* B_{MK}.
- šinžalam *nyeríteni* | *hinnire*; -ledem (*fr.*)
- šinžem *ülni* | *sedere*, -želdam (*fr.*); *.
- šindem *ültetni*, *letenni* | *deponere*, *plantare*; -dedem, -dolam (*fr.*); * šindem B., -diktem (*eff.*) K.

šinžem tudni, ismerni | *scire, nosse*; -zedem (fr.) R., šinzem P.; * šinzem.

šinžeme tudvalevő, ismeretes | *notus, cognotus*.

šinžer (π) láncz | *catena*.

* si'ndik (α) láda | *cista* B.

* šipkän konkoly | *lolum*.

* šibä, šivä, švä (σ): šibäm šuaš nyilat (sorsot) vetni | *sortes conjacere*.

* širatem (σ) megolvasztani | *liquefacere* K. Bap.

* širänem (σ) megolvadni | *liquefieri* B. K.

* šire gyakran | *saepe* W., šeren C.

širgäš ujjra való gyűrű | *annulus*; * šergäš Bl., šärgäš Br. 1.

šil hús | *caro*; * šel, šel kövérség, hús | *pinguedo, caro* C., šel, šil hús | *caro* B.; cf. šel R.

* šelän kövér, húsos | *pinguis*.

šiläm elszaladni, megszökni | *effugere*; -ledem (fr.); * C. B.

šilše saldak szökött katona | *desertor*.

* šiltem elfordítani | *avertere (oculos)* K.

šókš ruhaujj | *manica*.

šokšo hő, meleg | *calidus*; * šokše C., šokša B. (Bap. 7.16. ši'kčü hőség | *calor*).

šokšemam melegülni | *calescere*.

šokšedem melegíteni | *calefacere*; * C.

šoktam szítálni | *cribrare*.

šokte szita | *cribrum*.

šoktem hangszerezen játszani | *fidi-*

bus canere; *hallatszani* | *sonare*; -tedem (fr.); * šaktem B.

šógan (σ) vöröshagyma | *caepa*. šogaldem etc., vide: šolgem.

šogertan szarka | *pica*; * šagar-ten C.

šoja (σ) hazugság, kérkedés | *mendacium, jactatio*; * šaja fe-
csegés | *colloquium* C.; šajá
hazug, hamis | *mendax, fal-*
sus B.

šojáče hazug | *mendax*.

šoještam hazudni, rászedni, kér-
kedni | *mentiri, cui imponere, se jactare*; -telam (fr.); * šaiš-
tam beszélni | *loqui* C., šajišt-
beszélni, hazudni | *loqui, men-*
tiri B.

šong hab | *spuma*; *.

šongan habos, habzó | *spumosus*.

šongestam, šongangam habza-
ni | *spumare*; -štelam (fr.).

šongo öreg, agg, vén | *aetate pro-*
vectus, senex; * šongä.

šongemam öregedni | *senescere*;
šongemedem (fr.); * šongem-
mam B.

šongemaldamelőregedni | *conse-*
nescere.

šošo (šášä) tavasz | *ver*; * šošo C.

šošom tavasszal | *tempore ver-*
no; * šošam K.

šož (šáž) árpa | *hordeum*; * šož
C. B.

šodo (šäda) tüdő | *pulmo*; * šoda C.

šon (šän) agyag | *argilla* R., šun
L.; * sun C. B.

- šonár pil szivárvány | *arcus plu-
vius*; *šanál pjl B_{APC}.
- šonem (σ) gondolni | *cogitare*;
-naldem (mt.); *šanem B.,
-nkalem (fr.) B_{AP}.
- *šanama gondolat | *congitatum*.
- šópo savanyú; kovász | *acidus*;
fermentum; *sápa (š. kasa
kovász | *fermentum* B.)
- šopem savanyodni | *acescere*;
-pedem (fr.); *šapem B.
- šopoktarem savanyítani | *aci-
dum facere*; -redem (fr.);
*šapemdem B_G.
- šópke rezgő nyárfa | *populus (ar-
bor)*; *šapki' K.
- šopkerlá nyárfaerdő | *popule-
tum*.
- šopter ribiszke | *ribes*; *šaptar C.
- šaprénge rigó | *merula*.
- šóve vessző | *virga (in decipula
lüdö kaška dicta)*
- šovun (sá'vun) (σ) szappan | *sa-
po*; *šávañ C.
- šovulžo, šobulžo, šogulžo keszke-
nő, kendő | *manutergium, map-
pa*; *sábic B_L.
- šovur (šá'vur) női vászon-fülöl-
töny | *pallium linteum mu-
liebre*; *šávar C.
- šómak szó, beszéd | *verbum, sermo*
R., šómák P.; *šamak B.
- šómaklanem pörölni, veszeked-
ni, valakit megdorgálni | *jur-
gare, verbis castigare*; *ša-
maklanem szólni, prédikál-
ni | *verba facere, orationem
habere* B.
- šor szar | *merda*.
- šoram szarni | *cacare*; -redem
(fr.)
- *šor- veszekedni | *altercari* B_R. 14. 1.
- šormaš visszavonás, meghason-
lás | *dissidium* B_K. 1.
- šórok (σ) juh | *ovis*; *šárak C.,
šarak B.
- š. jol juhláb | *pes ovinus (nomen
festi Čeremissici)*.
- šoroktam sírni | *flere, plorare*;
-ktedem (fr.); *šáraktam C.,
šaraktam B.
- šorokmaš sírás | *fletus*.
- šoroktarem megsíratatni | *ad
fletum adducere, soroktuk-
tulam (fr.)*
- šorgenže (šá-) serke | *lens (-ndis)*.
- šórdo jávorszarvas | *cervus alces*.
- *šorlem :
- šorlaltam megingatni | *labeface-
re* B_{JK}. 1. 8.
- šorlemaš háboruság | *tumultus,
motus* B.
- šorlektam botránkoztatni | *scan-
dalizare* B_R.
- šol : š. tul izzó tűz, parázs | *ignis
fervens, pruna*.
- šólam főni, bugyborékolni | *fer-
vere, bullire*; -ledem (fr.);
*šólem főni; olvadni | *coqui,
liquefieri* C., šólam főlni |
coqui B.
- šoldem főzni | *coquere*; -dolam
(fr.); *soltem főzni, olvas-
tani | *coquere, liquefacere*.
- šolagaj (σ) bal | *sinister*; *šala-
gáj B.

- š. veg *balra* | *ad sinistram*.
 šolem (šálem) *jégeső* | *grando*; *šolem B_{AFC}.
- šolo *szilfa* | *ulmus*.
 šolerlá *szilfaerdő* | *ulmetum*.
 ter šolo *a két szántalpot összetartó keresztfák* | *ligna transversa pedes trahae continetia*.
- šolo (σ) *talphajó, szál* | *ratis*.
 šolo (šalá) *belek* | *intestina*.
 šola (šálá) (σ) *öcs, unokaöcs* | *frater minor*; *filius fratris v. sororis*; šulu L.; *šola öcs | *frater minor*.
 *šola *tolvaj* | *fur*.
 *šolaštam, šolštam *lopni, ellopni* | *furari, clam abripere* C., šolšt-, šolšt- B.
- šolkamá *az ing mellén való csat* | *fibula in antica parte indusii*.
 šolgem *állani* | *stare*; -lgoldam *gy. megállni, álldogálni* | *saeptius subsistere*; *šalgem.
 šolgoktem *állatni* | *statuere, constituere*: *kučen š. megállítani* | *subsistere facere*; *šalgektem B.
- šogolam *megállni, föléllni* | *subsistere, adsurgere*; *šagalam C.
- šogolaldam *fölellítódni, megválasztatni* | *constitui, erigi; eligi*.
 šogaldem *fölellítani, megválasztani vminek* | *constituere; eligere (ad munus)* R., šogaltem P.; *šagaltem C. B.
- šoldo *olcsó* | *vilis pretio*; *šulda C.
 šoldora (σ) *vastag, öregszemű, darabos* | *crassus*.
 šoldorangam *vastag etc. lenni* | *crassum fieri*.
 soldorangdem *vastag etc. vá tenni* | *crassum facere*.
- šolnem (šá-) (σ) *dülöngözni (szánban, ferde úton)* | *hic illic inclinare se (in via iniqua)*; *šalnem *lehajlani* | *se inclinare (sol)* B_L.
 šolnešteš *ferde hely a szánúton* | *declivitas viae*.
- šögör, šeger *szűk, szoros* | *angustus*.
 šegerem *szorítani* | *arctare, stringere*.
 šögöremam *megszűkít/ni* | *coarctari*.
 šögöremdem *megszűkíteni, szorossá tenni* | *coarctare*.
- šöšte *viasz* | *cera* R., šišta F.
 šödör, šeder (σ) *csillag* | *stella*; *šeder C., ši'dar, ši'dür B.
- šön *ín, ideg* | *nervus*; *šün : *luškada š. cerän gutaittött* | *apoplecticus* B.
- šön *fösvény* | *avarus, tenax*.
 šönlanem *fösvénykedni* | *avarum esse*.
- šövöks *vid. ševokš*.
 šör (šör) *szöglet-él* | *acies anguli*.
 šörön *egyik oldalára fordulva v. dőlve* | *lateri incumbens (ex. kia jacet)*.
- šörem *fölbontani, fölfejtani* | *resolvere (nodum, volumen)*;

lebeszéli | *a consilio demovere*; -rkalem (*fr.*)
 šů'rtňő arany | *aurum*; *šörtňő C.,
 šörtňă B.
 šő'rtňedam megaranyozni | *inaugurare*; -delam (*fr.*); *šörtňed-B.
 šőrműč fék | *capistrum, frenum*;
 *sermic C.
 šőrlēm kijőzanodni | *crapulam exhalare*; -lőlam (*fr.*)
 šű pelyva | *palea*.
 sisna šű serte | *seta*.
 šű : ime šű tőlfok | *foramen acus*;
 * im šűž B.
 šű egőszőges | *sanus, valens B., cf.*
 *šulukán *id. B.* [sae.
 šűam odaérni, elérni, elérkezni |
pervenire, assequi; (*praemissis gerundiis perfectionem actionis notans, cf. NyK. IV, 88*);
megérni | *ematurescere*; *šoam.
 -ške šűmeške (-dek š., vak š.)
 -ig | *usque ad*.
 šűktem elérni, elérteni, odavin-
 ni (*a dolgót*) | *assequi, perdere (rem)*; (*cum gerundiis, cf. NyK. IV, 88*); *šoktem.
 šűn kész | *confectus*.
 šűar mozsár | *mortarium*.
 šűe : kutko -š. hangyaboly | *formisue rėce* | *anas*. [cetum.
 šűe ritka, gyér | *rarus*; *šoe C.,
 šoje ritkán | *raro W.*
 šűemam, šűengam ritkőlni, gyė-
 rőlni | *rarescere*.
 šűemdem, šűengdem ritkőtani |
rarum facere.

šűem vetni, dobni | *jacere, conjicere*;
 šűldam (*fr.*); *šűem C. B.,
 šűlt-B.
 *angőram š. horgot kivetni | *hamum demittere B.*
 šűen-koldáš eldobni | *abjicere*;
 *šűen-koltaš B.
 šűlden puštaš agyon dobőlni |
jactibus interficere.
 šűko sok | *multus*; (*adv.*) sokat, so-
 ká | *multum, diu*; nagyon |
valde; sokkal | *multo*; legfe-
 lebb | *ad summum*; *šűka.
 šűkeš sokára, sok időre | *ad multum tempus*.
 šűkerte régen | *dudum, jam pridem*;
 *šűkérda B., šűkerde C.
 šűkersen, -sek régóta | *a longo tempore*;
 *šűkéršen B.
 šűkemam sokasodni | *augeri, multiplicari*;
 *šűkajemam B_{AP}.
 šűkemdem sokasítani, szaporítani |
augere, multiplicare.
 *šűkaža sokaság | *multitudo W.*
 šűkš féreg | *vermis*; *.
 šűktam beáztatni | *macerare (ex cannabim)*.
 šűjmen törővas | *vectis (ad confringendam glaciem)*.
 šűngaldam alámerőlni | *demergi*.
 šűngáldeš mély gödör | *cavum viae*.
 šűša vetőő | *radius textorius*.
 *šűškán siket | *surdus B_{ME}. 7, 32*
 šűškem fűtyőlni | *sibilare, ore fistulare*;
 -kalam, -kaldem (*mt.*)
 *šűškőž lőlő sőp | *fistula B_{APC}*.

šúško *jégmerítő háló* | *rete quodam, quo frusta glaciei efluvio excipiunt.*

šuzár *húg* | *soror junior*; *šošar C., šižar B.

šuzem *éhezni* | *fame premi*; -žedem (fr.); *šuzem B.

šuzenam *megéheztem* | *esurio.*

šudo *fű, széna* | *herba, foenum*; *šúda.

šupšam *húzni* | *trahere*; -pšedem (fr.); -pšalam (mt.); *šopšam C., šupš- B., -pšedem (fr.) BAP.

tamaka š. *tobákot színi* | *pulverem Nicotianae sumere*; pipka v. trupka š. *pipázni* | *tabaci fumum haurire*; cizem š. *szopni* | *lactere, mammae sugere* (*cizam š. Bl.)

*šupšen *nalaš elvenni vkitől* | *adimere, abripere a quo.*

*šupšul- *počas fölrántani* | *divellere, (januam).*

*šopštem *kocsin vinni* | *vehere* C., šupštem *cipelni* | *trahere, portare* BAPC.

*šupšedektem *hurczoltatni* | *abripere jubere* BAP.

šupšal *csók* | *osculum.*

šupšalam *csókolni* | *osculari*; -ledem, -ledelam (fr.); *šupšalam B.

*šúbíš *kosár*; *tömlő* | *corbis*; *uter* B. (šabaš F.)

šúbo *gyermek* | *infans* P.

šumäktem *zúgni, lármázni* | *frumere, tumultuari* BAP.

šumat (σ): š. *keče szombat* | *dies Saturni.*

šumam *elfáradni* | *defatigari.*

šumem *köszörülni* | *evacuere (cote)*; -medem (fr.); *šumem BAPC.

šur *szarv* | *cornu*; *C.

*šurdemä *szarvatlan* | *cornibus destitutus* C.

šurem (σ) *boronálni* | *occare agrum*; -rkalem (fr.); *širem C., cf. šürä R.

šurem *taszítani, tolni* | *trudere, protrudere*; *szúrni* | *pungere*; -redem (fr.), -raldem (mt.); *šurem *szúrni* | *pungere, -raltem* (mt.) C.

*šuralam *szúrni, átszúrni* | *perforare* B., šaralam *pungere* C.

šural-goltaš, šral-g. *kiszúrni* | *effodere (oculos)*; *letaszítani* | *detrudere*; *zörgetni* | *pulsare (fores)* B.

šuraldam *egymáshoz ütödni, tolódni* | *allidi*; *beszúródni* | *infodi.*

šuršo *bolha* | *pulex*; *šurša C.

šurno *gabona* | *frumentum*; *šurna : š. *vuj kalász* | *spica* B.

šulam *metszeni, szabni* | *secare, scindere*; -ledem (fr.); *šulam C.

*šuluktem *megherélni* | *castrare* B.

šuldoš *szelet* | *frustum (panis).*

šulukš *csizmaszár* | *scapus calcei Turcici.*

šüldur szárny|ala; *šolder C.,
šüldír, šüldur B.

kol-š. úszószárny|pinna.

*šuldrán, šüldurán szárnyas|
alatus B.

šü nyak|collum; *.

š. jer nyakláncz|torques.

*šüéslä nyakas, makacs|perti-
nax, praefractus B.

šü (šû) szén|carbo; *šû C., šü B.
šinža-šü szemcsipa|graminae.

šüam rothadni|putrescere; šüe-
dem (fr.); *B.

*šüša çang cer poklosság|lep-
ra B.

šükšö rothadt; elviselt|putre-
factus, tritus; *šüçše C.,
šukša B.

šüktem rothasztani|putreface-
re; -ktedem (fr.)

šükem tolni|protrudere, promo-
vere; -kedem, kedelam (fr.);
-kalam, -kaldem (mt.); -ka-
laldam (pass.) R., šukem P.;
*šikem B_{AP.}, -kalam B.

šügár sír|sepulcrum R., šigár P.;
*šigér B.

šügarlá temető|coemeterium.

šüč korom|fuligo.

šüčangam megkormosodni|fu-
ligine induci.

šüčalgem kormos színt kapni|
fuliginis speciem referre.

šüškam tönni, betönni|farcire;
-kedem (fr.)

pöçal š. puskát tölneni|glandem
plumbeam scolopeto immit-
tere.

šüškün peteraş betönni|obtu-
rare (foramen).

šüškülam ölni|mactare; *šiškil-B.

šüšpük fülmile|luscinia.

šüžer tej|lac; *šišer.

š.-val tejföl|flos lactis.

šütem (σ) fölbontani, megbonta-
ni|resolvere, dissolvere, re-
scindere (emptionem); -tedem
(fr.); *šütem leoldani|sol-
vere B.

šüdem parancsolni|jubere; šüde-
dem (fr.) R., šüdem P.; *šü-
dem C., šüdem B.

om šüdü (non jubeo =) tiltok|
veto.

šüdalam szidni, megátkozni, ros-
szat kívánni|exsecrari, male
precari; *šüdalam szidni, csú-
folni|maledicere, insultare
B.

šüdalt-: šüdaltma átkozott|ex-
secratus B.

šüdü száz|centum; *šüde C., šü-
daB. (šü'duB_{AP.} 1, 16.), šüdüK.

šü'dör (=šüdü-ur)rúbel (=100
kopéka)|numus Russicusrúbl
dictus; *šüdur B. K., šü-
der C.

šüdükš abrincs|circulus doliaris.

šüdür orsó, orsófa|fusus.

šüdürem fonni|nere; *šede-
rem, šidirem C., šidrem B.

šüdürmö fonat|fila.

šüvälam köpni|spuere; -ledem
(fr.); *ševem C., šiväl- B.

šüvälme köpedék|sputum.

šüvül-vüt nyál|saliva.

šüm szív | cor R., šum P.; *šüm C., šum B.

šümem jula fáj (ég) a szívem, sajnálom | dolet mihi cor, con-doleo.

šüman szives, buzgó | benignus, studiosus.

šümbel (szív-fél) testvér | frater C., šumbel B.

šür orosz káposztaleves | jusculum Russicum ex olere paratum.

šürakš dara | ptisana, polenta.

šürága (σ) бредень, kis keré-tőháló | verriculum.

šürä (σ) borona | crates dentata, occa; cf. šurem occare.

šürem (σ) dörgölni, kenni, má-zolni | fricare, linere, -rkalem (fr.); *šerem C., širem, šerem, širem, šrem B.

šürgö nagy erdőség | silva vasta; *šerge C., ši'rga erdő | silva K. B.: š. kesä vadkecske | capra silvestris BAP.

šür'gö arcz, orcza | facies, gena; *ši'rga B.

šürg' -üstöš törülköző | man-tile.

tovar š. fejszelap | planum securis.

šürča haragos, vad, veszekedő | ferrox, rixosus.

šürčalanem veszekedni | rixari; -nedem (fr.)

šürtő' czérna | fila linea duplicata.

šülem (σ) lélekzeni | spirare, re-spirare; -ledem (fr.); -laldem

(mt.); *šüfaltem: šüfaltengoltaš sohajtani | suspirare.

šülükš, šülüš lélekzet, lélek | spiritus; *šüliš C., šüleş B.

šülő öl | orgyja; *šel C.

šülő (σ) zab | avena.

*škalá (in fine positum) tudniül-lik, azaz | scilicet B.

ške, šket vid. eške.

*šlánga fulánk | aculeus Bk. I.

žalkalem, žalcedem vid. užalem.

*žep, žeplem vid. czaplem.

ta (pron. demonstr.):

*ta-gáče (R. tače) ma | hodie.

tan az | is, ille: tanšamič azok | ii, illi P.

*ta vagy | vel, aut B.

ta—ta vagy—vagy | vel—vel B.

*ta: ta-ma valami | aliquid B., ta-magáña valaki | aliquis B., ta-kü valaki | aliquis B.

tau (σ) hála | gratia; *B.

tauštem hálat adni | gratias persolvere; -tulam (fr.) R.; tauš-tarem P.

*tau kelesäš hálat mondani | gratias agere B.

táker (σ) kemény, egyenes | firmus, solidus, planus (via); ugar | ager novalis.

tákertem keményre s egyenesre taposni v. járni | bene occultare (viam.)

*táktä darázs | vespa C., tákta B.

taga (σ) kos | aries; *tägá B.

tagan (σ) patkó | solea ferrea equi.

taganlem patkolni | subferrare; -nlelam (fr.)

tajem *hajtani, hajlítani* | *flectere, inflectere, inclinare*; -jedem (*fr.*), -jaldem (*mt.*)
 tajnem *hajlani, lehajolni* | *flecti, se deflectere*, -nelam (*fr.*); *tajnem K.
 tang (σ) *barát* | *amicus*; *täng. ik tangaš *egykorú, kortárs* | *aequalis (aetate)*.
 *tängaštarem *egyenliteni, hasonlítani* | *comparare* K.
 tänga (σ) *pénz* | *moneta, pecunia* B.
 táče *ma* | *hodie*; *tagáče B., tagaže C.
 taza (π) *egészséges, ép* | *sanus, salvus*; *kövér | *pinguis* C.
 tazangam, tazalanem *gyógyulni* | *sanescere*.
 tazangdem, tazalandarem *gyógyítani* | *sanare*.
 tazalek *egészség* | *sanitas*.
 *tazalem *kövérédni, jó színben lenni* | *pinguescere, vultu prodere valetudinem*.
 *täptarem (*c. dat.*) *szorítani, nyugtalanítani* | *arctare, inquietare* Bk. II, 4, 8; *gyönyörködtetni* | *delectare* Bk. II, 12, 7.
 *täpnä'k, täpnäk *úti táská* | *pera*.
 táve *kút* | *puteus*.
 távukan *helyenként* | *passim* K.
 tam *íz* | *sapor*.
 tamle *izes* | *sapidus, dulcis*.
 tamdeme *izetlen* | *nilhil sapiens*.
 tamaká (σ) *dohány* | *tabacum*.
 tar (σ) *puskapor* | *pulvis pyrius*.
 tar (σ) *bér* | *merces*; *tär C., tar B. (tär Bap.)

tareš *puraš bérbe szegődni* | *se locare*.
 tarlem *bérelni* | *conducere*; * B., tärlem C.
 *tärlema *oksa bérpénz, fizetés* | *pretium conductorium*.
 tärče *béres* | *mercenarius*.
 taráj *kumacs (bokharai vörös gya-potkelme)* | *pannus xylinus Bocharensis*.
 taraltem *érdekelni (a szívet)* | *delectare, capere (animum)* P.
 tarvanem (σ) *mozdulni* | *commoveri, -nulam (fr.)*; *tärvä-nem C., tarbänem B.
 tarvatem (σ) *mozdítani, mozgatni* | *movere, commovere*; -telam (*fr.*); *tärvätem C., tarbättem B.
 tarmán *vagyon, birtok* | *bona, possessio*.
 tal *serény, egészséges* | *alacer, valens*.
 tal' *lejtő, hegylejtő* | *declivitas montis*.
 talan *szerencse* | *fortuna*.
 talanán *szerencsés* | *fortunatus*.
 tále *vid. kosa-tále*.
 tälem *törvénykezni vkivel* | *in jus vocare, litem agere cum quo*, Bk. I, 6, 6. K.
 tälgede *egy v. két éves csikó* | *equus anniculus v. bimulus*.
 *tälík (σ) *idő, időszak* | *tempus, spatium temporis* Bap.; *esztendő* | *annus* Bg. (Bapc. tä'lik).
 *i-talík *esztendő* | *annus* B., i-daluk S.

- te *tí* | *vos*; * *tä*.
- teg, tegök *többlé* | *amplius* (*ex. többé nem teszem* | *non jam faciam*).
- ten (*σ*):
- tenes puras *keresztelkedni* | *baptismo initiari*.
- tenes purtas *keresztelni* | *baptizare*.
- teń, tiń, tön *te* | *tu*; * *tiń* C., *tiń* B.
- tene: tene-e, tene-i *az idén* | *hoc anno*; * *teńé most* | *nunc* B.
- tenese *idei* | *hornus*; * *teńéša, teńéš mostani* | *qui nunc est, praesens* B.
- téngesz (*σ*) *tenger* | *mare*; * *tangaž* C., *tängiž* B., *tanaš* S.
- téve *íme, most* | *modo, nunc* R., *tébe* P.; * *tébe, tébeš ime, imhol* | *ecce* B., *tebe* C.
- teвок *mindjárt* | *statim*; *majdnem* | *mox, paene*.
- tevún *a minap, nem rég* | *nuper*.
- tevunesen *nem rég óta* | *inde a proximo tempore*.
- temam *telni, megtelni* | *impleri, repleri*; *jól lakni* | *satiari*; *temedem* (*fr.*); * *temäm* C., *telže temeš a hold telik* | *luna crescit*; *vüt t. a víz nő* | *aqua increscit*.
- kočken *temas tele enni magát* | *cibo se complere*.
- temenam *meń jól laktam* | *satiatus* | *sum*.
- temdemet *telhetetlen* | *insatiabilis*.
- * *temektem jól lakatni, megtölteni* | *saturare, complere* C.
- temem *tölteni* | *implere*; *jól lakatni* | *satiare*; *temedlam* (*fr.*); * *temem* B.
- temdem *nyomni, rányomni* | *premere, imprimere*; *-deštam* (*fr.*), *-dalam* (*mt.*); * *temdem nyomni, fojtani* | *premere, strangulare*; *-deštam tapogatni* (*nyomkodni*) | *contractare*; *-dalam elnyomni* | *opprimere* B.
- tembál *innenső oldal* | *pars citerior*.
- tembálne *innenső félen* | *cis, citra*.
- tembalan *i. félre* | *in partem citeriorem*.
- tembač *innenről* | *ex parte citeriore*.
- ter *szán, fahordó szán* | *traha, traha lignatorum*; * *tir* C., *tir* K.
- t. dovan *szántalp* | *pes trahae*.
- t. šolo *a két talpot összetartó keresztfák* | *ligna transversa pedes trahae continentia*.
- ter *kövér* | *pinguis, crassus*.
- terlem *hízni* | *pinguescere*; *-ledem* (*fr.*)
- terlektarem *hizlalni* | *saginare*.
- * *tereń, tireń görbe, meghajlott* | *curvus, inflexus* C.
- téresz *ganéj* | *fimus*.
- tertež *kör, körület* | *orbis, circuitus*; * *tirdeš* C.
- tertéske *kerek* | *rotundus*; * *jirgeške* C.

terteškem *kerek lenni* | *rotundum esse*; -kaldam (*dim.*)
 tertestem *kerekíteni* | *rotundare*.
 tersiak *jeges bukdár* | *colymbus arcticus*.
 térvuš *hegyes, keskeny karimájú süveg* | *pileus cacuminatus, angusto margine*.
 téle *tél* | *hiems*; * C., télä B.
 telem *télen* | *hieme*.
 telese, telemse *téli* | *hibernus*.
 téle: vüt t. *nocsári szalonka* | *scolopax gallinago*.
 telže *hold* | *luna*; *hó, hónap* | *mensis*; * tilze C., tilza B.
 t. *volgodo holdvilág* | *lumen lunae*.
 ti, tî *tetű* | *pediculus*; * ti C.
 ti (*pron. demonstrativum*); * ti (te) C., tî B.
 tí'de *ilyen, ez* | *talis, hic*; * tídä, tedä *az, ő* | *ille, is* C., tí'da B.
 tise *itteni* | *qui hic est*.
 * *tegeña ilyen, olyan* | *talis*; *tegeña* C.
 tinare *ennyi* | *tot, tantum*; * *tínar ennyi, amyi* | *tot, tantum* B., *tinära* C.
 tí'ste *itt* | *hic (adv.)*; * tí'sta B., tí'stä, te'stä C.
 tí'ske, tí's, tí'zak, tí'zagen *ide* | *huc*; * tí'ska B., tí'skä, te'skä C.
 tí'zeč, -čen *innét* | *hinc*; * tí'sec, -cen B., tí'sec, te'sec C.
 * *tinam ekkor, akkor* | *tunc* B., *tinän, tenäm* C.
 tí'skeven, tí'sken *eddig* | *huc us-*

que; * *tíškebek* B., *tíškebek, te'skebek* C.
 tí-müngö *ezután* | *deinde* P.; * *tí-münga ezután, azután* | *deinde, postea* B.
 tige *így* | *ita*; * *tengé*.
 tí'gar (σ) *tükör* | *speculum* BJK.
 tí'cmaš *tele (kép, test)* | *plenus, obesus, amplus (facies, corpus)*.
 t. kinde *még egész, meg nem kezdett kenyér* | *panis integer*.
 tí'cmašlanem *teleképüvé v. testüvé lenni* | *obesum fieri*.
 * *tíšlem megfeddeni, dorgálni* | *objurgare, increpare* BHM. I. 5, 20.
 tí't *tele* | *plenus, repletus* R., *tic* P.; * *cic* C., *cic (cicók ilat tele vannak)* | *repleti sunt* B.
 toká, tokarak *csak most, imént* | *modo*; *alig, aligha* | *vix*; * *tokó még* | *adhuc* B., *alig* | *vix* C. K.; *tokó-tokó alig* | *vix* BAP.
 tokáleš *csak egy kis időre* | *parumper*; * *tí'zalaok még, többé [nem]* | *adhuc, amplius [non]* B., *mindig* | *semper* BK. II. C.
 * *tí'zalaok ilam megmaradni* | *perdurare, perseverare* BK. I.
 toj (σ) *sárgaréz* | *orichalcum*; *
 toja (σ) *bot* | *baculus*.
 tojem (σ) *elrejtteni* | *abscondere, eltemetni* | *sepelire* (kološom *mortuum*); *tojkalem (fr.)*; * *tajem*.

- * tajšen *titkon* | *clam* W.
 * tongezemáš *vánkos* | *pulvinar*
 B_{MK.} 4, 38.
 * tongél *lócza* | *scamnum* B_{MK.} 7, 4.
 tocem *akarni, igyekezni* | *velle, studere* P.
 toš *fok (kés-, fejszefok)* | *dorsum (cultri, securis)*; * C.
 toškem *rálépni, tapodni, tiporni* | *ingredi, calcare, conculcare*; -kedem, -keštam (*fr.*), -kalam (*mt.*); -kaldam, -kalaldam (*pass.*); * taškem B. C., taškalam C.
 toškálteš *lépés* | *gradus; lépcsőfok* | *gradus scalarum*; * taškáltaš *lépcső* | *scalae* C., taškáltiš K.
 toštam *magába bízni, merni* | *confidere, audere, -tedem (fr.)*; * toštem C., tošt- B.
 tošto *régi, ó* | *vetus*; * tošta B.
 * tošta *godam régente* | *antiquitus* B., t. *godša régi* | *antiquus* B.
 toštemam *megavólni* | *obsolescere*.
 toštemdem *elavítani, elkoptatni* | *obsolefacere, deterere*.
 * toša *nagyatya* | *avus paternus* C.; *tošá űs, előd* | *proavus* B_{AP.}; cf. öüči R.
 todam *fonni* | *plectere*; *todedem (fr.)*
 * tod- (σ) *törni, szegni* | *frangere (panem)* B.
 todolam *törni, letörni* | *infringere, defringere (ramum)*;

- ledem (*fr.*), -laldam (*pass.*) R.
 todol-koldaš *elszakítani* | *abrumperere*.
 todoštam *tördelni* | *diffringere*.
 tos (π) *barát* | *amicus, notus*; *.
 tozgon *zivatar, vihar* | *procella*.
 top (σ) *labda* | *pila*; *ágyú* | *tormentum*; * *ágyú* C.
 tovat (σ) *istenemre* | *per deum* (tovat, ešten ómul | *ita me deus adjuvet, non feci id.*)
 tovatlem *esküdni* | *jurare*; -tlalam (*fr.*)
 tovatlemaš *eskü* | *jusjurandum*.
 tovatlektem *esketni* | *ad jusjurandum adigere*.
 tovan (σ): *ter-dovan szántalp* | *pes trahae*.
 tovangam *megbonyolódni* | *impliari, turbari*.
 tovangdem *összebonyolítani* | *implicare, turbare*.
 tom : *pükš t. dióél* | *nucleus nucis*.
 tómana (σ) *bagoly* | *noctua*.
 * tor, tór (σ) *szűk, szoros* | *angustus, arctus* C., tor *szorongatás* | *angustiae rerum* B_{K.} 1.
 tora *széles* | *latus, latitudo* R_{CSM.} 176
 tóreš *keresztül* | *in transversum*; * C.
 * toréš *szélesség* | *latitudo* B_{AP.} 21, 16.
 tórok : *vuj t. agyvelő* | *cerebrum*.
 tórok (ρ v. σ) *kvárgli, тварогъ*; *túró (másképen készítve mint a tuvurtoš)* | *caseus, tyros*.

tórta (στ) rúd (kettős szekérrúd) |
vectis temonalis.

* torlem : dorgálni, szidalmazni |
increpare BRIM. 1, 3, 7.

tolam jöni | venire, -ledem (fr.);
-loktem (eff.); * tolam.

tolsaş jövö | insequens, proximus
(annus).

nalen tolaş elhozni | apportare,
adducere.

tolem (στ) rabolni, megrabolni,
lopni | rapere, diripere, latro-
cinari; * talem B.

tolen kaeve rabolni voltak | rap-
tum exierunt.

tolašem (στ) bajlódni, iparkod-
ni | laborare, eniti; -shedem
(fr.); * talašem sietni | festi-
nare.

tolaštarem bajlódtatni vkit | la-
borem cui afferre.

tögede, tegede apró, kicsiny | mi-
nutus, parvus; * tugúda B.

tögedemdem aprítani | commi-
nuere.

tö'sak (στ) dunyha | torus, pulvi-
nar; * tüšak C., tüsä'k ágy |
torus B.

tôr, török (στ) egyenes; igaz | rec-
tus, directus; verus; * tör,
török C., tör, török B.

ik töraš egykorú | aequalis (ae-
tate).

tôrlem egyenetni | aequare; -lö-
lam (fr.); * tör ištaš B.

tö'rser egyenetlen | iniquus; *tör-
sir W.

törá (στ) bíró | judex; * törä' B.

* törálem itélni, ítéletet hozni |
judicare, judicium ferre.

törgeštem szökni, ugrani | salire,
subsilire; -štelam (fr.), -štal-
dem (mt.); * törgeštem C.,
törgešt- B.

törná : t. pöcöš moh-áfonya | vac-
cinium oxycoccos.

törlanem (στ) megigazodni | se cor-
rigere; * törlánem C.

törlatem (στ) megigazítani | corri-
gere; * törlem C.

törlataldam megigazodni | cor-
rigi.

tu (pron. demonstrativum) az | is, il-
le : tucé tumbak azon túlra |
ultra illud.

tudo az, ő | ille, is.

tušo ottani | qui illic est.

tugáne olyan | talis, ejusmodi ;
oly (adv.) | tam.

tunáre annyi | tot, tantum.

tušto ott | illic, ibi. [luc, eo.

tuško, tužak, tužagen oda | il-
tužcö onnét | illinc, inde.

tunam akkor | tunc; * tunámša
akkori | qui tunc erat B.

tugé úgy | ita, eo modo; oly
(adv.) | tam R. P., tugéla P.

tuak (στ) egyszerű (ember, paraszt :
hivatal nélkül) | plebejus, unus
e multis (homo nullo munere
fungens); ingyen | gratis.

t. eštaš ingyen dolgozni | sine
mercede opus facere; t. puas
ingyen adni | gratis dare.

tuákeš ingyen, hiába | gratis,
frustra; * tákeš.

- * tuán (σ) *atyafi* | *cognatus, consanguineus* B_R.
t. erga igazi fiu | *filius germanus* B_{HEB}.
- tuarem (σ) *kifogni* | *disjungere (equos)*; -rkalem (*fr.*)
- tukláče (σ) (a házások szüleinek kölcsönös megszólítása | *nomen, quo conjugum parentes invicem se appellant*).
- tugur, tubur *ing* | *indusium*; * togor, tugor C., tugur B.
- tugok: t. jing közönséges ember | *homo vulgaris, de plebe*; cf. tuak.
- * тұғат *teljességgel* [*nem*]/[*ne*]*quam* B_{AP}.
- tungur: pu t. fakéreg | *cortex arboris (exterior atque crasrior)*.
- tuštem *kitalálni* | *solvere, explicare (aenigma)*; -tulam (*fr.*)
tušto *találós mese* | *aenigma*; * tušto K.
- tušman (π) *gonosz lélek, gonosz ember* | *daemon, homo infestus* R., *ellenség* | *inimicus, hostis* P.; * C., tušmán *varázsló* | *magus* B_{APC}.
t. šonošo *rosszakaró, ellenség* | *malevolus, inimicus*.
- tut (σ) *íz, édesség* | *sapor, dulcedo*; * tot C.
- tútlo (σ) *édes* | *dulcis*; * tótle C. B.
- tutlemam *édesedni* | *dulcem fieri*.
tutlemdem *édesíteni* | *dulcem reddere*.
- * totešt- *élvezni* | *frui, gustare* B.
* túteš (σ) *mindenütt, gyakran* | *ubique, saepe* B_{AP}., *gyakran* | *saepe* W.
- tuná (σ) *üsző* | *juvenca, bucula* B.
tuño (σ) *füstnyílás* | *foramen fumarium (in tecto v. in pariete)*.
- tup *hát* | *dorsum*; *.
t. lu *hátgerincz* | *spina*, ket t. *kéz háta* | *dorsum manus*.
- * түпін *háttal fordulva vminek* | *adverso tergo* B_{AP}.
- tubul- *szabadítani* | *liberare* P.
tuvuraš *ház héja* | *tabulatum (sub tecto domus)*.
- tuvurtoš (σ) *túró* | *tyros*.
t. vüt *savó* | *serum*.
muno t. *tojásból s édestejből készült étel* | *cibus ex ovis et lacte paratus*.
- túmo *cserfa* | *quercus*; * tum C.
tumerlá *cserfaerdő* | *quercetum*.
tumuš *falt* | *pannus, lacinia*; * tumaš C., túmiz, túmiz B.
tumuštem *megfoltozni* | *pannis resarcire*; -štulam (*fr.*); * tumaštem C.
- * tumbak *ólom* | *plumbum* C.
tumbal *túlsó oldal* | *pars ulterior*.
tumbalne (*loc.*) *túlsó félen, túl* | *ultra*.
tumbalan, -bak (*lat.*) *túlra, tova* | *in partem ulteriorem, ultrorsum*.
tumbač (*abl.*) *túlran* | *e parte ulteriore*.
- tur *alap, fundamentom* | *fundamentum (aedificii)*.

- turá (σ) (egyenes irányú | *directus*); meredek, merev | *arduus, rigidus*; * egyenes | *directus* B. 3, 5.
- t. sir meredek part | *ripa praerupta*; t. onžaš mereven nézni | *oculos defigere in quid*.
- turangdem meredekké csinálni | *arduum facere (ex. tectum)*.
- turá egyenesen szemközt, átellenében | *ex adverso, adversus*; * ture C., duré B.
- * duré küšna egyenesen fölött | *recto supra [eum]* B.
- * torés ellen | *adversus, contra* B. K.
- * túra (σ) csend, béke | *tranquillitas, pax*; csendes, békével való | *tranquillus, placidus* B., tör csendes | *quictus* C.
- turlem (σ) leülepedni | *subsiderere (aqua turbida)* R.; * csilapodni, nem kiabálni, hallgatni | *sedari, conticescere* B., törém hallgatni | *tacere* C.
- turi' (σ) pacsirta | *alauda*.
- tur-gede gerlicze | *turtur*; * turkă'da B.
- turkem szenvedni, tŕlni | *pati, tolerare* P.; * turxem, tŕxem B.
- turná (σ) daru | *grus*; * C.
- turžam dŕrzsölni | *perfricare (lin-tea, lavando)*; * turž- B.
- tul tŕz | *ignis*; * B., tol C.
- tul-kŕ kova | *silex*; * tol-gŕ C.
- t. savame tŕzszerszám | *igniarium*.
- t. sólom láng | *flamma*.
- tuletta többet, többé | *amplius [non]*.
- túlem (σ) kendert tilolni | *cannabim decorticare*.
- túle kendertiló | *frangibulum cannabinum*.
- tulem kiabálni, lármázni | *clamare, vociferari*.
- it tulo hallgass | *silentium teneas*.
- tuluk (σ) árva | *orbis*; * túluk B.
- t. vate özvegyasszony | *vidua*; * tuluk vata B.
- t. pŕrjŕng özvegyember | *viduus*.
- tükem érinteni | *tangere*; tŕkalam, -ldam (nt.), tŕkedem (fr.); * tŕkem kopogtatni | *pulsare* B. A. P. C.; tŕkălám érinteni | *contingere* C., tŕkal- B.
- ong tŕkalaš keresztet vetni | *signum crucis formare*; -ledem (fr.)
- * tŕklalt- rugdozni | *calcitrare* B. A. P. C.
- tŕ'kŕ (σ) retesz, tolózár | *obex, sera*.
- tŕkelem retesszel bezárni | *obserare*; -ledem (fr.)
- tŕgatem kŕszŕrdlni, lekŕszŕrdlni | *acuere, abacuere, deterere*.
- tŕganem elkopni | *atteri (culter)*.
- tŕng fa töve | *stŕps, basis arboris* (pu tŕng); kezdet | *principium*; eredeti, valódi | *principalis, primigenius, verus* R., tuŕ P.; * teng, ting fa töve C.
- t. ilŕše eredeti lakos | *primus incolae*; t. lŕmžŕ valŕságos neve | *verum nomen ejus*.

- tüngalam *kezdeni* | *incipere*; -le-
dem (*fr.*), -laldam (*pass.*)
R., tunalam P.; *tengälám,
tingälám C., tüngalam *kez-
deni* | *incipere*; *fogni* | (*ver-
bum auxiliare tempus futu-
rum denotans*) B.
- tüngam (σ) *megmerevedni, meg-
fagyni* | *obrigescere, conge-
lari*; -ngedem (*fr.*)
- tüš *terhes* | *praegnans* (*pecus*);
*tüž F.
- tüška *sereg* | *grex, multitudo* (*ani-
mantium*).
- tüz: t. val *külső oldal* | *pars exte-
rior* (*parietis*).
- tüzem *ezer* | *mille*; *tüzem C., tí-
žem B.
- tütürä' (σ) *köd* | *nebula*; *teterä
C., titrä' B.
tütürä'n *ködös* | *nebulosus*.
- tütürem (σ) *megfüstölni* | *fumi-
gare, suffire*; *tütrem B.
- tüzö (σ) *ékesség* | *ornatus*.
tüzlanem *fölékesíteni magát* |
exornare se.
tüzlandarem *fölékesíteni* | *exor-
nare*.
- tünemam *tanúlni* | *discere*; *meg-
szokni, hozzászokni* | *assue-
scere*; *tünemedem* (*fr.*); *to-
meňám C., tumenam B.
- tünüktem *tanítani* | *docere*, -kte-
dem, -ktelam (*fr.*) R.; tu-
nuktem P.; *tomdem C.,
tumdem B., tumdakalem (*fr.*)
Bk. II.
- tünüküktem *taníttatni* | *edocen-*
- dum curare, in disciplinam
tradere*; *tomdektem C.
- tünžá (σ) *a világ* | *mundus* R., tünä
menny | *coelum* P.
- tünžügem *megfúladni* | *suffocari*.
tünžüktarem *megfúlasztani* |
suffocare.
- tüp (σ): түп ömnie *a kettős szekér-
rúd közé fogott ló* | *equus in-
tra temonem bifurcum curru
junctus*.
- tüvülő *holmiját megkímélő, jól
örző* | *res suas bene servans*.
- tüvüt, tüvütök *épenséggel, egyáta-
lában* [*nem*] | *omnino* [*non*].
- tümür *dob* | *tympanum*.
t. toja *dobverő pálcza* | *plectrum
tympani*.
- tür *szél, part* | *margo, ripa*; *él* |
acies (*securis*); *ter, tir C.
tir, dir B.
*trän: t. caška *tál* | *lanx, pati-
na* B., pisä *tírán éles éll* |
acutus acie (*gladius*) БНБ.
türüsö *szélső* | *in margine positus*.
*dírašta: korna d. *útszélén* | *in
margine viae* B.
*dírbä -hoz | *ad: kü-d. köhöz* |
ad lapidem (*allidere*) B.
*dörgic *szélétől, -tól* | *a margi-
gine, ab* B.
- türedam *aratni* | *metere*; *ture-
däm C., tred-B. (*item: nyírni* |
tondere БАР.)
- türüs, türüsök (π) *egész, ép* | *inte-
ger, totus*.
- türvö *ajak* | *labium*; *tervä, tirtvä
C., tírbä B.

türvenčam *prüsszögni* | *sternuere* ;
-nčedem (*fr.*)

türlő (*σ*) *különféle* | *diversus*, *vari-
rius* ; *mód*, *mintá* | *modus*,
exemplum.

tide türlön *e módon*, *ekképen* |
hoc modo.

türlem (*σ*) *kivarnni*, *hímezni* | *acu
pingere*.

türlömaš *himzés* | *pictura acu
facta*.

tül *külső*, *künt való* | *externus*, *ex-
terior*:

tünö (*loc.*) *künt* | *extra*, *foris* ;
* *tü'na* B., *tünä* C.

tünösö *külső* | *externus*, *exterior*.
tüan, tügö (*lat.*) *ki* | *foras*; **tü'-
ga*, *tü'ge* B., *tüge* C.

tüč (*abl.*) *kivülről* | *extrinsecus*,
a foris ; * *tüč* C.

tülem (*σ*) *fizetni*, *megfizetni* | *sol-
vere* (*pecuniam*) ; *tüledem*
(*fr.*) ; * *tülem*.

tülügen *héja* | *falco milvus*.

der (*ter*) ; * *dor* (*tor*) :

derne, dene (*tene*) *-nál* | *ad*,
apud ; *-val*, *-vel* | *cum* ; * *dóno*
B., *don* C.

deran (*lat.*) *-hoz* | *ad* ; *-nál* | *apud*
(*quem manere*) ; * *dorán* B.

deke, dek (*derik*) (*lat.*) *-hoz* |
ad ; * *dóko* B., *toko*, *tok*
(*do-*) C.

derič, derič, deč (*abl.*) *-től*, *mel-
lől* | *ab*, *a latere* R., *toréc* P ;
* *dórac*, *-cen* B., *torec*, *torc*
(*do-*) C.

derbe *öv* | *cingulum* BmK, 6, 8.

sa (*pron. demonstr.*) :

sáde az, amaz | *ille*.

sadenam, sade-kodom *akkor* |
tunc, *illo tempore*.

sáde-verec, sadelan *azért* | *prop-
terea* P.

sae, saj *szép*, *jó* | *pulcher*, *bonus*
R., *sáje*, *saj* P ; * *saj* C.

saj kotta *maradjatok jó egész-
ségben* | *valete*.

sacmam *szépülni* | *pulchrum
fieri*.

saemdem *szépíteni*, *jobbíta-
ni* | *pulchrum*, *meliozem fa-
cere*.

saurem (*σ*) *fordítani*, *megfordí-
tani* | *vertere*, *convertere* ; *-ra-
lam* (*mt.*) ; *-rkalem* (*fr.*) R ;
sagurem P ; * *sárem* K. C.,
saräl-, *säräl-* B. K., *särkalem*
(*fr.*) BAP.

sáurtoš, sáortoš *fordulat*, *haj-
lat* | *conversio*, *flexus*.

saurnem (*σ*) *fordúlni* | *se con-
vertere* ; *forogni* | *circumagi*
(*vujem saurna forog a fe-
jem* | *vertigine corripior*) ; *-na-
lam* (*fr.*) ; *-naldem* (*mt.*) R ;
sagurnem P ; * *sárnem* B.,
särnäläm C. B.

sakem (*σ*) *fölakasztani* | *suspen-
dere* ; *-kaldem* (*mt.*), *-kal-
dam fölakasztani magát* | *se
suspendere* ; * *sákem*, *säkäl-
tem* C., *sakem*, *sákem* B.,
säkältam (*pass.*) BAP.

* *šües* *säkältaš nyakába borul-
ni* | *cervicem cuius amplecti*.

- sákele (σ) *kampó* | *uncus* (*cui quid suspenditur*).
- * *sagá mellett* | *a latere, iuxta, apud tidan* s. *ő mellette* | *apud eum*; kórna s. *az út mellett* | *iuxta viam* B.
- * *saják jövevény* | *advena* B_{AP}.
- sajlem* (σ) *kiválasztani* | *eligere*; -*ledem* (*fr.*)
- sánga* (σ) *homlok* | *frons* (-*ntis*) R., *sänga* L.
- * *sacem akarni, kívánni* | *velle, cupere* B.
- * *kolász sacá haldoklik* | *animam agit* B.
- * *saslem* (σ) *jajgatni, sírni* | *lamentari, plorare* B_L., *háborogni* | *tumultuari* B_M. 27, 21.
- sazergem csorbásodni* | *serratim scindi* (*culter*).
- sazergeše csorba* | *locus serratim scissus*.
- sazertem csorbát csinálni* | *serratim scindere*.
- sandálik* (σ) *világ* | *orbis terrarum, mundus*; * *sändäläk* C., *sandálik világ* | *mundus, ország, föld* | *terra, regnum* B.
- sandale ülővas* | *incus*.
- sap*: *sap-kandra gyepelő* | *habena*; * *sáp gyepelő* | *habena* C.
- * *sä'bä*: s. *pudurtiš galy* | *sarmenta* B_{AP}.
- savá* (σ) *kasza* | *falx foenaria*.
- savame*: *tul* s. *tűzszerszám* | *igniarium*.
- sámerök, samorök, -rek* (σ) *fi-*
- tal, ifju* | *juvenis*; * *sä'merek* B_R.
- samrökemam megifjodni* | *juvenescere*; -*emedem* (*fr.*)
- * *sámíñ, számañ tévelgyö* | *errans*: s. *korna tév-út* | *error viae*.
- s. *keša tévelgyö* | *errabundus* B.
- sar* (σ) *sereg, hadsereg* | *exercitus*; * *sär* B_{AP}.
- sar barnás sárga, mézszín* | *fulvus* (*equus*).
- saravoč kulcs* | *clavis*; * *saravaž* C., *sarabáč* B.
- s. *köveg lakat* | *claustrum*.
- sárem* (σ) *gyep* | *cespes*; * *sirém* B.
- sársi* (σ) *veréb* | *passer*.
- * *sarlá sarló* | *falx* B.
- sálma serpenyő* | *sartago, frixorium*; * *selmä* C.
- s. *muno rátotta* | *ova frixa*.
- se* (*pron. demonst.*):
- sede ez, emez* | *hic*; * *séda az* | *is, ille* B., *sedä* C.
- * *sédašta ott* | *ibi* B., *sedešta* C.
- sedežak, -ken ide* | *huc* R.; * *sédaška, sedašáken oda* | *eo, illuc* B., *sedeškä* C., *sedeškebek addig* | *eo usque* C.
- sedežec, -čen innét* | *hinc*; * *sédašec, -cen onnét* | *inde, illinc* B., *sedešec* C.
- sengé ügy* | *eo modo* B.
- sengem* (σ) *meggyőzni, fölülmúlni* | *devincere, superare* R., *senem* P.; * *singem* B.
- * *sederä padlat, padozat* | *pavimentum, tabulatum* C.

- sen (σ) szín | *color, species* (sae
senže ulo szép színe van |
valetudinem vultu prodit).
senle szép, jeles | *speciosus*.
- * sepném megfogni, elsoványod-
ni | *vires et corpus amittere*
Bm. 9, 18., sepnáša holdkóros |
lunaticus Bm. 4, 24.
- seven kék posztókafán | *indumen-
tum (nuptiale) coloris caerulei, e panno confectum*.
- semen szerint, módjára | *secun-
dum, ad modum, more*; * sé-
min B.
- * semel-, semäl- vigasztalni | *con-
solari* Bl.
- será (σ) sör | *cerevisia*; * sra C.,
cf. purá.
- seralem (σ) elreteszelni, bezárni |
obsere, claudere; * suralem
Bap.
- seretá (σ) bigecsi baktop | *aego-
podium podagraria*.
- serem haragudni | *irasci*.
serektem megharagítani, uszít-
tani | *ad iram excitare, irri-
tare, instigare*; -ktolam (fr.)
- serték haragos, ingerült | *iratus,
irritatus*.
- sergá (σ) fülönfüggök | *insigne
aurium*.
- serlagem (σ) kegyelmezni | *indul-
gere, parcere (deus)* (kudál-
de, serlágé bocsáss meg, ke-
gyelmezzél | *ignosce, misere-
re!*); * sörlagem, sorlagem üd-
vezíteni | *salvum facere* Bap.,
serlagem F.
- sí (σ) tisztelet, megtiszteltetés | *ho-
nor*.
- * sigirem (σ) kiáltani, kiabálni |
clamare, vociferari C., sig-
rem B., sigrälam (fr.) Bap.
- sitem (σ) elég lenni, elégedni | *sa-
tis esse, sufficere, contentum
esse*; * B. (kačkens. jóllakni |
cibo satiari).
- * sitä elég | *satis (satis est)* C.,
sitä B.
- sitarem (σ) eléggé tenni, elégi-
teni | *satisfacere, satiare*; * B.
- * sisirnem elszakadni vkitől, meg-
válni | *disjungi, discedere a
quo* Bap. 21, 1.
- sisna (σ) dísznő | *sus* R., süsnä L.;
* sasná C. B.
- uzo s. kandisznő | *aper*.
- * simr- : simrén anzáš irigyelni |
invidere Ba. 5, 29.
- sír part | *ripa, littus*; * sir.
- * sirä' szurok | *pix* Bl.
- sirä'n szurkos | *picatus* Bapc.
- * sirem (σ) írni | *scribere* C. B.;
-rkälem (fr.) C.; -rältem (nt.,
dim.) C.
- * siremäš levél | *epistola*, C., sir-
mäš irás, irat | *scriptum* B.
- * ssírma (sic!) párducz | *leopard-
us* Bapc. 13, 2.
- silem háló, gyalom | *rete*.
s. šinža hálószem | *macula retis*.
soklatan récze | *anas (a. clangula?)*
- sogá (σ) gallér | *galerus, colla-
rium*.
- sobalá (σ) kandál | *cochlear*; * sa-
vala C.

- sóvo *tenyér* | *palma manus*; *sava
taps, *pofonütés* | *ictus pal-*
mae manus C.
- sovem ($\sigma\tau$) *tapsolni* | *plaudere*;
pofonütni | *colaphum impin-*
gere; -valdam (*dim.*); *se-
vem C., sabem, seabem B.,
sevälám (*mt.*) B.
- soven koldaš *megpofozni* | *cola-*
phis percutere.
- sopakalem *tapsolgatni* | *plausi-*
tare.
- sómul *ügy, dolog* | *negotium*; *al-*
kalom | *occasio*; *samil W.
- sorasem ($\sigma\tau$) *megegyezni, kibékül-*
ni | *pacto constituere quid*
cum quo, reconciliari; házas-
sági alkut kötni | *pactionem*
nuptialem facere; *illeni* | *de-*
cere, convenire; -sedem (*fr.*);
*sarasem *kibékülni* | *reconci-*
liari C.
- sorasmaš *leánykérés* | *nuptia-*
rum conciliatio.
- *sarásema i'dír (*vkinék*) *eljegy-*
zett leány | *puella cui despon-*
sa B_{APC}.
- sorastarem *kibékíteni* | *reconci-*
liare P.
- sorta ($\sigma\tau$) *gyertya* | *candela*; *sartá.
- s. keče *halottak ünnepe* | *fera-*
lia.
- šinža s. *szem-lencse* | *lens oculi*.
- sorvalem ($\sigma\tau$) *kérni, könyörögni* |
rogare, supplicare; *sarva-
lem C., sarbalam B., sarba-
lem K.
- solá ($\sigma\tau$) *ostor* | *flagellum*; *salá.
- solem *lekaszálni* | *demetere*; -ka-
lem (*fr.*)
- solkalem ($\sigma\tau$) *lobogtatni, csóvál-*
ni | *vibrare, motare* (*suda-*
rium, caudam).
- sólom ($\sigma\tau$): tul s. *láng* | *flamma*;
*sálám B_{NEB}.
- sörem *igérni* | *promittere*; *akar-
ni, kívánni | *velle, cupere*.
- sörmaš *igéret* | *promissum*.
- söldörá *fekvőhely a padláson* | *cu-*
biculum, dormitorium sub tec-
tó domus.
- suárluk ($\sigma\tau$) *zabola* | *frenum*;
*B_{JK}.
- sukem *letérdelni* | *genua submit-*
tere; -kedem (*fr.*); *sukal-
tem (*mt.*) B.
- suken šogolaš *térdelni, tér-*
den állani | *genibus nixum*
esse.
- súkur ($\sigma\tau$) *czipó* | *panis* (*Laib*);
*kenyér | *panis*.
- súto ($\sigma\tau$) *világos* | *lucidus*; *világos-*
ság | *lux*; *sóta *világos* C.,
világosság, fény | *lux, spen-*
dor B.
- s. keče *fényes nap* | *dies clarus*;
tul s. *tűz világa, fénye* | *cand-*
or, splendor ignis.
- sutom eštaš *világítani* | *lucem*
praeberere (*candela*).
- sutemam *világosodni* | *lucidum*
fieri, elucescere; *sotemäm
C. *sotemam, sotemältam* B.
- sutemdarem *világosítani, fénye-*
síteni | *lucidum, splendidum*
facere; *sotemdem C., so-

- temdarem *fényeltetni* | *splendentem facere* B.
- * sotalgem *fényleni* | *splendere* Bk. II.
- sûsor ($\sigma\tau$) *megsebesített, sértett* | *saucius, laesus*; *seb, betegségi baj* | *vulnus, morbus* R., *susír* L.; * *šúšer beteg* | *aegrotus* C., *seb* | *vulnus* Bk. II.
- susurgem, -gemam, -galdam *megbetegedni* | *morbum contrahere*; *gedem* (fr.); * *šušergem* C.
- susurtem *sebesíteni, megsérteni* | *sauciare, laedere*; -tedem (fr.); * *šušertem* B.
- * súsú ($\sigma\tau$) *öröm* | *gaudium*; *víg* | *laetus*: s. *liáš örülni, vigasztalódni* | *laetari, se consolari* B., *víg* K.; *sunc víg* K.
- suslo *a hársbocskor fonására való vaseszköz* | *instrumentum ferreum, quo ad perones e libro plectendos utuntur*.
- súzo *hím nyi; fájdalom* | *tetrao*.
- surán *bőr* | *corium*.
- surt ($\sigma\tau$) *telek (ház s a kozzá való jószág)* | *domus et fundus*; s. *olmo elhagyott házhely* | *locus, ubi quondam domus fuit*.
- sulem ($\sigma\tau$) *kiváltani, megváltani* | *redimere*; * B.
- * sulem *szólni, ígérni* | *dicere, promittere* Bl.
- * súlema *ígéret* | *promissum* Bl.
- súluk ($\sigma\tau$) *bűn, véték* | *peccatum*; *.
- sulukán *bűnös, vétkes* | *peccator*; *.
- sulukandarem *vétkessé tenni, megbotránkoztatni* | *ad peccatum adducere, scandalizare*.
- süan *lakodalom, nász* | *nuptiae*; * *süän* C., *suján* B.
- s. *vuj vőfél* | *paranympus*.
- * *sük hulladék, szemét* | *quisquiliae*.
- * *kol s. halpikkely* | *squamae piscium* C.
- sü'gö *szú* | *tinea, teredo*.
- sügö *kol* ($\sigma\tau$) *sőreg* | *acipenser ruthenus*.
- süsarem *megereszteni* | *remittere, relaxare* (ex. g. *poldoš gombot* | *globulum vestis*).
- süvä'n ($\sigma\tau$) *kelés* | *ulcus, apostema*; * *suván* Bapc.
- sümürlem *eldölni, hengeredni* | *collabi, devolvi*; -rlülám (fr.); * *semerlem összeroskadni* | *corruere* Bp. II.
- sümürlen *vozaš elesni* | *collabi, concidere*.
- sürü'm ($\sigma\tau$) *göz, pára* | *vapor*.
- sürtném *megbotlani* | *pedem offendere*; -nülám (fr.); * *širt-ném* B., *šertném* C.
- * *širtniktem megüttni* | *offendere, allidere* (pedem ad quid) Bk.
- zäj *vid. izäj*.
- * *zar* B., *zara* C. -*nyi* (cf. *nare*). *mazar mennyi* | *quantum* B., *mazara* C.
- nagyajem *vid. s. v. nalam*.
- našmak *hímzett szalag, melylyel a šarpan-t kötik* | *fascia acupicta, qua šarpan ligatur*.

* námarluk *üdvözülés* | *salus aeterna*: -lukam moeš *üdvözül* | *beatus fit* B.

námes (α) *szégyen* | *ignominia, turpitudine*; * námas C., námas B.

* namasan *szégyenes, utálatos* | *turpis, foedus* C.

námesteme *szemtelen* | *impudens*;

* námastemä C., námasír *id.* B.

nameslanem *szégyelleni magát, szégyenkedni* | *puđore affici*;

* namaslanem B.

nameslandarem *megszégyeníteni* | *puđore v. ignominia afficere*.

* namasírlanem *szemtelenkedni, szeméremtelenkedni* | *impudenter v. impudice se gerere*. Bk. II.

namiem *vid. s. v. nalam*.

náre -nyi; * nar B.

tunáre *annyi* | *tantum*.

viť tilže n. öt hónapnyi idő | *spatium quinque mensium*.

nárinže *sárga* | *flavus*; * náranza C., nárandza Bapc.

narinžemam, -žangam *sárgulni* | *flavescere*; * narandzemam K.

narinžemdem, -žangdem *sárgítani* | *flavum reddere*.

nalam *venni* | *sumere, emere*; -ledem (*fr.*); * nalam B., näläm C.

* ederem n. *feleséget venni* | *uxorem sumere* C.

nan-gajem (*i. e.*: nalen-kajem), *elvinni* | *abducere, avehere*,

asportare, -jedem (fr.); *nän-gajem C, nangejem B.

namiem (*i. e.*: nalen-miem) *odavinni* | *adducere, advehere, adferre, -iedem (fr.)*; * nal-miem Bmk. 10, 13. Bp. I.

néngéz (σ) *alapperenda* | *trabs fundamentalis*.

* nécke: *neckem kedvesem* | *mi care!* K.

* nezér (π) *szegény* | *pauper, egenus*.

* nezérluk *szegénység, énség* | *paupertas, egestas* B.

nezeremäm *elszegényedni* | *pauperem fieri* C., nezeremam B.

nezeremdem *elszegényíteni* | *pauperem facere* B.

nemesken, n.-matke, n.-jotke *eddig, mostanig* | *hactenus, adhuc*; * nemesken jakte B.

némer (σ) *kása* | *puls e farina avenacea*; * némer C., cf. pulámog.

ner orr | *nasus*; * ner, nêr C., nêr B.

n. lavra *takony* | *mucus*.

nerem *szunyadni, elszunyadni* | *placide dormire, obdormiscere*; *.

nérge *borz* | *ursus meles*.

nelam *nyelni, lenyelni* | *glutire, devorare, -ledem (fr.)*; * neläm C., nelam B.

ni, ní *hárs, melyből bocskort fonnak* | *liber arboris, ex quo perones plectunt*.

ni — at (*pronomina negativa formans ex interrogativis*):

- nikóát *senki* | *nemo*; * niküát,
 niküzat, nigát B., nigüat C.
 nimát (*i. e. nimoat*) *semmi* |
nihil; * B.
 nikuštát *sehol* | *nusquam*; * B.,
 niguštát K., nigüštát C.
 nikunamatsoha | *nunquam*; * B.,
 nigünämät C. — *etc.*
 nialdem *megsimítani* | *permulcere*;
 -lkalem (*fr.*); * nialtem *meg-*
simítani, *megkenni* | *permul-*
cerere, *perlinere* B.
 nine ezek | *hi* (*sing. tide*); * ninä
 azok, ök | *illi, ii* C., nī'na B.
 nil négy | *quatuor*; *.
 nilit (*num. substantivum*) négy |
quatuor.
 nille negyven | *quadraginta*; * nil-
 le, nillu C., nillu B.
 nilemise, -miše, niletise *negye-*
dik | *quartus*; * nilimše C.,
 nilimša B.
 nilemište *negyednap* | *quarto*
posthac die.
 nočko nedves | *humidus, madidus*;
 * načka *nedvesség* | *humor* Bt.
 nočkemam *nedvesedni* | *humes-*
cerere.
 nočkemdem *megnedvesíteni* | *hu-*
mectare.
 nošmo *hal-kopoltyú* | *branchia*.
 * nodam *lopódzni, kullogni* | *fur-*
tim accedere, pedetentim pro-
cedere BТИМ. II, 3, 6.
 nolgo *sima szil* (?) | *ulmus campes-*
tris.
 nólugaž *fehér jegenye* | *abies pi-*
cea.
- nolgažla *f. j. erdő* | *silva abie-*
tum p.
 nöktam, nükt- *nyúzni* | *deglubere*.
 nöštölam *gyúrni, dagasztani* | *de-*
psere; -ledem (*fr.*)
 nö'nžük *tészta* | *massa, farina ex*
aqua subacta; * nü'nžik: ša-
 pa n. *kovász* | *fermentum* Bc.
 nörem *ázni* | *madescere*; -redem
 (*fr.*); -raldam *ázódni, meg-*
ázni | *madefieri*; * nörem C.
 nörtém *áztatni* | *madefacere*;
 -tölam (*fr.*); * nörtém C. B.
 nörgäs *porczogó* | *cartilago*.
 * nö'rga *sarj,ajtás* | *germen, sur-*
culus.
 nugudo *sűrű* | *crassus, spissus* (*li-*
quor); * nogoda, nuguda C.
 nugudemam *megsűrűdni* | *cras-*
sescere, condensari; * nogo-
 demäm, nugudemäm C.
 nugudemdem *megsűríteni* | *con-*
densare.
 * nújemä! *no, rajta* | *age, agedum!*
 K.
 nuš *csuka* | *esox lucius*; * C.
 * nuž *csalán* | *urtica* C.
 nuno ök, azok | *ii, illi* (*sing. tudo*)
 R. P.
 numál *alul való* | *quod infra est*;
 *nimä'l (*jud-nimä'l észak* | *se-*
ptentrio) B.
 numálne (*loc.*) *alatt infra, sub*
 P.; *nimä'lna B., nömänne
 C.
 numálke (*lat.*) *alá* | *sub* P.; * ni-
 mä'ka, nimä'lan B., nömä-
 ke, nömäk C.

- * *niméc (abl.) alól | ex imo, изъ подъ B., nömác C.*
- numalam *vinni, hordani | ferre, portare; -leštam (fr.); * numalam.*
- numáldeš *teher | onus; * namáltiš B.*
- numalöktem *vitetni | portandum curare; * namalektem B.*
- nur *mező, szántóföld | ager; *.*
- nurgulo *fecské | hirundo.*
- nulem *nyalni | lingere, lambere; -ledem (fr.); -lalam (mt.); * nulem C. Bl.*
- nuldem *fogaival elharapni, lerágni | demordere, abrodere.*
- nűškő *tompa | hebes; * niške C.*
- * *niškemäm eltompúlni | hebescere.*
- * *niškemdem tompítani | hebetare.*
- nűštalam (ner) *orrát fúni | emungere; -ledem (fr.); * nűštäläm C.*
- * *nűšmä mag, mag szem | granum.*
- * *nűž: n.-vécen hátulról | a tergo B.*
- nűžam *vakarni | scabere; -žedem (fr.); -žaldem (mt.); * nűžäm dörzsölni | terere C., nűžtörölni, kitörölni | abstergere, delere B. A. P. C.*
- nűžüş *vakaró | strigilis (ömnén.)*
- * *nűžiktem: nűžiktem-goltaš leborotválni | detondere (crines) B. K. I.*
- nűrgemiš *tejföl, tejszín | flos lactis.*
- * *pák mindig | perpetuo, semper Bl.*
- p. *ištaš megigazítani, rendbe hozni | corrigere, in ordinem redigere B. T. I. 5.*
- pakčá (π) *kert, konyhakert | hortus, hortus olitorius.*
- pakma *rest, lusta | ignavus, segnis (ex.g. equus, qui flagellum tolerat)*
- pakmangam *elrestültni | ignavum fieri.*
- pagalem (π, σ) *becsültni, tisztelni | aestimare, magni facere; -ledem (fr.).*
- pagar (σ) *zúza | ventriculus avium. kočmo p. bögy | ingluvies (kočmo, a verbo: kočkam).*
- paj (π) *rész [pars; * C., rész, osztályrész | pars, portio; tag (testrész) | membrum B.*
- pajlem *osztani, elosztani | dividere, partiri; -ledem (fr.); * pajlem.*
- pajlaldam *elosztódni, eloszlatni | dividi; * pajlaltam B.*
- páča (σ) *bárány | agnus; * pača C.*
- pačam *eštaš bárányozni | agnum parere.*
- pačang- *fetrengegni | se volutare B. M. P. 10. B. P. II.*
- pačaš : *ik. p. egyszerű | simplex; kok p. kettős | duplex; * pačaš B., pažaž C. (ves p. másodszor | altera vice B.)*
- pačašán : *kum p. három emeletül | trium contignationum (domus) B.*
- pačémše *darázs | vespa.*
- paša *munka, dolog | opus, fac-*

- tum, res; *páša C., páša B.
- pašam eštaš *dolgozni* | *opus facere, operare.*
- pašáče v. paša-ešteše, pašasteše *munkás (dologtevő)* | *operarius.*
- paškár *szegek, melyekre a húrokat fölcavarják* | *clavi, quibus chordae intenduntur.*
- pašténgé *vid. pošt.*
- *pátár *nagyon, igen, leg- | valde, quam maxime*: p. kugo *igen nagy* | *permagnus*; p. jažo *legjobb* | *optimus* B.
- patarak *olló* | *forfex.*
- *pátal *fecstey, gulászta* | *cremor, colostrum* C.
- padeštem *aprítani, apróra vágni* | *minutim consecare*; -štelam (*fr.*); -štaldam (*pass.*)
- pasú (σ) *mező* | *campus, arva.*
- páskeč (σ) *lépcső, garádics* | *scaulae.*
- paslok (σ) *fék* | *capistrum (e cortice tiliaceo)* C.
- pamáš *forrás* | *fons, scaturigo.*
- parak *női szeméremtest* | *pars muliebris, muliebria.*
- parenge (σ) *burgonya, krumpli* | *fructus solani tuberosi.*
- parém (σ) *ünnep* | *festum, dies festus.*
- paremam *gyógyúlni* | *sanescere, convalescere*; *B., paremäm C.
- paremdem *gyógyítani* | *sanare*; -delam (*fr.*); *paremdem.
- pariš *nyereség* | *lucrum.*
- párom, parem (σ) *adósság* | *debitum, aes alienum.*
- paroman *adós, debitor, obaeratus.*
- *pargá *félénk, gyáva* | *timidus, ignavus* BAPC. 21, 8. K.
- *par- (part-?) *kinyitni* | *aperire (januam)* BAP. 12, 44. (párte nem nyitott | *non aperuit*); cf. počkam.
- párdaš (σ) *piros szárnyú ponty* | *cyprinus rutilus* R., pardáš V.
- parná (σ) *ujj* | *digitus*; *parná. kaza p. *kis ujj* | *digitus minimus*, kožar p. *mutató ujj* | *d. index*; lümdeme p. (nevetlen) *negyedik ujj* | *d. medicinalis*; kugo *vuj* p. *hüvelyk-ujj* | *pollex.*
- jol p. *lábujj* | *digitus pedis.*
- parnáš *gyűszű* | *digitale (sutorium).*
- *pal:
- palna *másutt* | *alibi*; pak (vak) *másudá* | *aliorsum*, pac (vac) *másunnan* | *aliunde* C.
- palan (σ) *kánya bangita* | *viburnum opulus.*
- pále (σ) *jegy, jel* | *nota, signum*; *czél* | *scopus*; *päle C., pälä B.
- p. lüaš *czélt löni* | *ad scopum destinatum jaculari*; palem eštaš *jegyét csinálni, megjegyezni* | *notam facere, notare.*
- palan *jegyezett* | *notatus.*

pálem (σ) *megtudni, megismerni* | *comperire, cognoscere*; páledem (fr.); *pálem B.; pálektem *észrevenni* | *animadvertere* BL. 14, 7

páleme *ismerős* | *notus*.

páledeme *ismeretlen* | *ignotus*.

*páldír: žira páldirma godam *virradatkor* | *quum diluescit* Bk. 28, 1.

*päläsem *kölcsönösen megismerni* | *invicem cognoscere* Bk. II. 3, 1.

péngede *erős, erősen tartó* | *firmus*; *fösvény* | *avarus*; pi'n-gada B.; *pingädä *fösvény* C.

pengedemam, -emaldam *erősödni* | *firmari*; *pingedemam B.

pengedemdem *erősíteni* | *firmare*; *pingedemdem B.

péce *sövény, kerítés* | *sepes, septum*; *piča B.

pečem *bekeríteni (kerítéssel)* | *sepire, consepire*; pečedem (fr.); *pičem B. (pičam pičen *kerítést csinált* | *septum fecit*).

pécke *köszörül-kő* | *cos*.

pečkeš *kučaš a k.-re tartani, köszörülni* | *cote acuere*.

pečkemeš *sötét* | *obscurus* R., pečkémíš P.; *pickémeš B. (pickém Br. 13. 12.); pečkedä, pičkedä, C., pickätä Br. II.

* (pečkemam): pečkemeš, pičkemeš *besötétedik* | *tenebrecit* C.

*pickemšaltam *elsötétültni* | *obscurari*.

peckemdem *elsötétíteni* | *obscurare* P.; *pickatajdemdem Bk. II.

peš (σ) *igen, nagyon* | *valde, magnopere*; *piš.

peškedelanem *fösvénykedni* | *parcum, tennacem esse* RcsM. 63. (cf. večkeš).

pež *keztyű* | *manica, chirotheca*; *pižgom C., pižkóm K., cf. kom.

peterem (σ) *zárni* | *claudere, operire*; -rkalem (fr.); *pitrem C. B.; pitrektém (eff.) B.

peteraldam, peternem *záródni* | *claudi*.

péterteš *födél* | *operculum*.

péstel *hosszútoll* | *pluma longior* R., pästil L. [rem.

perem *megüttni* | *ferire, icere*; *päpermaš *ütés* | *ictus*.

pérke (α) *isten áldása, gyarapodás* | *dei favor, proventus, incrementum* R., pereket V.; *perké (item: *haszon, nyereség* | *lucrum*) B.

*perkejan, perkeán *áldásos, termékeny* | *prosper, fertilis* BAp. Bkol.

pérče *pörče* (σ) *szem* | *granum (frumenti)*; *szál* (*szalma, fil, haj*) | *singuli cauliculi, culmi*; *pi'rcä, pirc B.

olom-p. *szalmaszál* | *culmus, stipula straminea*; üp-p. *hajszál* | *capillus*; *üp-pircä B.

* pertari' *elsöben, eleinte* | *primum, initio* K., pertari', pertari' *ša* *elsö* | *primus* B., pertäri, -riše C.

pervoj (*e*) *először, elsőben* | *primum* R., pervej P.; *pervi', pervé *előbb* | *prius* B.

pervojso *elsö* | *primus*; *pervi' *ša, pervi'š* *előbbi, első* | *prior, primus* B.

pel *oldal, fél* | *latus, pars*; cf. vel. pelen *-nál, mellett* | *ad, juxta*. pelešte, velešte (*loc.*) *félen* | *in parte, a parte*.

peleške, peleš *felé* | *versus* (*ex.g. ola p. urbem v.*)

peleč *felől* | *a parte, e regione*; *pélec B.

pelä'k *ajándék* | *donum* P.

péle, pel *fél* | *dimidium*; *pele, péle C., pel B.

pel-jut *éjfél* | *media nox*; *jud-pel B.

*pel *šinza-dono fél szemmel* | *uno oculo*; pel-*šinzán félszemű* | *unoculus* K.

iktat pele *másfél* | *unus dimidiatusque, sesqui*; *iktäk peläk C. (*i-äk p. másfél év* | *annus et dimidius, kum kečäk p. negyedfél nap* | *tres dies et d. B.*)

peleštem *beszélteni, szólni* | *loqui, verba facere*; *B.; *sügni* | *susurrare* C.

*peleštede *elhallgatott (nem szólt)* | *conticuit* B.

peledam, -daldam *virágozni* | *flo-*

rere; -deštam (*fr.*); *peled-B.

pelédeš *virág* | *flos*; *pelédiš B. pelérme *posz méh* | *apis terrestris*. pellem : p. ü. *olvasztott vaj* | *butyrum excoctum*.

pi, pî *kutya* | *canis*; *C., pi B. pial *szerencse* | *fortuna*; *piäl C., pijal, pijäl B.

pialan *szerencsés* | *fortunatus, beatus*; *piälän C., pijalän, pijälä'n B.

*pijältema *szerencsétlen* | *infortunatus* B.

pialam *hunyorítani* | *nictari, palpebrare*; -ledem (*fr.*)

pikš *nyíl* | *sagitta*; *pik, pik *lán-dsa* | *lancea, hasta* C., pi'kša, pikš *nyíl* | *sagitta* B.

piktem *fojtani* | *suffocare*; -tedem (*fr.*); *püktem B_{arc}.

piktaldam *megfojtódni* | *suffocari*; *piktanaltam, pükta-naltam (? piktaltam) *föl-akasztani, megfojtani magát* | *se suspendere, se strangulare*.

piktezaldam *hebegni, megakadni beszédben* | *haesitare lingua*.

*pigär *hordó* | *dolium* C.; *täl* | *lanx, patina* B.

pi'če *iramszarvas* | *cervus tarandus*; *puča C., püše B_{rim. II.} 4, 13.

pižam *hozzáragadni* | *adhaerescere*; *birkozni* | *luctari*; *meggyuladni* | *inardescere*; piže-

- dem (fr.); * pižam hozzádra-
gadni, ragaszkodni | *adhae-
rescere, adhaerere* B.
- pižiktem ragasztani | *affigere* ;
meggyújtani | *accendere* ; -kto-
lam (fr.) ; * pižektem gyuj-
tani, szítani | *accendere, exci-
tare (ignem)* B_{AP}.
- pižedelam birkozni, küzdeni |
luctari, certare P.; * B. K.
- * pižgem sügdosni, susárolni | *su-
surrare, insusurrare* B_R.
- * pižgenšaištaš rágalmazni | *cri-
minari, de fama cuius detra-
here* B_K. II.
- pidam kötni, kötözni | *ligare, revin-
cire* ; -deštam (fr.) ; -daldam
bekötödni | *obligari* ; * pid- B.
- pítman kötözött vmi | *ligatum
quid*.
- pi'se éles | *acutus* ; gyors | *acer, ce-
ler* ; * pise C., pi'sä (item :
gonosz | *malitiosus*) B.
- pisin gyorsan | *celeriter*.
- pisémam élesedni | *acui*.
- pisemdem, -darem élesíteni |
acuere.
- pi'ste hársfa | *tilia* ; * C.
- pisterlá hársfaerdő | *silva tilia-
rum*.
- * pismän határszél | *fines, limes* B.
- pižirem nyomni, sajtolni | *premere,
prelo comprimere* R., P.; * pi-
zirtem B.
- pižlé fojtós berkenye | *sorbus do-
mestica* ; * pisilmä C.
- pi're farkas | *lupus* ; * pi're C., pir
B.
- * pir- metélni | *praecidere, ampu-
tare* ; jir piršašluk circumci-
sio B_R.
- * pirt egy keveset, nem sokat |
paullulum B.
- p. koleš nagyot hall | *surdaster
est* B.
- pil felhö | *nubes* ; * C., pjül, pil B.
- pilän felhöš | *nubilus* ; * C.
- * pjülkom, pilkom ég (égbolto-
zat) | *coelum (cf. kom)* ;
pjül pundaš ég | *coelum, ho-
rizon* B.
- pilikš fül | *auris* R., pilikše P.,
piliš L.; * peleš C., pilš B.
- pilikšteme süket | *surdus* ; * pil-
šedema B.
- pókšél közép | *medium rei* ; * pokšal.
pokšelne (loc.) középen ; közé-
pett | *in medio, inter* ; * pok-
šálne.
- pokšelnese középső, medius.
- pokšelan, pokšek (lat.) közép-
be ; közepébe | *in medium, in* ;
* pokšálan, pokšáka B., pok-
šak C.
- pokšeč középből, közepéből | *e
medio* ; * pokšéc.
- pokšum dér | *pruina*.
- poktem hajtani | *agere, pellere* ;
-tolam (fr.) ; * poktem va-
dászni | *venari* C., hajtani,
üldözni | *agere, persequi* B.;
poktalam (dim.) C.
- pokro (σ) vetési konkoly (?) |
agrostemma Githago (?) .
- pogem (σ) összeszedni, gyűjtteni |
colligere ; * .

pokalem (i.e. pogkalem) *szedegetni* | *collectare*.
 poganem (σ) *összegyűlni* | *collegi, convenire*; * poganem, -naltam B.
 pogunomaš *gyűlés* | *conventus*.
 pojan (σ) *gazdag* | *dives*; * paján.
 pojanluk *gazdagság* | *divitiae*; * pajánluk B.
 pojem (σ) *gazdagodni* | *divitem fieri*; -jedem (fr.); * pajem.
 * pajdarem *gazdagítani* | *divitem facere* Bk. II.
 pongo *gomba* | *fungus*.
 poč, pôč *fark* | *cauda*; * paž C., pač B.
 puš-poč *hajókormány* | *gubernaculum*; * puš-pač B.
 počeš *után* | *post*; *hátnál* | *a tergo* R., *végre* | *postremo* P.; * pačeš *végre* | *postremo* K.
 poče-la *egymásután* | *alter post alterum*.
 * paž, pačic *késön* | *sero* C.
 počkam *nyitni, megnyitni* | *aperire*; -kedem (fr.); * pažam, -žalam (dim.) C., pačam B. (C. *conjunctivum verbi pažam dicit partnem esse, cf. par.*)
 počuldam *nyitni* | *aperiri, patefieri*; počoldedem (fr.); * pačeltam B.
 počkama *ezüstpénzekkel kirakott mellrevaló* | *pectorale numis argenteis distinctum*.
 počkáldeš *csalán* | *urtica*.
 počkem *megrázni, kirázni* | *con-*

cutere, excutere; počkaldem (mt.); * pačkaldem B.
 poš (σ): *póškudo szomszéd* | *vicinus*; * páškuda.
 póštoš *nemez* | *lana coactilis*; * partaš C. (*ut videtur, paštaš est restituendum*).
 poš (cf. poč): *pošteknél* | *post, a tergo*; * pašteknél.
 postekse *után* | *qui post est, subsequens*.
 pašténge, paštengese *utolsó* | *postremus*.
 pašténgeš *utoljára, végre* | *postremo*.
 póž *fuwó* | *follis*.
 * požem *elemelni* | *tollere (ex. g. operculum)* C.; cf. počkam.
 pot *katlan* | *ahenum*; * pat C., pad B.
 rage p. *kagyló* | *testa cochleae*.
 potem (pet-, pat-) (σ) *végződni, elfogyni* | *finiri, ad exitum venire*; -tedem (fr.); * pitem B.
 potemaš *vég, végződés* | *finis, exitus*.
 potarem *végezni* | *finire*; (*praemisso gerundio, cf. NyK. IV, 89.*); -redem, -rkalem (fr.); * pitarem C., pitarem B.
 potárteš *vég, elvégzés* | *finis, confectio*.
 * pitež- *végződni* | *finem habere* B.
 podá (σ) *szeg* | *clavus*; * C.
 p. keraš *szeget beverni* | *clavum defigere*.
 podalem *szegezni* | *clavis affi-*

- gere ; -ledem (fr.) ; * puda-
lem B.
- podeštam *pattogni* | *crepare* (ex.
lignum ardens) ; -štolam (fr.)
- podorgem eltörni | *frangi, rumpi* ;
-rgolam (fr.) ; * podergem
C., pudurgem B.
- podortem eltörni | *frangere, rum-
pere, -tolam* (fr.) ; * poder-
tem C., pudertem B.
- pudurgušo töredék | *fragmen-
tum* ; * pudurga : kinda p.
kenyérmorzsa | *frustulum pa-
nis* B.
- podolam szörpenteni, kanállal en-
ni | *sorbere, cochleari edere* ;
-leštam (fr.) ; * podalam C.,
podalam, podolam kóstolni |
gustare B.
- posana (σ) sógor (két nőtestvér-
nek férjei) | *sororum mariti*.
- posem elcsendesedni | *conticescere* ;
elbújni | *se abdere* ; * pusem
elrejtözni | *se occultare* B.
- *postarem (σ) szedni, összeszedni |
colligere B.
- posna (σ) külön | *separatus, se-
cretus ; separatim, seorsum* ;
* pasná.
- p. lektaš különmenni, osztályt
csinálni | *secedere, partiri
cum quo*.
- leč posna nélkül | *sine, absque* ;
* -g'ic pasna B.
- pasnaniš személy, egyén | *perso-
na, individuum* W.
- pondaš szakál | *barba* ; * pandaš
C., pandakš S.
- * popem beszélni, szólni | *loqui* C.,
popem B.
- pómuž kebel | *sinus*.
- ušma p. szájöböl | *cavum oris an-
ticum* (inter dentes et genas).
- pomžaldam fölébredni | *experge-
feri* ; -ldolam (fr.)
- *porán (σ) záporosó, zivatar |
nimbus, procella B.
- porkó (purkó) :
* ket p. kéz-szár, alkar | *bra-
chium*.
- jol p. lábszár | *tibia*.
- üpoñem p. vid. s. v. üp.
- šörmüč purkó kantárszj | *lo-
rum freni*.
- polvuj térd | *genu* ; polbä L. ; * pol-
vuj C., polvúj B.
- * pulvujtem térdepelni | *genibus
nixum esse* B.
- polšem (σ) segíteni | *juvare, ad-
juvare* ; * palšem.
- pöldoš gomb | *globulus*.
- poldoštem begombolni | *globulis
constringere* (vestem).
- poldorán medve tapsir | *heracleum
spondilium*.
- polméze gonosz, veszett, vad | *sae-
vus, rabidus, ferox*.
- p. pi gonosz, harapós kutya |
canis mordax.
- polmezemam gonosz stb. lenni |
saevum etc. fieri.
- pöken (σ) szék | *sella*.
- moklak p. ülb töke | *truncus ar-
boris, qui est sellae loco*.
- pö'čoš veres áfonya | *vaccinium
vitis idaeae* ; * pöžež C.

- törna p. *moh-dfonya* | *vaccinium oxycoccus*.
- pöcöstem *egyét hunyorítani* | *nic-tare*; -štolam (*fr.*)
- pöštem *letenni* | *ponere* R., pöštö-lam (*fr.*); pištem P.; *pištem.
- pöštür *ingelön való himzés* | *pictura acu facta in antica parte indusii*.
- pö'thő: p. nalaš *megvenni*, *pén-zen venni* | *pretio emere* (*Tur-cice*: *satın almaq*); *pü'tma (p. nalaš) B.
- pôr *férfi* | *vir*: p. *jing férfi* [*ember*]; *püerge C., püerga B.
- [pör- *forogni* | *se vertere, circumagi*; *fordülni* | *se convertere*].
- pöršö *mardež forgó szél* | *turbo*.
*pörüktem *fordítani, téríteni* | *convertere, reconvertere* Bl. 1, 16. Bp. II.
- pördam *gördülni* | *volvi*; *fordülni* | *se convertere*; pörde-dem (*fr.*) [*tare*].
- pörtalam *hengeredni* | *se volu-pördüktem gördíteni* | *volvere*; -ktolam (*fr.*)
- pörtölam *visszatérni* | *reverti*.
- pörtölüktem *visszatéríteni* | *vertere, reducere*; *visszaadni*, -küldenü | *restituere, remittere*.
- [pördem *esztergályozni* | *tornare*]: pördöšö *esztergályos* | *tornator*.
- pö'rem *szegély* | *margo* (*vestis, lin-tei*) *circumsutus*.
- pörömdem *beszegélyezni* | *circumsuere*; -dolam (*fr.*)
- pö'röš *zúzmará* | *pruina*.
- pö'ržö *sógor* (*a feleségnek öcse*) | *frater junior uxoris*; *pö-reš C.
- pört (σ) *téliház, изба* (*kályhá-val*) | *domus hiberna* (*fornace instructa*); *ház, szoba | *domus, cubiculum*.
- šem p. *fekete ház* | *domus nigra* (*absque fumarario, fumo denigrata*), oš p. *fehér ház* | *domus alba* (*fumarario instructa*).
- pu fa | *arbor, lignum*; *pu B., pu, pü C.
*pušangä *élőfa* | *arbor* C., pu-šangä B.
- puem *fúni* | *flare*; pualam (*mt.*); *pualam C.
- pualam *fölfuvódni, földagad-ni* | *se inflare, intumescere*; -ledem, -leštam (*fr.*); *pualam C.
- pualdem *szelelni* | *ventilare* (*frumentum*); *tele fúni* | *flatu re-replere* (*korno pualdeme via conflatis nivibus obruta est*); *pualtem *egyét fúni* | (*mt.*) *flare, conflare, canere* (*tuba*) B.
- puem *adni* | *dare*; puedem (*fr.*); *puem B. C.; pukalem (*fr.*) Bap.
- *puen-goltaš v. puen-jamdaš *elárulni* | *prodere* B.
- púmo *ajándék, adomány* | *donum*.
- püirem (σ) *teremteni* | *creare*; *pui-rem (*item*: *előre elvégezni*,

- meghatározni* | *ante constitue-
re, praeferre*) B.
- puirumaš *teremtés* | *creatio*;
 puirmaš B.
- pûrukšo *teremtő* | *creator, con-
ditor*.
- pukšem *etetni, táplálni* | *cibare,
nutrire*; -šedem (*fr.*); *puk-
šem.
- cize p. *szoptatni* | *mammis prae-
bere*.
- pûjro *méhser* | *mulsum, hydro-
meli*.
- puč, poč *síp* | *fistula*: tar p. *portü-
lök* | *cornu pulveris pyrii*;
 *puč: *púaltem-pučtrombita* |
tuba B.
- pučem *apadni* | *decrescere (aqua);
fogyni* | *deficere, minui*; -čedem (*fr.*)
- pučumoš *darakása* | *puls e ptisana
cocta*.
- puš *csónak, hajó* | *cymba, navis*;
 *poš C., puš B.
- p. pundaš *hajófenék* | *fundus
navis*; p. poč *kormány* | *gu-
bernaculum*; p. ner *hajóorr* |
rostrum navis.
- puš (σ) *pára, gőz, kigőzélgés* |
vapor, evaporatio; *poš C.
- pušan *tele gőzzel, bűzös* | *vapo-
re plenus, foetens*.
- pušlanem *párologni* | *vaporare*;
 -nolam (*fr.*); -naldam *pá-
rolgásba jöni* | *vaporem emit-
tere*.
- pušarem (σ) *füngani* | *pedere*; -redem (*fr.*)
- pušárteš, pušertaš *füng* | *crepi-
tus ventris*.
- puškudo *puha, lágy* | *mollis*; *poš-
koda C., puškuda B.
- puš kudemam *puhulni* | *mollem
feri*. [*lire*.]
- puš kudemdem *puhítani* | *mol-
puštam megölni* | *necare, interfice-
cere*; -tedem (*fr.*); -tuldam
 (*pass.*); *puštam.
- jing puššo *gyilkos* | *homicida*.
- púšto *megpörkölt s összetört árpá-
ból főtt kása* | *puls e ptisana
avenacea concocta*; *pušta C.
- pušto: tovar p. *a nyélnek való
lyuk a fejszében* | *foramen se-
curis (inserendo manubrio)*.
- pužár *gyalu* | *runcina*.
- pužarlem *gyalulni* | *runcinare,
-lolam (fr.)*
- pužem (σ) *elrontani, megrontani* |
corrumpere, perdere; puška-
lem (*fr.*); *pužem B. K.
- pužlem, -laldam *megromolni* |
corrumpi; pužlolam (*fr.*);
 *pužlem B. K.
- puduratem (σ) *mezgavarni, föl-
keverni* | *turbare, versare*; -to-
lam (*fr.*); -taldam (*pass.*)
- puduranem (σ) *zavarodni* | *tur-
bari*; *puđranem *háborogni,
zavarodni* | *commoveri, per-
turbari* B.
- puduránčik *zavaros* | *turbidus*.
- pun toll | *pluma*; *szőr* | *pilus*; *pon
 C., pun B.
- punem *fonni* | *plectere*; -nedem
 (*fr.*); *naldem (mt., dim.)*

- üpoñem (i. e. üp-poñem) porko
vid. s. v. üp.
- punuškem, ponoškem *penésze-
sedni* | *mucescere*; -školam
(fr.)
- punuškušo *penész* | *mucor*.
- punžalam *csavarni, kifacsarni*
(*mosott ruhát*) | *contorquere*,
exprimere (aquam linteis.)
- punžáldeš *zabertka (nodus s.*
contorsio funis, quo temo al-
ligatur ad traham).
- pundaš *fenék* | *fundus*; * B.
- vuj pundaš v. vundaš *fejtető* |
vertex.
- jol vundaš *talp* | *planta pedis*.
- pundašteme *feneketlen* | *fundo*
carens.
- purá *sör* | *cerevisia, cf. pujro*.
- purá (σ) *ερυθ*, *gerendázat* | *con-*
tignatio; az *éléskamra elkü-*
lönített osztályai | *partes se-*
junctae cellae frumentariae;
* *pura gabonaláda* | *cista fru-*
mentaria C.
- purem (σ) *gerendát összeillesz-*
teni | *contignare*.
- puram *rágni* | *rodere, mordere*;
-redem (fr.)
- purlem *harapni* | *mordere*; -le-
dem (fr.); * *puralam C., pür-*
lam (püm öcért p. fogát *csi-*
korgatni | *dentibus frendere*)
B., *purlam harapdálni* | *mor-*
sicare БАРС., *kóstolni* | *degu-*
stare БАРС.
- purem *bemenni, betérni* | *intrare*;
beférni | *locum habere, capi*;
- puredem (fr.); * *porem, pu-*
rem C., purem B.
- keče *purá besüt a nap* | *solis*
splendor se infundit (per fe-
nestram.)
- purtem *bevinni, bevezetni* | *in-*
ferre, introducere; *befogad-*
ni | *recipere (hospitio)*; -te-
dem (fr.); * *purtem B., por-*
tem, purtem C.
- puro jó | *bonus*; * *púra C., jó,*
egészséges | *bonus, sanus B.*
- puremam *javulni* | *meliozem*
feri.
- puremdem *jobbítani* | *meliozem*
facere.
- puró (σ) *fúró* | *terebra*.
- prolem, porolem *fúrni* | *terebra-*
re; -ledem (fr.)
- púrus (σ) *bors* | *piper*.
- pur (σ) : *pür-gü kréta* | *creta*.
- pursá (σ) *borsó* | *pisum*.
- nemič p. (*német b.*) *bab* | *faba*.
- pürmo *pöcsök* | *tabanus*.
- purmulá (ket) *jobb (kéz)* | *dextra*
(manus); * *vurgumlá*.
- p. veg *jobbra* | *ad dextram*.
- * *purlangam megérni* | *ematures-*
cere (fruges) БАРС. 14, 15.
- púrluk (σ) *ló* | *equus*; * *jószág,*
kincs | *bona, opes*.
- pulámog *árpalízt-kása* | *puls e fa-*
rina avenacea, cf. némer.
- pulukš *felső kar* | *lacertus*; * *pu-*
loš váll | *humerus C.*
- püldoš *falat* | *offa, frustum*.
- püldor (σ) *deszkafallal elrekesz-*
tett kamara | *cella separata*.

püldurčo *fürj* | *coturnix*.
 pü *fog* | *dens R.*, püj L.; * C., pü B.
 pü'a (*σ*) *rekesz*, *kerítés* (a vízben) | *sepimentum* (in flumine); * pü'je B. [*sepire*.
 püem (*σ*) *bekeríteni* (a vízben) |
 pükš *dió* | *nux*; * püxš C.
 * pükτανaltam *alászakadni* | *collabi, corruere* B_{AP}.
 püktem *kotlani*, a tojásón ülni (munušto p.) | *incubare* (ovis.)
 pükten *luktaš kikölteni* | *excludere* (pullo ex ovis.)
 * pügä (*σ*) *ív*, *meghajlott vmi* | *arcus, res incurvata* C., pü'ga *járom* | *jugum* B_{K. II.} [*bus*.
 pü'gür (*σ*) *görbe*, *görbehátú* | *gibpügürgem görbedni*, *ernyedni*, *hajolni* | *incurvari, inflecti*; -rgölam (*fr.*); * püganem B., püganaltam K.
 pügürtem *görbíteni*, *meghajtani* | *incurvare, inflectere*; * pügartem B_R.
 püčkam *metszeni*, *vágni* | *secare*; -kedem (*fr.*); -küldam (*pass.*); * pičkäm C., püčkäm, pičkadem B. [vid B.
 püz: püz vüt *izzadság* | *sudor*; * püz püzaldam *izzadni* | *sudare*.
 püzakš *fészek* | *nidus*; * pežäž, pižäž C., pižáš B.
 p. optáš *fészket rakni* | *nidum facere*.
 pü'tüh (*σ*) *egész*, *ép* (nem törött) | *totus, integer*; *egészen* | *plane, omni ex parte*; * piteñ-ok B.
 pünžö *fenyű* | *pinus silvestris*.

pünžerla *fenyves erdő* | *pinetum*.
 pürem (*σ*) *ránicza szedni* | *plicare* (vestem); *püredem* (*fr.*)
 pürem *ránicz* | *plica*.
 pürnem *ráncsolódni* | *plicari*; -nülam (*fr.*)
 pürtnük (*σ*) *ménta* | *mentha*.
 pürdüž, pürdöz *fal* | *paries*.
 * pülä' (pülä') *sok* | *multus* B_{AP}.
 preje *borju* | *vitulus*; * prezä, pirezä C., prezä B.
 prejzem *eštaš megborjadzani* | *vitulum parere*.
 * proc, procók *erősen*, *nagyon*, *teljességgel*, *tökéletesen* | *valde, omnino* B. C.
 * proc *jamdaš elveszíteni* | *perdere, pessum dare* B.
 vakš *malom* | *mola*; * väkš.
 v. -kü *malomkő* | *lapis molaris*.
 vakšteš *ágy*, *ágybavaló* | *lectus, strata cubicularia*; * väkšesš B.
 * vaktem, paktem *csepegni* | *stillare* C., vaktalt- B_L.
 * väktiš *csepp* | *gutta* B.
 vangem *lesni* | *speculari, observare*; *vangedem* (*fr.*); * vängem B.
 * vängén-káša *kém* | *speculator* B.
 vač, vač *ellenére*, *daczára* | *adversus, non habita ratione* (NyK. III, 470. IV, 91, 92.)
 vače *váll* | *humerus R.*, vača L.
 vaš *szemközt*, *ellenében* | *exadverso, contra*; * väš B_{R.} (16, 1. kid väsokda *püem odanyujtom*, *ajánlom nektek* | *in manus trado, commendo vobis*).

- v. liaš *szemben találkozni occur-rere, obviam fieri.*
- vaš-vaš: v.-v.-tene egymással | *alter cum altero, invicem*; v.-v.-tek egymáshoz | *alter ad alterum* P.; * vaš egymással | *invicem* K.
- vašké gyors | *celer*; (*adv.*) hamar, mindjárt | *celeriter, statim.*
- vaškem (σ) sietni | *festinare*; -kedem (*fr.*)
- vaškeše mindenben siető, hamarkodó | *in agendo praeceps, nimis festinans.*
- váštar kora jávor | *acer platanoides.*
- vaštareš eleibe, ellen | *obviam, contra* (NyK. III, 457); * vaštáreš.
- vaštaldem változtatni, cserélni | *mutare, commutare, permutare*; -ldolam (*fr.*); * vaštaltem C. B. (vaštalten sulaš kiváltani | *redimere* B.)
- * vaštáltiš: orola-v. őrváltás | *permutatio excubiarum* B.
- vaštaldam változni | *mutari.*
- vaštaltemáš változás | *mutatio* P.
- vaštalldam cserélődni | *permutari.*
- * važár (σ): v. jängán kemény-szívű | *duri animi* B_{MK.} 10, 5.
- * važarangam magát megkeményíteni | *duro animo esse* B_{AP.}
- vážok (σ) rézsutos | *obliquus*; -ken (*adv.*)
- važokemdem rézsutoszá tenni | *obliquum facere.*
- vážok öl | *orgyia*; * vóöik B_{AP.}
- váte feleség | *uxor*; asszony | *mulier*; * vätä C., vätä B.
- vatelukeš nalaš feleségül venni | *uxorem ducere quam.*
- vatedeme nőtelen | *caelebs.*
- * váda est | *vesper.*
- * vatna estve | *vesperi.*
- vádar tögy | *uber (vaccae).*
- * vádiž bálvány | *idolum* B_{JS.} 1.
- vara vékony hosszú bot, pózna | *pertica. [aquatorum.*
- vüt v. vederhordó pózna | *vectis*
- vará későn | *sero*; azután, később | *postea, posterius*; vararák később | *posterius*; * vará (item: meg, pedig, hanem | *vero, sed*); vararák B. C.
- * vará: ilša későbbi, következő | *posterior, insequens* B.
- varáš későre, későbbre | *ad multum tempus, ad posterius.*
- varáse későbbi | *posterior*; * varáša B.
- várákš héja | *accipiter.*
- varem keverni | *miscere, cf. urbalem.*
- val vminek följe, színe | *pars summa, superficies.*
- vüt-val, vüt valže víz színe | *superficies aquae.*
- valne (*loc.*) -on, rajt | *super, in (superficie)* R., vülnő P.; * vülnä C., vilna B.
- valan, vak (*lat.*) -ra | *super, in (superficiem)* R., vülä'n, vülkő P.; * vülke, vüke C., vi'ka, vi'ka, vlän B.

vač (*abl.*) -ról | *de*; * vülec C.,
vilvéc, -cen B.
vegát (*c. verbo negat.*) sehogysem,
semmiképen [*nem*] | *nullo mo-*
do; * vekát talán, talán bi-
zony | *fortasse, nescio an* B.
vengé vő | *gener*; sógor (nővérem
férje) | *maritus sororis*.
izi v. a nászajándékot vivő fér-
fi | *advector doni nuptialis*.
véce: kudo v. udvar, házudvar |
aula, cf. péče.
večkeš vékony | *tenuis*; * vičkež,
vičekedä C.
večkežemam vékonyodni | *atte-*
nuari.
večkežemdem vékonyítani | *at-*
tenuare.
vese, ves más, második | *alius, al-*
ter, secundus; * C., vesä,
ves B.
ves-vere, ves-verešte másutt |
alibi.
ves-vereš másuvá | *alio, alior-*
sum.
ves-vergeč másunnan | *aliunde*.
ves-kana máskor | *alias, alia*
vice.
veñem gödör, verem | *scrobs, fo-*
vea S., vñäm L., cf. mñ-
ñem.
veñer vid. vñner.
vem velő | *medulla*; * vim.
* vuj-vim agyvelő | *cerebrum* C.
ver hely | *locus*; * vär.
vereč, verečen helyett | *loco*;
* väreš.
vereštam vhovä lenni, kerülni |

devenire, incidere in rem; ta-
lálni | *invenire*; -štedem (*fr.*)
vereštarem érni vkit, megta-
lálni | *assequi, invenire quem*.
ver; * ver, per (NyK. III, 457.):
verič végett, miatt, -ért | *prop-*
ter, causä R., veréc P.; * vé-
rec, -cen B. K., verec, pe-
rec C.
verem végett, miatt, -ról (szó-
lani) | *propter, causä, de (qua*
re loqui).
veréž ár | *subula*.
verge vese | *ren*.
vel oldal, fél | *latus, pars, regio*
(tide vel immenső rész | *pars*
citerior; tudo-vel túlsó r. |
p. ulterior, šengal v. hátulsó
oldal) | *latus posticum, jut v.*
északi o. | *regio septentriona-*
lis); * vel, cf. pel.
velne, velen, vele (*loc.*) -nál,
mellett | *ad, juxta*.
velan, vek (*lat.*) -hoz, mellé, fe-
lé | *ad, versus* (kum vek há-
rom felé | *in tres partes*); *vé-
län, véka B.
več, velič (*abl.*) felől | *a parte,*
e regione; * vélec B.
velam kihullani | *defluere (capilli)*.
velem elejteni, elönteni | *demittere,*
effundere; -ledem (*fr.*); *vi-
lem elönteni, elszórni | *effun-*
dere, spargere C. B.
véle csak | *solum, tantummodo*;
* C., vélä, vel B.
véle hám | *liber, membrana tenuis*
sub cortice arboris.

vi (σ) *erő* P. V., *viä* L.

vik *egynes* | *rectus*.

viktarem *egynesíteni*, *kinyujtani* | *porrigere*, *protendere* (*manum*) R.; *eligazítani*, *gyógyítani* | *corrigere*, *sanare* P.; *.

vínem *egyenesülni* | *rectum fieri*, *se corrigere*, -*nedem* (fr.)

vínaldam *kinyújtódni* | *porrigi*, *protendi*.

vijákše (viäkše) *őszinte*, *őszinteség* | *sincerus*, *sinceritas* P.; * *vijaš szerény*, *alázatos* | *modestus*, *submissus* (v. jäng *alázatosság* | *animus submissus*) B_{AP}.

* *vi'čke*: v. *purtaš*, v. *nalaš befogadni*, *fölvenni vkit* | *recipere quem*; v. *kolištaš meghallgatni* | *exaudire* B_{AP}.

* *viš* (*nyitva* | *patens*): v. *pačema kinyitott (szem)* | *patens (oculus)* B_{AP}. 9, 8. B_{APC}.

vi'škede *híg* | *tenuis*, *liquidus*.

viškedemam *meghígulni* | *lique-scere*, *dilui*.

viškedemdem *meghígítani* | *liquefacere*, *diluere*.

višker *a részének egy neme* | *species quaedam anatis*.

viš öt | *quinque*; * *vic* C., *viz* B.

vi'zit öt | *quinque* (*substant.*); *.

visle *ötven* | *quingenta*; * *vizle*, *vizlu* C., *vislu* B.

vizemise, -*miše*, *vizitise ötödik* | *quintus*; * *vizimša* B., *vizimše* C.

vitá (σ) *istálló* | *stabulam*; * *vitä* C.

videm *vezetni* | *ducere*; *videdem* (fr.); * *videm*.

videdelam *vid.* *vüdelam*.

visa (σ) *mérték* | *mensura*; * *visä'* (*item: mérő* | *modius*, *ex.g. frumentü*) B.

visem (σ) *mérni* | *metiri*; -*sedem*, -*skalem* (fr.); * *visem* C.

visaldam *mérődni*, *megítzni a mértékel* | *ad mensuram exigi*, *mensurae sufficere*.

vi'ste *tönkölybúza* | *triticum spelta*.

* *vislänem ellene kelni*, *rátámadni* | *exurgere contra quem*, *adoriri* B.

vi'ma *segítség* | *auxilium*; * *vimä* C.

vire (σ) *köles* | *milium*.

voktam *megnyesni*, *lehámozni* | *amputare*, *delibrare* (*arborum*).

vokten, voktena *mellett el*, *hosszában* | *praeter*, *secundum*.

vočko: v. *üzgar konyhaszerek* | *vasa coquinaria*; *cf.* *vozak*.

vošt -*on keresztül*, -*on át* | *per*; * *vašt* B.

jut v. *egész éjszaka* | *per noctem*; * *jut vašt* B.

* *vašt kajša átlátszó* | *pellicidus* B.

vóštor (vã-) *vessző* | *virga*; * *vašter* C., *vaštar* (*cf.* *χana-vaštar*) B.

voštulam *nevetni* | *ridere*; -*ledem* (fr.); * *vaštalam*.

- voštuldoš *nevetség* | *ridiculum*.
 voštulmaš *nevetés* | *risus*.
 voštuldem *megnevettetni* | *cui risum movere, risum excutere* ;
 -ldolam (*fr.*)
 vož *gyökér* | *radix* ; * važ.
 vožlanem *gyökerezni* | *radicari* ;
 * važangam B_{KOL.} 2,7.
 *važanek tem *meggyökereztetni* |
efficere, ut radices agat B_{EF.}
 3,17.
 vož (važ) : korno v. *kétfelé való út* | *trivium* ; * važ : korna važšta *keresztúton* | *in compito*
 B_{MK.} 11, 4.
 vožon *ágas, kétágú* | *bifurcus*
(ex. g. pu arbor).
 vožlam *magát szégyelleni* | *puđore affici* ; -ledem (*fr.*) ; * važlam C., važalam B.
 vožuldók *szégyen nélkül* | *sine pudore*.
 vožuldomo *nem szégyenlő, szemtelen* | *impudens*.
 vožulšan *szégyenlős* | *pudicus, verecundus*.
 vožoltarem *megszégyeníteni* | *ad pudorem adigere, confundere* P. ; * važaltarem B_{R.}
 vod : egeremše v. *pókháló* | *texta aranea*.
 vózak (σ) *tűzhely* | *focus* ; *kályha eleje* | *locus ante fornacem* ;
 * vacák *tűzhely, kályha* | *focus, fornax* B.
 vozam *esni* | *cadere* ; *lefeküdni* | *decumbere* ; -zedem (*fr.*) ; * važzam C. B. ; važalam (*mt.*) B.
 * keča *vazalma napnyugat* | *occidens* B.
 * vazaktem, vazektem *ejteni, helyezni* | *demittere, deponere, collocare* B.
 vozem *írni* | *scribere* ; *vozkalem* (*fr.*) ; *vozaldam beíródni* | *inscribi*.
 vonžem *átkelni* | *transire, trajicere* ; * vanžem B. K.
 vonžuktarem, voštarem *átkeltetni, átviszni* | *trajicere, transmittere, transportare* ; * vaštem K.
 vondo *szál, bot* | *caulis, baculus* ; *tő (plánta-tő), bokor* | *stirps, frutex* ; * pánda B., *bot* | *baculus* C.
 * löčka-panda *tüskebokor* | *dumus* ; *ängaltiš-p. bot* | *scipio* B.
 šuar-vondo *mozsártörő* | *pistillum*.
 kogo-vuj vondo *henger, melyre a szőtt vászon föltekерődik* | *cylindrus, cui texta involvunt*.
 vorugem *ruha* | *vestis* ; * vurgem ; *cf. orugem varrni* | *suere*.
 vol (σ) *kis teknő, válu* | *alveolus, linter* ; * val C.
 volem *leszállni, leeresztkedni* | *descendere, se demittere* ; -ledem (*fr.*) ; * valem.
 voldem *leszállítani, leereszteni* | *demittere* : *viden* v. *levezetni* | *deducere* ; *šupšon* v. *leházni* | *destrahere* ; * valtem.
 vóluk (σ) *marha* | *pecus* ; * volék C., vólik B.

volgaldam *villámlani*, *fényleni* |
fulminare, *splendere*; -lde-
dem (*fr.*)

volgaldará *villámlik* | *fulminat.*
volgožam: volgožes megvirrad |
lucescit.

volgunžo *villám* | *fulgur*; * val-
ganzä C., válganca B.

volgodo *világos*, *fényes* | *lucidus*,
fulgens, *splendidus.*

volgodemam *megvilágosúlni* |
fényesúlni | *lucidum*, *splendi-*
dum fieri.

volgodemdem *világosítani* | *lu-*
cidum facere.

vólne ólom | *plumbum*; * vulna fe-
hér ón | *stannum* C.

vőner vászon | *linteum*; * miñer.

vuingorka a halottak emléküinne-
pe | *feralia.*

v. üktaš halotti emlékünnepet
tartani | *feralia facere.*

vuj fej | *caput*; *vég* | *finis*, *extre-*
mum.

ülöl vujšto ilä (a falu) alsó vé-
gén lakik | *in inferiore capi-*
te pagi habitat.

vujgók egészen, mindenestill |
omnino, *prorsus.*

vujan fejes | *capitatus* (kovušta
brassica.)

* vujšanem (i.e. vujš-šanem)
gondolkodni | *cogitare*, *delibe-*
rare K.

vujluk kormányzó, fejedelem |
gubernator, *princeps*; * vu-
lik БМК. 13. 9.

vučem várni, elvárni, kívánni |

expectare, *desiderare*; -če-
dem (*fr.*); * vučem B., vo-
žem, vužem C.

vučedók váratlan | *praeter ex-*
spectationem. [*ovis*].

vúsko herélt | *castratus* (*equus*,
vuskemdem herélmi | *castrare*;
-mdelam (*fr.*)

vurtó nyél | *manubrium* (*securis*).

vúrtaš megfaragott fa (nyél-
nek) | *lignum circumdolutum.*

vursem (σ) szidni, átkozni | *in-*
crepare, *exsecrari*; -saldam
(*pass.*); * B., vorsem C.

vursedem, -delam (*fr.*); *item*:
háborúskodni, *hadakozni* |
bellum gerere; * vursadalam,
vursedalam *veszekedni* | *rixar-*
ri B.

vúrso (σ) háború | *bellum*; * vúr-
sa *veszekedés*, *hadakozás* |
certamen, *bellum.*

vüçö: pikš v. nyil-rovátk | *crena*
sagittae.

vüčkem megveregetni vkinek vál-
lát | *cui humeros pulsitare.*

vüt víz | *aqua* R., vez L.; * vit C.,
vid B.

v.-nalmaš áradás | *inundatio*;
* vid-nálmäš özönvíz B.

šinža v. köny | *lacrima.*

vüdän vizes | *aquosus*; * vidän
C.

vüdelam begöngyölni, föltekerni |
involvere; videdelam (*fr.*);
* vidilam B.

vüdülen olaš hadarva beszélmi |
sermoñem praecipitare.

- vür *vér* | *sanguis*; * vir C. B. (Bap. aliquoties выпрь, i.e. vür).
 vürem joga *vérzem* | *sanguinem fundo*; vür joktaraš *vért ereszteti, eret vágni* | *sanguinem mittere*.
 vür-korno *vér-ér* | *vena*.
 vür-geče *szereda* | *dies Mercurii*; * vir-geče C.
 vürän *véres* | *cruentus*.
 vürangam *megvéresedni* | *cruentari*.
 vürangdem *megvérezni* | *cruentare*.
 vürgéne *réz* | *cuprum, aes*; * vir-géne C., vergéna B. K.
 vürlänge *czinege* | *parus*.
 * vülä (*nota pluralis*) C., vlä B. (NyK. III, 434).
 vülö *kancza* | *equa*; * vilä C.
 * vül *fölszín* | *superficies* C., vil (vil-väl) B., vide: val.
 magrem (σ) *bögni* | *mugire*; -redem (*fr.*); mageraldem (*mt.*) *elbödülni* | *mugitum edere*; * mägrem *sírni* | *plorare*.
 májra (σ) *nő, néember* | *femina*; * marjá: m. kugižá *királyné* | *regina* B.
 * mašanem *vélni, ügygondolni* | *putare, opinari* B.; cf. šonem.
 matke -ig | *usque ad (tempus)*; šumeske m., -dek m. -ig | *usque ad (locum)*.
 ałe matke *eddig* | *hactenus*.
 manam *mondani, szólni* | *dicere, loqui*; *nevezni* | *nominare*; * manam.
- maska *medve* | *ursus*; * möskä C., meskä Bap.
 mámok (σ) *pehely* | *lanugo, pluma tenuis*; * mamok C.
 mári *férj, férfi* | *maritus, vir*; *cseremisiz* | *Čeremissus*.
 marlan kajaš *férjhez menni* | *nubere cui*.
 * máradema *väta özvegy aszszony* | *vidua*.
 marla, marlak *cseremisizll* | *Čeremissice*.
 mardež *szél* | *ventus* R.; mārdiš L.; * mardéž B. C.
 mardežan *szeles* | *ventosus*.
 malem *aludni* | *dormire*; *hálni* | *pernoctare*; -ledem (*fr.*)
 maldem *elaltatni* | *consopire*.
 me *mí* | *nos* R., *mie* L.; * mä.
 mekš *rothadt száraz fa* | *lignum putridum bene siccatum (cujus ope ignem accendunt)*.
 menge *karó* | *palus (-li)*; *versztmutató* | *index stadiorum (Rus-sicorum)*.
 mež *gyapju* | *lana*; * miž, miž C., miža B.
 mežer *kaftán, kabát* | *chlamys, kaftanus*; * mižär C., mižar B.
 * men, mēn *menyhal* | *gadus lota* C.
 meň, miň (mőň) *én* | *ego*; * miň.
 mérang *nyul* | *lepus*; * moren C.
 merčem *betegeskedni* | *aegra valetudine esse, aegrotare (non dum lecto affixum)* R., *mercem* P.; * *mercem* B.

- mel *kímzés az ingmellen* | *pictura acu facta in antica parte indusi (juxta fissuram)*.
 mélna *fánk* | *scriblita, buceus bolus* -
 miem *odamenni* | *ire (aliquo)*;
 miedem (*fr.*); * miem.
 miktem *magával engedni menni vkit* | *sinere quem secum ire*.
 mi'ze *fogoly (madár)* | *perdiā*.
 * miénér *vászon, gyolcs* | *linteum* C. B., cf. veñer R.
 * mirt : (*loc.*) *mirtna -nál, mellett* | *ad, juxta* (vuj m. *fejénél* | *ad caput ejus*, jal m. *lábánál* | *ad pedes ejus*) B. 20, 12.
 mo (*pronomén interrog.*) *mi* | *quid*;
 * ma (máza B., mada C.)
 mogañe *milyen* | *qualis* ; * magaña B., magaña C.
 munara, meñare, meñar *meny-nyi* | *quantum, quot* R., moñar P. ; * mañer, mazar B., mazara C.
 mo-türlön *miképen* | *quomodo*.
 mo (*particula interrog.*) *-e?* | *-ne?*;
 * ma B.
 mokš *máj* | *jecur, hepar* ; * moçš C.
 mokšunžo *menghal* | *gadus lota*.
 moktem (*σ*) *dicšérni* | *laudare* ;
 -ktedem (*fr.*); * maktem B.
 maktomaš *dicšeret* | *laus*.
 maktaldam *dicšekedni* | *gloriari*.
 moklak (*σ*) *fatöke* | *truncus v. segmentum arboris* ; * maklaká : kü m. *darab kö* | *truncus lapidis, lapis* B., pu m. *fadarab* | *truncus arboris, lignum* K.
 mógur *test* | *corpus* R. P. ; * mógir (*item : tájék* | *regio*) B.
 močko *hosszant* | *secundum (ex. fluvium), per (tempus)* R., múčko P. ; * múčka.
 moškam, muškam *mosni* | *lavare* ;
 -kedem (*fr.*) ; -kaldam *mosódni, kimosódni* | *lavari, elavari, elui* ; * moškam C., muškam B. K. ; muškaldem (*mt*) ; muškaldalt- *megmosdani* | *se lavare* Bl.
 ket mušmo *mosdó tál* | *malluivium, lavatorium*.
 moškoktem *mosatni* | *lavandum curare*.
 moškundo *ököl* | *pugnus* ; * moškonda C.
 moštem *elfáradni* | *defatigari* ;
 moštedem (*fr.*)
 moštem *tudni, érteni* | *scire, callere (quid facere)* ; * moštem *tudni, bírni* | *scire, valere* C., muštem B.
 motór *bátor* | *audax*.
 modam *játszani* | *ludere* ; -dedem (*fr.*) ; * madam.
 módoš *játék* | *ludus*.
 módo *fekete áfonya* | *vaccinium myrtillus* ; * muda C.
 mónar *fenkö* | *cos* ; * manar C.
 mondem *elfelejteni* | *oblivisci* ; -dedem (*fr.*) R. ; mundem P. ; * mondem C., mundem B. TIM. I.
 mondaldam *elfelejtödni* | *oblivione obrui* ; * mondalt- *elfelejteni* B.
 mor *ének* | *cantus, cf. murem*.

molo más, egyéb | *alius* R., *mulo* P.; * *mola* B.

* mólán vará *egyébíránt* | *ceterum* B.

molo-kodom, mologenam más-kor | *alias, alio tempore.*

molemam változni | *immutari.*

molemdem változtatni | *immutare.*

möngö a mit vki elhagyott | *quod quis reliquit*; *előbbeni haza* | *sedes pristina*: möngöstö odahaza | *domi meae, in patria (a me relicta).*

möngöse hátulsó, hátramaradt | *relictus, posterior.*

möngö, mönge vissza | *retrosum, re-* (m. tolaš *redire*); möngöškö háza | *domum* R., müngész vissza P.; * *mingész vissza* (m. pörtílaš *reverti*) B. C.

möngögeč házulról | *a domo.*

müngö (*postp.*) után | *post* P.; (-meg, -meke R.; * *münga* B.; -munga, -müngä, -muka, mükä C., cf. NyK. IV, 92.)

möskölem (σ) szidni, csunya szavakkal illetni | *maledicere, conviciis incessere*; * *muskullem* B.

mör földieper | *fragum*; * *mör* C. möreb (α) pincze | *hypogeum, cella*; jégverem | *cella ad conservandam glaciem facta.*

mörtná (kol m.) halikra | *ova piscium*; * *mörtne* C.

muam találni | *invenire*; *muedem* (*fr.*); * *moam* C., találni, megnyerni | *invenire, consequi* B.

mumo talált holmi | *inventum.* mugulo (σ) nyirfa-gumó | *nodus, ecphyma betulae.*

mučá tőkszacsó | *scrotum.*

m. kü mony | *testiculus.*

mučaš vég | *finis*; hegy, csúcs | *cuspis, cacumen*; * *možaš* C., mučaš B.

enger m. folyó-vég, f. forrása | *caput fluvii*; küző m. kés-hegy | *cuspis cultri*, cize m. csecsbimbó | *papilla.*

mučašteme végtelen | *infinitus.*

muš fondásra készített kender | *cannabis ad nendum parata.*

mužangče jóš, jövendőllő | *vaticinator.*

mužedam jósolni, jövendőllni | *vaticinari*; -dočtam (*fr.*)

mužedeš jóš | *vaticinator* F.

múžo betegség | *morbus.*

jüčkšto m. hideglelés | *febris frigida*; šokšo m. forró láz | *febris ardens.*

mužolo beteg | *aegrotus.*

mužodomo nem beteg, egészséges | *salvus et sanus.*

múzor (σ) pár | *par* (*ex. calceorum*).

mut szó | *vox, verbum* S.

mutlanem szólni, beszélni | *loqui* P. L.

muno tojás, tikmony | *ovum*; * *múna.*

muñzem tojni | ova parere.
 muñza (στ) fürdő, fürdő-szoba |
 balneum; * momoca C., ma-
 mucá B.
 mundurá gomolyag | glomus; * man-
 dara C.
 mundurtem fölgomolyítani | glo-
 merare; * mandertem C.
 * mur ének | cantus B., mora dal |
 carmen C.; cf. mor R.
 murem énekelni | cantare, -re-
 dem (fr.); * morem C., mu-
 rem B.
 murmo ének, éneklés | cantus,
 cantatio.
 murhá (στ) kémény | fumarium
 (Rauchfang).
 *muluktem megrázni | quaterre (mo-
 dium metiendo) BL. 6.38.
 mü méz | mel; * B., mü, mü C.
 мүкш мэх | apis; * мүш C.
 m. ige мэхрай | examen.
 *mügre (στ) ordítani | rugire
 (leo) C.
 мүшкүр has | venter; * мүшкү' r B.,
 mišker C.
 jol m. lábikra | sura.
 мүшкүрә'n terhes | gravida (mu-
 lier); * мүшкүрән B.
 kogo мүшкүрән nagyhasú, pot-
 rohos | ventriosus.
 мүдө: m. vuj kis domb, boly |
 colliculus, grumus.
 *mүнәм mélység | abyssus BL. 16, 26.,
 vadfogó verem | fovea BR. 11, 9.;
 cf. veñem.
 мүндүр messze | remotus, longin-
 quus; * mindi' r B.

mündürnө, -rne (loc.) távol,
 messze | procul; * mindi' rna
 B., mindi' rna C.
 мүндүрнөсө távoli, messzelevő |
 procul remotus, longinquus.
 мүндүрән, мүндүркө (lat.)
 messzire | procul, in longin-
 quum; * mindi' rka B., min-
 dirke C.
 мүндүрө (abl.) messziről | emi-
 nus, e longinquo; * mindi' r-
 cen B., mindire C.
 мүндүремәм eltávozni | abire,
 recedere; * mindi' rlanem BK. 11.
 мүлände a föld | terra R., mel'ände
 P.; * мүлändä C., мүлändä
 B.
 rakš pej | fuscus, badius (equus).
 раš (π) igaz, helyes | verus, rec-
 tus P.
 ráškan v. ráškatan erős, mély han-
 gon | voce firma atque gravi
 (loqui); * ráškada erős, ren-
 dületlen | firmus, constans BAP.;
 ráškadan tiszta hangon | cla-
 ra voce (loqui) B.
 ráškaldem : reccenni | fragorem
 dare (fulmen).
 regénže moh | muscus.
 *rüdangam megrozsdásodni | rubi-
 gine obduci B.
 rok föld | terra, humus, solum; *.
 rokošto kia a földben fekszik |
 humatus jacet (mortuus).
 rongedam bőfögni, bőffenteni | ruc-
 tare.
 роž lyuk | foramen; * raž B.
 ron turha | pituita, phlegma.

rövö ž róka | *vulpes*; * rebež (le-
bež) C., ri'baž, ri'bež B., ri'-
ru *seprü* | *faex*. [biž K.]

ruakš kovász | *fermentum*.

ruem vágni | *cedere*; rueštam,
-štolam (*fr.*); rualam (*mt.*);

* roem B. C., roalam B.

* roal-koltaš *levágni* | *abscide e,*
praecidere.

* rojektem vágatni | *caedendum*
curare.

rualdem (*mt.*) kapni (*vni után*) |
manus afferre cui rei, captare;

rualkalem (*fr.*)

ruštam megrészegedni | *inebriari*;
-tedem (*fr.*)

ruššo (*i. e. ruštšo*) megrészege-
dett, részeg | *inebriatus, ebrius*.

ruštmaš részegség | *ebrietas* P.

ruštuktarem megrészegíteni |
inebriare; -redem (*fr.*)

rudem oldani, föloldani | *solvere,*
resolvere; -dkalem (*fr.*); * ru-
dem B.

jol r. leoldani lábtekerceit | *fa-*
scias tibiales resolvere.

rumbuk zavarosság | *status turbi-*
dus, turbatus.

rumbukan zavaros | *turbidus,*
turbatus (aqua).

rumbukangam zavarossá lenni |
turbidum fieri.

rumbukangdem zavarossá ten-
ni | *turbidum facere, turbare*.

rüčkalem ázogatni | *quassare*; cf.
rüzem.

* rüšt rögtön, egyszerre | *repente,*
subito BAF. C.

rüdü : ner r. orrhát | *dorsum nasi*.

rüzem rázni | *quater*; -zaldem
(*mt.*); -zaldam megrázódni,
megrázkodni | *concuti, se ex-*
cutere; * rzem rázni | *quate-*
re (vujam r. fejét rázni) ca-
put quater) B.

rüčkalem rázogatni | *quassare*.

* rzalam megrendülni, rezdüll-
ni | *concuti, contremiscere* BAF.

rüzgem zörögni | *strepere, crepare*;
-gülam (*fr.*); * rüzgem B.

rüzgümö, rüzgümaš zörgés, lár-
ma | *strepitus*.

rüzgé saslaš lármázni, kiabál-
ni | *tumultuari, clamare* BAF.

rüpšem inogni | *vacillare*; * ríp-
šem ingatni, ringatni | *labe-*
facere, movere; rípšaltam

hintélódni | *oscillo moveri* K.;

rípšaltam ingatni, hintélni |
labefacere, oscillo movere BAF.

4, 14.

rümbalgem szürkülüni, sötétedni |
tenebrescere; lgedem (*fr.*)

rümbalgemaš szürküllet | *crepus-*
culum. [rum.]

rümbük szürküllet | *lumen obscu-*
rümbükán sötétes | *subobscurus*.

-la, -lak (*postp., comparationem*
significans) -ként, gyanánt,
mint | *ad modum, instar, velut*
(NyK. III, 459.)

-la (*postp.*) -ért | *pro* (oksa-la eštaš
pénzért dolgozni | *pretio opus*
facere; ömniem škol-la vašt-
aldaš *equum vacca commu-*
tare).

-la (*particula, directionis continuitatem indicans*): jotpek-la északfelé | *septentrionem versus, tiške-la idefelé* | *huc versus, huc usque*; ülőf-la alulról etc. R.; (*idem valet lan, in P.*: arña mučko-lan egész héten át | *per totam hebdomadam*); *la : anzaka-la elbre | *protinus (pergere)*, kok péka-la ketté, kétfelé | *in duas partes* B. [C.]

*laksak verem, gödör | *fovea, scrobs*

*laksakán gödrös, egyenetlen | *cavernosus, iniquus (via)*.

láška tejben főtt tészta (*laska v. gombóc*) | *massa furinacei lacte incocta (laganum v. pastillus)*.

*lad : pizirtás l. prés | *prelum* B.

*lastuk (*σ*) darab | *frustum* B.

lazergem nedvesülni, beázódni | *madefieri*.

lazertem nedvesíteni, beáztatni | *madefacere, humectare*.

lan (*suffixum dativi*) -nek; *.

*lapa tenyér | *palma manus* C., jal lapá talp | *planta pedis* B.

lapka, lap (*σ*) alacsony | *humilis*; sekely | *temuis (aqua, fluvius)*;

*láp C.

lap ver, lapka ver alacsony hely (*lapály*) | *locus demissus*;

*lap vär völgy | *vallis* B.

lapkangam alacsonyodni | *humilem fieri*; *lapemam alázni magát, alázatos lenni | *se demittere, se humiliare* B.

lapkangdem alacsonyítani | *humilem facere*; *lapemdem alázni | *humiliare*.

*laval cyprinus brama C.

lavala (*σ*) holmi | *res, suppellex*.

lavrá (*σ*) sár | *lutum, coenum*;

*lävrä C., läbrá, läbrá' B.

lavran sáros | *lutosus, coenosus*.

lavertem megsárosítani, bemocskolni | *luto, coeno inquinare*;

-rtalam (*fr.*), -rtaldam (*pass.*);

*lävirtem C.

läverteš esős, sáros idő | *tempestas pluvia*.

lektam kimenni | *exire, egredi, abire*; -tedem (*fr.*); *läktäm C.,

läktam B. [*sol.*]

keče lekteš kikel a nap | *oritur*

léngcz (*σ*) egy darab fából kivájt veder | *situla ex trunco arboris confecta*; *lä'ngiš B.

leč (*suffixum ablativi*) -től | *ab* B.

lec P.; *lec B.

lečok egyenlő, hozzáillő | *aequalis, conveniens*; épen (*úgy*) | *aeque,*

pariter; *lač B., lačók edem tökéletes ember | *homo perfectus (qualis esse debet)* B.к.

3, 2.; laž épen | *aeque, pariter*. C.

*lač tenge épenúgy | *eodem modo, l. tegeña ugyanolyan* | *par,*

similis, ejusdem speciei B.

*lač-gaňam ištaš hasonlítani | *comparare* B.

*lač ištaš mértéket tartani | *modum tenere* B.

*lačna ilna úgy vagyunk a mint hozzánk illik | *nobis ip-*

- sis convenienter existimus* Bk.
 II, 5, 13.
- leštaš, lištaš *levél* | *folium* (*arboris*); * lištaš, ilištaš C., lištaš B. (ilštaš Bm. 21, 19. 21, 32)
- * lepka *homlok*, *koponya* | *frons*, *cranium* B., *lebkä homlok* | *frons* C.
- leve (σ) *langyos* | *tepidus*; * li'vä Bapc.
- levem *olvadni* | *liquefieri*; *langyosodni* | *tepscere*; * *livem olvadni* C.
- levektem *olvasztani* | *liquefacere*; *langyosítani*, *melegíteni* | *tepefacere*; -*ktolam* (*fr.*); * *livektem olvasztani* | *liquefacere* C.
- leveškem *hervadni* | *flaccescere*; * *libežgem*, *libižgem* *elperzselődni*, *elhervadni* | *amburi*, *flaccescere* B.
- levedam *fedni* | *tegere*, *contegere*; -*deštam* (*fr.*) R.; *lebed-P.*; * *lebedäm* C., *lebedam* B.
- levédeš *fedél*, *házfedél* | *tectum*; *takaró* | *opertorium lecti*; * *le-bäž* C., *lebäš fedél*, *hajlék* | *tectum*. [*tegere*.]
- levedaldam *betakarózdni* | *se conlem leves* | *jusculum*; * C., *lem* B. (Bk. I, 6, 3. *semen virile*).
- lele *nehéz* | *gravis*; * C., *lélä nehéz*, *nehéz állapot* | *gravis*, *difficilis*, *res difficiles* B.
- lelemam *nehezedni* | *ingravescere*.
- lelemdem *nehezíteni* | *ingravare*.
- lian (*dativo subjunctum*) -*ért*, *okáért* | *propter*, *causá* (NyK. III, 470); * (*una cum suffixo dativi lan*) *lanin* B., *läniu* C.
- tutlan-lian *azért* | *propterea*, *idcirco*; * *tüdlanin* B.
- liam *lenni* | *feri*; *liedem* (*fr.*); * *liam* R., *liäm* C.
- lialdam (*quasi: levődni*) *vmivé válni* | *verti*, *converti*, *evadere in rem*.
- limáš *lét*, *létel* | *existentia*.
- liam *megelleni* | *vitulum parere*.
- liše *škal megellett tehén*, *borjas tehén* | *vacca feta*.
- liš (*közelség* | *propinquitas*):
- lišel *közel*, *közel való* | *propinquus*.
- lišne (*loc.*) *közelen*, *-hoz közel* | *prope*, *prope a*; * *lišna* B., *lišnä* C.
- lišnese *közelső* | *qui in propinquo est*; * *lišnaša* (*item: felebarát* | *proximus*) B.
- lišan, liške (*lat.*) *közelve*; -*hoz közel*, *közelébe* | *in propinquo*; *prope ad*; * *liška* B., *liškä* C.
- lišeč *közeltől*, *közeltől* | *e propinquo*; * *lišec* C.
- lišemam *közeledni* | *appropinquare*; * *lišnemam* Bap.
- * *limdem igérni* | *promittere* B., *cf. lüm*.
- limdemáš igéret* | *promissum* B.
- * *lo köz* | *intervallum*, *medium rei* B. C.: *lo-káša közbenjáró* | *intercessor* Bjs. I., *lo-kašmaš közbenjárás* | *intercessio* K.,

- lo-liaš közbenjární | *intercedere*; lóješ koltema (közbe küldött) *idélen* | *abortus* Bk. 1, 15, 8.
- * lóšta (*loc.*) között | *inter*.
- * lóška (*lat.*) közé | *in medios*.
- * lógícen közüll | *ex, e medio* B., *logic* C.
- loktem megrontani | *corrumpere*; megbüvölni | *fascinare*; -tedem, -tulam (*fr.*); * loktem megbüvölni | *fascinare* C., megrontani | *corrumpere* B.; főlháborítani | *concitare, conturbare (populum)* B.
- loktaldam megronlani, magát elrontani | *corrumpi, se vitare*; * loktolaldam megrontódni | *corrumpi* B.; loktedaltam: loktedaltmas romlottság | *pravitas, depravatio* B.
- loktušo varázsló | *fascinator*; * loktoza C.
- lokšínž-megfaragni, megbárdolni | *asciare, dedolare (tignum)*; * lokšüčmo bevágás | *incisura (in arbore, viam indicans)*.
- logar torok | *guttur* R., *lugar* L.; * loger C.
- kugo l. begy | *ingluvies*; kukš l. lélekköz gége | *arteria aspera, trachea*.
- logalam összetalálni, hozzá érni | *incidere in quem, tangere, contingere*; * logalam öklelni | *cornibus petere* C.
- it logal ne érintsd (ne bánts) | *ne offendas*.
- logaldem találni (*treffen*) | *tangere (ictu)*; -ldolam (*fr.*)
šínzás logálin azaplemaš irigység | *invidia (proprie: tacto oculo [i.e. in cujus os et oculos intuendo] cruciari, cf. užonkettemaš)* P.
- longo, longu (*consortium*):
longušto (*loc.*) között | *inter*.
longuško, longuš (*lat.*) közé | *in medios*.
longugeč (*abl.*) közüll | *e medio*.
- ločkaldem pattantani (*ujjával*) | *crepare (digitis)*; -ldolam (*fr.*)
* loš: l. liaš fölbomlani, meghasonlani magában | *dilabi, disjungi, dissidere inter se*; l. pajlaltaš szétosztódni | *distribui* B.
- loškudo gyenye, nem erős | *debilis, infirmus*; * lúškada B.
- loškudemam gyöngülmi | *debilem fieri*. [*litare*.
loškudemdem gyöngíteni | *debilózaš liszt* | *farina; fűrészipor (píla l.)* | *scobs, serrago*; * lašáš.
- lodak hüvely, tok | *vagina, theca*; * ladák B.
- lopšange darázs | *vespa*.
- lovakš vastag pózna | *pertica crassior*.
- lóve pillangó | *papilio*; * lepä C.
- lomuž hamu | *cinis*; * lomaž C., lómíž B.
- lómbo zelnicze meggy | *prunus padus*; * lomba C.
- * löčká: l. panda túskebokor | *dumus* B.

lőbka *bő* | *amplus, latus (vestis)*.

lőbkangdem *bővíteti* | *amplio-rem facere*; -ngdedem (*fr.*)

lörpő *jegenyefenyű* | *pinus abies*.

lörperla *j.-fenyves erdő* | *pinetum*.

lőrdem *emelni, fölemelni* | *tollere, attollere*; -deštam (*fr.*), -dalam (*mt.*), -daldam (*pass.*)

R.; lültem P.; *lültem B. C.;

lültaltam (*pass.*) B.

lőrdam *emelkedni* | *se tollere*: telže

löldeš *fölkel a hold* | *luna exoritur*; *lült- (keča lült-

ma mongir *napkelet* | *oriens*)

B.

lu *csont* | *os (ossis)*; * B., lu, lú C.

luo, lu *tíz* | *decem*; * lu.

lumuso, luso *tizedik* | *decimus*;

* luša B., luže C.

lücku *tizenöt* | *quindecim* B. A. K.

luktam *kivinni, vmiből kivenni* |

efferre, promere (ex. küsegeč e crumena); -ktedem (*fr.*);

* luktam B., loktam C.

* jukam luktte *hallgatott* | *ta-*

cuit (sonum non edidit) B.

lugem *keverni* | *miscere*; -gedem

(*fr.*); -galdam *keverődni* | *misceri*.

ludam *olvasni* | *legere*; ludedem

(*fr.*); * lodam *olvasni* | *legere, numerare* C., ludam B.

lúdo *szürke* | *canus, cineraceus*;

* lúda C.

ludemam *szürkülni* | *canescere*.

ludemdem *szürkíteni* | *canum facere*.

lúdo *récze* | *anas*; * loda C.

lupš *ostor* | *flagellum*; * B.

lupšal-*ostorozni* | *flagello caedere*; * B.

lups *harmat* | *ros*.

l. vozeš *h. esik* | *ros cadit, rorat*.

lum *hó* | *nix*; *.

lumam: lumeš *hó esik* | *ningit*; * K.

lume-kož *borókafenyű* | *juniperus*; lumekož *mör boróka-bogyó* | *bacca juniperi*.

lüem *lőni* | *telum conijcere, jacu-*

lari (schiessen); lüldam (*fr.*);

* lüem, lüjem C., lüjem B.

lüaldam *lövődni*: lüald-kajaš

elsülni | *explodi (scolopetum)*.

lügeštem *viszketni* | *prurire*; -šte-

lam (*fr.*); * ligištem K.

lüngem *ingani, hintálni magát* |

oscillare; -galdem (*mt.*);

-galdam *hintálódni* | *oscillo moveri*.

lüngaldüktem *hintálni vkit* | *os-*

cillo movere quem.

lüngáldeš *hintal* | *oscillum (Schau-*

kel).

lüštem *fejni* | *mulgere*; lüštedem

(*fr.*)

lüdam *félni* | *timere*; megijedni |

perterreri; * lüdam C., lü-

dam B.

lüdüktem *megijeszteti* | *perter-*

rere; -kto lam (*fr.*); * lüdek-

tem C., lüduktem B.

lü'diš *félelem, ijedség* | *timor,*

terror.

lüdő *nyulfogó* | *decipula (capien-*

- dis leporibus, ex duobus lignis facta*); * lüda Bk. 11, 9.
1. kaška a lüdö -nek felső fája | *lignum superius decipulae lüdö dictae*; cf. šovc.
- löväl alj, fenék | *imum, fundus*: vüt lövälže víz feneke | *fundus aquae*; * liväl B., löväl C.
- lövälne (loc.) alatt | *sub*; * livä'lna B., lövälnä C.
- lövälän, löväk (lat.) alá | *sub*; * livä'län, livälän, livä'ka B., löväke, löväk C.
- löväch (abl.) alól | *ex imo*, изъ подъ; * livéc.
- lüm név | *nomen*; * B., lim C.
- lüm oksa fejadó | *exactio capitum (tributum in singula capita impositum)*; * B.
- * lüm-ner dicsőség | *fama, celebritas*, lüm-nerä'n dicső, híres | *celeber* BAP.
- lümän jing (neves ember) hivatalnok | *muneri praefectus, officialis*.
- lü'mlä híres, neves | *celeber* Bk. 11.
- lümdeme nevetlen | *nomine carens*; * lümdema C.
- lümdem nevezni | *nominare*; * B., lümdem C.; lümdältem (mt.) C.
- lümdaldam (pass.) neveztetni | *nominari*; * lümdaltam B.
- lümö enyv | *glutinum*.
- lümedam enyvezni | *glutinare*; lümedečtam (fr.)
- * lülü: šiškiž 1. síp | *fistula* BAP.
- * lülpä égerfa | *betula alnus* C.

APPENDIX I.

Orosz eredetű szók a cseremiszi nyelvben.

- * a *de, hanem* | *sed* B. — a.
 aun *gabonaszárító szérii* | *area siccatoria* R.; * an B. — обвинъ.
 aun *kerész csépelni* | *frumentum deterere* R.
 * ad *pokol* | *infernum* B. — адъ.
 * anis *aniszi* | *anisum* B. — анисъ.
 * aršin (*mensura longitudinis*) K. — аршинъ.
 ale *vagy vel, aut*; * ali B. C. — или.
 ešé *megint, még, és* | *iterum, etiam, et* P.; * ešé B., eže C. — еще.
 * i *és, is* | *et, etiam* B. C. K. — и.
 okná *ablak* R.; * okná B. — окно.
 oхотán *szivesen* | *libenter* P. — охота (*delectatio, studium*).
 * otkazem *elengedni* | *remittere (debitum)*; *visszautasítani* | *repellere, rejicere* B. — отказать.
 otsinieš *hiába* | *frustra* R. — ?.
 * otnú *mindenképen, teljességgel* | *omnino, prorsus* ВАР. 14, 22 18, 21. — отнюдь.
 * oтvet *felelet, számadás* | *responsum, ratio reddenda* B. — отвѣтъ.
 * odnáka *azonban, hanem* | *ceterum, verumtamen* K. B., atnaka C. — однако.

Vocabula Čeremissica originis Russicae.

- * osjól *szamár* | *asinus* B. — осель.
 * ostátka *maradék* | *reliquiae; utolsó* | *ultimus* B. — остатокъ.
 ostátkeš *utoljára* | *postremo* B.
 * ostrok *sziget* | *insula* B. — островъ.
 ospod' *úr* | *dominus* P.; * B. — господь.
 * ošpodstva *uralkodás, birodalom* | *regnum*. — господство.
 ozän *gazda* | *herus* R. — хозяинъ.
 özüm *vetés, gabona* | *seges, fruges*. — озимъ.
 * obi'ca *szokás* | *mos, consuetudo* B. — обычай.
 * obižajem *megsérteni* | *offendere, injuriam facere* B. — обижать.
 * obrók *adó* | *tributum* B. — оброкъ.
 ovada *ebéd* | *prandium* R. — обѣдъ.
 omut *lóiga* | *helcium, jugum equi* R. — хомутъ.
 oráde *bolond, esztelen* | *demens* R., * oróda B. — ородый.
 oržá *rozsa* | *secale cereale* R., ruža L.; * rža C. K. — рожь.
 oltár *oltár* | *altare* P. — олтарь.
 * úksuc *eczet* | *acetum* B. — уксусъ.

- úgol *szöglet* | *angulus* R., *ógol B. — уголъ.
 udá *rosz* | *malus* P.; *худá B. — худой.
 *худажемдем *rosszallani, megfeddeni* | *objurgare, accusare* B.
 ustel, stel *asztal* | *mensa* R. — столъ.
 ulicá *utca* | *platea* P.; *B. — улица.
 unuka *unoka* | *nepos* R.; *mnuka B. — внукъ.
 kázdó *minden* | *omnis* P.; *kaž-naj B. — каждый.
 *kazamáta *tömlöz* | *carcer* B. — казamatъ.
 *kazná *kincstár* | *thesaurus* B. — казна.
 *kandalá *békok, lánczok* | *vincula* B. — кандалы.
 *каражем *ásni* | *fodere* B. — копать.
 *kabálnaj (*c. dat.*) *rabszolga* | *servus* B. — кабалный (*jobb-ágy*).
 karas *kárász* | *cyprinus carassius* R. — карась.
 *karmazí *naj karmozsínszinű* | *coccineus* B. — кармазинный.
 keč, keč *akárcsak, legalább* | *vel saltem* R. — хоть.
 kenžalá *guzsaly* | *colus* R. — кудея.
 kerménga *font* | *pondo* R.; *kervenga B. — гривенка.
 kelád *éléskamara* | *cella cibaria* R. — клетъ.
 kinagá, kenagá *könyv* | *liber* R.; *kniga B. — книга.
 kislá (*instrumentum musicum*) R. — гусли.
 *kir *mérősúly* | *libramentum* C. — гиря. [натъ.
 *kónata *kötél* | *restis* Вар. — ка-
 *kopér *kapor* | *anethum* B. — копръ.
 *kovčég (к. puš) *Nóa bárkája* | *navis Noae* B. — ковчегъ.
 *kori'ca *fahéj* (*fűszer*) | *cinnamomum* B. — корица.
 *koróp *sír* | *sepulcrum* Вм. — гробъ.
 kolatka *koporsó* | *sarcophagus* R., kolotká P.; *kolotká *kalo-da* | *cippus, pedica*. — колodka.
 *kolénga, kolénka *nemzedék* | *generatio* B. — кольно, колѣнко (*dim.*)
 *koli' *vajjon* | *num* B. — коли.
 köršek *korsó* | *urceus, hydria* R. — горшекъ.
 *kukšin *néminemű korsó* | *urcei species* B. — кувшинъ.
 kuas (*potus acutus*) R. — квась.
 kupeč *kereskedő* | *mercator* R.; *kupéc B. — купецъ.
 kurs *néminemű gomba* | *fungi species* R. — груздь.
 *knižnik *írastudó* | *scriba* (*in Evangeliiis*) B. — книжникъ.
 *knáz *herczeg* | *princeps* B. — князь.
 krapla *gereblye* | *pecten* (*ad verrendum*) R. — грабли.

- * krest kereszt | *cruce* B. — крестъ.
kreslem keresztelni | *baptizare* P. [крестить.]
- * kresfem keresztelni | *baptizare* B.
- * krešćenja keresztelés | *baptismus* B. — крещеніе.
- krivá gomba | *fungus* R. — грибъ.
- * krilcá lépcső (ház előtt) | *scalae* B. — крыльцо.
- * krovat ágy | *lectus* B. — кровать.
- * kruzem : kruzemaš hajóteher | *onus navi impositum* B. — грузъ (грузить *onerare navem*).
- govejem bűjtölni | *jejunare* P., * B. — говѣть.
- govejmaš bűjtölés | *jejunatio* P.
- * govenja bűjtölés | *jejunium* B. — говѣніе.
- * gorúšnaj (g. nűsmä) mustármag | *granum sinapis* Вм. 17, 20.; *gorčica* id. Вм. 13, 31. — горшный (зерно горушное), горчица.
- * greckaj görög | *Graecus* (g. *tűrbä spongia officinalis*) B. — грецкій (грецкая губка).
- grozem fenyegetni | *minari* B. — грозить.
- * хоромá épület, templom — *aedificium, templom* B. — храмъ.
- * хвалем dicsérni | *laudare* B. — хвалить.
- * хворай beteg | *aegrotus* B. — хворый.
- * хворајем betegeskedni | *aegrotata* B. — хворать.

- * хворisva betegség | *morbus* B. — хвороство. [якорь.]
- * jákor horgony | *ancora* B. —
- * jagodičina szederfa | *figus caprificus* B. — ягодичина.
- * jajem (jajen kelesa) nyilvánítani | *aperire, enuntiare* B. явить.
- * jašlá jászol | *praesepe* B. — ясли.
- javulem nyilvánítai | *aperire, enuntiare* P.; * javlajem B. — являть.
- jarmanka vásár | *mercatus* R. — ярмонка.
- * jevángelja evangéliom | *evangelium* B. — евангеліе.
- čaj talán, alkalmasint | *fortasse* R. — cf. чаять (*opinari*).
- * čaška (trän č.) tál | *patera* B. — чашка.
- čaš (funis ad axem et temonem alligatus) R. — тяжъ.
- caš óra | *hora* B. — часъ.
- caš mindjárt | *statim* B. K. — тотчасъ.
- čarká pohár | *poculum* R.; * carká kupa, hehely | *cupa, calix* B. — чарка.
- carskoj királyi, császári | *regalis, imperatorius* P. — царскій.
- carstvo uralkodás, birodalom | *regnum, imperium* P. — царство.
- * cešť tisztesség | *honor* B. — честь.
- cešle tisztességes | *honestus* P.
- * cena becs | *pretium* B. — цѣна.
- * ceñem becsűlni | *aestimare* B. — цѣнить.

- * *čem mint, mintsem* | [*potius*] *quam* B. — чѢМЪ.
- čerke templom, egyház* | *templum, ecclesia* R., *cerke* P.; **cérka* B. — цЕРКОВЬ.
- * *čín hivatal* | *munus* B. — ЧИНЪ.
- čínovník hivatalnok* | *officialis* R. — ЧИНОВНИКЪ.
- * *čot szám, számítás* | *numerus, ratio* B. — СЧЕТЪ.
- čut alig* | *vix* P.; * *cüc* B. — ЧУТЬ.
- čulan a konyhát a többi izbától elválasztó deszkafal* | *paries culinam a cubiculo secernens* R.; * *tornác* | *atrium* B. — ЧУЛАНЪ. [чудо.]
- * *cüdá csuda* | *mirum* B. K. — ЧУДНО.
- * *cudná csudálatos* | *mirus* B. — ЧУДНЫЙ.
- * *cüdejem csudálkozni* | *mirari* B. ЧУДИТЬСЯ.
- šáva béka* | *rana* R.; * *žava* C., *žabä* B. — жаба.
- šereväs sorsnyíl* | *sortes conjectae* R. — жеребей.
- šogá eke* | *aratrum*; * *šagá* B. — соха.
- šaga-vuj ekeszarv* | *stiva* B.
- šogalem szántani (šoga-val)* | *arare*; -*ledem (fr.)* R.
- šoja* R.; * *šaja* C. (*šoja-gorem, šaja-g. nyakszírt* | *occiput*) — шея (*collum*).
- * *škola iskola* | *schola* B. — школа.
- * *štan alap* | *fundamentum* B. — станъ.
- što hogy* | *quod (dass)* P.; * *šta* C. B. — что.
- * *štolm oszlop* | *columna* B. — столпъ.
- žará hajnalpír* | *aurora*; * *žirá* B. — заря.
- ž. šödör hajnal-csillag* | *lucifer* R.
- žalajem sajnálni* | *misereri* B. — жалѣть.
- žálovanja zsold* | *stipendium* B. — жалованіе.
- * *-že ugyan, pedig* | *quidem, vero* C., -*ža, že* B. — же.
- * *tavarišc társ* | *socius* B. — товарищъ.
- tajna titok, szentség* | *secretum, sacramentum* P. — тайна.
- téget kolomáz* | *azungia* R. — дерогъ.
- terancä hasogatott (nem fürészelt) deszka* | *asser, canterius*. — R. — дранница.
- * *terpem szenvedni* | *pati, tolerare* B. — терпѣть.
- * *togadajem gyanítani, észrevenni* | *suspiciari, animadvertere* B. — догадаться.
- * *tohatka, dohatka találós beszél* | *parabola* B. — догадка.
- tojem elrejtteni, eltemetni* | *abscondere, sepelire* R.; * *tajem* B. — танть.
- * *toža de mégis* | *attamen* W. — тоже.
- točas mindjárt* | *statim* P. — тотчасъ.
- * *tomá ház* | *domus* B. 21, 12, *domä* B. 24, 43. — домъ.
- tovar fejsze* | *securis* R.; * *tavar* C. — топоръ.

- * torg kereskedés | *mercatio* B. — торгъ.
- torgajem kereskedni | *mercari* R.; * torgejem B. — торговать.
- * torgeješa kereskedő | *mercator* B.
- * torgóvaj (t. pása) kereskedői | *ad mercaturam pertinens* B. — торговый.
- * tolka : tolkadeók értelem, rend nélkül | *sine sensu* B. — толкъ.
- * tólga, dólga tartozás | *debitum* B. — долгъ.
- tuara sajt | *caseus* R. — тварогъ.
- * tumajem gondolni | *cogitare, re-ri*. — думать.
- * turná engedetlen ellenszegülő | *contumax* B. — cf. дурный.
- * түрмá, түрímá börtön | *carcer* B. — тюрьма.
- * trakti'r vendéglő | *diversorium* B. — трактиръ.
- * trakti'ršik vendéglős | *caupo* B. — трактирщикъ.
- trop srét | *grando plumbea* (Schrot) R. — дробь.
- t. áte srétzacskó | *sacculus grandinis plumbeae* R.
- * truk egyszerre | *subito* B. — вдругъ.
- * trujem fáradni, dolgozni | *laborare* B. — трудиться.
- * trujektem fárasztani | *labore fatigare* B.
- * trujbá fáradtság, munka | *labor, molestia* B. — трудба.
- * trubá trombita | *tuba* B. — труба.
- da és | *et* R.; * és, de | *et, sed* B. C. — да.
- * dokazem megmutatni, bebizonyítani | *demonstrare* P. — доказать.
- * dostañem jutni (osztályrészüll) | *obtingere* B. — достать (*fut. достапу*).
- * doprós kihallgatás | *interrogatio (quae lege fit)* B. — допросъ.
- dom ház | *domus* P. — домъ; cf. tomá B.
- * domáshnaj házbeli | *domesticus* B. — домашний.
- * dušá lélek | *anima (in censu populi)* B. — душа.
- * duхóvnaj testamentom | *testamentum* ВНЕВ. 9, 16. — духовная.
- * djak íródeák | *scriba* K. — дьякъ.
- * dvor udvar | *aula* B. — дворъ.
- sjákoj minden | *omnis* P.; * sáka | B. — всякий.
- * sat, sad ker | *hortus* B. — садъ.
- * sataná sátán | *satanas* B. — сатана.
- * sabla kard | *gladius* B. — сабля.
- samoj (*superlativum indicans*) P.; * samaj B. — самый.
- saldak katona | *miles* R.; * salták B. — солдатъ.
- semik (*septimus dies Jovis post festum paschale*) R. — семикъ. [семья.]
- * semjá család | *familia* B. —
- * so mindig | *semper, continue* B., *nagyon* | *admodum* C. — все.
- * sogdá mindig, mindenkor | *semper* B. — всегда.

- *soglasja egyezkedés | *pactum, conventio* B. — согласие.
- *soglasajem beleegyezni | *consentire* B. — соглашаться.
- *sovetajem tanácskozni | *consilium habere* B. — совѣтовать.
- solá falu | *vicus, pagus* R. — село.
- *sujem megítélni | *dijudicare* B. — судить.
- *sud *judicium* Bm. — судъ.
- *skot gyűlés, synagóga | *conventus, synagoga* B. — сходъ.
- *statjá szokás | *consuetudo* B. 1. 9.; *mód* | *modus, ratio* B. K. (*cum adjectivo, nomen abstractum qualitatis efficiens, ex. turna statja contumacia*) B. — cf. статья.
- *stan B. *vid.* štan.
- *štarajem igyekezni | *operam dare* B., *közbenjárni* | *intercedere* K. — стараться.
- *stená fal | *murus* B. — стѣна.
- *stixi'a elem | *elementum, principium* B. — стихія.
- *stolm Bc. *vid.* štolm.
- strojem építeni | *aedificare* R.; * B. — строить.
- *snaszt háló | *rete* Bm. 4. 18. — cf. снасть. [свѣтой.
- svätoj szent | *sanctus* P.; * B. —
- *smirná békés, szelid | *placidus* B. — смиренный.
- *smokovnaj (s. pu fügefá | *ficus*) B. — смоковный (смоковное дерево).
- *smokóvница (pu) fügefá | *ficus* B. — смоковница.
- *slavá dicsőség | *gloria* P.; * B. — слава.
- slaváluk id. B.
- *slavem dicsőíteni | *celebrare* B. — свавить.
- *slédnik örökös | *heres* B. — наследникъ.
- *slonóvaj (s. lu elefántcsont | *ebur*) B. — слоновый (слоновая кость).
- *sluga szolgál | *servus* B. — слуга.
- szűzem szolgálni | *servire* P.; * B. — служить.
- *zakon törvény | *lex* B. — законъ.
- *zakonnik törvénytudó | *jurisprudens* B. — законникъ.
- *zapás eleség, készlet | *penus, copia parata* B. — запасъ.
- *zapoved parancsolat | *praescriptum* B. — заповѣдь.
- *zavét szövetség | *foedus (vetus, novum)* B. — завѣтъ.
- *zdravlaajem üdvözölni | *gratulari, salutare* B. — поздравлять.
- zdrovítlem id. P. — поздравить.
- *zlodej gonosztevő | *maleficus* B. — злодѣй.
- naklad kár, veszteség | *jactura* R. — накладъ.
- *nagráda jutalom | *praemium* B. — награда.
- *naslédnik örökös | *heres* B. — наследникъ.
- *naprasna hiába | *frustra* Bk. — напрасно.
- *namoz ganéj | *stimus* B. — навозъ.
- *neušta vajjon igazán | *ain' tu?* B. 11, 56. — не ужь то.

- nedódka (? nevodka) *ritka váson, neminemű háló* | *linteum varius textum, retis species* R. — *cf.* неводъ, неводокъ.
- némeč (ex. n. önye) *német* | *Germanicus* R. — нѣмецъ.
- * nevoła *kényszerülés* | *necessitas* V. — неволя.
- * nevołajem *kényszeríteni* | *cogere* V. — неволить.
- * nužda *erőszak* | *vis adlata* V. — нужда.
- nužna *szegény, szegénység* | *egenus, egestas* R. — *cf.* нужный.
- nužnangam, -ngaldam *elszegényedni* | *pauperem fieri* A.
- * pajárin, bajárin *úr* | *dominus* V. — бояринъ.
- pašport *útlevél* | *syngraphus, passuales* R. — паспортъ.
- * pä'cnica *péntek* | *dies Veneris* V. — пятница.
- * pásxa *húsvét* | *pascha* V. — пасха.
- * panket *lakoma* | *epulae* V. — банкетъ.
- * papá *nagyanya* | *avia* V. — баба.
- * párus *vitörta* | *velum* V. — парусъ.
- * pecát *pecsét* | *sigillum* V. — печать.
- * pezotmén, bezotmén *szükségképen* | *necessario* V. — безотмѣнно.
- pezmen (*pondus*) R. — безмень.
- * peregem, beregem *őrízni* | *servare* V. — беречь (*praes. берегу*).
- pervej *első* | *primus* P.; * *pervi* *előbb* | *prius, antea* C., *pervé, pervi* V. (*cf. supra* : *pervoj*). — первый (*primus*), первѣе (*prius*).
- * pigán *ruta* | *ruta* V. — пиганъ.
- pijanicá *iszákos* | *potator* P. — пьяница.
- * pítajem, putajem *próbálni* | *probare, experiri* V. — пытатъ.
- piła *fűrész* | *serra* R. — пила.
- piłem *fűrészelni* | *serra secare* R.; * V. — пилить.
- piłedem (*fr.*) R.
- * pokajanja *bűnbánat* | *poenitentia peccatorum* V. — покаяние.
- pot (*pondus*) R.; * pud V. K. — пудъ.
- * potakajem *részrehajolni* | *nimis indulgere* V. — потакать.
- * podárka *ajándék* | *donum* V. — подарокъ.
- * podvlásnaj *alattvaló* | *subditus* V. — подвластный.
- * posprejem *mégérni* | *maturescere* V. — поспѣть.
- * posprejektem (*eff.*)
- ponomar *egyházfi* | *famulus sacrorum* R. — пономарь.
- * pop *pap* | *sacerdos* V. — попъ.
- * porazem *vhova kerülni, jutni, esni* | *incidere, devenire* V. — попадать.
- * (roborem :)
- roboramaš *adófizetés* | *solutio tributi* (p.nalat *adót szednek* | *tributum exigunt*) Вм. 17, 25 — *cf.* поборъ (*tributum*).

- * *повозка szekér* | *currus* B. — повозка.
- * *помѣщик földbirtokos* | *possessor praedii* B. — помѣщикъ.
- * *поміем emlékezni* | *recordari* B. — помниться.
- * *póra idő, kor*; * B. — пора. *üdaş p. ideje, hogy vessünk* | *tempus est serendi* R.
- * *porúka kezes* | *vas, sponsor* B. — порука.
- * *pólka légió* | *legio* B. — полкъ.
- * *poláta templom* | *templum*. — cf. палата.
- * *polón hadi fogolyság* | *captivitas* B. — полонъ.
- pőčál puska* | *scolopetum* R. — пицаль.
- * *p. күртő puskaeső* | *scolopeti tubus*; *p. pu puskaágy* | *sc. lignum*, *p. saravočoš p.-zár* | *sc. igniarium*; *p. pále irányzō* | *sc. bulla (in extremo sc. tubo)*.
- pőrna gerenda* | *trabs* R. — **brevnä* B., *prevnä* K. — бревно.
- pűšo többet, annál inkább* | *plus, amplius, eo magis* R., *pűše* P. — пуще. [пустой.]
- * *pustá puszta* | *desertus* B. — пудовка (*pondus, mensura frumenti*) R.; * *podobka* B. — пудовка.
- * *pumaga papiros* | *charta lintea* B. — бумага.
- purak por* | *pulvis* L.; * *praх* B. — прахъ.
- pułka golyó* | *globulus (plumbeus)* R. — пулька.
- práža csat* | *fibula* R. — пряжка.
- prázdnik ünnep* | *festum* P.; * *prázdnik* B. — праздникъ.
- prazdniklem ünnepelni* | *festo celebrare* P.
- * *pravdá* (p. edem) *igazságos* | *justus* B. — cf. правда, правдивый.
- * *právednik id.* B. — праведникъ.
- * *pravdajem megigazítani* | *corrigere (šketemam se ipsum)* B. — оправдаться.
- prestól trón; szent asztal* | *thronus, mensa sacra* P.; * B. — престоль.
- * *prikáščik izspán* | *administrator* B. — прикащикъ.
- * *pristiñ kikötő* | *portus* B. — пристань. [прибавить.]
- * *pribajem hozzáadni* | *addere* B.
- * *primajem fogadni, elfogadni* | *accipere, recipere* B. — принимать.
- proklátoј átkozott* | *exsecratus* P.; * B. — проклятый.
- * *proklinajem elátkozni* | *exsecrari* B. — проклинать.
- * *prostá egyszerű, őszinte* | *simplex, sincerus* B. — простый.
- * *prostem megbocsátani* | *remittere, condonare* B. — простить.
- * *prorok próféta* | *propheta* — B. — пророкъ.
- * *proročestvoјajem prófétáskodni* | *prophetare* B. — пророцествовать.
- * *proročica prófétanő* | *prophetissa* B. — пророчица.

- * plotnik ács | *faber tignarius* B. — ПЛОТНИКЪ.
— ПЛОТНИКЪ.
- * bašná torony, síremlék | *turris, monumentum* B. — БАШНЯ (*turris*).
- bazár vásár | *mercatus, forum* P.; * B. — базарь (π).
- * butta mintha | *quasi* B. — БУДШО.
- * buntovajem zenebonát csinálni | *tumultum facere* B. — БУНТОВАТЬ.
- blagodat isteni kegyelem, malaszt | *clementia, favor (dei)* P. — БЛАГОДАТЬ.
- blagoslovenjá áldás | *benedictio* P. — БЛАГОСЛОВЕНИЕ.
- * blagoslovlajem megáldani | *benedicere* B. — БЛАГОСЛОВЛЯТЬ.
- bladka (bladka-la ilmaš) parázna | *moechus, -a* P. — БЛЯДКА.
- * fonár lámpás | *laterna* B. — ФОНАРЬ.
- valóvaj (v. úšküz ökör | *bos*) B. 14, 19. — ВОЛОВИЙ (*bovinus*, воль *bos*).
- * vet hiszen, mert | *enim* B. K. C. — ВЪДЬ.
- * vedrä' veder | *modiolus, hama* K. — ВЕДРО.
- * veñéc koszoru | *corona (Kranz)* B. (Вк. I, 9, 25. veñčá). — ВЪНЕЦЬ.
- * veñčajem megesketni | *inaugurare (maritos)* ВНЕВ. 13, 4. — ВЪНЧАТЬ.
- vera hit | *fides* P.; * B. — ВЪРА.
- * verblud, velblud teve | *camelus* B. — ВЕРБЛЮДЪ, ВЕЛБЛЮДЪ.
- * vidétel tanu | *testis* B. — СВИДѢТЕЛЬ.
- * videtelsvaluk tanuság | *testimonium* B. — СВИДѢТЕЛЬСТВО.
- * videtelsvoajem tanúskodni | *testari* B. — СВИДѢТЕЛЬСТВОВАТЬ. [градъ.
- * vinograd szőlő | *uva* B. — ВИНО.
- * vinogradnaj (v. sad szőlőkert | *vinea* B.) — ВИНОГРАДНЫЙ (в. садъ).
- * vir: ti vir ez a világ | *hic mundus* ВМЖ. 10, 6. B. 1, 70. — МИРЪ.
- * vočíná, votčíná ország, vidék | *terra, regio (patria)* B. — ОТЧИНА, ВОТЧИНА (*patria*).
- * vorotá kapu | *porta* B. — ВОРОТА.
- volá akarát, szabadság, hatalom | *voluntas, libertas, potestas* P.; * B. — ВОЛЯ.
- volosnoj kerületbíró | *conventui volosty dicto praefectus* R. — ВОЛОСТНЫЙ.
- * volnaj szabad | *liber* B. — ВОЛЬНЫЙ.
- * vujnomat bűnös | *reus, sons* B. — ВИНОВАТЫЙ.
- * vujnomatlandarem megvádolni | *culpate, accusare* B.
- * vsjaka vid. sjakoj.
- * vzätka nyereség | *lucrum* B. (vzätkam nálša). — ВЗЯТКА.
- vremjá idő | *tempus* P.; * veremjá B. — ВРЕМЯ.
- * vladí'ka fejedelem | *princeps* B. — ВЛАДЫКА.
- * vlast hatalom | *potestas* B. — ВЛАСТЬ.

- *mätva *ménta* | *mentha* В. — мята, мятва.
- *matrós *hajóslegény* | *homo nauticus* В. — матросъ.
- *mastár *mester* | *artifex* В. — мастеръ.
- *maslina *olajfa* | *olea* В. — маслина. [мѣшокъ.
- mešak *zsák* | *saccus* R.; *К. — мѣша.
- miža *mesgye* | *confinium*, *limes* L. — межа.
- *mitar *vámszedő* | *portitor* В. — мытарь.
- *mitnica *vámszedőhely* | *locus ubi portorium datur* В. — мытница.
- *mir *világ* | *mundus* В. — миръ.
- *mirejem *kibekülni* | *pacem facere* В. — мириться.
- milost *kegyelem*, *malaszt* | *clementia*, *gratia* P. — милость.
- milostiv *kegyelmes* | *clemens* P. — милостивый.
- močala *vékony hárs* | *liber tenuis (arboris)* R. — мочало.
- *motajem *el pazarolni* | *dissipare (bona)* В. — мотать.
- monaser *klastrom* | *monasterium* R. — монастырь.
- *mor *döghalál* | *pestilentia* В. — моръ.
- *mučénja *kínzás* | *cruciatus* P. — мучение.
- *mucem *kínozni* | *cruciare* Вм. — мучить.
- mučitlem (*kínozni* | *cruciare*): mučitlemaš *cruciatus* P. — мучить (*cruciare*).
- *mudrost *bölcsesség* | *sapientia* В. — мудрость.
- *muzikan *muzikus* | *fidicen* В. — музыкантъ.
- *mrámarnaj (m. kü *márvány* | *marmor*) В. — мраморный.
- ráge *rák* | *cancer* R. — ракъ.
- *raj *paradicsom* | *paradisum* В. — рай.
- *räjem *összebeszéli, egyezkedni* | *condicere*, *pacisci* В. — рядиться.
- rad (rad-ulna *örülök* | *gaudemus*) P. — радъ (*laetus*).
- *räda *-szer*, ex. šim *räda hétszer* | *septies* В. — рядъ (*ordo*).
- *rädomók *rendszerint, sorjában* | *ordine* К. — рядомъ (= съ рядомъ).
- *revi'za *népszámlálás* | *census populi* В. — ревизія.
- *räzi *egyszerre* | *simul*, *subito* В. — cf. съ разомъ, съ разу.
- *razzorjajem *szétszaggatni* | *divellere* Вк. II. 11, 20; cf. разорвать.
- ráznoj *különböző* | *diversus* P. — разный.
- *rabortajem, robotajem *dolgozni* | *opus facere* В. — работать.
- *rabótnik *munkás* | *operarius* В. — работникъ.
- *rošcot *számadás* | *ratio reddita* В. — расчетъ.
- ródo *rokon*, *rokonság* | *cognatus*, *cognatio* R.; *róda Вл. — родъ.
- ruš *orosz* | *Russicus* R.; *. — рускій.

* lajeteŷ <i>uralkodó</i> <i>regnator</i> B. —
владѣтель.	* lí ba <i>vagy</i> <i>vel, aut</i> K. B. — либо.
* ladejem <i>uralkodni</i> <i>regnare</i> B.
— владѣть.	* licá <i>arcz</i> <i>facies</i> B. — лице.
* lapka <i>bolt, bódé</i> <i>taberna</i> B. —
лавка.	* lojem <i>fogni</i> <i>capere, comprehen-</i>
<i>dere</i> B., loem C. — ловить.
* lékar <i>orvos</i> <i>medicus</i> B. — лѣ-
карь.	* loéc <i>fogó (a ki fog)</i> <i>captator</i>
Bm. 4, 19. — ловецъ.
li (<i>part. interrogativa</i>) P.; * C. B.
— ли.	* lukávaj <i>gonosz, ravasz</i> <i>pravus,</i>
<i>callidus</i> B. — лукавый.
	lučo <i>jobban, inkább, magis</i> P.;
* lúče B. — лучше.

APPENDIX II.

A szótárba föl nem vett csere-
misz szók.

- arapčeš *Waldgeist* R.
* eje: eje žörtiä ... *arany* Bapc.
9, 20.
* ájmala: *ajmala tumdmaš huere-*
sis (= *ajmala, ajirmala t. elté-*
rőleg való tanítás?) Bap. 24, 14.
otsinieš *hidba* R.; * *óciñeš igaz-*
ságtalanúl Bp. 1. 2, 19.
* upš *galerus* C.
urumdo *бурундукъ* R.
üzüvür (*madár, a zöld harkályhoz*
hasonló) R.
* *kaška rapidus* C.
* *kätä: k. ogolán kü краугол-*
ный камень, szögletkö Bp. 1. 2, 6.
keškár vedernek v. ládának olda-
lai R.
kepşeltem (acc.) békó, láncz P.

Vocabula Ceremissica, e vocabu-
lario nostro consulto omissa *).

- kužédek *Russ.: piglici* R.
jašt *наборъ* K.
* *joña (őná): joñam (őñam) mo-*
šaók edemvlä = некусни (V.
Slavica), достойные (V. Rus-
sica) Bk. 1, 11, 19.
šalenge (madár, a ястребъ-hez ha-
sonló, csak nagyobb) R.
* *šeráš crimnum, alica* C.
šongšo Schweinigel R. (*cf. šong?*)
šondaš (fü, melyből zöld festéket
készítenek) R.
* *šünga: šü'nga kekvlä égi mada-*
rak Bl., *kükša kogo šüngá =*
ХОЛМЪ Bl. 3, 3.
tajá zwei Räderchen, an welchen
die Wiert (?) auf und ab ge-
hen R.

*) Ea scilicet, quorum interpretatio non satis plana vel aliqua ex causa dubia visa est, quorumque vera significatio neque ex contextu orationis perspicue apparuit.

- tar : svätöj t. jümö причащенис, *árvacsora* P.
- * *tíške* (тышкэ) *bokor* Вжк. 12, 26, *šiške* (шишкэ) Вл. 6, 44.
- * *tíšlaš* разматривать К.
- toto *Russ.* : *liš* (?) R.
- triská *Russ.* : *čirki-*, *serki-* *Ente* R.
- * *saslem mitto* C.
- * stan : stan jaratemáda усердно любите, *buzgón szeresetek* Вж. 1. 1, 22.
- sodómo : sjaköj sodómom, *kickirmašem* = шумъ и кликъ P.
- nadír жертва, *áldozat* F.
- * *parbal-* : *ifen cüc parbalena* = скитаемса, *bujdosunk* Вж. 1. 4, 11.
- * *potiká prodigium, ridiculum* C., *oj poti'ka* ахъ смѣшно. К.
- * *postól* : p. *ilša hasonló* B.
- purakš Vogulice* : *kajtne kum* R.
- purka Russ.* : *čorostvoj* (?) R.
- * *püšt* дурно К.
- mače Kätze (sic!)* R.
- vélež Einsatz im Kleide, wo die graden Streifen des Zeugs nicht hinreichen* R.
- vurt die Netze am Webstuhl (an die Stapfen angebunden, welche mit den Füßen getreten werden)* R.
- lemaš Russ.* : *smorčivat glazi*; *ci-gaňi izporčut glazi, voročivajut* R.
- lóval* лѣшій, *Waldteufel* R.

MEGIGAZÍTANI S HOZZÁTOLDANI VALÓK.

337. *lap.*, ängaltiš-hoz : angáltiš Bm.
338. " 2. *hasáb*, 9. *sor fölül*ről olv. : *anya*
340. " 1. " 5. " *föl.* : *égni, sütni*
- " " 1. " 20. " " : *parére*
- " " 1. " 23. " " : *ik oksam*
- " " 2. " 13. " " : *denotans*
344. " *ań-hoz* : *anlakan* (*cilagic a. šinzaš tegeľütülni* |
primo loco sedere) Bm. 23, 6.
- " " *ońo-hoz* : (*στ*)
345. " *ońžok-hoz* : *ánzakla* : *a. keša* (*elbře menš*) *első* |
primus Bm. 19, 30.
347. " 1. *hasáb*, 20. *sor föl.* : *olá* Bap.
352. " *ištal-hoz* : *ištil* Bm. 11, 21.
- " " 1. *hasáb*, 7. *sor föl.* : *ištam iš-*
357. " 1. " 3. " *alulról* : *kiem feküdni*
358. " 1. " 16. " " : **kař-*
360. " 2. " 6. " " : *hegyes völgyes*
363. " 1. " 7. " " : *kuške-*
368. " 1. " 9. " *föl.* : *fenyves erdő* | *pinetum*
370. " 1. " *jirem és jilme közé* : **jiltók mindjárt* |
statim Bm. 4, 24.; *csakugyan, bizony* |
certo Bm. 13, 14.
375. " 2. " 9. " *föl.* : *cilt ulán*
378. " 2. " 14. " *al.* : *šeč-*
379. " 1. " 17. " *föl.* : *oláš*
- " " 1. " 6. " *al.* : *vékony fahéj*
380. " 2. " 10. " *föl.* : *šinžeš*
381. " 1. " 7. " " : **ši'ndik*
- " " 2. " 12. " *al.* : *šongemedem*
- " " 2. " 1. " " : **šun*

381. *lap*, 1. *hasáb*., *šingáš és šil köze*: *širnāl : širnāl-
kolten pudurta *szétzúz* | *perfrin-*
git, elidit B_M. 21, 41.
382. " 1. " 8. *sor föl.* : *šápa
" " 1. " 16. " *al.* : (šá'vun)
" " 2. " 16. " *föl.* : šoroktuk-
" " 2. " 4. " *al.* : šoltem
" " 1. " *šovulžo-hoz* : *šávaž C.
383. " 2. " 6. " *föl.* : šoldorangdem
393. " 1. " 5. " " : tuarem
394. " 1. " 14. " *al.* : törlem
400. " 1. " 19. " " : sunc *víg* C.
" " 1. " 12. " " : *hozzá való*
401. " 2. " 16. " " : *üemer* C.
409. " 2. " *porkó és polvuj közé* : *pórson* (στ) *se-*
lyem | *sericum* *pársan B_{ΔFC} 18, 12.
419. " 2. " *mári-hoz* : *mára *cseremisiz* C., mára
férj, férfi B.
421. " 1. " 16. *sor al.* : *hazulról*
423. " 1. " 5. " *föl.* : *caedere*.

F E Z E.

„Es levn halalnec es puculnec feze.“

Erdélyi János a Budapesti Szemle 1865-ki évfolyama X. füzetének végén „A bölcészet Magyarországon“ című értekezéséhez egy kitérést csatol (465—470 ll.), a melyben a Halotti Beszédben előforduló *feze* szót fejtegeti. Előrebocsátja az eddig megkísértett magyarázatokat, jelesen Révayét, a ki a *feze* szóban a feszes, fészülni szók töjét ismerte föl, s azért így fordítá a helyet: „factus est mortis et inferni expansus.“ E magyarázatról azt jegyzi meg E. „hogy Révay a szöveget általában jól értette, de a szót rosszul fordította, alkalmazta.“ A Kassay-Döbrentei-féle magyarázat a *fez* szót *vész*-nek olvassa és értelmezi; a Magyar Nyelv Szótárának íróji szerint a czimben kitett helyet így kell érteni: „Halálnak és pokolnak vésze nem azt teszi, hogy a halál és pokol veszett el, hanem a vést, mely a halállal jár; halálvész, pokolvész, mint szélvész, dögvész, csatavész.“ Ezt is rosszalja Erdélyi, helyesen azt vetvén utána: „Szelvész nem azt teszi, hogy a szél veszett el, de nem is azt a kárt, veszedelmet, romlást, a mely vele jár, hanem a szokottnál nagyobb, sőt rendkívüli mértékét a szél rohamának; Ádám pedig azért, mert halálnak vésze lön, nem halhatott meg jobban mint ahogy meghalt.“ — Hogy különben a szövegbeli *feze*-t nem szabad *vész*-nek olvasni, bizonyítja maga a szöveg, mely a *feleim*, *fajának*, *feledeve* szók által megmutatja, hogy az *f*-et mindenkor megkülönbözteti a *v*-től.

„Jobbnak, így folytatja most Erdélyi, jobbnak, sőt czáfolhatatlannak hitte Hunfalvy a finn *pesä* hasonlagát, mely szerint Ádám halálnak és pokolnak *fészke* lön és mind ő nemének. — Ha ez nyelv-hasonlítás, akkor igen kevés kell hozzá, hogy a tudományt se tart-suk mindenre elegendőnek, mert annak is lehet meséje; van is, mihelyt annyi fogatik reá, a mennyinek nem ura. Valóban a ma-

gyarázatot a leghivebb nyelvhasonlító is elvetették ; mert mint a Magyar Nyelv Szótára írói mondják , ha az első mondatból „halálnak és pokolnak fészke“ nagy erőtetéssel valamely értelmet ki is csigázhatnánk , de a másik mondat „és mind ő nemének“ (t. i. fészke lön az által , hogy evék a tiltott gyümölcsből) teljesen érthetetlen marad. — Így a Szótárírók. Ha ők mégis a Kassay-Döbrentei-féle magyarázathoz hajlanak , szintén oly nagy erőtetve : ez megint érthetetlen ; legfőlebb azon antagonismust képviseli , melyben Hunfalvy velök s ők vele állanak.“

Egy magyarázatot sem helyeselhetvén , Erdélyi tehát azon van , hogy „a régi rejtély nyilatkozzék.“ Legelsőbben mondja , hogy a Halotti Beszéd vitás szövege a bibliai és magyar nyelv szellemében tökéletesen jól van tartva ; ellene akár nyelvi akár logikai szempontból lehetetlen valamit felhozni. „Abban nem csak helyes , kétségbe vonhatatlan magyar kifejezés , hanem a kifejezésben Pál apostoli tan is van feltartva , s bátran mondhatjuk , hogy a rómaiakhoz írott levél VI. részének 23. verse után és szellemében íratott.“ — E versben azt olvassuk : *Tà γὰρ ὀψώρια τῆς ἀμαρτίας θάνατος* , minek értelme : A bűnnek lakolása (díja) halál ; mintegy : a bűn halállal fizettetik (büntetetik). S Erdélyi a *feze* szóban a *fiz-et* szó tőjét találja meg. „Ha már most , így folytatja , a Halotti Beszéd *feze* helyére *zsoldot* teszünk (e szóval fordítja t. i. Károlyi az *ὀψώρια-t*) , ily szöveg fog eléállani : Ádám ,lön pokolnak és halálnak zsoldja és mind ő nemének.‘ E szöveg , úgy látszik , érthető ; de érthetőbb így : ,lön pokolnak és halálnak díja,‘ legérthetőbb pedig így : halálnak és pokolnak lakolása és mind ő nemének.“ Ezután a *fez = fiz* et szónak tulajdonképi értelmét alapítja meg Erdélyi , s így meg van fejtve a régi rejtély. A felelevenített igaz magyar szót pedig a német ,Schuld‘ jelentésére ajánlja.

Lássuk már először , vajjon maga a Halotti Beszéd támogatja-e Erdélyi magyarázatját. „És az gyümölcsnek oly keserű vala íze , hogy torkukat megszakasztja vala. Nem heon magának , ge ménd ő fájának halált evék. Haraguvék isten , es veteve őt ez munkás világ belé , es lön halálnak és pokolnak „feze“, es ménd ő nemének.‘ — A Halotti Beszéd előadása szerint , Ádám a tiltott gyümölcsöt evén halált evett , nem csak magának , hanem az egész emberiségnek. A tilalom megszegéseért isten őt a paradicsomból e munkás világba veté , s lön halálnak és pokolnak feze nem csak magára , hanem

méind ő nemére nézve. — Vajjon a *fez* szó azt jelentheti-e, mit a német *Schuld*? mint Luther ezt: τὰ ὀψώνια τῆς ἁμαρτίας θάνατος (der Tod ist der Sünden Schuld) fordítja? Én ezt a magyarázatot mindennél érthetlenebbnek találom. Mit is jelenthetne ez: Ádám a halálnak díja vagy lakolása lett? De Erdélyi így érti talán németül: Adam ward schuld daran, dass Tod und Hölle über ihn und sein Geschlecht gekommen. Így volna értelme: de a Halotti Beszéd nem tud németül; az szószerint azt mondja, hogy Ádám a tiltott gyümölcsessel a halált magába ette; tehát a halál ezen percztől fogva benne kezdett lakni; Ádám a halálnak eredeti fészke (hazája) lett. S valamint ő tőle származik az emberi nem, úgy származik belőle a halál is. Ezt a felfogást is Pál apostol tanítása támogatja, ki a rómaiakhoz írt levelének V. 12-ben ezt írja: Ὡσπερ δι' ἐνὸς ἀνθρώπου ἡ ἁμαρτία εἰς τὸν κόσμον εἰσῆλθε, καὶ διὰ τῆς ἁμαρτίας ὁ θάνατος καὶ οὕτως εἰς πάντας ἀνθρώπους ὁ θάνατος διῆλθεν, ἐφ' ᾧ πάντες ἥμαρτον. Magyarúl így fordíthatjuk: „Valamint egy ember által jöve a bűn e világra, s a bűn által a halál; akképen a halál minden emberre által származék, mert általa mindnyájan követének el bünt. (Károlyi: „Miképen egy ember által jött e világra a bűn, és a bűn által a halál, s akképen minden emberekre a halál elhatott, kiből mindnyájan vétkeztek.“) Sőt minden azt mutatja, hogy a Halotti Beszéd inkább erre a szentírási helyre mintsem az Erdélyi felhoztára van alapítva. Ezt körülírva vagy inkább népszerűen így fejezheték ki latinúl: Adam factus est domicilium mortis.

De, mondhatja valaki, a halált lehet személyesíteni, s róla azt mondani, hogy Ádámban kezde lakni: a poklot nem lehet ám így személyesíteni; úgyde a Halotti Beszédben olvassuk: „lőn halálnak és pokolnak feze“; az eléadott értelmezés tehát a *pokol* miatt válik kétségessé. Lássuk hát, vajjon nem igazít-e el maga a Codex. A „missa in agenda mortis“-ban olvassuk ott: „Domine Jesu Christe, rex gloriae, libera animas omnium fidelium de manu inferni.“ — Az *infernum* tehát, melyet a magyar Halotti Beszéd *pokolra* fordít, személyesítve is adatik elé; a magyar szöveg az egyházi szokást követi, midőn azt mondja, hogy a halál és a pokol Ádámban kezdenek lakni, vagy: Ádám lőn a halálnak és pokolnak első eredeti hazája, fészke. Megtartja e szokást a másik helyen is: „Es szoboducha őt urdung ildetvitül es pukul kinzotviatul;“ itt is a pokol úgy van személyesítve, mint a halál. Lássuk másodszer azt a két latin beszé-

det is , melyek a codexben közvetlenül a két magyar után következnek :

„Optime nostis fratres — dei misericordia , quanta gratia dominus deus gratificaverat primum Adam patrem nostrum. Sed diabolo svadente dum peccavit, quid sibi et omnibus suis posteris tunc promeruit, ecce fratres, videtis oculis vestris. Considerate fratres, in quanta beatitudine constabat ille primus Adam ; quod et eum non mori, sed in aeternum vivere creaverat deus. Delectabilem domum dederat ei deus, scilicet paradysum. Sed eo ibi manente praecepta domini postposuit, postquam a diabolo deceptus de illo vetito fructu comedit. Solus ipse peccavit — —, utinam soli ipsi suffecisset hoc periculum perpeti. Sed quid per Ezechielem prophetam dicit nobis dominus, consideremus fratres. Patres, inquit, tunc comederunt uvam acerbam, sed — dentes filiorum obstupescunt. Videtis fratres cotidie oculis vestris, quam cotidie obstupescunt dentes nostri, cum et cotidie mortis amaritudine amaricamur. Paradisus erat, fratres, mansio nostra, non ista fovea. Sed primi parentis nostri transgressio promeruit nobis hanc mansionem. Tunc, fratres, expulsi sumus ab illa delectabili domo, et incidimus in manus diaboli, qui et multo tempore detinuit nos sub potestate sua. Tandem misericors dominus recordatus est, quam pulvis sumus ; descendit de celo ad terram ac per multa tempora perditum hominem quaesivit et invenit, quem et pretioso sanguine suo redemit, sicque gaudens illuc eum reduxit, unde et primum corruerat. Igitur, fratres, non ista fovea est mansio nostra, sed sicut beatus Paulus dicit, ita et nobis credendum. Nostra, inquit, conversacio in celis est. Nobis, fratres, parata est illa celestis mansio, optime nostis, justis et omnibus illis, qui in hoc seculo in bono opere perseverant. Debitores sumus, fratres, ut homo hominem, mortalis mortalem sepeliat, et pro eo orationem faciat, eique a deo misericordiam imploret. Rogamus igitur vos, fratres, ut sicut vos a deo cotidie quaeritis vobismet ipsis misericordiam et remissionem, similiter quaeratis et huic misero homini hodie a deo misericordiam. Si cui aliquid peccavit, vos pro deo hodie remissionem faciatis. —

Orate, fratres, hodie pro eo, quatenus divina misericordia hic eum requiescere faciat; et finito mundi . . . cum omnibus homo resurget. Quando et dominus deus ad iudicium veniet, tunc per inter-

cessionem beatissimae virginis Mariae et omnium sanctorum suorum iste miser homo non ad iudicium sed ad dei gratiam resurgat.“

E két latin beszéd hasonmásai, de nem fordításai a két magyarnak. A vitás magyar helyet nem fejezi ki a hosszabbik latin beszéd, csak a keresztyén felfogást találjuk benne, mely szerint a halált Ádám-tól öröklöttük, mint azt másutt is e codex mondja, p. o. „Domine Jesu Christe, qui peccati haereditariam mortem morte potentissima superares.“

Tekintsük most közelebről a *fészkes* magyarázatot. Vajjon a magyar nyelv szokása ellen való-e, azt mondani: Péter itt vagy ott *befészke*li magát? Vagy azt mondani: Az emberi szív az indulatok *fészke*? — *Egy fészke*ből *valók* közmondás, melyet Erdélyi evvel magyaráz: ‚testvérek‘ (1. Magyar közmondások könyve, Pesten 1851 a 142. lapon). Azt hiszem, a Halotti Beszédnek eme helye: Ádám lön a halálnak és pokolnak *fészke*, igazán azt jelenti, hogy Ádám-ból és Ádám-tól eredt a halál és a (személyesített) pokol, s ez a magyarázat, mint látók, tökéletesen megegyez a keresztyén theologiai felfogással, melyet leginkább Pál tanából merített a keresztyén egyház.

A kérdés most csak az, vajjon a *fészek* szó lehetett-e valaha *fész* is? Közönséges nyelvtény az, hogy *torok*, *homok*, *fazok*, *lélek*, *titok*, *gyilok* stb. szók töje: *tor*, *hom*, *faz*, *lél*, *tit* (*tilt*), *gyil*, mert ezeknek megfelelőji a rokon nyelvekben igazán az *(o)k*, *(e)k* nélkül fordulnak elé, p. o. *tor*-ok a vogulban *tur*, *hom*-ok a törökben *kum*, de a tatárban *kum*-ak is, *faz*-ok a finnben *pata* (a finn *t*-nek számtalan esetben a magyarban *z* felel meg, *sata* = száz, *käte* = kéz, *vete* = víz stb.; *lél*-ek a vogulban *lül* stb. Ezekből is gyanítható, hogy a *fészek* szintígy taglalható: *fész*-ek. S hogy valóban így kell taglalni, bizonyítják a finn és ugor nyelvek, melyekben a *fész*-ek *pesü* (finnül, mint *faz*-ok = *pata*) és vogulul *pit'* (olvasd *pity*). A mostani magyar *fészek* szónak töje igazán *fész*. De vajjon e csupasza alakban is élt-e valaha a nyelvben? Erre épen a Halotti Beszéd felel, a mely megörzötte a *fész* szót, s ezt nyelvténynek Erdélyi is elfogadja, ki abban a *fiz*-etni tőjét gondolja feltalálni. Mert ha lehetséges ott az egyik szónak töje, lehetséges a másiké is; e tekintetben az én fölvételem olyan jogosult, mint Erdélyié.

Miután bizonyossá lett, hogy a *fészek* töje *fész*, s ez az idézett Halotti Beszédben olyan lehetséges, mint az Erdélyi *fiz*-je: a kér-

dés most oda megyen ki, melyik valószínűbb, a *fész*-ek-e vagy a *fiz*-etni? Magában valószínűbb a *fész*-ek, mert jelentése bizonyos, kétségtelen, azután oda illő is: ellenben a *fiz*-(etni) tőnek jelentését csak kiokoskodta Erdélyi, s nem is illő oda, ha úgy vesszük a szókat, a mint ott találjuk. Az én felfogásom szerint az van mondva: Ádámban kezde a halál lakni, még pedig nem csak reá nézve, hanem egész nemére nézve, minél fogva nem csak Ádám halt meg, hanem minden ember meg fog halni. S ez a magyarázat szorosán megegyez a Pál apostol idézett mondásával is, Rom. V. 12. Erdélyi magyarázatja szerint „Ádám lön a halálnak és pokolnak lakolása és mind ő nemének.“ Ez felette homályos, akár *fizetés*nek akár *déj*nek vegyük a lakolást; ellenkezik is a keresztyén egyház felfogásával, a mely Pál apostol tanán épül. Ez a felfogás, s az apostol tana igeneesen azt tartja, hogy Ádámtól fogva és benne kezdődött a halál; hogy mi emberek a halált Ádámtól örököltük, ennél fogva Ádám-ban kezde lakni a halál, Ádám lön neki *fészke*.

A *fész*, mint a *fiz*-et szó töje, kétséges. A *fizet* szót *fűzet*-ni-nek is ejtjük ugyan, de soha sem *fészetni*-nek. „*Fiz*, elvont gyök, melyből *fizet* (némely tájakon *fűzet*) és származékai erednek.“ A Magyar Nyelv Szótára, II. 860. A Halotti Beszéd helyesírása a *fizet* vagy *fűzet* tőjét bizonyosan *i*-vel vagy *u*-val, nem pedig *e*-vel írta volna.

Eltekintve azonban minden magyarázattól, s egyedül a nyelv-hasonlítást nézve, Erdélyi azon botránkozik, hogy a finn *pesü* = magyar *fész*-ek. „Ha ez nyelv-hasonlítás, akkor igen kevés kell hozzá, hogy a tudományt se tartsuk mindenre elegendőnek, mert annak is lehet meséje; van is, mihelyt annyi fogatik reá, a mennyinek nem ura.“ Engedelmével, a *pesü* = *fész*-ek hasonlításnak a nyelvtudomány annyira ura, hogy csudálkozik Erdélyin, ki azt fel nem fogja. Nem kell oda mázsányi okoskodás, hogy belássuk azt a tényt, minél fogva a finn előhang *p* számtalan megfelelő magyar szóban *f* által van képviselve; hasonlóképen akárki is meggyőződhetik arról, hogy sok magyar szónak képzője van, mint p. o. a *fész*-ek-nek is, mely tehát annak tőjéhez nem tartozik; de arról is meggyőződhetik akárki, hogy a finn megfelelő szó rendesen magánhangzóval végződik, mely nincs meg a magyar szóban, p. o. *silm-ä* = szem, *pes-ä* = *fész*-ek, *pat-a* = *faz*-ok stb. Mind ebben egy csepp mese sincs, hanem csupa száraz valóság. Ha Ádám oly bizonyos-

sággal lett a halál fészekvé, a mily bizonyosan a magyar *fész*-ek a finn *pesü*-ben találja meg felét: akkor a valóságot Erdélyi legfize-több okozása sem ronthatja le.

HUNFALVY PÁL.

AZ ÚJ-ARAB NYELVRŐL ÉS ANNAK KÜLÖNB-SÉ-GEIRŐL AZ Ó-ARABTÓL,

KÜLÖNÖSEN WAHRMUND ÉS CAUSSIN DE PERCEVAL UTÁN *).

I. Hangtan.

Az új-arab nyelv tájszólamai kivált a hangejtésben különböz-nek egymástól. A jelenleg írt köznapi nyelv, az egymástól legtá-volabb vidékeken is, majdnem egy s ugyanaz, s az irodalmi nyelv-től sem igen tér el. Eltéréseinek ritkább vagy gyakoribb előfordu-lása az író műveltségi fokát jelzi. Különösen négy szőejtés emlí-tendő meg: a tulajdonképeni arabiai, a syriai, az aegyptomi s az algiri (maghrebi = nyugati); kivált a maghrebi szőejtés különbözik a többtől.

Az elif mint magánhangzó megelőző fetha-val e két szóban *حزام* és *كلاب* majdnem *ae*-nek hangzik. Aleppóban és Syriának más városaiban ezen hosszú elif ê-nek mondatik ki oly szótagban, mely-ben úgynevezett emphaticus mássalhangzó nem fordul elé. Damas-kus lakosai gyakran hányják az aleppoiak szemére e kiejtési hibát. Bajrut ment legtovább e hibás kiejtésben. Az elif-nek ezen kimon-dása *امالة* imale-nek mondatik, mely a korán-olvasás tanítói szerint szabályos némely szónál (*ناس* emberek, *دار* ház). Az elif mint más-salhangzó a torokhangokhoz sorozandó.

A *t* betű Maghrebben gyakran *cz*-nek mondatik ki.

A *ث*, mely rendszeren *th*-nak mondandó ki, több szóban egye-nesen *t*-nek (*ثلاثة* t'lâte), másokban *sz*-nek ejtetik.

A *ج* betű = *ds*. Az aegyptomiak *g*-nek, a kaszrauniak (Sy-riában) *j*-nek ejtik.

A *ذ* betű, hol *d*-nek, hol *z*-nek ejtetik.

*) Praktisches Handbuch der neuarabischen Sprache. Giessen, 1861. — Grammaire arabe vulgaire. Paris, 1858.

A ح erős torokhangi spirans. A maltaiak és maghrebi zsidók gyakran összetévesztik a خ-val.

Az ص és ط nyomatékosan kimondott sz és t hangok, mintha utánok egy o hang következne, p.o. صاد szoád-nak mondandó ki. Az a ط غ ق س betűk társaságában ص-nak is ejthető. Innét van, hogy a köznapi élet irataiban, a hol س-t váránk, ص-t találunk. A francia császári könyvtár egyik kéziratában (a moallakat magyarázata), a 274-ik lapon ezen ص-ejtésről e következő érdekes hangtani észrevételt olvassuk : اذا اجتمعت السين والقاف والسين

والطآ والسين والغين والسين والصاد فانت الخيار فيها ان شئت

A hol z-nek, hol d-nek ejtetik. [سینتها وان شئت صودتها]

A ف betűnek a pontját Maghreb-ben a betű alatt is találjuk.

A ق betű Jeruzsálem környékén úgy ejtetik, mint a mi k betűnk, a beduinok g-nek, az aegyptomi és syriai városok lakói még lágyabban ejtik, úgy hogy majdnem elenyészik. Így gyengítik meg a tájszólamok az eredetileg a beszéd műszerek nagy megerősítését megkivánó mássalhangzókat*).

A ك betűt a syriai beduinok cs-nek, a tengerparti vidékek lehető leglágyabban ejtik.

A و mint mássalhangzó az angol w-nek felel meg.

A mi a magánhangzókat illeti, a fetha, hol mint tiszta a, hol homályosan, hol mint egy e betű ejtetik. Az aegyptomi kiejtés az a hangot csak igen ritkán helyettesíti e-vel. Az a â-nak ejtetik ezen hangok társaságában : وقى ط ض ص. Az a hangnak e háromféle kiejtése a mellette levő mássalhangzó természetének tulajdonítandó. A hosszú fetha kiejtése megfelelő esetekben megfelelő. Fetha reá következő ى-vel (ى) legtöbbször hosszú ê-nek, reá következő و-val hosszú ô-nak ejtendő. Az â, utána következő ى-vel, âj-nak hangzik. A szó végén ى, fetha után, hangtalan lehet.

A keszre csak egynehány szóban ejtetik ě-nek, igen ritkán ű-nak hangzik; reá következő ى-vel mindig ê-nek.

A dhamma ritkán hangzik o-nak, a dialectusokban majd ü-majd i-, majd ű-nek ejtetik; reá következő و-val = â. Ezen magánhangzók nem különben mint a tanvin (nunatio) a mindennapi élet

*) A ق betűnek Maghreb-ben csak egy pontját jelelik.

irataiban csak felette ritkán jeleltetnek. A többi helyesírási jelek is csak kivételesen fordulnak elő. Abból a mit a magánhangzókról mondtunk, meglátszik, hogy a rövid magánhangzók kiejtése nem csak ingatag, hanem a tájszólamokban szerfelett határozatlan.

II. Alaktan.

A fő- és melléknév egyesszámában előforduló kihangzás (أ, إ) az új-arab nyelvben hiányzik. A hiányos nőnemű szók végzete آ legtöbbszörre آیه-ra változik, p. o. عصاية (pálca) عصاة helyett. A kettős szám ان = *áni* végzete helyett az új-arabban *én* szót fordítják elő. Ezen *én* az ó-arabnak, casus obliquus'-aiban található ان- végzetből eredt, az ان- tudniillik é betűbe vonatván össze. A többesszám ون- végzete helyett az új-arabban ين szerepel. Itt is a, casus obliquus', a sajátító eset, váltotta fel az alanyesetet (nem különben mint az arab nyelv testvérnyelveiben, p. o. a héberben). A nőnem ات-، ات- végzete helyett az új-arabban, mint várni való, *át* végzetet találunk. Az úgynevezett tört többesek (pluralis fractus) az új-arabban is számosan fordulnak elő; a végzetek itt is kopást szenvedtek.

A mi az új-arab népnyelv ragozását illeti, az név-elők segítségével pótolja, a mit végzeteiből elvesztett*). Megjegyzendő a sajátító, mely متاع *m'tá'* szócska által képeztetik (a maltai nyelvben is hasonló sajátító fordul elő). Ezen szó helyett Aegyptomban *b'tá'* (a mi különben egy a *m'tá'*-val); Bagdádban مال *mál*, Jemenben حق *haq* szók használtak. A متاع szó (melynek többese أمتعة) az ó-arabban butort, eszközt tesz. Az algiriak román előszócskával fejezik ki a sajátító viszonyát (دا، دي، de، di). ديال is előfordul náluk (= دي + ل). Ezen szó eredetét Caussin de Perceval الذي összevonásában keresi; ennél a mi származtatásunk természetesebbnek látszik.

A névszók tovább fejlődését illetőleg az egység szavai itt is آ által képeztetnek; ezen betű különben az új-arab nyelvben nem

*) Mondják, hogy Hedszár valamelyik vidékén a kihangzó magánhangzók használata még meg nem szűnt volna. Maghreb nyugati lakosai is használnak bizonyos magánhangzókat, különösen a keszre-t a névszó eseteinek megjelölésére.

mondatik ki, hanem csak megelőző magánhangzóját (ـ) ejtik és pedig hol *a*-nak, hol *e*-nek (*a*-nak torokhangok és emphaticus betűk után) ¹⁾. Több új-arab névszó جى török végzet által képeztetik, mint 'arabdsi (= a kocsis) az 'araba (kocsi) szóból. Ezen 'araba, véleményem szerint, az *arba'a* (= négy) számnévből eredt, s a ,quadriga'-nak felel meg.

A régi arab nyelv a perzsából, az új a törökből kölcsönzött sok szót. A ,lingua franca'-ból, azaz azon elegy román nyelvből, mely keleten beszéltetik, számos szó nyert polgárjogot az új-arab nyelvben. A lingua francát a kelet és nyugat közti kereskedelem terjeszti, s szaporítja új meg új idegen szavakkal.

Az ígét illetőleg megjegyzendő, hogy kettőse nem fordul elő (a héber nyelvben sincs igekettős ²⁾). A perfectum egyes-számában a 2-dik szem. végmagánhangzója *a*, nem különben mint az 1. szem. végbetűje *u* hiányoznak. A többes-számi 2. sz.-nek végzetéből az *م* betű esett ki. A nemi különbség sem jeletetik a többes-szám személynél (a héber többes-szám harmadik személyénél sincs nemi jelelés). — Igen érdekes a maghrebi imperfectum első személye, mely az egyes-számban ع előrag által képeztetik. Ezen *n* előrag az egyes-számában meglepő különössége a maghrebi népnyelveknek. Az 1. szem. *n* előragja ugyanis a többesből az egyesbe is behatolt. Így az 1. személy többesének jele már az egyes-számában fordulván elő, szükségessé lett a többes-szám utórag általi megkülönböztetése, mely utórag az *u* (و) betű ³⁾. Syriában és Aegyptomban az imperfectum elé gyakran tétetik egy ب betű, mely az 1. személy előragja előtt *م*-mé változik. Az imperfectum elé, mely két időt, jelent és jövőt jelelhet, azon esetben, ha az első, t. i. a jelen értelme kívántatik, az egyes-számban عمال (cselekvő), a többes-számban عمالين, a nőnemű személy elé az egyes-számban عماله a többes-számában عمالات szó helyeztetik. Ezen عمال rövidítése عم gyakoribb előtétel. Marocccóban ك vagy ت betű használtatik a jelenidő kiemelése végett. Az algiriak

¹⁾) betű után legtöbbször *a*, de néha *e* hangzik. Kasrauban az *e* néha *i*-nek ejtetik. [sét.

²⁾ A jelenleg írt arab nyelvben helylyel közöl elétaláljuk az ígének kettő-

³⁾ A francia nyelv történetéből is mutathatunk fel hasonló esetet. Moliere színdarabjaiban j'aimons stb. többször fordul elő.

1) szótagot használnak az imperfectum ezen meghatározására. Ezen
 1) szótagot személyes névmási utórag követi, p. o. راه يكتب = ő je-
 lenleg ír. A maghrebiek az igerészesülő előtt is használják a sze-
 mélynévmási utóraggal ellátott 1) szócskát a jelenidő kifejezésére.
 Syriában és Aegyptomban a jövő idő kifejezésére بد *bedd* szócska
 előzi meg az imperfectumot; ezen *bedd* szó az illető személy név-
 mási utóragjával láttatik el, s utána az imperfectum ب előrag nél-
 kül következik. A közelálló jövő kifejezésére Maghrebben ماشى
 (= menő, a menni ige részesülője) szó használtatik, p. o. ماشى
 تعمل = mit fogsz csinálni? Syriában ez esetben néha a رايح ré-
 szesülő használtatik, p. o. ايش رايح تعمل, szószerint „mit elmenő
 fogsz tenni“, francziául „que vas-tu faire“*).

A névmások rovata alatt vessünk egy tekintetet a mutató és
 visszahozó névmásokra. Az ó-arab هَذِهِ هَذَا helyett a népnyelv da
 (*de*), di névmási alakokat is használhat. Az aegyptomiak ez így
 megrövidített névmásokat néha a névszó után teszik, p. o. هَذَا
 (هذا) الكتاب (هذا helyett). Ezen névmás him- és nőnemű kettős-
 alakjai: *dên, tên*; többese *hadôl, hadôli, dôl*. Az ó-arab himnemű
 هَذَا, nőnemű هَتِيكَ helyett *dák, dik (tîk)* alakokat találunk (*hua,*
hîje személyes névmásokkal összetéve; *dik'hua, dik'ha, dik'hîje*). A
 többes-szám sokféle, úgymint: *aulâjk, hadôlik, hadôleki, hadôk, dôk,*
dik'hum. Megjegyzendő, hogy a mutató névmásnak a névelővel való
 összevonása, mely a névmás első betűjének, a s-nak, a névelő ل betü-
 jéveli társításában áll, a társalgás nyelvében úgyszólván a rendes hasz-
 nálat. Ez esetben a mutatónévmás a névszó után néha még egyszer ki-
 tétetik, p. o. هَذَا هَذَا. Az الَّذِي helyett a népnyelv relativuma *elli*.

Az igehatározók közt különösen ezen igehatározó بس (*csak*)
 érdemel említést (باس = valami). A kérdés igehatározói közül a
 következők jegyzendők meg: *fên* = hol; *lêh* = miért; *lêš, 'ála*
 és ugyanaz; *zajj, azajj, azâj* = mint? miképen? Hely-hatá-

*) Az irodalmi nyelvben az imperfectum praesens értelmének kifejezésére

ل előragot használnak, لِيَكْتُبُ = ő jelenleg ír; ezen ل az الآن (most) igehatá-
 rozó rövidítése. Az imp. jövő értelmének kifejezésére سوف, vagy ennek rövidítése
 س használtatik.

rozók: *hahona* = itt; *dsuwa* = benn. Idő-határozók: *hallak*, *dal-waqt* = most; *lissza* = még; *nehár-da* = ma; *elbârehe*, *embâreh* = tegnap. A fokozat ige-határozói: *suwajje* = kevés; *temâm* = teljesen; *kemân* = még (több). Igenlőszó: *ájjuwa* (igen). A viszonyragok sorozatából a *منشان* (v. *من شان*) = ért, végett említendő meg.

Néha *ان* követi, ez esetben kötszó értelemmel, p. o. *منشان انك* = azért, hogy elmenjél. *على خاطر*, *على خاطر* is előfordul -ért, végett értelemben.

III. Mondattan.

Különösen a tagadó s kérdő mondatok vonják magokra figyelmünket. A tagadó mondat rájája: *ما—ش*; „*mâ ânis ghânni*“ = én nem vagyok gazdag. Ez a *ش* a *شى* = dolog szó megrövidítése. A kérdő mondatban is gyakran fordul elé ezen *ش*, p. o. *كانش حاضر* = jelen volt-é? A „van, létezik“ az új-arabban *فيه*, *في* által fejeztetik ki, p. o. *فيه فلوس* = van pénz. Bagdadban a *في* előrag ezen használata helyett ezt a különösen és idegenen hangzó szót találjuk: *اكو* *aku*.

GR. KUUN GÉZA.

Hibaigazítás.

Fentebb a 181. lapon, 9. sor fölülről, e helyett:

Adraba mondja: „megtörténhetik stb.

ezt kell olvasni:

„De igen is (*adraba*) megtörténhetik stb.

Gr. K. G.

A MAGYAR A MUTATÓ SZÓCSKÁRÓL.

Értekezésem tárgyát azon *a* szócska képezi, mely a *ki*, *mi*, *mely*, *mennyi*, *hol*, *mikor*, *míg* stb. szók előtt állni szokott, s ezekkel — Toldy Ferencz és az akadémiai Nagy-Szótár készítői által megállapított helyesírás szerint — összevonva irandó.

E tárgyat már egy ízben a „Pesti Napló“ Tárczájában (múlt évi 158. sz.) röviden fejtegettem, s az akadémia írásmódja mellett emeltem szót. Távol vagyok attól, hogy ebbeli nézeteimet bárkire is ráeröltessem. Midőn most e tárgyra visszatérek, a szóban forgó *a* miségének szabatos meghatározását tűztem ki feladatomúl; miután erre nézve is különbözök a nézetek.

Azt, hogy mi legyen ezen *a*? elvkérdésnek tartom, melynek megoldása már azon czélből is kívánatos, hogy a hibás föltevések, valamint az ezeken alapuló hibás következtetések is megczáfoltassanak; a mi a magyar nyelvészetnek csak érdekében lehet.

A kérdéses *a* a Nagy-Szótár útmutatása szerint *mutató elem*, vagy *mutató szócska*; a nyelvtanoké szerint — legalább a *nevekre* vonatkozólag — *névelő*. A „Pesti Napló“ múlt évi Tárczájában (198. 215. sz.) azon felfogás is nyilvánult, hogy ezen *a* mutató név más: *Egy szó miségére nézve három különböző föltevés!*

Nyelvtanaink egyikében *) olyan tételre is akadtam, mely szerint a *hol*, *honnét*, *hova*, *meddig* helykötők előtti *a* (*a hol*, *a honnét* stb.) szintén névelő volna.

A Nagy-Szótár tisztelt szerkesztői is fölismerték a nyelvésztünk terén e részben fenforgó tévedést, midőn a N.-Szótár Előbeszédében (1. köt. 5. füzet, 5. lap.) többek közt úgy nyilatkoztak, hogy „*amely*, *ami*, *aki* szókban ugyanazon mutató (*a*) elem vagyón,

*) Szvorényi.

mely *ahol*, *ahonnan*, *avagy* s másokban, melyek régiesen szintén irattak *a* kíséretében; mégis, nem lovén nevek, senki sem tekinti azon *a* vagy *az* elemet névelőnek — articulusnak stb. stb.“

Ama rövidke sorok meggyőzőleg hatottak reám, s az ott érintett tárgynak kimerítőbb fejtegetésére ösztönöztek egyúttal. Sikertült-e azt tisztába hoznom? Ennek eldöntését a nyelvészek nagyérdemű osztályának ítéletére bízom.

Eligazodási kulcsul előrebocsátom, hogy a szók, melyekhez ezen *a* járul, általános elnevezéssel: visszamutató, visszavonatkozó szók; jelcsül: nevek, igchatározók*), kötszók; magában értetvén, hogy a határozók is, midőn két mondatot egyesítnek, kötszókká válnak. E visszamutató beszédrészek, a *midőn*, *amíg*, *midőn* és *vagy* kivételével, mint tudjuk, kérdő szók is egyszersmind, s mint ilyenek, eredeti értelmöknek felelnek meg, ú. m. *ki?* *mi?* *mely?* *milyen?* *hány?* *mennyi?* *mekkora?* *hol?* *miként?* *mikor?* *hogy?* *merre?* stb. Ha e szókat az *a*-val összekötjük, lesz azokból: *aki*, *amely*, *ami*, *amikor*, *ahol*, *amíg*, *avagy* stb.; például: *akit látok*; *aminőt akarsz*; *amerre nézek* stb.

Most lássuk: az itt idézett, s ezekhez hasonló mondatokban névelő-e az *a*?

A névelőnek, szabályszerint, csak nevekre vonatkozásáról lehet szó. Ez elvet nem ingatja meg azon körülmény, hogy egypár időhatározó, s a melléknevekből alakult igchatározók felsőfoka névelővel is használtatik, p. a múltkor; a minap; a lehető leggyorsabban. E szók: *múltkor*, *minap* alakra nézve nevek, s következőleg elemezhetők: „múltkoron“ (múlt időben, mult alkalom-kor) „minapon“ (múlt napon). Így: „leggyorsabban“ is a *gyors* melléknévnek, melyből alakult, fogalmára vezethető vissza ekképen: „leggyorsabb módon.“ Ez okból mondhatjuk az elv megsértése nélkül: *a múltkor*, *a minap*, *a leggyorsabban* stb. De itt különösen a szoros értelemben vett nevekhez járuló *a*-nak misége forog szóban; s ha bebizonyúl, hogy az ezek előtti *a* nem névelő, fölöslegessé válik a nem-nevek előtti *a* szerepének kutatása.

A névelő a főnév által kifejezett tárgyat a többiek közül kiemeli, egyedíti, s az így kiemelt, egyeditett tárgynak teljes határo-

*) A *mily* szó, melyhez az *a* járul, olyan mondatban, mint: „*Mily* jó vagy!“ — melléknévhatározó.

zottságot kölcsönöz. Névelőt csak a főnév fogad el; t. i. csak olyan név, mely — akár szorosan vett főnév, akár nem — főnév minőségében szerepel. Nem minden főnév fogad el névelőt, s nem mondjuk, például: *a Zrinyi, az Angolország*; de amely név vagy bármilyen szó névelős, arról bizonyossággal mondhatjuk, hogy főnévül áll a mondatban.

Némely, nem szorosan vett főnévnel arra nézve, hogy névelős lehessen, elég az, ha főnév *helyett* áll, p. „*az anyém ég*“ (t. i. az én házam ég). Más neveknél ez nem elegendő; mert íme: a személyi névmás, a visszatérő névmás, s más nevek főnév *helyett* állnak; mégsem nyerhetnek névelőt, s nem mondjuk: „*az én beszéltem*“ — „*a magad vagy*“ — „*az ennyi kell*“ stb. Így a visszamutató neveknél arra nézve, hogy névelővel állhassanak, nem elég az, hogy a főmondatban álló főnévre visszavonatkoznak, p. „*a kit látok*“; vagy, hogy a mellékmondatban elhallgatott főnév helyét pótolják, p. „*a hányat láttam*“ (t. i. a hány embert láttam). Ez még nem teszi azokat főnevekké; sőt épen ez mutatja ki legjobban, hogy e szók, visszavonatkozásukban, nem lehetnek főnevek, következésképen nem állhatnak névelővel. E mondatban például: „*a hányat láttam*, stb. — a *hány* szó csakúgy nem névelős, a mint nem az a *valahány*, p. „*valahányat láttam*, mind ilyen volt.“ Ezt már az is bizonyítja, hogy *ahány* és *valahány* közt csak halvány árnyalati különbség van.

A *hány, mennyi, mely, ki, mi*, stb. előtti *a* tehát már azért sem lehet névelő, mert eme szók nem állnak *főnevek gyanánt*; a *mi*, többek közt, ezeknél is arra nézve, hogy névelősek lehessenek, „*conditio sine qua non*.“

Mihelyt így szólunk, például: „*az én fontos személy előtted*“ — „*a semmit nem tartom soknak*“ — (vagy a nyelvészet nyelvén): „*a hány? mennyiségkérdő névmás*“ (mintha mondanók: Az ember gyarló teremtés). „*A ki, mi, mely* szókról tudni kell, hogy stb.“ — azonnal kétségtelenné lesz, hogy az *a* névelő; mert e szók itt főnévileg használatnak, vagyis: főnevek *gyanánt* állnak. Ez már magában véve is eléggé mutatja, hogy a visszamutató szók, *mint ilyenek*, nem állhatnak névelővel; és pedig azon egyszerű okból, mert *ezen* minőségökben nem főnevek. De vizsgáljuk meg a dolgot más oldalról is:

A főnév soha sem vezérelhet függő mondatot, vagyis: soha sem lehet a függő, a mellékmondatban az a szó, mely a mondatot függővé, mellékmondattá *teszi*, s a főmondathoz kapcsolja. A főnév

mindig bevégzett, teljes *fogalmat* fejez ki, következésképen csak bevégzett, teljes *gondolatot* kifejező, azaz független mondatnak lehet alapja, kiindulási pontja. Vegyük, például, kiindulási pontul ez alanyiszót: *vendég*. Adjunk hozzá állítmányt, p. jő. „*Vendég jő*“, s megvan a független mondat (tőmondat). Névelővel: „*a vendég jő*.“ — A bővített mondat is, természetszerint, önálló lesz, p. „*öcsém vendéget vár*“ — névelővel: „*öcsém várja a vendéget*.“ „*Az ilyen kell nekem*.“ „*A másé nem kell*.“

A főnév függő mondatban is állhat; de nem *vezérli* azt, p. „*a ki vendéget vár*.“ E függő mondatot az *a ki* vezérli, s csatolja az illető főmondathoz. E függő mondatnak az *a ki* annyira lényeges része, hogy elhagyásával azonnal megszűnik a függő, s keletkezik önálló mondat: „*vendéget vár* (t. i. ő). — A nem teljes *gondolatot* kifejező mondatnak vezérlője nem lehet más, mint nem-teljes *fogalmat* kifejező szó; az ilyen pedig nem főnév, s a hozzájáruló *a* nem névelő. Az idézett mondatban: „*a ki vendéget vár*“ — a *ki* szónak ép oly kevés határozottsága van, mint ha az állítólagos névelő mellőzésével azt mondanók: „*ki vendéget vár*.“ Főnév-e itt a *ki*? Ép oly kevés az, mint a *mely* névmás e mondatban: „*a mely ember vendéget vár*.“ —

A névelős főnév tárgyesete határozott igealakot vonz, p. „*a jót szeretem*“ — „*az övét nem fogadták el*“ — „*a hármat egybefoglalod*. E példákban egyesül a névelős szók három próbája, tudniillik: A mondatok önállóak; a tárgyeset határozott igealakot vonz, s — a mi e két próbának alapját teszi: — a nevek itt kétségbevonhatlan főnevek. Állítsunk ezek mellé egypár visszamutató nevet, állítólagos névelőstül, p. „*a mit látunk*“ — „*a melyet választottál*“ — „*a mennyit akarsz*.“ Itt a mondatok függők, s természetesen a visszamutató nevek által vezéreltetnek; ezek tárgyesete határozatlan igealakot vonz; a nevek e szerint nem főnevek, s így, mint látjuk, a névelős nevek egyik próbáját sem állják ki. Ennek alapján határozottan mondhatjuk, hogy a szóban forgó nevek előtti *a* nem névelő. Itt az *a* csak annyit eszközöl, hogy az eredeti értelmöknél fogva kérdő szók félremagyarázhatlanul visszamutatókká válnak. Ezt, a határozottság felé irányzott törekvésnek, indulásnak mondhatjuk, mely az utazáshoz hasonló, a midőn az ember sem otthon nincs már, sem ott sincs még, a hova igyekszik.

Határozottság tekintetében háromféle nevek vannak a magyar

nyelvben : teljesen (absolute) határozottak , viszonylagosan v. föltételesen határozatlanok , és teljesen határozatlanok. Az első osztályba tartoznak azok , a melyek tárgyesete határozott igealakot vonz ; többek közt a névelővel, mutató névmással, vagy birtokraggal bíró nevek. A második osztályba esnek azok , a melyeknél a tárgyeset határozatlan igealakot vonz ugyan, a melyek mindazáltal , mint bevégezett fogalmat kifejező szók, magukban véve határozottak, s csak az első osztálybeliekkel szemben határozatlanok. Ilyenek többek közt a névelővel , mutató névmással, vagy birtokraggal nem bíró főnevek ; továbbá az első és második személyű névmások. A harmadik osztályba esnek a *ki, mi, mennyi* (vagy a *ki, a mi, a mennyi*) stb. visszamutató nevek, melyek mint be nem végzett fogalmat kifejező szók, teljesen, föltétlenül határozatlanok, annyira, hogy, ha a határozatlan igealaknál még határozatlanabb alak *volna* a magyarban, ezt fognák a szóban forgó nevek, tárgyesetökben vonzani; nem hogy — leghatározottabb nevek módjára — még névelővel is állhatnának!

A névelős név soha sem hazudó próbáinak egyike — a határozott igealak — csak azon szóknál nem alkalmazható, a melyeknél névelő nélkül is határozott igealakot használunk; például: „egyiket, másikat nézi“ — „melyiket választaszuk?“ — Az ilyen szóknál a *mondat függetlenségével* teendő kísérlet mutatja meg, ha vajjon lehetnek-e névelős nevek? p. „*a másikat látom.*“ — Ez független mondat; azért is névelő az *a*; „*a melyiket megválasztjuk*“ — függő mondat; következésképen nem névelő a *melyiket* előtti *a*.

A független mondatra, s határozott igealakra vonatkozó elv, a névelős nevet illetőleg nem tűr kivételt. A függő mondat, s a visszavonatkozásnak ebben rejlő eszméje határozatlan valami; ilyes-miben pedig vezérlőleg soha sem szerepelhet a névelő, mint a mely épen arra való, hogy teljes határozottságot adjon, mely a határozott igealakban nyilatkozik. Állításomat igazolja azon körülmény is, hogy még a *tárgymutató névmás* szenvedője is az olyan beszédben, mint p. „*pénz kell? azt adhatok*“ — s a birtokragos névé is az olyan mondatban, mint p. „*befogatok két lovamat*“ — határozatlan igeragozással jár. De mihelyt így szólunk, p. „*átadhatod-e a pénzt?*“, vagy: „— *azt a pénzt?*“ okvetlen így felelünk reá: „*azt átadhatom.*“ Mihelyt így szólunk p. „*befogatom két lovamat, legott ezt értjük alatta: „befogatom a két lovat;“* (t. i. a kettőt, a melylyel bírok; mert több nincs).

Jegyzet. Nem tévedek talán, ha azt állítom, hogy a határozott igealak elmélete a névelő, mutató névmás nyelvtani működésén, s a harmadik személy fogalmán alapul. A főnév — t. i. a névelő s mutató névmás meghatározásának tárgya — akár személyt, akár dolgot fejezzen ki — mindig harmadik személyű. Ez teszi a harmadik személyt a névelővel s mutató névmással rokontermészetűvé. Ennek tulajdonítható az is, hogy a személyi névmás első és második személyének tárgyesete határozatlan — a harmadik személyé ellenben határozott igeragozással jár. Az *én* és *te* szók fogalmával annyira együttjár az egyediség, s ezzel összekötött határozottság, hogy már ezért sem szorúlnak a határozott igealak segélyére. Az *ő* alatt az emberek millióinak bármelyike — az *én*, és *te* alatt csak *én* és *te* érthető. De erre való tekintet nélkül is, azt hiszem, hogy az első és második személynek szenvedője azért nem vonzhat határozott igealakot, mert a főnév csak a harmadik személy fogalmának felel meg; ez pedig a főnevet egyeditő, s meghatározó névelő s mutató névmás működésével legszorosabb kapcsolatban áll.

A főlebb mondottakból kitetszik, hogy a névelő működésének eredménye még kivételesen sem lehet a határozatlan igealak; míg a mutató névmás abban az egy esetben, melyben viszonylagosan határozatlan névre mutat, mint a főlebbi példa (azt adhatok) bizonyítja, erre nézve kivételt tesz. De valamint egyfelől nem *mutató* névmás az, mely névre nem *mutat*, úgy másfelől nem névelő az olyan szó, mely a névnek *teljes határozottságot* nem kölcsönöz.

Vannak, igenis, esetek, melyekben a *ki*, *mi*, *mely* stb. névmások, sőt a *mikor*, *hol*, *merre* stb. igehatározók is *főnevek gyanánt* állnak. Ekkor névelővel is állhatnak; s valamint ezt mondjuk, például: „a *sem* tagad“ — „a *volt*-ra semmit sem adok“ — épúgy mondhatjuk: „ne nézd a *kit*, hanem a *mit*“ — „hagyjuk a *mit*, és a *mennyit*“ — „a *mikor* furcsa kérdés a te részedről.“ — (Vagy nyelvtani magyarázatokban p. „a *hol*? időkérdő határozóról tudni kell, hogy stb.“) —

Az ilyen mondatokban a kérdéses szók kivetközvéen visszavonatkozó, határozatlan természetükből, főnévileg használatnak; s ennek folytán rá is ismerünk az előttük álló *a*-ra, mint névelőre; míg a következőkben: „a *kit szeretsz*“ — „a *mit látok*“ — a *mennyit akarsz*“ — „a *merre nézek*“ stb.; a névelőnek álarczát látjuk csupán,

Mint hogy tehát eme szók, kivételesen ugyan, de nem ritkán, főnevek gyanánt is állnak, s ez ezekben névelővel is használhatók, — a mely mindig különiratik — épen a különbség feltüntetésére kellene az *a* szócskát összevonni e szókkal ott, a hol azok, rendes természetöket követve, visszamutatólag szerepelnek; mert ekkor az *a* egyszerű elötoldat. Például: „mit tegyek? (Felelet:) „a *mit* különös kérdés; tégy *a* mit akarsz.“ — „Hova vigyem?“ — „a *hova* nem tartozik ide; vidd *a* hova tetszik; csak vidd el.“ — Még egy példa a *mi* személyi névmással: „a *mi* dolgunk volt; azt el is végeztük.“ Ellenben: „*A* mi dolgunk *volt*, azt el is végeztük.“ —

A miket a névelő tulajdonairól mondtam, azok nem egyeznek össze a nyelvtanainkban eléforduló következő tétellel:

„A *ki, mi, mely, milyen, mennyi* stb., még ha névelővel állnak is, határozatlanok, p. „*a* *mit* teszek“ stb.

E nevek kétségkívül határozatlanok; de épen azért *nem állhatnak névelővel*; épen azért *nem lehet névelő a szóban forgó a*.

Azon nézetet sem oszthatom, mely, mint a fölebbi tételből kivont következtetés áll két jeles tankönyvben; és pedig az egyikben ¹⁾ következőképen:

„Fölösleges a névelőt“ — tehát az *a*-t — „a *ki, mi, mely, mennyi* stb. előtt kitenni, p. „*kit* a rosszak dicsérnek, vagy: *a* *kit* a rosszak dicsérnek, stb.“ — „Küldhetek még annyit, *mennyit* akarsz, vagy *a mennyit* akarsz.“

A másik tankönyv ²⁾ útmutatása szerint: a *ki, mely, mi* viszahozó névmásokat mindig névelő nélkül kellene használnunk, p. „*kit* a szerencse üldöz.“

Kétséget sem szenved, hogy a *névelőnek* kitétele e szók előtt nagyon is fölösleges, és hogy e szókat *névelő nélkül* kell használnunk. De szintoly bizonyos az is, hogy az *a* szócskának használata igen sok esetben elkerülhetlen szükséges. Fölösleges lehet például e két mondatban: „*kit* a szerencse üldöz“ „*kit* a rosszak dicsérnek“; — mert itt a *kit* szó félremagyarázhatlanul *visszamutató* névmás. De már nem fölösleges az *a* szócska a következő mondatokban: „ez attól függ, *a* *kit* választunk“ — mert, ha így szólunk: „ez

¹⁾ Szvorényi.

²⁾ Ihász.

attól függ, *kit* választunk?“ ez, természet szerint egészen mást jelent. Vagy például: „küldhetek még annyit, *a* mennyit akarsz.“ E mondatban *a mennyit* szónak, *a* nélkül, nem elég határozott a visszavonatközása; a miért is, szerény nézetem szerint: „küldhetek még annyit, *a* mennyit akarsz“, érthetőbben, nyomatósabban, szebben, és magyarosabban van eléadva, mint: „küldhetek még annyit, *mennyit* akarsz.“ — A visszamutatás határozottságára a széphangra s a beszéd folyékonyosságára való tekintetek határozzák el: mikor kelljen az *a*-t kitenni, s mikor lehessen azt mellőzni.

Az állítólagos névelő mellőzésére vonatkozó javaslat nem menti meg a határozottság elméletét; mert nem teszi a névelő szereplését hibátlanná; másrésről pedig a visszamutatás nyomatosítására, s nem egy esetben, világos eléadására szolgáló *a* szócska működési körébe megyül, s ezt — a magyar nyelv természetével ellenkezőleg — szűkebbre vonja. „*Medicina pejor morbo . . . imaginario.*“

Nem czélszerűbb-e — föltéve, hogy a Magyar Akademia nézete alapos — egyszerűen kimondani, hogy a visszamutató nevek előtti *a* nem névelő? Ezen egypár szó kimondásával azt nyernők, hogy a névelő, rendeltetéséhez híven, a neveket mindig meghatározná, s a nyelvtani elveket soha sem hazudtolná meg.

Áttérek azon kérdésre, ha vajjon mutató névmás-e a kérdéses *a*?

A mutató névmás vagy megnevezett, vagy elhallgatott tárgyra mutat; s utóbbi esetben vagy alanyúl szolgál, p. „az fiú“ (t. i. az ott fiú), vagy a főnevek módjára ragoztatik, p. „*azé* legyen“ — „*ezt* akarom“ stb. — vagy a névutókkal érintkezvén, ezek — mint névhatározók — által meghatároztatik, p. „*a mellett* ültem“ — „*ez után* indulok.“ — Megjegyzendő még, hogy a mutatónévmás mindig csak névre mutat. Ebben áll e névmás működése.

Hogy az *a* az olyan mondatokban, mint: *a* mikor lehet — *a* hol voltam — *a* mig élek stb. mutatónévmás legyen, sehogy sem foghatom meg. Egyébiránt alkalmazzuk a főlebb mondottakat a következő példára: „akkor, *a mikor* hazamentem.“ — Itt az *a* sem megnevezett, sem elhallgatott tárgyra nem mutat; mert sem azt nem fejezi ki, hogy: „*azon mikor*, sem azt, hogy: *az mikor* (ennek hasonlatára: *az fiú*). Ragozható főnév szerepét sem viheti; s e sze-

rint még csak az *a mellett* és *a mikor* közti párhuzam van hátra. E mondatban : „*a mellett* ültem“, az *a*-nak *van* elhallgatott tárgya, melyre rámutat. (Tegyük azt, hogy : *Pál* mellett). A *mellett* névutónak is *van* mit meghatároznia; s ez közvetlenül maga a mutatónévmás, közvetve pedig az elhallgatott *Pál*. De már ezen mondatban : „*A mikor* haza mentem“ — az *a* semmire sem mutat; mire is mutathatna? Az *a*-nak továbbá nincs határozója; mert a *mikor* igehatározó nevet soha sem határozhat meg. Itt tehát olyan mondat forog szóban, melyben az állítólagos mutató névmás semmire sem mutat, és, daczára annak, hogy meghatározandó névül áll a mondatban, semmi által sem határoztatik meg. Az *ilyetén* mondatban hasztalan keresnénk mutató névmást.

Ugyanez áll a többi igehatározókra, illetőleg kötszókra nézve is; s ennek alapján határozottan mondhatom, hogy a *hol*, *merre*, *meddig*, *mióta*, *mig*, *midőn* stb. szók előtti *a* csakúgy nem mutató névmás, a mint nem az azon *a*, mely az *ott*, *arra*, *addig* stb. szóknál, az *m* közbeszúrát segélyével, elötétes ragúl szolgál, ú. m. *amott*, *am-arra*, *am-addig* stb.

A visszamutató *nevek* előtti *a* sem mutatónévmás; jelesül : *a ki*, *a mi*, *a mely* stb. nem tekinthető az *az ki*, *az mi*, *az mely* stb. szók összevonásának. — A mutató névmás, úgy mint a névelős szó, mindig csak független mondatot alapít. Csak *ilyen* mondatban van, mire mutatnia; a miért is például ezen összetett mondatban : „*Lemondok* arról, *a mire* vágytam“ — az *a* már azért sem lehet mutató névmás, mert a *mire* szóval együtt függő mondatban áll, melyet ez utóbbi vezérel. A mutatónévmást tehát a másik mondatban — a függetlenben — kell keresnünk : „*Lemondok arról*.“ A *mutató* szó egyáltalában, még lappangva is, mindig az önálló mondatban áll, p. „*a ki* keres, talál“ (t. i. *az* talál); „*értem*, *a mit* mondasz“ (t. i. *értem* azt); „*adok*, *a mennyit* akarsz“ (t. i. *adok annyit*).

A visszamutató mondat már természeténél fogva sem lehet — hogy úgy mondjam — *előre* mutató; pedig azzá *is* lesz, mihelyt azt teszszük fel, hogy a független mondatbeli mutatónévmás a függő mondatbeli *a*-ban ismétlődhetik; a minek nyomán a fennidézett mondatban : „*Lemondott* arról, *a mire* vágytam“ — az *a mire* állítólagos szópárt vagy így kellene elemeznünk : *az mire*, vagy pedig — minthogy ennek semmi értelme sincsen — ragostúl kellene a mu-

tató névmást eléadnunk, ekképen : „*arról mire.*“ Hogy ez a legmerészebb elemzés, melyet csak képzelhetni, nem szükség bizonyíthatnom.

Az efféle elemzés nyomán az értekezésem tárgyát tevő *a* majd tárgymutató, majd ismét minőség- vagy mennyiségmutató névmás lenne; sőt a kötszónak visszavonatkozó tagja előtt álló *a*-ban ugyanazon kötszónak *mutató* tagja ismétlődnék; és pedig még azon esetben is, melyben az itt elésorolt beszédrészek a független, jelesül a főmondatban csak lappangva szerepelnek; például: „*olyan, a milyen*“ annyit jelentene, mint: „*olyan, olyan-milyen*“; „*a mennyi*“ pedig: „*annyi-mennyi*“; „*a hol*“ így elemeztetnék: „*ott-hol*“ stb.

E szerint az *a*-nak picziny héjában a legkülönbözőbb beszédrészek lappangnának; ezt pedig már azért sem tehetjük föl, mert ezen *a* szereplésének, mindenben egyenlő eredményei arra mutatnak, hogy annak, nevek és nem-nevek előtt, ugyanazon egy alaknak kell lennie. E szócska a főmondatbeli mutató szók tökéletlen visszabangjának mondható. Magában értetik, hogy a pusztá visszhang az eredeti, valódi hanggal föl nem cserélhető.

A mutató és visszamutató szók mindig külön-külön mondatokban állnak; a miért is: *a ki, a mi, a mely, a milyen, a mennyi* stb. soha sem lehet a mutató s visszamutató szók összevonása, s két egyszerű mondat egybeolvasztója; hanem *ki* vagy *aki, mi* vagy *ami, mely* vagy *amely, minő* vagy *aminő*, következképpen: *mikor* vagy *amikor, hol* vagy *ahol* stb. is mind egyazon függő mondatot vezérlő szókul tekintendők. Minden föltevés, mely eme nyelvtani elvvel ellenkezik, csak arravaló, hogy a mutatónévmás fogalmát zavartta, bonyolultta tege.

Minthogy tehát se nem névelő, se nem mutatónévmás a szóban forgó *a*, mi legyen tulajdonképen? Nézetem szerint nem más, mint azon távolra mutató elem vagy szócska, melynek viszonytársa a közelre mutató *e*. Ezek fennállását, úgyhiszem, senki sem tagadja. Nem egy szónál fordulnak azok elé; és pedig a szónak majd előtte, majd utána, — néha mind előtte, mind utána állván, s az *m, n* betűkkel együtt ragokat képezvén, *p. a-m-az, e-m-ez, a-m-oda, e-m-ide, a-m-ott-a-n, e-m-itt-e-n*; s — a köznép nyelvén: *ott van a! itt van-e!*

Azon szók, melyekhez *e* két szócska járul, két csoportozatra oszlanak. Az egyik csoportozatot képezik azon, határozott értelmű

szók, ú. m. tárgy-, minőség- és mennyiségjelentő névmások, egyszóval: nevek; továbbá igehatározók, illetőleg kötszók, melyekre a szóban forgó: *ki, mi, mely, hol* stb. szók visszavonatkoznak. Mutató szócskával e szerint a következők: *am-az, em-ez, am-olyan, em-ilyen, am-annyi, em-ennyi, am-ott, em-itt, am-úgy, em-így* stb. stb. Ezen, amúgyis határozott értelmű szóknak az *a* és *e* szócskák csupán csak nyomatékot adnak.

A másik csoportzatot képezik az értekezésem tulajdonképeni tárgyát tevő visszamutató szók; s az *a* szócskával együtt, mint a mely ezekhez egyedül és kizárólag járul, ilyen alakot öltenek: *aki, ami, amely, amennyi, ahol, amikor, amig, avagy* stb. Ezekben különösen sem a közelség, sem a távolság eszméje nem rejlik; ezekhez tehát csak egyik szócska járulhat; s az, természetszerint, az *a*, melynek távolra mutatása a visszavonatkozás fogalmával összeegyeztethető. Az *a* szócska itt a kérdésből való átmenetet segíti elé a határozottság *felé*; tehát — ha csekély mértékben is — inkább jelentmény-határozó természetű, s mint ilyen, a névelőhöz közeledik; míg az *a*, *e* szócskapár a távolság és közelség eszméjét nyomatósítja az első csoportzatbeli szóknál; ennél fogva inkább *rámutató* természetű, s mint ilyen a mutató névmáshoz közeledik.

A mutató szókhöz járuló *a*, *e*, miután a közbeszúrát segélyével képzett *am*, *em* ragba beleolvadt, mutató *elemnek*, — a visszamutató szókhöz közbeszúrát nélkül, függetlenül járuló *a* pedig *mutató szócskának* nevezhető.

A mutató elem, és mutató szócska azon *szókkal*, a melyekhez járulnak, szoros kapcsolatban állnak, s egymással föl nem cserélhetők, p. *amott, amolyan, emitt, emilyen*; nem pedig *e-m-ott, a-m-itt, e-m-olyan, a-m-ilyen*; és szintígy; *aki, ami, amely, amidőn*; nem pedig: *eki, emi, emely, emidőn*; míg ellenben a tárgymutató névmás két alakja főnév és névutó előtt egyaránt szabadon mozog, p. *a* részben, *e* részben, *az* érdemben, *ez* érdemben, *a* nélkül, *e* nélkül, *az* iránt, *ez* iránt stb.

A felhozottak alapján a visszamutató szók csak a távolra mutató *a* szócskával egyesíthetők; s minthogy ezek (kivéve a *hol* szót az ilyen felkiáltásban: *ahol a! ehol e!*) mind mássalhangzón kezdődnek, az *a*, mint említém, közvetlenül járul azokhoz: *a-ki, a-mi, a-hol* stb.; az *a* és *e* pedig *a mutató* szókkal, melyek egytől-egyig magánhangzón kezdődnek, az *m* betű közvetítése mellett egyesül.

Ezen *m*, egyfelől mint közbeszúrat, másfelől mint csaknem valamennyi visszamutató szónak kezdőbetűje, e két szócsoporthozat különleg igen hasonlónvá teszi, p. *amarra*, *emerre*, *a-merre*; *am-annyi*, *em-ennyi*, *a-mennyi*; *am-olyan*, *em-ilyen*, *a-milyen* stb.

E közbevetett *m* legjobban mutatja, mily lényeges a különbség a mutató elem, vagy szócska, s a mutató névmás között. *Emennek* még *a*, *e* alakjában is mindig lappang a *z* betű, p. *a(z)* nélkül, *e(z)* mellett; míg a mutató elem, nem bírván *z*-vel, másféle közbeszúráthoz folyomodik, valahányszor magánhangzón kezdődő szókhöz járul. Így például, mily nagy a különbség e két szó között: *amaz*, és *azaz*. Az *amaz* csak *egy* szó; míg az *azaz* kötszó egész mondatot képez: (*az az*, *hog*y stb. = *illud est illud*). Épen így: „*amilyen*“ visszamutató név; „*az milyen*“ pedig kérdező, vagy felkiáltó mondat. A *z* betű tehát határvonalat jelöl ki a mutató elem, vagy szócska, s a mutató névmás közt.

Szerintem három, egymásból kifejtett, rokontermészetű, de mégis különböző alak forog itt szóban:

1) *a*, *e* mutató elem, vagy mutató szócska, a melynek sajátosságait és szerepét taglalom. Ebből lett, a *z* hozzájárultával:

2) *az*, *ez* mutató névmás. Emennek távolra mutató alakjából fejlődött:

3) *az* illetőleg *a*, névelő.

A mutató elemnek mutató és határozó ereje leggyengébb, leghalványabb; mert legáltalánosabb. E szócskák névhez, határozóhoz, kötszóhoz járulnak egyaránt. Ily különböző beszédrészek közé csak is teljesen ki nem fejlett alak vegyülhet. E fejletlenséget pedig arról ismérjük meg, hogy az ilyen alak önállóan nem használható, külön elé nem adható; mert így nem bír felfogható értelemmel. Az ilyen alakból természetesen fejlődött ama két beszédrész, melyek csupán csak *névre* mutatnak, s csak *ennek* adnak határozott értelmet, tudniillik: a tárgymutató névmás, s emennek szüleménye, a névelő *).

Az említett alakok némely esetben külsőleg egészen hasonlóak. Csoda-e, hogy egyszer-másszor összetévesztetnek? E mondat-

*) A névelőt illetőleg ismétlem, hogy az kivételesen egypár időhatározónak, s általában a *nevekből* alakuló igehatározók felsőfokának is szokott nagyobb nyomatékat adni (*a múltkor*; *a legritkábban*).

ban például: „*a* szerint, amint *a* felek megegyeznek“ — az első *a* mutató névmás; a második mutató szócska; a harmadik pedig névelő. Némelykor a mutató névmást csak hangsúlyozás útján különböztetjük meg a névelőtől, p. „egyek vagyunk *a* részben (t. i. *azon* részben; *azon* tekintetben) és: „nincs hiba *a részben*, de van az *egészben*.“ Amott mutató névmás, emitt névelő az *a* és *az*.

A magyarnak azt sugallá nyelvézéke, hogy a mutató névmásnak *az* és *a* alakját megnevezett tárgyra mutatólag, vagyis: *azon*, *ama*, *az a* helyett — óvatosan használja; minthogy ez a névelővel összetéveszthető. Látjuk is, hogy ezen alak mindössze is csak egypár főnévre mutatólag szerepel, a melyekkel együtt tágabb értelemben vett határozókat képez, ú. m.: *a* tekintetben, *a* részben, *az* érdemben stb. De nem mondjuk egyszersmind: *a* ház, *a* kertben (*azon* értelemben, hogy: *azon* ház, *azon* kertben). A közelre mutató alakot ellenben, mint az: *ez a*, *ezen*, *eme* szók rövid helyettesítőjét, megszorítás nélkül használjuk, p. *e* ház, *ez* emberrel stb.

A hol névelő áll, ott a névelős szóra esik a hangsúly, a hol pedig mutató névmás, vagy mutató szócska fordul elő, ott *eze*ken nyugszik a hangsúly. A mutató névmást illetőleg a fölebbi példára hivatkozom (*a* részben, és *a részben*). A mutató szócskára nézve a következőt idézem: „ne feszegessük, amit úgysem másíthatunk meg.“ És: „ne feszegessük a *mit*.“ — A magyarban tehát, mint látjuk, a három *a*-nak szabatos meghatározása a nyelvtani elvek és szabályok legszigorúbb alkalmazását teszi szükségessé.

Foglaljuk röviden össze a mondottakat:

A *ki*, *mi*, *mely*, *hol*, *mikor*, *még* stb. visszamutató, visszavonatkozó szók nyomatosítására szolgáló *a* se nem névelő, se nem mutató névmás, hanem *mutató szócska*. Ezen elmélettel a következő elvek állnak összefüggésben:

a) A névelős szó, s a mutató névmás mindig csak független mondatnak szolgálnak alapjául; következésképen nem érintkezhetnek a visszamutató szókkal, melyek csak függő mondatot vezérlenek, s már ennél fogva is határozatlanok.

b) A mutató szócska csak a visszamutató nevekhez, és — a *mily* névelő kivételével, melyet szintén nyomatosít *) — igehatározókhöz, illetőleg kötszókhöz járul. Ennél fogva:

*) Az ilyen mondatban: „*Mily* szép vagy!“ „*Mily* nyájasan fogadott.“ „*Mily* sötétre fessem az ajtót?“ — a *mily* melléknévhatározó, illetőleg: *névből* alakúlt

c) A mutató szócska soha sem állhat névutó előtt, mint a mely csak előtte álló nevet határoz meg, s e szerint vagy magával a névvel, vagy az ennek helyét pótló mutató névmással érintkezik. A mutató névmás határozója tehát csak névutó lehet.

Ebből az következik, hogy a mássalhangzón kezdődő névutók előtti *a* is csak mutató névmás lehet; akár *aki*, *ami*, akár *hogy* (kötszó) a viszonyzó; sőt ha nincs is viszonyzó. Mert az *a* ezen esetekben is *névre* mutat, s már ennél fogva sem lehet mutató szócska. Például: „*a végett* jöttem, *hogy* tanácskozzunk.“ Ez annyi, mint: „*az-ért* jöttem, *hogy* stb. — Vagy, viszonyzó nélkül: „*a miatt* haragszol?“ t. i. „*azon* dolog miatt haragszol?“ Itt az *a* csak úgy mutató névmás, mint a következő összetett mondatban: „haragszom *a miatt*, amit tettél velem“ *).

A helyesírás kérdésére visszatérve, ismétlem, a mit a jelen értekezés első részében mondtam, azt tudniillik, hogy a Nagy-Szótár készítői által e részben megállapított írásmódot, vagyis: a mutató szócskának az illető szókkal való összevonását teljesen igazoltnak tartom.

Az összevonás nemcsak azért helyes, mert az *a* a szóban forogó esetekben mutató szócska, s mint ilyen egyszerű elötoldatot, előtétet képez; hanem azért is, mert a nagy számra rúgó visszamutató, visszavonatkozó szók nem ritkán névelős főnevek gyanánt állnak a mondatban; s ekkor az *a* — anévelő — természetesen, különírandó. Ebből az következik, hogy ugyane szókkal a másik *a* — a mutató szócska — összevonandó, hogy a fenforgó értelemkülönbség az írásban, mint a beszéd hű rajzában, legottan tűnjék föl.

igehatározók határozója. Ez, visszavonatkozólag használva, természetesen, elfogadja az *a* szócskát, p. „A mily jó ő maga, oly gonosz a testvére.“

*) Az akadémiai Szótár nagyérdemű szerkesztőit a következő körülményre bátorítok figyelmeztetni. A N.-Szótárban az *amiatt* szónál eme példaidézés után: „*amiatt* jöttem, *hogy* értekezzen veled“ — a következő tétel áll:

„*Ha az a nem csupán mutató, hanem névmás*, akkor a viszonyzó *aki*, vagy *ami*, s ekkor elválasztva írandó.“

Mellőzve ezúttal a különírás és összevonás kérdését, azon föltevással szemben, hogy a *miatt* előtti *a* pusztán mutató is lehet, az értekezésem c) pontjában felhozottak alapján azt a szerény észrevételt teszem, hogy a *miatt* előtti *a* soha sem lehet mutató szócska; soha sem lehet más, mint az mutató névmás. Hogy nyelvtani fejtegetésekben névelő is lehet, magában értetik.

A magyarban három *a* fordul elé. Ezek egyikét, a névelőt, mindig, kivétel nélkül, másikat pedig, a mutató névmást rendszeren a szóktól elválasztva írjuk. Helylyelközzel e kettő is — mint főlebb kimutattam — fölcseréltetik egymással. Épen ezért kellene az összetéveszthetés eseteit ritkítanunk; a mit minden bizonynyal elérnénk azon esetre, ha a három *a*-nak egyikét — a szóban forgó mutatót — az illető szókhöz csatolnók.

Tudtommal jelenleg csak a *vagy*, s itt-ott a *hol*, *hova*, *honnan* kötszókkal vonatik össze az *a*. Okát keresem. Ha névelő ezen *a*, akkor az itt idézett szók előtt is az; s ekkor ezek előtt is külön kellene állnia. Ha pedig nem névelő, hanem mutató szócska, akkor kivétel nélkül valamennyi visszavonatkozó szókkal össze kellene azt vonni. Azon föltevés, hogy ezen *a* mutató névmás, ha alapos volna, sem változtatna a dolgon; mert a mutató névmás is gyakran olvad az illető szóval össze; p. ezalatt, azután, mindamellet stb. A mutató szócskának a visszamutató szókkal való összevonását tehát czélszerű írásmodnak tartom. Egyébiránt, bármint álljon e részben a helyesírás kérdése, s ha a tisztelt közönség nem állna is el az eddigi szokástól, úgy vélekedem, hogy a nyelvész kötelességet teljesít, a midőn buvárkodásának szükségképeni következésére utalván, ezt javaslatkép eléterjeszti.

Miután a mutató szócska nyelvtani szerepét általánosságban jeleztem, befejezésül e szereplés részleteit illetőleg mondom el röviden nézeteimet. A mutató szócska használatának kérdése a következő fölvekre vezethető vissza:

1) a mutatószócska a visszamutatást nyomatossá teszi. A nyomaték szüksége leginkább ott forog fenn, hol a visszavonatkozást bizonyos tárgyra különösen rámutatólag akarjuk kifejezni. A hol ennek szüksége fenn nem forog, ott az *a* mellőzhető; a nélkül azonban, hogy annak kitétele ez esetben is, hiba volna; mert a visszamutató határozottabb eléadása soha sem lehet hiba. Mondhatjuk tehát, például: „én, *ki* mindig búsulok“; vagy: „én, *aki* mindig“ stb. „Ő, *ki* oly vig volt“; vagy: „ő, *aki*“ stb. „Itt, *hol* annyit szenvedek“; vagy: „itt, *ahol*“ stb. „Midőn látom“; v. „amidőn látom.“ — A következő mondatokat ellenben csak a mutató szócskával együtt fejezhetjük ki szabatosan, s magyarosan: „csak olyant választok, *akit* szeretek“; „*amelyiket* czélszerűnek tartom, *azt* fogadom el“;

„segíts, *ahol* és *amikor* csak lehet“; „Pál jeles ember; *amiért* is mindnyájunk tiszteletét bírja.“

2) Valahányszor nem egészen világos a szónak visszavonatkozása, nehogy kérdő szónak tekintessék, mutató szócskával kell élni. A kétértelműség leginkább ott áll elő, hol a visszamutató szót az ige — még pedig előtétés igekötő nélkül — nyomban követi; vagy, a hol a létige elhallgatásával a visszamutató szót követő beszédrészek a mondat értelmét legott ki nem mutatják. Ilyenkor az élőszó hangsúlyozással enyhíthet a bajon; de az olvasó csak akkor veszi észre a tévedést, a mikor már végig ment a mondaton; például: „Hova hinak, oda megyek“ — (e helyett: *ahova* hinak). „Mi tetszik, azt teszem“ (e h. *ami* tetszik). „Annak adom vissza, kié (e h. *akié*). „Ki nem akarja elismerni, hogy stb.“ (e h. *aki* — —). „Mi alkalmas arra, hogy stb.“ (e h. *ami* — —). Az idézett példák eléggé mutatják, hogy a mutató szócska elhagyásával értelemzavar támadhat. Főlöszleges mondanom, hogy a felhozottak a *vagy*, *még*, *midőn* szokat nem illetik; miután ezek mutató szócska nélkül is mindig *csak* visszavonatkozó szók.

3) Az *a*-t azon csonka mondatokban is használjuk, melyekben a visszamutatás tárgya kitéve nincsen; p. „megtettem úgy, *ahogy*“ — „ameddig, addig csak viszem“; „fizetk akkor, *amikor*“. — A következő összetételnél: *annyira mennyire* kivételt tesz a nyelvszokás, a *mennyiben* itt az *a* el is maradhat.

4) Némely szóval mindig együttjár az *a*. Ezek a következők: *ahány*, *ahányszor*, *amint* (németül: so wie), *ahogy* (so wie), *amint* (so bald als). Például: „*ahány* forintot ma félretesz“ stb.; — *ahányszor* ide jön“ stb.; — „*amint* vetsz, úgy aratsz“; — „*amint* meglátott, azonnal távozott“; — „*úgy* mondom el, *ahogy* tudom.“ — Nem mondjuk e szerint: „*hány* forintot megtakarítasz, annyi marad zsebedben“; — „*hányszor* ide jön“; — „*mint* vetsz, úgy aratsz“; — „*mint* meglátott“ stb.

5) Némely kötszóhoz soha sem járul mutató szócska. Ilyen kötszó például a *mint*; de csak következő nemében a hasonlításnak: *úgy* — *mint*; *oly* vagy *olyan* — *mint* (p. *oly* szép, *mint* az angyal; nagyobb, *mint* én; én színt *úgy* ember vagyok, *mint* te stb.).

Hasonló kötszók ezek: *mihelyt* — azonnal; *minél* — annál; annál inkább — *mivel*; végre a nem-hasonlító *hogy*, melynek, mint tudjuk, többféle szerep jutott nyelvünkben, p. „látom, *hogy* sietsz“;

— „itt az idő, hogy tegyünk valamit.“ — A széphanag, a beszéd folyékonyasága, s kötött beszédben a hang- és versmérték a mutató szócskának majd alkalmazását, majd ismét elhagyását igényelhetik; de ezen igények másodrendűek a főtekintettel szemben, mely azt követeli, hogy a visszavonatkozás könnyen érthető, legott világos, egyszóval: határozott legyen. Erre való az *a*; ezen — a szó teljes értelmében *visszamatató* szócska.

Ezek azok, miket az *a*, *e* mutató elemről általában, s az *a* mutató szócskáról különösen elmondani szükségesnek tartottam. Az előadottakból kitetszik, hogy a szóban forgó *a* nyelvünkben elég fontos szerepet játszik arra nézve, hogy a nyelvész figyelmét ki ne kerülje.

A Magyar Akadémia, s különösen a Nagy-Szótár érdemes szerkesztői által e szócska miségét illetőleg kifejtett elmélet érvényesítésével azt nyerné nyelvészetünk, hogy a névelő és a mutató névmás fogalmának, s működési körének tisztasága megőriztetnék, s minden hibás következtetésnek, melyet a mutató szócskának e nyelvtani alakokkal összetévesztése szülhetne, eleje vétetnék.

Az Akadémia elvének elfogadását tehát a magyar nyelvészet érdeke kívánja. Ennek sikerülése esetére szerencsésnek vallanám magamat, ha az értekezésben felhozottak a siker kivívását elősegítnék, s jelesen az általam mélyen tisztelt nyelvtanárok helyeslésével találkozónának. Ha azt el nem érhetném, a kívánt siker kieszközlését avatottabb tollból folyó bizonyítékoktól várom; buzgón óhajtván, hogy e kérdésben a Magyar Tudományos Akadémiának alapos elmélete, czáfolhatatlan elve, s az erre alapított írásmód is, diadalra jusson.

JOANNOVICS GYÖRGY.

VEGYES APRÓSÁGOK.

ISMERTETÉSEK, ÉSZREVÉTELEK, FEJTEGETÉSEK.

30. Ebel H. *Zur lautgeschichte. Die verwandlungen des kt, pt und ks, ps.* (Kuhn Zeitschr. f. vgl. spr. XIV, 241 stb. ll.). — Ebelnek már egy ily hangtani czikkét ismertettem meg NyK. III, 311 stb. ll., a hol azt is érintettem, hogy mily tekintetben ránk nézve is érdekesek Ebelnek az összehasonlító árja nyelvészet terén forgó czikkei. A jelen czikk ismertetése is igazolni fogja, a mit ottan mondtam.

Annak a görög-latin hangszabálynak, hogy *t* előtt *media* vagy *aspirata* elváltozik tenuissá (*μίμικται, βέβοικται, γέγραπται; actus, scriptus, vectus*), ellenébe Ebel állítja a német nyelvnek azon hangtörvényét, hogy a *t* előtt más muta, kivéve, ha közbül csak újabb korban néma *e* esett ki, nem tenuissá, hanem spiranssá vált (*macht, schrift, dachte*, még kölcsönvett szókban is: *pacht* = pactum, *gruft* = crypta, *marcht* a berlini népejtés szerint *markt* helyett); szintígy liquidák után nem tenuis toldatik be, mint lat. *emptus*-ban *p*, hanem spirans (*kunft, zunft*). Azonban követik a görög és latin nyelvek részben e második hangtörvényt is, a mennyiben a dentalis mutát *t* előtt okvetetlenül spiranssá (*s*) változtatják, s így *πιστός, claustrum*-ban az *s* épen úgy fejlődött, mint a ném. *last*-ban; a latin azután az *s* utáni *t*-t is áthasonítja (*missus*); végre liquidák utáni beltoldatúl szintén *s*-t használ: *mansum* (ebből: *mans-tum*), *salsus* (ebből: *salstus*), v.ö. ném. *wulst, kunst* *). Úgy mint a német mutatja a gutturalis *s* labialis spiranst is *t* előtt az új-görög (*κλέφτης* e h. *κλέπτης, χτένι* e h. *κτένιον*),

*) A szanszkrit ellenben meghagyja *t* előtt a dentalis mutát: *atti* (ad-ti h, *eszik* = lat. *est*, ném. *isst*).

az oszk (*scriptas* = *scriptae*), az umber (*rechte* = *recte*), az újperzsa (*heft septem*). — Hogy a *kt*, *pt* sok árja nyelvben elváltozott, arra mutat, hogy e mássalhangzó-csoportok ejtésében bizonyos nehézség éreztetett; leginkább szó elején, hol csakis a görög bírja a *κτ*, *πτ*-t kiejteni (az új-szláv nyelvekben szintén előfordúlnak, de csak önhangzó-kiszorítás folytán: *kto* ki = ószl. *kūto*, *ptica* madár = ószl. *pūtica*). Ebel most tüzetesen tárgyalja, mi módon igyekeztek az illető nyelvek a *kt*, *pt* ejtésén könnyíteni. Azt kellene gondolnunk, mond Ebel, hogy a legegyszerűbb mód erre az első tenis assimilatiója volna, mint ezt a román nyelvek széltiben előnkbe is mutatják (olasz *atto* = *actus* és *aptus*, spanyol *matar* = *mactare*, fr. *lutter* = *luctari*). De a görögben és latinban erre csak kevés biztos példát találunk; az utóbbi főleg csak mássalhangzók után ejt néha *t-t* *kt* helyett (*mīstum*, *tortum*, *ultus*, *quintus*). Szorosabban tekintve, mondja Ebel, azt fogjuk találni, hogy az assimilált *tt* csak látszólag állott elé egyenesen *kt*, *pt*-ből, valósággal pedig közbeneső *χt*, *ft* által közvetített; s ez a román nyelvekre nézve is a legvalószínűbb. Van azonban az assimilatió kivül az alkalmatlan consonans-csoportok elkerülésének az a módja is, hogy egy harmadik consonans közbetoldatik, mely az ejtésben mindegyikhez könnyen hozzásimúl; két tenis közt ilyen czélra legalkalmasabb az *s* spirans, mely *k*, *p* után és *t* előtt egyaránt könnyen kiejthető. Már a latinban van így *abstineo*, *asporto* (*absporto* h.), *ostendo* (ellenben *obstineo*). A litvánban megvan ugyan *kt*, de néha *sz* (= *š*)-et told be: *auksztus* magas (ettől: *augti* nőni). Tudva azonban, hogy a latin mennyire szereti az *st-t* assimilálni s a *t-t* azután elejteni (*clausum*, *morsum*, *haesum* stb.), s miután a *pt* kikerülésének nyomai megvannak *abstineo*, *ostendo*-ban: föl kell tennünk, hogy *pst*, *xt* (*pt*, *kt* helyett) megvolt ilyenekben is, mint *lapsus*, *fluxus*, *fixus*, *fricus* (*frictus* mellett), *plexus*, *flexus*, *nexus*, *peccus*, azaz megvolt *lapstus*, *fluxtus* stb.; szintígy *farsum*, *parsum*, *tersum*, *mersum*, *sparsum*, *mulsum* (ezektől: *mulgeo* és *mulceo*), melyekből a *k* kiesett. Megértjük így azt is, hogyan felel meg a lat. *ursus* a gör. *ἄρκτος*-nak (t. i. *ursus* ebből lett: *uratus*). — A két tenis összetalálkozásán segít az a másik mód is, melyet a *t-t*-re nézve a latin és görög rendszeren alkalmaznak, hogy t. i. az első spiranssá válik. Más nyelvek ezt a *kt*, *pt*-re is alkalmazzák. E mellett azonban, a mint Ebel élesen észrevette, úgy látszik, hogy a *pt*-t még könnyebben ejthetőnek érezték, mintsem a *kt*-t; innen

van, hogy a latin *ct* az oláh nyelvben rendszeren *pt*-be ment át (*copt coc-tus, fript frixus, lapte lac, noapte nox, pepte pectus*), s részint még tovább is *ft*-be (*doftor doctor, leftice lectica*). Egyébiránt a *kt* első rendes elváltozatja *xt*, a germán, kelt, s (az oláhon kívül) a román nyelvekben. Mert ez utóbbiakban is az eredeti *kt* mindenféle változatai egymással összefüggésben csak *xt*-ből fejthetők meg, s van is már középlatin *jactivus*-féle alakokban arra való rámutatás, hogy p.o. egy olasz *oggetto* nem közvetlenül *objectus*-ból, hanem *objectus*-féle alakból lett. Ezután Ebel a *kt* változatjainak részletes tárgyalására térvén át, eléadja, hogy

a) *ht*-be ment át a gótban (azaz *xt*-be): *nahts* = litv. *naktis*, lat. *nox, vñs*; *sauhts* kór (ettől: *siukan*, újném. *siechen*); *raihts* = *rectus*. Hasonlóképen az ó-írben: *ocht octo, recht lex*; v.ö. ó-fríz *riucht recht, fuchta fechte*; középföldi: *sochte sanft, ambocht officium, brochte, mochte*; angol *thought, bought, sought*-félék, melyek a XVII. században még hallatták a gutturalisukat. Ebel annak, hogy a *χ* mély önhangzóval (*u, o*) szeret együttjárni, azt is tulajdonítja, hogy a spanyol *auto* = *actus*-ban, port. *Outubro* = *October, doutor* = *doctor*-ban *u*-vá vált; ez azonban csak úgy fogható föl, hogy a *χ* előbb lágy *γ*-vá, s azután *u*-vá lett, mint a tatárban p.o. *tau* = *taγ, áuz* = *aγüz, sau* = *saγ* stb. Volt is ilyen az angol *gh* p.o. *daughter, thought*-ban. Másrészt a *χ* *h*-vá is gyengülhet, s mint ilyen az ejtésben egészen el is enyészhet, úgy hogy csak a rákövetkező *t* kettőzésében, vagy a megelőző önhangzó megnyújtásában marad még némi nyom; v.ö. svéd *natt nacht, ó-éjszaki rêtt jus, sôtt morbus* (= gót *sauhts*). Most már csakugyan szemmel látható, hogy az olasz *atto*, fr. *jetter* (most *jeter*)-félék hogyan lettek *actus, jactare*-ből *xt*-vel való alakok közvetítése által.

b) A *xt* elváltoztatja *χ*-ját elő-gutturalis spiranssá (Ebbel palatalis sp.-nak nevezi), azaz *χ'* (*ch* a német *ich*-ben), s ezt megint el is lágyítja *j*-vé; gyakran ez a megelőző önhangzónak *e, i*-vé alakulását is okozza, v.ö. angolszász *ambiht* (= alf. *ambacht, ambocht, ó-ész. ambôtttr*), *drihten* (ó-ném. *truchtên, ó-ész. drôttinn* — a finnben a *ruh-tinas* alakot ölti magára); így a walesi *noith* = ír *nocht nox* (ó-ész. *nôtt, gót nahts*); a kymri *reith, taith, wyth* (azaz *uith*) = gaedheli *recht, techt* (iter), *ocht*. Főleg tekintetet érdemel a portugali *noite, oite* (provenc. *noit, oit, fr. nuit, huit*), *feito* = *factus, dito* = *dictus, fr. dit* (tehát megelőző *i*-vel egybeolvadt a *j*); sőt a fr. *oint, saint*-ben

(= unctus, sanctus) még az *n*-en is átlépett a *j* (**onxt*, *onjt*, *ojnt*). — A *xt*-nek palatalis (elögutturalis) ejtése mellett (*χ't*, *jt*) könnyen keletkezik az átvett *tχ*, *tj* is, melynek elváltoztatja a spanyol és provençal *ch*, azaz *č*: sp. *noche*, *ocho*, pr. *fach*, *och*, *drech* = factus, octo, directus; eléfordúl ez a milánói tájnyelvben is, hol *nocc* = ol. *notte*, *lacc* = latte, *tinc* = tinto (*c* = *č*). Így az a) és b) pontok szerint az eredeti indogermán *akta*, lat. *octo*, gör. *ὄκτώ* számnévnek következő elváltozott alakjait szemlélhetjük: a) gót *ahtau*, ó-ném. *ahthō*, ír *ocht*, újgör. *ὄχτώ*; óész. *átta*, svéd *átta*, dán *aatte*, olasz *otto*; b) angol *eight*, kymri *wyth* (*with*), port. *oito*, prov. *oit*, fr. *huit*; — spany. *ocho*, prov. *och*.

c) Különös elváltozásai vannak a *kt*-nek *i* vagy *j* előtt. Az olaszban lesz a *ctj* vagy *zz* (*dirizzare* = **directiare*), vagy gyakrabban *cci* (*succiare* = **suctiare*); a többi román nyelvek csak egyféle változást mutatnak ejtésileg: sp. *enderezar*, prov. *dressar*, fr. *dresser*; fr. *sucer*. Hasonló módon bánnak a *ptj*-vel: ol. *cacciare* = **captiare*, sp. *cazar*, prov. *cassar*, fr. *chasser*; ol. *nozze* = nuptiae, fr. *noces*. Ebel azt hiszi, hogy itt nem a *c*, *p* esett ki, hanem *c*, *p* és *j* közül a *t*; s hogy itt is a közvetítő *χt* még fölvehető. De azt hiszem, helyesebben magyarázzuk e hangváltozásokat úgy, hogy előbb a *tj* változott *č*, *s*, *c* (ol. *z*)-vé, s ezek assimilálták azután a *c*, *p*-t, a mi mellett lehet, hogy ez utóbbiak el is spiransodtak: **sučare* (*suč-čare*), **nopze* (*nofze*, *noŕze* — minthogy az *f* ilyenhelytt *χ*-be is megyen át). Különös figyelmet érdemelnek itt a szláv nyelvek, melyekben eredeti *kt* csakis *i*, *j* előtt fordul elé (főleg ть = szkr. *ti*, gör. τι-ς, σι-ς képzővel alakult nevekben, s az infinitivusban, melynek szintén *ti* a képzője). Az ilyen helyzetű eredeti *kt* ugyanis a szláv nyelvekben most négyféle alakban jelen meg: szerb *ć*, orosz *č*, cseh-lengyel *c*, ószláv *št*, p.o. *moč*, *moč*, *moštī* (hatalom, a *mog* ige-tőtől, *mogti*, *mokti* helyett = ném. *macht*); *noć*, *noč*, *noc*, *noštī* (éj, *nokti* h. = ném. *nacht*); *peč*, *peč*, *piec*, *peštī* (sütni, a *pek* ige-tő infinitivusa, *pekti* helyett); hasonlóképen a **dūkti* (*filia* = θυγάτηρ, szkr. *duhitar*, ném. *tochter*) lesz ószl. *dūšti* (gen. *dūštere*), szerb *kći* *dkći* helyett; gen. *kćeri*), orosz *doč* (gen. *dočeri*), cseh *dcera*. Ebel azt véli, hogy a *kt*-nek ezen szláv hangváltozásai szintén előbb alakult *χt*-n alapszanak. De így nem magyarázhatja meg a szerb *kći* szóalakot, mely a *k*-t még megtartotta. Sőt épen ez mutatja, hogy

fejlődött a *kt*. A *t* az *i* előtt szükségképen *t* lesz, melynek rendes elváltozása *č*; így a megvolt *dukti*-ből épen úgy áll elé az orosz *duč*, mint az olasz *succiare* a *suctiare*ből; a cseh *dcera* úgy, mint az olasz *dirizzare* a *directiare*-ből; az ószláv *dušti* pedig még a *k*-ből eredt spiranst (χ) mutatja a palatalis *t*-hez áthasonulva (*š*).

A *pt* változásaira nézve Ebbel megjegyzi, hogy az *ft*-be való átmenetén kívül, az *f* még helylyel-közzel *h* (χ)-ba is megy át (v.ö. spanyol *hijo* = filius, fr. *hors* = foras); ezért valószínű, hogy azon olasz *atto*-t, mely = *aptus*, az **afto*, *ahto* alakok közvetítették. Ugyanarra mutatnak a sp. *malacho* = male *aptus*, port. *receitar* = receptare, melyek a *nocte*-ből eredt *noche*, *noite* mellé állíthatók. E mellett az *f* el is lágyúl *u*-vá, a sp. *cautivo* = captivus, *bautizar* = baptizare-ban.

Befejezésül Ebel még az eredeti *s* elékerülő gutturalis és labialis muta, vagyis a *ks* és *ps* változásait tárgyalja. Az első tüncmény, a mi itt szemünkbe tűnik az, hogy a muta aspiratává vagy spiranszá lesz, a mi egyszersmind annak az *s*-hez való assimilatióját készíti elé. Így az *ap aqua*, *váč* (*vák*) vox tőknek zend nominativusai: *áfs*, *vákhs*; így felel meg a gót *vahsa* a gör. $\alpha\rho\acute{\epsilon}\xi\omega$, $\alpha\upsilon\acute{\xi}\omega$ -nak. Hogy az ó-görögben is már az ξ , ψ -nek $\chi\sigma$, $\varphi\sigma$ -féle ejtése mutatkozott, Ebel Priscianus egy helyéből (I, 7.) következteti, melyet csakis így lehet érteni: „multo molliorem et volubiliorem sonitum habet ψ , quam *bs* vel *ps*“, meg: „sicut ergo ψ melius sonat, quam *ps* vel *bs*, sic α etiam quam *gs* vel *cs*.“ Az assimilatióból megértjük a görög $\delta\iota\acute{\xi}\acute{\omicron}\varsigma$ -t e mellett: $\delta\iota\sigma\acute{\omicron}\varsigma$, a $\tau\omicron\iota\acute{\xi}\acute{\omicron}\varsigma$ -t e m. $\tau\omicron\iota\sigma\acute{\omicron}\varsigma$, v.ö. lat. *nāsus* és *nixus*, *tēla* e h. *teala*, *āla* és *axilla* stb. — A *ps*-re nézve mutatja az assimilatiót (illetőleg az *fs*-ből eredő $\chi\sigma$ közvetítését is) a lat. *capsa* szó, mely az olaszban *cassa*, sp. *caxa* = *caja* (*kaxa*), port. *caixa* ($x = \acute{s}$), fr. *caisse*. — A szanszkritnak azon sajátosságos hangszabálya van, hogy *k* után az *s* mindig *š*-sé válik, s Ebel ebből nagy éleslátósággal következteti, hogy a szkr. *šaš* számnév, minthogy különben *š* nem áll a önhangzó után, eredeti *ksvaks* alakból változott el, a melyből egyszersmind a rokon nyelvekbeli alakok is megfejthetők: zend *khsvas* gör. $\rho\acute{\epsilon}\xi$, $\acute{\epsilon}\xi$, lat. *sex*, gót *saihs*. — Végre mint a *kt*, *ps* sajátosságát emeli ki, hogy *sk*, *sp*-re is ugranak át, néha aspiratióval $\sigma\chi$, $\sigma\varphi$. Ennek azonban a román nyelvek csak $\alpha = sc$ -ra nézve nyujtják példáját, p.o. olasz *lasco*, fr. *lâche* = *laxus*. — Még meg kell említenem Ebelnek azon véleményét, hogy a gör. $\alpha\tau$ ellenében (úgy mint

fentebb a lat. *s*, ebből: *xt*) a szanszkr. *št* és *kš* is *s*-nek (= *š*) közbeszúrásával magyarázható: *òxrw* = szkr. *aštâu* (**akštâu*-ból); *òxrw* = *rkša* (**rkšta*); *xrw* = szkr. *kšanômi* (**kštanômi*).

Lássuk már most az árja nyelvek körében eddigelé szemlélt hangváltozásoknak némi hasonpárjait a magyar és finn-ugor nyelvekében. A „Néhány magyar igeképzőről“ című értekezésemben (fent. 145—174. l.) kimutattam, hogy a finn-ugor nyelvek eredeti causativképzője, elhagyva a végönhangzót, *kt*, mely egyszersmind a cseremisiz alak. Ez a finnben, mely a *kt* hangzócsoportot nem türi, *tt* lett, épen úgy mint az olasz *atto*, *otto* actus, octo-ból; lett *ht* (*xt*) is a finnben, mely a *kt* nek legegyszerűsebb változása (mely a *tt*-t is megelőzi, v.ö. gót *ahtau*, ó ész. *átta* = octo); lett továbbá a mordvinban *ft*, mely a *xt*-ből áll elé; néha az osztjákban *pt* is, mint az oláh *opto* = octo. A magyarra nézve megjegyzem, hogy nincs neki más *kt*-je, mint az, mely újabb korban, önhangzó kiszorításával állott elé (mint *böktem*, *laktam* e h. *bököttem*, *lakottam*; ilyen van az újnómetnek is, p. *steckt*, *leckt*). Az eredetileg egymással összekötött *kt* ellenben nem maradt meg a magyarban sem, mint nem maradt a finnben, hanem olyképp változott, mint azt fentebb az árja nyelvek terén is láttuk, jelesen: *jt* lett (megelőző *ht*-ből), mint p.o. az *-ojt* (= mai *-ít*) képzőben, és *t* (*tt* helyett, megelőző *ht*-ből): *mosat*, *teremt*. — De még egy másik pontra nézve is nyerrünk fölvilágosítást a *kt*-nek árja változataiból. Ugyan a fent idézett értekezésemben már azt a véleményt mondtam ki, hogy *st* is, mely a finnben *s* a magyarban (az *-aszt* képzőben) mint causativképző szerepel, alakilag is azonegy az eredeti *kt*-vel. Most e nézet támogatására, arra utalhatok, hogy ez csak olyan jelenség, a milyen az, hogy a szkr. *aštâu* eredeti *aktâu* (*òxrw*) helyett áll, vagy a latin *fluxus* (ebből: *fluxtus*) e h. *fluctus*; vagy hogy a lat. *ursus*, szkr. *rkšas* = gör. *òxrw*, azaz *urxus*, *rkštas* helyett vannak. *S* a mint ezek ejtéskönnyítő *s* közbeszúrásával magyarázódnak, bátran hihetjük, hogy a finn és magyar nyelvek is, a már nem kedvelt *kt* ejtésén úgy is segítettek, hogy a *k-t* közé *s* betűt toldottak közbe, úgy hogy *kst* (magy. *kszt*) állott elé, melyből azután a *k* elejtődött (mint a szkr. *aštâu*-ban, lat. *ursus*-ban, *s* különben is szükségképen a finnben, mint p.o. *juosta* futni e h. *juoksta*). Mindenesetre az *st*-nek ilyen módon *kt*-ből való eredetése hasonlító nyomozásainkban komoly figyelembe veendő; így p.o. nagyon is lehet, hogy a finn *estü*

(akadályozni) igető, e h. **ekstā*, tökéletesen = magy. *akaszt*; így volna alakilag tökéletesen megérthető a magy. *nyest*, *nyuszt* = vog. *hohs*, finn *näätä*.

31. *Latin br, mely tr-ből ered.* Bármily meglepő is első tekintetre e hangváltozás, de kimutatja Kuhn (a Zeitschr. f. vgl. spr. XIV, 215. stb.) több oly latin szón, melyek *-bro* képzővel igéből származnak, s többnyire eszközt jelentők. Ilyen szók különben a latinban is s a rokon nyelvekben *tro* képzővel készülnek (p.o. *aratrum*, ἄροτρον). Kuhn most ebből az alakból vezeti le mint különös változatot a lat. *-bro* képzőt. A változat lehetőségét mutatja a gör. -τρον a -τρον mellett s az ἐρωθρός (szkr. *rudhira*) = lat. *ruber* (ebből: **ruthro* vagy *rudhro*). A képzőjüknél fogva itt tekintetbe jövő lat. szók: 1) *cribrum* (a *cri-* igéből, mely a *cerno* = κείνω-ban van, v.ö. *discrīmen*) = ó-ír *criathar*, ó-fném. *ritra* (ma: *reiter*, *reuter*); 2) *terebra* (később előfordúl még *terebrum* is) = ó-walesi *tarater* (a mint *aradar*, *arader* is = *aratrum*) = gör. ῥέετρον; 3) *flabrum* (v.ö. a jelentésre nézve *flabellum*) = újn. *blatter* (specialisabb jelentéssel; ófn. *plátara*, kfn. *bláter vesica*). — Igen valószínű, hogy a *-bro* képzőnek szintén csak mellékalakja *-bulo* (*latebra* és *latibulum*, *vertebra* és *vertibulum*). Ebből megint érdekes egybeállítások erednek: lat. *stabulum* = ófn. *stadal*, mai felnémet *stadel*; *pabulum* = ófn. *fôtar*, *fuotar*, újn. *futter*. Megjegyezni való, hogy a régibb latinban van *palpetra* is *palpebra* helyett. Czikkének végén Kuhn még, az előbb kimutatott hangváltozás nyomán, a lat. *faber*-t is a szkr. *dhâtar*-ral (teremtő, rendező, conditor) azonosítja, megjegyezvén, hogy amannak jelentése épen csak az emberi kéz dhâtar-féle működésére szorítkozott.

BUDENZ JÓZSEF.

Mutató

az e kötetben tárgyalt magyar szók-, képzők- és ragokról.

	<i>Lap</i>		<i>Lap</i>
alít	132	szenvedő igék	35
aszó	190	<i>fog</i> segédige	35
az, a	106—123	in (servus)	208
bajnok	134	incselkedik	207
bésajdúl	134	Kajászó	189
bogonyavéri (denevér)	135	kákni	27
buz	205	<i>Képzők:</i>	
buzgó	206	a) névképzők :	
büntet	197	<i>i</i> (p.o. csali, jári-futi)	31
dandár	206	<i>ly</i> (<i>lyan, lyen</i>)	121
deli, dalia	130	<i>matos, metes</i> (mellék- nevek)	141
döllye, döllyf	208	<i>talán (atlan)</i> fosztó	142
éhom	200	b) Igeképzők :	
feze (a H. B.-ben)	443—448	<i>ad, had</i> (= mordvin <i>gad, jad</i>)	165
<i>Hangzók:</i>		<i>aszt</i>	162. 447
<i>a, á</i> (székelyes)	28	<i>d</i> (egyszeriség-jelen- tő)	171
<i>e</i> (háromféle rövid)	29	<i>dal, dos</i> (gyakorító)	171
<i>l</i> és <i>r</i> (székelyesen eltün- vén a megelőző önhang- zó terpedtté válik)	29. 30	<i>dúl, dít</i>	171
héül (hivel, hiül)	202	<i>ít (ajt, ét)</i>	166
<i>Igealak: -att, ett</i> (múlt ál- lapotjegyző)	32	<i>int</i> (kicsinyítő)	31
<i>Igeidők használata</i>	38—45	<i>ogat</i> (az <i>aszt, ít</i> gya- korítója)	165
<i>Igeragozás:</i>		<i>t</i> (causativ)	157
tárgyi, a névmutató el- hagyásával	33	<i>t</i> (gyakorító)	161

	<i>Lap</i>		<i>Lap</i>
<i>t</i> (átható) és <i>l</i> (ben- ható)	172	<i>nak, nek</i> (sajátító) . . .	34
<i>tat</i> (causativ)	157	<i>szer (szé)</i>	24
<i>ül</i>	168	<i>val, vel</i> (Csíkszékben)	24
násfa	193	rém (rémül, rémit) . . .	203
<i>Névmások</i> : némely szemé- lyes n. (alakulása) . . . 36. 37		réülés	204
<i>oszó, aszó</i>	190	sajdúl	134
<i>Ragok</i> :		sírít, sirül	135
<i>ant, ent</i> (ifjant, idént) . . .	138	<i>Szók</i> :	
<i>ik</i> személyr. (<i>ok, ök</i> he- lyett)	31	ékvesztők az alanyeset- ben	26
<i>j</i> (a 3. személyragban)	24	igetörzsből és névből	
<i>j</i> (tárgymutató igék- ben)	25	összetettek	37. 38
		<i>Szórend</i>	45
		térdepelni	140

Könyvhirdetések.

A magyar nyelv szótára. A magyar tudományos Akadémia megbízásából készítették Czuczor Gergely és Fogarasi János m. akad. r. tagok. Egy-egy füzet ára 1 frt. Emich Gusztáv m. akad. nyomdásznál.

Chrestomathia Fennica. — **Finn olvasmányok** a finn nyelvet tanulók számára. Szerkeszti Hunfalvy Pál. A magyar Akadémia kiadása. Pesten 1861. Eggenberger Ferdinánd akadémiai könyvtárosnál. I—X, meg 1—580 lap. A gyakorlati segítő, mely a szókat elemezi, 93 lapot teszen. Ára 3 for.

Abuska, csagataj-török szógyűjtemény. Török kéziratokból fordította Vámbéry Ármin; előbeszéddel és jegyzetekkel kísérte Budenz József. — A magy. Akadémia kiadása. Pesten 1862. Eggenberger Ferd. akad. könyvtárosnál. Ára 1 for.

Reguly Antal hagyományai. A magy. Akadémia megbízásából kiadta Hunfalvy Pál. I. kötet. „A Vogul föld és nép. 4-ed rétü, 364 lap. Ára 4 forint.

Nyelvtudományi Közlemények. Kiadja a magyar tud. Akadémia nyelvtudományi bizottsága. Szerkeszti Hunfalvy Pál. Első kötet. 1862. Második kötet. 1863. Harmadik kötet. 1864. Negyedik kötet. 1865. Mindenik kötet ára 3 forint.

Magyar Nyelvészet. Szerkeszté Hunfalvy Pál. Hat kötet, mindenike külön 5 frt 25 kr. Együtt 25 forint. Pesten Osterlamm Károly könyvtárosnál.

Pest. Nyomatott Emich Gusztáv, magy. akad. nyomdá zndi 1868.